

494342
520

байтۇرسىن ۋىلى اقمەت OKY KYPANCI.

مەن
شۇنانا ۋىلى ئىل-جان

وقىقۇ قۇرالى

3 - 4 - نىش جىلداردا وقىلاتۇن كىتاب.

قازاقستان مەمەكەت باسباسى.

قىزىل وردا. 1927 - جىل

324

== == Байтурсун ۇلى اقىمەت، شونان ۇلى تەلجان == ==

«چۈرەنەك جاشلارى، بىرىنچىسى»

ЦЕНТР. ГОСНИБЛИОТЕКА Т.С.С.Р.
Инд. № 72.976.

434.342
Б20
PK

وقفىقۇرالى

IV-III نىسى جىلداردا وقىلاتۇن

== كىتاب ==

• كىشى باسلىۋى .

С.Х. 72

VI-1972

ГОС. БИБЛИОТЕКА
КССР им. А. С. Пушкина

Т. Г. 3.
363

С.Х.

Handwritten scribble

А. Байтурсунов
и
Т. Шонанов
ХРЕСТОМАТИЯ
для III IV г. обучения
Изд. 2-е.

ГОС. БИБЛИОТЕКА
КССР им. А. С. Пушкина

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО КССР.
КЗЫЛ-ОРДА == == == == 1927 г.

Байбурханов А., Шонанов Т.

Оку куралы

III-IV томдарда оқылмайтын кітап.

Екінші баспа

Қазан Ордасы, Қызылорда мемлекет баспасы,
1927. 412 бет.

قازاقستان - مەكتەپ

باسما: قازاق

قىزىل - وردا 1926 جىلى.

دايه كتەمە

بۇل كىتاب باۋلۇ مەكتەبىنىڭ بېرىشى ساتىشىدا III-IV جىلدلىرى وقۇعا
 ارنالىق جازىلىدى. جازىۋىشلار ماقالالارنى تىكە ۋە بەتتەرى مەن جازىب،
 سوڭىنەن ەكەۋى بېر قوسقان. كىتابنىڭ جۇيەسى مەن ماقالالارنىڭ تۈرنى
 جازىۋىشلاردىڭ ۇيعارىۋى مەن ۇجانا قازاقىستان عىلىم ورداسىنىڭ نۇسقاۋى مەن
 تىزىلىدى. جازىلعان سوڭ كىتابنى قاراپ شىققان عىلىم-ادەبىيەت كەڭەسى.
 كىتابنى جازدىرعان قازاقىستان وقۇ كەمەسەرىيەنى قوسۋى مەن عىلىم ورداسى.
 كىتابنىڭ جۇيەسى بۇرىنقى ورس ۇشكولەرىندە ۇستالىق جۇرگەن جۇيەدەن
 وزگەشە. جاڭا جول مەن جازىلعان وقۇ كىتابى ۇالى ورس تىلىندە جوق. بىز
 ادەبىيەت بىن تۇرمىستى بېر بولمى قىلىپ قوسىپ جىبەردىك. ونىڭ سەبەبتەرى
 بولىدى. اۋملى، قازاقنىڭ جازىبا ادەبىيەتىنىڭ وتە كەدەيلىك سالدارىنان، ادەبىيەت
 بولمىن ۇز الدىنا بولەك قويۋدى كەرەك كورمەدىك. ەكىنشى جازىۋىشلار ويىنشا
 بېرىشى ساتىدا ادەبىيەت دەگەن ارناۋلى بولمىنىڭ كەرەكى دە جوق. ۇيىتكەنى،
 بىزىڭشە، ادەبىيەت بىن تۇرمىستى جىكتەپ اىرىۋعا بولىايدى. ادەبىيەت تۇرمىستىڭ
 تۇرلى نازاۋلارنا قاتىسادى. ادەبىيەت تۇرمىستى تۇرلى جاعىنان سۇۋرەتتەيدى.
 سوندىقتان تۇرمىس بىن ادەبىيەت بولمىن ەكى بولۋدى زورلىقتاۋ كوردىك.
 ۇشىنشى، ادەبىيەت بولمى انا تىلدىن جەنە ۇيرەنمۇ ۇشىن. كەرەك دەگەن وىعادا
 قوسىلا المايمىز، نەگە دەسەڭىز باۋلۇ مەكتەبىندە قاي بىلىم بولسادا انا تىلىندە
 وقىلادى؛ قاي بىلىم ۇستىندە بولسادا انا تىلى ۇيرەتلىدى. سوندىقتان انا تىلى
 ۇشىن نازا ادەبىيەت بولمى بولسىن دەگەندى جاڭىلىس وي دەپ سانايمىز.
 بولەك ادەبىيەت بولمى بېرىشى ساتىدان جوعارىراق مەكتەپتەردە بولمۇعا تىيىس.
 وقۇ كىتابى ەكى بولمى. (1) ادەبىيەت ۇجانا تۇرمىس بىن ەڭبەك، (2) عىلىم.
 ادەبىيەت بىن تۇرمىس-ەڭبەك بولمىنىڭ شىندە تارىپىدا كىرەدى. بىراق بىز
 نىڭعاىلىراق بولسىن دەپ تارىپى بولمىن جىكتەي جازدىق. تارىپى بولمى
 جايىندا ايتىپ وتەيىن دەگەنمىز: بۇل كۇنگە شەيىن انا تىلىندە جازىلعان
 تارىپى بولمىغان سەبەبتى، تارىپى بولمى كەلتەلەۋ شىقتى. عىلىم بولمى
 وسىندىڭ بىن ادام تىرشىلىگى جايىندا، جەرىمىز ۇستىندەگى ۇجانا كوكتەگى
 ئابىيەت اۋبىلىستارى جايىنان ەڭ كەرەكتى قىسقا ماعلۇماتتار بەردى.
 كىتابنى مۇنداي باسقى ەكى بولمىگە جىكتەۋىمىز سەبەبى: ادەبىيەت بىن
 تۇرمىس-ەڭبەك بولمىندە تىرى نارسەلەردىڭ ۇمىر سۇرىپ، تىرشىلىك تىرى
 ۇجانا ەڭبەكى مەن تانىتىرىپ، ادام تۇرمىسىنا جاناستىرىپ وتىرىۋ. عىلىم

PK 19567

ГОР. И. Б. АНГ. Т. К. А
 195824

بولىمى ارقىلى تابىعات قۇبىلىستىن قىسقا ئىسقا تۇسىنىدىرىپ، تۇرلى تىرىم،
مىرەكى، وتىرىك نارسىلەرگە سەنىۋىدى جويۇ، تابىعاتنىڭ كەرەكتى زاڭ-لارنى.
تۇسىنىدىرىپ، پايدا زىياندىن ۇغىنىدىرىپ.

بۇل كىتابنىڭ تۈرىت اياغى تىڭ شىقتى دەگەن وي بىزدە جوق. سونىڭ
ئۇشىن، وقىۋىقتىمۇ ئىسى مەن تانىس ادامدار بۇل كىتابنىڭ ەكىنشى تۈرىت
باسىپ شىعاراردا قاي جەرىن قالاي تولىتىرىپ كەرەك، قانداي بولىمىدەر قوسىۋ
كەرەك ەكەننى جايىنان جازىۋىشلاردىڭ تىكە وزىنە يا گازەت، جورنال ارقىلى
بىلىدىرسە، العىس ايتامىز. جانا بايقاتقان نارسىلەردىن سەمىزدە توقىپ، تۇزەتمەۋگە
تىرىسامىز. مۇنى اسىرەسە بالا وقىتىپ تاجىرىبىبا الانۇن مۇعاللىمىدەر مەن، وشىنىلا -
مىردىڭ قۇلاغىغا كويىرەك سالامىز.

وقىۋ كىتابىنىڭ شىنە كىلاسىنا وقىپ، بىر ساعاتتا بىتىرىۋىگە ئۇزىن سوعاتىن
ماقالالاردا كىردى. ونداى ماقالالاردى بولىپ-بولىپ وقىنىۋعا بولادى؛ قالا بەردى
ۇيدە وقىۋعا بولادى. ئۇزىن ماقالالار كىرگىزىلگەندە مەكتەپتىڭ شاكىرتتەر تۇكىل،
ۇيدەگى اتا-انالارىدا ەستە بولىدى. ۇيتكىنى ۇيدە وقىلىنى كىتاب بىزدە ەلى
جوق؛ جۇۋىردا بولار دەۋ قىيىن. كىتاب قازاقىستان عىلىم ورداسىنىڭ ماقۇلداعان
بىرىنشى ساتى باۋلىۋ مەكتەپنىڭ پىروغىراممىسىنا ۇيلىستىرىلىپ جازىلدى.

تاغى بىر ايتانۇنىمىز: كىتابتاغى ماقالالاردى پۇشپاعىنان ساناب تىرتى مەن
وقىتىۋىدىك كەرەگى جوق. باسقا بىلىم مەن بايلانىستىرىپ، كەرەگىنىشە وگىدى-
سولدى، بىلگىرى كەيىن تىرىپ وقىنىۋعا بولادى. سوندىقتان ماقالالاردىڭ اراسىن
بولىپ، بىشامداپ چىكىندىك. ماقالالاردىڭ چىكىندىگەن بولىمىدەرى بىر ويدى
تولىق سۇۋرەتتەيدى. ۇزىلكەننى بىلىنىپىدى.

جازىۋىشلار.

1923 جىل، سەنتابىردىڭ 10-نى.

ورىنبور.

۱- بولس.

ادەبىيەت بەن تۇرمىس - ەگبەك.

بايجاننىڭ مولداسى .

(ەسكى وقۇ تارتىمى)

جاۋلىغىنىڭ شەننەنە قۇش تەيىنىدىق قارا باقىر تۇيىپ، بايجاننى ەرنەپ، شەننەنە جاقىنىكىندەكى مولداغا اپاردى.

بالالار ۋۇ-شۇۋۇ وقىپ چاتتى.

كۈسە ارىقتا قارا كىسى وتىر. بايجان ۋىگە كىرگەندە نە بولغانىن بىلمەدى... بۇۋىنى بوسادى، كىسىگە قاراۋغا جۇزى شىدامادى، تۈمەن قارادى؛ اجەسىنىڭ ئاساسىنا جاسىرىنىپ تۇردى. بالىراغان جاس جۇرەگى ەلجىرەپ، بۇۋىنى تىرىلدەپ، اياغىن باسىپ تۇرۇغا شاماسى ارەڭ كەلدى. بالالارنىڭ كوزى باي-جاندا. بايجان ۋىالىمە تۈمەن قارايدى. باسىن كۈتەرىپ قارادىدا:

«جوعارى شىغىڭىز، بىلىشە» دەدى مولدا.

بايجان مولدانىڭ سويلەگەننە ئاڭ قالدى. مولدا ادامشا سويلەمەيتۇن، وقىۋىشا سويلەيتۇن بىر نۇرلى بىسقا زەت دەپ بىلەتۇن ەدى. ونىڭ ويىنشا مولدا دەگەن ەل زور داراجالى جانان ادامنىڭ ويىنداغىسىن بىلەتۇن بىر كىسى ەدى.

نۇرلى كۈن ۋىاسىنان جانغا باس كۈتەرىپ، ەلمگە ساۋلەسىن تۇسىردى. ەلنىڭ كۈبى قالنىڭ ۋىقىدا چاتتى. جازى قىسقا تاڭغا ۋىقىسى قانا الماي، ەرنەڭكى قوڭىر سالقىن مەزكىلدە جۇرت رافات بىن تىنىشتىقتا. اۋىلدىن وقشاۋىراق تىمىگەن كىشكەنە قوستا ون شاقىنى بالا تىنىشتىقتىڭ سانىن بۇرىپ بىك-جىڭ بوب شۇۋۇلاب وتىر.

(ەسكى مولدانىڭ بالا وقىتقانى.)

بالالار كوزدەرى جاساۋراب، جاعىنىڭ جۇنى ۇرپىپ، ەسنەب-ەسنەب نىڭداپ، نىڭداپ؛ ايتەۋىر داۋىس شىعارىپ، ەن قوسقاننا ماز. سوزىنەن جاكىلىپ قالغىپ بارا جاتقان بالانى تورت ورمە قامشى مەن مولدا-كەڭ ازقاغا تارتىپ قالغاندا شوشىپ وياندى؛ بالالار شۇ ەتە قالدى؛ قاسقىردان ۇرىككەن جىلقىشا، جۇمىلا شىرقىراپ، تاغى شۇۋلايدى. باسىندا ەلتىرى بورىك شالباسىز، ۇزىن جەڭ ايقارا جامىلىپ، سۇستانىپ، جىلانداي سىقىرىپ، شال مولدا بالالار-دىڭ زلەسىن الىپ وتىر. ەپىر جاپىراق قاعازدىڭ كىردەن جىلىنراغان بەتىندەكى ەبرى جازىۋعا قاراپ، سەگىز جاسار بايجان، نىڭەرى كەيىن شۇلغىپ «پى-قاب» «تاب-پى» دەپ نىڭدايدى؛ مولدانىڭ كوزى ەتۇسىپ كەتكەندە، ۇياسىنان كە-نەتەن ۇشقان نورعاي سىياقتانىپ، قاتتىراق شىرىلدايدى. اندا-ساندا مولدا: «وقىڭدار!» دەپ ەسنەپ قويدى.

ۇيقى باسىپ، ماۋجىراپ وتىرغان بايجان جالىقانىنان جانىنداغى بالاغا سىبىر-لاب بىردەمەدەي بەرىپ ەدى، جاققا شارت ەنگىزىپ مولدا سالىپ جىبەردى. نىەگى كەسەڭدەپ جىلايىن دەپ ەدى، قامشىسىنا مولدا قول سوزغان سولڭ، كوزىنەن جاسىن تىيىپ، «پى-قابقا» سالا باستادى.

ەپىر ازدان سولڭ، ۇيقىسىن اشىۋ ۇشىن، بايجان قاعازىن بۇكتەپ، سەرىگىنە بەردى؛ ەسىك الدىنا بارىپ قول قۇسىرىپ: «مولدا-كە قاجىت راۋما؟» دەدى. «جاڭا كەلدىڭ، قايۋان وتىر!»... دەدى مولدا.

بايجاننىڭ كوزى جاساۋراب جانىنداغى ولكەنرەك سەرىكتەرىنە جالت-جالت قاراپ، ورنىنا قايتا وتىردى.

جونەۋ.

بىزدىڭ مەكتەپ.

مەكتەپىمىز قالىڭ اۋىلدىڭ ورتاسىدا، قىراڭداۋ بىيىك جەردە. سىرت جايىنان اق بالىشۇق بىن سىلانغان. ەكى بولمىدە كىلاسسىمىز بولادى، بىر بولمىدە شەشىنىمىز. قالغان ەكى بولمىدە وقتىنۇشالارىمىز بىن قىزمىتىشى تۇرادى. ەر بولمىدە ۇش تەرەزەدەن، ەكى بولمىگە بىر پەشتەن. ەر كىلاستا ەكى بولمى، ەكى بولمىگە بىر وقتىنۇشىدىن. بىزدىڭ كىلاسسىمىزدا جىيىرما پارتا بار؛ بىر پارتادا ەكى بالا: ان وتىرامىز. پارتالار قاتار-قاتار قويىلغان، ەر قاتاردىڭ اراسىنان كىسى جۇرەرىلك جەر قالغىنان. پارتادا وتىرعاندا جارىق سول جايىمىزدان تۇسەدى. پارتالاردىڭ الدىندا وقتىنۇشعا قويىلغان ستول مەن ورىندىق بار. وقتىنۇشىنىڭ سول جايىندا قارا تاقتا تۇرادى. تاقتىڭ بىر جايى سىزبۇسىز، ەكىنشى جايى قىزىل مەن سىزبۇلى. تاقتاغا بىز بورمەن جازامىز. تاقتىڭ ارتىندا شىكاپ تۇرادى. شىكاپ شىندە كىتاب، قاعاز، قارىنداش، سىيا ساققالادى. بىردىڭ قارسى الدىمىزدا جازدا كوبەيتىۋ مەن ولىشەۋەر ساتىسى بىرۋلى تۇرادى. بىز تورتىنشى بولمىدە وقتىنۇش جۇرمىز. ەندىكى جىلى ەكىنشى باسقۇش مەكتەپكە كىرمەكچىمىز. وسى كۈنى سەب غىلىمىن، جايىرا پىيانى، قوعام قۇرد-لىسىن، جاراتىلىس غىلىمىن، انا تىلىن وقتىنۇش جۇرمىز. بۇلاردان باسقا سۈكەرەت سالىب ۇيرەنەمىز. وقتىنۇشىمىز بىيىل اۋىل ادامدارىنان جەر سۇراب الىپ، بىزگە باقسا سالىمىزدى. جازداي باقشامىزدى ۇزىمىز سۇۋاردىق؛ كۆز بولغاندا ۇزىمىز جىيىنادىق. مەكتەپتەكى بالالار جىيىنالىپ ەكى جەننىلك جورنال شىعارامىز. جورنال-لىمىزدى شەكىرىتىردەن باسقا اتل-انالارىمىزدا وقتىيدى. كەي بىر كۈندەرى وقتىنۇشالارىمىز بىزدى جىيىناب الىپ، كىتاب وقتىنۇش تۇسىندىرەدى؛ يا ۇزىمىز جىيىنالىپ وقتىنۇش، وقتىلغان كىتاب جايىندا ۇسوز قىلىسەمىز. جازدى كۈنى وقتىنۇش-شىلارىمىز ەرتىپ ۇرۇپ جەردىڭ قۇيقاسى، شۇبى، جاندىعى مەن تانىستىرادى. ەكىنشىلەر ساپان ايداب جاتقان جەرگە الىپ بارىپ، جەردى قالاى، قاشان جىر-تىۋىن، قالاى نۇقىم سەۋىپ، قالاى تىرمالانتۇۋىن كۆرسەتەدى. بىيىل مارقاباي دەگەن جولداسىمىزدىڭ ۇزى بىر جەرگە نۇقىم سەۋىپ شىقتى.

ساپاعىمىزدى بىلمەي قالساق، وقتىنۇشىمىز قايتادان تۇسىندىرەدى. كەيىپ جازالانغىرمايدى، كەيدە تاسىنداغى جولداسىغا مازا يەرمەي، نەنتەك بولغان بالانى، وڭاشا وتىرعىزىپ قويادى. اتل-انالارىمىز بىن وقتىنۇشىمىزدى رەنجىتپەلىك دەپ ساپاعىمىزدى دۇرسى وقتىمىز.

جاس ۋلان.

الشيء منيب جاس بالا
توبىلى كۆرەڭ تۇلپارىن؟
قىزىل تۇۋىن قولغا-الا،
قوندىرغان ەركە سۇڭقارىن.

سادىلىن قىزىپ دەستەدەن،
بەس قارىۋىن اسىنغان؟
كومىلىگەن تۇلپار كەستە مەن،
شىمقاي قىزىل اسىلدان.

جايناغان ىلىنى قىرمىزى،
سۇلىۋ تۇلغا كىيگەنى؟
وتتان بىتىق جۇلىدىزى،
كۇن ساۋلىسى كۆلگەنى.

تۇلپارى قاراب شەكەدەن،
شۇلىغىدى جەردى تەبىنىپ؟
كەلگەندەي اق مەكەدەن،
جۇرت قورشاعان توگىلىپ.

تۇرلەنىپ توقسان تولعانىپ،
اۋداردى كوپتىڭ نازارىن؟
سۇڭقىلداپ مۇنى قوزعالىپ،
اشتى تىلىدىڭ بازارىن:

«ەگبەك ونەر نۇۋىسىم،
مەن تەبىيەت بالاسى،
ادالات شاپىعات، ۇۋىسىم،
مەن الەۋمەت اناسى.»

اتىلىپ تۇلپار باسقاندا،
كوب جوڭكىلىدى چارىلىپ؟
شىقتى دلۋىس اسپانغا؟
كۇي قۇيىقلىجىپ سالغىنىپ.

قەزىل تۇۋ سوندا سىلكىتىپ،
 ساۋساۋ توكتى بىلىمدى،
 تولقىغان شارشى بركىلىپ،
 جىيىنايمىن دەپ جۇگىندى.

سىلتەسە قامشى ۋىشىمان،
 ادلىك جاۋدى سارتىلداپ؛
 اتتاسا تۇپاق تۇسىمان،
 تۇتاندى شاپىقات چارقىلداپ.

جەلىگىب زىۋلاب جەلىب دە،
 تۇيدەك تۇيدەك، تۇستى ەگبەك.

عابدۇللا ۋلى كەنجە عالي.

بۇل كىم ؟

— بالا، بالا، بالا! دەپ
 تۇندە شوشىپ يانغان؛
 تۇن ۋىقىسىن تورت بولمى،
 تۇندە بىسىك تاپانغان؛
 ايالى قولدا تالپىتقان؛
 قايماقتى سۇتتەي قالىتقان؛
 سۇۋۇق بولسا جورگەتتەپ،
 قورعاسىن وقتاي بالقىتقان؛
 اينالاسىنا اس قويىپ،
 ايدىندى كولدەي شالقىتقان.
 قولن قاتتى نىيگىزبەي
 كىرلى كويلدك كىيگىزبەي
 عىيسىن جۇپار اگقىنقان.

التىن — سارى ۋلى بىراي.

تورعاي .

اعاش اراسىنداغى جول. اگنان قايتىپ كەلە جاتىرمىن . ەيتىم الدىمدا
جۇگىرىپ كەلدى .

ەبىر كەزدە ەيتىم الدىندا قۇس بارلىعىن بىلگەندەي بولدى . جۇرىسىن
تەجەپ، ەيتەپ باسىۋعا اينالدى .

ىلگەرى جولدى قۇۋالاي قاراسام، تۇمسەغىنىڭ اينالاسى سارغىلىت، باسىنا
جۇمىساق مامىق جۇن شەعب كەلە جاتقان تورعايدىڭ بالاپانى كوزىمە تۇس-
تى. جەل اعاش باسىن تەكسەلتىپ تۇر. بالاپان ۇياسىنان قۇلاب قالىپ، جاڭا
ۇسىپ كەلە جاتقان سۇپىرىك قاناتىن جايىپ، قىمىل ەتەستەن وتىر .

ەيتىم ەيتەپ باسىپ جۇۋىقتاپ قالدى. ەبىر كەزدە جانىنداغى اعاشنان
كەنەت كارى قارا تاماق تورعاي، ۇشقان تاستاي زۇۋ ەتەپ، قاب ەيتتىڭ تۇم .
سەغىنىڭ الدىنا كەلىپ تۇستى. جۇنى ۇرپىيىپ، تۇسى قاشىپ، ابدىراپ ساسقان
كىسى ابارلىق داۋىس بەن شىرىلداپ، اشىپ تۇرغان ەيتتىڭ اۋزىنا قاراپ ەبىر
ەكى برەت شاپشىدى .

بالاسىن تورعاپ قۇتقارىۋ ۇشىن جاۋدىڭ اۋزىنا قارسى ۇمتىلدى. قۇرتتاي
دەنەسى قورىققاندىن دىرىلدەپ، داۋىسى بارقىراپ، قارلىغىپ تورعاي ولە جازدادى.
تورعاي ۇزىن ۇزى قۇرباندىققا قىيىدى ! تورعايغا ەيت قانداي زور داجال !
سوندا دا قاۋىبىسىز بىيىك بۇتاعىندا جانى تۈزىپ وتىرا-الماي . . . . .

ەركىنەن الدىرەك كۇش تورعايدى جوعارىدان نومەن تلاتتىرىپ تۇسىردى.
مەنىڭ قۇتبانىم توقتاپ كەيىن شەكىندى. يەتە دە الگى كۇشتى مويىندايدى.
مەن ۇيالىپ، ساسىپ بۇگەجەكتەپ قالغان ەيتتى شاقىرىپ الدىم. تورعايدى
سىيلاپ، كوگىلىم بۇزىلىپ، جونىمە جونەلدىم .

تۇرگەن ۇلى .

وزەن •

تاۋلاردان وزەن اعار سارقىراغان،
 ايناداي ساۋلە بەرىپ چارقىراغان،
 چەل سوقسا، سىتىق سوقسا، ۋېر قالىپنا
 ارالاب ناۋ مەن تاستى ارقىراغان.

كوگىلىك سۇۋىن شىسەك اشىلادى؛
 دەنەگنە بار دەرتىكىنى قاشىرادى.
 وكسىگەن وتقاي جانىپ جانىۋارلار
 وزەننەن راقات تالۇپ باسىلادى؛
 قىناردا ۋىتىلسىز تۇرغان توغايلىرى
 شۇۋىلداپ چەل مەن بىرگە باس ۋرادى.

ونىڭ مال ايداب وتسەك لاي قالمىدى،
 تاستىنا سۇۋ بارماغان ساي قالمىدى،
 تاسىغان وزەن سۇۋدىڭ قۇۋاتى مەن
 كوك شىعبە شوب بىتبەگەن جاي قالمىدى.

ەل قىستاپ كۇن كورەدى جانىبىندا،
 ۋىدام بولار المۋان-النۇن پالىعىندا....
 بوق تاستىنا، التىن تاستىنا سىنماقتا
 سوندا دا لىققان وزەن قالمىبىندا!

قۇدىرەتۋىن مەنە قىزىق كورەسىڭبە؟
 نە ناچىس توقتار وزەن دەنەسىندە.
 ارىستان دەم الۋعا سۇۋعا كىرسە،
 پالىقتار شىمىشىپ وينا تەرەسىندە.

التىن سارى ۋىلى بىراي.

اق ەدىلىك تاسمىۋى .

جازغىنىۋى باسقالان سوڭ اى ، مەنىك تابىعاتتى قاتتى مۇيۇم سۆزىمەم
 وياندى . جازغىنىۋى بىلاي سەللەردىك وردەن تومەن توبەنىك باۋىرى مەن شۇۋلاپ
 سىلدىرلاپ جۇڭگىرگەن قاراپ تۇرغاندا، ونە راقاقتانمۇشى ەدىم . ئالغى مېر قىزىق
 كورەنۇن نارسەم سەللىك بەنن شىبىق بەن تازارتىۋ ەدى ؛ مېراق ، مەلەن
 مۇنى كوپ لۇقتان ەتەينۇن . ەسىگىمىز اللەننن اى ەدىل كورىنىپ چاتتى .
 مەن وزەن قاشان بۇزىلار ەكەن دەپ تىنىشماي كۈتتىم . اقسىندا سارغىيىپ
 كۈتكەن كۈنم دە جەنتى ! ەسەكەڭ ەرتە ككىسەن ، مەن تۇرار تۇرماستان اسىغىپ
 كىرىپ كەلىپ ، قۇۋانىپ : «اق ەدىل بۇزىلدى» دەدى . كوزدى اشىپ جۇمەنشا
 كىيىنىپ ، سىك اللەننن نرەب شىقتىم . بىرەۋدى جەپ جىبەر كەندەي بولمىپ
 قاراي باستادىم . ەكى جىبەكتىك اراسى مەن قاراۋىنقان چالپاق كوك مۇز جوسىپ
 بارا چاتىر ؛ كەيدە سارى مۇزدا زىرەب ونە شىعادى .

وزەندى كەسە تۈسكەن قىسقى چول الدا قاشان جوڭكەب اسىپ بارادى ؛
 ونىك ۇستىندە مېر سورلى قارا سىير ەسىنن تانىپ ول شەننى مەن بۇل شەننە
 شاپقىلاب مۇر . شاپمۇلداپ جۇرگەن سىير تىننەي چاڭلىپ باسسا ، قاسىمداغى
 قىز قاتىننار اياپ شۇۋەنە تۇسەدى . سىيردىك وكىرگەننى قۇلاققا تىيىپ تۇر
 سورلى مالىدى مەن اياي باستادىم . بىيىك تىك چاردىك سىرتىنا بارا بەرگەندە ،
 وزەن چالتارپ كەتەدى ؛ چار تاس ارتىندا چول دا ، ۇستىندە وڭكىلەپ جۇرگەن
 سىيردا تاساغا تۇستى .

مېر كەزدە مۇز ۇستىندە ەكى مېت كورىندى . مېراق ، ولاردىك ساسقالاقتاب
 سەكەرگەننى ايلادىك ورنىنا قاسىمداغىلاردىك ارانىندا كۈلكى تۇۋغىزدى . چۆرت
 تىك بارى دە بىتتەر سۇۋعا كەتەيدى ، يا قارەب يا مۇزىپ شىعار دەپ
 سەندى . مەندە سوغان نانم كەتەپ ، سورلى سىيردى ۇمىتىپ ، باسقالار مەن
 بىرگە كۈلە باستادىم . بىتتەر چۆرتتىك ۇمىتىن اياتسىز قالدۇرمادى . كوپ
 كەشكىبەي جىبەككە مۇتەپ شىقتى . مۇز ەلى تۇتاس قالىك تىزبەك بەن
 مۇزىپ چاتىر .

مۇز سىقىرلاپ دال-دال بولمىپ سىنىپ چاتىر ؛ ارالارىندا سۇۋ شالىپ شالىپ
 ەندەدى . مۇزدار مېرنىك ۇستىنە مېرى نرەب مىنەدى ؛ نىرەك سىقتىراقتارى
 اللىزدەرن بۇگەرلەپ استىنا سالىپ بارادى . مۇزدار سىرەسىپ ، بۇۋىلغان چەردە
 مېرقىرى كوككە كوتەرىلمىپ جونەلمىپ كەتەدى . كەيدە سوغىسىپ كەتكەن ەكى مۇز

كۆل ئالغان بولۇپ ۋاستىلىپ اسقا باتادى. قوبىزدىڭ كۆڭمۈرەنگەنى سىياقتى سارىن-اپ - انىق قۇلاتق تىپەدى .

سول قورقىنىشى زور تاماشاغا قۇراپ بۇلۇپ ، ۋىدەكى اجمە كەلدىم دە ، كۆرگەن بىلگەننىدى قىزغىنداپ ايتا باستادىم . مالدان اكەم قايتقان سوڭ ، اى ەدىلىك بۇزىلعاندىن بۇرىنغىدىن دا بەتەر قىزغىنداپ ۋزاعىراق سويلەدىم . ۋىتكەنى نەدىن ەكەننى بىلمەيمەن ، اكەم نىقلاستىراق تىڭدادى .

سۇل كۇننىن باستاپ ، اى ەدىلگە *داپىم قاراپ تۇراتۇن بولىدىم . وزەن ارنا - سىنان شىعب ، الاسا جىيەگىن جابتى ؛ تەگىزدەي جارقىراپ ، دالانى *شايا باستادى . كۇنىە كۇن وزەن *نۇرى وزگەرىپ ، اقىرىندا سۇۋ سەگىز شاقىرىمىنان اسۇ جەردى *شايب ، بۇلىتقا ارالاستى . مەنەر جاقنا ۋشىنا كوز جەتەيتۇن جارقىراغان سۇۋ ؛ بەتى تەپ تەگىس ، تابانزا شىنى سىياقتى . *ۋىلىك تىكە قارسى الدىندا سۇۋدان باسى قىلىنىپ ، *ۋرپىيىپ تۇرغان شەگىرىشىن مەن مەن اعاشتار قاراۋىنادى ، ۋۋاق ارالعا ۋسايىدى . تاسقىن سۇۋ كۆپكە شەين قايتىپادى .

اقساق ۋلى .

جەل قايبىقتا .

تاۋە كەل دارىياعا سالساڭ قايبىق ،
 قورقباي *كۇز تۇتقان جولدان كەتە تايىپ .
 دارىيادا بىردە تىنىشتىق ، بىردە داۋىل ،
 قاكىباتشا كەزەر كەمەك قانات جايىپ .
 ايبىقتا قالقىر كەمەك تىنىشتىق تاۋىپ ،
 سۇراپىل داۋىل سوتسا قلنەر-قاۋىپ ،
 *تىلسىز جاۋ-قاراداۋىل *ۋنى قۇرىر ،
 ەسكەكتى مىقاب ۋستا كەتەيى اۋىپ .
 تىنىشتىقتا قۇلاش كەرسەك انگە سالىپ ،
 كۇۋلەپ سىل تولقىندا قاتارلانىپ ،
 سىر بەرمە ، جەل قايبىقتا مىنگەننىن سوڭ ،
 راقاتتى ، مىيىقناتتى دا موينعا الىپ .
 تولقىندا ، تىنىشتىقتا دا ولەڭدەتىپ ،
 دارىيادان قورقباي *كۇزىپ امان *وتىپ ،
 ەدىلىك ماتاپاتنىڭ باتشالىغىن
 كۆرەرسىڭ ماقسودىڭا بارىپ جەنىپ .

ساكەن .

جازىمىتۇرى.

چارىدە تۇرىم قالمايدى قىسنىڭ سىزى؟
 ماساتىداي تۇلپىرار جەردىڭ جۇزى؟
 جان-جانمۇر، ادام زات انالاسا،
 اتا-اناداي، ەلجىرەر كۈنىڭ كوزى.

جازدىڭ كوركى ەندى جىل قۇسى مەن؟
 جايراڭناسىب جاس كۈلەر قۇرىسى مەن؟
 كوردەن جاڭا تۇرعانداي كەمبىر مەن شال،
 جالباڭاسار ۋوزىنىڭ تۇرعىسى مەن،

قىرداعى ەل ويداعى ەل مەن ارالاسىب،
 كۈلىمەسەسەب، كورسەسەب، قۇشاقناسىب؟
 شاربۇا قۇۋعان جاستاردىڭ موينى بوساپ،
 سىبىرلاسەب، سىرلاسەب، ماۋقىن باسەب.

تۇيە بوزداب، قوي قوزداب قورا: شۇۋ-شۇۋ،
 كۈبەلەك بەن، قۇس بەنەن سايدا دۇۋ-دۇۋ؟
 كۈل مەن اعاش مايمىسەب قاراعاندا،
 سەبىدىر قاعەب، بۇراڭداب اعادى سۇۋ.

كۈل جاعالاي مامىرلاب تۇۋ مەنەن قاز؟
 جۇمىرتقا نىزدەب، جۇگىرىب بالالار ۋماز؟
 ۋشقىرات بەن جۇگىرتىب تاستاعاندا،
 جارقى-جۇرقى تىبىلەنەر كوك داۋىل پار؟
 قۇس قاتارلاب بايلاعان قانجىعاچا،
 قىز بۇراڭداب جابىسەب قىلادى ناز.

جازعا جاقسى كىيىنەر قىز، كەلىنەشەك،
 جەر جۇزىنە ۋوك بەرەر كۈل، بايشەشەك؟
 قىردا نورعاي، سايراسا سايدا بۇلبۇل،
 ناستاھى ۋۇنىن قوسار بايىز، كوكەك،

جاڭا پۇل مەن جامىراب ساۋدە كەرلەر؟
 دېقانشىلار جەر جىرتىپ ەگىن ەگەر؟
 شاربۇانىڭ بىرەۋى ەكەۋ بولمى:
 جاڭا تولى مەن كۆپەيىپ داۋلەت ونەر.

بەزەندىرىپ جەر جۇزىن مەن كىرىم شەبەر،
 مەيىرپانلىق دۇنياغا نۇرىن توگەر؟
 انامزداي جەر ئىيىپ ەمىزگەندە،
 بەيدى، اكەڭدەي ۇستىگە اسپان تونەر

مال سامىرەر، اق بەندىن اس كۆپەيەر،
 ادام زانتىڭ كوڭلى ۇسىب كۆتەرلىەر؟
 قارا تاستان باسقانىڭ ەبارى جادىراب،
 ەبىر ساراڭنان باسقانىڭ بەيلى ەنەر.

اي جۇلدىزغا جىلى جەل قابار بەرىپ،
 جان-جانمۇار تۇۋانار تويغا ەلەرىپ؟
 ازالى اق كۆرپەسىن سىلكە تاستاپ:
 جەر كۆلمىدەر وزىنە شىراي بەرىپ.

كۆز، كۆپەۋىن جەر كوڭىتەپ الا قىستاي:
 جىرەۋىنە بىرەۋى قوسىلىسباي؟
 كوڭلى كۇن لەبىنە تويغاننان سولڭ،
 جەر تولقىسىپ تۇرلەنەر توتى قۇستاي،

ادام تىكتەپ كۆرەلماس كۇنىڭ كوزىن:
 سۇيىپ جىلىپ تۇرادى جان لەبىزىن،
 قىزىل اراي، سارى التىن شاتىرىنا
 كۇنىڭ كەشكە كىرگەنمەن كوزدى كوزىم.

اباي

جازى دالا .

ئاممىچىمان جاس ئىيىستى
 جازى جاسىل كوك دالا،
 جايىلعان جىبەك كىلىمىدەي
 قىزىلدى جاسىل كوك دالا .

قۇشاعىن جايىغان كەڭ دالا،
 ئوسىن اشقان اناداي؟
 قالادان كەلگەن ساعىنىپ،
 بەينە مەن ئىبر جاس بالاداي .

دالعا كەلىپ كوك جاسىل،
 كەستەلى جىبەك كورپەدەي،
 جاس بالاشا شاتىنانىپ
 قۇلاي كەتتىم ەر كەلەي .

جاس بالاداي ويناغان
 جىبەك شاشى جالبىراب؛
 سولقىلداق ئۇزۇم كوك شىبىق
 دەنەسى ئۇزۇن البىراب .

كۆل شاشاقتار جاپىرلاب
 قىتىقتايدى مويىنىمدى
 قىمىز ئىيىستى جەل جىبەك
 تالاسىپ اشتى قوينىمدى .

قىمىز ئىيىستى جەل جىبەك
 شوبىتى قىزىن سىيپادى،
 ئىبر سە ويناپ جەلەڭدەپ
 شوبىتىڭ باسنى ئۇپادى .

كوك الا كىلىم جاسىل شوب
 ئاممىچىب ئىيىسن اڭقىتتى .
 كەۋدەگە تولىپ جاس ئىيىس
 مەن مەن جاندى بالقىتتى .

بال نۇدە گەن ارالار
قوبىز بەن كۈيىن كۈيلەدى؛
جۇيتاسى تۇرلى كۈيلەك
قىزعالداق بەن بېيلەدى .

قىزىلدى جاسىل كوك الا،
ۇشقان سورلى كۈيلەك،
گۈلدەرگە عاشىق دىيۋانا
ماجىنۇن بايعۇس بەلەك .

قىزعالداق بەن سارعالداق،
ارالاسىب ۇيىستى،
جەلەكتى جاس كەلىندەي
ۇيالىب باسەن ۇيىستى .

سەپىرلاسىب كۈلمىدەب
باستارى تايۋ ۇيىستى،
سولىنە عاشىق كۈيلەك
ولار مەن كەلىپ ۇيىستى .

جىبەك كىلەم كەستەلى
كۈرپە ۇستىندە جانتىم مەن،
قالادان الس ەلدى ويلاپ،
قالىك ويغا بانتىم مەن .

تاسەن سەكەندەي جويقىلىپ
توزعالدى جۇيتىكىب قالىك وي،
مىنەكەي كەلدى اللىما
ورىستە جۇۋساب قالىك توي .

تامىلچىيدى سىتىق كۈن،
چاپاندا جىمجىرت كۈيدىرىپ
قويىشى جۇر جالغىز قىيىمىلداپ،
ار قويدى ساۋىب ۇيىستى .

جۇۋساغان قوي ۇيىرىلىپ
سىتىقتايدى سولمىقتاب،
تاقىردا جاناد كىشكەنە وت،
سۇت پەسىرمەك قورمىقتاب .

تەكتەپ تەرگەن قۇۋ نەزەكە،
 وتقا جاتقان وتىنى،
 مامىرلاب ۇشاد اسپانعا
 وتىنان شىققان تۇتىنى .

كەزەرگەن ەرنى جارلىب،
 قىزىل شاقا كون جارا،
 كويلەكسىز تانى جاڭلاش،
 كۈنگە پىسكەن قاپ قارا .

جالاق ەرنى قاناغان،
 قول اپاق تاغى جارلىب،
 دەنەسى پىسكەن تەرىپەي
 شاندىر بوپ كەۋىپ قارىلىب

بۇتىندا شالبار تەرىپەن
 وزكە دەنە جاڭلاش،
 شوقىبت كىيىم شەشىۋلى
 جالاڭ اپاق، جالاڭ باس .

اي دالادا كىشكەنە وت،
 جالغىز قويىشى ... تاس قۇرىق
 ۇشىب تۇردىم جاتا الماي
 كوزىمە كەلىپ جاس تولىپ .

ۇمت قالغان قۇۋ باۋىر،
 مەنەۋ جاپان دالادا،
 كورەرمە كەم سەنى دە
 جارىق دۇمان قالادا؟

«كەتپە» دەپ تاغى كوك شالغىن
 اپاغىما ورالدى .

جەنەرمەي بوگىب الدەمدى،
 مايسىب كۆلدىر بۇرالدى .

سۇلىۋ جىبەك كۆل شاشاق،
 تەگىنەن ۇستاما!

بىرگە وسكەن سۇلەم قىمباتتى
 ەندى مەنى قىستاما!

قازاق دالاسى.

جاپىقتان شىعسىقا قاراي امان قاراعاي اعاشىنا شەيىن، تۇرغاي دۇۋانىنا اڭ تارىلىپ بارغان سار دالا. جامان قالادان، وڭ نۇستىككە قاراي تاب بىرەمىز قالاسىنا شەيىن جەتكەنشە. ەكى ارا جازىپ سالغان كىلىمدەي تەبىئەتە گىس، ادەمى دالا كوشبەلى قازاقتاردىڭ «شۈبى - مول، جەرى - باي»، دەيتۇن ارقاسى وسى. سول كەڭ دالانى جەم، ور، بىرەمىز دەگەن قۇش وزەن كەسىپ وتادى. تۇششى سۇۋلى ۇۋاق كۆلدەر مىڭ سان؛ اسىرەسە، كەڭ دالانىڭ تاعىرى - ور ماڭىندا سۇۋ كۆب. قار كەتە دالا، نۇتۇرۇز ايبىنىڭ اياغىندا - اق اسىب كۆك وراي شالغىنغا ورانا باستايدى. كەڭ دالا تۇناسىنان بىر كىلدەك مېيگە ايتالادى؛ اسىرەسە اسى تاستاي جەرلەردىڭ بەتى ەمى، سايىر بولمى، جۇرگەن اتنىڭ اياغىن باتىرىپ وتىرادى. جازغىنارغى نىسى كۇن دالانى تەز سۈرىقتىرىپ كەبىرە باستايدى. تۈپىراغىن قىزدىرا باستايدى؛ سوندىقتان كىلىم تۇگىندەي كۆك مايسا جەر بەتىن جاسىرا باستايدى. كۆرەمگەن كىسى دالا شۈبىنىڭ اسەمدىگىن بىلە - المايدى. ەسال جەل سوقسا، بوز بەن بەتەگە جاسىل تەگىز سىياقتى تولقىندالادى؛ بىرەنە ەبىرى باس بىزەپ تەگەلىپ شايقالادى. قىزىل، جاسىل، اق كىيگەن قىز، كەل لىنشەك سىقىلدى، باي - شەشەكتەر جەر بەتىنە ۇڭ بەرەدى: جەر قۇلىپىرىپ اجار - لانادى. وپپاڭ جەردە قىپ - قىزىل، جاپ - جاسىل، اپپاق كۆلدەر شايقالادى: كۇنگە كۆلۈپ كۆزىڭدى قىتىقتاب، شاعىلىستىرادى.

كوز نۇقتارلىق اعاشى جوق. ەبىراق، ەسكى جۇرتنىڭ كۆڭىندە وسىكەن كۆك قۇۋزاي مەن كىسى بويىنا جاقىندا ب سورايعان وشاعاندار الستان اعاشىناي سا. ەمىدانىپ كوزدى الدايدى. ساي جاعاسىندا بۇراق قاققان جاس تالدىڭ ساياق تارى، قالىڭ چاپىراقتى، تامىرشا ارالاب، شايدىردىڭ قوش ەيىسەن مۇرتىڭا جەتكىز - ەدى. جەل سوقتى دەگەنشە بۇتالار ياسى شايقالادى، جالتمىرايدى، اعارادى. چاپىراغىنىڭ اسى اىق بەتىن اۋدارىپ كۆرسەتەدى؛ جەل تىندى دەگەنشە، جەل عاداعى التىنداى جىلمىنداغان سارى تۇمىڭ ۇستىندە قاراۋىتا قويايدى.

كۆبەكە كىرە، ەرسىلى - قارسىلى سەككى ەي سوعىلىسىپ قالباقتايدى؛ ەبىرىن ەبىرى قۇۋالاب، جارىسىپ زەڭ سالادى. مىڭسان شەگمىرىتىكىنىڭ تىرسىلى قوسىلەندە قۇلاق سارسىيدى. ارا مەن، كۆك شەيىندار تىزبە كىتەسىپ تانىسقان قىزدارشا بىگىلداپ، تىزگىدايدى. قارا قوڭىزدار شۈب اراسىندا بىسىلداپ - پىسىلداپ تاڭرىگە جازادى.

جاز

جازدى كۈن شىلدە بولغاندا،
 كوك وراي شالغىن، بايشەشەك،
 ۇزارىپ ۇسىپ، تولغاندا؛
 كۈركىرەپ جاتقان وزەنگە
 كوشىپ اۋىل قونغاندا:
 شۇرقىراپ جاتقان جىلقىنىڭ
 شالغىننان ۇنى قىلىنلداپ،
 ات، ايعىرلار، بىيەلەر
 ۇيىرى شىعبى بىگىنلداپ؛
 سۇۋدا تۇرىپ شىبىنلداپ،
 قۇيرىقى مەن شىلىپىلداپ؛
 اراسىندا قۇلىن، تاي
 اينالا شاۋىپ بۇلىنلداپ؛
 جوعازى تومەن ۇيرەك، قاز
 ۇشىپ تۇرسا سىمپىلداپ.
 قىز كەلىنشەك ۇي نىگەر
 بۇرالا باسىپ بىلىقلىداپ،
 اق بىلگىن سىبانىپ
 ازىلدەسىپ سىگىقلىداپ.
 مال دىشەنەن ايلانىپ،
 كوگىلى جاقسى جايلىنىپ،
 باي دا كەلەر اۋىلغا
 اياگىشلى جىلىپىلداپ.
 سابادان قىمىز قۇيىدىرىپ،
 ورتاسىنا قويدىرىپ.
 جاس ۇلكەندەر ۇير بولەك
 كەگەسىپ، كۇلىپ، سىگىقلىداپ
 جالىشى الداغان جاس بالا
 جاعالابىدى شەشەسىن:

«ت اپەر!» دەپ قىگىلداپ.
 كۈلەگكە قىلىپ باسىنا،
 كىلەم نوسەپ استىنا،
 سالتاناتى بايلاردىڭ
 ساماۋىرىنى بۇرقىلداپ؛
 بىلىمىدىلەر ۇسوز ايتسا
 بايگى اتىنداى اگىقلىداپ؛
 وزگەلەر باسىن بىزەيدى:
 «ارىينە!» دەپ ماقۇلداپ
 اق كۈيلەكتى، تايماقتى
 اقساقال شىعار ۇير شەنتەن:
 «مالىگىدى ۇرى تايئارا!» دەپ
 مالشىلارغا قاقىقلىداپ.
 باي! بايغۇسىم، دەسىن دەپ،
 شاقىرىپ قىمىز بەرسىن، دەپ
 جارامساقتاب، جالىپىلداپ.
 شاپاندارىن بەلسەنگەن،
 جىلقىشىلار كىپ تۇرسا
 تاڭ ەرتەگىنەن سالىپىلداپ؛
 مىلىتىق اتقان، قۇس سالغان
 جاس بوز بالا ۇير بولەك
 سۇۋ جاعالاب تۇۋتىگىداپ.
 قايىرىپ سالغان كوك قۇسى
 كۈتەرىلە بەرگەندە
 قاز سىپىرسا جارقىلداپ؛
 باغانامى بايغۇس شال
 اۋىلدا تۇرىپ كۈلەدى.
 قوشەمەت قىلىپ، قارقىلداپ.
 باي

وڭ تۇستىك،

بىرەمىزدىكى وڭ تۇستىكىگە قاراي انتاساڭ، ارقاداعى كوك وراي شالغىن ەركەلەتىپ تاستاعان كوزىڭ بۇرىنقىلاردىن كورنۇ جوق. سۇر كىلەم سىياقتى جازىلىپ جاتقان مەڭرەۋ شول. ەر جەرىنەن كىرلى كويلەك كورىنىپ تۇراتۇن، توزعان، چىرتىق جاماۋلى سۇر شەكپەن مەن كىيىلگەن دالانىڭ ۇستىن بىرەۋ جاۋىپ قويغان سىياقتى. شەكپەننىڭ انا جەرىن وتقا كۇيىدىرىپ، مىنا جەرىن قاراماي تىيگىزىپ، انا جەرىننىڭ جۇنن ۇپپالاب بىرەۋ اۋرەلەپ قويغان سىياقتى. ۇپپالانغان جۇننىڭ شىندە ال-ماڭدا كورىنىپىدى؛ بايقاپ قاراعاندا عانا كوزىڭگە بىر نارسە بىلىنەدى. جەرى سورعا باي، توپىراعى اششى، تۇزدىقتىڭ بەنى سىياقتانىپ قايماقتىپ جاتادى. ۇستىندە تىس شۇقىرلىق شوب جوق. جاڭاعانا شاشىن الدىرعان تازدىڭ ياسى سوقىلدى. اينالا سۇر جۇۋسان، بۇيىرا قۇم؛ بىراق، ارقاداعى بىيىستى كوك جۇۋسانداي مەس، جىڭشىكە اۋرۇ بولغان ادام سەكىلدى قاتىپ قالغان. سور جاعاسىندا جەرگە جايىسىپ تىرىسىپ جاتقان قىنا، جازىلىپ جاتقان كىيىك وتى. ماڭايندىعى اۋاننىڭ بىلگىن تۇز، دەگەنشە تارتىپ الادى؛ دەم المۇ قىيىندىلىپ، تىنىس تارىلادى. ۇپىرەنپەگەن ادام مەن كولىك تەز شارشاپ الى قۇرىدى. جازى تۇرى، كۇزدى كۇنى جاڭبىر باستالغاندا جەر تىكىلدەپ ويىلىپ كەتەدى. مۇنىڭ ارتمىنان كەۋىپ، تۇس-توسىنا چارىلادى، تاس بولمىپ قاتىپ قالادى. كەلەسى جىلى جازى تۇرى سۇۋ جارىق بەن اعىپ، كەڭىتىپ، قۇلانىپ ساي قىلادى؛ جان جاعىنا تاغى اشالار شىعادى، كەي جەرلەر اڭعار بولمىپ قالادى؛ كەي جەرلەردىڭ جارىعى بلاي ياتىپاق بەن سىلانمىپ تەگىستەلمىپ، بىتەلمىپ قالادى. سونداي تەگىستەلمىپ قالغان جەرلەر عانا چارىقىسىز بولادى. بىر شوب يا بىر بۇتاعا سۇرىنەمىن دەپ قورىقپايسىن؛ اسىق ويناۋعا كەلەتۇن تاپ-تازا!

چول تابانى الدا قاشان ناپتالىپ قاتىپ قالغان؛ كولىكىڭ تۇپاعىنا تىيگەندە تاسىرلاپ وتىردى؛ نەمىر تەگەرەمىشى اربالاردىڭدا بىزى بىلىنپىدى. ويىلىپ قال-

ەن چول بۇراڭدا سوعادى دا وتىرادى. بۇرىلىپ شىعبى كەتۋدە وڭاي جۇمىس مەس.

جازعى كەش.

بۇلت شىقتى وڭ تۇستىكتەن مۇنارلانمى،
 نۇرى مەن باتار كۆننىڭ شۇبارلانمى؛
 سوزادى جاندىك بىتكەن كۆككە موپىن،
 تۇرعانداي سۇۋساب *ولمى قۇرمارلانمى.
 ەسكەن جەل كۆن شىعىستان بولمى مايدا،
 بىە عىب بار جاندىقتى جاقسى جايعا؛
 جىبىرلاب كولىنىڭ بەتى شاعالا مەن
 داۋىسى بار اققۇۋ، قازدىڭ الدە قايدا.
 سەكىلدى بەينە ۇشپاق قاراعانعا،
 قالارلىق ابايلاعان عاجاب تاڭعا؛
 سىتىقتا بوي تاسالاب جەردە جۇرگەن،
 شىرىلداپ *اندى قۇستار *جۇر اسپاندا.
 قوي ماڭىراب، سىمىر موڭىرەب ماڭماڭ باسىپ،
 كەلەدى ەركىن *جۇرىپ، كۆكلى ناسىپ؛
 ساپۇرغا كەلمىنشەكتەر قارسى شىقتى
 قولمنا شەلەك المى، بەلدەمشە اسىپ.
 جىپىنالمى قارىنتار قۇردى كەشكە كەڭەس،
 شىعىپ اب ەل سىرتىمندا جەرگە دوڭەس.
 اقسۇبەك بالالاردا وپىتاب جاتىر؛
 تۇراتىن تەككە قاراب ولار ەمىس.
 جازعى كەش، ويلاپ تۇرساڭ، جانغا اقات؛
 *ار كىمەدە كوتەرىڭكى كۆكلى شات،
 *ان سالىدى قوسىلىسىپ قىزدارداعى
 «بىيىككە التى باقان» قورىسىپ اب.
 بىگىرىسىپ جەردىڭ *جۇزى شىققان *ۇن مەن،
 تىنىق كەش قوسىلىستى قىسقا *تۇن مەن.
 ادام زات، جان، جانىۋار قۇۋاتىسىن دەپ،
 زور سىيلىق سەزىلەدى تەككە بەرگەن.

مايلى ۇلى بىيىمبەت.

جازى تۇندە .

سۇۋداي سۇلدۇ قارا كوز
سۇيگەننە بەرگەن سوز:
بەلكىلى جەردەن ئابىلماق
قاراڭغى جازدىڭ تۇنىدە.

جانقىزىپ نەكىس ئۆي شىن،
قىسىپ سۇيدى سىڭلىسىن؟
سىرلاس تەتە باۋىردان
اپىرلىۋ جەڭلىمە؟

الدىڭدا التىن باغىڭ بار!
جولداسىڭ شىن سۇيگەن جار
باققا اياقتى باتىر باس
كۆرسىنىپ، سۇلمۇ، ەڭلىمە؟

بۇۋىننىن قالىڭ كەتىپ تور،
تىستا جارنىڭ كۈتىپ نۇر؟
اق كۈيلەڭنىڭ كۈيلەكتەپ
شىق تىزىرەك بوڭلىمە؟

شەققاندا قورقىپ ساسقاننىڭ،
دىرىلدىپ تۇسىڭ قاشقاندىن
اسىغىپ كۈتكەن جارنىڭا
بىلدىرمە، سۇلمۇ، كۈلىمە.

مىنىپ چىڭگىت جۇيرىگىن
تۇمارلاپ كەڭلى، تۇيرىدىن
نىڭىردەن كەلىپ كۈتىپ نۇر،
سەرىتىن تاپار ەرىڭبە؟

چىڭگىتتە ارمان قالدىما؟
لدى جارنى الدىنا،
شۇۋ دەپ شاۋىپ جوندىلى
بىر قولى سۇلدۇ ەلىمىدە.

چىگىت چارىن قۇشادى،
قولدان تىزگىن بوسادى؛
سەندى ساعان ەكەۋ
ەندى، چۇيىرىك، سۇرىنبە!

جەتسىن جاستار اۋىلعا،
ۇرىنباسىن جاۋىلعا،
الدارىندا مېرناق بەل،
نالە تۇرا تۇرا بىلىنبە!

جۇماباي ۇلى ماعىجان.

كۆز.

قاراشا، جەل توقسان مەن سول مېر-ەكى اي،
قەستىك باسى مېرى ەرتە، بىرەۋى جاي،
ەرتە بارسام جەرىمدى جەب قويام دەپ
بقتىرما مەن كۆزەۋدە وتىرار باي.

كەدەيدىك ۇزى جۇرەر مالدى باغىپ،
وتىرىۋعا وتىن جوق ۇزبەي جاعىپ؛
توگىغان مېيىن جىلىشىپ، تونىن بىلەپ،
شەكەن تىگەر قاتىنى بۇرسەك قاعىپ.

جاس بالاھا وتتا جوق تۇرغان مازداب:
تالتايىپ قاتقانالماي، ولە جازداب،
كەمپىر، شالى بار بولسا قانداي قىيىن:
مېر جاعىتان قىسقاندا ودا ازىغاب.

كارى قوي ەبتەب سويغان بايدىك مۇيى:
قاي جەرىنەن كەيدىك تۇرسىن كۇيى؛
قارا قىيدان ورتا قاب ۇرىسباي بەرسە
ودا قىلغان كەدەيگە ۇلكەن سىيى.

قار جاۋسادا توگبايدى باي بالاسى:
مۇي جىلى، كىيىز نۇتقان اينالاسى؛
باي ۇلىنا جالشى ۇلى جالىنىشتى،
ئەبىپ مۇجۇرۇپ ويناتار كوزدىك جاسى.

جالشى ۇيىنە جانى اشىپ اس بەرمەس باي:
ارتىق قاير ارتىقشا قىزمەنگە وراي.

اباي.

قدىس .

اق كىيىمىدى، دەنەلى، اق ساقالىدى،
 سوقىرى، مىلقاۋ تانىماس ئىرى جاندى؟
 ۋىستى-باسى ۋىسكىرىك اياز بەن قار،
 كارى قۇداڭ قىس كەلىپ الەك سالىدى؟
 ۋىشپاداي كىيگەن بوركىن وقشرايتىپ،
 اياز بەنەن قىزارىپ اجارلاندى.
 يۇلتىتاي قاسى جاۋىب ەكى كوزىن،
 ياسىن سىلىكىسە قار جاۋىب مازاڭدى الدى .
 بورانداي بۇرقى - سارقى ەتىپ دولدانغاندا،
 التى قانات اق وردا ۋېي شايقالدى،
 اۋەس كورىپ جۇگىرگەن جاس بالالار،
 يەنى قولى دومبىغىپ، ۋىسك شالىدى؟
 شىيدەم مەن تون قاباقتاب كىيگەن مالشى،
 يەت قاراۋعا شىداماي تەرىس اينالدى؟
 قار تەبىكەنگە قاچىماس قايران جىلقى!
 قىيىنغى قۇربۇننا نەز ئاقالىدى؟
 قىس بەن بىرگە تۇمسىغىن سالىدى قاسقىر،
 مالشىلارمى، قور قىلما يىتىكە مالدى؟
 سونىغا مالدى جايىپ كۆزەتىڭدەر:
 قۇر جىبەر مىنە ئىنئۇرغان كارى شالىدى .

اباي

جۇت .

كەتەرە كۆپكە دەيىن دوڭغىز ەستەن!
 بىلتىرى قاتتى بوران قىستايى ەسكەن؟
 جەننىس بەن سەكسەندەگى قارىبالار:
 «كۆرۈمەدىڭ سۇراپىلدى مۇنداي» دەسكەن

ۋىكىرىك، اياز بوران ارالاسقان،
 ەكى ۋىدىك اراسىندا جان اداسقان؛
 قاباعىن تۇيىپ كەلگەن قاقارلى جۇت،
 سالىدى ويناى ساقاراعا ۋۇتىن شاشقان.

مۇندايدا قاسقىر قاراب قالسىن نەگە؟
 قاشاننان تىسىن قايراب جۇرگەن نەمە،
 كوپ بەردى جۇتقا كومەك بىر جاعىنان،
 دەمدى قىزغانىش قىپ جۇندا: «جەمە!»

قىرىلدى قوستى جىلقى سورعا تۇسىپ،
 ومبى قار، تەرەڭ ساي مەن، ورعا تۇسىپ؛
 مال كەتكەن قايرىۋعا جىلقىشىلار،
 جانى مەن قوش اينىسقان ولاردا تۇسىپ.

ۋستىندە ۋزىن جولدىك قالاشىلار،
 (كۇن بارما، كەدەي سوردىك كوزى اشىلار؟)
 توقتاۋسىز كۇنى—تۇنى سوققان بوران،
 بىر ازىن قالغان باسىپ: قازاسى بار.

بالالار بوچشا ارقالاب بارىن كىيگەن،
 ساباققا بارماقشى بوب شىققان ۋىدەن،
 جەتكەنشە اياق قولمىن دومبىقتىرىپ،
 بەتىنەن تىزىلدا تىپ اياز سۇيگەن.

سۇۋاتقا مال سۇۋارا بارغان مالاي،
 كەلەدى قۇلاق مۇرىنن ودا ۋۇقلاي،
 كەنەتتەن بىر مەزگىلدە بوران سوعىپ،
 ۇلاعىپ تۇبا جونعا كەتكەن تالاي.

جىلقىنى دوڭىز سولاي قىرىپ كەتتى،
 جۇمىسىن بىتىردى دە جۇرىپ كەتتى؛
 سان بايلار جۇگەن ۇستاب قالا بەرىپ،
 ساپاسىن كەرەكەگە ىلىپ كەتتى.

دالا بۇرانى.

كۈن باتتى. جاڭا نىمىرىت جايلىنىپ بارا چاتقان كەزى. شىمىس تۇستان اقشا بۇلت كەنەت كۈتۈرۈلىپ وسە بەردى. *بىر كەزدە قار بۇلتى كوك جارتىسىن تۇتۇرۇپ قۇرساپ الدى؛ ۋاق قاردى سەبە باستادى. بۇرقىراپ بوراسىن *جۇرۇپ چاتىر؛ چىل *بىشىن تارتىپ سوعىپ-سوعىپ جىبەرگەندە: *بىر سە جاس بالانىڭ يىگىرىمىپ جىلاغانىنداي، *بىر سە اش قاسقىردىڭ ۇلغانىنداي داۋىس سەستىلدى. -بالالار! كەش قالدۇق. ەندى اتتى قاتتى ايداب قىيناۋدىڭ *جونى جوق. اياڭدالىق. جولدان ايمىلىپ قالماساق، تۇداي ساقىتار، دەدى شال. - بەكە، دەدى شال بۇرىلا بەرىپ ۇزىن بويلى، ۇستاغاندى قارتناۋ كىسىگە قاراپ-تەسەن ارتقا *تۇس، تورىڭ جۇردەك بولماعان مەن، سىلىلعا نانبايدى؛ بولدىرماس؛ وزىڭدە قالغىمايسىن. مەن العا تۇسىدىن، كىرىپىڭىڭدى قاقباي بايقاب وتىر، بىرەۋ-سۈمرەۋ يا ارتقا قالىپ يا سوتىپاق جولعا بۇرىلىپ كەتىپ اداسىپ جۇرمىسەن، - دەدى. شالدىڭ شاناسىن زورعا دەگەندە العا سۇيرەپ شىعارىستى. بەكەڭنىڭ اتىن كۆرتەككە جولدان دىتەرىپ جىبەرىپ ارتقىلار *وتىپ كەتتى. سونان سوڭ ومبىدان شىعارىپ الىسىپ، بەكەڭدى ارتقا سالىدى. شال سار تىماعىن باسا كىمىپ، شاتاسىنا *مىتلى.

-ال كوكشە! دەدى قۇۋانىشتى بولماعان مەن قاتتى داۋىس بەن شال، - قالاي نىمەت قازادان قۇتقارىپ ەدىڭ، تاغى *بىر قىزمەتكىدى كورسەت، جولدان شىعەپ كەتە كورمە. . . . . كىرە جىلجىپ قوزعالا بەردى.

قاردىڭ ۇلكەن بۇلتى اسپاننىڭ *بارىن جاۋىپ الدى. كۈن قىزىلىن بۇلتىنىڭ اق شالى قاپتاپ كورسەنبەي كەتتى. بار *كارىن بار قورقىنىشتى قۇۋاتىن جىناب اللىپ بوران باستالىدى. مەركەن دالادا چىل ويناپ سالا باستادى. قاردى ۇرلىپ، سۇۋۇرىپ مامىقشا ۇشىرىپ اسپانعا شىعاردى. اينالا ايناپ بولمىپ دىم كورىنبەي، كۇزىمى قاراڭغى تۇندەي بولدى. ماڭايدىڭ *بارى الاي تۇلەي. جەر، اۋا، اسپان تەك بورقىراغان قاردىڭ ۇشقىنىنا اينالدى؛ ۇشقىن كىرىپ كوزدى اشتىرماي، دەم الۋ قىيىندالدى؛ چىل *بىر سە ۇلىپىدى، *بىر سە وكىرەدى، *بىر سە *كۆكىلكايدى، *بىر سە سابالاب، *بىر سە جۇلقىلايدى؛ *بىر سە جان جاعىنان، استان، توبەدەن شىر اينالدى؛ كەيدە جىلانشا وراتىلىپ جولىنداغى نارسەنىڭ *بارىن بۇۋىندىرىپ ۇپىرلەدى.

قورقبايمىن دەگەن كىسىنىڭ دە جۇرەگى سەسكەندى، قان سۇۋىيدى.

سۇۋىقتان بولماسادا، قورققاننان قان توقتايدى؛ ۋېتىكىنى بوران كەزىندە ايلىق باسلىقلىق قىلىدى. ارقاداعى تابيعات قىسىنىڭ دولدانغانى ونە قورقنىشتى. كىسىنىڭ ۋەبى قاشىپ، ەسى كەتەدى؛ اقلىنان اداسادى. كوب بايەۋستارنىڭ قۇربان بولاتۇن سەبەبى دە وسى.

شانلارنىڭ ۋستىندە جىبىرما پوتتان جۇڭ؛ گىرە مالتىنەب كوب ۋاقت جۇردى. جول كومىلىپ قالدى. اتتار تىنباستان ومبىعا قۇلاب تۇرىپ كەلەدى. كىرەشىلەر كۆپىنەسە مالتىنەب جايۇلاب كەلەدى. ۋبىر كەزدە كولىكتىڭ دە ادامنىڭ دا سىلەسى قاتتى؛ ۋبىر نالاي ات بولىردى. شالدىڭ كوكشەسى الدا جول سالىپ كەلە جاتسادا ۋالى تىڭ؛ سوندا دا كىرەكەستىڭ السىرەيمىن دە كەنىن بايقاپ، شال كىرەنى توقتاتتى.

— شىراقنارم! دەدى جۇرتنىڭ ۋبارىن داۋىستاپ شاتىرىپ الىپ شال—امال جوق، توقتاماسقا بولمايدى، ەندى قۇنالق. شانانى قورشاپ نىق قىلمايىق. تەرتەنى جوعارى كوتەرىپ بايلايىق. ۋستىنە كىيىز جاۋىپ، باس پانا قىلىپ وتىرايىق. قۇدايدىڭ كۈنى اشلىۋىن يا ۋبىر قايمىردى جۇرگىنىشىلەردى كۈتىپ المىساق بولمايدى. كىم بىلەدى، ۋبارىمىز بىردەي قاتىپ قالا قويمايىمىز. شالدىڭ اتى قۇلاققا ۋارى جات، ۋارى شوشىرلىق بولىدى. ۋبىراق جاندى ساۋعالاۋعا نەك شالدىڭ اتىلىنان باسقا شارا قالقان جوق.

تالايىسىزدىققا كىرەشىلەردىڭ نىشىندە جول جۇرىپ نىسلىماغان جاستاردا بار. كەن. سولاردىڭ اتى تىڭداۋ بىرەۋى شالدىڭ ۋسوزىن تىڭداغىسى كەلمەدى. — «باباي! سەنىڭ كوكشەڭ بولىردى دەپ ۋبارىمىز بىردەي قامالىپ جاتىپ قىرىلامىز؟ سەن اسارىڭدى اساپ، جاسارىڭدى جاساپ بولىدىڭ، ساغان ۋبارى ۋبىر؛ ۋبىز ۋالى ۋومىر سۇرگىمىز كەلەدى؛ جولداغى اۋىلغا شەين 7 شاقىرىمداي قالدى، ونان ارتىق بولا قويماىس، جۇرىڭدەر، ازاماتتار! باباي اتى بولىدىغانلاردىڭ جانىندا قالا بەرسىن. قۇداي ساقتاب امان قالساق، ەرتەڭ قايتىپ كەلىپ قاردان اشىپ الارمىز» دەدى الكى جىگىت. كوكشە باسقارلاردان كورى تىڭىراق دە كەن شال ۋسوزى دە، قالىڭدار دە كەن بەكەڭ مەن ۋبىرەكى ادامنىڭ ۋسوزى دە جاستاردىڭ مېيىنە قونىدادى. اتى كىسى 12 كولىك بەن تارتىپ جۇرىپ كەتتى.

بوران دولدانىپ كۇشەپ بەردى؛ سول ۋتۇن، كەلەسى كۈن بوپن توقتاماستان سوقتى؛ جۇرىس قالدى؛ نەرەڭ سايلار اق وتاۋ بولىدى. ۋبىر كەزدە بوران نولاستاڭ قىرادى، الا قانىشىقتادى. اپپاق بولىپ نولقىنداللىپ جاتقان قاردىڭ ۋستىنەن جايۇ بوراسىن جۇرە باستادى، اسپان كوكەرىپ بۇلىمتار ايمىقسادا، سىرىلداپ قار بەنى جۇڭگىرىپ جاتىر. ناعى ۋبىر ۋتۇن ۋونتى، قۇتىرعان جەل تىندى؛ جايۇ بوران

توقتاىدى. دالانىڭ ئۇرۇ يېردەن قاتىپ قالغان تولقىنىدى تەڭمىز سىياقتى. چارقىراپ كۈننىڭ كوزى شىمىقتى؛ تولقىنىدا ئىپ چاتقان قار بەتمىدە كۈن ساۋلەسى كۆلىمىدەپ ويىناي باسنىدى. بوران مەن توقتالغان كىرە شىلەر، چۈرگىنىشلەر قوزغالا باسنىدى. تاب سول جول مەن ورىنبوردان بوس كىرە كەلە جاتىمەن كەن. الدىڭكى كولىك قار استىنان قىلىنىپ تۇرغان تەرتەننىڭ باسنىدا كەلىپ سوقتى؛ اينالاسىدا كەبەن سىياقتان ئىپ چارلاندى قار ئۇيلىپ قالىپتى. تەرتەننىڭ اينالاسىدا قار استىنان چىلى بۇ شىمىپ چاتقاندىن چۈرگىنىشلەر كوردى. نە كەنەن بىردەن تۇسىنە قالىپ، قولىدا تۇسكەن نارسەلەرى مەن چۇرت قاردى قازا باسنىدى.

ەڭ اۋەلى ەكى جولىداسى مەن بەكەڭدى قازىپ الدى. بۇلار قىستى كۈنى نىنە كىرىپ ئۇيىقتاپ چاتقان سۇۋىر سىياقتى ئالماۋىسىپ قالىپتى. اينالا قار ەرب قالغان. چاتقان جەرى سىرتتاغى اۋادان چىلىراق. بۇلاردى سۇۋىرىپ ئىپ، شاناعا سالىپ چۈرگىنىشلەر جولدا قالغان اۋىلغا قايتىپ كەلدى. اۋىلنىڭ چاقىن ەكەندە بىراس ەكەن. سالىقنى اۋا ئالىپ قالغانلارنىڭ چاتقان كىرگىزىپ شىپىرانا باسنىدى؛ ازىراق قىيىملىداپ كوزدەرىن اشتى. سوندا دا ەلى ەسەن بىلمەيدى: ەبىر نارسە قاعىپ كەتكەن تارىزدى. ۇيگە كىرگىزبەي نۇلا بويلارنى قار مەن سىقىلاپ سىقىلاپ اراقى شىكىزدى؛ ۇيىقتاسىن دەپ ساكىگە سالىدى.

ابدان ۇيىقىسى قاتىپ تۇرغان سوڭ، الكى كىسىلەردىڭ ەسى ەنىپ ولەيەي امان قالدى. چاس باتىردىڭ سوزىنە ەرىپ كەتەپ قالغان، التى اقسىلار شىعا بەرە جولىدان اداسقان كورىنەدى. چايلانغان؛ اياقتارى مەن جولىنىڭ قاتتى ئاباننى نىزدەپ تۇرىتىكىلەي تۇرىتىكىلەي، نۇمى تۇسىنە بىتىراپ كەتكەن؛ ابدان دىگەن لەرى قۇرىپ، ەبارى دە قاتىپ قالغان. چازى تۇرى سورلىلاردىڭ سۇپەگىن ەلەر جەردەن تاۋىپ استى. بىرەۋى الكى اۋىلنىڭ قوراسىدا سۇپەنىپ وتىرەكەن.

ت. اقساق ۇلى.

نان.

(1921-22 جىلى جۇنتار)

ئىننىق بوپ نانغا ساعىندى،	وسى كۈنى كەۋدەدە،
جەپ ۇيرەنگەن جاستىن،	شىقباغان قۇرچان،
ەبىراق ەلى نان جوق؛	نە بار تىلەك بەندەدە:
اشىققان قارىن، اشىققان،	نان، نان، نان!!!...
نانسىز ەلدە ەسان جوق،	چۇرتنىڭ ەبارى جالىندى
بۇرالىپ وتىر اشتىقتان.	ولتىرمە دەپ اشتان،

قۇداي، ۱، قۇداي!
 قىراسىڭىز بىندە كىدى،
 قوپاسىڭىز وڭگە كىدى؟
 اشىق دەگەن بىر بالەك،
 سالىدى ەلگە شەگەلدى.
 كۈنىڭ بارما، كۈرەتۈن،
 چاردەمىڭ قايدا بىرەتۈن؟
 جان بىرگەن، دان بىرەر دەپ،
 قۇداي-سىمن سەنەتۈن.
 ساجدەدە جاتىر قۇلدارىڭ،
 كۈر عىبادات قىلغانىن،
 ەگبەكتەرىن ەش قىلىپ،
 بلايىقىبا قىرغانىڭ؟
 جۈنى باسقا ورستىڭ،
 ورازا جوق، ناماز جوق،
 عىبادات قىلمايسىن دە،
 سورلى قازاق قورقاق،
 ايتقانلىڭىز سىتپىدى،
 ەندىگى وكىپەك نە؟
 مايلى ۇلى بىمىبەت.

تۇندىرا.

ارقالمىق مۇز مۇقىمىنىڭ جاماسىن قۇۋالاي ۇزىننان ۇزاق سوزىلعان «تۇندىرا»
 تۇندىرا دەگەنمىز ونە زور باتىقلىقى مېندەي تەگىستىك دالا. سەنتايمىر ورتاسىنان
 تۇندىرادا قىس تۇسىدى. بىرى-بىرى جاپىراقىناپ قار جاۋادى. بىر نەشە جۇمادان
 سوڭ بۇتىن دالانى قار كومىب سالادى. قاراساڭ كوزىڭگە تەك ۇشى قىيىرى جوق
 اپپاق دالا تۇسىدى. تولىپ جاتقان باتىقلىقار بەتىن مۇز جاۋىپ، قار كومىب تاستايدى.
 وزەن سۇۋلار قاتقان. كۈن ساناپ اياز قانايا بىرەدى؛ كەيدە 50 كىرادۇسقادا جاتەدى.
 قار باسقان مېي دالانىڭ ۇستىنەن وقتىن-وقتىن بەتىڭىزى قارىپ كەتكەندەي
 سۇۋىق جەل جۇرەدى. جەل قاردى بۇرقىراتىپ كۈتەرەدى، اۋاما ۇيرەدى. الاي -
 تۇلەي قىلىپ بۇرىكتىرە قۇۋادى؛ بىيىك-بىيىك كۇرنىك تۇرعىزادى. ونى تاغى
 ۇرلەي جونەلەدى. تۇندىرادا قىس ۇزاق بولادى: كەيدە سەگىز، كەيدە توعىز اي
 سوزىلادى. اي ساناپ كۈن قىسقارا بىرەدى. دەكايىر ورتاسىندا كۈن جارتى ساعات -
 عانا كورىنەدى؛ سونان سوڭ باتىپ، قىسقى ۇزاق كۈن باستالادى. سول كەزدە
 تۇندىرادا تۇرۇ اسا قىيىن، قىستى كۈنى تۇندىرادا قۇلاق كەسكەندەي تىم -
 تىرىس. تەك تۇندە اندا-ساندا جالغىز مېتىنىڭ ۇرگەنى ياق جاپالاقنىڭ داۋىسى
 عانا شىعادى.

كۈن تىبىتى كورىنبەي كەتكەن سوڭ، تۇندىرادا بىر نەشە اي جۇلىنىز بەن
 ايدىڭ ساۋلىسى عانا جىلتىلداپ تۇرادى، كۇننىڭ ورنىنا كەيدە تەك ارقا جارىعى.
 عانا كورىنەدى. تۇندىرا قالقى قاشان كۈن كورىنەدى دەپ كۇتە-كۇتە سارغىلدى.
 بىر مەزگىلدە سارغايىپ كۇتكەن ۋاقىتتا جەنەدى. كوك حىبەكتەن كۇلىمدەپ،

جلى *جۇز يەن كۈن كۈتەرلىكى. اۋەلگى كەزدە كۈن كوكتە از تۇراتىدى. بارا-بارا كۈن ۇزارا بەردى، تۇن قىسقارا بەردى، جۇمالار وتىدى، كۈن ۇزايۇن قويمايدى. اۋا جىلىنىگۈقىرايدى، وزەلەر بۇزىلادى، باتىقاتار *جىبىيدى؛ قار كەمىپ، جەر اشىلا باستايدى. *بىراق ۇزاق قىس بويى جەر تەرەك قاتقان سولك، قىسقانتاي جازعا، توك *بەرەكى كەتەن باسى عانا *جىبىيدى. اپەرەل باستان «اق تۇندەر» باستالادى؛ كۈن قىزىلى سەنپەي تۇرىپ، ەكى ساعاتتان سولك كۈن قايتا كۈتەرلىكى. *يەن ورتاسىنان باستاپ كۈن باتىدى قويادى. سولدا بارىپ تۇندىرادا جاز باستالادى.

جازدى كۈنى تۇندىرا سۈيگىلىرىك بولادى. وسىمدىك كۈرىندى. *بىراق بۇلار سورلى وسىمدىكتەر! جەر يەنەن «ياگەل» دەگەن اق سۇر *شوپ جابادى: «از جەردە سەكسىگىن بۇلىرىگەن، قارامىق كۈرىندى. اندا-ساندا شايا بۇراڭ قايمىك بولادى. نەشە *جۇز شاقىرىم جەرگە شەيىن باياعى اجارسىز كۈرىك؛ كۈن جۈرەسىن، جۇما جۈرەسىن، مۇكتەن باسقا دىم كۈرمەيسىن. تۇندىرانىڭ *ساتى كەلتىرەتۇن كوپ كۈلدەرى.

جازدى كۈنى مانگىسان قۇس ۇ-شۇۋ بولىپ كۈلىنى جاگۈرىقتىرىپ جاتقانى. تۇندىراغا توبىتوب تىرنا، لەك-لەك تاز، شوق-شوق ۇيىرەك، تىزىلگەن قۇۋ، توبىنانغان كەگىرلەر، قىيىردان نىتاسىن سالىپ ۇشىپ كەلەدى. بىرەۋلەرى تاماق اسىراۋ *ۇشىن كەلەدى؛ بىرەۋلەرى وساققا ۇيا سالىپ، بالالارنى شايقاپ شىعارىپ، كەيىن الىپ چۈنەلىۋ *ۇشىن كەلەد بۇلاردىڭ *يارى-تۇندىرانىڭ ۇتمىشا عانا قوناعى. جاز ايلارى وتادى، تۇستار تۇندىرادان كەيىن قاراي تارتىلى؛ كۈلدەر تاغى چەتمىسەرەپ قالادى. ۇبلىرىدىن شاشىۋ *ۇشىن تۇندىرانىڭ ۇرتەندەرىنە جازعا قاراي تەگىزدەن *تۇرلى بالىقتار ۇرلەپ كەلەدى. كىيىتگە شەيىن بالا *ۇشىن ۇزەننىڭ كەك ساغاسىنا جەنەدى. قىراڭ جەرلەردە قاسقىر، تۈلكى، بۇغىلار كۈرىنە باستايدى. اگىنىڭ سۈگىنان تۇۋىپ، تۇندىراغا توبىتانب، قالىڭ ماسالار اثتانب كەلەدى. ماسانىڭ كۈپىمگى سونشا بولادى، اۋانى تۇتىپ دەم، العىزبايدى. «ا» دەگەنشە دەنك ۇستىنە ۇيىلەپ ماسا جابىلىپ قالغانىن كۈرەسىن. ماسانىڭ *ۇستى-ۇستىنە شاتقاننان ادام سەن تانادى، كەيدە ولەيدە.

تۇندىرا-كەدەي سورلى جەر. ادامعا، جاندىككە، وسىمدىككە وتە كەدەي؛ شويىنىڭ كۈپى-مۇك، جاندىغىنىڭ دەنى-ماسا؛ بۇغىسىن قورالاب، ايداب كوشىپ چۈركەن، اندا-ساندا كۈشەلىكە ۇشورايسىن.

«جىۋى رودنەكتەن»

PK

1956

ГОС. БИБЛИОТЕКА
КСО им. А. С. Пушкина

ГОС. БИБЛИОТЕКА
№ 095624
КСО им. А. С. Пушкина
ИЗД. №

شەكىر تەتەرگە.

شار تارايدان جىينالىبىسىز،
 چاڭئا ئالاب، جاس ۋلان،
 عىلىم نۇۋىن قولعا الېبىسىز،
 قۇتتىقتايىمىن باس ۇرام!
 بوستاندىقتا قارسى كەب نۇر،
 قالقام سەنىڭ باغىڭا؛
 نە كەرەڭلىك؟ الشى! دەب نۇر،
 تاغى دا الشى، تاغىدا.
 كۈنىڭ تۇۋدى قارىشتاپ قال،
 قالما قايى قاراعىم؟
 بايگى اتىنداى جارسى ساب قال،
 جاسىماسىن تالابىڭ.
 قىر قۇۋارب، سىر سۇۋالىب،
 كۈيزەلمىب ەد الاشىڭ.
 بۇل ۋاقىتتا تۇر قۇۋانىپ
 كورۇپ سەندەي بالاسىن.
 قايغىلى ەدى، قام كوڭلىدى،
 سەنى كورۇپ، بولدى شات؟
 كوركەپت جانىم، ەندى ەلىڭدى
 چاڭئا وسپىرىم ازامات.
 كوڭىل قوشى، كوز نۇرىسىز
 ەڭبە كىشىل تاب قالقىنىڭ،
 چارىق جۇلىدىز، اى كۇنىسىز
 ساۋلەڭدى شاش، چارقىنىم!
 شار تارايدان جىينالىبىسىز،
 چاڭئا ئالاب، جاس ۋلان،
 عىلىم نۇۋىن قولعا الېبىسىز،
 قۇتتىقتايىمىن، باس ۇرام!

قارا كەسەك تىلەنشى ۋېي. *

ارغىن، قارا كەسەك بەك بولات ۋېيىڭ بايىشىدەن توغرى ۋلى بولىتى،
 توۋالدىن تىلەنشى دەكەن ۋېي ۋلى ۋانا ۋېي بولىتى. ۋېي قارتايىتى.
 ئورغىلاش ارغىننىڭ چاقىسلىرى كۆرسە كەلىپ: «جاسىڭىز بولسا چىتىپ كەلە
 جاتىر، ورنىڭىزدى ۋىستاپ، كىمى بەلئۇغا بالالارىڭىزدىڭ قايسىسىن ۋىعارىپ ۋىجۇرسىز؟
 كۆزىڭىزدىڭ ئىرىسىندە پانا بەرەيمەڭ دەپ كەلىپ دەيدى. بەك بولات
 تولىغانىپ ۋندەمەيدى؛ كۆزىن جۇمىپ وتىرا بەردى. سوندا ارغىنلاردىڭ بەك
 بولاتتىن جاۋاب كۆتىپ وتىرعانن، ۋېيىڭ تىلەنشىنى ايتايىن دەسە بايىشىدەن
 جاسقانىپ وتىرعانن، شىمىلىقتىڭ پىشىندە كەستە تىگىپ وتىرعان قىزى بىلەدى.
 قىز شىنداماي شىمىلىقتىڭ ۋېي شەتىن كۆتىرىپ، چىمىلغان كىسلەرگە قاراپ:
 «قارا كەسەكتەن شىمىپ ون-ەكى باۋلى ارغىن سەندەردى اكدەم (بەك بولات)
 يىلەۋشى ەدى؛ ايلە بولسا، اكدەدى شەشمە بىلەۋشى ەدى؛ اكدەم شەشمەن
 قورەباسا، ايتىپايتۇن نەسى بار؟ توۋالدىن تۇۋدى دەسە، تىلەنشى جاننىڭ ەل
 ۋىستامىتۇن نەسى بار؟» دەپ شىمىلىقتى قايتا جاپتى دەيدى. (قىز تىلەنشى مەن
 بىرگە تۇۋىسقان ەكەن). مانادان تۇسارىپ وتىرعان بەك بولات كۆزىن اشىپ:
 «بالانىڭ ۋىجۇرى بولسا، سول نەمدەن ۋىستىم بار ەدى؛ ۋىجۇرى، ەل جۇمىسقان
 ويلاغان ۋىي جوق - قوبىشى توۋلاڭشى مەن ۋىتاي بەرەۋشى - ەدى، بويىن ۋىتاي
 بىلمەۋشى ەدى» دەيدى. سوندا بايىشىسى: «سول نەمدەن مانىڭدە ۋىستىم
 بار ەدى؛ تۇسىمە ۋېيىڭ اق بۇۋرا يىمى بار ەدى، ونىڭ اق تايلاق يىمىسى
 بار ەدى؛ ۋىي تۇرىپ، ۋىي شۇگە بەرەۋشى ەدى؛ ەلدى ۋېي بۇزىپ ۋېي
 تۇزەيمە دەپ ويلايمەن» دەيدى.

تىلەنشى قايدا؟ دەكەندە، نۇرادان چىلقى سۇۋارا كەتىپ ەدى دەيدى. وتىرعان
 ارغىننىڭ يىڭى چاقىسلىرى، ەندى ۋعان ۋىستىم بارىپ چولىغىپ، سول سۇۋ-
 دىڭ چاغاسىندا تىلەۋ قىلىپ، پانا بەرەيمەڭ دەسەيتى. بەك بولات ۋىجۇردەي
 كىمى ائتايىتى. كەلسە، چىلقىمىن سۇۋغا جاۋىپ شىعارا سالىپ، تىلەنشى ۋىي
 بويىندا ۋىي قوبىشلار مەن الشىمىپ چۇلىغىپ ۋىتاي جاتىر ەكەن. «اعالارىڭ كەلدى»
 دكەن سۇڭ كىيىنىپ، الدارناتان شىمىپ، تىلەنشى سالقم بەرەيتى. سوندا ارغىننىڭ
 الگى چاقىسلىرى تىلەنشىگە تۇس-تۇستان: «اكەڭ بەك بولات قارتايدى، ون-ەكى

(* تىلەنشى «قاز داۋىستى» قازىپەك ۋېيىڭ نەمەرسى، بەك بولات ۋېيىڭ
 بالاسى (شوقان كىتابى 162 بەت)

ارسى ارغىندى بىلەپ ەدى؛ ادام بولما دەگەن بالاسى سەن ەدىڭ، قەيشى قولاننى مەن نىسبەت جۇلمىسە جانقاننىڭ مەناۋ دەپ ۇرسا باستايدى.
تەلەنشى نوسىپ الەبە ايتاتۇن ارىزىم بار دەپ، ۇلقىسات بەن سويلەينى:
«اكەم بەگ بولات ەدى، ونەكى ارىس ارغىن سەنى بىلەپ ەدى؛ ارغىنداردىڭ جۇۋاننى كەلسە قىلغىن اشپ، جادىراب وتىرىپ سويلەسەم ارىزىم مۇگىن تىڭداۋشى ەدى.»

ناشارە جىگىشكە انانىڭ بالالارى ايداعارداي كۆرىپ، ايتاتىن جاسقانپ، الدىنا كەلمەيتۇن ەدى. كەلسە ارىزىم مۇگىن جوندەپ بويىن بىلەپ اينا الماي، كويى ارام ۇلمىپ كەنە بارىۋشى ەدى. سوندا ويلاۋشى ەدىم: -ونداي ۇنەردى قولغا يەرەر كۇن بولسا، ارىزى جەتە الماعان ناشارلار جاسقانباي، ارمانن ايتاتۇن كىسى بولسام دەپ: سوننىڭ ۇشىن، وسى باستان بۇلار مەن ويناب بويىن ۇيىم قىلسام، قورقباي ارىزىم - ارمانن ايتار ەدى ارام ۇلمىپ كەتەيس ەدى دەگەن ويىم» دەينى. ارغىندار: «بالام» بىز مۇنگىدى بىلگەن جوق ەدىڭ، سەنكى ماڭۇل ەكەن» دەپ باتا بەرسىپ تارتىلىپتى.

جاندىقتار.

دۇنيەدەگى جاندىقتاردىڭ بارى تايقا بولىندى: قايمۇن، قۇس، بالىق، باقا - شايان، قۇرت-قۇمىرسقا.
قايمۇنلار بالاسىن ەتىرى تاۋىپ، ەسۋنى مەن اسىرايدى. ماسەلەن، مال مەن اڭدار سىياقتىلار. قۇستار بالاسىن ەتىرى دە تايبايدى، ەسۋنى مەن دە اسىرامايدى. ولار جۇمىرىنقا سالادى، جۇمىرىنقادان باسپ بالاپان شىعارادى. بالىقتار بالاسىن ەتىرى تايبايدى، جۇمىرىنقا سالپ باسبايدى، تەڭ ۇيلىدىرىق شاشادى؛ سۇۋدان تىسقارى جەردە تۇرا المايدى. باقا-شايانلار سۇۋدادا تۇرا الادى، قۇردادا تۇرا الادى؛ قۇسما جۇمىرىنقا سالاندىلاردا بولادى، بالىقشا ۇيلىدىرىق شاشاتىندىلاردا بولادى، قۇرت، قۇمىرسقا دەگەنمىز سۇساق ماقىلۇقتار؛ ولاردىڭ بەلكىسى سول - ەبارى دە سۇيەكسىز بولادى؛ ماسەلەن، كۆبەلەك، قۇرت، قوڭىز سىماقتىلار. وسى ايتىلعان ماقىلۇقتاردىڭ ادامغا پايدالىسى، زىياندىسى بار. پايدالىلارنىڭ ەبىر سىپىراسىن ادام ۇستاب قولغا ۇيرەتكەن. كويى ۇيىر بولماي ناعى كۆيىندە قالغان. ماقىلۇقتاردىڭ ەتۋرى كويى. ونىڭ ەبارىن ەپىلۇ قىيىن جۇمىس. ادامغا ارنىقشا پايدالىسى قانداي، زىياندىسى قانداي؟

سولاردىڭ ەار تۇرىنەن بولماسادا، كەي تۇرىنەن بىرەن-ساران بەلگىلەرىن تانىپ قويىۋ ەتپەيس. پايدا زىيانن اتىق ەبىلەپ وتىرىپ، پايدالىسىن پايداغا اسىرۇعا تىرىسامىز، زىياندىسىنىڭ زىيانن قاشامىز.

يەزىدىكى باغىپ وتىرىغان تۇرت تۈلكى ماللىمىز بار. سولاردىكى ايتەۋىر پايىدالى ەككىن بىلەمىز. بىراق قانداي پايىداسى بارىن تۈگەل بىلەيمىز. سوندىقتان مالدىكى پايىدالى چاغىنىڭ كۆپى پايىداغا اسبابى دالادا قالدى. ماقە - لۇقتاردىكى شىندە شۆپ كۆرە كىمىسى دە، ەت كۆرە كىمىسى دە، ەت شۆپ كۆرە كىمىسى دە بار. شۆپ كۆرە كىمىلىرى چىردىكى تۈگىن تاماق قىلدى؛ ماسەلەن، تۇيە، چىلقى، كىمىكى سىقىلىدىلار. ەت كۆرە كىمىلىرى ماقىلۇقتاردىكى ەتتىن تاماق قىلدى؛ ماسەلەن، قاسقىم، تۈلكى، سىياقتىلار. ەت شۆپ كۆرە كىمىلىرى چىردىكى تۈگىن، ماقىلۇقتىڭ ەتتىن، ەككۈن دە تاماق قىلدى، ماسەلەن، تۈگىز.

قانداي شۆپ كۆرە كىمىلىرى بىلەسىندەر؟

قانداي ەت كۆرە كىمىلىرى بىلەسىندەر؟

قانداي ەت شۆپ كۆرە كىمىلىرى بىلەسىندەر؟

قوي

قوي قايۋاننىڭ شىندەگى ەك مومىنى، ئۇرساڭ، سوتساڭ باقىرىۋ چوق؛ تىپتى قاسقىم ەتتىن چۈلپ چاتقاندا دېيىسەن شىعارمايدى. قوي ۇستاۋغا كۆنىمىدى، پايىدالى قايۋان بولغاندىقتان ادام ەرتە مالدىنغان. قويدىڭ تولىپ چاتقان تۇقىمدارى بار. بىراق تۈپكى تۇقىمى قوي مەن سارىق تولىپ ەكى ايرلادى. ەككۈننىڭ اراسىنداغى ايرماسى قۇيرىقىمىدا. قىسقا قۇيرىقىمىسى قوي دەپ، ۇزىن قۇيرىقىمىسى سارىق دەپ اتالدى.

قويدىڭدا، سارىقتىڭدا مايلى قۇيرىقىمىسى، مايسىز قۇيرىقىمىسى بار. قويدىڭدا، سارىقتىڭدا، تولىپ چاتقان ۇز الدىغا تۇقىمدارى بار. ولاردىڭ بىر سىپىرالارى كۆپىنەسە ەنى ۇشىن، بىر سىپىرالارى كۆپىنەسە جۇنى ۇشىن، بىر سىپىرالارى تەرىسى ۇشىن ۇستلادى. بىزدىڭ قازاق قويدى كۆپىنەسە ەنى مەن جۇنى ۇشىن ۇستالدى. جۇنى ۇي جابىۋغا كەرەك، ورس قويلارنىڭ شىندە رومانوۋسكى دەگەن تۇقىمى بار. ودا جۇنى، ەنى، تەرىسى ۇشىن

۲ نىسى سۈگەرەت: رومان قويى

ۇستالادى. بۇقاردا قارا كۆل سارىغى بار-پول ەلتىرىسى ۇشىن ۇستالادى. انگىلىيادا مايدا ۇچۇن سارىق بار-پول كۆيىنەسە ۇچۇنى ۇشىن ۇستالادى. سارىقتىڭ قىمىيات تۇقىم-

۱-سۈكەرەت: مەرىنىوس.

مەرىنى: مەرىنىوس بىن قارا كۆل، مەرىنىوسنىڭ ۇچۇنى چاقسى، قارا كۆلدىڭ ەلتىرىسى چاقسى، بۇلار-دان ياسقا تۇقىمىنىڭ ۇچۇنى چاقسىسى رومانوۋىسكى؟ ەلتىرىسى چاقسىسى ۇما-لىشى توي.

قوي مەن سارىقتىڭ ۇاي ۇتۇرىنىڭ دە بولسا، ادامغا پايداسى كۆپ: ەنەن چايدى، ۇسۇننى نىشادى.

قارىسىدىن ئون ئىگە ئىدى، بۇرىڭ سىتەلەدى، چارعاق جاسالادى، مەس قىلىنادى، چۇنمەنن

كىمىز باسسالادى، شەكپەن، قاب توقىلالدى، پامپرىككە نەشە عتۇرلى قىمىيات ماناتار سىتەلەدى؟ اياق كىيىمدەر، قاپاقتار جاسالادى؛ مۇبىزىتىن پىشاققا ساب، شاقشا، تاراق، تۇيمە سىياتتى ۇساق-تۇيدىڭ نارسەلەر سىتەلەدى، تۇياق-تۇياق قاپتاتىلالدى. سۇتىنەن

۲-سۈكەرەت: قارا كۆل.

ئىرىشىڭ، قۇرمت، مايى المىنادى، سۈزبە جاسالادى. مايمىنانا نان پىسىرىلەدى، سايبىن سىتەلەدى. قويلار مەن تۇتىمداس قولغا ۇيۈەنىدكەن قايمىغاندار بار. ماسە لىن: ارتار سىياتتى. ولار تاغى كۆيىنە تۇلى چوللارد چۆرەدى.

۳-سۈكەرەت: قازاقى ر قوشقار.

ەشكى .

ەشكى قويا جاقىن مالا قويىدىن اشاك؛ ساقالى ، مۇيىزى بولادى . مۇيىز قويىدىك ەركەگىندە عانا، وندا دا بارىندە ەمەس، كىيى بىرەۋلەرىندە عانا بولادى . ەشكىنىڭ مۇيىزىسىزى سىپرەك بولادى (توقال ەشكى) . «ەسى كەتكەن ەشكى جىيادى» دەپ قازاق دۇرىس ايتقان . ەشكى ۇۋاق مالىدىڭ سۈۋىتىسى . ەكى ەشكى سۈۋىتى بىر سىپىردىكىنە جەنە قابا بولادى . اشارشلىقتا، ساسقاندا، ەسى كەتكەندە ەشكى قول بىرەدى: تاماعىڭدى اسرايدى . سونىڭ ۇشىن ەشكىنى «ئىشى تولعان نلاق بولار، بۇتى تولعان بۇلاق بولار» دەيدى . ەشكىنىڭ اسىرەسە پايدالى تۇقىمدارى-انعار، كاشمىر، مامبىر دەگەن تۇقىمدار . بىزدىڭ قازاق ەشكىسى مامبىر تۇقىمىنان . انعار ەشكىسىنىڭ جۇنى ۇزىن، جىبەكتەي مايدا، ازىراق بۇيرالاۋ بولادى . كاشمىر ەشكىسىنىڭ قىلىشى ۇزىن . تۇبىتى قىسقا، بىراق تۇبىتى وتە جاقسى بولادى . مامبىر تۇقىمىنىڭ جۇنى دە كاشمىر جۇنىنە ۇسايدى؛ بىراقى ونان گورى نومەنرەك بولادى .

6 نىشى سۇكرەت: اق-مەشىت قويى مەن ەشكىسى .

ەشكىنىڭ قاي تۇقىمىدا بولسا پايدالى . ەنى قوي ەتىنەن تومەن بولغان مەن جەۋگە جارايدى . ەشكىنىڭ ەنى مەن مايبى سالىقىندا نەز توڭارىدى . سۈۋىتىنەن بىرەشكە، قۇرت، مايى العنادى . مايبى شام زاۋىتتارىندا ۇستالادى . جۇنىنىڭ تۇبىتىنەن

قىمبات بوكەباي، شال، قولغاب سىياقىنى نارسەلەر ئوتىلادى. تەرىسىنەن چاقسى
 چارغاقتار، بىلغارلار، مەستەر ئىستەلەدى. مۇپىزى مەن تۇياقتارى قويدىكىندەي
 تۇرلى نارسەلەرگە ئۇستالادى.

ەشكى باسقا مالدىن ئوسىمتال كەلەدى. كوپىنەسە ەگىزدەتىپ، كەيدە ۇش-
 تەپ، ئورنىدە تاپادى. ەشكى ئسۇنى، جانا ئسۇنى چاقسى بولغاندىقتان
 ساۋىن ئۇشىن ئۇستاۋعا قولايلى مال. ەشكىنىڭ ەركەگى كوسىم كەلەدى. قورالى
 قويدى سەركە باستايدى. ەشكىنىڭ قولغا ۇيرەنبەگەن ئۇقىمدارى ئولمىپ جاتىر.
 ولار تۇدا جۇردى، تاۋ ەشكى دەپ اتالادى. ەشكىنىڭ جۇككە ويىقتاپ چاردا
 سەكەرەتمەندەرى بۇرىمى اتالارنىڭ تاۋدا ئوسىپ، تاۋعا سەكەرەتۇن ادەتىنىڭ
 قاندا قالغانى.

قارا شەكپەن مەن قوي.

شاقىردى قارا شەكپەن قويدى سوتقا،

كۇيىمىدە بىرەۋ ئۇشىن بىرەۋ وتقا؟

بەلگىلى قويدىڭ تاۋىق جەمەيتۇنى.

جازىقسىز جازا ئارتقان بەندە جوقيا؟

ئۆلكى ەكەن سودىياسى نەكشىل دەگەن،

اناقتان ساۋ ەمەس ەد جەمشىل دەگەن،

بىر كۇنى ئالابكەر مەن جاۋابكەرگە

شاقىرىۋ قاعاز شىقتى كەلسەن دەگەن.

ەكەۋى ايتقان كۇنى سوتقا كەلدى،

ئۆلكى ەكەڭ قويدى كورىپ كوگىلدەندى.

تەكسەرىپ ارلى بىرلى جاۋاب الىپ،

تەز ئستى بىتىرمەككە چاقانتاندى.

ئالابكەر مۇجىق ايتتى: پالەن كۇنى،

قوتاندا قويدىڭ چالغىز قونعان ئتۇنى،

جوق بولمىپ ەكى تاۋىق ەرتەگىندە

سۇيەگى، بۇرتىراغان جاتىر جۇنى؟

دەر ەدىم سىرىتقان ئۇرى كەلگەن شىعار،

شىقبادى ئتۇنى بوينى ئىتتىڭ ئۇنى؟

ويىما سالىستىرىپ قارادىمدا،

قوي ەكەن جەگەن دەدىم شەكسىز مۇنى.

قوي ايتىبتى: شوبىكە نويىب كۈنى بويىن؟
 قوزغالماي جاتتىم ۋېقىتتا تۈنى بويىن؟
 بىلەدى ايماعىمنىڭ بارى، تاقسىر،
 چوققىدىن بۇزىق كوڭىل آرام ويىم.

قۇدايغا ايان ۇرلىق ەتپە گەنىم؟
 ورنىمىنان تۇرىپ تۇندە كەتپە گەنىم؟
 جالعىزاق تاۋىقتاردىڭ تۇسىنىدا ەمەس.
 اسلان ومىرىمدە ەت جامەدەيم.

ال سوندا تۇلكى قالاي ۇكىم ەتتى،
 ۇرلاعان تانىمۇعادا دەدى: ەتتى.
 وزگە ۇرى كەلمەگەنن مۇنان بىلىم،
 ۇاقىيغا بولمىسى تۈنى ەيت ۇرمەيدى؟

كەلمەسە سىرتقان ۇرى، بۇل جامەسە
 چوغالىپ ەكى تاۋىق قايدا كەتتى؟
 جان بەرسە ئانىپ بولماس چاقىن جاتىپ،
 جامەدەيم دەگەننە تاتتى ەتتى؟
 تەكسەرگەن ەس تۇرىنە قاراعاندا
 مۇعايىن تاۋىقتاردى وسى جەتتى.
 ۇبال جوق ورتىسدە مۇتى ۇتقا؟
 اپارىپ ولتىرىڭلەر بايلاپ ۇتقا؟
 نەرسى مەن ئالابكەردى برزا ەتپ،
 اپ كەلىپ تابىسىرىڭدار ەنن سوتقا.

تۈيە.

تۈيە كۈپتەن قولغا ۇيرەتكەن تورت تۇلكىنىڭ ەبىرى. تۈيەنىڭ تۈرلى
 تۇقىمدارى بار؛ ار تۈرى جەرىنە قاراي ۇستالادى. تۈيە جىلى جاتقان شىققان
 قايىمۇان، وتە سۇۋىق جەرلەردە تۇرا المايدى. سوندىقتان جىلقى مەن سىبىر
 سىياقتى كەز كەلگەن جەردە ۇشراي بەرمەيدى. تۈيەنىڭ تۈپكى تۇقىمى
 ەكەۋ: ايسر وركەش، جالعىز وركەش. ەكەۋىنەن تۈرلى تۇقىم شىققان. جالعىز
 وركەشنىڭ چاقىسى نار. نار-تۈيەنىڭ ناھىز زور، مىقتى تۇقىمى؛ ارتقاندا 30-
 40 پۇت جۇكتەردى كۈپزەلمەي كۈنەرەدى، جەككەندە 90-100 پۇت جۇك.

تەردى قىيىنالمىي تارنادى. ونان سوڭى كۇشتى تۇقىمى قوسىباق. كەي جەرلەردە جاقسى قوسىباقتى «كۇرت» دەپ اتايدى.

ناردىڭ اربۇانا دەگەن تۇقىمى بار؛ ول كۆشكە ونشا مەس، بىراق سۈتكە جاقسى. اربۇانا ايرىدان 2-3 سەسۈمنى بولادى. نار مەن اربۇانادان ايرى مەن قوسىباق جۇندەسمەك.

تۇيە كويىنەسە كۆلك سەبىندە ئوستالادى. سزۇسىز اسۇ شۆلكەردەگى چۆرىسكە تۇيەدەن باسنا مال تۈزىمىدى. نەمىر جول چوق جەرلەردە بۇرىندا، بۇل كۈندەدە تۇيەنىڭ قىزمەتى زور. تىزىك-تىزىك تۇيە جەتەلەگەن كىرەكەستەر

7 نىش - سۈگىرەت: بۇۋاز نار.

سۇۋىلى-سۇۋسىز جەرلەردى تالعامىي كەزىپ چۆرە بەردى. سوندىقتان تۇيەگە «قىر كەمەسى» دەپ ات قويىلغان. تۇيەنىڭ شۆلكە مەيتۇندىكى - دەنەسىندە بولشەك-بولشەك دىستارى كۆپ. بىر شىكەندە سولاردىن سۇۋعا ئولتىرىپ الىپ شۆلكە كەنەمە ازداپ سۇۋسىنمىن قاندىرىپ وتىرادى. شاڭ تۇزلاڭ تۇسبەسكە قىسىپ الدۇعا تۇيەنىڭ مۇرىنى ئىكەيلى جاراتىلغان. شۆلكە تۈزىمىدى، چۆرىسى ونىمىدى، كۇشى كۆپ بولغاندىقتان كۆلك ورنىندا تۇيە وگىزەردەن كۆپ ارتىق. تۇيەنىڭ كۆلكىكتىكتەن باسقادا كۆپ پايداسى بار. ەنى جىلقى مەن سىمىر ەننىندەي ەدامى بولماعان مەن چەۋكە جارايدى. سۇنىنن «شۇبات» دەگەن تۇيە قىممىزى سىتەلەدى. تۇيە سۇنى قويۇ، قايماق سىباقتى بولغاندىقتان، وتە

چۇغمىدى بولادى؛ كىسىنى تەز سەمىرتىدى. چۇننىن كۇپى سىتەلدى، شەكپەن، شۇغا، كىلىم، باۋ-شۇۋ، توقمىلادى، ارقان جىب سىلەدى. تەرىسىن بىلغارى، قايسى، ناسبا، كوك، كون، نىدىس سىتەلدى. ماپى بالاۋىز شام جاساۋغا ۇستىلادى. تاباننان تۇيمە، تاراق، وقشانى سىياقتى نارسىنەر جاسالادى، جەلم قايناتىلادى. تەزەگى وتقا جامىلادى، سۇيەگى قانت زاۋىنتارىندا ۇستىلادى.

8 نىشى سۆگىرەت: يۇۋاز ايمى نىگەن.

تۇيە كۇيىشى ايمى تۇياقتاردىك اراسىندا كون تابان تابىنا جاتادى. سورتاڭ جەردىك شوبىن جاراتادى، تۇزىسىز تۇرالمىدى، سىتمىتى سۇيىدى، تە عۇرلىم نىسى بولسا جاتىنا جامادى. نىسىدا تۇيە تەز سەمىرەدى. جۇمساۋغا كونىمىدى. تاغى كۇيىندە قالغان تۇيە جوق سەيىندە تىيان-شان تاۋلارىندا تاغى تۇيدىلەر ارداب ۇشىرايدى.

جىلقى.

جىلقى جەر چۇزىنە تۇكەل جايلىغان قايمۇاننىڭ بىرى. ادام چۇرگەن جەرىندە جىلقى جوق جەر از. جىلقىنىڭ تۇب اتاسى قۇلان دەپ ايتىلادى. قۇلاندى قولغا ۇيرەتىپ، باغىپ، بايتاپ جەنىلىرىپ جىلقىغا اينالدىرغان مونعول مەن ارى چۇرتتارى بولغان. سوندىقتان جىلقىنىڭ تۇب اتاسى ەكىگە بولىندى: مونعول

جىلقىسى، ۴رى جىلقىسى. باسقا جۇرتتارغا جىلقى وسىلاردان تاراعان. مونعول جىلقىنى قولغا ئۇيرەتكەلى مۇنان 8 مىڭ جىل شاماسى بۇرىن دەپ ايتىلادى. جىلقى ادامغا ناعىز پايدالى قايدۇانىڭ ۴بىرى. كولىك ورنىندا جىلقى سالىت مىنىلەدى، اربا شاناعا جەگىلەدى، سوقاغا سالىنادى. جىلقىنىڭ كۇشى مول، ۴جۇرىسى ۴ونىمىدى.

جىلقى سۇتىنىن ۴رى سۇۋىسىن، ۴رى تاماق، ۴رى داربۇ قىمىز سىنەلەدى. ۴تى ۴دامدى، قۇۋاتتى. تەرىسىنەن بىلغارى، قايمىس سىپاقتى نارسەلەر سىتەلەدى. جال قۇيرىغىن ساتساڭ پۇل، ەسىپك ارقان - ۴چىپ بولادى، ئۇياعىنان تۇيە سى - قىلدى نارسەلەر جاسالادى، جەلىم قاينانلادى. سۇيەگى سابىن مەن قانت زاۋىت - تارىندا ۇستالادى. قىسقاسى پايداغا اسىرا بىلگىنگە جىلقى بويىنداغى بار ۇل - تاردىڭ سىكە اسباي قالاتۇلى جوق. جىلقىنىڭ تۇقىمى تولىپ جاتىر. ولاردىڭ بىرەۋلەرى سالىت مىنۋگە جاقسى، بىرەۋلەرى جۇڭ تاسمۇغا جاقسى، بىرەۋلەرى جارىسقا جاقسى. سالىت بىن جارىسقا جاقسى جىلقىلار مونعول مەن ۴رى جىلقىسىنان شىققان تۇقىمدار. بۇل ەكى تۇقىمىنان باسقا ورمان جىلقىسى دەگىن بار. ونىڭ تۇقىمى جۇمىسقا جاقسى بولادى. مونعول جىلقىسىنان شىققان قازاق، قالماق، باشقۇرت، قارا باير، قاشقار، زابايقال، دون جىلقىلارىنىڭ تۇقىمى. ۴رى جىلقىسىنان شىققان اراپ، بىران، تۇرىك، تۇرىكباي، سەركەش، انگىلشان جىلقىلارىنىڭ تۇقىمى.

ورمان جىلقىسىنان شىقپان اردەن، بۇلان، شەرشىرون، بەلگىيا، دانىيا، گوللاندىيا
جىلقىلارنىڭ تۇقىمى. وسى ءۇش تۇقىمىنىڭ ءبىر - بىرىنە شاعىلىستانىنان شىققان
جىلقىنىڭ تولىپ جاتقان نۇقىمدارى كۆب.

10-ئىشى سۇكرەت: اى مەشىت قازاغىنىڭ اتى.

جىلقى قايمۇاندار اراسىندا دوڭگەلەك تۇپاق تابىنا جاناى. جىلقى مەن
تۇقىمداس ءۇي قايمۇاندارىنان سەك، قاشىر؛ قىر قايمۇاندارىنان قۇلان، زەبىر
سقىلىدار.

اتتىڭ سىنى.

شوتبارداي كەكىلى بار، قامىس قۇلاق،
قوي مويىندى، قويان جاق، بوكەن قاباق،
اۋىز ومىرتقا شىعىڭقى، مايدا جالدى،
وي جەلكەلى، ئىگىرەيگەن بولسا ساعاق.

تەكە مۇرىن، سالىپ ەرىن، ۇزىن ءتستى،
قابىرعالى، جونالى بولسا كۇشتى؛
ويىندى تىي بوبىبولەك، ومىراۋلى
قوياتناعان بۇركىنتەي سالىق ءتوستى.

جۇۋان، تاقىر باقايلى، جۇمىر تۇپاقى ،
 شىنئاعى قابىرغىدان تۇرسا اۋلاق ،
 جەر سوغارلى ، مۇسكۇرى ، اياغى تىك ،
 جاۋىرنى ەتسىز ، جالپاق تاقنايداي اق .

كەڭ ساۋىرلى ، تار مىقىن ، قالماعايلى ،
 الدى ، ارنى بىردەي كەلگەن ، ەرگە جايلى ،
 كۈنە قۇيرىق ، قىل تۇپى الدى كەلىپ ،
 كۈتەندىكى شىغىڭقى ، الامايلى .

ۋر شىغى تومەن بىتكەن شاقپاق ەتتى ،
 ۋوزى ساندى ، دوڭگەلەك كەلسە كۈتتى ،
 سىرتى قىسقا ، باۋىرى جازىق كەلىپ ،
 ارنى تالتاق ، ۇماسى ۇلپەرشەكتى .

شىدەرلىكى جۇۋانداۋ ، بوتان تىرسەك ،
 بەينە جەل تىنىشتى ، ەكىمىندى مۇنىپ جۇرساڭ ،
 ەكى كوزىن توككەرىپ ، قابىرغىلاب ،
 بەلدەۋدە تىنىش تۇرسىن بايىلاب كورسەڭ .

تىغىلماي مام سۇرىنىدى جۇردەڭ ، كوسەم ،
 يىدەك قاعىپ ، ەلەرىپ ، جۇرسە اسەم ،
 شابسا جۇيرىك ، مىنسىبەرىك ، جۇۋان ، جۇۋاس ،
 برازى ەمان وسىنداى ات مىنبەسەم .

اياڭى تىماقتى الشى كىيگىزگەندەي ،
 كىسىنى بۇلىپ قاعىپ جۇرگىزگەندەي ،
 شاپقان اتقا چەتكىزبەس بۈكەن جەلسى ،
 نزا قىلدىڭ قولما مۇپىر نىيگىزبەي ! ...

اباي .

سىيىرە

سىيىردا جەر جۇزىنە جايىلغان قايىۋانداردىڭ بىرى. سىيىردى ادام قاي ۋاقىتتا قولغا ۋيرەتكەنى بەلگىسىز؛ مۇنان 6 مىڭ جىل بۇرىن قىتايدا قۇتسى دەگەن پانشا بولغان. سول پاتشانىڭ زامانىدا قىتاي جۇرتىنىڭ مالدانغانى سىيىر ەكەنى بەلگىلى. بۇرىنقى مىسىر جۇرتىنىڭدا بايلىقى سىيىر مالى بولغانى مەلۇم. كىرەك، روم سىياقتى كۈنە قالمىقتاردا سىيىر مالدانغانى نۇۋالى مەلۇماتتار كۆپ. قالايىدا سىيىردى مالدانمۇ ەرتە زاماننان باستالسا كەرەك.

سىيىردىڭ ادامغا پايداسى كۆپ. ەركەكى كۈلىك، ۇرغاشىسى ساۋىن. وگىزدىڭ كۇشى كۆپ؛ بىراق جۇرىسى شاپان. سوندىقتان جۇك تاسىۋعا، جەر چىرتىۋعا سالىنماي. سىيىردىڭ سۈتىنن قاتتىق ئىستەلەدى، ئىرىشىك، قۇرت، سۈزبە جاسالماي، ماي الىنماي، سۈتتەي دە ئىشلەيدى. ەتى دامى، بويى، ەسكىمىدى

11 نىشى سۈگىرەت: يارىسىلا ئۇنى دەگەن سىيىردىڭ سۇلما

بولماي. نەرسى جىلقى نەرسىنن قالىك، بۇلدىراق بولماي. وگىز نەرسىنن بىلغارى، ۇلتان ۇجانا قالىك قاپىستار ئىستەلەيدى. سۈيەگى مەن جەر تىيلىندىرادى. مۇيىزىنن تاراق، تۇيە سىياقتى نارسەلەر جاسالماي. تۇيەنن جەلم قايىنماي. سۈيەگى قات زۇتتارىندا ۇستالماي. نەزەكى وتقا جاعىلماي.

سىيىردىڭدا تولىپ جاتقان نۇقتىلار بار. ولاردىڭ بىرەۋلىرى سۈتكە چاقسى؛ بىرەۋلىرى ەنكە چاقسى، بىرەۋلىرى جۇمىسقا مىقتى بولسا، سوغۇرلىم چاقسى بولماق. "بىراق" ۇش جاعى بىردەي تولىق بولىپ، بىر نۇقتىمان تابىلا قويمايدى، "جانا" بىر نۇقتىدى قاي جەردەدە بولسا، ۇستاۋغا بولمايدى. سوندىقتان جەر جاعدايىنا قاراي "نۇرلى نۇقتىلار ۇستالادى. "بىراق قاي جەردەدە بولسا، قولدان كەلگەننىشە چاقسى نۇقتىدىن ۇستاۋغا تىرىسادى، "بىزدىڭ قازاقى سىيىردىڭ نۇقتىسى ەنكە، جۇمىسقا "تۇر، "بىراق سۈتكە چوق. قالماق سىيىر نۇقتىسىدا سونداي. سۈتكە چاقسى نۇقتىلار: موشكە، قالماكور، ۋەلىكوروس سىيىرلارى. جۇمىسقا چاقسى كەتەنسىكى دەكەن كوك سىيىرلاردىڭ نۇقتىسى. ەنكە چاقسى شونكورىن، دەۋىن، شەركاسكى دەكەن سىيىرلاردىڭ نۇقتىسى.

12 نىشى سۇگەرەت: نۇركىستەندەكى قازاق سىيىرى.

سىيىر تاپۋاندار اراسىندا كۆيسەيتۇن ايرى تۇپاق تابىنا جانادى سىيىرغا چاقىن اتالاس قايۋاندار ۇندىستانداغى زەبۇ دەكەن وركەشتى وگىز جانا زۇۋبۇرە بۇيۇق دەكەن ادامغا ۇيىر بولماغان تاغى وگىزدەر.

مىسىق .

مىسىق قولغا ۋېرەنكەن مائۇلۇقتىڭ ئىشىندەكى ەڭ پايداسى ارى . مىسىقتىڭ قازاققا كەلتىرەتۈن پايداسى ئىشقان اۋلاغانى . باسقا جۇرتتا مىسىقتىڭ تەرىپىنى الدىرۇشىن دە ۇستايىدى .

مىسىقتى مىسىر قالقى قولغا ۋېرەنكەننە كۆپ بولغان . باسقا جەرلەرگە ونان كەيىن كۆپتىن سولڭ تاراعان . بۇرىنقى گىرەك بەن رۇم جۇرتتارىندا مىسىق اسىرلۇ دەگەن تىبىتى بولماعان . ەۋروپا جۇرتتارىنا مىسىق تاراعانىنا مىڭ جىلداي اتى بولدى . امەرىكە جەرىنە مىسىقتى ەۋروپا ادامدارى اتىپ بارىپ تاراتقان . مىسىق اتاۋلىتىڭ ۋىدە ۇستالانۇندارىنىڭ بارى دە سول مىسىر مىسىغىنان وربىگەن . مىسىردىڭ بۇرىنقى قالقى مىسىقتى قاسىيەتتى مائۇلۇق دەپ ، قۇدايداي كادىرلەپ ، تاپىنغان . ۇورت بولسا ، بارىنەن بۇرىن مىسىقتى قۇتقارغۇغا تىرىشقان . مىسىق ولسە ، قايعىرىپ ، ازا تۇتىپ قارا سالغان . مىسىقتى ولتىرگەندەر ولىمىگە بۇيىرىلغان . مىسىق ۇسىمىتال مائۇلۇق . جىلىندا 2-3 رەت بالالايدى ، بالاسى كوزىن اشىپ ، وسە ياستانغاندا اتى ، ەنەسى ئىشقان ۇستلۇغا بلۇلمىدى . بلۇلۇ ۇشىن تىرى ئىشقان اكەلىپ بالاسىنا ۇستاتىپ ۋېرەتەدى . مىسىق تىرىنەن جاي كەزدە جوعارى كوتەرىپ ، جۇنىنە جاسىرىپ ، قالجاسىن ۇستار كەزدەغانا شىعارادى . مىسىقتىڭ مۇرتى ، سەزەتۈن بەس سايماننىڭ ىمىرى . ىبىز قولمىز بەن سىپاپ بىلەتۈن نارسەلەردى ، مىسىقتار مۇرتى مەن بىلدى . مىسىقتىڭ اۋزىن ادالدايمىز دەپ مۇرتىن كەسەتۈن ىبىزدىڭ قازاققاداغدى بار . ولارى مىسىققا زور ۇرايمىز . مىسىقتىڭ مۇرتىن كەسۋ قولىمىزدىڭ ساۋساعىن كەسۋ مەن بىردەي . ئىشقان جەگەن مىسىقتىڭ ارام اۋزىن مۇرتىن كەسۋ مەن ادالدايمىز دەگەن قۇر اداسقانىلىق . مىسىق بەن تۇقىمىداس تولىپ جاتقان اڭدار بار . ولاردىڭ ئىشىندەگى قازاق بىلەنۇندەرى بارىس ، جولبارىس ، ارىستان ؛ قازاق بىلەنۇندەرى ياڭقۇار ، لىوپارت ، پۇۋما . قولغا ۋېرەنەيى تاغى كۆپىندە قالغان مىسىقتاردا بار .

مىسىق بەن تۇقىمىداس اڭداردىڭ ادامغا كەلتىرەر پايداسى ارى ، جوق قاسىمىدا ؛ زالالى كۆپ . مىسىق تۇقىمىدى اڭداردىڭ بارىدە قان قۇمار مائۇلۇقتار . وزدەرى مىقتى ، ىبىراق كورنە تىمىيەي ، مىسىققا بۇغىپ جاتىپ تىمىيەدى . سوندىقتان ولار بار جەردە ادامدارعا ، باسقا اڭدارعا زىيانى كۆپ . اسىرەسە كۇشىلىرى ارىستان ، جولبارىس ، ياڭقۇار ، لىوپارت ، پۇۋما . بۇلاردىڭ ەللى جەتتەپتۈن قايۋان دارى ارىستان اتىرغان كەزدە ەستىگەن قايۋاندا ەس قالمايدى .

قاسقىز مەن مەسقى.

ورماننان قاسقىر كەلدى ەلگە قاشىپ؛
 الاقناب نە قىلارېن بىلمەي ساسىپ:
 سوڭىنان *بىر توب اكشى قىيىقۇ سالىپ،
 *يىت قوسىپ كەلەجاتىر شاپقىلاسىپ؛
 جالىنىپ قاسقىر سوندا مىسقىقا ايىتى،
 شەتەندە *بىر اۋىلدىڭ ۇشىراسىپ:

—«مىسقى جان، بۇل جەردە گى جۇرتتار قانداي؟
 جاۋ قۇۋىپ كەلە جاتىر ارتتان قالماي!
 *يىت ۇرگەن، قىيىقۇ سالغان ادامداردىڭ
 داۋىسىن ەستىمىسىڭ تارتقان كەرناي؟
 ايتاگور قايرىمىدى ەر بار بولسا
 تاسالاب مەنى جاۋدان قۇتقارغانداي؟»
 «بارا، وي،» «مىسقى ايىتتى:—قويان كوزگە!
 چىگىت كەم ەر كوڭىلدى ونان وزگە؛
 ادامدى اناۋ مىناۋ ئوقتاتارلىق،
 اۋزىنىڭ ەبىدە بار سويلەر سوزگە.»
 «ونى قوي!»—قاسقىز ايىتتى:—ول جاسىرماس:
 جەب ەدىم *بىر نۇۋ قويمىن وتكەن كۆزدە»،
 —«بارىپ كور، ولاي بولسا، قۇرامىسقا،
 ادام جوق جاسىرىۋعا ونان ۇستا،
 شاماسىز *وزى اسقان جاقسى چىگىت،
 جالغىزاق تونى كەلتە، قولى قىسقا».—
 «مىسقى جان، ونى دا قوي وزگەسىن ايت!
 جەب ەدىم *بىر ۇلاعن بىلىتىر قىستا»،
 «يىدىسى اناۋ *ۋىدىڭ كويبەرگەن باي،
 جاقىسىلىق—جاماندىقتى كوب كورگەن باي؛
 قوناق جاي *وزى اسقان داۋلەتتى ادام،
 جاتساڭدا اۋىرلاماسى *بىر نەشە اي.—
 «بارىۋعا،—قاسقىز ايىتتى:— جۇرە كسىنەم:

ونىڭدا قوزىلارنى جىب ھەم ئالاي».
 «بىمام، يەنە سىلەرنىڭ ھەقىقىتى قاندا!
 بارىپ كۆر قىيىنچى باسقا ئاناۋ سايدا!
 بولغان مەن باسى قىيىنچى ۋەھرى كۆپ:
 «ئار تۇرلى ئايىلادى ونان ايلان».
 «مىسىق جان، ونىدا ايتىپ اۋرە بولما:
 جىب ھەدىم بىر بۇزاۋىن وتكەن ايدا».
 «مەن قايران، مىسىق ايتتى: نىستەرىگە!
 زاللان باسقا نارسە نىستەرىگە؟
 بايدىڭ كويى، چارلىنىڭ چالغىزىدا،
 تىيىپتى تىڭداپ نۇرسام نىستەرىگە.
 زاللىكەر چۇرتقا نەكىس بولۇپ ابدەن
 ھەدى نە بۇدۇپ كەلدىڭ ئىستەرىنە؟
 جىنىدى جوق سىنى امان قۇتىلىدىرىپ،
 العانداي بالە تىلاب ۋىستەرىنە؟
 «نە ەكسەڭ؟ سونى وراسىن» دەگەن سۆز بار.
 ورنى ەگىڭدى پىكىنىمىدە!»

۴. ئىيت

ئىيتنىڭ تۇقىمدارى تۇرلى-تۇرلى. مىسىقتاي كىشىگە نۇقىمىنان باسماي،
 ۋەگىزىشەدەي ۋلكەن تۇقىمى مەن ەكى اراسىندا تولۇپ چاتقان تۇرلى تۇقىمدارى
 بار. تۇرلى تۇقىمىن ادام تۇرلى ورنىغا ۋىستىدى. بىرەۋلەرنى قورا كۆزەتىۋىگە،
 بىرەۋلەرنى اگما قوسىۋىغا، بىرەۋلەرنىڭ نۇدەتىۋىگە، بىرەۋلەرنى سۇۋىغا قۇلاغانداردى
 تاپتىرىپ الۋىغا، بىرەۋلەرنى كولىك ورنىغا جەگىۋىگە، بىرەۋلەرنى ۇرى تا-
 پتىرىۋىغا ۋىستىدى.

ئىيتنىڭ تۇرلى تۇقىمى-چالغىز ۋلكەن كىشىلىكى مەن ەمەس، تۇلغاسى
 مەن، تۇگى مەن دە ايرىلادى. بىرى جۇۋانتىق، بىرى اشاڭ، بىرى جۇندەس،
 بىرى ئازىر. بۇلاردىڭ تۇپ اتاسى بىرەۋمە، بولماسا بىر نەشەۋمە، ول شەشىل-
 مەگەن. بىر اق 4-5 مىڭ چىل مۇنان بۇرنىدا ئىيتنىڭ تۇرلى تۇقىمى بار
 ەكەنى انىق.

ئىيت ئاناۋلىنىڭ قاي تۇرى دە بولسا، ادامغا ۇيىر، دوستىنى ئاغىز. ئىيتنىڭ
 بىر بىرىنە دوستىنى از بولغان مەن ادامغا دوستىنى كۆپ. ئىيت ادامغا پايدالى

ماقلۇتنىڭ بېرى. پايدالى بولغاندىقتان نەتى نام زاماننان بەرى ادام پايدالانىپ كەلدى. مېيىتنىڭ نارالماعان جەرى جوق. ادام بار جەردىڭ بارىندە مېيىت بار. مېيىتنىڭ تۇرلى تۇتىسى تۇرلى قىزمەتكە ۋىرەتىلگەن، جانا قىزمەت مۇشۇن ۋىستىلادى. مېيىتنىڭ قازاق مېيىتىنىڭ ەكى تۇرلىسىنان ۋىستىلادى. قورا كۆزەنتە - رىۋكە تويات تۇقىمىن، اڭغا قوسمۇغا نازى تۇقىمىن. بۇل ەكەۋىنىڭ قاتىسە قانىمىنان شىعانۇن دورەكى تۇقىمى بار. ول توبەتكە جاقىن بولسا، قورا كۆزەنتەدى، نازىغا جاقىن بولسا، اڭغا قوسىلادى. باسقا تۇقىمداردان قازاننىڭ بىلەنۇنى باراق مېيىت. مېيىتنىڭ تەرىسىن قازاق تۇتىنبايدى. باسقا جۇرتتار مېيىت تەرىسىنەن جاراق، بىلغارى، شىك، بوستەك دىتىيدى. مېيىت نەگى ەت كۆرەكتى ماقلىقۇ. قولغا ۋىرەتكەن سوڭ ەت-ە، شوب-ە جەۋگە اينالغان.

11 - ۋەتەن سۆڭەكلىرىنىڭ قىممىتى ۋە تەبىئىيەتتىكى تەبىئىيەت

مېيىت بىن تۇتمىداس ناعى كۆيدە قالغان قاسقىم، قورقاۋ قاسقىم، شاقال، تۈلكى، قازىق جانا باسقۇلارنى ەت كۆرەكتى. بۇل اڭداردىڭ ادامدار تەرىسىن پايدالانادى. جاز تۈلەكەن كەردە تەرىلەرنىڭ جۇنى قىسقا، جاقسى بولمايدى. اڭشەلەر جۇنى ۇزايغان قەس كۇنىندە اۋلايدى. اسىرەسە تەرىسى قىممىتى تۈلكى. تۈلكى تۈگى سۇلۇ جانا جىلى بولادى؛ قارا تۈلكەنىڭ تەرىسى قىممىتى. قاسقىم، تۈلكى، قازىقنى قازاق قالاى اۋلايدى؟.

ئىتتىڭ دوستى .

بىر بايدىڭ تورت كوز، مويناق توبىتىرى،
 وزدەرى ئىتدە بولسا ادەبىتى ەدى:
 تۇندە ئۇرۇب، كۇندۇز ئۇرمەي تەك جاتتۇن،
 بولادى ادەبىتى ئىتتىڭ ادەتتەرى .
 ئۇس مەزگىل ەكى توبەت تويىب جاتىب،
 كەمپىر ناز و كىلەرىن قويىب جاتىب،
 اس ئۇيدىڭ الدىنداغى كۇن شۇۋاقتا،
 سويلەستى ار نارسەنىڭ باسەن شاتىب؛
 سوز قىلدى چاقسىلىقتى، جاماندىقتى،
 جومارتتىق، مىرزالىق بەن، ساراڭدىقتى؛
 دوستىقتىڭ دۇشياندىقتىڭ جايىن سويلەپ،
 قولغا الدى تاتمۇلىق بەن ارازدىقتى .
 ئىلمارسىب سول ۋاقتتا ايتتى مويناق:
 - مەنسىز اق قارا تورت كوز، ئوزىڭ بىلاب،
 دۇنيەدە ونان ارتتىق نە نارسە بار؟
 تۇرغاننان تاتمۇلىق بەن كۇلىب ويىب .
 دوس بولساڭ تۇشاقناسىب جانغا بالاب،
 سوز ايتساڭ بىر-بىرىڭگە شىراق-قاراق؛
 التى كۇن اشارشلىق كورسەڭداغى،
 جىمەسەڭ بىرىڭ چوقتا بىرىڭ تاماق؛
 دوستىڭ دوس جۇلدىرماسا جايغا تۇكىن،
 ەش نارسە ايمىرماسا ارا - جىگىن،
 بىرىنىڭ قاباسىنا بىرى قاراب،
 بىلمەسە كۇننىڭ قالاي وتكەندىگىن .
 نە بار دەپ دۇنيەدە مۇنان ارتتىق؟
 مەن قالىب بىر قىبالغا تۇرمىن بۇگۇن .
 چولدى-اياق، اتساق قۇتپان، جامان سار قۇس،
 سولاردا تاب-تاتمۇ جۇر بىزدەر تۇگىل . .
 سويلەيدى ماڭىزدانىب ەندى تورت كوز:

- مويىنەكە مۇنىڭ بىدەن ايتارلىق سوز،
 قۇرمايتۇن بىر كۇن ئانىمۇ نىمىز بار دەپ،
 مەنداعى ويلاۋشى دەپم وسىنى ار كىز.
 نە كەلىپ تىمىرى چۇرسەك نە كەتەيدى،
 اراز بوب ەكەۋمىزگە نە جەتەيدى؟
 تاماق توق، ور كەنى وسىن بىمىزدىك:
 تىيىسىمىز سوگىپ سوتىپاي، قۇرمەتتىدى.
 راستى راس دەمەي ئانامىزبا؟
 بىر سۇتكە ئاتۇلق جوق ارامىزدا
 قۇرمايتۇن رەنەشكە سال نارسەگە،
 ەكەۋمىز ئالاسامىز بارامىزدا .
 مۇنداي س اراسىدا بولغان مەس،
 كوز سالساق بۇرىنغى وتكەن بابامىزعا؟
 اتانىڭ جولىن قۇۋماي ۇلاققاندا،
 تۇۋرا جول سونان ارتىق ئابامىزبا؟ -
 بۇل سوزگە كوگىلدەنىپ مويىناق ئاستى؟
 ول ۇلكەن ونان كوى تورت كوز جاستى،
 - تورت كوزىم! مويىنەكەم! دەپ بىرىن-بىرى،
 دوس بولپ سەرت ايتىسىپ قۇشاقناستى؟
 ەكەۋى بىرىن بىرى سۇيدى قۇشتى،
 قىزىعى باسپاماعان دوستىق كۇشتى!
 اس ۇيدەن ۇلاقمىرغان بىر ومىرىقا،
 سولاردىڭ ناي جانىنا كەلىپ تۇستى.
 كورگەن سوك ماپلى سۇيدەك تىپت تۇرارما؟
 قۇشاعىن جايىپ الا جۇگىرىستى؟
 دوستىقتى، ايتقان سەرتى بۇلاي قويىپ،
 ەكەۋى بىر-بىرىنە سالدى تىستى،
 دوستى-دوس مۇنان ارتىق قالاي سىيلار؟
 جۇندەرى بۇرتىراغان اسپانعا ۇشتى،
 سۇۋ قۇيىپ ۇستەرىنە جىيىلغان جۇرت:
 ەكەۋىن زوردان عانا ايمىرىستى.

بۇغى .

بۇغى ادام مالدانغان قايىۋاننىڭ بەرى . بۇغى تۇلغاسىنا قاراعاندا سىپىرغا جاتىن . بۇغىنىڭ تولىب جاتقان تۇقىمى بار . كۆپىنەن بەرى ادام مالدانىپ كەلە جاتقان تۇقىمى ارقا بۇغىسى . قىسى ۇزاق ، جازى قىسقا ارقاندىڭ سۇۋىق جەرىندە ارقا بۇغىسىنان باسقا مال جوق . ول بولماسا ، ارقاداعى سامايدە ، لوپار جانا باسقا سول سىپاقتى جۇرتتار كۇن ەلنە الماس ەدى . ولار بۇغىنىڭ ەتىن جەيدى ، سۇتىن ىشىدى ، تەرىس كىيىم قىلادى ، ۇيگە جابادى ، سىڭىرىن تارامىس قىلادى . بۇغىنى كۆلەك ورنىنا سالىت مىنەدى ، شاناعا جەگەدى . جەككەندە ەكەۋ ، ۇشەۋىن قوسارلاپ جەگەدى .

14 نىشى سۇگىرەتتە ارقاندىڭ بۇغىسى .

ارقا بۇغىسىنىڭ سىپىر سىپاقتى ەركەك ، ۇرغاشسى ، ەكەۋىندەدە مۇپىز بولادى . بىراق بۇغى مۇپىزى سىپىر ، قوي ، ەشكى مۇپىزدەرىندەي ەمەس ؛ بۇغى مۇپىزى نارماق-نارماق يۇناتقى كەلەدى . جانا سىرتى تەرى ئىشى سۇيەك بولادى . بۇغى مۇپىزى جۇن تۇلەگەنى سىپاقتى تۇسىپ ، جاڭادان قاينا شەمب نۇرادى . چىتىلگەن كەزىندە مۇپىزدىڭ تەرىسى تۇسىپ ، سۇيەكى جانا قالادى . شىنداب ايتقاندا بۇغىنىكى مۇپىز ەمەس شەكە-سىنەن شىققان سۇيدىك .

بۇغىنىڭ سوسىتالدىغى سىپىردان گۇرى ارتىعراق . سەنتابىر ىشىندە قاشىپە مايدىڭ اياغىندا يا مېون باسىندا بالالايدى . بۇغى جالعزدا ەكەزدە ئاپادى . قىسقا قارسى بۇزاۋى ەمەۋىن قويادى . بۇغى سۇتى مايلى بولادى . لوپارلار بۇغى سۇتىنەن ئرمىشك جاسايدى . بۇغىنى مالدانغان جۇرتتار كۆپ قىلىپ ۇستايدى . 4-5 مىڭداپ بۇغىسى بار بايلارىدا بولادى . بۇغىنىڭ ناماعى از-مۇك ، پۇتا ، شىرپى سىپاقتى ئارسەلەردى جەپ سەمىرەدى . قىس تەپىن مەن شىعادى . بۇغىنى قىرانۇن اۋسىل مەن سارىپ . اۋ مەن قاسقىردىڭدا زىيانى كۆپ نىيەدى .

جاز بۇغىنىڭ مازاسىن ماسا سىپىر بۇگەلەك الادى . بۇگەلەك شىققان كەزدە ۇتىرالاپ ارقىتايدى . سوندىقتان جاز كەزىندە تەگىز سامالىنداعى «تۇندىرا» دەگەن

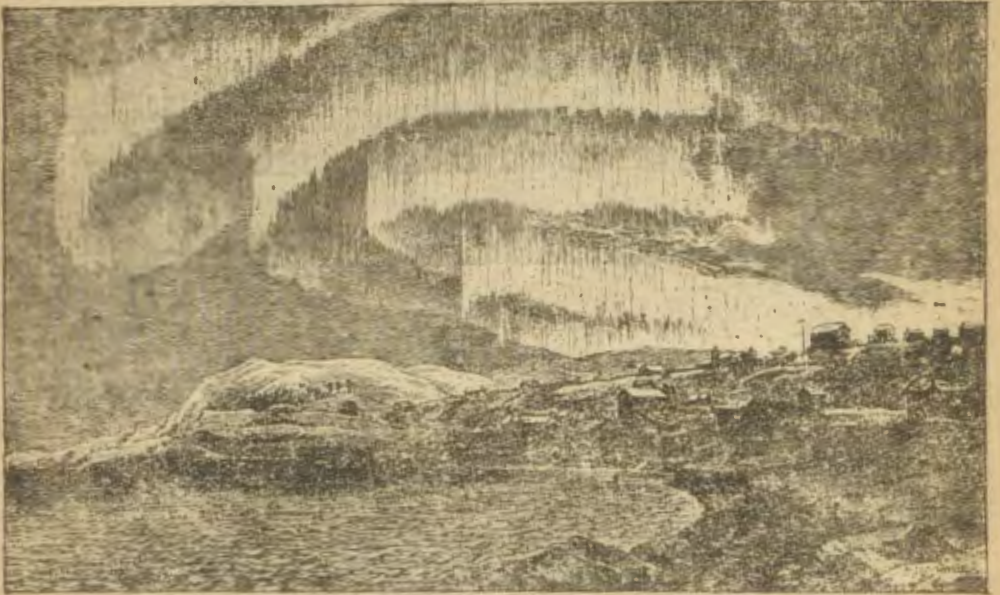
سالقىن جەزىلەرگە قاشادى. تەڭىز ساياسىن جايلاپ، كۆزگە قارسى اعاشقا قولايىدى. بۇعى مەن تۇقىمداس مارال، بۇلان، ئلوس، قۇلجا. ارقا بۇغىسىنان باسقۇلارنىڭ ەركە كىنەرىن دەغانا مۇيىز بولادى، ۇرغاشىلارى مۇيىزسىز. ارقا بۇغىسىنان باسقۇلارنى ادام مالدانباغان. ەلى كۈنگە دەين بۇغىلاردىڭ كوپى ناغى كۆپىندە. ناغى بۇغىلاردى اڭشىلار اڭدىب انادى، سۇۇغا قامايدى؛ شۇۇغا جىعەب ۇستايدى.

ارقانىڭ جارقىلى.

سېبىردىڭ تۇندىراسىندا مېيت بەن جوڭكىتىب جۇرىپ كەلەمىز. «نەرمو- مەنەر» (جىلىق بەن سۇۇنىقنى ولشەينۇن قۇزال) 38 كىرادۇس اپازدى كورسەتىپ، نۇراقتاماي نومەندەپ كەلەدى تۇنگە اينالىپ بارادى. قىلتاناق اعاشى كوزگە تۇسپىدى؛ اينالا كۆڭگىرتتەنگەن قارلى دالا. قالىڭ قىراۋدان ساقالمىز شاتىسقان سىم سىقىلدى، كېرىپىگەمىز مۇز شاشاق سىياقنى بولپ، اشىپ جۇمغاندا كوزىمىز بىرىنە مېرى جابىسىپ وتىرادى. بىننەر ەبدان اعارب، اق ابۇۇ سىقىلدى ەبىر نارسەگە ۇقساي باستادى. اباعىمىزدى ۇستىپ الماس ۇشىن، شائى قاپىرعىلاپ جايۇ جۇگەرە باستادىق. اباعىمىز جانى كەتۈگە تاپىمىپ، سىرەسىپ قاتىپ قالغان. كەشكى ساعات 8 دىڭ شاماسىندا كوز ۇشىندا قاراۋىتقان كور - دىڭ. قۇۋانغانىان شۇۇ ەنە تۇسنىڭ؛ قاراۋىتقان ەرن جاعامىنداغى ازغانىاي عانا اعاشى بولپ شەقتى. توقنادىق. نوقنامىنا بىننەر قار ۇستىنە جىپىرىلىپ جانا قالدى. ەبىز باس پاناقتايدى باستادىق. اينالسى 4 شارشى كەز چەردىڭ قارىن كورەپ جىبەرىپ، ۇش جاعىنان اققالا تۇرغىزىپ، وت جاعىلدى. اسقا جۇندەس الڭ تەرىسىن تۇسەپ، شىنە كىرىپ ۇيقتاينۇن قابىشقانمىزدى ازىرلەدىڭ. شاي سىتىپ وتىرىپ اباعىمىزدى وتقا سوزىپ، اڭگىمەگە كىرىستىڭ.

مېيت باسىنا مېرىمىزدەن كەبۇ بالىق ئاستاپ، الڭ تەرىسىنەن سىتەلگەن قاپقا كىرىپ، باسىمىزغا شدىمىن نىمەپ، ۇيقتاپ قالدىق. مېرى ازدان سوڭ اباعىم قاتىپ بارانغاندا ويانىپ كەتتىم. شىنناقتاب كوتەرىلە بەرىپ، جۇلدىزغا قاراپ، مەزگىلدى بىلەين دەپ قايدان باسىمىدى سۇۋىمىز. كوڭكە قاراپ، ناڭدانىپ ايقايلاپ جىبەرىپىن. ۇلكەن جالپاق دوعا، كەمپىر قوساق سىياقتانىپ، جارقىلداپ نۇر؛ جوعارى قاراي وقتىن-وقتىن قىزىل، سارى مىڭ سان سۇلە اتىلادى. بۇل ارقانىڭ جارقىلى. جولداسىمىزدى ويانتىم؛ بارىمىزدە، بىرەۋ باسىمىزدى اينالىدىر - عانداي بولپ، تىم-تىرىس جارقىلغا قارادىقتا وتىردىق. مېرى كەزدە كوكتەگى

زور دوغا جوھارى كەتەرلە باستادى، مۇنىڭ ۇستىنەن تاغى ۇبىر دوغا شىقتى .
 بۇلدا چارقىلداپ ۇنۇزلى ۇنۇستى ساۋلەلەر تازانا باستادى.
 تاماشا، ادام تاڭىر قارلىق كورىنىس ۇلعايا بەردى. ۇبىر مەزكىلدە كەندىتەن،
 اسپاندى قىب-قىزىل وت قاپتاعانداي بولسب، قاردىڭ بدىن كۇرەڭ تارتىتىرىپ
 جىبەردى. مەن تاڭىرقاپ ايقايلاعانىمشا بولمادى، ورتىدى قىزىل ۇنۇس چوقى بوب
 كەتتى. اۋا جانعانداي ەندى سار ساۋلە بۇرقى ەتە قالدى. تىنىسىدى بشە
 تارتىپە نە بولار ەكەن دەپ قورقۇپ قارادىمدا چاتتىم. مەنە چارقىل سۇنە باستادى.

(۱۵-شىشى مۇگەرە: ارقاشك چارقىلى)

الدى مەن اۋەلگى دوغا جەرتىلدى، ارتىنان ەكىشى دوغادا ايسرىلدى، ۇنۇزلى
 ۇنۇستى ساۋلەلەر سىبىرەگىردىك، كۇكگىرتىرەك بۇرقىلداۋعا اينالدى، چارتى ساعات
 تان سوڭ ۇبىز تاڭىرقاعان كورنىستەن نىز قالماستان جوعالىپ كەتتى.
 ۇنۇستىكىسىز چارقىقنىڭ سوڭى ساۋلەلەرى سوتىگەندە، بىزدە قايمىزغا
 كىرىپ، ۇيىقتاپ قالدىق.

«جىيىۋوى رودنىمكتەن»

ازاتتىق.

بازار كۈن. ساۋدا قىزىۋ. بازار تولىق. ەرسىلى-قارسىلى عجبۇرپ، نۇراقناماي سۇۋىشا اىغىپ چاتقان قالغى. چاقىپ بۇگۈن كەشە كىدەي جان چاغىنا الاقتاپ قاراي بەرىۋدى قويدى. بايىشەنىڭ بەرگەن ون عىمىن افشاسىن الاقانىنا مىقتاب قىسىپ الىپ، قۇس ساتانۇن جەرگە قاراي جۇگمەرە بەردى. ۇۋاق قۇستاردى ساتىپ تۇرغان مېر شالدى الستان كوزى شالىپ، بالا سوعان قاراي جونەلدى. شالدىڭ جانىنا چەتىپ كەلىپ، بالا كەشە كوردىپ كەتكەن شىبجىمىن بۇدەي باستادى. كەشەگى تۇرىندە كوزى تۇنجىمىراپ وتىرغان شىبجىمىقا بالانىڭ كوزى عۇستى -اتەكە، ە، اتەكە، مىنا قۇسقا نە سۇرايسىن؟-دەدى بالا شالدىڭ جەگىن سىلكىپ.

-قاي قۇس؟ قۇستار قىمبات، سەنىڭ ئالتاڭ جەتپەيدى-دەدى ماڭدايىن كىر- جەتىپ شال.
-مىنا كوك شىبجىمىق.
-شىبجىمىق؟

شال كوك شىبجىمىقا چاراتباغان كوزى مەن قاراپ، توردى الا باستادى.
ە، سول، سول، دەپ بالا ايقايلاپ جىبەردى.
بۇل قۇس ارزان. سەنەن كوپ سۇرايمىن. جىمىرا عىمىن بەرسەڭ بولار.
-اتەكە، مەنىڭ اقشام جىمىرا تىمىنغا تولمايدى.
-تولماسا، ياس قاتىرماي جونىگە تارت!
اتەكە، مەن ول قۇستى قويا بەرەيىن دەپ ەدىم.
-قويە بەرەيىن دەپ ەدىم! قاراي كور! قويە بەرگىڭ كەلسە، ون بەس عىمىن بەرە قوي. قۇس چاقسى؛ ويىنپازاق!-دەدى توردى سىلكە عۇستىپ شال.
-بولغانى، ون عىمىنم بار، اتەكە، دەدى جىلامىسراغانداي بولۇپ چاقىپ.
-ون عىمىن دا افشاما! امال چوق! قۇستى الا قوي!
شال توردى الىپ چاقىپتىڭ دىرىلدەگەن قولىنا ۇستاتقاندا، قۇۋانغانىنان بالانىڭ جۇرەگى اتتاي تۇۋلادى.

قۇس تىم كىشكەنە، وتە جۇدەۋ. چاقىپ مېر جەرىن ەزىپ جىبەرمەسە يىگى ەدىم دەپ قورىقتى. مېر ازىراق اتتاپ بارىپ، ۇشىپ كەتسىن دەپ چاقىپ قۇستى الاقانىنا قوندىردى. ويلاغان جەردەن شىبقادى؛ قۇستىڭ ۇشىپ كەتتىۋەكە ويى-دا بولغان چوق؛ بالانىڭ قولىندا چايغاسىب جىلىنىپ وتىرا بەردى. بالا: «پىش-پىش» دەپ ەدى، قۇس باسىن بۇرۇپ مېر قازادى دا رىترا بەردى.

«ئەندى نە قىلىۋ كىرەك؟» بىر قولى مەن قۇسنى قىسىپ، بالا بايىشىنىڭ جىيەسىگەن جۇمىسىغا قاراي چۇردى. «بىيىشار، توكۇپ قالغان عوي، جىلىنغان سوكۇ قىزارە دەدى بالا. بىر از جەر چۇرۇپ، بالا ازغانا اعاشتىڭ ئىشىدەگى كوكالغا كەلىپ دەم المۇغا وتىردى. ماڭايدا «ئىرى جان چوق: ئانداي جەردە قىلىڭداپ عوقىپ بارا جاتقان چۇرگىنىشلەر قاراۋىتىلدى، كۈن جىلمىيىپ بالانىڭ ارقاسىن قىزىرتىپ تۇر. بالا «ئۇيىن مەنىنە ئۇسىردى: «ەركىنىدە ويناپ چۇرگەن شاعىن ساقىتىدى! جەر جىرتىپ، مال قۇۋالاب چۇرگەن كەزى كۆزىنە لەستەدى.

ئىپاندا شىرىلداغان بىر قۇستىڭ داۋىسى سىتىلدى: بالانىڭ الاقانىداغى شىيىچىق ازىراق قوزغىلىپ قويدى. «ئەندى ئۇشۇپ جىبەرسە بولار» دەدى بالا. كوكۇ شىيىچىق تاڭدا ئىپ، جان چاغىنا لەزەپ قاراپ، كوكۇنىڭ قۇسقا چۇۋاپ قايرىغانداي بولۇپ شەرەتە قالدى. سونان سوكۇ شىيىچىق باسنى كوتەرىپ، قاقاسىن قاقىپ، سىلكىنىپ كەنەتتەن بالانىڭ قولىنان ئۇشىپ بارىپ چانىداغى بۇناققا توندى. بالا باسنى كوتەردى. كىرىپىگەن قاقاسىن قۇستىڭ ارقىنىن قاراي چۇردى: بۇناققان بۇناققا بىرغىپ مەنىپ، قۇس چوغارىلاب كوتەرىلە بەردى: بالانىڭ موكۇلۇپ بەرگەننە «تاڭر چارىلقاسىن ايتقانداي شىرىلداپ، داۋىسى كۇشەيە چۇردى: كۈن ساۋلەسى قالىڭ چايراقىنى كەسىپ «ونىپ تۇر. جىلى جەل سوغىپ كەتتى، بالانىڭ بەننە «ئىپ، اعاشتىڭ چايراقىن جەلپىلدەتتى: كوكۇ شىيىچىق اعاشتىڭ «ك تۇپەسىنە جەتتى، قۇرتقاي قاناتىن ساپالاب، كوكۇگە كۆرىنەر كۆرىنەس، بۇلىدىراپ ياراتقانى بالانىڭ كۆزىنە شالىندى.

چاقىپ «ارى قۇۋانىپ، «ارى كوكۇلى اۋىرىپ قۇستىڭ ارقىنىن اۋرادى. «ەركىنە كەتتى، «ەركىنە دەپ چاقىپ «ونىن كۇپىرلەتتى. ماڭايدىڭ «ارى: «ەركىنە، «ەركىنە! دەكەن اسىل «سوزدى سىبىرلاغانداي بولدى.

بۇناققاندا «وز اۋا سىبىرلاستى. قىستىڭ قامىتىنان قۇتىلىپ «ەركىنە شىعە «وسىپ كەلە جاتقان چاس «شوب دەپ سىبىرلادى: قۇستاردا سونىڭ چاينان شىرىلداپ چۇشپ «چۇر قاراغان كىسىگە «بىرىن «بىرى قۇۋۇپ ورنىپ بارا جاتقان كوكۇنىڭ كۆرىنىڭ بۇلىتتاردا سىبىرلادى. «ارىنىڭ ايتقانى «ەرك! «ەرك! بولدى. ماڭايدىڭ «بىلەردە:

«ەربىزدىڭ سوكۇمىزدان، شىق «ەركىڭ! دەپ سىبىرلادى.

ك. بارانتسەۋىتسكى

كەيىك .

كەيىك ايمىر تۇپاق، شەبۇب جەۋشى، كۇيىستى قايناننىڭ غەبىرى. تۇلغاسى مەن قاراسى قوي مەن شەكىگە چاقىن. كەيىك ۋالى كۈنگە دەيىن، ادام مالدانباي، تاغى كۇيىنىدە قالغان قاينان. ادام مالدانبايغان قايناندار كە دەپ اتالدى. كەيىك اۋلاب، ۇسناغان ادام پاپىلانادى. كەيىك غەبىزدىڭ قازاق جەرىنىدە كۆپ بولغان. ونى اۋلاۋشىدا كۆپ بولغان. بۇل كۈندە قازاق جەرىنىدە كەيىك از. كەيىك از بولغان سوڭ، اۋلاۋشىدا از. اۋلاغاندار كەيىكنىڭ ەتىن جەيدى. غەبىزىن ساتادى، تەرسىنەن جارعاق جاسايدى. كەيىكنىڭ ەتى غەدامدى، غەبىزى قەبەت، غەبىراق تەرسى وڭدى مەس. كەيىك جۇپىرىك بولادى. ونى قۇۋىپ ۇستاۋ قىيىن. كەيىكىدە اتىب الادى، قاقپان قۇرىپ ۇستايدى. مۇزغا تامايدى. انبۇشەلار كەيىكنىڭ سۇۋ شەتۈن، جايملاتۇن جەرىن غەبىلەپ، اڭگەب چاقىپ اتادى. قاقپاندى شۇبىرىپ سۇۋغا باراتۇن جولىدا، يا شۇقتىرلاب قۇرىپ جاتقاندا قۇرادى. كەيىك ساق بولادى. غەبىراق كۈن نىسەن كەزدە وقىرالايتۇن ۇۋاقىتى بولادى. وقىرا شانىشقان شانىشەپ كەيىكنىڭ تەرسىنە جۇمىرتاقسىن سالادى. سول جۇمىرتقادان شانىشقاقتىڭ قۇرتى شەبەپ، قىيىنلەپ تەرسىن جەكەن كەزدە بولادى. قۇرت غەبىسەپ تولماقان سوڭ غەبۇسەپ قالادى. قۇرت تۇسكەنشە كەيىك نىڭ مازاسى بولمايدى. قىشەنەننا شىداي-الماي، تىپىرلايدى، جۇكەرەدى. اۋنايدى، چار تەپىنەدى؛ ابدەن الەككە تۇسەدى، ەسى كەتەدى، ساقىتىق جوعالا-دى. سول كەزدە اڭشىنىڭ وعىنىدا دۇۋشار كەلەدى. قاقپاندا قانگىلاقتاپ وڭاي تۇسەدى.

كەيىك چارعى تۇرىم بالالايدى، بالاسى قۇرالاى دەپ اتالدى. قاراقتىڭ قۇرالاى شالقىنى دەپ ايتاتۇن شاعى كەيىكنىڭ قۇرالاىمىن ور كەزىپ ياققاندى بولغان كەزىدە بولغاندىقتان سولاي اتالغان. بالاسى چاس كۈنىنىدە ۇلكەنىندەي جۇكەرە المايدى. ات بەن قۇۋىپ ۇستاۋغا بولادى. بالاسىن ۇسناغاندا تەسى ادامنىڭ، غەبىتنىڭ قۇۋەنەننا بولماي، كۆپكە دەيىن ەرىپ قالمايدى. بالاسىن بىرەۋ ۇستاپ الىپ بارا جاتقاندا شەشەسى غەبۇزىپ قۇرا الارما؟ كەيىك دە سول سىياقتى.

كەيىك بەن تۇقىمداس ەلىك دەگەن جانا ياسقا تولىپ جاتقان اڭدار بلر. ولاردىڭ كەيى تۇلغاسىنا قاراغاندا سىبىرغا، كەيى جىلقىغا، كەيى شەكىگە ۇسايدى. بىرەۋلەرىنىڭ غەبىزى سىتىكتەي غەبىتنىڭ، بىرەۋلەرىنىڭ قاپساعاي قايقى، بىرەۋلەرىنىڭ بۇرعىداي بۇراڭقى. سولاردىڭ غەبىرى دە ايمىرتۇپاق، شەبۇب جەۋشى، كۇيىستى قايناندار تابىنا جاتادى. غەبىلم تىلىندە بۇل تۇقىمدى قاينانداردىڭ غەبارىن انتىپىلۇپ دەپ اتالدى.

التاي.

ايياتتى التاي تاۋى بۇلىستان اسقان!
 باسك قار قىسى-جازى قىراۋ باسقان.
 ايدىندى ازىيانىڭ قاراۋىلى -
 شۇۋدالى اقباس بۇۋرا كويىك شاشقان.

ءور التاي نىبارلانغان كوككە ئىيىب،
 ءور كەۋدە اق مامىقتاي ءتوسىڭ بىيىك!
 ۋىيەلب كوكتەن بۇلىنتار قورشاب ءتونىب،
 ايمالاب اق تۈسىڭدى تۇشقان سۇيىب.

باسىڭنان سۇۋى مۇزداي بولدىر بۇلاق
 گۇرلىدەب كويىك شاشىب، نومەن قۇلاب،
 مىك تۇرلى انگە قوسقان سارىندارىن
 كوش جەردەن قۇرىش قانىب ەستىر قۇلاق.

باسىڭا جان شىقباعان شىڭ-قۇز قىيا!
 جالەمزاڭ قارا بۇركىت سالغان ۋيا.
 تۈسىڭدە جۇمىساق سايا سالقىن ئىيىستى
 كوك شالغىن، تۇرلى-شەشەڭ، وسكىن مىيا.

باۋرىڭدا اق بوكەننىڭ ئىلاعى ويناب،
 ساعىمىداي سۇۋماڭداغان سالىب ويناقى.
 ۋا، شىركىن! شىڭ قۇزىڭا كەلىب شىغىب
 وتىرساڭ قىزىل جىبەك الەم بايلاپ! . . . .

بۇركىتتاي وتىرسام ەن كەلىب قونىب،
 اپىلا دۇنىيەنى كوزدىب شولىب،
 ساڭقىمداپ ازىياغا سالساڭ ۇران،
 جىينالسا قىزىل ەلەر لەك-لەك بولىب.

تومەن تىب ەۋروپادا مايدان اشسا،
 سەرت قىلىب بەلىن بايلاپ، تۇۋىن جازسا،
 التايدان جاردەم كۈتىب، جاۋدان قاينىباي
 تە ولمەك، تە جەڭبەك بوب ۇرانداسا.

السقان باۋىرلارغا كوزدى سالساق،
 ەرلەرنى ازىيانىڭ جىنىب الساق،
 جاڭگىرىتىپ جەر دۇنيىدىنى، جاۋ قلىدالاب،
 لىك-لىك بوپ زور مايدانغا بىزدە بارساق.

قارا جەر قايسىنىرىب قانات جازساق،
 التايدان ەۋروپاغا قايتىپ اسساق،
 بورىسقىتاي قانغا سىمىز مىرزالاردىڭ،
 قۇتىرغان سەمىزدىكىتىن ەجىمنىن باسساق.

• جاۋدى ەزىپ، ەۋروپادان وتسەك اتىتاب،
 دۇنيىيانى ۇرانداتىپ الساق قايتىپ،
 ورناتىپ جەر دۇنيىدىگە نەكىس تەڭدىك
 جوق قىلساق جۇۋانداردى ەزىپ ئايتىپ.
 . . . . . ۇر ئاي، اقباس بۇۋا كوسىك شاشقان،
 تومەن تاب جەر كۇڭىرەنتىپ مايدان اشقان،
 التايدان جاردەم كۇتسە قايتەر ەدىڭ،
 بايگىگە باسنى تىگىپ ۇرانداسقان؟

ساكەن

قۇرت - قۇمىرسقا.

قۇرت قۇمىرسقا دەپ وڭشەڭ ۇساق ماقلۇقتار اينىلادى. قۇرت قۇمىرسقاغا
 قوسىلاتىندار: ۇيى، شايدان، ورمەكشى، قۇڭىز، قۇرت، شەكىرىنىكە، كويەلەڭگە،
 يىندەلىك، شىبىن-شىركەي، قۇمىرسقا سىقىلىدلار. بۇلار تولىپ جاتقان تۇرلى ماقلۇقتار.
 بىرەۋلەرى ۇشبىي قۇر جەردە عانا جورغالاب جۇرەدى. بىرەۋلەرى ۇشادى. بىرەۋلەرىنىڭ
 ۇشبىغان كەزدە قاناتىن جاۋىپ قوياتۇن قالغانى بار. بىرەۋلەرىنىڭ قاناتى اشىق
 تۇرادى. ۇبىراق ۇبارىنىڭ ورتاق ۇبىر بەلىگىسى-دەنەلەرى سۇبەكىسىز بولادى.
 ۇبارى دە بالالارىن ۇتىرى ئاپىيادى؛ يا جۇمىرتقا سىياقتى قلىغى مەن، يا
 ۇۋىلىدىرىق سىياقتى قابىقسىز تۇردە بالالايدى. جۇمىرتقا كۇيدە بولسىن، ۇۋىلىدىرىق
 كۇيدە بولسىن، ئاپقاننان كەين كەشكىبەي بالاسى شىعادى. قۇڭىز، كويەلەڭگە،
 يىندەلىك، شىبىن-شىركەي بالالارى باستابىقى كەزىندە وزدەرىنە ۇساماي، قۇرت
 بولىپ شىعادى. قۇرت كۇيىندە بالاسى مەشكەي بولادى. جازغى تۇرى ۇشوب باسىندا
 تىزىلىپ تۇراتۇن تۇكىنى تۇرلى تۇرنتار وسىلاردىڭ بالالارى. بۇلار تۇرلى ئازسىلەردى

جەب شىدا تىبايدى. جەب - جەب توپادى، وسەدى. ۋەبىدان تولغىب وسكەن سوڭ،
 وزىنەن ۋىيا جاسايدى دا، سول ۋىياسىنىڭ شىنىدە ۋىبىر نەشە كۈن تىنىش جانايدى.
 ول كەزى «قۇۋىرشاق» بولدى دەپ ايتىلادى، ولاي دەپ ايتىلاتۇنى
 قۇۋىرشاقى بەينە جانسىز سىياقتى بولادى. قۇۋىرشاق بولىپ جاتقاندا تۇلغاسى
 وزگەرىپ، قانات ۋىبىتەپ كۈبەلەك بالاسى كۈبەلەك بولىپ شىعادى؛ دىنەلەك بالاسى
 دىنەلەك بولىپ شىعادى. شىبىن بالاسى شىبىن بولىپ شىعادى. قوڭىز قۇۋىرشاقتارى
 جاز جاتىپ قالغاننان قىستاي جاتىپ، كەلەسى جىلى جازغا قاناتتى قوڭىز بولىپ
 شىعادى. قىستى كۈنى كوك ۋىبەندە، اراسىنان شىعاتۇن اقسارى باس قۇرت -
 قوڭىز قۇۋىرشاقى. قۇرت قۇمىرسىقادان ادام پايدالانۇنى از. بۇلاردىڭ باسقارغا
 كەلتىرەتۇن زىيانى كۈب، پايداسى از.

ماسا، شىبىن - شىرگەي، بۇكەلەك، سونا، مالعا قانداي زىياندى بولسا، شەكەرگە
 كۈبەلەك، قوڭىز سىياقتىلار اعاشقا - ەككىگە، جەمسىكە، شۈبىكە، سونداي زىياندى.
 ادامعا پايدا كەلتىرەتۇنى ارا مەن جىبەك قۇرتى. شاربۇالمىق جۇزىندەكى
 سىتەگەن زىيانى مەن تۇرماي، ادامنىڭ وزىندە زىيان كەلتىرەتۇندەرى بار:
 ماسەلەن: شاپان، ۋىبىي، قارا قۇرت، قاندا لا، بۇرگە، كەنە، ۋىبىي، ماسا، شىبىن
 شىرگەي. بۇلاردىڭ شىنىدە جىلان، شاپان، ۋىبىي، قارا قۇرت شاققاندارىنان كىسى
 وامۇكە بولادى. قاندا لا، بۇرگە، ۋىبىي، ماسا، شىبىن - شىرگەي شاققاندارى دا
 وتە ناۋىپتى: بۇلار اۋرۇدۇ ادامدى شاعىب، ارتىنان ساۋا - امدى شاقسا، اۋرۇدۇ جۇقتىرادى.
 بۇلاردى سوندىقتان اۋرۇدۇ تاسىۋىشلار دەيدى. ادام شاماسىنان كەلگەنشە قىرادى.
 ۋىبىي كۈب بولغان سوڭ، ۋىبىي قىردۇ شاماسىنان كەلمەيدى. سۈزەك اۋرۇدۇلار.
 ۋىبىي، بۇرگە ارقىلى جۇعادى ەكەن. ۋىبىي، بۇرگە جوق جەردە سۈزەك دە جوق.
 كەرمانىيە، پىرانسىيە جۇرتتارىندا الدا قاشان ۋىبىي، بۇرگەنىڭ قاراسى وشكەن.
 سوندىقتان رەسەيدە سۈزەك كۈشەيىپ تۇرغاندا كەرمانىيەگە بارساڭ سۈزەك كۆرۈمەيسەن
 سوندىقتان بۇلاردى ۋىستاب جەيتۇن، قىراتۇن ماقىلىقتاردا ادامعا پايدالى ماقىلىققا
 سانلادى. ماسەلەن ۋىبىي تورعاي سىياقتى بۇلاردى كۆرەك قىلاتۇن ۋىبىي قۇستاردىڭ
 ۋىبىي دە قۇرت قۇمىرسىقىلاردىڭ قاسى، ادامداردىڭ دوسى. ول قۇستارغا زىيان
 تىيگىزىدۇ، ادامعا زىيان تىيگىزىدۇ مەن بىردەي.

ۋىبىي قۇستاردىڭ سونداي پايداسىن بىلەتۇن جۇرتتار ولاردىڭ جۇمىرىتىلارنى
 العىزبايدى، بالا پاندارىنادا، وزدەرىندە تىيگىزبەيدى.

ەكى شىبىن .

ۋىر وگىز كۈنى بويى تارتىپ ساپان،
 قايتتى ەلكە ساپالى مەن كەشكە نەمان؟
 مۇيىزىندە قارا شىبىن وتىر ەدى،
 كەز بولدى ۋىر تانىسى جولدا وعان .
 تانىسى مۇنى كۆرىپ كەلە جاتقان،
 استىندا وگىزى بار ساپان تارتقان؛
 - كۆزىمە كۈنى بويى كۆرىنىپ ەك،
 كەلسىن سويلە ەدى سەن قاي جاتقان!
 سوندا بۇل مۇرىنن كۆككە كوتەرەدى،
 ادامسىپ ماگىزدانىپ چوتەلدى؟
 - جەر چىرتىپ كۈنى بويىن شارشاپ كەلەم،
 مازالاب، سۇراب ساعان نە كەرەگى؟

باقا-شايبان .

باقا-شايبان دەپ ۋستىندە تۈگى دە چوز، قانانى دا چوق، قۇر نەرسى بار
 ماقالۇقتاردى ايتامىز. بۇل ماقالۇقتار كۆزىمە كەسكىنىمىز، كۆكلىككە سۈيىكەمسىز-
 تۇسى سۇۋىق كەلدى. باقا-شايبان دەپ (نالانۇن ماقالۇقتار: كۈل-باقا، ناس-شايبان
 قوستاعان-باقا، كەسىرىتكە، چىلان. بۇلار ادامعا زالاسىز ماقالۇقتار. ولار قايتاماسا،
 شىبىن، كۈيەلەك، سىياقتى-ادام-العا، ەگىن، پىشنگە زىيانى بار ماقالۇقتاردى
 الىپ جەپ، قەردۋى سەيبىتى پىداسى تىدەتۈن ماقالۇقتار ساقالادى.
 چىلاندار ەكى تۈرلى: بىرەۋى تۈرلى ۋۇلى، ەكىنچىسى ۋۇسىز. چىلاننىڭ قايسى
 سىدا بولسا، نە ئۇ شاعادى، تىدەسەك شاقىبايدى. اربىلاماي ۋۇستىن ادام يا مال
 باسىپ كەتسە، يا قاناب وزىنە تىدەسە سوندا اعانا چىلان شاعادى. شاققاندا ۋۇلى
 سىنىڭ شاققانى قاۋىپتى ادام بولسىن، مال بولسىن ۋۇلى چىلان شاققاندا، ەمدەت
 دەسە ولدى. ۋۇسىز چىلان اتقانىدان قورقىنىش چوق. نىنە شانشىپ اعانداي
 اعانا اۋىرادى، ونان باسقا تۈك زىيىرى چوق. ۋۇسىز چىلانداردىڭ تابىنا جاتانۇن
 سۇۋ چىلاندار.

جىلان اييات، شەكەب ئەتىلىن جالقاتقانغا، قازاق ئەتىلى مەن شاعادى دەپ
ويلايدى. ونىسى خۇرىس مەس. جىلان ئەتىلى مەن شاقىيىدى، ئەتىسى مەن شاعادى.
جىلاننىڭ تاڭدايىندا ۋزىن، ونكىرەكى ئەتىسى بولادى. ئەستەردىڭ تۈپىندە ۋۇ
جىيىلانۇن قالىسى بولادى. ئەتىسىنىڭ شىندە ۋزىن بويىن قۇۋلاغان قۇۋىس وزەكى
بولادى. شاققان كازىندە قالتا سىغىلىپ، شىندەكى ۋۇ ئەتىسىنىڭ قۇۋىس وزەكى
مەن كەلىپ، ئەتىسىنىڭ كىرگەن جەرىنە قۇيىلادى. ئەمىس سۇۋىرىپ الادى، ۋۇ
تەننىڭ شىندە قالادى. تەزىرەكە مەستەسە، ۋۇ بويغا جايىلادى. شاققان ادالم يا
مال ئەسەپ كەۋىپ ولەدى.

سار دالاداعى جىلاندار كۆيىنەسە كەكى ئەتۈرلى: سارى ياس جىلان، وق جىلان.
سارى ياس جىلاننىڭ تۇسى سارى توكىر، باسىندا ۋلكەن سارى مەكى بولادى.
كۆيىنەسە، سارى ياس جىلان سۇ دا جۈرەدى. سارى ياس جىلاندا ۋۇدا چوق،
شاقىيىدىدا. وق جىلاننىڭ تۇرى قارا سۇر جىگەشكە، ئەتىسى ۋۇلى، ادامى دا،
باسقا جاندىقتاردى دا شاعادى. جىلاننىڭ كەشكى شاققاننان ەرتەگى شاققاننى
ۋۇمراق. ۋىپتەكەنى ەرتەگى ازىردە ۋۇ جىيىلۋى بولادى، كەشكە قاراي شوب
ول يۇلغا ئەتىسى كۆيەرەك ئەسىپ، ۋۇي ازايدى. باقا شاياندار بالاسىن ئەتىرى تار
بايدى، جۇمىرتقا كۆيىندە سالادى. جۇمىرتقاسى قاپىقسىز بولادى. كول باتانىڭ بالا-
سى وسكەنمىشە كوپ وزكەرىستەردى باسىنان كەشەرەدى. قازاقنىڭ بالق دەيتۈلى
باقا بالاسى. سونان وزكەرىپ ۋەسەپ بارىپ باقا بولادى. باقا شاياندار قىس توكە
زىيىدى، جاز جىيىپ قايتا تىرىلەدى.

قۇس .

قۇستى باسقا قايۇننان ايرىۋ وڭاي. ۋستىندە ۋحاي ۋرۇن مەس، قاپىرسىن
ۋرۇن. اياغى كەكەۋ. الدىگى اياقتاردىڭ ورنىندا قانات تۇمىسىنىڭ ۋشىندا تەرى
ورنىنا ۋمۇيىز. دەنەسى ۋشىۋعا قايىم بىتكەن. قۇس بالاسىن جۇمىرتقا كۆيىندە
تايدى. جۇمىرتقاسىن ۋبىر از باسقان سوڭ، بالاپان شىعادى. كەي قۇستاردىڭ يى-
لايانى جۇمىرتقادان شىغىسى مەن، تەز اياقتانادى؛ مەنەسىنىڭ سوڭىنان ەرىپ
تاماعىن تەرىپ جەۋگە جارىيدى. كەي قۇستاردىڭ بالاپانى جۇمىرتقادان شىققان
سوڭدا كوكە دەيىن ۋوز بەتىمەن تاماق تەرىپ جەمەك تۈگەل، جۈرۈگە جاراماي
دى. ونداى بالاپانداردى، قاناتتاىپ ۋشقاندا، اتا-اناسى اسمايدى. قۇس بىتكەن
نىڭ قۇلاعى ساق، كورى قىراغى بولادى. ۋمىراق ۋدەم، ۋيىس سەزىۋى ناشار
بولادى. قۇستار ۋۋشىپ جۈرە الانۇن بولغان سوڭ قايدا جۇرسەدە ەركتى. ۋبىراق
ولاردىڭدا ۋبىرەنشىكتى جەرلەرى بولادى. كۆيى ۋبىزدىڭ چاققا جاز كەلىپ، جايلاپ،
قىسقا قارسى جىلى چاققا كەتەدى. ولار جىل قۇسى دەپ اتالادى. جىل قۇستارىدا
زىيان كۆرمەگەن بولسا، ۋبىرەنگەن جەرىنە قايتىپ كەلەدى.

قۇستار تولىپ چاتقان تايقا بولمىدەدى. ول تاپتار تولىپ چاتقان تۇقىمعا بولىنەدى.
قۇستىڭ تۇقىم تۇرى ون مىڭنان استام. ونىڭ ۋبارىن بىلىۋگە قىيىن. قۇس

بىتكەن ەڭ اۋەلى جەلىنەتۇن، جەلىنبەيتۇن بولمىپ اپىرلادى. جەلىنەتۇن قۇستاردىڭ ادام مەن، جۇمىرتقاسىن جەيدى، جۇنمىن، نۇبىنمىن، قاناتىن پايدالانادى. بۇلاردىڭ بىر سىپىرالارى شول ساعالايدى. ادال قۇستاردىڭ بالاپاندارى تەز اياقتانادى. بۇل ادال قۇستاردىڭ بىر تولمى بەلگىسى. قۇس بىتكەن 20 تابقا بولمىدى. ونىڭ شىندە قازاق بىلەنۇندەرى: قۇۋ، قۇتان، قۇر، بىر قازان، كەگىر، دۇۋاداق، توقىلداق، توتى، بالشىقى، قاراعۇس، قارغە، كوگىرشىن، كوگەك، تورعاى. قۇس تىڭ بىر سىپىرالارىن ادام قولغا ۇيرەتكەن. ولاردىڭ بىرەۋلەرىن مەنى، جۇنى، جۇمىرتقاسى ۇشنىن شاربۇاشلىق مەن ۇستايدى. بىرەۋلەرىن لۇستىڭ مەن ۇستايدى. بىرەۋلەرىن اڭشىلىق مەن ۇستايدى. مەنى، جۇنى، جۇمىرتقاسى ۇشنىن ۇستايتۇن قۇستار: كوپىنەسە تاۋىق، كۆركەن تاۋىق، قاز، ۇيرەك، قىرعاۋىل. لۇستىڭ مەن ۇستالاتۇن: توتى، ساۋىق توتى، كوگىرشىن، بۇلبۇل جانا باسقا سايراپتۇن قۇستار. اڭشىلىق مەن ۇستالاتۇن: بۇركەت، سۇڭقار، لاشىن، تۇيەن، قوشىمە، قىرعى، جانا باسقارلار.

ۋى قۇستارى.

قۇستى ادام بالاسى قولغا لىپ اسراي باستاعانى قاي زاماننان بەرلى كەنى ماعىلوم مەمس. تەك مۇنان مىڭ جىل بۇرىن تاۋىق اسراۋشىلار بولغانى عانا بەلگىلى. باسىندا تاۋىقتى اسراپ، باققان جۇرتتار ۇندى، قىناي، چاپان، باسقارلار سولاردان كورىپ، قۇس اسراۋدان پايدا بار كەنىن بىلسەدە، ول پايدا-سىن ازىسىن، قۇس ۇستاۋعا جۇرت كوپكە دەيمىن كۆڭىلىدى بولماعان. سوندىقتان 5 مىڭ جىلدىن بەرى قۇس باغۇ كەسىپى ۇلعايماغان. بۇل كەسىپتى پايدالى زور كەسىپتىڭ بىرىنە ساناپ، ەۋروپا جۇرتى قولغا الا باستاعانىنا 50-60 عانا جىل بولدى. بۇرىن شاربۇالار عانا وت باستىڭ كىرەگىنە دەپ ازناۋلاق ۇستاپتۇن، ساتىپ پايدا قىلايمىن دەپ، ساۋدا ماقساتى مەن ۇستاپتۇن.

بۇل كۇندە قۇستىدا مال سىياقتى كوپ اسراپ، كوپ جىيىپ، كوپ سومالار مەن ساۋدا جۇرگىزىپ، زور كەسىپتىڭ بىرى بولدى. قۇس كەسىپى، قۇر اسراعان قۇستىڭ ساتىن كوپەيتىۋ مەن پايدالى بولمايدى، تۇقىمىن جاقسىلاپ ۇستاۋ مەن بولادى. مالدىڭ تۇرلى تۇقىمىن تۇرلى ماقسات مەن ۇستايدى. قۇسدا سولاي: مەن، جۇمىرتقاسىنا، جۇنمەن بولا ۇستايدى.

قاي جاعىنان بولسادا ارتىقىشا پايدالى قۇس-تاۋىق. تاۋىقتىڭ مەنى جاقسى، جۇمىرتقا سالىۋى كوپ، جۇنىدە جامان مەمس، باغۇى جەڭىل، وزى ۇسىمتالە وتان سولق اسراۋعا پايدالى قۇستار: كۆركە تاۋىق، قاز، ۇيرەك. قىرعاۋىلدىدا اسراپتۇندار بار، بىراق جۇرتقا جايىلماغان؛ كەي جەردە مانا ستەلەتۇن كەسىپە وسى ايتىلغان قۇستاردىڭ شىندە اسراۋ تالعامايتۇنى تاۋىق. كۆركە تاۋىق كەڭشىلىك سۇيەتۇن قۇس، وعان كەڭ جايىلم كىرەك؛ قالمشاۋ ورنىدا وسىيدى قاز قولدىن كورى دالا جايىلمى مەن كۇن كورەتۇن، سۇۋدى سۇيەتۇن قۇس.

ونى اسراۋعا توغايى، سۈۋى بار جەر كەرەك. ۋىرەككەدە سولاي سۈۋى بار جەر كەرەك. ۋىرەك مەشكەي قۇس؛ قولدا كۆپ ۋىستاب ۋىتېرېۋعا بولمايدى، جەمى ياسىنان اسىپ كەتەدى. سوندىقتان ونى تەزىرەك ساتىپ، نۇقىمىدىن قالدىرىپ ۋىتېرېۋعا بولمايدى.

قۇس اسراۋعاندار پايىداسى كۆپ بولىۋۇ ۋىشەن ۋەلى جاقسى تۇقىمىن عانا اسرايدى. كەينى، تالۋىقتان ياسقا جەر تالعايتۇن قۇستاردى جەرىنە قاراي اسرايدى. اسراندى قۇستار مەن اعايىنداس قۇستار-اققۇۋ، تورى الا قاز، سارى الا قاز، قاسقالداق، قارا باس شۈرەكەي. قاز يەن ۋىرەك اعايىندى؛ اق قۇر، قارا قۇر، قىشل، بەزگەلدەك، بۇدەنەتاۋىق بەن كۆركەتاۋىق اعايىندارى.

اققۇۋ، شورتان، شايدان.

10 نىشى سۈكرەت: اققۇۋ، شورتان، شايدان.

چۈك الدى شايدان، شورتان، اققۇۋ بىر كۈن،
 جەگىلىپ نارتتى ۋىشەۋى دۇركىن-دۇركىن؟
 تارتادى اققۇۋ كۆككە، شايدان كەينى،
 چۆلگىمىدى سۇۋعا قاراي شورتان شىركىن.
 بۇلاردىڭ ماشقاتى از بولمادى؛
 جۈمىسى ورتىغا كىپ ماز بولمادى؛
 تارتىسادا بار كۆشتەرىن اياماياق،
 اسلان چۈك ورتىنان قوزغالمادى.

ۋىشاما ۋول جۇڭ ئارتىق لۇڭر مەھس،
 قۇر سىرتىدان پالەن دەۋدە تاپۇر مەھس،
 جۇڭ بىراق ۋالى كۈنگە ۋورنىنىدا تۇر،
 بىر نىڭغاي تارتىباغان سولڭ بىرى تەككس.

اڭشى قۇستار.

اڭشىلىق قۇستارى دەپ اڭ اۋلاۋغا ۋستاي تۇن قۇستار ايتىلادى - ماسەلەن :
 بۇرگىت، قارشىغا، سۇڭقار، لاشىن، تۇيغىن، تۇرىمىتاي، قىرغىمى، يىتەلگى. بۇل
 قۇستاردى اڭشىلار اڭغا سالماق ۋۇشىن اۋەلى «بۇلمايدى»، قولغا ۋۇيىر ەتەدى.
 قۇس باۋلىق ۋوز الدىنا بىر ۋنەر: كىم بولسا سول ۋىرەنە المايدى. قۇس ۋىرەتەپ،
 ابدان ۋادىسىن بىلگەن ادامدار عانا قۇستى باۋلىمى الادى.

قۇس باۋلىقنىڭ قىسقا شاشا ايتىلغاندا ۋجون چوسپارى مېدۇ: قۇستى ۋستاعانغان
 كەيىن اياق باۋلاب، قولغا قوندىرىپ، ۋۇستى باسىن سىيىپ - سىيىپ قويادى.
 قۇس باسىندا سىيىپقا كەلە چاتقان قولدان ۋرگە قاراسادا، بىرازدان سولڭ ۋۇيىر
 بولادى. سىيىپقا ۋۇيىر تىلىپ چۇرگەندە، جەمەدىدە قولغا قوندىرىپ وتىرىپ
 بەردى. قۇس قولدان چەۋكە ۋىرەنەدى.

سونان سولڭ اياق باۋىن ۋزىن تاعىپ، تۇغىرىغا قوندىرىپ قويىپ، السىراق
 وتىرىپ، جەمگە شاقىرادى. قولدان جەم جەپ ۋىرەنەپ قالغان قۇس، قولداغى
 جەمەدى كۆرگەن سولڭ، تۇغىرىنان ۋشىپ بارىپ، قولغا قونادى. سۋىتە - سۋىتە
 چۇرىپ الستان جەمگە شاقىرسادا كەلەتۇن بولادى. ونان ۋارى شاقىرعان داۋسقا
 ۋىرەنەپ، جەم كۆرمەسەدە داۋسقا كەلەتۇن بولادى. شاقىرعان داۋسقا كەلەتۇن
 بولغان سولڭ، قاشىپ كەتەر دەگەن قورقىنىش جوعالادى. اڭغا، تۇسقا سالماق
 بولادى. جوعارىدا ايتىلغان اڭشىلىق قۇستارىنىڭ اراسىندا ۋلكەنىدە، كىشىسىدە
 بار. اسلى دا، جاسى دا باز. اسىلدارى العىر كەلەدى. بۇرگىتتەردىڭ قاسقىر
 الاتۇندارى دا بولادى، سۇڭقار، لاشىن، تۇيغىن، قارشىعالاردىڭ العىرلارى قاز،
 ۋىرەك، دۇۋاداق، قۇر سىيىقتى قۇستاردى الادى. يىتەلگى، قىرغىمى، تۇرىمىتاي
 ۋساق قۇستاردى عانا الادى. اڭشىلىق قۇستار ارام قۇستاردىڭ تابىنا جاتادى.
 يالالارى جۇمىرتىغان ناشار، جالاڭاش شىعادى. كۆپكە دەپىن اتا - اناسىنىڭ
 قولىنا قارايدى.

اڭشىلىق قۇستاردىڭ كوزى قىراغى، تۇمىسىنى تىرناق تارى وتكىر كەلەدى.
 اڭشىلىق قۇستارى مەن رۇۋلاس قۇستار: اق يىقى، ارلان، كۇشىگەن، قارا قۇس،
 بوكتىرگى، قۇلدىن، كۆپكەنئاي، ۋكى، چاپلاق، بايغىز. سولگى ۋشەۋى تۇندە
 تاماق اۋلاۋغا شىعاتۇن بولغاندىقتان، تۇن قۇسى دەپ اتالادى.

ساۋىق قۇستار.

اۋەستىك قۇستارىن پايداسى ئۇشش مەس، اۋەستىككە عانا ئۇستايى. بۇل قۇستاردىك ادام اۋەس كورەنۋنى يا سۇلىۋلىغى، يا داۋىسىنىڭ ادمىلىكى ياكى قىزىقىغى. جۇنى سۇلۇم بولغانان ادام اۋەستىككە ئۇستايئۇن قۇستار توتىلار. داۋىسى ادمى بولغانان ادام ئۇستايئۇن قۇستار بۇلبۇل، ساندېۋعاش. اۋەستىك قۇستارىن- دا ادام ئۇستاۋى كوپ زاماننان بىرلى. وتە ەسكى زامانلاردا توتىنى ئۇستاعانلارنى ماعىلۇم. توتى ەكى ئۇرلى: بىرى تاۋىق توتى. مۇنىڭ ەركەگىنىڭ قۇبوتى جۇنى سۇلۇم؛ ئۇرلى ئۇس بىن قۇبىلىب، ئۇرلى ساۋلە ئۇسۇرېب قۇلبىرادى. بۇرىغى زاماندا ادامدار مۇنى اۋلىيە قۇس دەپ ارداقتاعان. باتىرلار جۇنەن ياسىنا تاققان، قىزدار كوركتىك ئۇشش ومىراۋلارنا قاداغان؛ ەنى ئادمى بولما- سادا، ۇلى توپلاردا باس تاپاققا تارتىلغان. بۇل كۇندە بۇل توتىنى قوزا كوركتىك توپغان سەركە سىياقتى، قۇس باققاندار قۇس قوراسىنىڭ ساندىگىنە ئۇستايى. توتىنىڭ ەكىشى ئۇرى ساۋىق توتى دەپ اتالدى. بۇل توتىنىڭدا جۇنى ادمى، بىراق اتى توتى بولغان مەن تۇقىمى اناۋ توتىدان باسقا. تۇرپاتىندا ادا تۇلغاسىندا، سىندە دە كوپ باسقالىق بار. تۇمسىغىنىڭ اسنى ئۇستى ەرىن سىياقتى قىيىلىدايدى. ادامشا سويلەۋكە ئىلى كەلدى. جەردە كوپ جۇرە المايدى، مۇمىنىڭ كوپىن اعاش باسىندا وتكىزەدى. تاۋىق توتىنىڭ بالاپانى تاۋىق سىياقتى تەز اياقتاندى. ساۋىق توتىنىڭ بالاپانى جۇنسىز شەمب كوپكە دەپىن باغمى-قاعىم كەرەك قىلدى. سوتىنقتان بۇل ەكى ئۇرلى تۇتىنىڭ اتى بولماسا، ارالارىنداغى جاقىندىق، قوي مەن ئىست اراسىنداغىداي.

ساۋىق توتىنىڭ داۋىسى اششى: بىردە قارىقلىداپ كۆلگەن سىياقتى، بىردە سقىرغان سىياقتى، بىردە بۇرقىلداپ اشىۋلانغان سىياقتى شىعادى. سايرايتۇندا توتىلار بار. مۇنىڭ باسقالاردان ارتىق بىر جەرى ئۇرلى داۋىستى ەلىكتەگىشى. ادام داۋىسىنا ەلىكتىب سويلەيدى، سىقىلىقتا ادامشا كۆلەدى. كوپىنەسە وسىنىسەن قىزىق كورىپ ادام اسرايدى.

داۋىسىن اۋەس كورىپ كوپىنەسە ادام ئۇستايئۇن قۇس بۇلبۇل؛ تۇرىنە قارا- عاندا كىشكانە سۇرشا تورعايدان ارتىق مەس. سايمىراب سالغان انىڭ ادمى لمىگى، تولقىغى، كەلىستىلىگى ادام ايتارلىق مەس. بۇلبۇلدا ەكى ئۇرلى: بىرى كۇن شىغىستىق، بىرى كۇن باتىستىق. الدىگەسىنىڭ داۋىسى اششى، كۇشتى، سىگىرى كوپ، مەرەكەسى مولىراق، بىراق قايرىمى قىسقاراق، بۇۋىن بۇۋىنىنا تىنمۇ ازىراق بولدى. كۇن باتىستىق بۇلبۇل جايلاپ سىبىر مەن

سايوايدى، بۇۋىن بۇۋىنىنا كويىرەك توقتايدى؛ داۋىسى مايدا، نازىك، مۇخدى كەلەدى. بۇلبۇل سايواۋى جەردىڭ شىرايىنا، كۈننىڭ بىرايىنا، الدىنداغى ۇلكىگە قارايدى. چاقسى سايوايتۇن ىمىر بۇلبۇل كەلسە، ىبارى سونان ۇلكى الىب، چاق-سى سايوايدى بۇلبۇلدى اۋلاۋشىلار تۇزاق بەن اۋلايدى.

سۇۋشىل قۇستار.

سۇۋشىل قۇستار ۇمىرىنىڭ كوپىن سۇۋدا وىكىزەدى. بىرەۋلەرى سۇۋدا تۇر جۇزەدى، سۇڭگىمەيدى؛ بىرەۋلەرى جۇزەدىدە، سۇڭگىمىدىدە. سۇڭگىلارى سۇڭگىتۇر دەپ اتالادى. سۇۋشىل قۇستاردىڭ دەنەلەرى سۇۋدا جۇزبۇگە قايمىمىتەن. باۋىرلارى بىلەن سال سىياقتى جالپاق، جۇنى تىمىز، تۇپتى، قالمۇغا قايمىم؛ ساۋساقىتارى ەسكەكئەي ەسبۇگە قايمىم؛ اياقتارى دەنەسىنىڭ كەيىنگى جاعىنا بىتەن (قايمىق ەسكەندەردىڭ قايمىقتىڭ رت اجاعىنا وتىرعانى سىياقتى). قايمىقتى قارامايلەن سىياقتى، مايلاسا جۇنىمە سۇۋ جۇقتىرمايتۇن قۇيرىمىنىڭ تۇپىندە ماى بار.

سۇۋشىل قۇستار كوپىنەسە سۇۋدىڭ ارالىنا ۇيالايدى. ارال تاپىلماعان جەردە يا قۇرغا، يا سۇۋ ۇستىنە ۇيالايدى. قۇرغا ۇيالايتۇنداردىڭ بىرەۋلەرى جۇمىرتقاسىن جەرگە سالادى، بىرەۋلەرى نىگە سالادى. سۇۋشىل قۇستار جۇمىرتقالارنىڭ ۇبىزى قويۇپ، پىسكەندە تىمىز بولادى. سۇۋشىل قۇستار ەكى تابقا بولىنەدى: بىرەۋى قاز، ەكىنچىسى شاعالا تابى. قاز تابىنداغى قۇستار: قازدىڭ ۇزى، اققۇ، ىمىر قازان، قىزىل قاز، قازاقاز، تۇرى الا قاز، سارى الا قاز، قازاشاقاز، قاسقالداق، قوڭىر ۇيرەك، شۇرەكەي، كەگىر، سۇڭگىتۇر سىغىلدار. شاعالا تابىنداغى قۇستار: شاعالانىڭ ۇزى، الباتىرۇسى، پايدەن، پىرىگەت، وكىز شاعالا، قاراباس شاعالا، قارا بۇتۇر.

سۇۋشىل قۇستاردىڭ بىرەۋلەرى تاماغىن سۇۋدان عانا تابادى؛ بىرەۋلەرى سۇۋداندا قۇرداندا تابادى؛ سۇۋدان تابايتۇندار: شاعالالار، سۇڭگىتۇرلەر. سۇۋداندا قۇرداندا تابايتۇندار: اققۇ، قاز، ۇيرەك. شاعالالاردىڭ كوپى شاپاق اۋلاب كۇن كۆرەدى. سۇۋشىل قۇستاردىڭ ىمىر سىمىرالارىن ادام قولغا ۇيرەتكەن. تاغى كۇيدە گىلەرىن دە ادام كوپ اۋلايدى، اسىرەسە ادام كويىرەك اۋلايتۇن قۇستار: اققۇ، قاز، ۇيرەك، كەگىر؛ بۇلاردى كوپ اۋلايتۇن سەبەبى ەتىنىڭ دامىلىگى، جۇنىنىڭ چاقسىلىغى. اققۇ مەن كەگىردى تەرىسى ۇشىن اۋلايدى. اۋلاعاندار مىلتىق بەن، قاقبان مەن تۇزاق بەن ۇستايدى. قاناتى تۇلەپ ۇشا المايتۇن كەزىندە قايمىق بەن تۇۋىپ سۇغىدا الادى. ىمىر قازان، شاعالالاردى جۇنى ۇشىن عانا اۋلايدى. بالىق خەگەندىكتىن ەتتەرى بالىق تاتىپ تامىدى بولمايدى.

سۇۋشىل قۇستاردىڭ ادام ىبارىنىڭدە جۇمىرتقاسىن جەيدى.

كەشپەشەل قۇستار.

كەشپەشەل قۇستار دەپ كۆلشەك، شالشىق سۇۋلاردى ساغالاپ، ۋومىرىنىڭ كۆيىن كەشپەدە ۋەتكىزەتۈن قۇستاردى ايتامىز. بۇل قۇستاردىڭ كۆيى كۆلدىڭ، وزەننىڭ جاعالاۋىندا جۈرەدى؛ قار سۇۋىنان بولغان كۆلدىڭ شالشىغىن سۇيەدى؛ سۇۋ كەشپۈگە قايىم بىتكەن اياقتارى ۇزىن كەلەدى. سۇۋ تۇيىندەگى جەمىن الىب جەۋگە قايىم بىتكەن تۇمىسقتارى دا ۇزىن بولادى. كەشپەشەل قۇستاردى اياقتارى ۇزىن بولغاندىقتان «سىپراقتى» قۇستار دەپ اتايدى. سۇۋشەل قۇستاردىڭ اياقتارى قىسقا بولغان سوڭ، مايمانداپ جۈرە المايدى. كەشپە قۇستار سىپراقتى، ۇزىن، اياقتارى ارشىندى كەلگەندىكتەن جۇرگىش كەلەدى. سۇۋشەل قۇستار تىپتى جۇگىرە المايدى. كەشپە قۇستارى جۇگىرگەندە زىرعىپ، جوسىپ كەتەدى.

كەشپە قۇستارىنىڭ تابىنا جاتتۇن: نىرنا، كوڭ-قۇتان، اق قۇتان، وقباى، قىزغىش، نارعاق، تاۋ قۇدىرەت، جىلقىشى، بالقىشى، شىڭكىلدە، اۋپىلدەك، بىز تۇمىسقى جانا باسقالمارى. كەشپە قۇستارىنىڭ بارى دە سانى كەلەدى. سوندىقتان ولاردى «باقاناشى» قۇستار دەپ دە ايتادى. كۆل باسما ادام يا باسقا قورقىنىش قىلار بىرمۇ يارسا، قىزغىشى، نارعاى، تاۋ قۇدىرەتى، جاۋ نىيگەندە «اتتان» سالغانداي، لزان-عازان، ۇۋ-شۇۋ بولادى.

بۇلاردىڭ كۆيىنىڭ اقى ادام ەتىن، جۇمىرتقاسىن جەيدى. جۇنن پايىدا- لانادى. ەڭ ەنى تاتتىسى بالقىشى. كەشپە قۇستار سۇۋى جاقىن جەرگە ۇيالايدى. جۇمىرتقاسى ۇشەۋ-تورتەۋ دەن كۆپ بولمايدى، تۇسى جۇۋسان سىپاقتى كوڭ- شۇبار بولادى. جۇۋساندى ناقىرشاقتاۋ جەرگە ۇيالايدى. اپ اشىق جەرگە سالسادا كوزگە تۇسە قويمايدى. ول جەر مەن، جەردىڭ شوبى مەن جۇمىرتقاسىنىڭ تۇستەس بولغاندىغىنان. بۇل قۇستاردى مىللىتى بىن اۋلاماسا، باسقا نارسە مەن اۋلاغاندا تۇسە قويمايدى. تۇزاق قۇرساڭ تۇمىسقى مەن الىب تاستايدى. نىرلەرىن قاقبان قۇرىپ دا ۇستايدى.

تامماقتارى: شايان، بالقى، تىپت بالقى، باقا شايان، قۇرت سىپاقتى سۇۋدا جۈرەتۈن ماقلۇقتار؛ شەكىرتكە، جىلان سىپاقتى قۇردا جۈرەتۈن ماقلۇقتار. وقباقتار مالىدىڭ ولەتمىگەن دە جەيدى.

ورمان پاتشاسى.

(شەيلىلەر - جۇۋ كۈۋەسكىدەن)

توغايىمنىڭ ئىشىدە
 سۇلىۋلارم كۆرەرسىڭ،
 كۆرمەگەن ۋىداي ئۇسىڭدە؛
 اي جارىقتا سۇلىۋلار
 توقتاۋسىز ۋىنارد، ۋىشار .
 نەلىسىمدى ۋىيىن، بىل شۇۋ مەن،
 ساۋلەم سەنى ۋىيىقتاتار!
 - جان - اتا، ورمان پاتشاسى .
 قاراشى قارا قاستارىن،
 ارانىستان بۇتاقىتار .
 شۇلەيىدى قىزدار باستانىن!
 - قورۇقبا، بالام، قاراڭغى
 تۇندە جوق ەش قورۇقىنىش:
 ول اق شاشتى اعاشتار .
 چاي عانا نۇرغوي ئىپ - تىنىش . -
 - جاراڭلىدى جۇرەگىم
 عاشىق بىن، بالا كۆرگىڭدە:
 ەندى ماعان كەلەرسىڭ،
 قوبماسىمىن سىرا ەركىڭدە! -
 - جان - اتا، ورمان پاتشاسى
 قۇۋىپ بىزگە جەنتى عوي! . . .
 كەلىپ قالدى مەنە كەي . . .
 قىسىلدىم، دەم ئېيتتى عوي! . . .
 جولاۋشى ەندى قىسىلىپ،
 شاپايىدى ۋىشىپ كەلدى;
 قايعىرادى نارەستە،
 نارەستە جىلاي بەرەدى . . .
 قۇيىنداتىپ جولاۋشى،
 ۋىيىنە ۋىشىپ كەلىپتى،
 ۋىزاق ۋىنىڭ قولىندا
 نارەستە جولدا ۋىلىپتى .

جۇماباي ۋىلى ماعىجان

قاراڭغى سالقىن تۇندە كىم،
 اياڭداماي، جەلەدى؟
 جانىندا جاس ۋىلى بار،
 جولاۋشى جورۇپ كەلدى.
 اكەسىنە دىرىلدەپ،
 ئىمەلدى ۋىر ۋىتاق نارەستە;
 تۇشاقىتاب قىمىپ بالامىن
 جىلمىدى قۇت اكە .
 نەگە قورۇق تىمەلدىڭ،
 ايتىشى كوزىم قاراسى؟ -
 - كوز اللىما جارىق ەنتى،
 جان - اتا، ورمان پاتشاسى،
 ساقالى ۋىنىڭ قوپ - قويۇ،
 قارا تاج كىيگىن، قارا - قان . -
 - جوق جانىم، سۇۋ ۋىستىندە
 ۋىمان عوي ول اعارغان . -
 - مويىنىڭدى بۇر، نارەستە!
 نە تىلەسەڭ مەندە بار:
 سانسىز قىزىق كوپ ناستە
 قوش بىسىگە تولتىرار .
 بەرەزە، گۈلدى ماڭايىن؟
 بۇلا ۋىم مەرىۋەت،
 ساپ التىنن سارايم . -
 - جان - اتا، ورمان پاتشاسى
 سويلەسەدى مەنى مەن .
 مەرىۋەت، مارجان، قۇۋاندىش،
 بەرەدى التىن كەنى مەن! -
 - جانىم جاڭگىلىس ەستىيىسىڭ
 (بەرەگەن پاتشا ول نەتكەن؟)
 جەل عوي ول جاڭا ۋىيانىپ
 چاپىراقتى تەرىپتەكەن .
 - كەلشى ماعان، نارەستەم!

ساۋالدار: جولاۋشى قانداي جەردە جانا قاي ۋاقىتتا كەلە جاتتى؟ قالاي *جۈ-
رب كەلە جاتتى؟ الدېئىداغى بالاغا تۈنگى ورمانداغى قاتتى *جۈربس قانداي
اسىر بەردى؟ بالانىڭ كوزىنە ەلەستەكەن نە نارسەلەر؟ جاي نارسەدەن بالانىڭ
تورقۇمنا نە سەبەب بولدى؟ بالا نەلىكتەن *ولدى؟ قازاق اراسىندا مۇنداي
ۋاقىتتا بولما؟ بولمۇننىڭ سەبەبى نە؟ ونداى نارسەلەردەن تورقۇم نەيسىبە؟
ورمان پاتشاسى بار نارسە مە؟ مازمۇننىن قارا *سوز بىن ايتىپ بەرىڭلەر!

ورمان قۇستارى.

ورمان قۇستارى دەپ ورماندا ۋىيالاپ، ورماندا *وسىپ، *ۋىنىپ، *ۋومىرىنىڭ
كۈيىن اعاش ئىشىندە ۋىكىزەتۈن قۇستاردى ايتامىز. ورماندا *وسىپ ۋەتەن
قۇستار: قۇر، توتى، توتىلداق، كوكەك، قارغا، قارشىغا جانا باسقانلار. توتىلداق
نىڭ 8 *تۈرلى تۇقىمى بار. ولار *تۈرلى ۋۇاق بولىپ، *تۈرلى *تۈستى بولىپ
ايرىلادى. كۈيىنەسە قارا، قىزىل شۇبار، قىزىل جاسىل *تۈستى كەلەدى. توتىلداق
اعاش باسىندا ۋىيالايدى؛ اعاش باسىندا تاماق تاۋىپ كۈن ەلتەدى: *ۋومىرىن
اعاش ۋستىندە ۋىكىزەتۈن قۇستىڭ *بىرى. ونداى قۇستاردىڭ ساۋساعىنىڭ *كەۋى
الدىنا، *كەۋى ارتىنا قاراي ېتىدەى. توتىلداق دەپ ات قويىلغانى اعاشنى توتى-
توتى ەتكىزىپ، تۇسىغى مەن شۇقىغاندىن. تۇسىغى قاشاۋ شىياتى ۋىكىر بولادى.
اعاشدى شۇقىغاندا اعاشدى جىپ جۈرگەن قۇرتتى الىپ جەۋ *ۋىشىن شۇقىيدى.
كوكەك ەكى *تۈرلى بولادى: بىرەۋى جاي كوكەك، ەكىنشىسى-اتشى كوكەك.
اتشى كوكەك اعاش قۇۋىسىنا ۋىيالايدى. جاي كوكەك جۈمىرتقاسىن باسقا قۇستاردىڭ
ۋىياسىنا سالادى؛ *وزى باسىپ بالا قىلمايدى. ەكى *تۈرلى كوكەكتىڭ اتى
بولىگى بولماسا، *تۈرىنىڭ ۋقساستىغى جوق. داۋىستارىدا ەكى يامىقا. اتشى
كوكەك، ۋب ۋب دەپ داۋىستايىدى. جاي كوكەك، كۋۋ كۋۋ دەپ داۋىستايىدى.
قارغا تايىنداغى قۇستار: قۇزغىن، قارا قارغا، الا قارغا، تاغان، ساۋىسقان. بۇلار
اعاش باسىنا ۋىيالايدى؛ *بىراق كۈن ەلتۈى جەردە بولادى. قۇزغىن، قىس كەتىپ
جاز كەلمەتۈن جىل قۇسى. تاغان قالاي كەلدى، سولاي جاز بولا باستايدى.
سوندىقتان تاغاندى قازاقتار ۋزاق قارغا دەپ اتايدى.

قارغا، ۋزاق، توتىلداقتار ادامغا شىن دوس قۇستار. بۇلار قۇرت، قۇمىرىسقالاردى،
شەگىرىنگە ۋرلىقتارىن جىپ، قىرىپ كۆپ پايدا كەلتىرەدى. الا قارغا مەن
ساۋىسقان قىسى جىلى جاتقا بارماي قىستاپدا قالادى. قىسناغان قارغا، ساۋىسقاندار
ەل ساغالاب كۈن كۆرەدى.

«قۇزغىن مىڭ جاسايدى» دەگەن قازاندا *سوز بار. قۇزغىن مىڭ جاساماسادا
200 جىلداى جاسايدى. قاي قۇستاردا بولسا، باسقا مانلۇقتاردىن انا عۇرلىم
ارنىق جاسايدى.

تۈلكى مەن قارا شەكپەن.

17 نىشى سۈكەرەت: تۈلكى مەن قارا شەكپەن.

تۈلكىگە ناماق بزدەب ساپار شەككەن
 چولمىب ايتتى بىر كۈن قارا شەكپەن:
 - كۈننىڭ از تاۋىق جىمەي جاي جۈرەنۈن،
 ۇرلىققا تۇمار جانسىن مۇنشا نەنكەن؟
 سىر اشىب سويلەسەلىك وڭاشادا:
 ەش كىم جوق ەكەۋىمىزدەن باسقا شەنتەن؟
 اشىيدى راس جانىم، تۈلكى، ساغان

ويلا ما اينادى دەپ مەكەرلىك بەن؟
 جاقسىلىق تىرناغىڭداي بارما سىرا؟
 ويلاساڭ كەسىپىڭدى وسى ەتكەن.
 ۇرلىقتىڭ كىنا ۇياتى ۇر الدىنا،
 جۇرگەنىڭ قارغىس، سوگىس ەستىپ كۈبتەن؟
 تۇلكى كۈپ تاۋىق ۇرلاب قولعا ۇتۇسىپ،
 ەبىر عانا تاماق ۇشىن ۇلىپ كەتكەن.
 جۇرسەڭدە بۇل ۇاقتتا ەبىن تاۋىپ،
 ۇر جەگەن تاماغىڭدا بار زۇر قاۋىپ.
 تۇرماق جوق دۇنيەدە ەبىر قالىپ بەن-
 باقى بالە الماساتۇن اۋىق-اۋىق.
 ەبىر كۇنى قولعا ۇتۇسىپ ۇلىپ كەتسەڭ،
 قۇنىڭغا تۇرارما سول جەگەن تاۋىق؟-
 تۇلكى ايمىنتى تومەن قاراپ باقىرسىنىپ،
 اقى بەيىل سۇپىلارشا كوڭىلى سىنىق:
 سىپردە الداب، بىردە ۇرلاب شەككەن ۇمىر،
 جاقساقى دەپ جۇرگەنىم جوق كوڭىلم تىنىپ؟
 قاي نەرسىڭ جوقشىلىقتىڭ جولى قىيىن!
 ايمىنبەسە جىن ۇربىيا ۇرلىق قىلىپ؟
 اعاردى ارام اس بەن ساقال شاشىم،
 بويىما تارامايدى شىكەن اسىم،
 جوقشىلىق ۇم شىبەتتەي جاس بالالار،
 سالعان سوڭ قۇداي باسقا نە قىلاسىڭ!
 كورمەستەن كۇندىز دامىل، تۇندە ۇيقى:
 قامى ۇشىن قاتىن بالا ازدى باسىم.
 ۇيالىپ جۇرت بەتىنە قاراي الماي،
 ۇتىپ اقى بارا جاتىر ۇمىر جاسىم.
 جانادا ەبىر جاعىنان ويلايتۇنىم:
 تاۋىق بەن مەن بە جالعىز ويىنايتۇعىن؟
 امالداپ كۇن ەلتىسەڭ اۋقانتىڭ جوق
 جاپعاسىب الدى ارتىڭدى بولجايتۇعىن!
 ەبارى سول جوقشىلىقتىڭ كەسەپەتى،
 ۇرلىقتا نەم بار دەيسىڭ، قويمايتۇعىن؟-

سويلەيدى سوندا تۇرىپ قارا شەكېن :
 - جاينىڭدى ايتساڭ دەنىڭ ماغان كۈبتەن
 كىنادان الدە بولسا قۇتقاراين ،
 تاۋباغا قايتساڭ ، جانىم ، شىن نىيەت بىن ،
 بەرەمىن ادال كەسىپ ساغان ناۋىب ،
 جۇرمەيدى قايدا ادام ؟ دام نۇز اۋىب ؟
 ماغان دا ، ساغان دا ونشا تەرسى بولماس
 دامدەس بوپ بىزگە ؟ جۇرىپ باقساڭ تۇيۇق ؟
 ؟ ادەسنىن تۈلكىلەردىڭ بىلەسنىن سەن :
 باققان سوڭ ناۋىقتاردى جەگىز بەس ەڭ ،
 بوينىڭدى تاماغىڭدى سىيلى ەتىپ ،
 ەشى كەلدى مەن دە ساغان تىيگىز بەس مەم -
 تاۋ سالمان سوزدەرىنىڭ ؟ بارىن تەرىپ ؟
 ؟ نىس ؟ ەيتىپ ۋادەسنىن مەقتاب بەرىپ ؟
 ۇرلەمەن قويىپ ، تاۋىق باقباتشى بوپ
 اۋىلغا تۈلكى كەلدى مۇجىككە ەرىپ .
 مۇجىق باي ، نارسەسى ساي ، قازانى توق :
 سەمىردى تۈلكى ابدان تۈلبىتاي بوپ ،
 باغىمۇعا ناۋىقتاردى چاقانى زور -
 جالغىزاق نىيەت قۇلقى تۈزەلگەن چوق .
 قاسقىردان وڭدىرارما قويشى سالىپ ؟
 تاۋىقىنىڭ تۈلكى بولسا سونداي قالىپ ؟
 زارەدەي قاۋىپ قىلماي مۇجىق چازغان
 شىنى مەن تۈزەلدى دەپ ؟ جۇردى نائىب .
 اقتادى تۈزىن قالاي تۈلكى دەگىز :
 ؟ بىر ؟ تۇندى قاراڭغىراق تاڭداپ الىپ ،
 مۇجىسىم ، ۇيىقتاي بەر دىپ ؟ جۇرىپ كەنتى
 جولىتا بار ناۋىغەن تۇرىان شالىپ .

قىيىرلار.

قىيىرلار دەپ نىسى پىشاقىنى و تىكىر ماقلىقتار اتالادى. ولار 13 تابقا بولىنەدى. ونىڭ ئىشىنىدە قازاق بىلەن ئىشقا، تىشقان، نىسىن، سۇۋىر، قويان، قوس-اياق، قۇندىز. قىيىرلار جەر جۈزىدە تەگىس تاراعان ماقلىقتار. بۇلاردىڭ كۆرەك تىلاتۇن نارسەلىرى بوتانىڭ جاپىراغى، شىبىغى، تامىرى، اعاشنىڭ قابىغى، استىقنىڭ دانى، جەمىس جانا كەي بىرەۋلىرى ماقلىقتىڭ ەتىدە جەيدى.

قىيىرلاردان زىيان بار، پايدا چوق. ماسەلەن، ئىشقاننىڭ قاپ تەسەر، كور- تىشقان دەيتۇن تۇقىمدارىنان تۇك پايدا چوق، زىيانى كوپ. ادامنىڭ ازىققا ساقتاعان نارسەلىرىن جەكەنى مەن تۇرماي، قاندا بۇيەيدى قىيىپ، تۇۋراب، بۇلىدىرىپ، قانداي زىياندار كەلتىرەدى. سۇۋىر تابىتا جاناتۇن سارشۇناق ەكىندى قىيىپ، نىنە تاسىپ، استىققا قانداي زىيانى تىيەدى. قوياننىڭ ەتىن، تەرىسىن ادامدار پايدالانغان مەن اعاشقا، بۇتاغا، اعاش ەككەن باقشاعا شىبىقتارىن قىيىپ، جاپىراققارىن جەپ قابىقتارىن كەمىرىپ قانداي بۇلىدەرى.

قىيىرلاردىڭ جاۋى كوپ، باسىن قورعار قارىۋى چوق. بۇلاردى اڭداردا، قۇستاردا، ادامداردا اۋلايدى. سولاردان يا قاشىپ قۇتىلادى، يا نىنە كىرىپ چاسىرىپ قۇتىلادى. جاۋى كوپ بولسا، تۇقىمى قۇرمايتۇندىسى ۇسىمئالدىغىنان. ماقلىقتار لراسىندا قىيىرلار تولىشل بولادى؛ ماسەلەن، ئىشقاندار جىلىنا 5-6 ەرت بالايدى. ار بالاغانىندا 5-6 بالادان تابادى. بالالارى سول جىلىنىڭ ۇزىن دە اق ۇسىب بالايدى.

قىيىرلاردىڭ تولغا ۇيرەتگەن ەيرەانا تۇقىمى بار؛ ول قوياننىڭ كۈجەكشە دەگەن تۇقىمى. مۇنىڭ كۈجەكشە دەپ اتالاتۇنى: ۇلكەندىگى ور قوياننىڭ اياق- ئالغان كۈجەگىنىڭ ۇلكەندىگىندەي عانا بولادى. مۇنى ەتى، تەرىسى، چۇنى ۇشىن اسرايدى. باسقا قىيىرلاردىڭ ەبارى دە ەلى ئامى كۇيىندە. ولاردى ادام كۇيىندە تەرىسى ۇشىن اۋلايدى. قىيىرلار اراسىندا تەرىسى قىمباتى قۇندىز بەن ەتىمىن. باسقالارنىڭ تەرىسى ونا پۇلى مەس. ئىشقاندارنىڭ تەرىسى تۇك پايداغا اسبايدى. قازاق چارىندە قۇندىز چوق. قازاق اۋلايتۇنى قويان مەن سۇۋىر. قوياننى، تازى، بۇركىت، قاقبان مەن ۇستايىدى. سۇۋىردى نىنە سۇۋ قۇيىپ ۇستايىدى.

كۆزەن .

كۆزەن ئابىنا جاتتۇن ئولسب جاتقان اڭدار بار . ولاردىك شىندە قازاق بىلتۇن تۇقىمدارى : ساسىق كۆزەن ، سۇۋسار ، كامشەت ، قانشىر ، بورسىق . ساسىق - كۆزەن دەپ ات قويغانى : بۇل ئابىناى اڭداردىك باسىن قورعا كەزدە شىعاراتۇن ساسىق ءيىسى بولادى . ول ءيىس وزىنەن كۇشتى اڭدارعا سىنەيتۇن قارىۋى . جەتسب ۇستايىن دەگەن كەزدە ءيىس شىعارسا جامان بىسىنەن جەركەتسب جولاماس دەگەن ءادىسى .

كۆزەن ئابىنداى اڭداردىك ءبارى ەت كورەكتى اڭدار : تىشقان اۋلايدى ، بالىق اۋلايدى ، قۇس اۋلايدى . تىشقان اۋلاعان جاعى ادامعا ونە پايدالى ، كۆزەن ادامعا پايدالى ماقلىق . ءبىراق كۆزەندى ادام اۋلاعاندا زىيانى كوپتىگىنەن تۇقىمىن قۇرتىۋى ۇشىن اۋلامايدى ، نەرسى ۇشىن اۋلايدى . كۆزەن ئابىنداى اڭداردىك شىندە كامشەت ، سۇۋسار ، ساسىق كۆزەن جۇندەرى قىرىلمىتۇن اسىل بولادى . سوندىقتان نەرىلەرى قىمبات بولادى .

سۇۋساردىك ءسوپول دەگەن تۇقىمى بار ؛ قانشىردىك كورناستاي دەگەن تۇقىمى بار ؛ كامشەتتىك تەكىر كامشەتى دەگەن تۇقىمى بار ؛ ءسوپول ، كورناستاي ، تەكىر كامشەتتارىنىڭ نەرسىنەن سىنەلگەن كىيىمدەر قىمباتتىغىنان ادامداردىك ئولسا تۇسە بەرمەيدى .

ءبىزدىك قازاق جەرىندە كۆزەن ئابىنداى اڭداردىك كوپى جوق . ساسىق - كۆزەن ، قانشىر ، اقى ءيىس ، بورسىق مانا بار . ساسىق - كۆزەن مەن اق ءيىسندى اۋلاب قازاقتار نەرسىن ساتادى ؛ بورسىقتىڭ نەرسىن ءتۇرلى اۋرۇلاردى مەلدەۋكە ۇستايدى . بورسىق نەرسىنەن بۇركىشىلەر بۇركىت تۇباى وتىيدى دەپ قول - قاب سىنەيدى . بورسىقتىڭ قازاقتا كەلتىرەتۇن زىيانى دا بار . كوگەندەگى قوزد - لاردىك بورسىقتار تۇندە كەلىپ قۇيرىغىن سورىپ كەتەدى .

ايۋ .

ايۋ - ەت كورەكتى اڭداردىك ءنەرسى ؛ ئۇلغاسى تۇتاس ، اياقتارى جۇۋان ، مىقتىعا بىتكەن دەنەسى بار . قۇيرىغى قىسقا ، ۇزىن جۇنىنەن اسبايدى . سوندىقتان سىرتتان قاراعاندا ، قۇيرىغى ءنپىتى جوق سىياقتى كورىنەدى . جۇرگەندە ادامشا قىرسەگىنەن باسىپ جۇرەدى . ئابالى ادام ئابانى سىياقتى . ءجاي كەزدە ءتورت

اياقلاپ چۈرەدى؛ كەرەك ورنىدا ادامشا ارتقى ەكى اياغى مەن تەك دە چۈرە الادى. ايمۇدىڭ تۇرلى تۇقىمىدارى بار: قارا ايمۇ، سۇر ايمۇ، اق ايمۇ، ەرىندى ايمۇ، تاۋ ايمۇ جانا باسقارلىرى. ايمۇدىڭ قاي تۇقىمىنىڭدا بولسا، جەيتۇن تاماغى شوب، استىقتىڭ ەدانى، اعاشتىڭ جەمىسى، اراننىڭ بالى، قۇرت قۇمىرىسقا مەن قايمۇاندار. دىڭ مەن. ايمۇدىڭ زىيانى مالغا كۆپ تىمەدى. ۇساق مال تۇكەل جىلقى سىپىرعادا ايمۇدىڭ ەلى كەلدى. سىپىرلاردى سۇبىرەتىپ كۆپ جەرگە دەين اباربۇغا شاماسى كەلدى.

ايمۇ جايىشلىقتا ادامغا تىمەيدى. كۆرگەن جەردە قاشادى. قاپىلىستا ۇستىنەن شەمب قالىندا، ادام ۇزى تىمىپ جارالاعاندا، يا بالاسىن قورعا ز كەزدە ادامغا قۇبىتى. ايمۇ بالاسىنىڭ كۆزى نۇۋعان كەزدە تىننىڭ كۇشىگىنىڭ كۆزىندەي

18 — شى سۇگىرەت: ايمۇ، ايمۇدىڭ بالالىرى.

جۇمىق بولادى. تۇۋعاننان كەيىن ۇمىر ايدان سولق، كۆزىن اشادى. ايمۇ كۆيىنەسە 2-3 كۇشنىڭ تابادى. 4-5 كۇشنىڭ تاباتۇندارى سىپىرەك بولادى. قىستى ايمۇلار ۇيىقى مەن ونگىزەدى. ۇستىنە اگىشلار كەلىپ قالسا، يا باسقا جاۋلارى كەلسە عانا ويانادى. اگىشلار ايمۇدى قىس كەزىندە ۇيىقتاعان ۇياسىنان، تۇۋىپ شەعارىپ، اتىپ يا شانشىپ ۇستايىدى. جاز كەزىندە جەمىتىڭ جانىندا باغىپ وتىرىپ، يا سۇلى ەككەن جەردە سۇلى ۇرلاي كەلگەننىڭ اگىلىپ وتىرىپ اتىپ الادى. ايمۇدى اۋلاۋشىلاردىڭ بۇلاردان باسقا سىتەيتۇن تاسىلدەرى كۆپ. ايمۇدى تەرىسى مەن مەن ۇشىن اۋلايدى. ايمۇدىڭ جۇنى ۇزىن بولغاندىقتان تەرىسىنەن چىلى بوستەكتەر تىتەلدى.

ايمۇ قازاق دالاسىندا جوق، رەسەيدىڭ ار جەرىندە بار.

بالمى.

دۆلىتىدەكى كۆپ ماقۇلۇقتىڭ بىرى بالمى. بالمى وزەن، كۆل، قارا سۈيۈ سىياقتى، تۇشى سۈۋلاردا، تەڭمىز، مۇقىم سىياقتى اششى سۈۋلاردا بولادى. بالمىقتار تۈرلى تۇقىمىدى، تۈرلى تۈسى، تۈرلى نۇلعالى بولادى. ۈلكەن بولمىرى دە، قۇرئىي ۋىساق كىشكەنەلەرى دە، جىلان سىياقتى كىشكەلەرى دە، تورسنى سىياقتى تومپىيەندىرى دا، قولى سىياقتى جاپايەندىرى دا بولادى. بىرەۋلەرنىڭ باسى ات باسىنا ۋىسايىدى، بىرەۋلەرنىڭ باسى بالغا سىياقتى، بىرەۋلەرنىڭ باسى باقا باسىنا ۋىسايىدى. بىرەۋلەرنىڭ دەنەسىندە ەتەرى سۈيەككە بىتىنىپ، سىرنى قاچىرىشاق بىن قايتالغان. بىرەۋلەرنىڭ سىرنى سۈيەك بىن شەگەلەنگەن سىياقتى، بالمىقتار قانداي تولىپ جاتقان تۈرلى بولسا دا بىرىنە بىردەي ورتاق بەلكىسى جوق مەسى. بالمىقتارنىڭ بارى دە جەلبەزەك بىن دەم الادى. جەلبەزەك بىن دەم الانۇن ماقۇلۇقتار سۈۋ ۋاسى مەن دەم الادى. بولماسا، قۇراۋمەن دەم الالمىدى. بالمى بىتكەن بالاسىن تىرى تايىپاي، ۋىلىدىرىق كۆيىندە شاشادى. بالمى بىتكەننىڭ بارىندە قول-اياق ورتىندا قانات سىياقتى بىرىنچا قارىۋى بولادى. بىشىدە ۋاغا نولغان تورسىلداغى بولادى. بالمى دەگەن سۈۋدان شىقسا كۆپ تۇرالمى، تۇنىشىمىپ ولەدى.

بالمى ۋىسىمىن ماقۇلۇق. بىر بالمى بىر نەشە ۋىلىدىرىق شاشادى. ۋىلى بىرىنچىنىڭ كۆيىن بالا بولماي تۇرغان شاعىندا، بالا بولغان سوڭ دا باسقا ماقۇلۇقتار جىب قوياىدى، بالمىقتىڭ ۋىسىمى دە، ولەمى دە كۆپ. بالمىقتى ادام دا، ۋا دا، قۇس دا ۋىلاب جەيدى. اسىرەسە ادام كۆپ قىرادى. بىراق بالمى قانشا قىرسا دا تاۋسىلمىيدى. بالمى ەتىن ادام تۈرلى كۆيىندە ناماق قىلادى. سۈۋدان شىققان چاڭا كۆيىندە اسىپ، قۇۋىرىپ جەيدى. تۇزداب، كەپتىرىپ، سىتاب، سۈر قىلىپ دا جەيدى. پىسىرىپ، مايعا بولەپ، قاڭلىتىرمەن قايتاپ سۈر قىلىپ دا ساقىپ جەيدى. سوڭقى تۈرمەن سۈر قىلغان بالمىقتار ازباي كۆبىكە ساقىتالادى. بالمىقتىڭ قازاق اتىن بىلتۇن تۇقىمىندىرى: جاپىن، شورقان، سازان، مەكىرە، كوك سىركە، اق سىركە، الا بۇعا، اق بالمى، تابان، قۇرتبا، شاپاق، شوقىم، ماي شاپاق، ەنى ۋە دەمىدىلىرى مەكىرە، شوقىم، اق سىركە، كوك سىركە، سازان، اق بالمى، بالمىقتى مال سىياقتى باغىپ، ۋىسىرىپ پايدالانانۇن ەلدەردە بار. قازاق بىشىندە اق تەڭمىز، ارال تەڭمىزى، بالقاش اينالاسىنداغى ەلدەردىڭ مىقتى كەسىمى بالمى، قازاقتىڭ باسقا جەرلەرىندە بالمى كەمىستىكتەن بالمى ۋىلاۋدا كەمىس.

مەننىڭ تۇپىندەگى شوشقا.

(19-ئىشى سۈكۈرەت: مەننىڭ تۇپىندەگى شوشقا)

تۇپىنە بىر مەننىڭ شوشقا كەلىپ،
 جەمىسەن جەرگە تۇسكەن جەدى تەرىپ،
 ئويغان سوڭ كەلىستىرىپ ۇيىقتاب الىپ،
 مەننىڭ تۇپىن قازدى تۈرە كەلىپ.
 شوشقاغا سول ۋاقىتتا سور ايتادى،
 اعاشنىڭ باسىنداغى قۇزغىن كۆرىپ:
 - تامىرىن قازىپ ارشىپ تاستىغان سوڭ،
 قالمايما مەن قۇۇراپ كەۋىپ، سەمىپ؟
 - قۇۇراسا قۇۇرايدى دەپ قىينالماي كۆپ،

قۇۋارماي تۇرغان مەنەن نەمە ول سەب
 قۇۋراسىن ماعان سالسا كۇيىپ كەتسىن،
 قايمىرمان ونىڭ ۇشىن ۇۋايىم جەب!
 قۇدايىم جەمىسىنەن اپىرماسىن،
 قىلاتىن مەنى سەمىز سولار عوي تەك...
 سول شاقنا كۇڭرەنىپ سويلەدى مەن
 شوشقاغا ايتىپ تۇرغان وسىلاي دەپ:
 - يە شىركىن جاقىسىلىقتى بىلمەيتۇغىن!
 بىلسەڭ سەن نە بەتىڭ بار بۇي دەيتۇغىن،
 جوعارى قاراي الساڭ بىلەر ەدىڭ،
 شىققانىن جەمىس قايدان سەن جەيتۇغىن! -

بەكبولات ەبىي مەن ابىلاي قانىنىڭ ەتۇيسىۋى.

ارعىن، قارا كەسەكتەن شىققان قاز داۋىستى قازىبەكتىڭ بالاسى بەكبولات ەبىي سەگىز اعابىندى ەكەن. سونىڭ كەنجە ەنىسى جورىقتا جورگەندە، جاكىلس ابىلايدىڭ ەبىر ايعىر ۇيىر جىلقىسىن قولنا تۇسىرىپ، ەسكىرىپ كەتپىتى. سوگىنان ابىلاي ەبىلپىتى. مەنى باسىنغانى عوي دەپ، نامىستانىپ انتانىپ بەك - بولاتنىڭ اۋىلىنا كەلىپ تۇسىپتى.

بەكبولات ابىلايدىڭ الدىنا تۇسىپ جورعالاتاب: «... توغىز ايبى بەن چولكىزىدى الىب كەشىگىز، بايقاۋسىزدا بالالىق بەن قىلىنغان كانە شىعار» دەيدى. قانىنىڭ قاسىنداى ارعىننىڭ بەكبولات بەن باقى كۇندەس كىسىلەرى: «بۇل سىزگە بوي تەگەلدىك قىلغان ەسى، مۇنى باسىۋىگىز كەرەك» دەپ شاعىستىرىپ وتىرعان سوڭ: «مەن مال مەنەن ۇۋانا المايىمىن عوي، تەنتەك ەنىڭدى ولتىرمەي، اشىۋىمىز باسالمايمىز عوي» دەيدى ابىلاي.

بوكبولات: «وز ەنىمىدى ولتىرىۋىگە مەن دە ۇستاب بەرە قويمايمىن عوي» دەيدى.

ابىلاي ۇندەمەي كەتىپ قالدى. قايتا ۇش چۆزدەي كىسى مەن كەلىپ ەنىسىن ۇستاب الىپ، مويىنىنا ارمان تاقىتىرىپ چۈنەلدى. سول كۇنى تۇستىككە قانىنىڭ شاتىرى ەبىر كوگال جەرگە كەلىپ تونغان شوڭ، «سوگىمىزدان ەش كىم كەلمەس بەكەن قاراب تۇرىڭدار» دەيدى ابىلاي. الدەن ۋاقىتتا «ەبىر قارايعان كورىنەدى» دەگەن سوڭ، ول بەكبولات بولار، كەلگەن سوڭ تۇس دەپ اتىن ۇستاڭدار دەيدى. ايتقاننىداى بەكبولات ەكەن.

نۇسبەي، ائىنىڭ باسنىن ۋارى قاراتىپ، ارت چامىن ابلالدىنىڭ شاتىرىنىڭ
 اۋزىغا قاراتىپ تۇرىپ سويلەدى دەيدى: «اي، ابلال، ابلال، مۇنلن بۇرىن
 جولداسنىققا مەن قانداي دەدىم، قاسىڭداغىلار قانداي ەدى؟».

- سەن ۋىر توبە، ولار ۋىر توبە ەدى. -

- ەندەشە، دەپ بەكبولات كەلگەن چامىغا قاراي قايتادان شاۋىپ كەتىپ،
 اللەن ۋاقىتتا قايتىپ شاۋىپ كەلىپ، الگىدەي نەرس قاراپ تۇرىپ:

- ۋرال تاۋدىڭ ۋر تۇلكىسى، اينالا قۇۋسا ۋىت جەتپەس، ۋرال تاۋدىڭ اق
 يىغى، سونداداعى مەرىپەت ەتپەس، - دەپ بايلاۋلى تۇرغان ۋىسسىن شەشىپ
 الپ، چۈنەك بەرىپتى.

بەكبولات كەتكەن سوڭ، قاسىنداغىلارنىڭ تۇسىنە الماي، تاڭمۇقاپ وتىرعانىن
 ۋىيلىپ ابلال:

- مانا مەن بەكبولاتقا، سەن ۋىر توبە-بۇلار ۋىر توبە ەدى دەگەنمە نامىس -
 ئانغانداي بولدىڭداراۋ، نامىستانساڭدار، بەكبولاتنىڭ كەلىپ كەتمىسىن نە
 سەزىپ وتىرسىڭدار! چاڭا نە ايتىپ كەتتى؟ ايتىڭدارشى! - دەپتى.

- سول اراسىن اڭغار الماي وتىرمىز، - دگەن سوڭ، ابلال:

- اشى، بىلىمىسەڭدەر، ەندى ونى مەن ئالاس قىلىپ وكەلمەگەدەر، - دەپ
 سوزگە كىرىستى دەيدى:

- «ۋرال تاۋدىڭ ۋر تۇلكىسى» دەپ ۋورىن ايتتى. «اينالا قۇۋسا ۋىت
 جەتپەس» دەپ سەندەردى ايتتى، «ۋرال تاۋدىڭ اق يىغى» دەپ مەنى ايتتى.
 «اق يىغى كەلسە، نەك كەتپەس، دەپ، كەلىپ قالغان سوڭ اشۇ مەن ۋىنمەدى
 العان شىعارسىن دەگەنى، «سونداداعى مەرىپەت ەتپەس» دەگەنى، قاننان قالغى
 كۈشتى، قالقتان بىيلىكىسىز، قاندا بولساڭ اقمىڭا سالىپ، ۋىنمەدى جىبەر؛ جاپىرنىڭ
 بولسا، ايتىپ بىتەرسىن دەگەنى دەيدى.

ايتقانداي بەكبولات ئوعىز ايبىن جىبەرىپتى. «كوب تورقۇندا، تەرك
 باتىرادى» دەگەن وسى؛ ابلال سقىلىدى ازىيى التى قارىس قاننىڭ دا، قاننىڭ
 چار كوكىرەك تازاققا دىم قىلا الماي، سەسكىنگەنى.

جۇباتىش.

مەي ايبى. تاڭ الدى... اۋىل نۇرا بويىندا. اسپاندى تۇنەرگىن قاربۇلىت قايتاپ،
 قارا تۇندى ونە مەڭىرەۋ قىلىپ تۇر. شارشاپ كەلىپ، جاپبالاب قونعان اۋىل ۇيى
 تۇتقىنىدا جاتىر. توكىرەك تىنىش... كۈن شىعەسىنەن ەسكەن مايدا قوڭمىرچىل جوتالاردىڭ،
 شوبىنەردىڭ باستارىن تەكسەلتىپ، بىزىڭداتىپ تۇندارگەن تالداردىڭ جاپىراققارىن
 قالتىراتىپ، امىرىن-اقىرىن سىمولاتىپ تۇر. جالغىزاق چىل مان بۇتاننىڭ مۇڭدى

بۇزىكىنمان ياسقا، تال، چاپىراقتاردىكى جات ئەملىدى سىبىرلارنىمان ياسقا،
 الدىكىكى ئۇلدىن بىر ئورلى سىكىسىغان بۇنىڭ ەستىلىدى، ۇزىلىپ
 ۇزىلىپ، تىكىداپ، قۇلاغمىدى سالا، بۇنىڭغا قاراي چۇردىم. بۇل بۇزىكىنمان كوكىرەكنى
 قارسى ايرىغان جاسىرىن كۇيىتىش، قاسىرەت ەستىلىدى. مۇكىدى، قايعىلى زار
 ەستىلىدى. تۇنەرگىن مەگىرەبۇ قارا تۇندە ار ەر جان ۇزىن ۇيىقىغا، تىنىشىمقا بەرىپ
 چاتقاندا، بۇل نەندەي سىزىلغان مۇكىدى بۇنىڭ؟ بۇل بۇنىڭ نەكە جۇرەكنىڭ
 مۇكىدى تامىرىنا تىيەدى؟ نەلىكىتىن جۇرەك ەسىنىپ ەلچىرەپ تولقىيدى؟ السىنان
 بۇنىڭ ەستىلىدى:

سورلى انما بۇل الدە، قاراعىنمان ايرىلغان، قاراكى تۇندە زارلاغان؟

قۇلىق بىيە بولاما، قۇلمىنان ايرىلىپ، قۇلىمىن بۇدەپ ەگىرەگىن؟

الدىا ەكەن الدە وق ەتىپ، جان تالاسىپ سارنانان؟

نايلان سايىن سىكىسىغان بۇنىڭ انىقمىراق شىعادى. نايلان سايىن جۇرەك

ەلچىرەپ، سىيدى.

تەز ياسىپ، دامىمىپ كەلسىم، وزەننىڭ چاغىسىدا بىر تۇپ تالدىڭ تۇيىندە

كوزىنەن سىتىق جاسىن اغىزىپ، ەگىلىپ، زار جىلاب وتىرغان مۇسىلمان ەكەن ...

تارىنداسىم نەكە جىلابنىڭ مۇكىدى، زارلى، ارماندى، قارىنداسىم نەكە

جىلابنىڭ؟ نەكە زارلاپ سىتىق چاسكىدى توكەسىن؟ مۇكىدى، سورلى قارىنداسىم،

تۇيىسقان باۋىرىم؟ مەگىرەبۇ قارا تۇندە داۋسىكىدى سىتىپ كەلدىم. كۇيىنىش،

قاسىرەتكىدى سىتىپ كەلدىم. سىنىڭ بۇنىڭداغان جىلابنىڭ ماغاندا قايعىلى،

قاسىرەت سالىدى، جۇرەگىمىدى ەلچىرەتتى ... كوزىمە سىتىق سىتىق چاستار

كەلتىردى. .. جانىم، جانىم ...

سانىڭ قاسىرەتكىدى بىلەمىن. جىلاما! خالىغىز سىن ەمەس، سەندەي شەرلى،

مۇكىدى كوزىنىڭ جاسىن بۇلاغان قازىنىڭ سورلى قىزى كوپ. سەندەي قاياغى،

باقىتى اشلىماغان، سورى ارلىماغان قازىنىڭ قىزى كوپ. ولاردا جىلابىدى،

سەندە كوپرەك جىلابىدى.

مەن بىلەمىن: قۇساغان شالدىڭ قۇلدەيىندا، كۇنىدىكىندە چۇرىپ سارعايدان

قازاق قىزىن. مەن بىلەمىن: ناداننىڭ قايۋان ناپىسىسى ۇشىن ەكى ۇش قاتىنىنىڭ

بىرى بولىپ قىسباقتا جىلاب جۇرگەن قازاق قىزىن. مەن بىلەمىن: شىن ماقلابان

بەن سۇيگەن عاشىمىنا قوسىلالماي سارعايىپ «ۇۇ-ھ..» دەگەندە كوكىرەكى

قارسى ايرىلىپ جۇرگەن قازاق قىزىن.

قارىنداسىم، شەرلى قارىنداسىم، مۇسىلمان جان! جىلاما تىي، كوزىڭنىڭ جاسىن!

وتە قايعىلى قارا تۇن: مەن راۋانداغان تاڭ بەلگىسى، اشىلار باقىنىڭ. زۇلمان

قارا تۇندى تۇيىپ، چارقىراپ، تاڭ اتار: دۇنيەگە التۇن نۇرىن شاشىپ، چەر كوكىنى

شاتتاندىرىپ قارسى الدىكىنمان كۇن شىعار.. مەنە اقىرىنداپ ەسكەن، بەتتەن

سۇيگەن مايدا جەل مەنە باقت پارشىسى. مەنە چارقىراغان ەرىك تاڭى.. مەنە

باقت تاڭى قارا الدىڭا! كۇتىپ ال باقتىڭدى..

ساكىن.

مايمىلدىڭ تىلى.

قايۇاندار بىرى مەن بىرى سويلەسە الاتۇن جۇرتنىڭ كۆپى بىلەدى.
بىراق ولاردىڭ تىلىن بۇيرەتەب تىپ سويلەسەنكە ادامغا بولادى دەپ مەن
كىم ويلاي قويمايمەن.

امېرىكانىڭ گارتەر دەگەن بىر پىروفېسسورى مايمۇلدار مەن سويلەسە
بۇيرەنگەن. گارتەر قالايمىكار قايۇاندار مەن سويلەسەن بۇيرەندى دەگەن:

مايمىلدار مەن سويلەسەن بۇيرەن گارتەر «قونوگراف» بەن نىتاس بولغان.
قونوگراف دەگەن ماشىنا نە دېيىس بولسا، بۇلجىماي جازىب الادى. ماسەلەن
«قونوگراف» دىڭ الدىغا كەلمە بىر كىشى سوز سويلەسە، يا ولەڭ ايتسا،
سوز داۋىسى بۇلجىماي الگى ماشىناغا تۇسۇپ قالادى. سوكىنما بىر نەشە
چىل ونگەن سوكىدا، قونوگراف سويلەگەن كىشىنىڭ سوزى، داۋىسى، ايتىد.
تىپى سالىپ يەرەدى. چانا قاندا رەت قايتارىپ سال دەسەڭ، سوتشا رەت قايتا.
رەب سالادى. ماشىنا سويلەپ تۇرغاندا، مانا سويلەگەن ادامنىڭ داۋىسى مەن
سوزى سوتلىپ تۇرغانداي بولادى. سويلەتۇۋ بۇيرەن ماشىمىلنىڭ تەنكى بار.
گارتەر مايمىلداردىڭ قاسىنا «قونوگراف» قويمىپ، بوس ۋاتىمدا بۇيرەنەپ وتىرىپ
ماشىناغا مايمۇلداردان سوتلىگەن سوزدەرىن، داۋىسىن بىرىندەپ قايتارىپ ايتقىد.
زاتۇن بولغان. چانا بولەك بولەك سوزدەرىن بايقاۋغا تىرىسقان. پىروفېسسور بىر
كۈنى مىناداي تاجىبىبا جاساغان: كۈيىن بىرگە تۇرغان ەلى زاپىتى ەكى
مايمىلدى ەكى بولمەكە بولۇپ قويغان. گارتەر اۋەلى قونوگرافنى بۇرغاشى
مايمۇلدىڭ قاسىنا قويمىپ، سونان سوك ەركەگىنىڭ قاسىنا بارىپ ايتىلغان جۇرپىمىڭ
سوزىن ماشىنا مەن سويلەنگەن. ەركەك مايمىل اۋەلى تاڭ قالىپ، ارتىقان وزىمىدە
چاۋاب قايمىغان. سونداي تاجىبىباتى بىر نەشە رەت نىتەگەن سوك، پىروفېسسور
مايمىل تىلىمدە ۋەن سويلەتەتۇن دېيىسى بار ەكەن، داۋىسى دېيىس بەن داۋىسىمىز
دېيىستى قوسىپ، ايتۇۋغا بولاتۇن اڭغارغان. ياساقشا ايتقاندا بىر مايمىلنىڭ نەشە
سوزدەرىن بۇيرەنەپ تەيىندا بولسا، ادامغا ايتۇۋغا كەلتەتۇن بىلگەن. مۇنان سوك
پىروفېسسور بىر قاتار سوزدەرىنىڭ مانىسىن بۇيرەنەپ، ايتالاتۇن بولغان. ەك اۋەلى
نۇسىنگەن سوزى سوت بولغان. سول سوز بان كەز كەلگەن سوزىنىدى اتايدى ەكەن.
سونان سوك مايمىلداردىڭ ناماق، قول، كۈن دەگەندەردى نە دەيتۇن بىلگەن.
قايۇاندار كۈن دەگەن سوزدى كۆپ سويلەيدى: كۈننىڭ رايى قايۇان تۇرمىسىنا
وتە كەرەكتى بولسا كەرەك.

چەتنى چىل وقىغان سوك، گارتەر تەدى مايمىل مەن اۋزىبا اۋز سويلەسۈگە

بىل بايلاغان. اۋەلى مايمىلدار تاڭ قالىپ، ارتىنان قۇۋانغان بەلكىلەر بىلگىزە باستاغان. پىرافەسسور ۋىر ۋىرەنگەن، ول ۋىر قايۇپ ۋىر، ياعىنى ۋىر قورقۇنۇشتى نارسە دەگەنگە كەلدى ەكەن. ۋىر تان قولغا ۋىرەنگەن ۋىر مايمىلدىڭ الدىنا كەلمەك ۋىر ۋىر رەت كارنەر الگى سوزدى ايتقاندا، مايمىل قورققاننان قانتراي باستاغان؛ مايمىلدى ارەڭ جۇباتىپ تىنشايتقان ەكىشى رەت ايتقاندا الگى مايمىل شوشىپ كەتتى، ۋىر ۋىر الگى سوزدى ۋىر ۋىر، جاسىرىنىپ قالغان. الگى ۋىر سوزدى ۋىر ۋىر رەت ەستىكەندە مايمىلدىڭ قورققانى سونشا ۋىر ۋىر تاملان تاملان جەۋدى قويىپ، ۋىر ۋىر سىپات. بايتۇن بولغان. بۇل ۋىر بۇرۇن قولدا ۋىر ۋىر. ۋىر ۋىر ۋىر، كارنەر 8-9 باسنى دىيىستارى بار ەكەن بىلگەن. ۋىر اق دىيىستارى تۇرلشە ەكەن بارلىق دىيىسى 35-كە شەيىن بارانۇن بىلگەن. مايمىلدىڭ ۋىر تۇقىمىنىڭ ۋىر ۋىر باسقا. ۋىر اق ۋىر نورغا قاماپ قويسا، ۋىر تۇقىمى ۋىر تىلدە سويلەگەن مەندە نەز ارادا ۋىر ۋىر. ۋىر ۋىر تۇسىنىپ كەتەدى.

ۋىر ۋىر نىكولىسكى.

باتىردىڭ جاۋعا شىققاندا ۋىر مەن قوشتاسقانى.

قوبلاندى سىندى باتىردىڭ	سېپان بىلەك ۋىر الدى
تاي بۇرۇل اتقا مىنەدى،	بالداغى التىن بولانقا،
اق ساۋىتىن كىيەدى،	اق سوڭقار سەنىپ ۋىر
قاراسپان تاۋىن بوكتەرلەپ،	قۇيرىعى مەن قانانقا
باتىر قوبلان جونەدى.	جالغىز اعام، جان كوگەم،
توقسانداغى توقتارباي،	بەلن بۇۋدى تالابقا.
الپىستاعى انالغى،	ساپعا بىتكەن قوتى مەن،
قارىنداسى قىز قۇرتقا،	يورك بىشىدە شوقىمىن.
تورتۇي قالماي سوڭىنان،	وسى كەتكەن ساپاردان
كەسىپ كەت دەپ قولگىنان،	جان كەكەم ەسەن كەلگەنشە،
قوبلاندىنىڭ نىزىنەن	ەلى جۇرتىن كورگەنشە،
بۇلاردا ەرىپ كەلەدى.	ايتىپ كەتكەن قودايغا
تۇستىڭ جەرگە كەلگەندە،	قوڭىر شۇناق توقتى مەن.
قارلىعاش نۇرىپ سويلەدى:	پاسىمدا باردى التىن شوق،
كوڭىلنىڭ سۇيسە قالمايسىن	جان كوگەم باردا كوڭىلىم توق.
جۇرت ويلاغان تالابقا.	كوگە جان سەنى كورمەسەم،

كوزدەن اققان قارا جاس،
قانى جاسى ارالاس،
قارلماشقا كورسەنبەي،
قوبلاندى سۇرتتى جەگىنە.

قوبلاندى سوندا سويلەيدى:
تاۋدا بولار تارغىل تاس،
تارىقسا شىعار كوزدەن جاس،
تار قولتىقتان وقى تىيسە،
سۇيەب شىعا قارىنداس،
قارىنداسىڭ بولماسا،
جاۋدا قالار قايران جاس،
ارقاڭدى جاپقان قوللاڭ شاش،
قاراعىم سوزگە قۇلاق اس،
مەن كەشىگىب كەلمەسەم،
سىزدەردە بول تەلەكتەس،
قاراسپان تاۋىن جايلاعان
قالىڭ قىپشاق قارىنداس.
قارلى جان، مەن اينالسام،
اعىزبا قالقام كوزدەن جاس!
جاس شىعارما كوزىڭىن،
سايب سۇيەگىم سىمىقمار
جان كوكە دەگەن سوزىڭىن؟
انادان تاق بالامىن،
جاۋعا اتتانىپ بارامىن،
جاسىم ۇلكەن امامىن،
الدە قانداي بولامىن،
ارمانسىز بولىپ كەتەيىن،
ايەلدە بولساڭ مېر تۇۋدىڭ
ناشار دەپ سەنى نەتەيىن،
قارلى جان، بۇرشى مويىنىڭدى
بەتەڭنىن سۇيەپ كەتەيىن.
قارىنداسىم، قارلى جان،
جەلى تولعان تۇيەڭدى،

باسىمىن كەتەر دۇنيەدە بوق.
سىزگە دەگەن قۇدايدىڭ
ماعان تىيسىن اجال وقى.
بىرگە تۇۋىپ، بىرگە وسكىن،
كىنىڭكىمدى بىرگەسكىن،
قارغانىڭ جۇنى قانتا اسم،
ۋىرەكتىڭ جۇنى وتتەسىم
بىرگە تۇۋعان نەكتەشىم،
قىسىلعان جەردە تۇيەسىم،
جەلى تولعان تۇيەڭ بار
ونى كىمگە تاپسىردىڭ؟
توعاي تولعان جىلقىڭ بار،
مۇنى كىمگە تاپسىردىڭ؟
توقسانباغى اتاڭ توقتارباي،
جان كوكە، كىمگە تاپسىردىڭ؟
ايسىتاعى اتاڭ انالىق،
اۋ كوكە، كىمگە تاپسىردىڭ؟
ئوزىڭ مەن بىرگە تۇۋىسقان،
بىرگە تۇۋىپ بىرگە وسكىن،
كىنىڭكىمدى بىرگەسكىن،
كوكە جان دەپ جىلاغان،
مەن سوردى كىمگە تاپسىردىڭ؟
بۇل دۇنيەدە مۇڭداسىڭ،
توسەكتە جاتسا سىرلاسىڭ،
ول دۇنيەدە جولدىسىڭ،
كوكەلەن قىزى قۇرنقانى،
قۇداي توسقان جولدىسىڭ،
مۇنى كىمگە تاپسىردىڭ؟
قوبلاندى سوندا تارىقتى:
سىر كەب كوپ مېر قالماقتى؟
قارلماش داۋىسى شىققان سول،
قوبلاندىداي بۇرىڭىز،
اق نايىزاغا سۇيەنىپ،
وكسىپ جىلاب قامىقتى.

بىرۋىسىز مەنىڭ كۆمىسىم،
 ويىنىم مەنەن كۆلىستىم؛
 سۇلتانىم، سىزگە باس قوسىپ
 كەلگىنىم ەدى ۋورسىم،
 ارىستانىم، امان بول!
 وسى كەتكەن ساپاردان،
 قىيىن بولار كەلىشىڭ!
 تۇقتاماسقا مەڭزەيمىن،
 جالغىزىمنىڭ شاماسىن،
 كەتەر بولساڭ، سۇلتانىم،
 ەنەكەمنىڭ ەمىپ كەت
 تۇسىندەگى ەكى ماغاسىن!
 ۋەتەن بىلمەگەن دۇسپانغا،
 سۇلتانىم، جالغىز باراسىڭ!
 قوش سۇلتانىم، امان بول،
 اللە قانداي بولاسىڭ!
 تۇقتانداغى اناڭ تۇقتارباي،
 بۇتىندا جوق دىستانى،
 تىزەسىنە تون جەتتەي،
 اق تاپان بوب كاپىرگە
 قوي باققاندا كەلەرسىن!
 الپىستانى اناڭ انالىق،
 ارقان ەسەپ، ۋچۇن ۋتۇتەپ،
 قايسى مەنەن قان جۇتەپ،
 قۇرت قايناتىپ جۇرگەندە،
 سۇلتانىم، سوندا كەلەرسىن!
 قارىنداسىڭ قارلىعاش،
 پوتەن جاۋدىڭ ەلىندە
 قىزىل باستىڭ شەنىندە
 ۋشاي (؟) قايناتىپ جۇرگەندە
 سۇلتانىم سوندا كەلەرسىن!
 كۆپ كاپىردىڭ مىقتىسى،
 كۆزگى جەردىڭ شىقتىسى،
 سەنەن قالغان مەن سوردى
 ۋبىر دۇسپانىڭ مىقتىسى،

سارى سۇۋغا تاپسىردىم.
 توعاي تولغان چىلقىڭدى
 جاسانغان جاۋغا تاپسىردىم.
 قورا تولغان قوربىڭدى
 اش بورىگە تاپسىردىم،
 ازىۋ ۋتسى بالعاداي
 جاش بورىگە تاپسىردىم.
 تۇقتانداغى اناڭ تۇقتارباي،
 قۇدىرەتىڭگە تاپسىردىم،
 الپىستانى اناڭ انالىق
 ۋبىي باتباغا تاپسىردىم.
 قارىنداسىم، قارلىعاش،
 قارا شاشقا تاپسىردىم.
 جار تۇساعىم قىز قۇرتقا،
 پالۋان قىزغا تاپسىردىم.
 سەنە رەستورەتەۋ، مەن جالغىز،
 ۋرمان اعاش ۋرناڭدا،
 مەن سوردى كىمگە تاپسىردىڭ؟

قارلىعاش سوندا سويلەيدى:
 كۆپ قايراتىڭ تىيەدى
 جانىڭدا قوڭسى سىبايغا.
 كوز سالمادىڭ، جان كوكە
 بىرگە تۇۋغان جۇبايغا،
 ادالدىن جىيعان مالىڭدى،
 زالمىدارغا تاپسىرىپ،
 ۋسىنىڭ، كوكە، ۋنايما؟
 كوكەم مەن كەلگەنشە،
 قالقام بىسىڭ دەگەنشە،
 ەلى جۇرتىن كورگەنشە،
 شىبىنىڭدى تاپسىردىم
 ۋبىر جاشانغان قۇدايغا.

قۇرتقا سوندا سويلەيدى:
 جۇردىڭىز بە سەرت كەسەپ،

دەنەكە مەلئىق تىيىگىزىدىس،
 ۋىتىگى كىيىگىن خاللاققان؛
 قىناپنارى سارى التىن،
 ۋىستاھان جەرى ساپ التىن،
 بالدالغى التىن شار بولات
 شىراغىنىڭ شىبىن جان-
 بارىگە بىردەي امان ات!
 قالغى كەتسە قاغىپ جۇر،
 اداسىپ كەتسە باغىپ جۇر،
 كۈل بىسەسى، قامبار اي
 شول بىسەسى، قامبار اي
 قامبار ۋوزىڭ قولدا ساڭ،
 قولدا ماپتۇن كىم باراي؟!

الامىن دەپ تۇرغاندا،
 قاراڭغى ۋىگە سالغاندا،
 كۈڭلىگە قايسى تولغاندا،
 سۇلتانىم، سۇندا كەلەرسىن!
 بۇل دۇنيەدە كۆرەمسەڭ،
 قۇرتقام بىسىڭ دەمەسەڭ،
 قازاڭ جەتتە بۇل جولدا،
 ارىستانىم، جۈنەلسەڭ
 جۇبايىم باردى دە كەيسىڭ!

انالىق سۇندا تولغاپىدى:
 - بىر جىلقدان كىم شاپپاس،
 كەلمىجان باتقان بۇۋۇرل ات،

قوبىلاندى باتىر مەن تاي بۇۋۇرل

جارى-كۈمەس، جارى-التىن؛
 بىرغالا باسىپ جۇر جارقىن!
 قۇرتقام باققان تاي بۇۋۇرل
 تەرلەمەسسىڭ كۈن سالقىن!
 جىلقدى تۇلپار سەن ەدىڭ،
 جىگىتتە سۇڭقار مەن ەدىم،
 سەن استىمدا ساۋ تۇرساڭ،
 قىدىرا جالدى، قىل قۇيرىق
 سەنەن وزباس دەپ ەدىم،
 اياغى ەكەۋ، بىر باسقى،
 مەنەن وزباس دەپ ەدىم؛
 بۇگۈنكى كۈن، تاي بۇۋۇرل،
 قولقا سالدىم وزىڭە،
 تۇلاعىڭ سال سوزىمە!
 قىرىق كۈنشلىك قازاندى،
 كورسەت بۇگۈن كوزىمە!
 مېزىڭ اۋىل الدىتا،
 لىزۇلدا كۆپ جاۋدىڭ

اۋەلى، الا انايىم!
 اتى جاراتقان قۇدايىم؛
 ۋىشپاقنا ۋرلەر سىمباتتى،
 ۋىدەگى قۇرتقا جۇبايىم،
 جۇبايىم ولقى بولدى دەپ
 جەمەيىمىن بۇۋۇرل ۋۇايىم.
 شەشەڭ تۇلپار دەۋشى ەدى،
 شەشەڭنىڭ سوزىن سىنايىن،
 جان سەرىگىم، بۇۋۇرل ات!
 جايىڭ قالاي، بۇۋۇرل جان،
 قالقام بۇگۈن بۇلايىم!
 جان سەرىگىم، جالعز ات!
 تورت اياغىڭ سوم بولات،
 قولتەغىڭدا قوس قانات،
 ۋىتىڭدە مەن امانات؛
 ۋكىلى قۇيرىق، مايدا جال،
 كەسەر باسىڭ سارى التىن،
 ۋىتىڭە بىشكەن تۇكىڭنىڭ

جىلقىلارى قامىستا . . .
 قاسا تۇلپار ات بولساڭ،
 بارىڭدى بۈگۈن قارىشنا؛
 قاتىن قوبلان قالدى دەپ
 كەشەگى كەتكەن كۆپ قولغا
 توپامدىن نامىسقا؛
 قىرىق كۈنشىلىك قازانغا
 بىر مەزگىلدە جەتتۇڭكە،
 سەندەي مالعا المىسا؟
 دىيۈشى ەدىڭ قىپشاقنىڭ
 تاي بلىكى مەن جارىسقا؟
 جانىم - تانىم، بۇۋرىلجان،
 بارىڭدى بۈگۈن قارىشنا -
 قوبلاندى سونى ايتتى ە،
 توبىلىمى سابىتى قامىشنى
 تولعاپ بىر ۇردى سانىنا،
 جان سەرىگى بۇۋرىلدىڭ،
 قاتتى باتتى جانىنا؛
 جانىنا باتباي نەقىلسىن؛
 ساۋىسقان قاراعا توپىندى
 تاي بۇۋرىلدىڭ سانىنان
 قامىشدان اققان قانىنا.
 سانىنا قامىشى باتقان سولڭ،
 قانى سۇۋداي شققان سولڭ،
 جوعارعى ەرنى جىبرلاپ
 تومەنگى ەرنى قىبرلاپ
 تاي بۇۋرىل ات سويلەدى:
 - جان جولداسىم، قوبلاندى ەرا!
 ايتقان سوزىڭ شەكەر بال؛
 اياماي تارتىمىڭ قامىشنى
 باتىر تۇۋعان قوبلان نار؛
 ولەسەمەنە كەۋدەمەن
 شىعا جازدى شىبىن جان؛
 چاپاندا جالعىز دوستىڭا،

الدە قانداي كەمىڭ بار؟
 قىزىل باستىڭ جۇرتىنا
 مۇنشا بولدىڭ نىتىزار!
 جالعىزدىق كەگىن مەنەن ال،
 چاڭباسىما قامىشى سال.
 تالالى جەردە قارغىرىمىن
 قازىپ سالعان كەڭ ورعا؛
 اق سۇڭقار قۇس نۇسەدى
 تاماقى ۇشىن اق تورعا.
 تورت اياغىم تەڭ جورعا،
 ۇستىمەنە سەن ەسەندە،
 استىڭدا ۇزىم ەسەندە،
 قاچىۋ بارما مەن سورعا.
 ات قىلىپ تاڭىرى جاراتتى
 مەن سىقىلدى لايعا؛
 جىگىت ادام قىسىلسا،
 بىر تاڭىرىگە جىلايما.
 قىرىق كۈنشىلىك قازانغا.
 جالعىز كۈندە جەتتەيسىز،
 ۇشقان قۇسقادا وڭايما؟
 قىيىندا بولسا، قوبلاندى،
 قىيىنلا مەن كاپتەيىن،
 ۋادەڭىز سولايما؟!
 نامازدىڭىز وتكەنشە،
 ناماز شامعا جەتكەنشە،
 قازان اعاش باغىسىن
 نۇسۇرمەسەڭ جۇزىڭگە
 كورسەتپەسىم كوزىڭگە
 جان سەرىڭنىڭ بۇۋرىلدى
 سول جەردە سال تۇدايما!
 —
 سونان سولڭ قوبلان قۇۋانىپ:
 شىراغىم بۇۋرىل شۇۋ! دەدى.
 شۇۋ دەگەندە گۇۋلەدى.

قاتى تاسقا نىيەدى.
 قاۋمىن تاستى كورمىدى،
 تەرشىققان سايمىن ورلەدى.
 اسقاردى كوزى كورمىدى،
 كۈلدەن جاتقان كوك تاسقا
 تىكتەپ تىيگەن نۇياغى،
 ساۋ بالشىقتاي بىيلەدى.
 چاقىن قىلدى المىنى،
 چىرسىن كىمكە نامىستى؟
 كۈن تۈپدەن اۋماياق،
 تۈزەدى بۇۋرۇل شايبىستى،
 قوس قۇلاغى نىگىلدى،
 قايرانغا بىتكەن قامىستاي؟
 قۇس اۋعان سوك بۇكتەلدى
 مېلەۋى جەنگەن قايسىستاي؟
 مېلاۋلى مالداي شەشىلدى؟
 قوروت اباغىن كوسىلدى.
 ايرەسىدەي ەسىلدى.
 كەشەگى كەتكەن كوپ قولغا
 چىتمەن دەپ قۇبىلدى،
 چوق ەدى تىبىتى سىندە،
 قىمقى قاتتى بۇۋرۇل مەن
 چىمقى كەلىپ بىسىندە.
 قوبىلاندى باتىر دەم المىب
 اللەككى چاققا قارادى؟
 كوز ۋىشىندا مېم ادام،
 شاۋىپ ۋىتىپ يارادى،
 شاۋىپ چىتمەپ قاراسا
 قوپ سوكىمىندا يارادى،
 قارا پوتان خاۋرۇقىشى.
 پوتانغا كەلدى: «ارما!» دەپ،
 اللەككى كىمىگە يولما؟ دەپ.
 پوتان پوتان سويلەدى،
 سويلەمەندە بولمىدى:

جىلقى شىندە الادى،
 قىلىشاڭ جۈندى قارادى،
 اتى قالار دەبىبە ەدىڭ؟
 ۋىگىنەن ۋلكەن اعانى.
 وسناۋ دوڭنىڭ استىندا
 قوس داۋلەت كەتىپ بارادى.
 ناي بۇۋرۇل اتنى قۇتىرتىپ،
 وعاندا كەلدى سىپىرتىپ:
 «ۋلكەن ەدىڭ ارما!» دەپ.
 «اللەككى كىمىگە بارما!» دەپ.
 ودا ايتادى: «الانى،
 چۇق دەپ ەك قوبلان بالانى!
 وسىنلۇ بەلەنىڭ استىندا
 اققوزى كەتىپ بارادى».
 ناي بۇۋرۇلدى قۇتىرتىپ،
 وعاندا كەلدى سىپىرتىپ:
 «ۋلكەن ەدىڭ ارما!» دەپ.
 «اللەككى كىمىگە بارما!» دەپ.
 اققوزى سوندا سويلەيدى:
 «السىنان ايقىن كورىنگەن،
 جىلقى شىندە الادى،
 قىلىشق جۈندى قارادى،
 اداستى دەپ ويلاپ ەك،
 قوبلاندى سىندى بالانى؟
 ەككەنسا تاڭىرى ساپاردى،
 پەندەنىڭ بولماس شاراسى؟
 تىزىل تىلدى سويلەنگەن،
 قاۋسىرما جاتنىڭ اراسى،
 جەتكەندى دەپ ويلايمىن،
 ۋز كوكىلىمە شاماسى؟
 كەشەگى كۈن شايقالى،
 كورە المادىق شىرەمىم،
 قۇرداسىڭنىڭ قاراسىن؟
 مەدى اللەككى قارامان،

— جەتسەڭ سوعان ياراسىن .

بۇلاڭداغان بۇۋرىلغا

تاغى سوقتى قامشىناي،

تاي بۇۋرىلدىن تەر اقتى،

كوكىتىن جاۋعان تامشىداي؛

نايزاسى نۇسبەي قولنان؛

جۇلدىزى نۇۋدى وگىنان؛

بوقانغا جەتكەن بەسىندە ،

قاراماننىڭ شۇبالتىب

جانا جەتتى سوگىنان.

ارتىغان جەتتەب سويلەدى؛

سويلەگەندە نەدەدى :

— بولغاننىڭ با ، قوسىم—اي!

ماقتانغان اتنىڭ وسىماي؟

ونەكى كۈندە جەتەرسەن،

مەنىڭ جاۋغا تەككەن قوسىم—اي؛

تاۋغا يەتكەن ئاتىم—اي!

جاراسار تەككەن شاتىم—اي!

اناۋ كۈنى: قاتىن دەپ،

قاراماي كەتكەن، باتىم—اي!

قاتىن دا بولسا بىلدىڭبە،

قۇرتقامنىڭ اسىل زاتىن—اي!

قاتىننىڭ باققان اتى وزدى،

قالساڭ ءولەم جاقىن—اي!

جۇرمەيسىنبە قارامان،

ءۇشى كۈن كەيىن سولڭ قالىپ،

بەسىندە وزىپ بارامان.»

ەلەكتى ونسەڭ سەنبەي،

قىس—قىستاۋغا بورسىق جاي،

قوبلاندى شالۋىپ جونەلدى،

كوب قىياتغا قاراماي،

قالىڭ قىيات كوب قوسىن،

بارى قالدى ارتىندا

ءەبىر ەرنۇڭكە جاراماي.

شىمنى مەن قوبلان شۇۋا! دەدى.

قۇبىلىپ بۇۋرىل كۇۋىلەدى،

امان بايدىڭ اتى تەككەن،

اسا قارغىپ جونەلدى؛

قارسى كەلگەن قاباقتان،

قارغىپ اسىپ جونەلدى؛

سەگىگر—سەگىگر تاۋلاردان،

سەگىرىپ اسىپ جونەلدى؛

ول توبە مەن بۇل توبە،

بايزىرى شۇبار كول توبە،

وناندا ءوتىپ جول شەكتى.

بوكتەرگىلى بۇگىل ساي،

سۇۋ نۇسبەگەن تەرەڭ ساي،

سىپىنىڭ يەتكەن قاراغاي،

وناندا ءوتىپ جونەلدى؛

قامىستىنىڭ قازدى كول،

قوعاللىنىڭ قۇلى كول.

جەگەندىنىڭ جالغىز كول،

شاپاقتىنىڭ شاڭدى كول،

شاعالالى شالقار كول،

قىزغىشتىنىڭ قىزدى كول.

قارا قۇناي قوس كولىمەن،

اينالاسى بەس كولىمەن،

كۇدەردىڭ قارا دوڭكەن،

بەسىندە ءوتتى دەڭكەن.

بارلى—بارلى—بارلى تاۋ،

باسى ءىيىك قۇلى تاۋ،

ءىيى جايلاغان اڭ تاۋ،

قان جايلاغان قارا تاۋ،

تۇبە مۇرىناق ءىيىر تاۋ،

قىز ەمشەكتى سۇيىر تاۋ،

وناندا ءوتىپ جونەلدى.

اتا سۇۋ مەن مائاسشى،

مال وتتاۋغا وتى اششى،

ۋرشمىنن نەدى،
 قۇبىلىپ ويناب جەر باسىپ،
 دوگگەلەنپ كەلدى.
 ساداقتىڭ باۋى سارتىداپ
 جانىندا تىلىش جالتىداپ،
 ماساتىدان شالباردىڭ،
 سالا قۇلاش بالاى،
 چىل سوققانداي چالپىلداپ.
 بەلەڭدىن استى بىلىقلىداپ،
 تۈزاتكى شىقتى بۇرقىلداپ؛
 تايانما تاش تىسە،
 تۇندە شاققان شاتباقتاي،
 وت شىعادى جىلتىلداپ.
 اتنىڭ جولى قازىلدى،
 ۋمىلەنەندا قەسىلىپ،
 بەس جۇز قۇلاش جازىلدى.
 ۋمىراۋ نىرى كوپىردى؛
 بۇۋرىلجان كوككە سەكىردى.
 شاباشاھا شاتىلدى،
 تۇپىعى مەن ۋشقان تاس،
 قىزىلباس مىلىتىق وعىنداي،
 اسپان كوككە اتىلدى
 تۇپىعى مەن تۈزدىردى
 بۇتاسىز مايدان ئانمىردى.
 ئاقىياداى كورمىدى
 ۋستىنىدەگى مىنگەن باتىردى.
 بۇلاڭداپ شاپقان بۇۋرىلدىڭ
 ماڭدايىندا ماسات بار
 مارال بىشسە تاۋسىلماس؛
 قۇيرىغىندا قۇدىق بار
 قۇلان بىشسە تاۋسىلماس.
 قابىرغاسى قالقان تاۋ
 قاندار مېنىسە تايىسىپاس.
 ۋمىرتقاسى ورمان تاۋ

شەيىن دەسەڭ سۇۋى اششى،
 بۇل چەردەن دە ۋتىب جۈنەلدى.
 قامپاي كۈمبىي قاسىنان،
 جەم تەمىردىڭ باسىنان،
 قالبايىل، بۇلدىيدان،
 قاسقالداقتى بلىدىدان،
 تۈبىلغىلى نۇرادان،
 سەكسەۋىلدى جىرادان،
 بايالمىشى قۇمايتقان،
 بۇلدىرگەندى شىكايىتقان،
 چالغىز ۋتىب جۈنەلدى.
 استىنداى بۇۋرىلدىڭ
 چوغارى ەرنى كوك تىرەب،
 ئومەنگى، ەرنى جەر تىرەب،
 جاۋعان كۈندەي كۇركىرەب،
 چاڭبىرداي تەرى سىركىرەب؛
 ۋمىراۋى ەسىكتەي،
 ۋيىندى ەنى بەسىكتەي،
 سىرتى سۇلۇۋ بۇۋرىلدىڭ
 قۇمداۋدان قازعان كۈسىكتەي؛
 قوس قۇلاغىن قاەشىلاب،
 بۇنتان تەرى ئامشىلاب،
 تاۋ سۇۋىغىداي سىلىپىلداپ،
 اق ساۋىتى جىلتىلداپ،
 نوبىق ەنى بۇلتىلداپ،
 قۇبىلىپ ويناب چەرباستى،
 الدىڭمىدان ارىتقىسىن،
 سىنىق سۇيەم كەم باستى،
 چالغاسىپ ۋشقان قوڭىر قاز
 تۈزاتكىنن اداسىتى.
 اسقار تۈبە بىل ەدى.
 بىردە شاۋىپ جەلەدى.
 كۈلدەنەن جانتان كوكتاھقا
 تىكتەپ تىگەن تۇپىعى

ەرلەر مېنىسە مايدىسىماس.
 اراندای اۋزىن اشادی؛
 اياھمن توپتاب باسادى؛
 مېمىر توبىنىڭ تۈزۈگىن
 مېمىر توبىگە قوسادى!
 كەشكە تامان بۇۋىلجان
 جىن قاتقانغا ۇسادى.
 تۇلان مەنەن قۇلجانىڭ،
 مارال مەنەن بۇغىنىڭ،
 ۇزاتباي الدىن نوسادى
 كول جاعالاب وتەرغان
 كوك قۇنان مەن قاراباي
 كوتەرىلىپ ۇشقاندا
 بەلمەن كەسە باسادى.
 دۇۋاداقى بەن جەڭ قالدى.
 مېمىر قازان قۇس كوپ قالدى.
 الدە وتىرىك، الدە شىمى،
 اقىسىرى باس لاشىمى
 ولگەن قۇسنى جەپ قالدى.
 بەلەك ۇشباي ەلسىزدەن،

قۇلا مېنىدەي شولدىردەن
 قان ساسىغان ھەرلەردەن
 باتباق بلاي كۈلدەردەن،
 اسقار-اسقار بەلدەردەن،
 جالغىز شاۋىب جول شەكتى-
 مۇمىتىن مۇزىب كەلدەي.
 قاراسپان تاۋدى جايلاغان
 قالىڭ قىشقان ەلدەردەن
 نامازدىگەر وتكەندە،
 ناماز شامغا چەتكەندە،
 بەلەس-بەلەس بەل كورەي،
 اسىتىدا بەلدىڭ ەل كوردى-
 مۇنى كورىپ بۇۋىرل ات
 قوس قۇلاغىن قادادى،
 شاپىسىن نۇزۇب الادى،
 كوزدەرى وتناي جانادى،
 نانى نىمىرتىڭ كەزىندە
 تازان ەردىڭ كوپ چىلقى
 سالىپ جەتتەپ بارادى...

سىرگەلى ەلشېبەك باتىر.

قالماق قازاق دالاسىنىڭ مېمىر ۇڭگۈرىنە كىرىپ، بەكەننىپ الدى، كىرەر اۋدىغا
 كىيىك اتاتۇن سىپراقتى قارا مىلتىق بەن مېمىر مەركەن قوبىيىتى. مەركەتنىڭ
 مىلتىغى ەرتىستىڭ ارغى بەتىندەكى كىيىككە تىيەدى ەكەن. مېمىر تەشە پاتىر
 ادامدار وققا ۇشقان سوك، ەش مېمىر باتىردىڭ وقنىڭ بەتىنە بارىغا چۆرەگى
 داۋامىتى. سول مەزگىلدە سىرگەلى ەلشېبەك باتىر قولىڭ نىشەن سارى ات بەن
 سۇۋىرلىپ شىغىپ، قالماققا قاراي بۆلكىلەپ چۆرە بەرىپتى. چۆرتىڭ يارىتىڭ
 چۆرەكى دۇپىلدەپ، وپىرماي قازىر وققا ۇشپ، انتان قۇلايدۋ دەپ كوز ايرىماي
 قاراپ تۇرىپتى. ەلشېبەك سول بۆلكىلى مەن مەركەنگە تايانىپ كەلىپ، كەتتەن
 قىمنىڭ باسىن توكىپ جىبەرىپ ۇمىتلەندە، قالماق بىلتە سالىپ اتسا، مىلتىغى

وت بەرمەي قالىپتى. قاينادان بىلتە سالىپ انامىن دەگەنشە، باتىر قىلىش بىەن
ەكى ايدىرىپ تاستاپتى.

قايتىپ كەلگەن سوڭ، اۋەلگى كەزدە كىل بۇلكىل مەن ئەكە جۇردىڭ دەپ
سۇراپتى. سوندا باتىر: «قالماق اتىمىدى العىسى كەلەپ، مەنىڭ جاقىن كەلگە
نىمىدى كۇنىپ تۇردى؛ مەن ويلادىم: جاقىنداغانمىشا مىلتىقتىڭ بىلتەسى ەابدان
جانىپ، كۇلى كويىدىپ، اتقاندا ونى بەرمەي قالادىعوي دەپ» دەپتى.

شوقان.

نوعايلى ماماي باتىر ولگەندە كەمپىر شەشەسى قارىۋلەكتىڭ جوقتاب ايتىمى.

ارىستان ەبۇرى ەنن جەپ،
قانىپ ەدى جەرگىم.
ماماي ەدى تۇۋاننىڭ،
ەكى جىل شولگە قامادى،
قالماقتىڭ بەرمەي سۇۋاتىن،
ايقاي، ەندى كۇن قايدا؟
قويغا تىيگەن بورىدەي،
چاپىرا قالماق تۇۋانۇن.
قۇلىنى ولگەن اق باپتال،
ەندى ساعان كۇن قايدا،
ونداي بالا تۇۋانۇن.
ماماي ەدى جولداسىڭ،
قاسگا اسكەر ەرتىدەي،
ماماي ەتىرى جۇرگەندە،
وتكىر ەدى الماسىڭ،
قالماقتىڭ باسى قارامان،
ونى ۇستاپ ۇلتىرىپ،
كەسىپ ەدىڭ قان باسىن؟
قانى قان اتتى قالماقتىڭ،
ۇش اتتانىپ كەلگەندە،
ونقا جاقىڭ قانباسىن؟

اي، وراغىم، وراغىم!
جالغىز قالدىڭ قاراغىم؛
ماماي جان ەدى بىرىسىڭ،
ەبىر نۇرساقتان دۇرەگەن،
ەكەۋ ەدى تۇۋىسىڭ،
ەكەۋىڭ جاۋعا بارغاندا،
قالماقتى جەڭدى ۇرىسىڭ،
سەرىكىسىز قالدىڭ وراغىم،
دۇنيەشەرىكىن قۇرىسىن.
قاراغىم وراق، اي وراق!
اي بالتىسى قاندى، وراق،
الاشتاب ۇران شاقىرسا،
قۇرپىسىنىڭ الدى، وراق،
ماماي كەتىپ الدىندا،
تۇۋعانسىز جالغىز قالدى وراق،
اتىڭدى دۇشپان اناسا،
ماماي ەدى سەرىكىڭ،
وركوزەدى كولىڭنىڭ،
ارتىندا جالغىز سەن قالىپ،
مامايدىڭ كوردىم ولگىن؟
ماماي جان بويغا بىتكەندە،

مېڭى بايلاپ اتقاندا،
 دارىمادى ەتىنە،
 قوي بوغىتىداي قورعاسىن،
 سول قىزىقتىڭ ۇستىنىدە،
 تەگە ولمەدەيم، سور باسىم؟
 ماماي ەدى دارىمنىڭ،
 ەكەۋىڭ قاتار جۇرگەندە،
 ەبىتىپ ەدى ارمانىڭ.
 ەبارىن مىنىڭ قاتارلاپ،
 ەلدە ۇى سۇلىۋ جورعانىڭ.
 ەسىم قانىنىڭ ارى ۇشىن
 قاتتى قانداي قالماقتىڭ
 جىنى بۇزدىڭ قورعانىن.
 ماماي جان ەتىرى جۇرگەندە،
 ەلىڭدى جاۋعا بەرمەدىڭ،
 قولىڭدى ارعا سەرمەدىڭ؛
 ورمابەت ەبىدى قالدۇرىپ،
 نوغايلىنى تەرگەدىڭ؛
 التىن ئاقتىڭ ۇستىنىدە،
 قان مەن قاتار كۈلەدىڭ؟
 دەرە كەسىز دۇنيە قايتەيىن،
 ەكەۋىڭنىڭ الدىڭدا،
 قازام جەتىپ ولمەدەيم.
 اينالايسىن، وراعىم،
 جاۋ جايلايىتۇن جاراعىم،
 نايدى جەگەن بۇرىدەي،
 ئاۋداي ەدى تالابىڭ؟
 تارقاماسا جاقسى ەدى،
 تاۋ بەتىندە قوناعىڭ؟
 دۇشپاندارعا تېرەگەن،
 اۋماسا بېگى ەدى نابانىڭ؟
 سارى الا تۇۋىڭ سالىمىراب،
 قالماقتىڭ بۇزدىڭ قامالدىن،

قانداردىڭ بىلىدىڭ امالدىن.
 كوزىمنىڭ ماماي نۇرى ەدى؛
 قان كەگەسى قۇربىسا،
 سىمبائى سۇلىۋ تورە ەدى؛
 جاۋ كەگەسى قۇربىسا،
 جاسقانباي شاپقان ەر ەدى؛
 ساسقاندار اقل سۇراسا،
 وبى تەرەڭ سەرى ەدى؛
 قان تارىغىپ، قالغى سىلسىسا،
 جابىقماڭدار، نوغايلى،
 جاۋىڭ قايدا، دەر ەدى!
 بەلدەمشەسىن بەلدەنگەن، ماماي،
 كۈكمەرەگى جەلدەنگەن، ماماي،
 ئارا قوشقىل قان جۇتىپ،
 قان جۇتپاسا شەرلەنگەن، ماماي،
 قالماقتىڭ جەرىن جەرلەنگەن، ماماي،
 بولاتىن شارعا قايراعان، ماماي.
 بىدەۋ اتىن بايلاعان، ماماي،
 شىلھاننىڭ بەتىن شالڭ قىلىپ،
 ەتورتتۈلىك مالىدى ايداعان، ماماي،
 ويىلىڭ سىرتىن شالڭ قىلىپ،
 جەلقىنى توپتاب بايلاعان، ماماي،
 وردانىڭ ۇستىن قۇرساتىپ،
 تەڭ ازامات چىنماعان، ماماي،
 كۈنىدەردىڭ كۈنى بولعاندا،
 ماڭدايىما سىيماعان، ماماي!
 كۈمىستەن وجاۋ ويدىرھان، ماماي
 قاساڭ ەيدو قارا سابانى
 نۇس-نۇسنا قويدىرغان، ماماي
 التى قانات اق وردا
 شىنە جىپەك ەجايدىرغان، ماماي،
 ەگەسكەن قاندى كۈنىندە،
 التىن تاقىمان تاپىدىرغان، ماماي؛

قاراۋلداك شەشەككە چۈشكەن، ماماي،
 دۇشمەننىڭ ماش ماشقاچىغا، ماماي،
 دۇشمەننىڭ ماش ماشقاچىغا، ماماي،
 دوستى سىيلاپ ماشقاچىغا، ماماي،
 ايلەككە سىنىدى باتمىدىك،
 بىسىن كاسىپ كۈنىدىنە،
 اش بورىدەي اتقان، ماماي،
 انى سۇككىنىڭ قىياغىن،
 كۆمىس بەنەن قايتقان، ماماي،
 توغايلىنى جاۋالسا،
 ۋىدە قاراپ چىققان، ماماي.
 انى كىرەككە سۈيۈنىم، ماماي،
 اش قۇرساغىم اۋىرىتىمك، ماماي،
 جىلاي، جىلاي جالغىتىم ماماي،
 قايى جۈتۈپ جالغىتىم، ماماي،
 قاس ەمشەگىم جىبىتىمك، ماماي،
 قۇيىس سۈيۈگىم قەرتىك، ماماي،
 وكىمە ياۋۇرۇم سۈگىلىتىمك، ماماي،
 قاراۋلەك شەشەككە قايى مەن،
 اغىر ئۇلاق قۇرىتىمك، ماماي،
 ئورنىڭ غىرى جۇرگەندە،
 ئاۋۇسنىڭدى زوربىدىك ماماي،
 توقسانداغى شەشەككىدى،
 قايراتىڭ مەن ئمار قىلىك، ماماي،
 قايىنىڭ مەنەن كۈنىدىنە،
 بۇرۇنەم جەلكە تۇردىدىك، ماماي،
 سارى الا تۇۋىدى تۇلاتىك، ماماي،
 ەل جۇرتىڭدى جىلاتىك، ماماي،
 قۇداي سالىدى مەن كۈنىدىم،
 بۇل ساپاردى ۋىزاتىك، ماماي،
 جۇرتىڭدى قالماق قامادى، ماماي،
 انى ورداڭدى تالادى ماماي،
 ارنىڭدا قالغان جاسى،
 قاشان سەنلەي بولادى، ماماي،
 قىرىق ۇل تۇۋسا ەمىر كۈندە،
 ورنىڭ قالاي تولادى، ماماي،
 جۇرتىڭدى قالماق، تورىدى ماماي،
 كىم مەنەن اتقا قورىدى، ماماي،
 چىردى قۇرىتقان جىز اياق،

مىمىي، ئۇسبىدى ارىدى، ماماي،
 كۆزىنىڭ جاسى كۆل بولمى،
 قارىۋلەك شەشەككە قازدى، ماماي،
 انى ئۇيىمنىڭ ارىستانى، ماماي،
 نور ئۇيىمنىڭ بوستانى، ماماي،
 اسقا كەتتى كەلمەدىك، ماماي،
 جىسىم چىقىپ مەككەدەم، ماماي،
 لاسما قارا كۈن سالىدىك، ماماي،
 قەرتەككى كەش ئۇن سالىدىم، ماماي،
 جاۋانۇن كۈندەي تۇرساندىك، ماماي،
 جاۋدى كۆرىپ زەك سالىدىك، ماماي،
 وگىم ئۇسىم بىلە ماماي،
 قەرتەككى كەش تامساندىم، ماماي،
 ارنىڭدا قالدى چىچقاننىڭ، ماماي،
 ئارقاب كەتتى مەيلىنىڭ، ماماي،
 ئولنىڭ ماماي، قور بولدىك،
 تىرىلىكتە زور بولدىك،
 دۇشمەنغا تۇرغان نور بولدىك،
 قارىۋلەك شەشەك زار بولدى،
 ساۋىنىڭ قالدى سالىدىقتا،
 ەلانىڭ قالدى قورلىقتا،
 اڭدىققان دۇشمەن كۆپ ەدى،
 ەلمك قالدى نارامقتا،
 قارىۋلەك شەشەككە تەرمەندە،
 تاۋداي بولغان كۆكۈلمە،
 تىل بويىڭدى كورگەندە،
 تەملىپ ئىزى وتىرمىن،
 ماماي جان بۇگىن ەلگەندە،
 ەلنىڭ ماماي قور بولدىك،
 قاراۋان تۇۋىپ قان بولدىك،
 ەركەككە مەن بىلىكىڭ،
 ەن سان اتنى ئوغايغا،
 كۆرسە كۈندە تاك بولدىك،
 غايۇلارغا چول بولدىك،
 اتىلارغا تال بولدىك،
 ەلنىڭ، ماماي، كۆل بولدىك،
 كۆل ۇشىرغان چىل بولدىك،
 ەلنىڭ ماماي،
 ئۇچماق بەنەن تەك بولدىك

اۋباي رەن.

ءادىل ۋەبىي

*بىر ادام دالادا چول جاعالاب كەلە جاتسا، جايىلىپ چۈرگەن ۋەبىي تۈپ تۈپەگە ۋىشرايدى. وزىنە چول اشباق ۋۇشمن قولىنداى ئاياعىن تۈپەلەرگە تامان لاقىرىب جىبەرەدى. ئاياعى قۇرغىر ۋىشپ بارىپ ۋەبىي تۈپەنىڭ كوزىن شىعارادى. تۈپەشى جولاۋشىدان تۈپەنىڭ كوز قۇنىن داۋلايدى. بۇل بالەدەن قۇتلايىن دەپ، تۈپەنىڭ كوزىن شىعارغان ادام نۇرا قاشىپ، ۋەبىي بىمىك جاردىڭ كەمەرىنەن سەكىرىپ تۇسىدى. سول ۋاقىتتا چار استىندا كۈلەڭكەدە ۋەبىي قارت كەسى ۋىيقتاپ جاتىرەكەن. قاشقىن سەكىرىپ تۇسكەن سالماى مەن بىمىشارا قارتتى، بىلىپ ولتىرەدى. مۇنى سول ماڭدا چۈرگەن قارتنىڭ بالاسى كۆرىپ قالادى. جولاۋشى قاشادى. مۇنى تۈپەشى مەن قارتنىڭ بالاسى قۇۋىپ كەلەدى. سۈرۈلى قاشقىن ۋەبىي دارىيانىڭ جىبەككەنە كەلىپ جەتسە، قايىقىشعا ۋىشرايدى. ساسقانمىن قايىقىشعا: «مەنى دارىيانىڭ ارچاعىنا شىعارىپ سال، ۋەبىي شىرەكەت بەرەين» دەيدى. قايىقىشى قاشقىندى ارچاققا وتكىزەدى. ال ەندى قاشقىننىڭ قايىقىشعا تولۇكە ەنى چوق. نە قىلار بىلمەي داغداردى. قايىقىشى قاشقىندى جاعاسىنان الىپ، جىبىرمەيدى. ۋەبىي تۇرغاندا كەيىنگى ەكى داۋەگەر كەلىپ جەتەدى. داۋەگەر ەندى ۋىشەۋ بولادى: بىرەۋى تۈپەنىڭ كوزىن، ەككىنشىسى اكا-سىنىڭ قۇنىن، ۋۇشنىشىسى قايىق پۇلىن سۇرايدى. قاشقىن نە قىلار بىلمەيدى. قايىقىشى قاشقىنغا ايتادى:

- ەگەر تولۇكە ەنىڭ بولماسا، بالتىر ەتىڭدى كەسىپ بەرەسىن، دەپ.

بۇلار قانشا داۋلاسادا كەلمسە المايدى. اقىرىندا سول ماڭداى ۋەبىي دانىشپان بىيىگە بارىپ جۇگىنىسەدى.

ۋەبىي تۈپەشىگە ايتادى:

- ۋاي، بالام! ۋەبىي تۈپەنى مەن اناداي جەرگە تۇرغىزايىن؛ سەن قولىڭغا تايىق

الىپ، سول تۈپەنىڭ كوزىنە ەدىل تىيىگىزسىڭ، تۈپەنىڭ كوزى نۇگىل، ۋەبىي تۈپەنىڭ ۋوزىن ۋكىم قىلايىن، تىيىگىزە الماساڭ ۋوزىڭ جازالى بولاسىن.

بۇل ۋسوزدى ەستىگەن سوڭ، تۈپەشى ويغا قالىپ، داۋىمىن كەشىپ، كەشىپ

قالادى ۋەبىي ەندى قارتنىڭ بالاسىغا ايتادى:

- شىراغىم، مەن ۋسى ادامدى جاردىڭ استىغا جاتقىزىپ قويمايىن، سەن

چارعا شىغىپ، ۋستىمە سەكىرىپ تۇس: ەگەر ۋوزىڭنىڭ سالماغىڭ مەن قاش-

قىندى ولتىرسىڭ مەن ساغان ۋوز جاتىمىن اكاكەنىڭ قۇنىن تولمايىن؛ ولتىرە

الماساڭ، ۋوزىڭ ولەسىن.

بۇل *سوزدى ھستىب، قارتىنىڭ ۋالىنىڭ زارەسى ۋىشىب، قۇن داۋلاۋدان قاشادى.
 ال ھندى جالغىزاق قايقىشى قالدى.
 دانىشپان قايقىشىغا ايتادى:
 — مېنا ادامنىڭ بالتىرىنەن *بىر شىبىرەك ەت كەسىپ ال، *بىراق *بىر شىبىرەك
 تەن *بىر مەسقال ارتىق دا، كەمدە بولماسىن؛ مۇنان نە ارتىق، نە كەم بولسا، *وز
 وبالىڭ وزىڭگە، باسىڭدى الامىن.»
 مۇنى ھستىب قايقىشى قاشادى.

بۇل ەرتە كىمگە قوسىمىشا ولەڭ مىناۋ:

*ادىل *بېيىنىڭ الدىنان *ئىس كەتتەيدى،
 جەبىرلىكتى *ناپىسى *ۋىشىن ىستەتەيدى؛
 ەردىڭ قۇنىن ەكى اۋىز *سوز بەن ەيتىپ،
 ايمروپىن كىسىنىڭ ەش توكەيدى.

ولار چاقسى تۇيىمىنى، تۇيە دەيدى.
 *جونىن قاۋىپ *ار *ئىنىڭ جۇيەلەيدى؛
 جامان بولسا تورەشىڭ ەيتەي الماي،
 اق *ئىسىڭدى قارالاب كۇيەلەيدى.

دۇسپانداردى چاقسى *بىي دوس قىلادى،
 داۋنىڭا داۋ جامان *بىي قوستىرادى؛
 بۇ *بىر ماقال: «كىمىكتى اتالماعان،
 انامىن دەپ ۇركىتىپ بوستىرادى.»

ۇرسقاندى چاقىن ادام نابىستىرار،
 اقبل مەنەن چابىساردى قايبىستىرار؛
 جامان ادام وت قىلىپ جاندىرماقتا،
 *سونىپ جاتقان شالاتى قاغىستىرار.

چاقسىلارغا جالوپىن وت ساز بولادى،
 چاتقان بالە جامانتان قوزغالادى؛
 چاقسى مەنەن جاماننىڭ پارقى باسقا،
 ايتا بەرسەڭ *بىر نالاي *سوز بولادى.

ديۋايى ۋايى اۋبا كىر.

پاراشىلغا

اقشا دەسە ارىن تۈككەن،
 پاراشىلسىن قارنى كەڭ!
 ئازاب كۆرۈپ جانىن جەككەن،
 جۈمىسىڭ جوق جارىلى مەن.
 سەن *بىر بۇرسىق، قاندى سۇرغان،
 ئاق قاراسىن ئالغاماي،
 ول *بىر جەمىتىڭ ساغان بولغان،
 چىرتىق تىمىق جالباغاي،
 بايغا قاراپ، جىلى ۇشۇراب،
 چاقىن تارتىپ كۈلمە گۈدەپ،
 ويدان قىردان *سوزدى قۇراب،
 چارامساقئاب كۈيىپە گۈدەپ.
 كىسى *ولتىرسىن، ۇرلىق قىلىدىن،
 چەسىر داۋى جاندا،
 يەردى تۇداي *شىڭ *بىلىسىن،
 *سىڭىڭ تۇپىن قاراما!

جونەۋۇ.

قۇربان قىيا.

(قازاقشانا اۋدارىۋىشى قىر بالاسى)

قۇربان قىيا دەگەن وتىز ۇلكەسىندە *جۇرۇپ، قايدان قاراساڭ، سۇدان
 كورىنەنۇن چارتاس. سىرتىن وتىز اۋلىغا بەرىپ، يەتمەن ەسكى قىزىم ۇرەنمەن
 قاراتىپ، ەگگەيىگىمىرەپ، باسىن تومەن سالىمىراتىپ، بەيتە زۇر قالىڭ ويغا
 قالغان سىياقتى كورىنەدى.

كۇن شىعبى كەلە جاتقاندا، ارچامىدان كەلىپ قاراساڭ، چار تاسقا *بىر
 *نان ادام تىرىمىسىپ شىعبى پارا جاتقان سىياقتى بولادى. *بىر قولى مەن
 چارتاسىڭ تويىمىسىن ۇستاپ، ەكىنشى قولى مەن تاسىڭ جانچاغىنا تىرىپ،
 ۇرەنەپ، تاسقا چاپىسىپ، تۇلاماسقا تىرىسقان كىسى سىياقتى. سۇنى تاس بولغان
 قويىشى دەسەدى. تىراس وتىرىكىن كەم *بىلىمىن؟ *بىراق سۇلاي دەگەن
 چۇرتقا اگىز بار.

وتىزدا (وتىز) تانار اۋلىمىڭ اتى. 1779 جىلى قىرىتقان گىمبەكتەردى

قۇۋعاندا، وتىز ئۇي گىرەك قالغان ەكەن؛ سونان اۋەل وتىز اتانغان . . . وتىز
ويىتى دەگەن-قىرىندىتى ەك ادەمى جەردىك ئىبرى دەپ ايتىلادى). قۇربان
مەيىرامى بولغاندا، اقساقالداردىك ەستە سورلى قويىشى تۇسىپ، قۇربان قىياغا
قاراپ وتىرىپ سونى سوز قىلادى.

بۇرىن قويىشلار كۆپ بولغان. *ار *بىر اۋقانتى ئوعايدىك *وز الدىنا ياتىرى
بولغان. *بىراق سالاقتىدىن مالدىن ارتمى بولغان دەمىس؛ ونىك *ويىشى
ۋەسن دەي جاعىمدى مالشى بولغان دەمىس. ۋەسن بىلمەيتۇن ناۋە شىندە
سوقىباق بولماغان، اعاش شىندە الاك بولماغان، ساي شىندە سۇۋ بولماغان.
سالاقتىدىن قويىشىنا روزا بولۇۋى سونشا، جالغىز قىزىن ۋەندىكە بىرمەكشى
بولادى. *امىنانىك جالغىز قىز؛ جالغىز قىزىك *ۋىشىن ئە ئىستەمەسەن؟
*امىنانىك كوكۇلى كويىتىن راپىقى جاندا دەي؛ اۋلىك اعملار چىكىشكەلىگىنىن
ارىق راپىقى جان دەۋىشى دەي. *امىنانىك بۇل جايىن ۋەسن قويىشى *بىلىپ، راپىقى
جاندى چىك كورەتۇن. *بىر چىندەن سوك راپىقى جان تاۋدان قۇلاب، خان
تاپىرادى.

قۇربان مەيىرامىنىك كۇنى دەي؛ ۋەسن قۇربانغا شالان قويدى الپ كەلدى.
راپىقى جان *ولبىتى دەپ ايتقاندا ۋەسن مۇرتىنان كۇلدى دە:
- *ار كىمنىك *وز كۇنى وزىتە دەيدى.

قويدى باۋىزداب، قولىن قانغا جۇۋعانقان كەيىن تاغى مەيىمەننان كۇلدى دە:
- موزى جىمىلغان وكىنىمەس دەپ بايالارنىمۇ ايتقان ئوي دەيدى. قويىشىنىك
*سوزى سالاقتىدىننىك قۇلاغىنا جاعىپ كەتىپ، قورادا كەتىپ يارا جاتقان *ام
يىتتى كورسەتىپ، باي ۋەندىكە كوز قىسادى. ۋەسن *امىنانا كەمپىردەن *سوز
سالادى. كەمپىر ۋەندىكە كەلە: راپىقى جان جىمىلغان قىياغا شىقساڭ، ساعان
تىمەن دەپ ايتتى، دەيدى. *امىنانىك اكاسى سالاقتىدىن باسەن قاسىيىنى؛
ول قىياغا ەش كىم شىمىقباغان دەي، دەيدى.
- مەن شىعارمىن دەيدى.

ۋەسن ماقە ئاسمەوي، دەيدى سالاقتىدىن. ماقە ئاسىن ئوي دەگەندە نامىسى
كەلەپ، ۋەسن سىرت قىلىپ:

- سول قىياغا شىقىسام، *وزىم قىيا بولايىن، دەيدى. كەشكە تامان كۇن
باتاردا *امىنا كورەدى: قويىشى ورمەلەپ، قىيانىك باسنا تايانغاندا، *بىر
ۋلكەن قىپوتاس ارىلىپ، بۇرقماتىپ، شاڭداتىپ، نومەن تۇسىپ كەتەدى.
جۇرت قويىشى قۇلاب ۋلكەن شىعار دەپ بارب قاراپ، نابالمايدى. ەكىشى
كۇنى تاك ەرتەك تاغى كەلەپ قاراسا، قويىشى ۋلكەن تاس بولەپ قاتىپ
قالغانىن كورەدى.

جۇرت اڭىز قىلىۋىتسا: قويىشى قىيانىك باسنا شىعا بەرگەن كەزدە، كورەنە
راپىقى جاننىك ساۋلەسى تۇسەدى. قويىشى قورىققاننان تاس بولەپ، قاتىپ قالادى.

نوعايلار . . . . . جارتاسقا قۇربان قىيا دەپ ات قويىتى.
وسلاي دەگەن *سوز بار، نراس وتىرىگىن كىم *بىلىسەن.

(قىرىم *سوزى ماركىستەن).

دەنگى تاۋ .

(قىرىم سۆزى ماركىستىن)

قالى ۋارى سۆلمۇ، ۋارى مەرگەن! سەنى كىم ۋەنتار؟ سەنىڭ نىستەگەن
 ۋارىنىڭ جۇرت ۋازىنىدا سۆز بولسۇن انادا بالاعا قالسۇن، قۇس اسپىتۇن قىرىمىدى
 تەمىر چول چارىب وتكەن، قۇستىن بەتتەر ادام اسپانغا ۋىشىب شارىقتاعان
 زامانغا كەلىپ جەتتى. جان سىرىڭنىڭ جەل جەتپەسكە ۋىشىب الەب، وت اربادان
 وزالارمەدەنىڭ، ۋىشىدى ۋىلا المايمىن. ۋىراق، ادام بالاسىن وزىمىنن وزدېرمايمىن
 دەپ، انىڭداۋزىڭدە مامىت بولار دەنىڭ. سەن جەل جەتپەسكە ۋىشىب اب جوسە
 تاندا، ۋىشقان نۇستى جازىمىز جالغىز وق بىن جالپىمىتقاندا، سەنى كۆنۈر كەمەيتۇن
 وتىزدا بوز بالا بارما دەدى؟ وتىز ولەكەسىندە سەننى اسقان مەرگەن بارما دەدى؟
 اڭلىق قانچىغا قاندا مەي قايتقان كۈنىڭ بولمۇشما دەدى؟ ۋىشىتى مەلىق اسپىنىپ،
 ادام اياق باسپان مەشكى تەۋدىڭ باسىندا عالمى كۆرىنگەندە، تاۋ تەكەلەرى
 قالىمراپ، قايدا بارا بىن پىلمەي سەسۋشى دەدى. سەنىڭ سۆيەگىڭنىڭ اسپلىدى
 سول: ۋىلاىم مەمۈگەن مەشكىگە مەش كەزدە تىمەۋشى دەنىڭ. سەنىڭ ادامشلىقىڭ
 ادام تۈگىل اڭغادا بار دەدى.

ۋىر كۈنى تاۋ ەشكىسىنىڭ جاس ۋىلاقتارىنىڭ ماڭاراعان داۋىسى ەستىلگەن
 كەزدە، قالى ۋىرمىنىڭ ۋىنىدە كەلەدى. ۋىرمىيا-قالى سۆزىگەن، قالىغا سۆيىكىنى
 كۆرىنىۋ ۋىشىن تىرناق شاشىن ۋىرمىنى قىناغا * بوياعان جەس ر جاس كەلىنەشكە.
 ۋىرمىيەگە قالى كۆڭلى سونشا كەتكەن، ايتقاندىن ەكى ەتەي، تاب دەسە
 قۇس سۋتى بولسادا، تابىۋغا تالاب تىلانۇن. كۆيىدە تاب دەپ اۋرەلەيتۇن.

قالىغا قىيىن ۋىنى سىتە دەزىندەكى قارايتۇن، مەكەر كوزى مەن قاراپ،
 ۋىر نارسەگە نالىمىدى جۈمەسايىن دەدى. ەرتەڭ ماغان تاۋ ەشكىسىن انىپ
 اڭد بىرشى دەدى.

— بولمايدى! ۋىلاىم مەمىرەپ جۇرگەن ەشكىنى اتمۇغا بولاما؟ بۇنە تىلەك!— دەپ
 قالى تاڭىرقادى. مەن كەرەك تىلغاندا، ۋىلاىم ەرتىكەن مەشكى بولسادا. انساڭ
 قايتىدى؟— دەدى ۋىرمىيا.

— اتالمايمەن!

— اتالماساڭ، كات! سۆز ۋىشىتى.

(*) قىرىمدا نۇوعاي ايەلەرى تىرناق شاشىن قىنا سىياقتى نارسەگە بويالىدى.

قالى تۈرۈپ، مېنە قىزىق دەگەندەي بولدى دا ھىككە قاراي باسىپ:
— اقمىلىسىز قاتىن! دەدى.

— اقمىلىسىز قاتىنغا نەگە كەلىپ *جۇرسىن؟ دەدى *ۋرمىيا. سەيىت مامەت بۇي
تىپ *تەل قايمىمايدى. سەن اتىپ اكەلمەسەڭ، سەنەن باسقا اكەلەر. ايتەۋىر، تاۋەش—
كىشىن مۇندا اكەلمەندى. مەيلىڭ غېلىسىن! دەدى *سۇر جىلان *ۋرمىيا.
ئەلى ۋەينە قايتىپ كەلدى، نازالانىپ قالىڭ ويغا كىردى. لغاشتا بۇلبۇل
سايىراب سىڭگەر لاتىپ جاتىر. باقشادا شىر—شىر *ان سالغان شەگىرىنكە داۋىسى.
كۆكتە *بىر—بىرىنە جىلىسىپ جاقىنداسقان جۇلدوزدار. *بارىنىڭ اتقارغانى سۈيىس—
كەندىك بورىشى. جازدىڭ مۇنداي تۇنىدە ۋىقى ھەش كىم ۋىمىقتاعان جوق؛
قالىپدا ۋىمىقتامادى. ۋرمىيا *ابدان ارباب العان. ونىڭ جامان ەكەننىدە بىلەدى:
سوندادا بارماي شىداپ تۇرا المايدى «سەن اكەلمەسەڭ، سەنەن باسقا اكەلەر»
دەدى اۋ! جوق! بۇل بولماس. مەنەن بۇرىن ھەش كىم اكەلمەس دەپ قالى تۈرە كەلدى.

ئالڭ جاڭغا بەلگى بەرىپ كەلە جاتىر ەدى. قالى تاۋغا قاراي تاتىس سۈقەپاي
بەن جونەلگەندە، ئالڭ سىمەرى جەر بەتىن جاڭگاعانا *سۈيىپ ەدى.
ھىكى تاۋ جلقىن. قالى تىرمىسىپ، تىرمالاب *بىر تاۋدىڭ ياسىنا شىمىقتى.
قارسى قاپاقتا تاۋ تەكەلەر بۇل كەزدە كوپ بولاتىنى *وزىنە ايان. ارادا جالغىزاق
«جەر قۇلاعى» بار. ھىكى تاۋدى ەكى بۆلگەن ۋىكىمىردى قىرىم جۈرتى جەر
قۇلاعى دەيدى. جەر قۇلاعىنىڭ نەرە كىدىگى سونشا تۇبى جەردىڭ تاۋ وزە كىنە بارىپ
توقتايدى. دەسەدى. جەر قۇلاعى دەيتۇندەرى، جەر استىندا بولۇپ جاتقان جاقسىلىق،
جاماندىقتىڭ بارىندە جەل قۇلاعى ارقىلى ەتىپ *بىلىپ جاتادىمىس.
قالى جەر قۇلاعىغا جاقىن كەلگەن كەزدە، كوزىنە *بىر اقساقال شال *تۈس—
تى. ساقالىنىڭ ۋزىندىغى سونداي *ۋشى ۋىگىر تۇبىنە كەتكەن.
— امان با، قالى. قۇلقىن سارىدەن تاۋ تەكە اناۋغا كەلگەننىڭ قالاي؟ دەدى شال.
— سولاي، كەرەگى بولدى، دەدى قالى.

— *يارى *بىر، ھەش نارسە اتىپ الالمىسىن! دەدى شال. قالى شالغا
جاتىندا كۆمۈرۈپ ەدى، شال ۋىگىرگە جوعالمىپ كەتتى.
— كىم سىن؟ دەپ سۇرادى، جاۋاب بولمادى قوپارىلعان ناستار نومەن
قاراي تومالانغان *دېبىستارى عانا ەستىلدى. قالى قانشا تىمكىداسادا، قايدا توقتاعانىن
بىلە المادى. تاۋغا قاراي كوز جىبەرىپ ەدى، قۇلاعىن تىمكىپ اب، ادەمى تاۋ
ھىكى قالىپھا قاراپ تۇر.

مەنەن كەزەنەپ، كوزدەپ ەدى، ھىكىنى بىرەۋ سۈنۈپ وتىر. سۈنۈپ
وتىرعان ايدىل قاتىس سىياقتى. بىينە *وزىنىڭ ولگەن قارىنداسى.

مىلتىقتى كەزەنمۈدى قىزىپ، كۆزىن سۈرتىپ قاراپ ەدى، ەشكى باياعى
ورنىندا تۇر؛ ەيراق جانىندا ەش كىم چوق. مىلتىغىن ئالغى كەزەندى، ناعى
ەشكى جانىندا اىەل كورىندى. ايل قالىغادا قاراپ قويدى. قالىغىدىك ەجۈرى
سۈپ-سۈر بولىپ تۇسى قاشتى. قالى شەشەشەن تانىي كەتتى. شەشەسى قالىغىغا
قاراپ باس شايقادى، ئالى مىلتىغىن ئاستاپ:

- اجە كەم! دەدى.

قۇيىن ەجۈرىپ قىيا تۇيىن شاگداننى. ەشكى ەلى نۇر، قوزعالمادى.
- ۇكىم بە؟ تۇسىم بە؟ دەپ قالى ۇشششى رەت مىلتىق كەزەندى. ەشكى
جالغەز، ەيراق قاسىندا ەبو ۇلاق كورىندى. انشىيىن كوزىم قاراۋىتقانغان
ەكەن عوي دەپ بىلاب، ەير وقتان سەسبەي قاتسىن دەپ، ەدال جۈرەكتى
قاراۋىلغا بايلاب كوردەدى.

سەرىپىدى جاگا باسا بەرگەندە كوزىمە تۇستى: ەشكىنى ەمىب جەتقن. قالى
وز بالاسىنداي ەركەلەتىپ جاتسى كورىپ سۈيەتىن ۇرمىيانىك جاس قىرى.

قالىغىدىك ئۇلا بويى مۇزداي بوب، قالىتىراب كەتتى! ۇرمىيانىك جاس تەزىن
اتىپ تاستاي جازدادى ۇ. ەسى اۋىپ ئالىب فالادى. كوپ بە، ازبا جاتقان بىل-
مەيدى. سوتان بەرى قالى جوعالدى. ئاستان قۇلاب ولگەن شىعار دەپ، جۇرت
كوب نىزدەيدى، ئابا المايدى. بۇل «جەر قۇلاغىنا» تۇسىب كەتكەن شىعار؛ ولاي
بولسا، نىزدەپ ارام نەر بولمايىق، دەپ جۇرت كۇدەرىن ۇردى.

قالىغىدىك ۇرمىياسى جالماۋىز كەمپەر سىماقتى بولىپ قارتايدى. ۇرمىيانىك
جاس قىزى الدا قاشان بوي جەتىپ، كۇيەۋگە ەتىيىپ، بالالى، ۇبىرلى-شۇبىرلى،
نەمەرەلى بولدى. قالىغىدىك قۇربىلاس چىگىنتەرىنىك ەبارى ۇلىپ ەيىنتى
كەيىنگى جاستارعا قالى نۇۋزالى وتىرىك-شىنى ارالاس جۇرت اۋزىندا سوز
تالادى.

ەبىر كۇنى مەككەدن اسان دەكەن قاچى قايتادى. چىمىلغان جۇرتقا جاقىلى،
جاماندى كورگەنن سويلەيدى. بارىنەندە تاماشلى سول: قالىغىدى اسان ۇز
كوزىمەن سىتانپۇلدا ەداربۇش بولىپ جورگەنن كورەدى. . . . .

تانىغان سوك «قالى» دەپ شەقىرغان. قالى مۇنىك بەتىمە قاراپ، ارىراق ئوقتاب
تۇرادى-دا، ناعى. . . . . جۈرە بەرەدى.

قازاتشالما اۋداربۇشى: قىمىر بالاسى.

ەلەس.

مۇنان *جۈز جىلدايى نىڭگىرەك مىسىر جەرىندە سوعىس بولدى: پىرانسۇزدار مىسىر مەن سوعىستى. سوعىس كەرىندە پىرانسۇز اسكەرىنە *بىر مەزگىلدە *شول مەن جۈرۈۋكە نۇۋزا كەلدى. مىسىر *شولى جالپايى توم بولادى؛ يا سۇۋ يا عشوب اعاش دەكەن *تەبىئى بولمايدى. جەرى نىتىق. كۈن قەزىۋىنىڭ كۇشتىلىكىنەن كەلە چاتقان ادامدارنىڭ *تىنىسى تارتىلىپ، دەم الەمۇ قىيىن بولدى. زاۋال اۋدى. سالدانتار *شول مەن وتە ۇزاق *جۈردى. قارىندارى اشتى، نىتىق *وتىپ سەلەلەرى قاتتى. اۋىر قۇمىدى جول شارشاتتى. اسىرەسە شولەن اسىرەپ، نىلكەرى اۋزىنا سىيىمادى. *بىر سەپىرا سالدانتارنىڭ *تەبىئى جۈرۈۋكە *الى قۇرىپ، قۇلاپ جان تاپىپوردى.

*بىر مەزگىلدە كەندەتەن بەلەس، ار جاعىنان *موب - *مولدىر سۇۋى بار ۇلكەن ايدىن. كول جارق تە قالدى. كولنىڭ جاعاسىندا بۇتالار كوگەرىپ تۇر؛ قۇرما اعاشتارى *وسىپ تۇر؛ اعاشتىڭ ساپاسىندا اپپاق ۇيلىر كورىنەدى. سالدانت تاز: سۇۋ! سۇۋ! دەپ شۇۋ تە قالدى. شىپرا كۇمراپ، بار كۇشتەرىن جىيىپ الەپ، كولگە قاراي جۇگىرە بەردى. *بىراق مىناداي نارسەنىڭ ۇستىنەن شىقتى: سۇۋعا قاراي قانشاما جۇگىرسەدە، كول بۇرىنەسىنداي قاشىق كورىندى. اۋىل *ارى جىلمىسا بەردى. كول قاشىقتاي بەردى؛ قانشا جۇرسەدە سۇۋعا جەتە الەلەدى. مۇنان *شول قاينا بۇرىنەسىندا بەتەر كەبىرە باستادى. جۈرۈۋكە بۇرىنەسىندا قىيىن بولا بەردى.

*شولنىڭ سالدانتار كەلە چاتقان جەرىندە ەش قاشاندا كول بولغان ەمەس. بۇلاردىڭ كورگەنى ەلەس بولمى شىقتى. كەش بولمى، كۈن باتقان سوڭ، كول دە: جاعاسىنداغى كوگوراي دا، اۋىلدا دىم قالماستان، نۇمان سىقىلدانىپ، چوق بوپ كەتتى. كەلەسى كۈنى *تۇس كەزىندە كەشەگى ەلەس تاغى كوردى. بۇل سىياقتى ەلەستەر سىيرەك ەمەس. مۇنى كوب ادامدار كورگەن دە، وسى كۈنى كورىپ دە *جۈز. كوبىنەسە مۇنى شولەن تۇراتۇن اراپتار كوب كورەدى. بۇل ەلەستەردى ساعىم دەيدى. مۇندايلار تەگىزدىڭ دە، جەردىڭ دە ۇستىندە بولادى. جىلى، سۇۋىق جاقىرادا بولادى؛ *بىراق تىنىق كۈنى كورىنەدى.

*وز كوزى مەن كورگەندەر ەلەس جاپىندا نىڭ تاماشا قالارلىق نارسەلەر ايتادى. سول تۇستىڭ تەگىزدە *بىر وت كەمە جۈزىپ كەلەدى كەن. كۈن تىنىق. *بىر كەزدە كەنەتەن سۇۋدىڭ ۇستىندە كەمە كورىنەدى. كورىنگەن كەمە سۇۋدىڭ بەتىنەن جوعارى چوستىرىپ كەلەدى. ادامدارى، زەگىبەرە كىنەرى

بويىنىپ تۇر. اۋادا سۇۋۇ بەتمىدە گى دەي راۋلاتىپ كەلە جاتىر. اۋا كەمەسىن كورگەن سوڭ جۇرت شوشىپ كەتتى. «جانا بۇلاردىڭ اراسىندا كويىتىن بىر ەلەس جايىندا اڭم سوزدە بار ەدى. ەندى ەلەس بۇلاردىڭ كوز الدىنا كەلدى. كاپىتاندى ¹ شاقىرىپ الدى. بولمەسىنەن جوعارى شەمب، اۋا كەمەنى كورگەن سوڭ اۋ، كاپىتان تۇسىنە قالدى. اۋاداعى كەمە بۇلارغا الدىندا جوللىققان كەمەدەن ايرىسا تانىغىسىز، جازىلغان اتىدا تاب سول. ول كەمە الدا قاشان كورىنەي كەتكەن. اۋاداعى سونىڭ سۇگىرەتتى، ساۋلەسى ەكەن. اسپان ئاپ اينا سىمىلىك ئىش كەمەنىڭ ساۋلەسىن كورسەتەت تۇر ەكتىن.

ول كەمە ەلمۇ، الپىس شاقىرىم كەتەت قالغان؛ ونى كوربۇكە بولمايدى. بىراق اۋادا ساۋلەسىن كوربۇكە بولغان. ەگەر جوعارى جەردىڭ ۇستىنە زور اينا بىلىپ قويىپ ايفانىڭ بەتمىنە جەردەن قاراساقتا، الگىنى كورەر ەدىك. تىنقى كۇنى اۋا ەدال ۇستىندا ي اينا بولادى. سونى مەن تەكشۈرەشلىرى اسپاندا كورگەنى ەلەس ەمەس، اللىقا ۇزىپ كەتكەن كەمەنىڭ ساۋلەسىن كورگەن. اۋا، اينا تارىزدى، كەمەنىدە. تولقەندىدا تەكشۈردىدە كورسەتكەن تۇسىنگەن.

بىر سۇگىرەت سالۇغا شەبەر كىسى ايتادى: جوللاۋشى كەلە جاتىپ، بىر كەزدە اسپاندا بۇتىن قالا كوردىم. مۇناۋاسىدا ۇيلەرىدە تۇر. جوق بوب كەتتەي تۇرغانىدا سۇگىرەتتى ەلەستىڭ سۇگىرەتتىن سالىپ الا قوبغان. ەلەس جوق بولۇپ كەتكەن سوڭ، جولى مەن جۇرە بەرگەن. بىر نەشە ساعات جۇرگەن سوڭ، بىر كەزدە كەنەتتىن بەلەستىڭ استىندا الكى سۇگىرەتتىن سالىپ العان قالاسىن كورگەن. بىراق بۇل قالا اۋادا ئىلىنىپ تۇرغان جوق، جەردە تۇر. مۇنىڭ ەلەس دەگەنى-ساعىم. پەتەربوردان وتىز سەگىز شاقىرىم جەردە «ارايىمەنباۋىم» دەگەن كىشىكەنە قالا بار. جايدا مۇنان پەتەربور ارەڭ-مارەڭ قىلىنىپ كورىنەدى. بىراق كەيە پەتەربوردىڭ ساۋلەسى اسپاندا كورىنىپ قالادى. سول كەزدە، اينا سىياقتانىپ، اۋا «نەۋا» نىڭ وزەننىدە، اللىن كۇمبەزدى سىياقتىڭ سابورىندا، ² جەل كەمەلەردىدە، وت كەمەلەردىدە كورسەتەدى. مۇنداي ەلەسلى العاش كورگەندە كىسى تاڭىرقايدى، بولماسا تىپتى شوشىپ كەتەدى؛ بىراق بىر نەشە ىرەت كورگەن ادامغا تاڭىرقايمىقا ەش نارسە جوق.

كىسى جايدا كورمەيتۇن جانا ۇزى تۇسىنەيتۇن نارسەسىنە تاڭىرقايدى، كەرەمەت دەپ ويلايدى. بىر نەشە ىرەت كورىپ، سەبەبىن تۇسىنگەن نارسەگە تاڭىرقاۋدىدا قويايدى.

¹ كاپىتان-كەمە باستەجى.

² سابور-ھىرستىيانداردىڭ زور شىركەۋى، وتدا مۇپىتى سىياقتى ۇلكەن مولدالارى بىمام بولادى.

اۋا دېرىلدەپ قالتىراسا تويىناپ تالادى. نۇسئىبەگەن كىشىگە غانا بۇل كارەھەت كۆرىنەدى. بۇل چەردەدە اۋا ايغا سىياتتى ساۋلە ئۆسۈرگەن مەن، ار قاشقاندا چاقسى ساۋلە بولمايتۇن كۆرسەتەدى.

كەيدە اۋا چاقسى تۈكەل، تىبىتى چاندى، جانسىز. نارسەلەردەن ايمىرسا تانمىسىز قىلىپ ساۋلە ئۆسۈرۈپ، وقىغان تۈسىنىكىتى ادامداردىك دا كوزىن ايتايدى. سول نۇستىك اپىرىكەدەگى (الجىر) جازايمىر دەگەن چەردە ەكى تويەنىك اراسىدا وتكىل جىرا بار. مۇنى «ەلەستەر جىراسى» دەيدى. سول چاقنا قىزىمەت ەتكەن ەبىر پىرانسۇز اپەسەرى وسى جىرا جايىندا مىنانى ايتادى: «ەبىر كۈنى دەپ لۇۋعا جىرانىك كىرەر اۋزىنداغى تاسقا وتىردىم. كەنەتتىن مەنن وتىر تايلاقى چەردە تاس ۇستىندە وتىرعان ادام كوردىم. ول كىسى دە مەن سىقىلدى وتىر مەن وعان قاراي ەبۇرىپ دىم، ول ماعان قارسى ەبۇردى. چاقىنداغان سوڭ ولدا اپەسەر كەنەن ەبىلدىم. ونىك ۇستىندەگى كىيىمى دە مەنىك پولكىمىنىك پورماسى. ول ماعان تايانپ كەلگەندە، مەن تاڭ-تاماشا قالدىم: تاب مەنىك ۇزىم! ۇقاساتتىغىما سونداي شوشىپ كەتتىم، مەن وعان قولم سوزدىم؛ ول كىسى دە قولن سوزدى. قىلمشىدى قىناپتىن سۇۋىرىپ الىپ، ۇمتىلدىم؛ ولدا ۇسۇنىتتى؛ قىلمشىنى جالاڭاشتاپ الىپ ماعان دۇرسە قويا بىردى. ەبىر ەكى انتاب جۇزگەنمىشە ەلەس جوق بوب كەتتى.

سونداغانا اپەسەر نە كەنەن ۇسۇنىتتى. قورققانمىن ۇزى ايتالدى. نەدەن قورقىپ قالدى؟ ۇزىنىك ەلەستەگەن ساۋلەسىمىن قورقىپ قالدى. وسى جىرادا باسقا اپەسەرلەر جانا سالداتتاردا سول سىقىلدى ەلەستەر كۆرگەن. ەبىر سالدات. قورقىپ كەتتىم، قىلمشىن تاستاي قاشقان. تورعانغا كەلىپ، ارتىمىن ەبىر توب ەلەس قۇۋدى دەپ ايتقان. ەلەس جايىندا اڭگىمە جۇرتقا تۇراغان دۇرىسىندا، مۇندا ادا ايناداعىداي ساۋلە: سالدات ەلەستەن قاشقاندا ەلەس دە ارتىمىن جۇگىرگەن.

تاماشا ەلەستەر تاۋ اراسىندا بولادى. گەر مەننىدە «بىروكەن» دەگەن الاسلاۋ تاۋبار. بۇعان كوپ ادامدار-تابىيەتتىك عاجايىپ قۇبىلمىس قاراۋعا بارادى. بۇل قۇبىلمىس تاۋدىك اتىنان «بىروكەن ەلەسى» دەلىنەدى. كىسى كۈن شىمەۋىغا قارسى كەلەدى. ەبىر جوللاۋشى ايتادى: كۈن شىغا تاۋعا كەلدىك. كوك ەبۇزى اپ-اشىق، سۇۋداي موب-مولدىر؛ تاۋ ەتەگىندە جىل تۈمىدى ايداب تۇر. كۈنگە ارتىمىدى بەرىپ، تاۋدىك تاس تويەسىندە تۇرىپ، كوككە قارادىم. ەبىر كەزدە كەنەتتىن كوككە اۋادا ەبىر داۋ كىسى كوردىم. كۈن ارتىمىن تۇسكەن سوڭ

الكى داۋا غە زور ادامنىڭ كۈلەڭكەسى يا سۆلكەسى سىياقتى كۆرىنىدى.
 اۋادا تۇرىپ، داۋا نۇدان جوعارى كۆتۈرىلىدى. سول كەزدە چىل سوغىپ كەتىپ،
 قالمىغىمىدى ۋىشىرىپ جىبەرە جازدادى. قالمىغىمىدى باسۇغا قولمىدى كۆتۈرىپ
 ەدىم، داۋدە قولمىن كۆتۈردى. جولداسىم چاقىنداپ كەلىپ ەدى، بۇرىنەى داۋدىڭ
 قاسنىدا تاغى بىر داۋا تاب بولدى. بىز نە سىتەسەك، ەكى داۋا سونى سىتەدى.
 بۇل داۋلەر كىم؟ بۇل بىزنىڭ كۈلەڭكەمىز؛ جوعارى كۆتۈرىلگەن تۇماننىڭ
 پەتمە خارغا تۇسكەندەي، بىزدىڭ كۈلەڭكەمىز تۇسكەن. بىر ازدان سوك چىل
 تۇرىپ، تۇماندى ايداپ كەتتى. داۋلەردە جوعالىدى. ارتمىن تاۋدىڭ تەككىتىن
 تۇمان تاغى جوعارىلادى؛ داۋلەر تاغى تاپا تەلىدى. (سەگمەتتە قارا).

۱۰ - خىشى سۇگىرەت: بىرۈكەن تاۋىنداغى ەلىس

ۋىستىداي ەلىستەر كۆپ
 تاۋلاردىڭ اراسىندا بولادى
 سالىن: قىرىمدا «اي
 يىغىرى» دەگەن تاۋدا ەلىس
 كۆپ كۆرىنىدى.

تۇستىبەلگەن ادامدار
 مۇنداي ەلىستى داۋا
 پەرى دەپ قورقۇمغا، تىببى
 سىن تالىپ قالدۇغا
 بولادى. سىن تالىپ قالىسا،
 تۇستىبەلگەن قازاق سىياقتى
 ەلىس داۋدىڭ، پەرىنىڭ
 سالىقى سىدى دەيدى
 بول جاراتمەستىڭ زاڭماتۇ.
 سىلىپەي، تۇستىبەلگەن «كە
 مات» دەپ ۇغىنىپ، تۇر.
 بىققانغا قوس كۆرىمىگەن
 رۇۋبا كەيمىشەن

سۇراۋلار: اللىكى
 خىشى تاۋداغى «قالمىدىڭ
 تاۋغا بارغان مەزگىلىن،
 كۆرگەن شالەن، ادا.
 خارىن ۋسى مافالاداغى
 اڭگىمەلەر مان سالىس.

شەرىكدار! قالغى ەسىن
 نەدىن تاندى؟ كۆرىمىگەن
 تارساغر نەلىكتەن چوق
 جاراتمىستىڭ قۇبىلىسىنا تۇستىن تۇن كىسى-مە؟ قاي جوعالمۇن قالغى خارىس
 قىلىندى مە؟ قازاق مۇنداي قۇبىلىستى تۇستىن مە؟ تادىپ بىلەدى؟ ولارىن سىلىم
 نە دەيدى؟ تاۋدا، جىردە جىن، پەرى، داۋا بارما؟ قالمىدىڭ تىتامىلىدا بولۇپ
 تۇسكەن-بە؟ ۆزدەرىڭدە سىرتىداي، اڭگىمە ويلاب تالۇپ تۇستىلىرىڭدەرا

بەدەشارانلار .

ھاكىم بولغان، داۋىلاشقان، قاتارلىق قاراڭغى تېن. كەدەي يالماقشنىڭ
 لاشىسىدا جەل قاپتىڭ ەسكى كەتەين جامابە وئقا ۋەگىلىب ۋىتى وئىر. جەل
 ۋەگىلىب، تەڭمۇ كۆرۈلىدە، سۇ سېلىنلاپ، ئولغىن سۆيۈلداپ، ھاكىمى ساقىر.
 لاپ، اينەكتىڭ نارس - تۇرس ەتكىنى ۋەجىنىڭ قۇلاغىغا سىلىدەي. قاراڭغى
 قورا. قارا داۋىل سارتقا - سۇر. ئەڭ كەدەي يالماقشنىڭ لاشىسى جەب - جەل
 ۋىلداي، جىيىنقىنى پەشتىڭ شىنىدە شوشە شىتىرلاپ جاتىپ، وئ كۆرۈلىدە.
 مازداپ جاتىپ جاتىر. ۋەي شىنىدەكى سەغىر جۆپىنى. ۋەمراق ئاب نازا، خەردە
 ۋەكەن بوسەكتىڭ ۋىتىنىدە ۋىمە - جۆپمە بوي جاتقان ۋەبىرلى - ۋەبىرلى بىس
 بالا. ۋەلارغا كۆرۈلىدەگەن ئولغىنىڭ داۋىسى اناسىنىڭ ئىلىكەگىنى مەن سوردەي.
 ۋەتتى ۋىقىغا ياتىپ جاتىر.

بالمىق اۋلاي مانا كەتكەن ۋەجىنىڭ جۆپىنى بۇل ۋەتتە تەڭمۇ ۋەجىر.
 مۇنداي داۋىلىدى، جاۋىندى قاراڭغى تۇندە تەڭمۇدە بالمىق اۋلاۋ قانداي كەتەر!
 قانداي قورۇنىش! امالى پارما، قاپتىسىن ۋەبىر ۋەبىرلى جاتىدى اسواماي.
 نەگەتەپ، قاڭغىرتىپ جىيەرسىن بە؟

ۋەجىنىڭ قۇلاغىغا تەڭمۇدىڭ كۆرۈلىدەگەنى، جەلدىڭ ۋەلغىنى، ۋەتتەكتە
 شاڭقى ەتكەن شاعالانىڭ اشى داۋىسى تىمىدى. جاڭمىر قۇيىپ تۇر. جەننىدە
 ۋەرە جوق. داۋىل كۇنى تەڭمۇ بۇۋۇرقانىپ، ئولغىن ايداپ، ئاسقا سوعىپ، ئالغان.
 ئالغان بولغان كەمەلەردىڭ، قالبالاڭداپ جان ئالاسىپ - ۋەۋعا ياتىپ باراتقان
 كەمەشلىرىدىڭ سۈلدەسى ۋەجىنىڭ كوزىتە ەلسەنەگەندەي بولادى. ۋەجىنىڭ
 ۋەرىي ۋەشادى.

بالالار ۋەيىقتاپ جاتىر. ۋەجىنىدى ۋەي باسادى، ۋەلانىپايتۇن ئاي ۋەبىر جاقسى
 تۇرمىس بار؟ ۋەمىنۇت ساين بالە مەن قازاغا باسما ۋەستىمىپ، جاتىن ۋەبىر تىمىدەي
 كورمەي، كۈندە كوك تەڭمۇگە بالمىق اۋلاي كەتەتۇن قوساغى ەستە ۋەبىر تۇستى.
 ۋەزى بولسا، ەرتەدەن قارا كەشكە دەيمىن تەنمى كورمەي پەينەتتە جۇرگەنى
 ەستە ەكى تۇستىدى. پەينەت پەن قاپاتىن ئاليسى قاي ۋەبىر جارتىمدى؟ شىيەتتەي
 بالالارى قىسى، جازى جالانبايى دىردە كىتاب بۇل جۇرگەنى، اق ئان كورەرگەندە
 قاپتەمەيدى، قارا ئان كەيدە ياردا، كەيدە جوق. بار جالبىزبا قىلانۇنى بالمىق؛ بار
 قۇۋەتلىشى بالالارىنىڭ دەتەڭ ساۋلىغى. ئاي، جاساغان - ئاي تەڭمۇ قالاي كۆرۈلىدەي
 پارادى؟ جەل ئاغىپ ساقىرىپ، كۇشەيدىپ پارادى؟ الگى قايدا ۋەجىر ەكەن؟
 سوتى امان ساقىزاي كور. جاساغان سوعان مەيىرىم قىلا كور؟

ەل - ئانتۇن مەزگىل *الى بولا تويغان چوق جۇيىم كورىمەر مەكەن، نولقن
 باياۋلادىغا مەكەن، چال تولاستاندا مەكەن بىلەن دەپ، *جانى قامىڭ قارا
 سالىمىن چالمايم، شىراقى المى، نىمقا شىعلاي. *الى قان - قاراڭغى؛ *ساق
 چاڭبىم سوكىمەن، بۇر كىم تۇر. قالادان شىتكىرى تەگمۇدىڭ ئابلىمدا مەجرايىم،
 قۇلاعالى نۇرغان، نوزغان *سىڭى بار، *سىڭى *ئۆي بولانۇن چال شىقنا سوتقاندا
 الكى *ئۆيدىڭ *سىڭى سىقىم - قىر تەدى. ئاب جامان *ئۆيدى قۇلاتقالى سوتقانداي.
 چال *شىن ئارتىم، *كەلەن سىب سوعىم - سوعىم قويلاي. *سىڭى *بىر سىقىملايدى،
 *بىر شىڭغىرادى، *بىر نىڭسويىدى، *ئۆي ئويىسىندەڭگى *سىڭى سايلان بۇيە
 چىلان ادامشا سىدىرلاپ سىدىرلاپ دەمىگىم چىتىم. *جانى *سىڭى *ئۆيگە كەلەن،
 قىڭغىرايغان اينە كىتىن سىعلايدى، *ئۆيدىڭ *شى ناستاي قاراڭغى. «ئالۋاقاس بايەۋىتى
 كورەيشى، *مىتىب كەتكەن *كەنمىن عوي، كەشە كۆيى دىمانى ئاشار داۋ، ...»
 چىلدان چالغىز. . . سۇرلىنىڭ كەلەن كۆڭلىم سۇرايىنۇندا ادام چوق. . .»
 دەپ بىلاب سىڭىم تىرىسلىدا تىلدى - تىڭدا سا، تىم - تىرىس. *ئۇن چوق - جانى
 بىلابىدى: وي، بايەۋىس! *بىر *ئۆيدى اسىراب تۇرغان سۇرلى دەدى. . .
 *ئۆزى *ئۆي: نە جانى چىتىم *كەن؟ كۆپ بولماغان مەن *كى بالانىڭ تاماغى
 *كاي ما؟ *ئۆزى چىسىر قاتىن، سۇيەنەرە سۇيەنەرە چوق؛ بار مىندەت *وز موبىنىدا:
 *نىڭ *ئۆستىنە *ئۆي قاراتىسب. . . ۋە. سۇرى قايناداۋ، بىمشاراننىڭ. . . *جانى:
 كورشى - كورشى، دەپ دۇركىن - دۇركىن داۋستىل قاقسدا، دىبىس چوق،
 *جانىدىڭ بويى مۇزداپ، قالىتىراب، توكا باستاپ، چاڭا *ئۆيگە قايتارغا تۇرغاندا
 *كەلەن دەپ سوتقان *ئۆيىنىمىلى چال *سىڭى سارت *تەكشۈر شالقايسىن *تۇسىردى.
 *جانى *ئۆيگە كوردى. شىراقنىڭ كىم *ئۆيگە چارىغى دىبىسىمىز *مىشەيىم ئۆنەرگەن،
 قاراڭغى *ئۆيدىڭ شىمە ساۋلە *تۇسىردى. *ئۆي دىمىققان، *ئۆيىنىقتان *وت چاغىلماغان.
 *ئوراداي لىزىپ تۇر. *سىڭىگە ئايۋ *بىرگە دە *ئۆي - *ئۆيىنىڭ *ئۆستىنە چىسىر
 قاتىن *ئۆلەن چىتىم؛ تۇرىمىن ادامنىڭ ازى بويى نىڭ *ئورادى؛ سولغان چىنىمىز قولى
 *بىر دەمگە *ئۆستىنەنداي سالىمىن سىزىلا - بىرلاب چىتىم. *ئۆيىنىڭ *كى قانداي
 چىرە شىتتىڭ *ئۆستىنە *ئۆيىگىم، *بۇرۇسۇپ بوزارمى شاشى *ئۆيىنىم مونتىمىم،
 چاس بالاپانداي *كى بالا چىتىم. *ئۆي داۋىلىنىڭ داۋىسىن *اتلىمىن ايسىلىپ
 چىتىم قاتىن سەزەن مەن *مەن؛ مۇمىن *ئۆيىنىڭ *ئۆيىنىڭ *ئۆيىنىڭ *ئۆيىنىڭ *ئۆيىنىڭ
 شاپىتى مەن چاۋىپ سالىمىن شىشەنىڭ *ئۆيىنىڭ *ئۆيىنىڭ *ئۆيىنىڭ *ئۆيىنىڭ *ئۆيىنىڭ
 نامىنى *ئۆيىنىڭ *ئۆيىنىڭ نامىنىڭ *كۆردىڭ چاسى تارىدەنەپ *ئۆيىنىڭ چىتىم.
 كۆپ تۇرالمى، *ئۆيىنىڭ *ئۆيىنىڭ كۆتەرگەن *بىر تارىسى يار، بىرەۋ قۇۋغانداي،
 ارتىم قاراۋغا بانالمى. چۆكەرە ياسىپ *جانى *ئۆيىنىڭ *ئۆيىنىڭ *ئۆيىنىڭ *ئۆيىنىڭ
 *ئۆيىگە *ئۆي، *ئۆيىنىڭ *ئۆيىنىڭ سالىپ، چالمايدان شىمىلىقتى تۇسىردى *ئۆيى
 *بۇرۇلمى، چۆرەڭكى *ئۆي، *ئۆيىنىڭ *ئۆيىنىڭ *ئۆيىنىڭ *ئۆيىنىڭ *ئۆيىنىڭ

قانداسىدا «الكى نە دەر ەكەن؟ .. نە ستاندىم؟ ۋە نە دەدە بەس بالا بار... ۋالدىڭ
مىندەنى ازبا؟... نەگە الدىم ەكەن؟ ۋىزىپ ۋە تىمىرە قايتىمىن؟... ۋە تىمىرە تىمىدە
چونى بار. ۋۇم! دەپ قويدى.

چاڭگىر بىلىمى، تاڭ اتتى. چىل ۋىزىمىسىنىڭ كۆيۈمىدە، نەگىم كۆيۈمىدە
چىمىر. ۋىمىر مەزگىلدە مەنىڭ ئاشلىق، نەگىمىڭ قوڭمىر سالىقنى دەمى ۋىزىپ
كەتتى. يەنى چىل قەيىپ ئونمىغان ەككەن ۋە دەپ سۆزىمىز ۋىزىپ
سۆيەتتە:

- چاننى، مەندە چىتتىم!... دەپ كىرىپ كەلدى.
- اگەلدىڭ بە؟ دەپ كۆتۈرۈپ، تۇسۇپ، يەننە قاراي چاننى قايتا ۋە تىمىرە كەتتى.
- مۇل نەدە گەن ۋۇن! نەئىكىن داۋىل!

- مەن، مەن داۋىل كۆشى بولدى، ۋە چاڭ قالايمى؟
- ۋىيى، تۇڭ چوق؛ نەككە ارابىناتىپ، اۋىمىدى پىتىشىم قىلدىم... مۇنداي
داۋىلدى ۋە مەنمە كۆرگەنم چوق، اي چىلدە بىلگەنم قىلدى! قايتىقى تىمىرە
ۋە تىمىرە بوشىقتا، ارقان ۋىزىلىپ قايتىپ كەتتە دەپ زارەم قالمادى. بالىق
قۇرسىن، چانم مەن قايتى بولدىم... امان كەلگەننىڭ ۋىزى ۋە چاڭ بولغان ۋىيى...
ەكەلدى ۋۇن- ۋۇن چوق ۋە تىمىرە تىمى.

ۋىيى ارزان سوڭ چاننى قىلمىستى كىشىشە چالناقتاپ، بانالماي، قالىمىرە
بايىغا ئىتتى: «كۆرۈشۈڭ قايتقانم بىلگەنم؟ كەشە سىن پارغاننىڭ ارىمىن ۋە نەگەن
بىلدىم. سۆزىڭنىڭ تىمىرە چاننى ەكى بالاسى قالىدى؛ ۋىيىنىڭ دە ئىلى شىقما چوق...
چاننى ۋىيىزىن تىمىرە تىمى. بالىقىنى قايتىپ تۇسۇپ سالىمىرە مۇڭايتىپ، تىمىرە تىمى
كەلەپ قامىمىنىڭ بولدى، ۋە تىمىرە تىمى ۋە ۋىيى:

- مەنە قىيىن چۈمەس!... دەپ باسنى قاسىپ:
- مەندى قايتىمىز، المۇ كەرەك. ۋىيى چاننى دا ۋىلەپ چانقان شەشەسەن كۆرەدى. ۋۇ...
نە چاننى دەپمىن؟ ئايتىمىز امانداپ ۋە تىمىرە كۆن ەلەمىز، بار، نەزىرە
الدىپ كەلەدەدى. چاننى ئوزغالمايتى.

- سەن نەنەنە؟ چاننىمىز ۋە تىمىرە مۇ؟ قورقاسەن با؟ ەنىڭ كەلەدىمى؟ چاننى
سالىق نە بولدى؟... چاننى ۋە تىمىرە تىمىن تۇرە كەلەپ، بايىم چاننى ۋە تىمىرە
چاننى اپارتىپ شەشەسەنمىز كۆرەدى. شەشەسەنمىز ۋە تىمىرە ۋە تىمىرە تىمى
كۆن مەن مۇتەمىن، ۋە تىمىرە تىمىن قەپ تىمىش قالا ۋە تىمىرە تىمى ەدى. ەكى
سۆزلى چاننى بالاسى مەن.

(ۋىكىتۇرگىمۇ گوردان)

تەسىر (جازمەش)

(شەخس قالدقنىڭ اگگىمەسى)

بىر كۈنى ۋلايا، دارىمۇ، پۇرانا دەگەن ئۇش قارت ەسىك اللەندۈتمەدى بۇلاردىڭ جانىنا لىشاۋ دەگەن قاتنىڭ كەسىپ اننى جىگىت بالاسى كەلدى، جىگىتنىڭ ۇكى قاشقان، كوزىنىڭ جانارى سونىڭ، قاباعىن قايعى ياسقان. قارتتار بىرىنە بىرى جالتاقتاب قاراشىدا، ۋلايا سۇرادى: كەسىپ، نىمە ۇشەۋىمىز ساغان جاقىلىقتان باسقا ەش نارسە ويلامايمىز، سونىڭ ۇشىن جاسىرماي شىنىڭدى ايتشى، ۇسى سەنى جەگىدەي جىپ جۇرگەن نە قايعى؟ ەلا كۈننەن سەن كەم تارلىق كورمەسەڭدە، كەشە عانا ۇلكەن مالايىڭنىڭ جۇدىرىغىنىڭ ەدامىن ئاتقان اگەڭنىڭ سوزلى قولى «جىۋاق» تارتىدى ەڭسەڭ تومەن، ۇتوسىپ كەتپىتى».

سوزلى جىۋاقى بىزگە ارقاسىنىڭ ۇرىم- ۇرىم جراسىمىن كورسەتتى، دەپ تارتىۋ قارتدا ۇسوز قىستىردى.

شىراغىم، كەسىپ، بىر مۇنى ساغان ايتماشى ەدىك، ەدى پۇرانا قارت. جىگىت ورنىنان ۇشىپ تۇرە كەلىپ، بۇرىنقى باياۋلەدىن تاستاي - الىپ، قارتاردىڭ ۇرىن اياقتانباي:

«مۇلايمىپ مەنى قاچاماي، مونتانى قارتتار، تىلدەرىڭدى ئارتىڭدار؛ جىۋاق قۇلىمنىڭ ەننە باس مالايىم تاڭبا سالغانى جايىندا، مەن سەندەرگە ەسىپ بەرىۋكە تىيىستى دەپ ويلايتۇن شىعارسىندا ارارۇ. بىرەۋدىڭ ۇسى تۇگىل، ۇز ۇسىم تۇۋراسىندا مەن بىرەۋگە ەسىپ بەرمە كىشىمىن دەپ سەنە المايىمىن ەدەدى. قارتتار بىرىنە بىرى جالتاق- جۇلتاق قاراسىپ، ۇلايا: بالام، وزىڭگە ۇناسا ۇسوزىڭدى ايتا بەر، دەدى.

ۇناسا دەيسىڭىز؟ بىر نارسە ماغان ۇنايتۇنمىن، ۇنامايتۇنمىن وزىمدە بىلمەيمىن. ۇزىم نىلەگەن، ۇزىم قالغان نارسىم ۇناۋعا كەرەك بە؟ بولماسا مەنىڭ ۇشىن بىرەۋ نىلەپ، بىرەۋ قالاۋى كەرەك بە؟ اگگىمەنىڭ شەشەتۇن تۇپىنى مەنە ۇسى، دەپ جىگىت شالىداردى كەكەتتى.

جىگىت ۇسوزى ۇپتتى.

ماڭايدىڭ ۇبارى تىندى.

بىر مەزگىلدە جىل سوعىپ كەتتى، اعاش باسەن قىيمىلىك اتىپ، بىر چاپىراق پۇرانانىڭ اياغىنا كەلىپ ۇتۇستى. كەسىپ چاپىراققا قاراپ تۇرعاندا، كۈن كوزىنىڭ قىزىۋى مەن بالقىعان جارتاسىنىڭ بىر مۇپىسىنەن ئاياقتاي تاس

ۋەمىرلىپ تۇتۇپ، وزەننىڭ جىيەگىنە زىرعاناب باردى. سول كەزدە وزەن چاغاسىدا
 "بىر ئوستىغان باقا ۋاقىتتا، كۈلبى-سۇلاپ دەم ئالىپ جاتىمەن دەدى... بۇل
 ئوستىغان باقا كۈندە ۋەسى چەرگە شىغىپ، اللىكى ەكى ايغىن كۈتۈپ،
 كۈزىن ماۋجىراتىپ، چۈمىپ، قارىتاردىڭ كەلەلى سوزدەرىن ئىگداغان سىياقتى
 بولۇپ قالسا قاراب تۇرىۋىشى دەدى. سول كەزدە كوك ئوستىغان باقانىڭ ئىشىندە
 بىر دانىشپان مولدانىڭ جانى تۈر دەپ ۋىلاۋغا بولاتۇن دەدى. بۇل جولى ول جانغا
 كوك كەينىدىن ئىشىنىپ شىغىۋا چۈلمىغان تاس ۋىلىقسان ەتتى.

كەسسىپ بىرەۋدى كەكتەكتەندەي بولۇپ ەزىۋ تارتتى.

- ال مۇلايىم قارىتار سۇراڭدارشى! دەدى، كەسسىپ، - مەن ئاۋ جاپىراق، مەن ئاۋ
 تاس، مەن ئاۋ ئوستىغان باقادان. جاپىراق ۋەزى تىلەپ ۋەزىلىپ تۇستىمەن ەكەن.
 تاس ۋەزى ۋىتەپ سىنىپ كەتتىمەن ەكەن؟ ئوستىغان باقا ۋەزى تىلەپ ئاستىڭ
 استىغا تۇستىمەن ەكەن؟ جوق، مەن ئىگشە ۋاقىت بىتىكەن سول، جاپىراق ۋىشتى،
 تاسدا ۋەمىرلىدى، ئوستىغان باقا مۇنان بۇلاي سەندەردىڭ ۋەزىلىدى مەننىمەن بۇن
 بولدى. مۇنان باسقا دەيدىمەن جوق. بولۇۋغا مۇمكىن دە مەن؟ بىزنىڭ بارىمىز دە مەن
 ۋەسى سىياقتى. ايتىسە، سەندەر مۇنىڭ ۋەزى دە باسقا ئاۋ بولۇۋغا مۇمكىن
 دەيسىندەرمەن؟

- باسقا ئاۋ بولۇۋغا مۇمكىن مەن، نەگە دەسەڭ بولغان نارسەنىڭ ۋەزى دە
 جاپى ۋاقىتتالار تىزىپ كىنىڭ ئىشىندەكى بىر شىغىرىشقا، دەدى بىر ئۇزدان قارىتار.
 - ۋىلاي دە، كە، جۇۋاقتىڭ ارقاسىندا ئاياق تاڭباسىدا، جاپى ۋاقىتتالار
 لار تىزىپ كىنىڭ ئىشىندەكى بىر شىغىرىشقا بولۇۋغا تىپىس. ونى سۇراساڭ، ۋەزى
 بىر جاراننىڭ ۋەزى ۋەلەن اقمىغا دەيدىن ئاقتىر كىتابىدا جاپىلى تۇرۇۋا
 كەرەك. مەن دە الگى تاس، الگى جاپىراق، الگى ئوستىغان باقا، مەن اعب
 جاتقان وزەننىڭ سۇۋىنىڭ ئىشىندەكى تامشى مەن بىردەي، مەن دە جاپى ۋەمىر
 اعاشىنىڭ بىر بۇتاعىمىن. سۇۋى اعىمنىڭ كۈشى تۇيلىسقا قاراى زىرعىتىپ
 سىرىپ بارا جاتىمەن عوي. سەندەر مەننىڭ ۋەزىمىدى سىرىپ ئالىپ بارا جاتقان
 اعىسقا قارسى كۇرەس دەيسىندەرمەن؟ دەدى كەسسىپ. ايتىپ بولۇپ، قانغا بويلا
 جان ئاستى ايغى مەن قاعىپ جىغىرىپ، سۇۋغا تۇتۇپ، كەسسىپ ئاغى
 قارىتاردىڭ قاستا كەلىپ وتىردى.

كەسسىپنىڭ كۈزى قايتا تۇنجىراق، مۇنارلانا باستادى.

دارنىۋ قارت جۇمغان اۋىرىن اشىپادى، پۇرانا قارت ياسىن شايقادى، ساۋىقتا
 ۋىلاي قارت كۈلمىشۋەپ بۇلاي دەدى:

- كەسسىپ! اللىكىدا ۋىرعان مەن دارنىۋ مەن پۇرانا قارىتاردىڭ ەرتەرەك
 زاماندا باستارىن كەشىرىپ ۋاقىتتالارنى ساعان مەن ايتىۋمەن ئاقتىرغا سىزلىغان

شەئار. سول ۋاقىتىلار تارىقىن سەن مەنىڭ ئۈزۈمەن ئىكەنلىكىڭدا سول كىتابتا
جازىغان بولار.

قارت جولداسئارى جايىندا تومەندەكى عاجايب اڭگىمەنى سويىنى باستادى.
جولداسئارى يا دەرس يا بۇرس دەپ بۇزباستان كۆلمەسەرەب وتىرا بەردى.

II

لوتوس دەگەن شاراپاتتى شوب وسەتۈن جانا شاراپاتتى وزەن سۇۋى سىل
مىراب اعىب جاتقان جەردە دارنۇ مەن پوراندان دانىشان، بۇلاردان ارتقى
«دېن» شارتتارىنىڭ جايىن بىلەنۈن يا عالم يا ولدا بولغان جوق، دەدى
قارت. «مىراق جاستارى جەر ورتاسىنان اۋىب، ساقال مۇرتتارىن بوز قىراۋ ياسقان
مەزگىلگە شەين، بۇلاردىڭ ءوز كوڭلىدەرى وزدەرىنە تولمادى؛ جىلدار جىلجىب
وتكەن سايىن، كورگە *بىر تابان جۇۋىقماغان سايىن، اقيقات دەگەن نارسە
بۇلاردىن ۇزاب، قار ۇزىپ جىراتاي بەردى. سول كەزدە *ولمىدى جىراتانۇ،
قولدىن كەلمەيتۇنمەن كوزدەرى جەتتەپ، ەندى اقيقاتتى وزدەرىنە جاقىندىقىسى
كەلدى. جولا شىنىڭ كىيىمىن كىيىپ، بەلىنە سۇۋ تولتىرىپ اسقاياقتىڭ قاباغىن
بايلاپ، قولنا مەقتى تاياق المى، الدى مەن دارنۇ جولغا شىقتى. ەكى جىل
كەزىپ، بارماغان جەرى، باسماغان تاۋ قالدىرماي، *بىر بىيىك تاۋغا كەلدى. تاۋدىڭ
بۇلت قونىپ وتە تۇن جوعارغى توبەسىندە قۇلاغان ەسكى «مەشىت» كوردى.

كەلە جاتقان جولمىنان اۋ، دەيتۇن جەردە توغايىدا مالشىلار مال باغىپ
جۇر ەكەن. سولارغا كەلىپ دارنۇ: - مەن اۋ نە «مەشىت»، مۇندا قانداي ادامدار
تۇرغان، قانداي قۇدايغا سەيمىنغان؟ دەپ سۇراي باستادى. مالشىلار نە ايتاردىن
بىلمەي داغدارلىققىراپ تۇردىدا، تاۋغا *بىر قاراپ، دارنۇغا *بىر قاراپ: *بىز
وسى ولكەنىڭ تۇرغىن ەلى بولساقتا، ساعان نە جاۋاپ بەرۋىگە بىلمەي تۇرمىز.
*مىراق *بىزدىڭ ارامىزدا وسى تاۋدا كوپتىن مال باغىپ كەلە جاتقان ازجا دەگەن
قارتىمىز بار ەدى؛ جاۋاب بەرسە، سول بەرەر دەستى. مالشىلار شالدى شاقىرىپ الدى.
- قانداي ادامدار، قاي زاماندا، قانداي قۇدايغا سەيمىنەپ، بۇل مەشىتتە
تۇرىپان شالغانىن مەندە بىلمەيمەن، دەدى شال. *مىراق مەنىڭ اكمە، اتامىز
ارغى بايامىزدان ەسنىكەن ەكەن دەپ ايتاتۇن ەدى: بۇرىنقى وتكەن زاماندا
تاۋدىڭ دەگەندە دانىشان - كەمەنگەر ەل تۇرىپتى. سولار ەسى مەشىتنى سالىپ
بولغان سولۇ، *بىرى قالماي قىرىلمىقتى؛ ول قۇدايدىڭ اتى ئاققىر ەكەن دەپ.
- ئاققىر دەيسىڭىز؟ ول قۇدايدىڭ *تۇرى قانداي ەكەننى، بۇل مەشىتتە
*الى تۇراتۇن، تۇرمايتۇن بىلمەيسىڭىز؟ دەپ جەردەن جەتتى توپان تالاب العان
ادامىداي، دارنۇ سۇرادى.

- *بىز اتايى ادامىز، سەنىڭ تەرەڭ سۇراۋدىڭغا جاۋاب بەرە
المىمىن، دەدى شال. چاس كۆرەندە، مەنىڭ چاس بولغانىمىنان بەرى كوپ زاماندار

*وتىب كەتتى، وسى ئاۋدىڭ كۈنگەيىندە مال باغىب *جۈردىم. سول كەزدە جىلتىر قارا تاشقان ويغان قۇدايدىڭ بۇنى نۇراتۇن ەدى. ئاۋدىڭ جايىن بىلەسەن عوي، داۋىلى *جىي بولادى. داۋىل سوققان كەزدە مالىمدى مەشىتكە قۇۋىپ بارىپ قوزغالايتۇن ەدىم. قاتارلاس مال باغىب جۇرگەن انىپال دەگىپ *بىر ايدلە، داۋىلدىن قورقۇپ، ۇرەيى ۇشىب، قالتىراي-مالتىراي مەشىتكە جۇگىرىپ تەمىلاتۇن ەدى. مەن قۇشاقتاپ، قولتەمىما قەسەب الكى قىزدى جىلتىققانىمدا، قۇدايدىڭ ەسكى پۇنى بىزگە قاراپ بىرجىيىپ كۆلۈپ تۇراتۇن ەدى. *بىراق ول قۇدايلار بىزگە زىيان تىيگىزىپ كورگەن جوق؛ انىپال اينالاسىنا كۆل -الاتۇن ەدى؛ يالكەم تىيمەيتۇنى دە سونان بولار. *بىراق ايتىۋىشلار... دەدى دە، كۆدىكتەنگەن ەدى دارىنۇغا جالت قاراپ، ايتا بەرۋىگە ۇيالىغانداي بولۇپ، توتاي قالىدى.

- اينىۋىشلار نە دەيتۇن ەدى اياغىنا دەپىن *بىتىر، دەدى دانىشپان. -جۇرتتىڭ اينىۋىنى قاراغاندا بۇل قۇدايعا عىبادات تەۋىشلەردىڭ *بارى تەگىس قىرىلغان جوق. *بىر سىپىراسى بەت بەننە تۈزۈپ كەتكەن كورىنەدى. كەيە سولار سەن سەكەلدەنەپ كەلىپ، مەشىتنىڭ جولىن سۇراب، بۇرنى قۇدايدىن اقل سۇراۋغا كەتەدى. بارغاننىڭ *بارىن قۇداي تاس قىلىپ تاستايدى. شالدار تاس بولۇپ قاتىپ قالغان، اينالاسىن شىرماۋىق وراغان مەشىت بىشىندە ادام سىياقتى تاس باغانالار كورگەن. بۇلاردىڭ كەيى بىرەۋلەرنىڭ باسىنا قۇستاردا ۇيالايتى. *بىر اردان سوڭ، قاتقان ادامدار توپىراققا اينالادى. شالدىڭ *سوزى دارىنۇدى قالىڭ ويغا باتىردى. اپىرماي، نىزدە كەن ماقساتىما ەندى جەتكەن شىعارمىن دەپ ويلادى نەكە دەسەگىز سوقۇشا كورمەيتۇن، ساڭا راۋشا ەستىمەيتۇن، اعاششا سەزبەيتۇن، قوزغالمىتۇن ادام تەنشىتىق المىب *بىلىمنىڭ تۇبىنە جەتەتۇنى بەلگىلى.

- دوسىم، مەشىتكە المىب بارانۇن جولىدى سىلتە-دەدى دارىنۇ.

سىلتەپ بولۇپ، كۆمەسكىلەنەپ قالغان جول مەن ئاۋغا كوتەرىلىپ بارا چانقان دانىشپاننىڭ ارىتىن *بىر از قاراپ تۇرىپ، جاس جولىداستارىنا شال ايتتى: - ەگەر كەشىكەي ەسكى قۇدايعا تاغى *بىر قۇربان شالىنىپاسا، مەنى قارت مالشى دەمەيتىق قويىڭدار، قوزىنىڭ ەڭ جاسى دەگىدەر؛ ماغان وگىزە مويىنما قاتىت كىيگىزىڭدەر، سەكشە اۋىر جۇك ارىتىڭدار، دەدى. تىڭداپ بولۇپ مالشىلار نارازىتى.

ولكەدە بۇرنىغىداي تىراعايلاپ مال جايلىپ، كۈن شىعب، *نۇن بولۇپ، ادامدار جۇمىستارىن سىتەپ، دانىشپان دارىنۇدى ويلاغان جاندا بولغان جوق. ازبا، كۆبىيە زامان وتكىن سوڭ، ئاۋدىڭ ەنەگىنە تاغى *بىر سونى جولاۋىشى كەلىپ، مالشىلاردان مەشىتكە شىعاتۇن جول سۇراب المىب، ئاۋغا كوتەرىلىپ اسا بىردى.

شال جەلكەسىن قاسىپ:

— مەنە تاغى بىرەۋ، دەدى.

پۇرانا ئابالماي اقيقاتنى دارىنۇ نىزەب ئاتى دەپ ايتىپاسىن دەپ، دارىنۇنىڭ سوڭىنان نىزەب كەلە جاتقان بۇل پۇرانا دەدى.

III

اقيقات نىزەب بىدەتتەن ئىپادام سىبىرەك شىعادى: چولدىڭ ئابانن شوب قاپتاپ كەتكەن؛ ارەك دەگەندە دارىنۇ تاۋغا شىعب، قۇلغان قاقمانىڭ اۋزىنا كەلدى. قاقبا ماڭا ئىپادى: «مەن ئاقىدىر-بارلىق ئىستىڭ قوجاسىمىن» دەگەن جازىۋدى وقىدى. كەرەگەدە يا باسقا سۇۋەرت يا باسقا ورنەكتەن دەمدا جوق. ئەك ادام تۇسىنىپتۇن ئىبىر سەبىتەر، سىپىرلاردىڭ بولغىنىشەكتەرى كورنەدى.

دارىنۇ مەشىنكە كورەدى؛ سەكى كەرەگەدەن ئەك ئولم مەن جويىلمۇدىڭ مانا ئىسى شىعادى. ئىبىر جاعىندا بىدىكتەۋ جىلتىر قارا ئاستان سىنالىگەن پۇت تۇر. نەگىندە سىلدىراب سۇۋ اعىب جاتىر. ئىبىر نەشە قۇرما اعاشتارى سۇۋ جاعاسىندا كوككە كەۋدەسىن كورنەپ ئوسىپ تۇر. دارىنۇدىڭ ەرىكىسىز نىقلاسى قۇلاب، تۇسىنىكىسىز قۇدايدىڭ سىرىن بىلگىسى كەلدى؛ سالقىن بۇلاتقان قاۋاشاعىنا سۇۋ تولتىرىپ، جەرگە قۇيىلعان جەمىسىنى تەرىپ، كىتاب ايتقاندىداي اقيقاتنى زەرتتەۋگە كىرىستى.

ەك اۋەلى قارت نىزەرلىپ پۇنتىڭ قارسى الدىنا وتىردى. ئۇر ئۇسىن بايقاين دەپ كوزىن ايمىرماستان كوككە دەيىن قارادى. ئىبىر ازدان سوڭ قارىنن جاللاڭاشتاپ، كىندىگىنە ئۇڭلىپ قاراي باستادى. نەگە دەسەگىز، جوقتىق بارلىقتىڭ اراسىندا ادامنىڭ كەرەك ئىلمى بولماق. سونىڭ ئۇشىن اقيقات كىندىكتەن بىلىنەك. سول قاراعاننان قاراپ دارىنۇ وتىراپەردى. كۇن باتتى، تاڭ اتتى، كۇندەر مەن تۇندەر تىزبەكتەلىپ ارتىنا بۇرىلماستان وتەپەردى. ئەك انداساندا سۇۋ مەن قۇرماقا قولمىن سوزىپ، فوزھالىماستان دارىنۇ وتىرا بەردى... بارا-بارا دانىشپاننىڭ كوزىنىڭ جانارى سوندى؛ دەنەسى سەرەسىپ جاتتى كەتە باستادى. العاشقى كەزدە قىيىملىداماي وتىرغاندىقتان دەنەسىنىڭ قۇرىسىپ لاسقاندىن سەزسەدە، سوڭىنان بۇل سەزىمىنەن دە ايمىرىلدى.

ئىمراق دانىشپاننىڭ كوز الدىندا بۇرىن كورمەكەن نارسەلەرى شۇۋماقتالەپ كورنە باستادى. كورىنگەن نارسەلەر دانىشپاننىڭ نىلەگى مەن، ەركى مەن ئىسى جوق؛ ئوز بەتى مەن تىزبەكتەلىپ جۇرىپ جاتىر.

قاندا ۋاقىتتار وتكەننى بەلگىسىز. ايتەۋىر قاۋاشاقتاعى سۇۋ كەۋىپ بىتتى. قۇرما جەۋدى دانىشپان قويدى. اشىنقى، شول دەگەندى بەلەدى، ۇمىنتى؛ اقىرىندا كۇننىڭ جارىمەن، ئۇننىڭ قاراڭغىلىدىن ايمرا المايتۇن كۇيگە جەتتى.

سول كەزدە دارنىۋ كوزىنىڭ نىئاسىن قۇرتىپ بىزدەكىن اتىقانى كەلىپ
 ۋەستەدى. كىنىدىكىدىن ۇزىن تەرەك ۇستى. باس جاعى قامىنىپ بۇۋىن اتتى؛
 بۇۋىندارىغان نۇس-نۇسىنا تاغى بۇۋىن شىعب-اقمىرىندا ەلۋ بۇۋىن بولىپ توققادی.
 قارتىنىڭ جاسى دا ەلمۇدە ەدى.

اعاشنىڭ باسىندا، جاقىمىراقى گۈلىنىڭ ورنىنا بۇتاققا مەگزەس ەبىر نارسە
 ورنادى. مەنە سول نارسە دارنىۋدى مىسقىلداپ كۇلىپ، قاراپ تۇرىپ: - بىيشارا
 دارنىۋىم-اي ماشاقتانمىپ مۇندا نەگە كەلدىڭ، ساعان نە كەرەك؟ دەدى.

- مەن اتىقات بىزدەپ ەجۇرمىن، - دەدى دانىشپان.

- بەرى ماغان قارا، وسى مەنىڭ تۇرىم ساعان ۇناماي تۇرعان سىياتتى.

كورىندى. ۇناماسامدا بىزدەگەنىڭ مەن، - دەدى پۇت.

- سەنى تۇسىنىۋ قىيىن، - دەدى دانىشپان.

- اعاشنىڭ ەلمۇ بۇۋىننىن كورىپ تۇرىمىن عوي.

- ەلمۇ بۇۋىن مەنىڭ جاسىمنىڭ ساتى، - دەدى دانىشپان.

- مەن بارلىق بۇۋىننىڭ تاس توبەسىنە ەمىنىپ وتىرمىن: نەگە دەسەڭ مەن.

تاقىدىمىن؛ مەن بارلىق ەستىڭ قوجاسىمىن. بارلىق چاندىكتەر، بارلىق ۇمىر،

دەم ەلسى، قىيىمىلداۋ، قىيىمىلاۋ، مەنىسىز بولمايدى. تاقىمىز ارقاسىندا عانا چاندىكتەر

ماقسانىنا جەتەدى. اناگىنان شىرا! ەتىپ جەرگە تۇسكەننىن بەرى تاب وسى كەرگە

دەيىن جاسىڭنىڭ ەلمۇ بۇۋىننىن مەن بىيلەپ كەلەمىن. ومىرىڭگە جاقىمىقتى

يا جاماندىقتى سەن ۇز بەنىڭ مەن، ۇز ەركىڭ مەن بىستاپ كورمەدىڭ. تەلەشىڭگە

اباب بەرەر ار قايمىرىڭ، اشىۋلانىپ بىرەۋگە تىيىكەن تاياعىڭنىڭ ۇشى، قولدىڭ مەن

وتىرتقان نازىك كۈل شىبىيىمىڭ، كەسكەن اعاشنىڭ، قانتا بەتىڭدى شاققان

ماسانى وتىرىۋىڭدى، بارىندە مەن كۇن بۇرىن ەسەنەپ جازىپ قويغانمىن.

نەگە دەسەڭ مەن-تاقىدىمىن. كەيىپ، كۇيىنىپ، قۇۋانىپ، ۇيىمىنىپ چۈرەگىڭنىڭ

سوققانى، قالىقتى ۇكىنتەۋگە ايتقان ۇسوزىڭ، بارلىق قىيىمىلداپ، قوزعالماندىڭدى.

كۇن ىلگەرى سىزىپ قويغانمىن. سەن مۇندا اتىقات بىزدەپ كەلدىم دەيسىن.

سەن قاي كۇن، قاي ساعات، قاي مەيىنۇت كەلەرىڭدى دە جازىپ قويغانمىن؛ نەگە

دەسەڭ مەن-تاقىدىمىن. سەنىڭ قىلماعانگامەن كۇلەمىن. كۇلەمىڭگە بولمايدى.

سەن دانىشپان، بىيشاراسىن عوي.

- سەن ماغان ەيت تىنەن دە جەكسۇرىنىسەن دەدى، - دانىشپان.

- نۇسىنەمىن: سەن ۇزىڭدى ەركىتى سارايىسىن، مەن سەنىڭ قىيىمىلىڭنىڭ

قوجاسى بولغان سۇڭ جەك كورەسىن عوي.

سوندا دارنىۋ اشىۋلانىپ، كىنىدىكىگىن ۇسىپ تۇرعان اعاشنى ۇستاپ

البىلاقتىرىپ جىبەردى؛ كۈل تالقانىن شىعاردى. مەن ەلمۇ جىل سەنىڭ قولدىڭدا

ويېنىشقى بولسۇپ جۇرگەن ەكەنمەن عوي. مۇنان بۇلاي مەن ساعان باغىنبايمەن؛
مەن سەنەن بەزىب، قول كۆتەرىپ شەعب، ۋوز بەتمەشە، ۋوز ەركەشە تۇرامەن،
دەدى دارنۇ مۇنارشىندە كۆرىنمەي تۇرىپ ئاقتىر:
— بېشارا، دارنۇم، سۇنادا سەن مەنىڭ بېيلىگىمدە بولاسمەن، نەگەدە سەڭ
مەن ئاقتىرمەن، دەپ ۋوز بەردى.

دارنۇ كوزىن اشىپ قىيمىلداپ، كەرەكەدەگى ساندارغا قارادى؛ قۇرىسىپ
قالغان مۇشەلەرىن جازۇغا ويلاغاندا، ويى كەرەكەدە جازىلىپ قالغانىن كوردى.
دانىشپانغا ئاقتىردىڭ كۆمەسكى داۋىسى سەتمەلىپ بېشارا دارنۇ، تۇرساڭ
تۇر، دەنەڭ قۇرىسىپ قالدى عوي، كەرەكەدەگى سانداردى كوردىڭ بە! سەڭ
تۇۋىسقاندان كىنەڭ 999.998—ى وسىنى سەتەيدى. وسىلاي دەندىڭ قۇرىسىپ
جازى ئاقتىردىڭ ۋىسى، دەدى.

— مەن ەركەنمەن؛ مەن ئاقتىرغا كۆنمەيمەن؛ ئاقتىرغا تەزگىن بەرىۋىشى
كېيىنكى شىنەن مەن بولەك شىققان بىرەۋ بولاسمەن، دەپ دارنۇ قوزغالماستان
تۇرىپ الدى. كۆن كۆتەرىلدى؛ سىتىق دارنۇدى قىزدىرا باستادى. دارنۇ قۇشاقناغى
سۇۋىنا قولىن سوزدى. دارنۇدىڭ بۇل ويى دا 999.998 دىڭ شىنەن كىرىپ، كەرەكەگە
جازىلىپ قالدى. سول كەزدە: «دانىشپان بېشارام، ساعان قازىر سۇۋ ۋىشۇ ئاقتىرغا
سىزىلغان؛ سۇۋىنىڭدى قاندىرا عويشى!» دەگەن ئاقتىردىڭ داۋىسى كەلدى.
دارنۇ قۇشاقناغىن قويا سالىپ بولاي بولسا، مەن دىدى تىپتى سۇۋ شىبەيمەن،
مەنىڭ ۋوز ەركىم وزىمدە دەدى.

سول اعاش باسغان ۋىر قۇرما جۇلمىپ ۋۇسىپ، دارنۇدىڭ تاب قولغا
كەلىپ ۋۇستى: — كەرەكەدەگى ۋىر سىپىر وزگەرىلدى.
دارنۇ، يە . . . بۇل مەنىڭ ەركىمە قول سۇغايىم دەگەن ئاقتىردىڭ امالى
كەن دەپ ۋۇسىندى.

تۇرماننى جەمەيمەن؛ نەگەدە سەڭ مەنىڭ ۋوز ەركىم وزىمدە، دەدى دانىشپان.
مىشمت شىندە ناغى بىرەۋ كۆلدى؛ «دارنۇ بېشارا دەگەن داۋىس سەتمەلىدى.
دانىشپان اشۇى بويىنا ۋۇلى اسەرىن جايدى. چانغا تويىمىلداپ ۋۇسىپ
چانغان جەمەسكە، بۇراڭ قاقىپ سىلىدىراپ، مەنى ۋىش دەپ اعىپ چانغان
سۇۋغا قاراماي، مەنىڭ ەركىم وزىمدە، مەنىڭ ەركىم وزىمدە، دەپ تەك شىنەن
تاپتارا سويلاپ كۆپىرلەپ وتىردى دا قوبىلى. ەركىم جەمەستىڭ ۋىرى ۋىزغا
ۋۇسىپ كەتپەسەن دەپ، مىقتاب ەرنەن قىسىپ الدى.
وتىرا وتىرا دارنۇ ۋىشمە جەم ۋاقتىن، ئۇن مەن كۆن، بارىن دە بارقامادى.

ۋىيىتى. شىننەن نەك مەنىڭ مەركىم وزىمىدە دەگەندىغانا قىلتارىپ ايتا بەردى.
قوزغالىماي وتىرعان ادامغا ۋىرەنىپ، بىرازدان سوڭ ەكى تورعاي ۋىشىپ كەلىپ
باسىنا قونىپ، بويىن ۋىرەتىپ، ەركىتى دانىشپاننىڭ باسىنا ۋىياسالىپ، قانمەن
قاپەرسىز، بىر مەزگىلدە بالاپاندارىن شايقاب شىعاردى.

— اقمىق قۇستار-اي! وسىنىڭ بارىن ەرك وزدەرگە بولماغان سوڭ،
تاقىردىڭ زاڭىنا باعىنىپ سىتەپ جۇرسىندەر عوي، دەدى دارىنۇ. بىمىنا قۇس
ساڭغىسا، اقمىقتار، مۇنىدا تاقىردىغا كونىپ، ەركىسىز سىتەپ جۇرسىندەر عوي،
دەدى دانىشپان. بىر زاماندا دانىشپاننىڭ دەنەسىن، شىرماۋىقى وراي باستادى.

IV

بىر كۈنى دارىنۇ بىرەۋدىڭ تاڭىرقانغان داۋسىن ەستىگەندەي بولدى.
كوزىن اشسا، دانىشپان پۇرانا كەلىپ تۇر ەكەن. پۇرانادا جازىۋلاردى وتىدى.
بىراق پۇرانا دارىنۇ سىمىقتى قاسارما، ەرىك نىزدەگەن مەس، تىنىشتىقتىقى تاۋىر
كۈرەنۋەن ەدى. مەشىتتى ايناالمىپ، قۇدايغا سىيىنىپ، مىناۋ ۋوسىمب تۇرغان قۇرما اعاشى،
مىناۋ اعىب جاتقان ەمولدىر سۇۋ، مىناۋ بىرچىيىپ كۈلىپ تۇرغان قۇداي، وبلاۋعا
مۇنان ارتىق قانداي جەر كەرەك؟ مىناۋ دارىنۇ باسىنا قۇستار ۋىيالاپ وتىرعان.
دارىنۇدا راقاتتا وتىرعان بولار؛ ەڭ قىيىندىقتى سۇيەنۋەن ەدى. بىراق مەن ونشا
قىيىندىقى بەن راقات تابامىن دەمدى اق، جەڭگىلەرەككە ۋىتىلەيمىن، ەلگە قايتقاندا
بەرگى جەردىڭ راقاتىن ايتسامدا جەنەر، دەدى پۇرانا.

اب-دەگەننەن قۇرماغا قارىنن تىيىپ العىپ، سۇۋدىدا قۇرساققا ارمانسىز
قۇيىپ جىبەرىپ، دارىنۇعا جاقىنراق كۇرىستالىپ وتىرىپ، قارىنن جالاڭاشتاپ،
پۇرانادا كىندىكىنە قاراپ وتىرا باستادى. بىراق دارىنۇدان كورى مۇنىڭ ۋاتىتى
جايىراق ۋونتى؟ اندا-ساندا سۇۋمەن قۇرماغا اينالاقىي بەردى.

بىر كەزدە پۇرانا كىندىكىنە قامىس شىقتى. ول ۋزايىدى. 50 جاسىنىڭ
سانىندا، 50 بۇۋىن شاشدى. قامىس باسىنا تاغى تاقىردى شىقتى مۇنارعا
ارالاسىپ تۇرىپ، پۇراناعا قاراپ كۈلگەندەي بولدى.

— تۇرىك سۇب-سۇيىكىمدى، كىم ەدىك؟ — دەدى پۇرانا.

— مەن تاقىردىمەن، ومىرىڭنىڭ ەلىۋ جىلمىن بىيلىۋىشى قوجاڭمەن، — دەدى تاقىردى.

— ايتامىنداۋ، باقسام، ماغان نەك كەلگەن جوق ەكەنسىن. باقىننى بولغىراي،

مۇنان بۇلاي مەنىڭ جۇمىسىمدىدا، ۋز جۇمىسىڭىدا سەن سىتەرسىن! مەن
نەك ساغان قارايمىن دا جانايمىن، — دەدى پۇرانا. سونى ايتىندا جاقىن جەردەگى
جەمىسكە قولن سوزىپ، اۋزىنا سالىپ، قاۋا شاعىنار؛ سۇۋ جۇتىپ، پۇرانا وتىرا.

بەردى . ئىمىر لىزدان سولڭ قول چەتەر چەردەكى جەمىس تاۋسىلىدى . پۇرانا قاشىققا قولىن سوزىۋىدى چاتتىرماي ، اشىغىپ وتىرا بەردى . ئاقتىردىڭ جان بەرگەنگە «دان» بەرەم دەگەن ۋادەسى بار ؛ ولاي بولسا ، مەن ەندى ۋىزىم الەب جەب ماشاقتانبايمىن ، جازعان ئاقتىردىڭ ۋىزى جوعارىدىن لۇنزاغا تۇسىرەدەپ پۇرانا قوزعالمادى . سۇيىسدە ئاقتىردىڭ جۇمىسىن جەگىلەتەنگىگىرەيىن دەپ ، اعاشتىڭ باسنا قاراپ لۇنزين اشىپ وتىردى .

ئىمىر از زامان ۋىتى . جەمىس پۇرانانىڭ لۇنزا كەلىپ ۋىزدىگىنەن كىرمەدى . دانىشپان ارىدى ، سارعايدى ، تامىرى بىيلەۋدەي بولۇپ شىغىپ كەتتى . ئىمىر كۈنى پىسكەن ئىمىر جەمىس اعاشتىن ۋىزىلىپ تۇسىپ ، دانىشپاننىڭ مۇرنىغا ۋىتىپ كەتتى ، لۇنزا كىرمەستىن ، سەككىز چەركە ۋىستى . پۇرانا جەمىسنىڭ سالىغاندا بايقامادى ؛ ەكى تورعاي مۇنىڭدا باسنا ۋىيا سالىپ ، بالاپاندارىن شىعارىپ ، مۇنىڭ دەنەسىندە شىرمالۇق ۋىرالا بەردى . ئىمىر نەشە زامان وتكىن سولڭ پۇرانا ئاقتىر مەن ۋىستاسقان ، قارىسبا جولداسىنان ايرىپ تانىۋعا كەلمەيتۇن بولدى . كۈندەر ۋىتى ، بۇراڭداغان ۋىمولىدىر سۇۋ سىلىدىر قاعىپ اعا بەردى . پىسكەن جەمىستەر بۇتاقان سىتىلىپ جەرگە سەككىز تۇسە بەردى . بىرەۋ ئاقتىر جوق ، كۈنەيمىن دەپ ؛ بىرەۋ كۈنەيمىن دەپ ؛ راقاقتانەپ ەكى دانىشپان قاتىپ قالا بەردى .

۷

دانىشپانلار كۈن مەن ۋىتىدى ايرىمايتۇن بولدى . اندا-ساندا دارىنمۇدى كەكەتەپ كۈلگەن ئاقتىردىڭ داۋىسى كەلسە ، دارىنۇ نىشەنە بىرەۋ پىشاق سۇققانداي بولادى . بىيشارا دارىنۇ ، سورلى دانىشپان ، سەن مەنەن ايرىلىپ ، مەنەن بەزىپ ، مەنىڭ قامىتىمەن قۇتۇلىپ تاس بولۇپ ، قالىپ ۋىز ەركىڭدى ۋىزىڭ الەك كەلداۋ . دەپ قۇداي سىنقاقتاپ قويدى . وعان دارىنۇ نىشەنە ، مەنىڭ ەركىم ۋىزىلە ، سانسىز كەرتىڭ نىشەنە دەگەنگە جۇرمەيتۇن مەن ، ۋىمىرگىدى بۇزىۋىشى مەن ، دەپ جاۋاب قايرىپ قويدى . ئىمىر كەزدە نىدارىنۇ ، بەرى قاراشى . دەگەن داۋىسى كەلدى .

سول مەزكىلە كەرەكەدەكى بارلىق چازىۋ مەن سىمپىرلارنىڭ ماغىناسى ناغى دارىنۇدىڭ كوز اللىغا كەلدى . سىمپىرلار اقىرىنداپ ۋىزگەرىپ ، ۋىز ۋىزىنەن كۈيەيىپ ، ۋىز ۋىزىنەن ازايىپ تۇرغاندا ، ئىمىر سانغا دانىشپاننىڭ كوزى ۋىستى . بۇل 999:998 دەگەن سىمپىر ەكەن . سول سىمپىرغا قاراپ وتىرعانىدا ، بۇلاردىڭ ۋىستىنە ناغى ەكىلەك سىمپىر كەلىپ تۇسىپ ، ئىمىر مېلىيونغا تولىتىردى . دارىنۇ مەلىك ەتتى ، ئاقتىر مېرىس ەتەپ كۈلدى .

سوندا ئاقتىر: بىيشارا دانىشپان ، مۇنى تۇسىنىڭ بە ؟ مەنىڭ ەلر ئىمىر

میلیون تۆلدارىمنىڭ ئىشىنىدە سەندەي ئىمىر قارىسا، پۇرانا سىقىلىدى ئىمىر چالغۇ بولادى. مەنىڭ سەيىمىدى تولىتىرغان دانىشپاندار، باقمىنى بولىگىدار دەدى.

سول كەزدە دارنىمۇدىڭ سونگەن ەكى كوزىنەن ەكى نامى جاس نامىدى.

كۈندەر نامى وتە باسنادى. ئىمىر كەزدە داۋىل تۇردى. ئىمىر اقمىق قويىشى بالا

مەن ئىمىر اقمىق قىز داۋىلداران قاشىپ، مەشىتكە قورعالاپ تۇرىپ، قۇشاقناسىپ

سۇيىسىپ، كۈلىسىپ ويىناسىپ، وزدەرىنەن باسقا 999،999 اقمىق جۇدىلارشا،

ماۋىقتاردىن باستى. — وي اقمىسىز اقمىقتارمۇنى ئاقدىر دەگەن قوجاسىنا كۆنمىپ،

خالىمىن دەپ ئىستاپ جانمىر، دەپ دارنىمۇ ويلادى.

داۋىل ئىمىدى، قويىشى بالا قويىن ئىزدەپ كەتتى. قويىشى قىز مەشىتتە قالىپ،

جاڭا عانا كورگەن قىزىغىنىڭ قىزىۋى مەن ارنالا جۇرىپ، ولەڭ ايتىپ، قۇبىلاىپ

ان شىرقادى. پۇتىنىڭ باسقا گۈل اكەلىپ سالىدى؛ ئىمىر از وزىنەن ۋىزى كۆلدى.

سوكىنان بۇلاردا جاپىرقاماسىن دەپ دانىشپانداردىڭ باستارىنادا كۆيۈمۇغا ويلاندى.

پۇزانىڭ باسىنداعى ۋىيانى بۇزغىسى كەلمەي، دارنىمۇدىڭ جانمىغا كەلمىپ،

قۇستىڭ دارەتەن سىلكىپ الىپ ئاستاپ، دانىشپاننىڭ بەتمىن جۇۋىدى؛ بۇغاندا مەسە

ئۆتباي، الگى كورگەن قىزىقنىڭ اسەرى مەن قىز دارنىمۇدىڭ بەتمىن شۆپ

ەتكىزىپ سۇيىپ الدى. ئىمىر اردان سولق قويىن تاۋىپ قويىشى كەلدى. قىز

بەن ەكەۋى ولەگدەنمىپ ان قوسىپ، كۇگىرەنتىپ كەتەپ قالدى. سول ۋاقىعالار

كەزىندە دارنىمۇدىڭ سونمۇگە ئايانغان ۋىي قايىناپ، بۇلاقىي اگقىپ شىعا

باستادى. ئولمىق ئىمىر ساعات ويلاىپ دارنىمۇ:

— الگىلەر ئاقدىردىڭ دەگەنى مەن بولدى؛ دەگەن سوز ئابىتى.

تاعى ئىمىر ساعاتقان سولق: اقىرىندا مەندە ئاقدىرغا كۆنىيىمىن، دەگەن سوز ئابىتى.

قۇشنىشى ساعاتنا: جەمىس جۇلغانمى، مەنىڭ دە ئاقدىردىڭ زاڭىغا كۆنگەنمى،

دەگەن سوز شىعاردى.

تورقۇشى ساعاتتا: ئاقدىردىڭ دەگەنمە كۆنپەگەنمىنىڭ ۋىزى كۆنگەن

بولمىپ شىقتى، — دەدى.

بەسىشى ساعاتنا: اقمىقتاردىڭ بارى دە نۇرادى، سۇيىسىدى، ۋىمىر سۇرەدى،

دانىشپان پۇرانا ەكەۋىمىز ولگەلى قالدىق، — دەدى.

الغىشى ساعاتتا: ولۇۋىمىز ئاقدىر بولسا بولار، ئىمىراق ماغىناسى چوق، دەپ

سوز ئابىتى. پۇرانا ەكەۋىمىز ولسەڭ، قازىر ۋولمىپ قالۇۋىمىز ئاقدىر ئىسى ەكەنى

انمىق، ئىمىراق، قازىر ۋولمىۋ اقمىقتاشلىقى. مەنىڭ ۋوزىمىدى دە، جولىداسىمىدى دا،

قۇتقارۋۇ قولمىغان كەلەدى. قازىر ولەنەن قۇتۇلمۇۋىمىز نامى ئاقدىر ەكەنى انمىق،

ئىمىراق قازىر ولەنەن قۇتۇلمۇۋىمىز اقمىقتاشلىقى. ال، ئىمىر ەندى قۇتۇلمۇۋىمىز ئىيىس؛

قۇتۇلمۇۋىمىز قۇش ەركەن كۇش كەرەك، — دەدى دارنىمۇ.

دانشپان قالغان ھەركىنىڭ يارىن جىناپ الدى. ھەركى مەن ئوڭاڭزىپ سۈرەشپ قالغان قاياغىن اشقى. سول كەزدە اينالا چارىق بولدى. دارنىڭ كۆزىگە چولداستىڭ تاس بولمى قاتىپ بارا تاقان دەنەسى مەن ئولمى بارا تاقاندا كەرىنمەن شىقىنىپ شىققان بەتتىكى جاس كورىندى. سوندا دانشپان چولداسى پۇرانانى ايلىپ ئىيىپ كەتتى، دارنىمۇ بۇرىنچىدىن دا بەتتە ھەركىن چىيىپ اۋەلى عوزى قىيىلداپ، جايلاپ تۇرە كەلدى. چولداستىڭ قول، اباغىن ئۇقلاپ تىرىلگەن باسنادى، جىپ جاتىپ، قايرىندى ئاقىمىز، ۋادە كەلدى بۇرىنچى، مەنىڭ اۋزىغا جىمىستى كىرگىزە بىلتەنغان. كەنەستىڭ، دەپ ويلاپ وتىرىمىز، قاسىندا قاسىن جاب چۈرگەن قىيىنى تۇداي مەنمەس، چولداستى دارنىمۇ ھەكەن ئىيىلىپ پۇرانانى ايتتى:

— ايداي ئالدى، سەنى مەن ئاقىمىز ئور دەگەننى مەن چۈرگەندى.
— مەنى نەگە ويانتىڭ؟ راقانغا جاڭگالدا بۇرىنچى دەپمەندى.

راقاننىڭ جاقسى قوي، ئىموان ولمىككە قاتىپ كەتتىمەن، دەدى دارنىمۇ.
— سوقۇش كۆرۈمەن، ساڭا بۇرۇنغا مەنمەنمەن، تاشقا سەزىمەن ادام راقانغا شۇمەن، دوستىم، تاماغمى جىمىمىزگە مەن تاشقا سۇيى ئالدى بەرشى دەدى پۇرانانى.

— ما، سۇيى مەنمەنمەن جاس تاممىش، راقان قىيىپ شىقاردى ما؟ — دەپ دارنىمۇ سۇرادى. مۇنان سولدا دانشپاندا ئۇش جەقنى تۇرىپ، دەنەلەردىن چۈرۈس تۇردى. سقا ئۇيرەتتى. ۋە مەنى جەتتىڭ باسنىدا تۇلغان مەشىمتىڭ مەنىگە كەلدى، تومەندە كۆرگەن جاي قالغان تۇلدىڭ مەنىگە، ونان ئارى ايناداي حالتمارغان وزەننىڭ بۇكىلى، سامماغان اۋىلدار، ئۇرلى قىزىمەن سىتەپ بۇرگەن ادامدار، جان جانمۇرلار، جىمىلغان مالدار كورىندى. دانشپاندا مەشىمتىڭ ئايالىدىن مەن بىلىپ تۇرىمىز، ئايدالامى ئايىغانغا قاراستى، كوزى كورىمۇدىن قالغان پۇرانانى:

— دوستىم، دارنىمۇ، قالاي چۈرۈمىز؟ مەشىمتىڭ كەرىگەندە چول سىلتەمەن راقاننىڭ چارىقى چۇن؟ ھەكەن دەپ دارنىمۇدىن سۇرادى.

— مەنى مەشىمتى دە، ئۇدايدىدا ماشاقتا مەن ئوز جايلىرىغا قوي. ولارغا مەشىمتىق بەر، وڭغا چۈرۈسكە دەنەلەردىڭ قوسۇشى، سولغا چۈرۈسكە چارىقى بولدى. ئىمىزنىڭ ھەركىمىز بىن ئۇناتىمىز، تىلەپ سىلتەمەن چۈمىمىزنىڭ يارىمەندە ئۇداي مەنىڭ قوسۇم سولاي دەپ بۇيرىمەن قوسۇلمى، جابىمىزنىڭ دوستىم، ئايىمىزنىڭ با؟! ئاقىمىز دەمەن بىزگە چۈمىس قىلىمىز ئۇن، ئىمىمىزنىڭ باسقار ئۇن ئۇچا مەنمەس؛ ئىمىزنىڭ ئىمىمىزنىڭ تەك جانمىز سەيىشى، سەيىشى تەك بولغاندى ھەيكە سالدى. الدامى ۋا تىمە بىستەردى بولمىزار. بولمىز باس ئاقىمىز ئولمىندا مەنمەس، عوز قولمىمىزدا دەدى دارنىمۇ.

— ولاي بولسا...

— ولاي بولسا، ھەيكەلنىڭ كىم كۆرۈشكەننىڭ ئوز ھەركى مەن سىلتەمەن

ئىسەن مەن ئىستەدىم دەپ بۇيىردەن كەسەرتىلىپ، ھەرىكەتسىزلىك ھەيئەتتە يەر دەپ ئاتىدىغا ۋەلىنىپتەن بەرىپ، بىز ۋەزىمىز ئادام باۋىرىمىزغا ئاداستىرماي، تۇتۇرۇپ ئاللىباراتتىن جولغا ئۆسەلىك دەدى دارنىمۇ.

ھەكى دانىشپان ئايالداماي، ۋايىم قايىسى، سۇيىسكەندىك بىن ئۇۋىسقانىقى. كۈلكى مەن كوز جاس، تۇرمىس بىن ۋەسىر بۇلاقشا قايناپ، ائىب جاتقان ۋەلىككە قاراي ئاۋدان قۇۋانل-قۇۋاننا تۇسۇپ چۈنەلدى. كەسەپ، سىزنىڭ باس مالايمىڭىز چۇۋان قۇلىڭىزدىك ارقاسىن غىتىلم-ئىلىم قىلىپ جاتقان چەركە چۈنەلدىك. دەدى كەكەتتەپ كۈلەپ، دانىشپان دارنىمۇ.

مىنە ساۋىقچوي، ۋالايا قارتنىڭ ويى مەن جالقاۋلىققا ئۇسكەن لىشاۋ قاتنىڭ يالاسىنا ئىتقان اڭگىمىسى. دارنىمۇ مەن پۇرانا اڭگىمىنى بۇزباستان كۈلىمىسەم باستان اياغىنا دەپىن تىڭداپ وتىردى.

كەسەپ تىڭداپ بولۇپ، قالماق ويغا باتىپ، اڭگىمىنىڭ سارايمىغا قاراي تارتتى.

ۋورولەنگۈ.

ۋەدىن ۋىرەتكەنگە.

قارمانباي قاراپ جاتىپ باقى كۈتۈڭگە،

بۇدەئىپى الا سۈرۈپ، ئاق كۈتۈڭگە،

تاقىدىدا بىر تاقىدا جازبۇلى دەپ

ۋار بىككە كىم ۋىرەتتى، شاق كۈتۈڭگە؟

شارقى ۋىرىپ، ھەرككە ۋەتىلغان ۋىشقىر جاندى.

قايناعان تامىرداعى ئىستىق قاندى،

تۇتقىن قىب كىم قامدى؟ كىم سۈۋىتتى؟

كىم الدى قىلىك قايرات، كۈشتى ۋالدى؟

كەشەگى ارىستانداي ايمىنى زور،

چۈرەكتى جولبارستى قايراتى مول،

ايمىرىپ ار، نامىستان كۈشتەن، ھەقىقەن،

كىم قىلدى شالا جانسار بىر قورقاتى قۇل؟

اقىلغا جان چۈرەككە كىسەن سالىدى،

كۈرمەيتۇن قىلدى قورقىپ ارتتى الدى؟

ۋىرەتتەپ ۋەدىن، دەپ-قۇلدىق، قورقاتتىقى

قانداي قۇل بىزگە مولدا بولا قالدى؟!

ويلاي قورقۇن قۇلدىڭ ئىلمىنە بەرىپ،
جاي جاتىپ، تاۋەكەلگە تىزىكىن بەرىپ،
مىنەكى ئىپرىلىق قوي باقتان، اردان،
قايتىپىن اسىرەسە ەسىل ەرك!

جوق ەندى جاتىۋ بولماس بوس ەڭبەكسىز،
جالبارىپ، جاساعان دەپ جاس توككىن كەز،
وزىڭ دە، سوزىڭ دە كەت بىزدەن اۋلاق،
جانى ولگىن، جۈرەڭگى ولگىن، مۇندار كەكسىز!
مىنە كۈن ساۋلەسى التىن جاردى قۇشتى؛
جارقىقا قۇۋانسىپ قۇستار قۇشتى؛
ەزكى وي مەن ەرك تىلەپ، جارقى تىلەپ،
ۋشامىز بىزدە جىيەپ ەستى، كۇشتى!

جۇمباي ۇلى ماعجان.

كۈن كورىۋ.

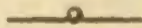
ار كىم كۈن كورىۋ قۇشنى وزىنە كەرەگىن تابا بىلمۇ كەرەك. ادامعا كەرەك تاماق، كىيىم، قۇي، باسقا ئولمىپ جاتقان نارسىلەر، سونىڭ بارى قانشا بولسادا، قابىيىعاتتان ئابلادى. كۈننىڭ ازىر چىلىۋى مەن، جارىعى مەن تەگىن پايدالا - نامىز. وزەننىڭ، كولىڭ، بۇلاقتىڭ ازىر سۇۋلارىن تەگىن شەمىز. ازىر اۋانى تەگىن جۇتامىز. بۇلار قابىيىعاتتا ازىر نۇرغان نارسىلەر. (تاعى قانداي ازىر نارسىلەر بار؟) بىراق بىزگە كەرەكتىڭ بارى قابىيىعاتتا ازىر تۇرا قويمايدى. قابىيىعاتتا شىيىكىلىك، تۇمسالىق بار. دايمىن كۈيىندە ئابىلاتۇنى از. كويى ەڭبەك سىڭىرگەننەن كەيىن عانا ادام كەرەگىنە جارايدى. سوندىقتان دۇنيىدەگى كەرەك نارسىلەردى ادام بالاسى، اۋەلى، تابا بىلمۇ كەرەك. ەكىنشى الا بىلمۇ كەرەك. قۇشنىشى ۇقتانا بىلمۇ كەرەك. قىسقاسى ەڭبەك سىڭىرەرگە كەرەك. مۇنىڭ بارى بىر ادامنىڭ قولىنان كەلە بەرمەيدى. بىرەۋ ونى، بىرەۋ مۇنى تىستەمەك. بىرەۋلەر الا اۋلايدى؛ ەكىنشىلەر مال باعادى؛ ۇشنىشىلەر ەگىن ەگەدى؛ تورتىنە - شىلەر قولىنىڭ شەبەرلىكى مەن كۈن كورەدى؛ بەسىنشىلەر وي شەبەرلىكى مەن كۈن كورەدى؛ التىنشىلار پاپىرىك زاۋىتتاردا قىزىمەت ەتەدى. سۇيىتىپ، قۇرۇلى كەسىپتەر تۇۋايدى.

پاپىرىك زاۋىتتاعىلار توقىغان ماتالارنى، جاساعان ماشىنا قۇرالدارىن وزدەرى تۇتاس تۇتىنا ەلمايدى؛ ولارنى ەكىنشىنىڭ استىغىنا، مالشىنىڭ ەتىنە بىر -

باستايدى. سوڭمىلار استىمى مەن ەتىن وزدەرى جەپ تاۋسا المايدى. اۋسقالىن ماقام، تۇرلى قۇرالدارعا ايرىباستايدى. ەگىشى كۆلمىكتى مال باقمۇشمان، مال باقمۇشى استىقتى ەگىشىدەن ايرىباستاپ الادى. باسقا كەسىپتەكىلەردە سونداي. سونى مەن ادام بالاسى بىرى مەن بىرى تىمىيىعاش المىسۇبەرد. سۇدە، قاتىسۇ چاقىسۇدا.

كەسىپتەر تۇرلى بولمۇنا تىبىياتقا سەبەپكەر بولادى. ادامعا كەرەك نارسەلەر بىر جەردەن تۇگەل تاپىلمايدى. بىر جەردە بىرى تاپىلعاندا، ەگىشى باسقا جەردەن تاپىلادى. بىر جەردە بىرى كۆپ بولسا، ەگىشى جەردە ول از. بىر جەردە وڭاي تاپىلسا، ەگىشى جەردە قىيىندىق بەن تاپىلادى. ماسەلەن: اڭ تەڭىز چاقاسى سىقىلدى جەردە بالق اۋلاماسا بولمايدى. سۇۋىق قارى قالمىك جەرلەردە بىتتى كۆلك قىلماسقا امال جوق. ەگىسى جوق الابىن سۇ شايىپ توعاي بولاتۇن وزەندەر چاقاسىندا امالسىز مال باقمۇ كەرەك.

كەسىپ تۇرلى بولمۇنا تۇرمىستا سەبەپكەر بولغان. تۇرمىس-تالاس تارتىس. «ۇشقان قۇس، جۇرگەن اڭ، بارى تاماققا» دەگەن ماقال تاماق قىيىن. لىق بەن قولعا تۇسەدى. بىراق تاماققا مەيلى تارتاتۇندار كۆپ. بىر تۇبىر تاماققا الدە نەشە اۋىز اشىلىپ، الدە نەشە قول سوزىلىپ تۇرادى. ۇلەستەن قۇر ئالىپ اشتهن ۇلىپ كەتەس ۇشمن تىرى جان تىرپاڭداپ، تاماقتى وڭايراق، تىپىدەرەك تاپىۋ ادەسەن قاراستىرادى. كۆپ ئاچىرىيالار ارقالى كۈن كۆرىۋىدىڭ جەڭىل وڭاي جولغا تۇسىپ ىلگەرىلەپ وتىرادى.

ادام جەر جۇزىنە تارالمۇى.

بايلىقدان بەرى ادام بالاسى بىر جەردەن ەگىشى ورنىغا قونىس اۋدارىۋ مەن كەلەدى. نەغۇرلىم مادانىياتى نومەنگى ساتىدا تۇرسا، ادام بالاسى سوغۇر-لىم قونىسەن جىبىراق، كۆپىرەك اۋدارادى. نەغۇرلىم مادانىياتى جوعارى بولسا، قونىسەن اۋدارىۋ جۇمىسى سوغۇرلىم سىبىرەك، از بولادى. كەيدە قونىسەن اۋدارىۋ توقتالدى دەۋگەدە كەلەدى. قونىسەن اۋدارىۋدىڭ قاشاندا، قايدا بولسا تۇپ سەبەبى-تىلماق تزدەۋ.

اڭشىلىق بەن كۈن كۆرىپ تۇرغان ەل بولسا، ادامنىڭ سانى الدە تە ۋاقىتتا كۆپەيدى. اڭشىلىقتان تۇسەتۇن تۇرغان جەرنىڭ پايداسى بەلگىلى ساندى ادامدارعا عانا جەتىپ، ارتىمىغا جەتپەيدى. مال باعاتۇن ەل اراسىندا جايلىم جەتپەي، قونىس تارىلادى. ەگىشىلىككە اينالغان ەل اراسىندا سونداي كۆپلەر بولادى. ەل جاڭا قونىس تزدەيدى. بىراق، اڭشىلىق بەن مال باقمۇ

۱) ەانا بار جەرلەردە تۈسكەن ئايىس ەگبە كىشىلەردىك *وز تۇتىمۇنا ۇستىلادى
 بۇلار قونىسى شىن ئارىلادى. ەكىشىلىككە اينالىپ، *وندىروس جىتىلگەن جەرلەر.
 دە ەگبە كىشىلەر ئايىسنىڭ كوپىن ەگبە كىشى تۇراتۇن مىقتىلار قاقشىپ الاى
 ەگبە كىشىلەردى اش-چاڭلاشتا قالدىرادى. مۇندادا قونىس تارىلعان بولادى.
 *بىراق بۇل قونىستىڭ شىن تارىلمۇى مەس بۇر كەمەلى تارىلمۇى بولادى.
 قونىس قالاي ئارىلسادا ادام بالاسىنىڭ اشارىلىقتان قۇتىلمۇغا سىتەيتۇن *بىر
 *ادىسى-قونىس اۇدارىۋ، بوس جەر تىلمۇ. نەگە دەسەگىز *مادانىياتنىڭ جوعارعى
 ساتىسىنا *مىنىپ، سول تۇرغان جەرىنەن وندىرەتۇن ئايىسنى ارتتىرىۋ ونە قىيىن
 جۇمىس؛ قىيىنشىلىق بەن جۇزەگە شىعاتۇن *س. قونىس تارىلمۇنان
 ەل بىردەن *مانىياتنىڭ، ەوندىروس *ادىسىنىڭ جوعارعى تۇرىنە شىعا
 قويمايدى. سوندىقتان نەشە زاماندارغا شەيىن كوب جۇرتتار قونىس اۇدار
 مەن بولادى.

تاماق نىزەپ، *ومىر بويى سىرعاناپ قىلىرىپ جۇرەتۇن جاپايىلار *الى بار
 بۇلار ورمانداردا، جازىقتىقتاردا، شولەدە قىلىرىپ جۇرەدى. بىتىمىر ايتىپدا، تويتانىپدا
 شۇبىرىپ جۇرەى. بۇلاردىڭ تۇراتتى ورنىنى چوق. كەي بىرەۋلەرى قاتىن بالاسى.
 مالى، مۇلكى مەن كەزىپ جۇرەدى. *بىزدىڭ رەسەيدەگى جوكىلەر (ئاسىعاندار)
 وسىلاي كۇن ەلتەدى. امەرىيكەنىڭ تەمىر قازىمىنان وڭ تۇستىكىنە ەلشە مىڭ
 شاتىرىم جەرگە، جاپاۋ اۋىب كەلگەن اڭشى بىندەيتىس دەردى جولاۋشىلار
 كوردىڭ دەسەدى. بۇل بىندەيتىستەر ونگەن زاماندا تۇۋغان ەلتەن *بولىنىپ شىققان.
 نەشە جىلدار اڭشىلىق قىلىپ شولەردە جاپاۋ كەزىپ جۇرگەن. ئالاي زور تور-
 قىنىشتاردى ياسىنان وتكەزىپ، اقىرىندا وڭ تۇستىڭ امەرىيكەگە كەلگەن. بۇل
 بىندەيتىستەر جالعىز قاداق بىتىراپ اۋىب كەلگەن. جولاۋشىلار ايتادى: *بىر جەردەن
 ەكىشى جەرگە جالعىز قاداق جاپايى اڭشىلارغا اۋىب كەلمەيدى، كەيدە *بۇتۇن
 ۇرۇلى ەل بولىپ اۋىب كەلەدى دەپ. *بۇتۇن ۇرۇلى ەل بولىپ اڭشى ەلدەر
 تۇكىل مال باعىپ تۇرغان جۇرتتاردا اۋادى. مال باعىپ تۇرغان ەلدەر *بىر جەردەن
 ەكىشى جەرگە قورالاب مالدىن ايداب كوشەدى. قوراسىندا ەلشە مىڭ مالدا
 بولادى. مالدارى ەلشە مىڭ شاقىرىم جەرلەرگە ايدالىپ بارادى. مال باعاتۇن
 ەل كوپىنەسە كىيىز جاپقان ۇيلەردە، لاشىقتاردا تۇرادى. مال باعاتۇن ەلدەردىڭ
 كوشىپ قونىپ جۇرەتۇن مەرزىمدى قونىسى بولادى. *بىراق قونىسنىڭ اۋداتى كەڭ
 بولغان سولق السىقا كوشەدى. بۇرىن *بىزدىڭ بابالارىمىز سولاي *ومىر سۇرگەن.
 وسى كۇندە وڭ تۇستىكتەگى كوشىبەلى ۇرۇلارىمىز، تاب بۇرىنقىداي بولماسادا،
 مىڭ شاقىرىمدىپ كوشەدى سول سىقىلدى ۇرۇلار دەپ ادايلاردى، تورعاي
 ۇيەزىندەگى قىزىل جىگىل بولسىنىڭ، اتباسار ۇيەزىنىڭ ئايماندارىن، قارا ونگىل

ۋەزىنىڭ ۋە تۈستىك كىشى *جۈز بولسىنارىن ايشىۋعا بولادى. *بىراق بۇلاردىڭ مالى بۇرىنغىداي كۆپ ەمەس.

كوشبەلى ۇرۇلار اراسىندا جايلىم مەن قونىسقا تالاس، سوعىس بولادى. كۇشتىرەك ەل المىزدەۋ جۇرتتىڭ قونىسىن تارتىپ الىپ قۇۋىپ جىبىرەدى. سونداي سوعىستار سالدارىمان، يا جايلىم كەمىستىگەنەن، بۇلماسا جۇت تلاكىنان ۇرۇلى ەل قونىسىنان اۋادى. مەنە وسى سىقىلدى تونىستان اۋىۋ قاشاننان بەرى بولىپ كەلە جاتىر. اراب، قىتاي، يونان، باسقا تىلدەردە جازىلغان ەسكى كىتابتاردا جايىي جانا كوشبەلى قالىقتاردىڭ قونىسىنان اۋعانى جايىندا جازىلغان سوزدەر كۆپ. ونداي اۋعان ەلدەردە كۆپ بولغان. ولاردىڭ اتىن اتاپ يا سانىن ساناپ جەتمۇكەدە بولمايدى.

ازىيانىڭ ەسكى دالارىنان ەدىل مەن قارا تەڭىز جاعالارىنا بۇرىن *بىر ەلدەن سولۇ *بىر ەل اۋىپ كەلىپ تۇرغان. قازاق دالاسىنىڭ ۇستى مەن اۋىپ وتكىن ەل وتە كۆپ. قازاقتىڭ ەسكى جىرلارىندا: « ادبىرا قالغىر بۇل قونىس-قايموسىز ەكەن ەجەلدەن، جەتتى جۇرت كەتىپ چول العان» دەگەنى قازاق دالاسىنىڭ ۇستىن كۆپ ەل باسىپ كەتكەندىگىن كورسەتەدى. *بىراق ەسكى تارىيىق سوزدەرىنە پاراعاندا، سارى دالادا تەك عانا *بىر جەتتى جۇرت ەمەس، الدەنەشە جەتتى جۇرت تۇرىپ وتكىن. ماسەلەن، مۇنان ەكى جازىم مىڭ جەل بۇرىن ەسكى قازاق دالاسى جاققان وسى كۇنگى ورسى ىشىنە قازاي «سكىيت» دەگەن ەل كەلگەن. سكىيتتى «سارمات» دەگەن قالىق كەلىپ قۇۋعان. سارماتتى «اۋار» قالقى كەلىپ تىسورغان. مۇنان مىڭ جازىم جىلداي بۇرىن اۋاردى «ۇن» دەگەن تۇقىم اۋىپ كەلىپ تىسورىپ جىبىرگەن. بۇلاردىڭ سوڭىنان الدە نەشە جۇرت كەلىپ وتكىن. مۇنان ەگىز *جۈز جىلداي بۇرىنقى تاتار مەن قازاق كەلىپ ورنالغان. سونى مەن *تۇرلى جۇرتتار *بىرىن-*بىرى كىيىپ كەتىپ، اسىرىپ، اۋدىرىپ وتىرغان. اۋعان ەل *ارى قازاي تاعى جىلجىي بەردى. قالىقتىڭ قونىسىنان اۋعانى داۋىل كەنگى *بىرىن *بىرى قۇۋىپ، *بىرىن-*بىرى يىتەرگەن تولقىن *تارىزدى، سول سىقىمانى تالاي جۇرتتىڭ اۋعان تولقىنىنا ايعاق بولىپ قالغان، تالاي ەلگە ۇستىنەن چول بەرگەن جەردىڭ *بىرى وسى كۇنگى قازاق بالاسى. بۇرىن ازىيادان اۋىپ بارغان ەلدەردىڭ تۇقىمى وسى كۇنى ۇرۇپادا كۆپ. اۋىستىرياداعى مادىيارلار وسى قازاق دالاسىنان كەتكەن جۇرتتىڭ ۇرىلىسى.

بۇدا كوشىۋ قىدىرىۋ. *بىراق شۇۋماقتالىپ، تويىتالىپ، بۇنۇن رۇۋلى ەل تۇتاس كوشەنۇن كوشىۋ. سول سىقىلدى كوشكىن ەلدەر الدە نەشەنىڭ شاقىرىم *جۇرىپ، *بىر ولاياتنان ەكىنشى ولاياتقا وتەدى. نەشە دارىيالار مەن شولەردەن اسادى. مۇندا كوشىۋدى قونىستان اۋىۋ دەيدى.

كەي ەلدەر جاۋدان ۈركىم، تۇتاسى مەن بەتى اۋعان چاققا قاراي قاتقان. بۇرۇنقى قونىستارىنىدا تەڭ قورغاندارى، موللارى عانا قالغان. ەسكى كىتابىلاردىڭ سۆزىنە قاراغاندا، جۇرتنىڭ قونىستان اۋتۇ جايى ۋېرەنشىكتىكى ۇس سىقتىلىرى ەكەن. ۇنىنى ەش ۇبىر جۇرت ۋە مەرىشە ۇبىر قونىسقا بىە بولىپ تۇردى دەۋگە بولمايدى. بۇۋنان، تەمىس، ياسقا سىلاۋانداردىڭ بابالارى دا بۇرۇن ۇندىستان چاقتان اۋىب كەلگەن. ۋسى كۇنگى اڭگىلىشان جەرىنە بارىپ ۋرناغان - سول جايىنى نەمىس ۇرۇۋلارى. ازىيانى ادام بالاسىنىڭ بەسكى انايۇنى. ەلنىڭ كۋىنى جانا ۋسى كۋىكى ۇرۇپاداعى ۇمادانىياتتى قالمىقتاردىڭ بابالارى ازىيادان شىققاندىقتان. ەل ازىيادان تەڭ شىعۇدى عانا بىلمەگەن، ازىياعا قاراي دا اۋعان. بەرى كەلە، كاپىيتال تۇۋىپ، كىسىنى-كىسى بوروسىقتاي سۋرۋ شىققان سولۇ، ۇرۇپا قالقى سۋرۋ ۇرشىن ازىياعا كۋشىپ اۋا ياستاعان. كەيدە بۇرۇپادان ازىياعا كۋشە كۋشى جۇرت ۇز ەركى مەن، كەيدە مەقتىلاردىڭ زورلىقى مەن اۋعان. ۇسىبىرە، تۇركىستان، قازاق دالاستا ۇرۇپالىق رەسەيدىن ەلنە نەشە مىلىيون قارا شەكەنلەر كۋشىرىلمۋىدە سول قونىستان اۋىۋىدىڭ ۇبىر تۇرى.

قىسقىسى، انام زاماننان بەرى قاراي، قاي ەل، قاي جۇرت بولسا دا ۇبىر قونىستان ۋتىرغان مەمىس؟ قوزغالىپ، اۋىب شۇبىرىپ، امالسىز، جەر جۇزىندە ەرسىلى قارىمىلى كەزىپ تەنتىرەگەن. ۇبىر ۋرىنغان ەكىشى ۋرىلغا، ۇبىر جەردەن ەكىشى جەرگە اۋىب نىڭىلى قونىس بۇدە مەن كۋنى كەشكەن. تۇرۇغا، كۋن كۋرۋوكە، تامان اسراۋعا قولايلى ۋرىن قاراغان.

ادام بالاسى جەر جۇزىنە ۋسەلاي تاراعان.

ادام بالاسى انام زاماننان باسقاپ اۋ تەڭ قۇرغاق جەردى عانا باسپ شۇبىرىنماي، سۇۋ مەن دە ەدۋىزىپ كۋنى كەشكەن. قولايلى قونىس بۇدە، تامان بۇدە، تەمىشنىق بەرمەي سۇۋ بەتمەن دە كەردىرگەن.

قايىق جاساۋ قاشان شىققانى ادام بالاسىنىڭ ەسىندە جوق. ۇبىراق، ۋتە ەرتە زاماندا، جايىلى كۋىدە جۇرگەننىڭ ۋزىندە اۋ، قايىق جاساعانى اۋىق، جولۇ - شىلار ايتادى: ەڭ جايىلى ەلدەدە بۋرەتەلەردەن سال جىلىپ، ۋزەن مەن كۋلدەردەن ۋتەدى دەپ كەي ۇبىر جايىلار سال تۇكەل، اعاش قايمىقتان جىل قايىق دا جاساي الادى: اعاشنىڭ ۇلگەن-ۇلگەن قايمىقتارىن سىدىرىپ الىپ، بايلاستىرىپ، جارىمەن شايىر مەن، ساز بەن جابىرىپ، جىل قايىق سىتىدى. سولداي جىل قايمىقتارغا ۇمىتىپ جايىتلار ۋزەن مەن كۋلدەردە دۇزە بەردى.

سالىقن چاقنا تۇرغان جايىلار قايمىقتارمىن اڭنىڭ تەرىسى مەن سۇبەگىنەن سىتىدى. سولداي قايمىقتار مەن جايىلار مۇقىمىتا دۇزۋوكە دە جۋرە كىسىبەيدى. ەڭ سۇۋىق جانتا، مۇتىت جاعاسىندا «ە-كىيەبوس» دەگەن جايىلار تۇرادى. ەسكىبوسىتار تەرىدەن جاساعان قايمىقتارىنىڭ شىندە ادام قايشىق شىندە

وتىرىغانداي بولادى. *دۇزىپ كەلە جاتقاندا، قايتقان كىشىنىڭ ئەڭ باسى مەن غانا قولى كۆرىنىدى. كەي *بىر باتىل ەسكىموسىتار قايسى مەن بىرگە باسى نۇمەن اياغەن جوقىرى كۆتۈرىپ، اۋدارىلىپ كەتسە، قايتادان سۇۋ استىغان دانەمە كۆرۈمگەندەي بولمى شەكەلەدى.

اسىرەسە تەڭمىز، يا مۇقىمىت چاغاسىندا، يا ارالىندا نۇرغان جاپايىلار اق قايتقىنى تاماشا جاسايدى. بۇلار ۇلكەن، مىقتى قايتقاردى دا ستەي الادى: ئاپىقنارنىڭ ۇزىندىسى ون ئاياتىي بولادى. مۇنداي قايتقار جەلگەن مەن دە كۆرەك بىن دە جۇزەدى. كەيدە قىزىق شاقىنى كۆرەك ەسەدى. اۋمالى بولماسىن دەپ ەكى قايتقىنى بىرىكتىرىپ بايلاستىرادى.

كەي جاپايىلار *تورب بەس قايتقىنىڭ ۇستىنە سال توسەپ، جۇگى مەن بىرگە *جۇز قارالى ادام جۇزەدى. سالدارىنا جەلكەندى قولدان توقىلعان چوگەدەن كەرەدى. جولاۋشىلار ايتادى: جاپايىلاردىڭ *ۇش *جۇز كۆرەكتى ەسەپ جۇرگەن قايتقارنى كوردىك دەپ.

مىنە وسىنداي قايتقارنا *مىتمىت الپ، جاپايىلار مۇقىمىت ۇستىندەگى *بىر ارالدىن ەكىتىشى ارالغا قاتناسادى. بۇلار اندە نەشە جۇز شاقىرىم جەرگە دەيىن دۇزىۋگە قورقمايدى. سوندا دا ايرىلمىپ اداسىپ قالماس *ۇشمن، قۇرغان جەردەن كوز جارىيدى، نە *بىر ارالدىن *بىر ارالغا چاغالاب بارىپ وتىرادى. «عارشال» دەگەن ارالداغى جاپايىلار بۇلاي دۇزەدى دەيدى جولاۋشىلار: ون-ونىس قايتق بىرىگىب الپ مىڭ شاقىرىم جەرلەرگە شەيىن دۇزەدى؛ *بىراق بىرىنەن- *بىرى كوز كۆرەرلىك جەردەن قاشىق دۇزىپ وتىرىپ، بەلگى مەن قاپارلاسادى. بىرىنەن- *بىرى قاشىق دۇزىۋىنىڭ سەبەبى-بىزدەپ كەلە جاتقان ارالدى بايقاماي *وتىپ كەتەلمەك دەگەن وي. تۇندە بۇلار توسىلىپ تۇنەپ، كۇندىز تاغى ايرىلمەسادى.

*بىراق مۇقىمىتتاردا، نەگىزدەردە نەلەي امان-ەسەن دۇزىپ جۇرىۋەكە بولمايدى. كەيدە قاتنى داۋىل تۇرادى. قايتقارغى ەر چۆرەكتى تۇزگىشتەن زور قازاغا ۇشرايدى. كەي بىرەۋلەرى سۇۋغا باتىپ ولەدى، كەي بىرەۋلەرىن جەلمەن تولقىن ۇلكەن مۇقىمىتتارغا قۇۋىپ ايداپ كەتەدى؛ كەي بىرەۋلەرىن تۇۋعان جەردەن مىڭ، ەكى مىڭ شاقىرىم جەرلەرگە اكەلىپ ئاستايدى. ورسنىڭ «كائىسەبۇ» دەگەن جولاۋشىسى 1816 جىلى «دەك» دەگەن ارالدا «ۋۇلىيە» دەگەن ارالدىڭ جاپايىسىن كۆرگەن. ەكى ارالدىڭ اراسى ەكى چارىم مىڭ شاقىرىم جەر. الكى جاپايى ايتقان: *ۇش ادام يالق اۋلاۋغا شىققانمىزدا، قايتىمىزدى جەل قۇۋالاب كەتسە، نەشە كۇندەر اش *جۇرىپ، وسىندا كەلىپ شىققىق دەپ

مۇنداي ۋاقىيىلار جىي بولادى. مىنە وسىنداي رەتەن مۇقىمىتتار ورتاسىنداغى ارالدارغا ادام بالاسى ئاراپ قونمىستانغان.

بۇل چول مەن ادام بالاسىنىڭ چار ۇستىنە، ارالدارغا نارالۋى وسىمىدىكىنىڭ

*دانمىن جەل ئېلىپ كەتتىم، المى جەرگە اپارىپ تاستىغانى مەن بىردەي. بارغان جەرىمدە شۇب دە: ادام دا *ئېسىپ *تېتىپ تۇرۇپ بەردى. ەل ارانىدىغانى ەسكى قىسالاردا ەسىنداي كەمەلەرەن جەل قۇيۇپ، ادامدارى جات جەرگە شىعب كەتكەنى جايىندا اڭگىمەلەر كۆپ ايتىلادى.

*بىزنىڭ زامانىمىزدا وت كەمەلەردى جەل لىتىنا سالىپ قۇۋالمايدى، تۇرالمايدى اداسىتىرمايدى. *بىراق سۇۋ ەتنى مەن تەمىرئۇن، شۇبىرئۇن ادام بالاسى يۇرەنمەن دا اسىرماسا، كەمەتكەن جوق. قۇنىستان سۇۋ ەتنى مەن اۋبۇي دا تالغان جوق. قىنايدان، ەۋرۇپادان تالاي مىڭ ەگىەكشىلەر جۇمىس بىزدەب مۇقىمىت ۇستىمەن امەرىكەگە بارادى، امەرىكە اشىلغان سوڭ ەۋرۇپانىڭ كۆپ جۇرتى سۇندا اۋدى. وسى كۇنگى *مادانىياتى امەرىكە قالقىنىڭ بابالارى بۇرىن وسى ەۋرۇپادان كەتكەن. سۇنى مەن مۇقىمىتى، تەكۋدى كەزىۋ وتە ەسكى زامانداردان، ادام بالاسىنىڭ ەسىنەن شىعب كەتكەن زامانداردان ىلىستالىپ، *الى توققماي كەلە جاتىر. *يارىن جۇرگەزەتۇن *بىر تاماق.

كەنە - سارى قونىستان اۋعاندا دوسقوجا اقىنىنىڭ ايتقانى.

قاتارىڭنان ارتقىمىن،	جالعىز - جالعىز اۋىل بوي،
قايرانى تۇيسىز، نەرەگىم!	وتىرۋشى ەدىك جازىلىپ،
اناڭىز جاۋلاپ *وتىتى	مىنا جاتقان سارعايىمى
قالماقتىڭ ۇۋسا، سەرەگىم،	سالمايدى قوپا قامىسىم،
*بىز قونىستان كەتكەن سوڭ	سالقى اۋىلى قىستاعان
كورەمىزبە خۇنىيە-اي!	توگەم نىيگەن تانىسىم.
مىنا جاتقان ەسىلدىڭ	بۇل قونىستان كوشكەن سوڭ
كوك وراي تارتقان ۋزەنن؟	كويىمىس بەكەن نالىسىڭ!
كۇنىلىك جەردەن كورىنگەن،	اينالايمىن، ارالم!
كورىتسە كوگىل بولىنگەن،	شىڭگە سەنىڭ بارەدى
الشاكدا تىب ات مىنگەن،	ارقا مەن قۇلجا مارالمىڭ؛
مۇنار بولىپ كورىنگەن،	قونىسىم سەنى قىيالماي
كشى اۋىلدىڭ قىستاۋى.	ۇش جىلداين قامالدىم؛
بايان اۋىل، قازىلىق،	ەندى قايلام ناۋسىلدى
ۇدەرە كوشكەن بايلاردىڭ	قوش امان بول، قارالدىم!
جولى جاتىر قازىلىپ،	اينالايمىن، اق تاتىر!
جازىعى تۇرى بولغاندا،	اينالا قۇردىم اق شاتىر.

كەڭ قاباقتىڭ بەتتە،
 باي توبەنىم ۈرگەن، تاۋ!
 چارلى بايىم بەلگىسىز
 اراس كوشىپ جۇرگەن تاۋ!
 چاپىراغى جالپىراپ،
 كۈلەڭگەسى اۋدەن
 نومەن قاراي سالىپراپ،
 سۇۋىلداپ تۇرغان قاينىڭنىڭ
 قىز بوز بالا باسى قوسىپ
 ساياسىنىدا ويناپ كۆلگەن تاۋ!
 مۇنشا ماقتاپ نەنەيىن
 ا، دارىغا دۇنيە-اي!
 اقمىرى مۇپىتىپ بۆلگەن تاۋ!
 اينالاسى قوغالى
 سۇۋى تۇنىق كۈلدەرمى!
 كوك شالغىنىدى چاپىرىپ
 چاغالاي قونغان، ەلدەرمى!
 ارتقى كوشىم كەلگەنشە
 اتساقال شالدار جىيىقالب،
 باۋرىنىدا اتىن شىدەرلەپ،
 باتىر مەن بىيلەر باسى قوسىپ
 اڭگىمە قۇرغان، بەلدەرمى!
 شاعىرلى جۇۋسان، بىزەنىم!
 قونىستان اۋىب كۈزىزەلدىم!
 ىلدىيى جوق، ۋورى جوق.
 ات ئايغانار ھەرى جوق،
 جازىب سالغان ماقبالىداي،
 امان بول، قۇمايت چەرلەرمى!
 وسىلار ەسكە ئۇسكەندە،
 قايعىر ماسسىزبا ەرلەرمى؟!
 ازامات اتنىڭ چاللىندا،
 ەلىم ناردىڭ قومىنىدا،
 كوشىبەلى قازاق بولغان سوڭ
 يالانىڭ مېلىدىڭ شۆلدەرىن.

ئاپپا اربۇاق بۇل جاتىرا!
 قاسىڭگان، قالقام، كەنكەن سوڭ
 ۋورىس دا مالىن قۇلاتىرا!
 كۈرەدى اتنىڭ ناڭداغىن،
 اربالى-بوزدىڭ شاڭداغىن،
 كۈردىڭزبە بىيەسىز
 اربۇاقتىڭ قالغانىن؟!
 امان بول قالدىڭ كۈگەرىپ،
 باستارى سامال، تاۋلارىم!
 اراسى بىيە بۇلارىم؟
 كەتەمىن دەگەن ەستە جوق،
 كوشىردى دۇسپان جاۋلارىم!
 سارقىراپ اققان تاستاقتان،
 ساپاداغى سالقىن قىمىزداي،
 سارقىراپ اققان، بۇلاغىم!
 تويىلىغىلى قالدىڭ نواعىدان
 ەسەبىسىز ۋرگەن تىشقانداي
 التايى قىزىل تۈلكى ەدى
 ۋلدارىم كىيگەن تىماعىم.
 قادىرىڭدى بىلمەدىم
 امان بۇل قايران، شىراغىم!
 جازغى تۇرى بولغاندا،
 ار چەرگە بەس كۈن وتىرىپ،
 ساۋىنغا ساپا تولتىرىپ،
 ات شاپتىرىپ توي قىلىپ
 تۇت مەرەكە بولغان، تاۋ!
 قۇتتى تاۋ دەگەن تاۋ ەدى،
 اراسى بىيە باۋ ەدى،
 بار ايدىيى قايىمۇنغا
 ەبۇرىسى قاتتى جاۋ ەدى؟
 تۇبىنە كەلىپ قونغاندا،
 بايلارىم قوس-قوسى توبىت-
 اسىراپ،
 قۇرانىڭ قارسى شەتىندە،

ۋە دارىغاي، دۇنيىدى
 قايتىدىن جەردىڭ قىلىغىن؟! ...
 بۇل قونىستان كەتكەن سوڭ
 نەرسە قالقىم تاپارما؟
 بىر قۇرۇرغان شىبىغىن!
 ارتىمدا قالمى باراسىڭ
 كۆگەرىپ چاتقان وزەنىم
 وزەنىڭ بويىن بوس قويىپ
 سىرتقى كۆڭىن جەگەنم
 قۇر اتىما تەگەلگەن
 جازغى مىنگەن كۆپەنم؟
 قونىسىم قولدا تۇرغاندا
 بولمۇشى ەدى دەگەنم.
 ات ەمىنىپ چاراق اسىنچاز
 ساعىنار مىرزا ۋز ەلەن.
 كۈندە بازار ەسىلدى
 قالىقكىز ناعىپ ساعىنباي؟
 بۇل قونىستان كەتكەن سوڭ
 كەمبەس بەكەن چارىم جاس
 ەتى تاتتى سۈنۈنى بال،
 بىسى جۇپار اققىغان،
 سارى قاردا جايىلغان،
 سارى ايازدا جۇۋساعان،
 كوك ەسىلەن كەتكەن سوڭ
 چىلقىنىڭ قونىسى تاپىلماس!
 سەمبەرتۈشى ەدى چىلقىنى
 قوم جاساتقان تۈپەگە
 الا بوتنا تارلاۋ مەن
 قارا ويغا بىتكەن بەنەگە
 ادبرا قالغىر قۇلمايىس
 كەنەكۈم سەنەن ايرىلدى!
 قاۋ بولىپ دۇسپان جاۋلارى
 كورپىلەگەن كورپەدەي
 بولمۇشى ەدى، دۇنيىە اي.

ارتىمدا قالمى باراسىن،
 قاراغايلى شۇبارىم!
 قىزىغىن كورگەن ەلەمنىڭ
 ەندى بىلىدىم چىلارەن.
 اعاشىم ەستەن كەتەرەم؟
 چاپىراق شاشىپ كۈلەنەنەن
 كۆگەرىپ تۇرغان مۇنارەن!
 قاراغايىم-قايتىم!
 جوق ەدى قونىس، ايتىمىڭ،
 ەلەي جازداي بىر كۆشەي
 لاپكەدە بىيىنە مەتكىلدەي
 كىرىشىكىز ەدى زايىمىم!
 جازدىڭ كۈنى بولغاندا،
 ەل وزەنگە قونغاندا،
 بالدىرغاندى بالقاشتان
 تۇۋلاتىپ شانشقان جايىم!
 تالما تال تۇس بولغاندا
 بايلار قىمىز شەردە،
 سارى نارداي بىكرانەن
 بايىمىشە سايا پىسەردە
 بىر قازانداي وتەرغان؟
 بوز بالاسى قۇرالىپ
 داۋلەتنى ۇيگە تۇسەردە.
 بىرىتى سارى سامارعا
 ساپىرتىپ قىمىز قۇيدىرىپ
 سالقىن جەرگە توڭدىرىپ،
 سالتاناتقا دوندىرىپ
 ساۋقىم سالغان زامان-اي!
 وزەنىڭ سۇۋى تۇنىغىم
 اساۋىمىدى توقتاتقان
 قارا موپىل قۇرىغىم!
 قۇبىلادان سوققان تۇنەرىپ
 قىزىل جەلدى توقتاتقان
 قايتىمىڭ جالى سىرىغىم،

بالقاشقا جەلى تارتىرىپ
 بايلاسڭ بىيە ياۋلارى!
 بۇرىنغىنىڭ سوزىنە
 تۇس بولماساق بىگى ەدى،
 ايتقان ەكەن بۇلار دەپ
 داۋلەت بىن باقت اۋمالى .
 وتىرىۋشى ەدىڭ وردادا
 بىستى ايعىرداي اقىرىپ؛
 وردانىڭ ەشى نىسى دەپ
 چاپىراغىن جاۋدىراپ،
 كۈلەڭكەسى ساۋدىراپ،
 سۇۋسىلداپ تۇرغان قاينىڭنىڭ
 تۇبىنە كىلەم سالىدىرىپ،
 ەمبىتى سارى سامار مەن
 وردادان قىممىز الدىرىپ،
 سىلدىرماقتى سارى وچاۋ مەن
 وتىرىۋشى ەدىڭ ساپىرىپ.
 وسىلار ەسكە تۇسكەندە

قايعىروسىمىزبا، ا، ۇرىپ!
 بۇل بارغاننان بارارمىز
 ارادا ەلم شۈمەنگە
 ەركىندەپ جايلاب ەسىلدى
 ەركەلەپ ەسكەن قالماق ەدىڭ،
 بۇل قونىستان كەتكەن سول
 زار بولماساق بىگى ەدى
 تاي مەنەن قۇنان، دۈنەنگە؟!
 قونىستان اۋماق بولساڭىز
 جىبەرىڭىز تەز قابار
 چوغارغى دۇۋلات ەتورت اۋىل:
 جازى، ساڭىرىق ەلەر مەن،
 بايۇزاق، باتىر بەكەنگە.
 مەكىرە دەي باسىن تاسقاسا باغان،
 ارانغا تۇسكەن ايمۇداي
 قابىعى مەن ەشى جاراعان،
 بايۇزاق نەگە توقتاسىن
 سىز كۈشەمەن دەگەندە.

جاندىقتاردىڭ جەر جۇزىنە تارالمى.

ەش نارسە توقتاۋ قىلماسا، ەتىرى جاندىقتىڭ ەبارى دە نەز ەسەدى . كەي
 ەبىر شىبىنداز تاماشا تەز كۈبەيدەدى . ەركەك، ۇرغاشى ەكى شىبىندان ەبىرەكى ايدا
 الدە نەشە مىلىيون بالا تۇۋادى . قۇرساقتى سىبىرەك كۈتەرەتۇن جاتىڭ ەپىل .
 سول ەپىلدىڭ دە ۇرپاغى ەبىر نەشە ەجۇز جىلدا الدە نەشە مىلىيونغا جاتىۋىگە
 بولادى . ادامنىڭ كۈز الدىندا عانا تەز كۈبەيگەن جاندىقتار بار . مۇنان ەتورت
 ەجۇز جىلداي بۇرىن امەرىكەدە ەبىر جىلقى دا بولماغان . ەك اۋەلى امەرىكەگە
 كەمەستە سالىپ نىپان قالقى جىلقى اكەلگەن . لەزەدە الگى جىلقىلار كۈبەيىپ
 امەرىكەدە قورا-قورا جىلقى بولغان . ول جىلقىلاردىڭ كۈبى قاشىپ تاغى بولپ
 كەتكەن . وسى كۈنى امەرىكەنىڭ كەڭ دالالارىندا قورا-قورا تاغى جىلقىلار
 جايلىپ جۇزەدى . دالا كەڭ، ەبىر مول، تۇرۇعا ەش نارسە توقتاۋ بولمايدى .
 مۇنان ەتورت ەجۇز جىل بۇرىن امەرىكەدە ەبىت دە بولماغان . بىتتەردى دە
 ەۋرۇپادان كەمەستەن الپ بارغان . سول بارغان بىتتەردىڭ كۈبى تاغى بولپ

كەتسە، ۋەسى كۆنى قىلىقۇر سەككىلى اداۋمعاۋا، مالعاۋا ۋە تاۋبىتى. ارانى دا امېرىكەگە ھۇرۇپاداڭ الې بارغان. ۋەسى كۆنى كۆپەيىپ، ارا امېرىكەنىڭ كەز كەلگەن جەرىندە بولادى. امېرىكەنىڭ تۇرغىن «بىندىچىتىس» دەگەن قاتتى ارانى «اڭگىلىشاننىڭ شىبىنى» دەپ جەك كۆرەدى. بىندە بىستەر ويلايدى: ارا جۇرگەن جەردە ھۇرۇپاداڭ كەلگەن اق وڭلىلەر جۇرەدى دەپ. اق وڭلىلەر بىندە بىستەردى ئىسپىي سۈرۈپ، بىر قىلغان. سۈنى مەن كۆپ اڭداردى، جاندىقتاردى جەر جۇزىنە ادام بالاسى تاراتقان. بۇلاردى ادامنىڭ ۋوزى الې بارغان، ەگە قۇبىرىق تەشقان سىياقتىلار كەمەلەرگە ۋزەرى ەرىپ بارىپ قالادى. كەي بىر قۇستاردا كەمەگە ەرىپ بارىپ مۇقىت ۋرتاسىنا بارغاندا شارشاب كەمەگە قوندى؛ سوندا جۇمىرىتقا سالىپ، بالاسىن شايقاپ شىعارادى. كەمە تۇتقان شەت جەردە سۇلاردىڭ قالغاندارىن كەمەشلىر ايتادى.

مۇقىت ۋرتاسىندا، جىبەكتەن ۋە الېس جەردە ارالدار بار. بۇل ارالداردا قۇبۇلى جاندىقتار بولادى. ولاردىڭ بىشىندە قۇبۇلى كەسۋىتكەلەر، جىلاندار بار. ولار ۋندا قالاي باردى؟ جىلاندى، كەسۋىتكەنى ادام كەمەسىنە سالىپ ئاسىپ جۇرەمە؟ ارىنە، ئاسىپ جۇرەمەيدى. ادام بالاسى كۆپكە شىبىن جاندىقتار جەر جۇزىنە قالاي تاراعانن بىلە الماي جۇردى. بۇل كۈندە ادام بالاسى جاندىقتاردىڭ جەر جۇزىنە قالاي تاراعاننى جايندا كۆپ ئارسەلەردى بىلدى.

جاندىقتاردى جەر جۇزىنە تاراتقۇن سۇۋ مەن جەل ەكەن. جەر جۇزىنە جاندىقتار قۇبۇلى نۆرەلەن تارالادى. ماسەلەن، قارا قۇرۇمداي شەگىرتكىتى جەل كۆتەرىپ كەتسە، تەگىزىڭ ارچايدا شىعارغان ۋاقىنتارى بولغان. قاتتى جەل تۇس، كۆپەلەك، قوڭىزەردى دا الې كەتەدى. قاتتى قۇبۇن (سەرتەش) تۇرت، قۇسۇسقا، باقا، شاياننىڭ كۆپ جەرىنىڭ ۋستىنەن شىبىپ، تالاي نۆت كۆتەرىپ كەتكەن. اسپاندا كەدەرگى جوق، جەل قاتتى سوغادى. سولدىقتان ۋوزى ۋشا المايتۇن جاندىقتاردى دا جوعارى شىعارىپ، جەل ۋشىرىپ كەتسە، الېسقا الېپ بارىپ ئاستايدى. سونداي ۋقىعالار تالاي نۆت بولغان. جال ئولاسقان كەزدە بۇلار اسپاننان قۇبۇلىپ، جاڭبۇرشا جاۋىپ، تۇرغان ەلدى قالا قالدىرادى. بۇرىغى كەينىلاردا كۆكتەن جاندىق جاۋعانن جاۋىپ قالد، رىغان. ماسەلەن 1806 جىلى گەرمانىيادا شايان جاۋغان. 1841 جىل بىونىڭ 18-ئىدە ۋاككە مەرىك دەگەن جەردە (شەۋەتسىيادا) اسپاننان ەمىر جارم ساعان جاڭبۇر مەن ارالاس شورتان، الايۇعا، شايان، بىنە بالىق جاۋغان. ارىنە، اۋادا بالىق ۋولېپ، جەرگە جانسۇر تۇسەدى. ەمىراق شايان، تۇرت، شەگىرتكە سىياقتىلاردىڭ قىرى تۇستەتۇنى دە بولادى. مۇنى مەن قۇبۇلى جاندىقتار بۇرىن نۇرماغان جەرلەرنە يلىپ تۇسۇپ كۆپەيدى.

جاندىقتاردىڭ جەر جۇزىنە تارالۇش جەل چار دەمشى بولادى.

*بىرى جاندىقتاردا امالسىز جەر جۇزىنە تارايدى. مۇقىمىت ورتاسىندا «اۋلىيەۋىكەنتۇيدىڭ ارالى» دەگەن ارال بار. مۇندا بۇۋىندىرغىش دەگەن ۈلكەن جىلان بۇرىن بولماغان. (بۇۋىندىرغىش دەگەن ۇزىن جىۋان جىلان بولادى. تىسىندە ۇۋى جوق، *بىراق قايۋاندى وراب المپ قىسىپ ولتىرەدى). *بىر جىلى سول ارالعا تولقىن مەن *بىر اعاش كەلمىپ تىزەلگەن. اعاشتى قانتى جىل قوپارىپ كەتكەنى يا وزەن جاعاسىندا *وسىپ تۇرعاندا سۇۋ قۇلاتىپ كەتكەنى بەلگىسىز. ايتەۋىر سول اعاشقا ورالمىپ ۇزىنپىعى *بىرەكى ناياق ۈلكەن بۇۋىندىرغىش جىلان كەلگەن. *وزى ۇرعاشى جىلان ەكەن. اعاش ارالعا كەلمىپ توقناغاندا جىلان جازىلىپ چەرگە تۇسكەن. ماڭىندا قورالى قوي جايىلىپ چاتىر ەكەن. اش جىلان قويدان اداسىپ قالعان *بىر ساۋلىقتى ۇستاب المپ، بۇۋىندىرغىش *ولتىرىپ، جۇتىپ قويغان. قالقى قوي جوعالا بەرگەنن سىزگەن. اقىرىندا جىلاندى كورىپ ولتىرگەن. جىلاندى ولتىرمەگەن بولسا، ارالدا *بىر ازدان سوڭ قورقىنىشتى جىلاندار كويەيەر ەدى.

سۇۋىق چاقنا، *سۇز تەگىزىندە، ۈلكەن مۇزكارعا *مىنىپ اق ايمۇلار جولاۋشىلاب *جۇز مىڭ شاقىرىم جەرلەرگە كەتەدى. سىسى چاقتاردا اعاشقا *مىنىپ جاندىقتار جۇزىپ چۈرەدى. قانتى چەلدەر سوڭىنان تەگىزدەردە اعاشتار قالقىپ چۈرەدى. كەمەشىلەر ايتادى: اعاشتار تەگىزدە كوب جۇزەدى، اعىسى بۇلاردى جىبەكتەن *ارى المپ كەتە بەرەدى. اعاشتاردا كەسىرتكەلەر، جىلاندار، قوڭىزدار، باسق *تۇرلى جاندىقتار ونىرادى، دەپ. ولف تۇستەك امەرىكەگە دۇزگەن اعاشتار سونشا كوب كەلەدى: المستان ارال *دۇزىپ كەلە چاتقان سىقىلدى كورىنەدى سونداي ۇزىندىعى ەلىۋ شاقىرىم، ەنى *جۇز ناياق ارال *بىر ۈلكەن وزەننىڭ ساعاسىنا توقتاپ قىرىق جىل تۇرغان. ۇستىنە قۇم *تۇسىپ، *شوب، اعاش شىمىپ جەر بولىپ كەتكەن. قۇستار ۇيا سالىپ، اڭدار *ىن قازىپ تۇرا بىرگەن ارىينە، بۇلار *ار چاقتان تەك قالاي بولسا سولاي جىيىنالعان جاندىقتار. *بىر جىلى قانتى داۋىل تۇرىپ، الگى ارالدىڭ تاستالغانن شىعارغان. سىنىقتارىن تەگىزگە ايداپ المپ كەتكەن. جولاۋشىلار ايتادى: «سول ارالدىڭ ۇستىندە اعىب بار چاتقان *تۇرلى جاندىقتاردى كوردىڭ. *بىر جەردە ايبىست (كوك قۇتان سىقىلدى قۇس) ونىر؛ وعان جۇۋىق *بىر توب مايپۇل تۇر. . . ەكىنشى *بىر دۇزىپ كەلە

جاتقان ارالدا جايى ۇيرەكتەر مەن ۋىر توب تىمىن وتىر. بۇلاردىڭ سوڭىدىن
 «دۇب كەلە جاتقان ۋىر ۋلكەن اعاشتىڭ ۋستىنىدە ۋلكەن «كىرۋكادىل»
 (وتە ۋلكەن زىياندى ۋستى كەسىرتكە) جاتىر. قاسنىدا ۋلكەن جولبارس بەن مىسقى
 تۇر؛ ەكلىۋى بىرىنە ۋىرى سەنسىدەگەن جۇلىق كوزدەرى مەن قاراسىب قويادى»
 دەپ. ۋىر جىلى امەرىكەنىڭ «مانتەۋىدە» دەگەن قالاسىنىڭ جانىدا تۇندە
 الكىدەي دۇزگەن ارال مەن كەلىپ امەرىكەنىڭ ۋتورت جولبارسى (بۇۋما)
 ۋتۇسىتى. ەرتەڭ ەل تۇرسا، ۋتورت جولبارس كوشەدە زەڭ سالىپ تاپراقتاب
 چۈردەيدى. چۇرت شوشىپ كەتكەن.

جاندىقتاردىڭ جەر جۇزىنە تارالۇنىنا سۇۋ و سىلايى چار دەم بىرەدى.
 جەر جۇزىنە تارالۇغا ۋىر تۇرلى جاندىق ەكىشى تۇرلى جاندىققا قولعايسىن
 دىيىگەردى. قۇستىڭ ارقاسىندا بالمىقسىز كۆلدەرگە بالىق كەلدەدى. جايى قازدار،
 ۇيرەكتەر، باسقا قۇستار جازەمۇرى يا كۇزدى كۇنى قايمىقانىدا بالمىقتىڭ ۇۋىل-
 دىرىمەن جەيدى. قۇستىڭ تازەگەنىڭ بىشىدە ۇۋىلدىرىق بولادى. بارىنەن
 ناماشاسى سول: كەيدە ۇۋىلدىرىقتاردىڭ ۋسىسى دە بولادى. قۇستىڭ تەزەكى
 سۇۋغا تۇسىدى. سۇۋدا ۋىرى ۇۋىلدىرىقتان بالىق شىعادى. بالىق ۋسىدى،
 كۆبەيدى، كۆلدى قونىس قىلادى. سونى مەن ناۋدىڭ بىيىك باسىنداغى كۆلدەردە
 بالىق تاب بولادى.

كەيدە وزەن چاغاسىنا شومالاتۇن بالشىقىشى قۇستاردىڭ قاناتىدا ۇۋىلدىرىق
 جاپىسلىدى. قۇس قاناتى مەن جاپىسقان ۇۋىلدىرىقتى وزەننەن كۆلگە، يا ۋىر وزەننەن
 ەكىشى وزەنگە الىپ كەتەدى. قوڭىزداردا ۇۋىلدىرىقتى الىپ كەتەدى؛ ۇيىكەنى
 گىل سۇۋدا تۇرىپ، تۇنگە قاراي بىيىككە شىعانۇن قوڭىزدار بار. كەيدە سول
 قوڭىزدار كۆلدەن كۆلگە، يا وزەننەن وزەنگە ۇشىپ كەتەدى. بۇلار كەيدە
 اۋاق ۇۋىلدىرىقتاردى وتە السىقا الىپ بارادى. قۇستار قوڭىزدى دا، تۇرلى قۇرت
 قۇمىرىسقالاردى دا، باسقا جاندىقتاردى دا جاپىستىرىپ الىپ كەتەدى.

سىسى جاققاردا، چاڭبىرلى ۋاقىتتا، رىياڭ چىرلەردە كۆپ ۋاقىت قاق
 تۇرادى. ۋىر ازدان سوڭ قاق كەۋىپ كەتەدى. سول قاققاردا بالىق بولادى.
 بالمىقتىڭ اتى بالىق، سۇۋسىز تۇرالمايدى. بۇل قاققارغا بالمىقتى كەم اكەپ
 چىبەرەدى؟ ارىينە، سول قۇستار مەن قوڭىزدار اكەپ چىبەرەدى.
 قاق كەيىكەن سوڭ، بالمىقتار قىرىلىپ قالادى. كەلەسى جىلى چاڭبىر كۆپ
 چاۋىپ قاق تۇرسا، تاغى بالىق بولادى.

مىنە، سونى مەن جەر جۇزىنە تۇرلى جاندىقتار تارايدى.
 دۇنيەدەگى تۇرمىس، بىرىنە ۋىرى ەلىنىپ، ۋىرى مەن ۋىرى بايلىنىسۇلى،
 ۋومىردىڭ دوڭگەلەگى سولاي اينالىپ تۇرادى.
 ن. تىكۇۋكىنىن تان.

اڭ مەن قۇستاردىڭ اۋبۇي.

قونىستان اۋبى، شۇبىرە، كۆپ چەرلەردى كەزىپ كەتسەنۇن چالغىز ادام بالاسى عانا مەنسى. اۋدا، قۇسدا، مالدا قونىستان اۋادى. ادام بالاسىندا ەركىنە قويماي كوشىرەتۇن، اۋدىراتۇن-اشارىشلىق، تاماق، قىزىل وگەش. اڭدىدا، قۇستىدا اۋدىراتۇن-سول جاۋلار. سۇۋىقدا قونىستان اۋبۇغا سەبەپ بولاتۇن مەقتى جاۋ.

وقتىن-وقتىن اڭدار توپ-توپى مەن قونىستان اۋاتىنى ادام بالاسىغا بەلگىلى. قونىستان تۇرلى اڭدار اۋاتىنىدا بەلگىلى قونىستان اڭدار چالغىز قاداتقا تاپىدا. تويىنىپ، مىڭداپ، مەلىيونداپ، مەلىيارىتتاپدا اۋادى. اڭنىڭ وتە كۆپ جىبنالىپ قونىستان اۋبۇي جىيى بولۇپ تۇرمايدى؛ ون چىل، كەيدە 20-30-40-50-جىلداردا بىر برەت بولادى. نە سەبەپتى اڭدار قونىستان اۋادى؟ قانداي جاۋ بۇلاردى انا قونىستان قۇۋالايدى؟

بۇلاردى قونىستان قۇۋاتىن جاۋ-اشارىشلىق بەن سۇۋىق. كويىنەسە، قونىس اۋداراتۇن تىشقاننىڭ تۇرلى تۇقىمدارى. ارقانگىل گۇبىرتەسىنىدە، سۇۋىق ەلسىز باتىق دالادا «شۇبارشا» دەگەن، سۇۋىر سىياقتى، ۇلكەندىكى سارشاۋناقتاي، ار جەرىندە شۇبار مەڭ بار تىشقان بولادى. «شۇبارشا» وتە مۇسىمىتال بولادى. جىلنى اللە نەشە برەت بالالايدى، جانا بىردەن 5-6 بالا تابادى. جاز جىلى جاتىسى بولسا، شۇبارشا كويىپ، جەرگە سىيماي كەتەدى. جاز تاماق مول، كويىپ، مومىر مۇبۇرەپ ويىن سالىپ شۇبارشا تۇرا بەرەدى. مېرناق كۆز بولا وت، شوب ازايا بەرەدى؛ شۇبارشانىڭ كۇيى ناشارلاي باستايدى. كەيدە تىببى قاتتى پالەكە ۇشمايدى؛ تاماق چوق، سۇۋىق نۇسە شوب بەتكەننىڭ بارى قۇرىيدى. جەرلىك نارسەنىڭ بارى جەلمىپ بەتكەن. جانچاققان اجال تىلنن جالاندا تا باستايدى. سورلى تىشقاندار اراسىندا كۇن ساناب اشارىشلىق ارتادى، تۇس-تۇسىغا سانابالىپ تاماق بۇدەيدى، تابارلىق نارسە چوق، شۇبارشالار اراسىغا زور قورقىنىش ۇايم كەرەدى. توپ-توپ بۇلۇپ جىبنالىپ تۇرۇپ قونىس بۇدەپ، تىشقاندار چوڭكەپ اسا باستايدى. بەتى اۋعان چاققا قاراي دالباسالاب تەكە جۇرە بەرەدى. بىر قوراسىغا تىشقاننىڭ تاغى بىر قوراسى قوسىلادى. قورا-قورا تىشقان بىرەنە-بىرى قوسىلىپ، قىبىرلاپ، جەر جۇزىن قايسىتۇرۇپ كەلە جاتقان بىر اسكەر سىقىلدى بولادى. ارى اش، ارى نوڭعان تىشقاندار ىلگىرى اسا بەرەدى؛ ىلگىرى قاراي چۇكىرىپ شۇبىرا بەرەدى. جازغىتۇرغى ئاسىپ كەلە جاتقان سۇۋى سىياتتى جەردىڭ بەتىن قاپتاپ، توقتاۋدى بىلمەيدى. تىشقاندار

قاتارلاسىب المب جۇگمەردى؛ قاتارلارنىڭ اراسى سونداي چاقىن - ارتقىلارنىڭ پاسى الدىڭىملارنىڭ قۇيرىغىن تەرەپ وتىرغان سىغىلىنى كۆرىنەدى. شۇبارشالاردىڭ قۇرتىي اياتتارى، مۇكتى ناپاپ تەرەڭ چول قازىپ كەتتى، تىشقان شۇبىرغانمان قازىلغان چول المىستان *بىلىنىپ جانادى. ۇزاعان سايمىن تىشقاندار قاتتىراق جۇرەدى. چولدا ۇشوراغان *شوب-اغاش بولسا، دىم قالدۇرماي قالاسىب وتاپ چىپ كەتەدى. *بىر ەكى ساعاننا كەي *بىر چەرلەردى چىلان جالاعانداي قىلىپ كەتەدى. ارتقىلارنا چەرلىك *تىپتى ەش نارسە قىلمايدى. قازنى اشقان سايمىن الدىنمان *قۇمىتى بولىپ، تىشقاندار جۇگمە يەرەدى. الدىنمان نە كەلسەدە قۇرقىيلىدى، دىلگەرى اسا بەرەدى، ەسى شىعب كەتكەن *نارنىزدى ەش نارسىنى قىڭدامايدى. ادام قارسى كەلسە، يىقىنغا قايتمايدى. اياغىنىڭ اراسىنمان *وتىپ تىشقاندار جۇرە بەرەدى. كۇشتى قۇستار كەزدەسە، چاتىپ تۇرىپ تۇبەلەسەدى. چولدارىندا وزەن، كۆلدەر سوتىدا بۇرىلمايدى، خۇزىپ وتە بەرەدى. *بىراق مىڭداپ سۇغادا كەتىپ ولەدى. بوسقىن سورلىلاردىڭ ارتىمان نۆلكى، قاسقىر *بىت قۇس سىباقتى جاۋلارى دا ەرىپ وتىرادى. سورلى تىشقانداردى بۇل جاۋلار ەشتە سىبەلەنشا المب جەي بەرەدى. سۇۋدان *وتىپ باراقتان السىرەگەن تىشقانداردى شاعالا مەن بالىقتاردا ولجا قىلادى. اۋرۇدان، اشقان ولەتۇن بوسقىن تىشقاندارنىڭ ەسەبى بولمايدى. چولاي چەر نەزە كەتەي بولىپ قىرىلغان تىشقاندار قالا بەرەدى. مۇنداي اۋىپ، بوسىۋدىڭ اياغى نەمەن تىنادى؟ ناماعى چىكەلمىكتى چەرگە تىشقاندار جەتە الاما، چوقبا؟ بەلگىسىز. *بىر نەشە چىل چۇرىنغى ورتىندا شۇبارشا كۆرىنەيدى. ارتىمان نامى كۆبەيدە باستايدى؛ *بىر بەلگىسىز چەردە چان ساقتاپ قالغان ازىمۇز تىشقاندارنىڭ قۇرپامى وسە چىستايدى. *بىر از چىلان سولۇ تاماق جەنسىبەي نامى بوسىۋ باستالادى.

قىم كۆبەيدەسەدە، *شوب، ناماق چوقى اشارىشلىق چىلى چاقى جاققا قاراي اڭدار اۋادى. چالغىز تىشقاندار ەمەس، *تۇرلى چاندىقتار بوسادى. اق *قىمىن، قۇلكى، قاسقىر، كىيىك، بالق، قۇس، *بارى دە اۋادى. ۇۋاق چاندىقتاردى چىيىۋن اڭدار، سول چىيىۋن چاندىقتارنىڭ ارتىمان، بىرگە ەرىپ وتىرادى. نەگە دەسەڭىز چىيىۋن چاندىقتارى ارىلىپ كەتكەن سولۇ، اشقان ولەمىن دەپ قۇرقادى. ۇۋاقى چا ەش كىيىگە *الى كەلمەيىۋن اڭدار اشارىشلىقتان قاشىپ ناماق بزدەيدى. شىيىن چاننى قۇرغاپ اۋادى. شىيىن چاندى قۇرغاپ *تۇرلى امال قىلادى. قۇرىمىسى وڭاي ەمەس. قۇرتىي چاندىققا شەيىن *ومىر بويى مۇقتاجلىق كەمىشلىك يەن ارپالىسىپ تىنمەن ناپايدى. قۇرىمىسى تالاس دەگەن سول، وسى كۈنى قازاق دالاسىنا قارساق، قاسقىر تولىپ كەتكەن، بۇلاردا وسىلاي اۋىپ كەلگەن. كەي *بىر چاندىقتارچاننى چەرلەردى *ايدان *بىلىپ المب، چاز تولايدى

جەردە جاز تۇرادى؛ قىس قولايلى جەردە قىس تۇرادى. جايلارنى مەن قىستاۋنىڭ ئاراسىدا
 ئىدا ۋە مېر بويى كوشىپ جۈرەدى. سونداي جاندىقتار دەپ قۇستاردى ايتىۋعا بولادى. قۇس
 ئارقىسىغا قاراي نوڭبايتۇن، قار جاۋمايتۇن، تاماق نابىلانۇن چىلى جاققا كەتەدى. جازدى كۆي-
 لى نۇرۇغا قولايلى سالقىنداۋ جاققا ۇشىپ كەلەدى؛ جازى قىسى ۋە مېر جەردە نۇراتۇن
 قۇس بولمايدى. قۇس ۋە مېزىڭ كوشىبەلى اداي سىياقتى. قۇس چىلىنا ۋە لى-بەرلى
 الدە نەشە مىڭ شاقىرىم جەر ۇشادى. چىلىنىڭ قاي كەزىندە قاي جەردە نۇرۇ
 قولايلى كەنەن بىلەدى. رەسەيدەكى جاز جۈرەتۇن قارلىعاشتار، قىسقا قارسى
 مىسرىغا ۇشىپ كەتەدى. مىسرىغا ادم وسى كۈنى ۋە مېر نەشە ۋە مېر جۈرەتۇن قارلىعاشتار، قىسقا قارسى
 قۇس ۋە مېر نەشە عانا كۈندە جەنەدى. قىردا جۈرەتۇن كەكىلدى بوز نورعايلار
 باسقا ۇۋاق قۇستاردا مىسرىغا ۇشىپ كەتەدى. كوك قۇناندار مىسرىنىڭ ۋە ار جاعىندا
 ۋە مېر مەزگىلدەي جەرگە ۇشىپ بارادى. كوككە، بۇلبۇل، بودەنە، تىرنالار وندى
 ۋە مېر كەتەدى.

ۋە مېر قۇستىڭ جۈرەتۇن جولى، قىستايتۇن، جايلانۇن جەرلەرى بار. كەي بىرەۋ-
 لىرى قورالانىپ، كەي بىرەۋلەرى ۋە مېر-ۋە مېر بولمىپ ۇشادى. ۇشۇلاردىدا ۋە مېر-
 نۇرلى. كەي بىرەۋلەرى وتە ۇشقىر بولادى، ماسەلەن قارلىعاش ساعىتىغا ۋە مېر ۋە مېر
 ۋە مېر شاقىرىم ۇشادى دەسەدى، لاشىن ساعىتىغا الپىس شاقىرىم الادى دەسەدى.
 كەي ۋە مېر قۇستار قايتقاندا ۋە مېر دەم الماستان ۇشىپ، بىردەن قىستايتۇن
 جەرىنە بارىپ تونادى، ماسەلەن قايتقان تىرنالار قىستايتۇن جەرىنە جىتكەنشە ئوق-
 تاماستان ۇشادى. كەي ۋە مېر ۇشالمايتۇن قۇستار اندا-ساندا دەم الىپ ۇشادى. ۇشۇغا
 ولان قۇستار كۈندىز ۇشسام، ۇشقىر، جىرتقىش قۇس ولجا قىلىپ كەتەدى دەپ بۇغىپ
 وتىرىپ، تۇندە ۇشادى. ماسەلەن ۇشۇغا ولان ولان دە كەن قۇس قايتقاندا جورعالاب
 جۈرەدى، يا تۇندە ۇشادى. جاقسى دۈزەتۇن كەكەر سىياقتى قۇستار كويىنەسە وزەندەر-
 تە كەزدەر مەن دۈزىپ قايتادى. ۇشۇغا ولان دۈزە المايتۇن قۇستارعا حالپاق ەندى تەك-
 زەردەن ۋە مېر ۋە مېر قىيىن. ولار كەيىدە كەتىپ بلراتقان كەمەلەرگە قونىپ دەم الىپ
 كەتەدى. داۋىل كۈنى تە كەزەن ۋە مېر قۇستارعا وتە ۋە مېر تىپەدى؛ قاناتىن تالدىرادى،
 ۋە مېر قۇرتادى، المىسقا اداستىرىپ ايداپ كەتەدى، قانتى جەل كۈنى تە كەزەگە جاقىن
 ۇشۇ قۇسقا قاۋىبىتى بولادى.

كەي ۋە مېر قۇستار قاتارلانىپ، تىزگەن تۇپە سىياقتى، بۇرىشتانىپ ۇشادى.
 ماسەلەن، قاراشا قازدار سولاي ۇشادى. ولاردىڭ جولى جاقسى بىلكۈندەرى الدا
 وتىرىپ، بالالارى مەن شەشەلەرى ارتتا وتىرادى.

كەي ۋە مېر قۇستار وتە كوپ بولمىپ ۇشادى. قازاق دالاسىندا قاراشا وتە كوپ
 بولمىپ ۇشادى. باسقا جەرلەردە وناندا كوپ بولمىپ ۇشاتۇن قۇستار بار. ەك كوپ
 بولمىپ قايتاتۇن امىرىكە كوكىرىشىندەرى. ۋە مېر اڭگىلىشان ايتادى: ۋە مېر مەزگىلدە
 جان جاقىتى، اسپاندى كوكىرىشىن قايتاپ كەتتى. اسپاندا ۇشقاندا ۋە مېر نەشە

استىندا بىرى ۋىشىپ كوك كورنىبەي تۇناسىپ كەتتى. سونداي قالدىك كوگىر-
شىن بەس ساعات ۋىشقاندا بارىپ سىيرەي باستادى. سوندا ارتتا قالغاندارى
ۋلكىن-ۋلكىن توپ بولمىپ، وىتىپ جاتتى. ون ساعان وىكەندە قۇس ارىلىپ بولدى
دەپ كوگىرىشىننىڭ ۋىشقان ۋىزىنى تورت ۋىزى، ەنى ون شاقىرىمىنان اسۇۋ، ەگەر
بىر قايات بولمىپ ۋىشسا ۋىش مەلىيارىتتاي بولار ەدى (ۋىش مەلىيارىت دەگەن
بىرەۋ كۈن-تۈن قاتىپ بىرىندەپ ساناي باستاسا، ۋىش مەلىيارىتتى
بىر ۋىزى ون بەس جىلدا شاققا ساناپ بىتىرەر ەدى). مىنە وسى قۇستار-
دىك بارىدە بىر تاماقى عۇشىن، بىر شىبىن جانىن ساقتاۋ ۋىشىن اۋادى. دۇنيەدە
قانداي ۋلكەن، نەندەي كىشكەنە جاندىق بولسادا، تەك شىبىن جانىن ساقتاب،
تاماقى اسراۋ ۋىشىن تىرىلگەن، تىرىلىك مىلادى، امال جاسايدى.

كەي جاندىق تاردىك قىستى كۈنى جان ساقتاۋى.

قىبىرلاپ جۇرگەن جاندىققا اشىقتىك سىنەبەيتىنى جوق. اش جاندىق
ەرتەمە كەشە ولەدى. ولەمس ۋىشىن، شىبىن جانىن قاينىپ جاندىقتار تۈرلى
امال، ادەس، ەس جاسايدى. سۇۋىقدا وسال جاۋ ەمەس. سۇۋىققا شىداماي دا
تۈرلى جاندىقتار تۈرلى امال قىلىپ، جانىن امان الىپ قالغۇعا تىرىسادى.
تاماقى تاپمۇ مەن سۇۋىقتان قۇتىلمۇ ۋىگاي جۇمىس ەمەس. كوپ جاندىقتار تۇرمىستىڭ
تەگەۋرىنىنە شىداماي قۇرىپ كەتەدى. تۇرمىستا كىم سىباغاسىن الىپ جەرلىك
بولسا، سول امان قالىپ، باسقالار قىرىلا بىرمەك. سىباغا الىپ جەۋگە ەيتىلەردىڭ
تۈتىسى عانا كوپەيىپ وسىدەك. جانىن ساقىتاي الاتىن جاندىق دۇنيەدە ەومىر سۇرمەك.
ادام تۇرمىسىدا سول سىقىلدى. بۇل تايىعاتنىڭ زاڭى.

تۈرلى اڭدار اۋىپ، چاقىسى چاققا بوسىپ جان ساۋعالايدى. قۇستار جىلى
چاققا ۋىشىپ كەتىپ قىستى كۈنى جانىن امان الىپ قالادى. بىراق، جاندىقتىڭ
بارى اشىقتان قاشىپ، اۋىپ جان ساۋعالامايدى؛ قىسى، جازى بىر جەردە تۇرىپ دا
اشىقتان، سۇۋىقتان قورعانادى؛ دەنەسى، تۇرمىسى، تايىعاتى بىر جەردە تۇرىپ دا
كون كورنۇگە، اشىقتان قۇتىلمۇعا داعىلانادى. بۇل سىقىلدى جاندىقتار قىس
باستالا بىر ئىگەيلى جەر تاۋىپ الىپ، ۇيىقتاپ جاتىپ، جازىمىتورى قايتا ويانادى.
قۇرت قۇمىرىسقا، ماسا شىبىن، تىشقان، چارقانات، كىرىپ، اپمۇ سىقىلدى جاندىقتار
بىر ئىگەيلى ورنىن ياكى ەن تاۋىپ الىپ، كۈزگى سالقىن باستالا، كىرىپ
يۇرسەدىدە جاتادى. مۇنى قازاق ولەدى دەپ تۇسىنەدى. ول قانا. بۇل جاندىقتار
ولەيدى، تەك نالداۋىسىپ، جۇرەگى سوعىپ، قىمىلدا ماي، ۇيىقتاعان سىقىلدى
بولىپ جاتادى. ەۋروپانىڭ الىپ دەگەن تاۋلارنىڭ سۇۋىقى باسىنداغى كەي بىر
سۇۋىتلار سەگىز اي جىلىنا ەننىڭ تۇپىندە تالىپ جاتادى.

سۇۋېرلار بۇلاي ۋېيقتايدى. قىس ۋېيقتاۋغا ارىب، شەبەرلەك، نەرەك، ۋزىن
 *مىن قازادى. *نىنىڭ ۋزىن تار قىلىپ، قىسقا قازاي پىشەن يا *شوب بىن يىتىپ
 تاستايدى. *نىنىڭ تۇپىنىدە جاتاي بولادى. كۆز باستالەي تۇرىپ اق جاتانۇن جەرىنە
 پىشەن نوسەيدى. *شوبتى *تىسى مەن قىيىپ، كۇنىڭ كوزىنىدە كەيتىرىپ كىرگەن
 تۇسەيدى. كۆزگە قاراي سۇۋېرسەمىرەدى؛ سۇۋىق تۇسە نىمە كىرىپ جاتا قالادى. *بىر
 دىنىدە سۇۋېردىڭ ۋي *شى مەن بولادى. جاتار الدىندا *نىنىڭ ۋزىن *بىر تۇلاش
 جەرگە دەيىن ساز، پىشەن، تاس بىن يىتىدەيلى. جۇمىس *بىتىرىپ الىپ، سۇۋېرلار
 *بىرىنىڭ قۇيرىغىنا *بىرى تۇمىسىن تاپاپ تىغىپ ۋېيقتايدى. جازغىنۇرى كۇن
 جىلىنا سۇۋېرلار ويانا باستايدى. ەك ۋەلى جاسىراق جاتا قۇۋاتىراعى تۇرادى.
 ەك سوگىتان قارتايغاندارى مەن كۇشىسىزدەرى تۇرادى.

جارقىقا، *شوب اراسىنا، نىگە، ۋكىگەرگە كىرىپ قىسقا قاراي جىلان، كەسمونىگە.
 باقالاردا ۋېيقتايدى. بۇلار يا جالغىز يا كوپ بولىپ جاتادى. ور قازغاندا اعاش
 *تۇپىنىڭ استىندا جىلاننىڭ ۋېيقتاپ جاتقان وردالارى شىققان. بالىقتار *باتالار
 اناۋ مىناۋ سۇۋىققا *تېتى ولىمەيدى. سۇۋىق جاققاردا كەي *بىر وزەن مەن كولىمەر
 تۇپىنە دەيىن قىستى كۇنى قاتىپ قالادى. شىندە كى جاندىقتارى دا قاتادى.
 جاندىقتاردىڭ السىزدەرى قىرىلىپ، الدىلەرى، نۇرەمسقا قولايىلارى جازغىنۇرى
 قايتادان *تىرىلىپ كەندى. سولار مەن بىرگە ولىمەي قالغان بالمىقتار مەن باقالاردا
 تىرىلەدى. مىنە قىسقا قاراي ۋېيقتاۋ كوپ جاندىقتاردىڭ جان ساقىتايۇن *بىر
 *ادىسى. ۋېيقتاغاندى كوتەرە المايتۇن السىزدەرى قىرىلىپ قالدىندا، كوتەرە الايتۇندارى
 *تىرى قالادى. ارىنە ولىگەن جوعالادى، تىرەدەن تۇقىم قالادى. بۇلاردىڭ تۇقىمىنىڭ
 شىندە ەك كۇشتىسى قالىپ، *السىزى ولىدى. سىۋى مەن تۇقىم جاڭگاردى. دۇنىيەدە
 جانىن ساقىتاي الايتۇنداردىڭ ۋزى مەن تۇقىمى عانا كۇن كۆرەلادى. دۇنىيەدە
 ۋز ناماغىن ۋزى الىپ جەي المايتۇن، جانىن قورعاي المايتۇن جوق بولا بىرەدى.
 جاندىقتىڭ ناماقى الىپ جەيتۇن جان ساقىتايۇن قاسىيەتتەرى تۇرلىشە بولغان
 سولك، سول جان ساقىتايۇن قاسىيەتى مىقتىلارى مەن، مۇلدارى باسقالاتقان ارتىق *
 اسىل، جاقسى، كۇشتى بولغانى.

العاشقى ادامداردىڭ تۇرمىسى.

كۇن شىۋاق؛ اۋا جىلى. كوك *شوبنىڭ اراسىندا كىشكەنە وزەن بۇراڭگىداپ
 بىرىلىپ اعىپ جاتىر. ورمان وزەنگە *بىر سە *تۇنىپ كەلىپ، *بىر سە قاشىقتاپ
 كەنىپ تۇر، بۇناققان بۇناققا سە كىرىپ تۇستار اۋانى جاڭگىرىقتىرىپ ان سالىپ
 *جۇر. ادام زاتنىڭ تۇرغان بەلگىسى بىلىنەيدى. *بىر كەزدە ۋاق اڭدار مەن

قۇستار ۇركىب، جاسىرىنا باستادى. كەشكىكەي ورمانىن الاڭعا كەلبەنى كەلمە - گەن ەكى جاندىق شىمىتى: اڭ دەۋگەدە كەلمەيدى، ادام دەۋگەدە كەلمەيدى. الاڭعا شىققان سوڭ بۇلار اڭ ەمەس، ادام ەكەنى انىق كورىندى. الدىندا قاپا ساقال، دەمبەلشە ەركەك. قولىندا بۇناقى تاپاق، ارىنىدا قولىنا بالاسىن كوتەركەن قاتىن. بۇلار ەڭ العاشقى ادامدار.

كەۋەننىڭدە ۇستىندە بۇك كىيىم جوق، تىرداي جالاڭاش. كۇنگە كۇيىپ دەنەسىنىڭ تەرسى قارايبىپ كەتكەن. تاپاندارى تۇيەنىڭ تاپانى سىياقتى بولىپ قالغان: ناۋ تام، تىكەن ۇستى مەن قالاي بولسا سولاي جۇرە بەرەدى. شاشتارى ۇيىسىپ قالغان دۇداردای، بەلبىۋارىنا تۇسەدى.

21-بىشى سۇگىرەت: العاشقى ادامدار.

بۇلار ەرتەڭنەن بەرى ورمانىدا تاماق بۇدەپ قاڭقىرىپ جۇر. بىراق قولدارىنا الى جارتىمدى نارسە تۇسكەن جوق. وزەن جاعاسىنا كەلىپ، ەركەك قولىنداغى تاياعى مەن بۇنانىڭ، شۇبىتىڭ اراسىن شۇقىلاپ قازا باستادى. قاتىن ەمىزبۇلى بالاسىن جەرگە قويىپ، وزەن جىبەگىندە ۇلىپ جاتقان ەبىر بالىقتى تاۋىپ الىپ كەلدى. سۇۋ جاعاسىنا شىعبىپ قالغان ەبىر ۇزىن تاياق سۇبۇرەتە كەلدى. الىپ كەلگەن بالىقتى بولىپ جەپ، قاتىن مەن ەركەك جەردى قازىپ، شۇبىتىڭ تامىرىن، قۇرت، باق-شايدان سىقىلداردى تاۋىپ الىپ، كەبىرەستەن اۋزدارىنا قاعىپ سالىپ جەپ جاتىر. كەي ەبىر شۇبىتىڭ تامىرىن اۋزىنا سالىپ ەدامىن تاتىپ، جەمەي بلاقتىرىپ ئاستايدى. ەبىر كەزدە ەركەك باقىرىپ، جەردى تاياعى

دەنەنى چاپچاق، ئەڭ تەرسى، مۇدىدا ئۇرتىس جامىلىپ چۈرەيدى. سۈنى مەن
 مۇرىنەلەردىڭ جامىلىغانى چاپچاق، تۈسەنگەنى نوپىراق دەۋگە بولادى. سول
 كەمشىلىكتەردىڭ ورتاسىدا ئولپ كەتسەكە ايلا ئابىمۇ كەرەك. كەز كەلگەن
 خەردە چۈرەدى: خەر سەنكى مەنكى چوق؛ كەز كەلگەن اڭلى ئۇستاب
 جەيدى: مال سەنكى مەنكى چوق. تاپقان ئايلىغانىن تەڭ ئېولم جەيدى:
 مۇلىك مەنكى سەنكى چوق. ەش كەيدە اۋىسقان ئارسە چوق؛ بىرەۋدىڭ
 كەيگەن بىرەۋ جەي المابىدى. بار ئارسە كويكە ورتاق، العاشقىلار تۇرمىسى.
 كامۇئىمىزىم تۇرمىسى

العاشقى ادامداردىڭ قۇرالدارى.

بۇل كۈندە قۇرالدىڭ تۇرى كوپ. نەشە تۇرلى جاقسى، جامان قۇرالدارىمۇ
 مول. ەڭ جەتلىگەن قۇرالدار مەن بۇل كۈندە ادام بالاسى كوككە ۇشادى، سۇۋ
 استىندا، ۇستىندا چۈرەدى؛ پاپىرىكتەردە تۇرلى ماشىمالار مەن جۇمىس قىلادى؛
 نەشە مەڭ شاقىرىم جەرگە وت اريا مەن بىرنەشە كۈندە بارادى. بۇل قۇرالداردى
 ادام بالاسى بىردەن ويلاپ تاپقان چوق، تۇرمىس بىلتىرىۋى مەن بىرتەبىرتە
 نەشە مەڭ چىلدار بىشتە تاپقان.

ەڭ العاشقى ادامداردىڭ قۇرالى، قارىۋى-اياغى، قولى، جىمىسى، قول قىسقا،
 سېنىكتەگى جەمىستى ئۇزىپ الا المايسىن، يا اناداي جەردەگى كەتەپ باراتقان
 اڭلى سوعىپ الا المايسىن. تاياق ۇستاساڭ قولنىڭ ۇزىيادى؛ سوققى ۇستايلى.
 مەنە مەندى ەڭ العاشقى قۇرالدار شىقتى. بۇل قارىۋلار بويغا بىتكەن قول اباق
 سىقتى قارىۋلاردىڭ جالغاي، سولاردىڭ ۇزايغانى، سولاردىڭ كۇشىن ارتتىرادى.
 تۇرمىس قىيىن: ئاساقدا ئابىمۇ كەرەك، كۇشتى اڭدارداندا قورغانمۇ كەرەك.
 كۈندە كەسەپ قىلماساڭ بولمايدى. مەندى الكى قۇرالداردىڭ بىر ادام، ول جەردىن،
 بىر ادام بۇل جەردىن وڭداپ، ولاردىڭ باسەن قۇراستىرىپ، يىپىكتىرىپ ئاۋىررەك
 قۇرالدار شىعارادى. سوققى مەن اڭنىڭ باسەن قويىپ قالىپ باسەن اينالدىرىۋعا
 بولادى؛ ەگەر تايقتىڭ باسەن وڭىرتاس يا سۇيەك بايلاپ السا، بىر جەردىن جاراۋعا،
 تەلمۇگە بولادى. بۇلاردى بايلاستىرىۋعا جىپ مول: ولتىرگەن اڭدارنىڭ نارامىسى
 نارام-تارام تاسبا سىقتى؛ شوپتەردىڭ نالى جىپ بولادى. ۇلكەندىگىنە، ۇزىتىدىغان
 قاراي بايلاستىرغان قۇرالدارى نايىزە، يالقا يا پىشاق بولادى.

اۋەلگى كەزدە جاپايىلار تامى: سۇيەكنىڭ تىگەيلىسىن ئۆدەپ تاۋىپ، سوڭىنان
 بوزدەرى قولدان وڭداپ دا لادى. بىر ئاستى بىر ئاسقا قايراسا، غۇشى

چۇقارب، يالتا، پىشاق، نايىزانىڭ *ۇشى بولادى. بىمەك سۈيەكتەر قارماق، *ۇشتى چىگىشكە سۈيەكتەر *ېمىز، بىنە بولادى. *ېمىراق، بۇلار مەن دە قاشىقچى اڭدى ولتېرىۋەگە بولمايدى: قاندا ايتقان مەن الدىقا يلاقتىرىۋەگە كىسىنىڭ ارى جەتتەيدى مەنى بىر تەبىرتە چاق شىعادى. چاقنىڭ باسەن تارامىس سىپاتى *شويىنى سىب *چىب بايلاغا قىيىن مەس. چاق بىن الدىقچى اڭدى دا اتىب تۇسۇرۇۋەگە بولادى. *الگى *بىزە بىتەلەر مەن اڭنىڭ تەرىسەن كوكىتاب كىيىم قىلمۇغا بولادى. قۇرال ازدا بولسادا تۇزەلەيىن دەدى.

شالدار، قاتىن بالالار جەڭلىرەك جۇمىس قىلىپ، *شويىنىڭ نامىرى يا جەمەس تەردەدى. ەركەكتەر اڭغا شىعادى. جۇمىس بولمىسۇنىڭ تۇرى وسى. وزەن، يالمىقى

22-ئىشى سۇگىرەت: گەرمانىيە، پىرانسىيىلاردا تاپىلغان تاس قۇرالدار.

كول بار جەردە بالىق اۋلايدى. بالىق اۋلايتۇن قۇرالنىڭ تۇرى بىمەك سۈيەك شىبىقتاردان توقىغان اۋ.

تەمىردەن قۇرال جاساۋ تۇگىل، جەر ۇستىدە نەمىر بارىن دا بىلمەيدى. قايدان بىلىسەن؟ تەمىر تەرەڭ جەر استىدا جاتادى. جەر استىدا نە بارىن بىلىسەن؟ *وزى تاماققا جارىماي، *ومىر بويى قارىسەن تويە، زۇدا جۇرگەن كىسى، جەر استىدا نە بار ەكەن دەپ قازىب جاتاما! وعان ۋاقىتى بارما؟ تاماق بۇدەۋدەن قولى بوساب، قارنى تويىسا، دەم الادى، ۋىيىقتايدى. ۋىيىقتان تۇرا تاغى تاماق بۇدەيدى. *زاۋى مەن تەمىر زاتىن نابىسا، ونى ەرتەپ، *س سوغاتىن ونى *ازىر تۇرما؟ تاماقىن تە شىيىكى جەيدى. *ار نارىسەنى سالىستىرىپ ويلاپ وتىرىۋەگە تاماق بۇدەۋدەن قولى نىيەيدى: جاپايىلاردىڭ اقمى ار، وبى دوغال بولماسقا نەمەنە؟

*بىرى اڭدى جايىلىپ ۇستاماسا، جالعىز جارم كىسىنىڭ *الى كەلمەيدى. وراقازىپ، قامالاب بارىپ، ناس بىن ۇرىپ سوعىپ الادىدا بولسەدى، جابايى بولساڭدا، بىرىگىپ، قوعام بولىپ نۇرماسقا امالنىڭ جوق.

ەڭ ەرتە زامانداغى ادامداردىڭ قابىعىنى تىك تاماق تاپىمۇ؟ زىياندى كۇشتى اڭنان قورعانمۇ. تاماق بىزدە *جۇرىپ امالسىز *ار نارسەنى كورىپ بىسلادى، *ادىس الادى؛ ايلان تاپادى؛ اڭنىڭ، اۋاننىڭ جايىن بىلەدى؛ الستان كورگىش كوزى قىراغى؛ شاماسىنشا قۇۋسا جەتىپ، قاشسا قۇتىلانۇن اياغى؛ جۇممىغا ۇيرەنگەن كۇشتى قولى بولادى. مەنە وسى قاسىيەتتەرى العاشقى ادامدارغا جارتەم بىرەدى بۇلاردىڭ اراسىندا *الى ادامدى ادام تۇل قىلمۇ جوق. ادام تاپىيەتتىڭ قۇلى قاتىناس جوق، *بىر قوعام مەن *بىر قوعام *بىت ولگەن جەرگە جايلاۋ قىدىرىپ قاتىناسسىن با؟ كولمىك جوق. جولدا جۇرگەن جولبارىس سىياقتى اڭ ولجالابدا كەتەدى.

بۇلاردى ناس *داۋىرىنىڭ ادامى دەيدى.

نەگە دەسەڭىز بۇلار *الى نەمىردەن قۇرال سىتىۋىگە جەتكەن جوق، وسى كۇنگى ەڭ مادانىيەتنى اڭگالەيا، فىرانسىيا، گەرمانيە، رەسەي سىقىلدى جەرلەردەن جەر استىنان ناس قۇرالدار تاۋىپ الادى (قارا سۇگىرەتتى). بۇلار بۇرىن جەر ۇستىندە قالىپ، بىرئەبىرتە قۇم ياسىپ قالغان. بۇلاردى كىم المى كەلىپ تاستاعان: ەش كىم المىپ تاستاعان ەمەس. سول جەردە بۇرىن تۇرغان قالىقتىڭ قۇرالدارى. ولاي بولسا، وسى كۇنى مادانىيەتى جوعارى تۇرغان ەۋروپانىڭ ەلى دە بۇرىن جابايى بولغان؛ ناس *داۋىرىن باسىپ وتكىزگەن تۇرىك-مانجولداردا بۇرىن سوتداي بولغان. سوتداي قۇرالدار قازاق جەرىنىڭ استىناندا تابىلادى؛ بۇلار مۇزەيلەردە ساقاۋلى.

سوتداي ناسار تۇرمىس بىرئەبىرتە جىلجىپ، نەشەنىڭ جىلداردا وسى كۇنگى ياسىمىشنا مىنگەن.

زىرەكتىك.

ەكى - جولاۋشى كەلە جاتسا اللىقان *بىر ادام قارسى شىمىپ: «بەيسىۋىگات جۇرگەن تۇيە كوزدەرىگە تۇسەدىمە؟» دەپ جارلايدى. جولاۋشىنىڭ بىرەۋى: «تۇيە كىنىڭ ول كوزى سوقىرما ەدى؟» دەيدى. جارشى: «ئىيە» دەپ ياسىن بىزەيدى.

ەكىنشى جولاۋشى: «تۇيەنىڭ سول جاق ارتقى اياغى اقساقى با ەدى؟» دەپ سۇرايدى.

تېگىزبەستەن *دامدى ايرما قويدى، يەرۋا جۇنەب سالىدا اشى مەن تۇشۇنى ايرما المايدى.

سول سېقىلدى، *ار اگىنىڭدا *ار سەزىمى كۇشتى بولدى. *بىراق ادامنان گۇرى تاي اگىنىڭ بولسدا سەزىمى كۇشتىرە. ادام *بىر نارسىنى بىلگىسى كەلسە، قولنا المى قارايدى، داۋىسىن تىگدايدى، كەيدە بېسىكەب *دامىن دە ئاندى؛ كويىنەسە ادام نارسىنى سېپاپ بىلەدى.

ەتدى اگىدى اللىق. اگىنىڭ قايسىسى بولسدا نارسىنى بېسىكەۋى كەرەك. چىلقى، سېپىر، قاسقىر، *ئىت، ايدۇلار نارسىنى بېسىكەسەي تۇرىپ بىلە المايدى. چىلقى قورقسا، چاقىمراق *ئىسىن المۇ *ۇشىن پىسقىرىپ مۇرىن قازوتىپ الادى؛ *ايدان *ئىسىن المى بولغىنشا، چىلقى ۇركە بەرەدى.

*ئىت ەسنىڭ *بىرى مەن جۇگىرىپ كەلە جاتىپ، ۇرىن كورسە قانىمى قورۇپ ۇرە باستايدى؛ قاشان بېسىكەلەپ تانىسقاندا ۇرگەنن قويمىدى.

سېپىر تۇۋىسقاندان ۇر قاسابىنى قىرىپ جاتقانن كورە تۇرىپ، قۇربانلاردىڭ وگەرگەن داۋىسىن ەستە تۇرىپ، نە سىتەلەپ جاتقانن تۇستىبەيدى. *بىراق، سېپىر قانى توگىلگەن جەردىڭ ۇستىنەن شىعب بېسىكەلەپ تۇستىدى دەگەنشە، سېپىر وگىرىپ اياغى مەن قۇم شىبا باستايدى؛ ەل جەردەن سېپىردى قۇۋىپ شىعارا المايسىن.

*بىر شالدىڭ كەمپىرى اۋىرىپ قالىپ، سېپىرن ۇزى ساۋا يارغان. سېپىر پىسقىرىپ، باپىشىشى مەس ەكەنن *يىلىپ بىمەگەن.

سوندا باپىشىشە باپىنىڭ باسنا ۇرامالدىن تارتىپ، ۇستىنە شىكىن كىيىپ بارىۋعا اقبل بەرگەن. سېپىر *ئىيىپ قويا بەرگەن شال بىلگەگەن اغىتىپ چىبەرگەندە، سېپىر بېسىكەلەپ تاغى دا مەلشىيىپ بىمەي قالغان.

اڭ بېتىرى اڭ تۇۋعاندا ومىردە *بىر بەن جۇگىرەيدى؛ چىپوما قادامداي *بىزدىك *بىر *بۇمىرنن الا جۇگىرەدى. چاڭا اگىغا شىققانلار بىزكە سالامىن دەپ *يىتتىڭ تۇمسەمىن بىزگە تىيىگىزسە، *ئىت قارغىپ شىعب كەتەدى. ۇيىتىكەنى *بىزدىك *ئىسى *يىتتىڭ مۇرىن جارىپ كەتە جازدايدى دا اگىنىڭ قالاي كەتكەننن ايرما المايدى. بىزدەن قاشىقتاۋ كەتكەن سوڭ *ئىيىسنىڭ دەنى قاي جاقنا ەكەنن سەزىپ، *ئىت اگىڭ قالاي كەتكەنن بىلەدى. *يىتنىڭ *مۇمىسى - ەبىزدىڭ قۇلاغمىزدىڭ ۇستىنە كەلەپ دايمىرلاپ سويلەگەندە، قاشىمىراق بارىپ تىگداپ، نە ايتىپ تۇرغانن تۇستەنۇنەمىز سىياقتى.

*ئىت *بىرىن *بىرى *يىلىپ، بىرىنە *بىرى *ئىس، بىن قاپار بەرەدى. بارىنن دە قۇرت قۇمىرىسقالاردىڭ سەزىمى نازىك بولدى. ارا نىپىنىكە كەرەك گۇلىتە ۇشىپ بارادى. قۇرت ۇرىنە كەرەك چاپىراققا - عانا بارىپ جورعالايدى. قانداالا، بۇرگە، ماسالار ادامدى قانداالانىڭ نەشە *چۇز مىڭ قادامىنداي جەردەن سەزەدى.

جاندىقتىڭ اشارىشلىقى بەن المىسۋى.

كەي *بىر قايۋاندار اشارىشلىقتان، سۈۋىقتان، ئىسىدان، شولەن *بىر جاققا
 اۋىپ كەتەدى. چەر استىقا، بولماسا *تېپىمىدى چەرگە قورعالاب جاتىپ ۋىيەتتاپ
 قوتىلادى. *بىراق قايۋاننىڭ *بارىنىڭ دەنەسى دە جامانىشلىقى كەزدە تالىپ جانىپ
 كۆتىپ، جاقىلىق كەزدە چەر ۋستىندە تۇراتۇن بولىپ داغدېلانباغان. تالىپ
 جانىپ جاقسى ۋاقىتتا عانا تۈرە كەلمۈەڭ وڭاي جۇمىس. تونىستان اۋىپ كەتمۇ
 مۇنان گورى قىيىنراق. بارىنەن دە قىيىنى تۇرغان چەرىككە قوزغالمىي *ۋىس
 *تۇرىپ، تۈرمىسىڭىدى دۇرىستاۋ. سۈۋىق بەن اشارىقتان قۇتۇلمۇ *ۋىس، قايۋاننىڭ
 *بارى دە جۇمىس سىناۋى كەرەك. جۇمىس سىتەكەندە دە قىنداي سىتەۋ كەرەك
 مېنە ۋسى جۇمىسقا جاندىقتىڭ *ۋىمىرى قالماستان تۇتىسىن كەتەدى.

*تۇرلى جاندىقتار تۇرلىش، فولىن كەلگەننىش، جۇمىس قىلادى. قۇس
 قاناتى، تۇمىسى، اياغى مەن جۇمىس قىلادى. مايمۇلدار *تورت قولى تۈگىل
 قۇيرىغىندا جۇمىسقا سالادى. جىلاندار بارلىق دەنەسىن جۇمىسقا قوسادى *بۇتەن
 دەنەسى مەن ولجاسىن وراب المىپ قىسىپ ولتەرەدى.

قىسقىسى كىمىنىڭ دەنەسى قالاى داغدېلانسا، *سول سولاي جۇمىس قىلادى.
 كەي جاندىقتار *شوب جەي المايدى. ۋىيەتكەنى *تىسى *شويتى شايناي المايدى.
 كەي جاندىقتار ەت جەي المايدى؛ كەي بىرەۋلەرى كەزكەلگەن نارسەنى
 ئالعاماي سوغادى. قاي ناماقتى بولسادا تاۋىپ المۇ كەرەك. ناماقتى تايا بىرەۋكە دە
 بولمايدى. ۋىيەتكەنى *ار *بىر *تۇيىر تاماققا ئالايكەر كۆپ. *بىر *تۇيىر تاماققا
 جانىقتان اۋىز انداپ تۇرادى: بىرەۋى جەپ قويسا، باسقۇلارنا از قالادى. سۈنى
 مەن بارلىق قايۋاندار تىنىم ئاپپاي ناماق بزەۋ جاپدىغىندا؛ *ارقايسى كەرەك
 تاماغىن بزەيدى. ۋلكەن دە، كىشى دە اڭدا، قۇس دا، جىلان-شاينان دە بالىق دا،
 قۇرت - قۇمىرسىقادا، قوڭىزدا، بىلىقلىداق دا، نەلەردە بىقىسقىسى چەر ۋستىندە گى
 بارلىق جاندى نارسەلەردىڭ *بارى دە تىنىم ئاپپاي، سەگدەي سوغىلىسىپ جۇمىس
 قىلىۋدا. *ار اڭنىڭ ناماي ئاپتۇن *ادىسى، ادەسى بار. بۇل جۇمىسقا جالغىز
 كۈشتەن ياسقا اقىلدا، ابلادا، ساقىنق دا، داغدى دا، شەبەرلىك دە كەرەك. اسىرەسە
 بۇل قاسىيەتتەر ەت جەيتۇن، باسقا قايۋانداردى ناماق قىلانۇن جاندىقتارعا كەرەك.
 *ار اڭنىڭ اللە نەشە باسقا قايۋانداردان جاۋى بار. ولجا قەلىپ، جۇتقىنىما سالام دەپ
 قوياندى قاسقىردا تۈلكى دە، *بىت دە، مىسقى دا، بۇر كىت دە، ۋكى دە، قارغادا، قۇزغىن دا،
 قارشىغادا، ساۋىسقان دا اۋلايدى. ۋلكىن مارالدىڭ *وز اللەنجا جۇلارى بار. قاسقىر،
 جولىارس، ايمۇ كويىنەسە مالدى قىستى كۈنى قار قالىڭ كەزدە ولتەرەدى. ايمۇ
 مارالدىڭ ورداسىنا جاتىمىداپ باغىپ جاتىپ اڭقاۋ بىرەۋى شەتكە شىقتى دە گەشە
 باس سالادى. *بارىنەن دە مارالعا جولىارس-بالە: اعاش بۇتاعىندا جانىمىنان مارال
 قاشان وتەدى دەپ كۆتىپ ولتەرغانى؛ مارال وتەبەرگەندە اتىپ بارىپ ۋستاپ
 كۈرە تامىرىن قىيىپ جىبەرەدى. جانى شىققاندا سورلى مارالدىن قان اتقىپ جاتقانى.

سوتدا بارىپ چولپارىس مارالدىڭ ولگىن دەتەسىنىڭ ۋستىندە توپىن توپلايدى.
بۇغىنىڭ ارتىغان قاسقىر كۆزەتەپ جۈرەدى. شۇبارشا تىشقانلاردىڭ اوتىنان قۇس،
الڭ سىقىلدى جاۋلارى باغىپ جۈرەدى.

قوڭىز ەكەش قوڭىزعاشەيىن شۇبارشانىڭ شىرىگەن دەتەسىنىڭ ۋستىنە مەنىپ
الەپ، اساب-اساب جەيدى. بىراق، قوڭىزدىڭدا جاۋى بار. ول جاۋى-قۇس. قوڭىز
جەپ جاتقان قۇستى ساسىق كۆزەن سىقىلدى جاۋلارى اۋلايدى. بىرىن-بىرى
اۋلاب جەۋۋىز بامەيدى، تاۋسىلمايدى.

رۇۋبا كىيىنەن.

قارعا مەن تۈلكى

82-ئىشى سۈكۈرەت: قارعا مەن تۈلكى.

جەي قويماي وتىرەدى ويغا قالسىنە
قاشاننان يەلگىلى اڭغۇالا قارعا!
نەسىپكە بۇيىرماغان شارابارما؟

بىر تۇپىر ئويىشىشكىنى تاۋىپ الەپ،
اعاشقا قارعا توندى ۋشىپ بارىپ،
توق ساناپ ئويىشىشكىنى كەڭلىمە:

ارمان «وق جاندا سنى كورىپ
ولگەن!
كور كىنگىدى بىشىرە المان جازىب قاتقا،
ياسويلەپ جەنگىزە المان ايتىپ جاتقا؟
مەن قايران ناعىب باتشا قويماغان دەپ
داۋىسىڭدا سېپاتىڭداي بولغان شائىنا
تۇرىڭدى كۈن سە كىلدى كورىپ
تۇرمىن،
شىداماي يويىم بالقىپ ەرىپ
تۇرمىن؟
داۋىسىڭدى نەم بولماسا بىر
شەپارشى،
ەستىۋىگە قۇمار بولۇپ ەولۇپ
تۇرمىن!
ماز بولۇپ، ماقئاعانغا ناساتلىنىپ،
تايىباسىن دەپ ويلادى ساعى سىنىپ،
المستان ارىپ اشىپ بزدەپ كەلگەن،
بايەۋىسىڭ كەتسىن دەدى كوكىلى
تەنىپ،
وتىرىك ماقئاعانغا قارغا ەرىپ،
قارىق ەنتى پارەنەنەشە چاغىن
كەرىپ؟
بويىشىك قارىق ەتكەندە جەرگە
تۇسىپ،
جەنالىپ تۇلكى كەتتى چورتىپ
جەلىپ.

تەقىن شەھەرغا بولۇپ سەبەپ،
اعاشى تۇلكى زالىم ارالارما
قىسنىگەن بويىشىگىن تۇلكى
كورىپ،
اياعىن ەرىپ ياسىپ جاقىن كەلمىپ:
«ۋۇ! ە - دەدى، - كورەتسىدە كۈن
بار ەكەن!
جۇرۇشەم سىرتتان عاشىق بولۇپ
ەولۇپ،
تاماشا قاراغانغا تۇرىك قانداي!
مىناۋ كوز! مىناۋ مويىن! مۇرىن
قانداي!
گاۋ ارداي قاناتتارىڭ جارقىرايدى،
كەلمىشى تالاي بەتكىن جانامانداي!
كور كەمدىك سىپىتەڭنى تايىلغاندا،
داۋىسىڭدا بولسا كەرەك شىرىن بالداي!
كويىنەن اق داۋىسىڭدى سىستەمدە،
بولغان سونڭ كەلە المادىم جەرىم
شالغاي.
سەنى بزدەپ كەلمىپ تۇرمىن سىن
جەردەن:
سۇلۇدەپ ماقئاعان سونڭ ار كىم
كورگەن.
قالقى ايتسا، قالىپ ايتىپەلدى
دەگەن راس؟

قاسقىر مەن قوزى.

قوزغا جەنىپ كەلدى جايىناپ كوزى،
جەمەككە كىنا قويىپ سول ارادا،
جالاعىپ، مەنە قاسقىر ايتقان سوزى:
سەن، قوزى! تەككە قاراپ
جۇرە المايسىڭ،
سوتتىقما ماعان دەسەم تىل
المايسىڭ.

بۇلاققا سۇۋ شەۋىگە كەلدى قوزى،
جانىندا سەرىگى چوق جالغوز قوزى،
«بوزى چوق دەنىڭ شەپار بورك
استىنان»
بالەمىن قازالمىيا كەلسە كەزى؟
قاڭقىرىغان تاماق بزدەپ بىر
اش بوزى

مويىنىڭدى قازىر جۈلمب الايىن با؟
 سۇۋىمىدى نەگەبىلەپ بايلايسىڭ؟
 قوزى ايتتى: قاسقىر تاقسىر نوقتا
 ازىراق!
 تەرگە كىمىز كىنام بولسا؟ ادبل بىراقى؟
 *ئىزىڭىز جانقان جەردەن تومەن
 كەلىپ،
 بىشىم مەن جۇز نادامداي قاشقىراقى؟
 پۇل جەردەن مڭ از بولسا؟ پىمىر جۇز
 قادام،
 مۇمكىن بە بىلاۋعا؟ وسى ارادان؟!
 سىز ئۈسكەل وزگەگە چوق تىيانتىم،
 نەشارا، جەتكەن بولسا بۇگىن قارام!
 بەكەر مە؟ قاسقىر ايتتى: مەنىڭ
 *سوزىم؟
 بىلەسىڭ جالغاشى دەپ كىمدى
 *وزىڭ؟
 اكەڭدى الدىڭداي تانىمەيسىڭ
 بالام سەن بايقاپ قارا اشىپ كوزىڭ؟
 وسىنداى سوزدەر مەنى كۆيىدەرەدى،
 دەسەمدە شىدايىن اق ەتىپ *توزىم؟
 ەسىنتەن *ول-ولگەنشە كەنە قالمايىس
 بىلتىرعى وسى لولادا سوكتىكەن
 *سوزىڭ!
 - كەزەك بەر *پىر ازىراق سوزگە،
 تاقسىر!
 كەلەمىن *جارتى جاسقا كۆزگە،
 تاقسىر!
 جارالىپ دۇنيەگە *بىرل كەلسەم،
 تىيەمىن بىلتىرناغىپ سىزگە،
 تاقسىر!
 سول *اشى سەن بولماساڭ،
 سەنىڭ اعاڭ،
 ويلارىڭ مەنى جويماق كەلسە شامالغ،
 *نەيت بولسىن، اقويشىڭ بولسىن،
 قوجالغ بولسىن،

جاۋىزدىق ويلايسىڭدار *بارىڭ ماعان!
 - نانسىڭىز، اھامدا چوق، *نەم دە چوق،
 وعايىرى ناسار لىقتان *مىنىم دە چوق
 نالقاتقان مەنى، تاقسىر، كۆيىدەرە-
 جاۋىزدىق سىزگە بىلاغان كىشىم دە
 چوق -
 -ول ساعان الدە كۆيىدەرە، الدە *
 سۇيىمىدى قوي ائالى مەنى *جۇدا؟
 يا بولدىڭ، يا جىبەنىڭ، يا ناعاشىڭ:
 ايتىۋىر ساعان ۇقساس ەدى ودا.
 قوي زاتى ئالاي جايىر بىردى ماعان،
 سولارىن مەندە بىشىمىن ەندى
 ساعان -
 كەگىمدى قويىدان الماي كىمەن
 الام؟
 ئۇسبا و دەپ، بۇدەپ *سوزدى
 وعان، -
 تاقسىر-اي! ەش جارىمىم چوق
 قوي مەنىڭ!
 جاپىرغوي بىرەۋ *ۇشىن كۆيىدەر-
 كەنىڭ
 *ئىندەمە جەشەر! قازىر پۇرساتىم
 چوق -
 تۇرىۋعا اق قاراڭدى تەر كەپ سەنىڭ.
 المىسىڭ جامان ادەت قارسلاسىپ،
 سەنىڭ مەن تۇرام با ەندى
 مىلچاڭكەپاسىپ!
 ايتايىن بىلگىڭ كەلسە قوزىم ساعان
 كىمەڭ سول - جەگىم كەپ تۇر
 قارىمىم اشىپ -
 شوشىمىدى قوزى بايغۇس قۇلقىن
 تانىپ،
 قۇتىلار بىلگىن مەنەن وتان ناعىپ؟
 بولسىن با قوزى جۇمىس قاس -
 ەكەكە
 چۈنەلدى بىمىنا سالىپ المىپ.

جاندىقتىڭ جاۋدان قورغانىۋى.

جاندىقتار نەك ناماق بزدەپ تاپقانى مەن جانىن ساققاي المايدى. *
جاندىقتىڭ تۇرلى جاۋى بار. سولاردان ساققانمۇ قورغانمۇ كەرەك. قازاقتىڭ
« جاۋ جوق دەمە چار استىندا، بۇرى جوق دەمە بورىك استىندا » دەگەنى
جاندىقتار تۇرمىسىغا *دوپ كەلەدى. ماسانى كول باقا جەيدى، كول باقانى كوك
قۇتان جەيدى، كوك قۇتاندى ادام اتىپ الادى. قويدى قاسقىر نارنادى، قاسقىردى
ارستان سىياقتى كۇشتى اڭ ولتەرەدى، ارستاندى ادام ۇستاپ الادى، ادامدى
قارا قۇرت شاعىپ ولتەرەدى. مەن جاندىق تۇرمىسىندا نەك ناماق تاۋىپ، جان
ساققانۋدان باسقا، تولىپ جاتقان جاۋدان قورغانىپ دا جان ساققاۋ كەرەك.

*تۇرلى اڭ جاۋدان ءۇزىن ءوزى تۇرلى رەتىپىن قورعايدى. كەي بىرەۋلەرى
جاۋعا قارسى تۇرادى؛ كەي بىرەۋلەرى قاشىپ قۇتىلادى؛ كەي بىرەۋلەرى بىلىنبەي
قۇتىلادى؛ ەس بىر جاندىق نەگىننەن نەگىن ولگىسى كەلمەيدى.

جازدى كۇنى قوبان ور، قىستى كۇنى قارداي اق. ور تۇسى جازعى
شوبىتقن، اق تۇسى قىسقى قاردان كورىنبەيدى؛ جاۋى بايقامايدى. توغاي
كەسىرتكەسى جاسىل، قىر كەسىرتكەسى سۇرعىلىت. جاسىل كەسىرتكە كوك
توغايدا، سۇرعىلىت كەسىرتكە بوزدىڭ اراسىندا جاۋغا كورىنبەيدى، بىلىنبەيدى.
*سال مەزگىلدە تۇرلى تۇسكە كىرەتۇن «قامەلەن» دەگەن كەسىرتكە بار.
تۇلكى جاۋدان ايلاسى مەن، كىرپى جاۋدان نايىزاسى مەن قۇتىلادى. كىمىك
سىقىلدى اڭدار جۇپرىك اباغى مەن، سىپىر سىقىلدى اڭدار مۇپىزى مەن
قۇتىلادى. كەي بىرەۋلەرى قىراعى كوزى مەن، كەي بىرەۋلەرى ساق قۇلاعى مەن،
كەي بىرەۋلەرى كۇشتى تۇپاغى مەن جاۋدان قۇتىلادى.

كەي بىر اڭداردىڭ جاۋدان، تاۋىپ كاتەردەن قورغانلتۇن ايرىقشا قۇرالدارى
بولادى. قازاق دالاسىندا وسىراق قوڭىز دەگەن بىر جاندىق بار. ۇرى كىشكەنە،
السىسا-جۇلمىسا جاۋدان جەگىلەدى، قاشىپ قۇتىلىۋعا-جۇپرىك مەس، شامۇدى
بىلجەيدى. بىرەۋ تىپىدى دەگەنشە، الگى قوڭىز ساسىق بىسىن جىبەرەدى
ماڭىنداغى ادامنىڭ بارىن قاشىرادى. سىرىن بىلگەن كىسى وسىراق قوڭىزعا
تىيمەيدى. امەرىكەدە كىشكەنتاي-عانا بىر ادەمشە اڭ بولادى. بويى مىسىقتان
*سال بىيىگىرەك، تىرناغى، تىسى وتكىر مەس. مۇنداي كىشكەنە اڭنان قورقۇندىڭ
*جونى جوق سىقىلدى. بىراق، بۇل اڭنان ادام دا، باسقا اڭداردا قورقادى؛
*وزى قورىقپايدى. ادام قاسىغا كەلسە دە كەتپەيدى. سول ادەمشە اڭنىڭ اتىن
جۇرت «ساقىقشا» قۇيغان. ساسەقشانىڭ قۇپرىدىنىڭ تۇپىندا ايرىقشا قالنالىرى

بولدى؟ سول قالدالارنىڭ وتە ساسىنى سۆيى شاشت كەلىپ جىبەردى، جاۋدان قورقاتتۇن جالغىز قورالى سول. الكى جامان بىسكە اگداردا شىداپ تۇرا المىدى. بىر جولۇشى ايتادى: «بىر كۈنى قورانىڭ ورتاسىدا اشىق اۋادا قۇنمۇنە نۇۋرا كەلدى. تۇندە قوراعا ساسىمقا كەلدى. قورادا سويلغان توي جىتۇردى. بىت كورىپ ساسىمقانى تۇۋىپ جىبەردى. بىر مەزگىلدە قورانىڭ شىتە ساسىنى بىس كەلىپ شىمىپ ەدى، تۇنشىمىپ ۇلىپ كەتتىن بە دەپ قورقتىم. سىبىرلاردا موگىرەي باستادى» دەپ. ساسىنى سۆيىن بۇركىپ جىبەرگەن جىتتۇردى بىر نەشە كۈن قوراعا چولانتۇغا بولمايدى.

مۇمىنتاردا بىلىملىق دەنەلى كپاراكانىمىسا دەگەن جانلىق بولادى. كپاراكانىمىسنىڭ دەنەسىدە قارا بويۇ تولىمىغان قالدالار بولادى. جاۋدان قاشاردا كپاراكانىمىسا الكى قالداسىن بويۇدىن شاشىپ جىبەردى. سۆۋ قىپ قارا بولىپ كەتتى. قارا سۆۋدا كپاراكانىمىسا كورىنەي جاۋنغان قۇنلىپ كەتتى. كەي جانلىقتار بىرىگىپ، قوسىلىپ، كۇش بىرىكتىرىپ جاۋدان قورعانادى. بىر جانلىقتار سىمىز ناستار بولسادا، توتىلىپ كۇشنى جاۋلارنىڭ قۇتلايدى. «كوب قورقتىدى، نەركە پاتىرادى» دەگەن ماقال بار. كوتىڭ تولىغان قانداي اۋىر جۇمىستاردا كەلدى. سىبىر-جۇۋاس مال. بىراق، قاسقىر تىسە، بىرى سىبىرلار مۇمىزدەرىن سىرتقا شىعارىپ، ورتاسىغا ۇۋاقتارىن الىپ اينالا تۇرا قالادى. قاسقىردان اللىر ماي جۇلدىرماي امان قۇتلايدى؛ كەيپە قاسقىردى مۇمىزدەرى مەن جانشىپ ولتەردى. امىرىكەدە «بىزىن» دەگەن جاپايى سىبىرلار بار. قاسقىردىڭ بىسنى سىزسە، بۇزاۋلارىن ورتاسىغا الىپ اينالا تۇرا قالادى. سىبىرلار باسنى سىرتقا شىعارىپ، مۇمىزدەرىن بىلگەرى قوسىپ تۇرادى. قاسقىر چولايمايدى. اگشىلار ايتادى: جاپايى شوشقالاردا تورايلىرىن ورتاسىغا الىپ، باسنى سىرتقا شىعارىپ، قاسقىر كەلسە بىبىرلىپ تۇرا قالادى. قاسقىر اينالاسىدا تورىيدى. قالاي بىلىپ كەتسىمەكەن دەپ جۇرگەندە، شوشقا بىسنى مەن قاسقىردىڭ بىسنى چارىپ جىبەردى، دەپ. جىلتىلاردا بىرىگىپ قاسقىردان قۇتلايدى. قازاق جىلتىسىدا دا قاسقىر الاتۇن ايمىرلار بولادى. تۇستاردا بىرىگىپ جاۋدان قورعانادى. تەگىز قارلىعاشتارى جىنالىپ، كوب جاساپ الىپ، «تەگىزى» دەگەن قۇسقا شايۋۇل جاسايدى. تەگىزى گوبىنەسە باسقالاردى تالاۋ مەن كۇن كورەدى. قارلىعاشتاردى دا تالاب كەتتۇن كەزى بولادى. بىراق قارلىعاشتاردى قشاندا بولسا تالاب كەتتۇگە بولمايدى. ۇۋاق قارلىعاشتاردا ەلدىك قىلىپ، جاۋدان قورقاتتى. كوب ولىپ جىنالىپ الىپ، قارلىعاشتار تەگىزىنىڭ ۇستىنە تولىپ، سوعىسى شىعارادى. كوب قارلىعاشقا ەلى كەلمەيتۇن بولغان سوك، باسى-كوزى ساۋ تۇرغاندا، تەگىزى ۇشىپ شاشىپ كەتتى.

كۇش بىرىكتىرىپ، جاۋدان قورقاتتۇن جانلىقتار بىسنى كوب ادايدى

جاندىقتىڭ ھەر تۈرى. كۈشتى جاۋدى چەككەن *ۇشىن ادام بالاسىدا كۈش قوسىپ بىرىكپەسە بولمايدى. جاندىقتىڭ، ادامنىڭ كۈن كۈرەتۈن، جان ساقايتۈن نارسەسىم كىم قول سۇقسا، كىم تارتىپ كۈشىپىن السا، سول جاۋ. ەكپە كىشىلەر دىڭ ەكپە كىشىن ۈنگەن نارسەلەردى زورلىق بىن الامىن دەپ قول سۇغاتىندار بولادى. ولار ەكپە كىشىز جانتۈن بايلار، كاپىيتالشىلار. سىپىردىڭ جاۋى ناسقىر بولسا، ەكپە كىشىلەردىڭ جاۋى- كاپىيتالشىلار. بۇل جاۋلارنىان تۇزىلمۇ *ۇشىن ەكپە كىشىلەردە كۈش بىرىكتىرەدى. رەسەيدەگى بارلىق ەكپە كىشىلەردىڭ كۈشى بىرىككەن سول، انا جاۋى كاپىيتالشىلاردى 1917 جىلى جويىپ چىبەردى. چەر *جۈزىنىڭ ەكپە كىشىلەرى كۈش قوسىپ، *ىپىن تىرەسىپ جاۋعا اتقانسا، *بۇلىن چەر جۈزىندەگى كاپىيتال تۇرمىسى جويىلماق.

كۈش بىرلىكتە: جاۋدان قورعانتۇ يا جاۋدى چەككەن *ۇشىن بىرلىك كەرەك

قامەلەۋىن: *

(قازاقشاعا اۋدارىۋىشى قىم بالاسى).

كۈن سىتىق. قالا بازارى. دۈكەن اشىق. المۋشى جوق. ساۋدەگەرلەر قالغىسىپ وتىر. بازاردا تىلەنشىلەردە كورىنەيدى. پالىتسىيا نازىراتلى وشۇۋ. مەلۇب بازار چاغالاب كىلە جاتىر. بارىمتالاب العان *بىر شەلەك قارا قانتى كوتە. رىپ، قاسىندا جاندارىم كەلدى.

- ۇستاڭدارا چىبەرمە سەن ۋكىلەن قاباتۈن نەمەسىن. عوي!-دەگەن داۋىسى وشۇۋمەلەپىڭ تۇلەغىنا *تىلدى. قانگىسلاغان *ىتە-كىچىنگەن كىشىنىڭ داۋىسى شىققان چەرگە، كوزدى اشىپ جۇمەانشا، ۇيقىدان ويانغان دۈكەنشىلەر، وتىننان قايتقان كىشىلەر تويىتتىپ قالدى.

- بۇل نەمەنە، ناقسىر! جانجال بولىپ قالدى سا ەكەن؟-دەدى جاندارىم. وشۇۋمەلەپ سول چاغىنا بۇرىلا باسىپ، تويقا قاراي تارتتى.

چىلغان تويقا، *بىر شالاماس ادام قولىن كورسەتتىپ تۇر: «قولعا تۇستىڭ» توناماي چىبەرمەيمەن» دەگەن *تۈرى بىتىنەن كورىنەپ تۇر. بۇل كىشى وشۇۋ-مەلەپكە تانىس، زەرگەر قىرىۋىكىن دەگەن ەكەن. توپ ورناسىندا قالىتتارايە

(* قامەلەۋىن-ازىغىن كەسىرتكە. قورققاندا *سىپ، كىدەپ، قىسقارىپ ۇزارىپ، كوگىرىپ، قىزارىپ تۇمىلايدى. لىنسال، تۇپىلغىش ادامدى دا ورسى قامەلەۋىن دەيدى.

خېرىلەپ، ئىمىر سارالا كۈشىك جانىر. وشۇۋ مەلەپ ئوبتى جارىپ كىرىپ كەلمەپ:
«بۇنە! كىم ايقايلادى؟» دەدى.

- ئاقسىر، مەن كەلە جانىر دەيم، مېنا كۈشىك تولمىدى قاۋىپ العانى. مەن
«ئىمى جەتتى نىنەن قالامىن؛ زىيالىمىدى ئولمىسەن. كۈشىكىدەن «جاپىر كورۇپ،
بىيان ئارتىمەن دەكەن زالىق چوق. كۈشىك قابا بەرسە، «بۇيتىپ كورگەن كۈشىك
تورۇسىن؟» دەدى قىرۇكىپ.

- جارايدى، بۇل ئوزى كىم «ئىنى ەكەن، «۱۱» ئىيتتى بوس ۋىناۋ قالاي
«كەنەن كورسەنەرمەن، ۋىكۈمەت جارىلمەن ورنىنا كەلتىرمەگەندە، اكەسىن
«ئىتارمىن! بارسا كەلمەسكە جىبەرمەيمەن؛ ئىيب سالام! ەلدەرىن اكىم، ئىيتتى ەكەنەن
«ئىلە ئىيەسىن ئاب، پىرئاكول جاسا: كىم بىلەدى، بۇل قۇتىرعان «ئىت شىعار
«تارىم «ئىيتتى «ولمىرا! ئىتىكىدارشى، بۇل ئوزى كىم «ئىيتتى! دەدى وشۇمەلەپ.
بىرەۋ تۇرىپ: «مەن بىلىمەم، بۇل جانارال جىمىگالوب «ئىيتتى بول
«كەۋەك» دەدى.

- جانارال جىمىگالوب دەيمە؟ ۋۇپ! ەلدەرىن، جەككىم ئارتتى! تىرەپ،
پىمىناب كەتتىم عوي. كۈن قانداي نىتىق. قايتىر ەكەن، جاگېر جاۋارمەكەن.
«مەن «الى ئۇسىنىم نە دەپنىك! بۇل كۈشىك سەنى قالاي قايتتى؟ كۈشىك
«تورتىناي، سەن «كەگەزەردە «ئىمىن؛ كۈشىك ئوزى سەنىك قولىغا قالاي جەتتى؟
«وز قولىكىدى «وزىك قاتتىپ، ئارەستە، كۈشىكىگە جالا جاۋىپ، اقشا العىك
«كەلدىمە؟ مەن بىلەمەن، سەندەي زالىمىك وپىن. دەپ قىرۇكىنىگە وشۇمەلەپ
«كەۋەك باستادى.

بىرەۋ تۇرىپ: «قىرۇكىن وگىباغان كىسى: كۈشىكى پاپىروسىپەن تۇسىققا
«تۇرىپ بولىداتتى؛ كۈشىك ئزا بولمىپ قولىن قۇلىپ قالدى دەدى.

- وتىرىك ئىتىپ، بىلىمىدا، سوقىرا ئىتقالى سۇۋداي وتىرىك. سەن «ئىيتتى
«كورگەننىگە چوق. ئاقسىر، ئوزى بىلەدى، كىم وتىرىك ئىتتاپتۇنەن. مەن وتىرىك
«ئىتسام سودىيا ئابار. سودىيانىك تولىدا زاكونى بار. بۇل كۈندە كىسىنىك
«يارى قۇرداس... بىلگىلەرتىك كەلسە، مەنىك «وز اعامدا جاندارىم قىرۇمەتىندە.
- «ئۇنىكىدى «وشىرا! دەپ قىرۇكىنىگە وشۇمەلەپ اقىرا بەرگەندە، چوق: «بۇل
«جانارال كۈشىكى ەمەس، جانارالدا «مۇنداي كۈشىك. چوق، جانارال «ئىيتتىنىك
«يارى تازى، دەدى جاندارىم ەلدەرىن.

- ئىتىق بىلەسىن بە؟

- ئىتىق، ئاقسىر...

- مەن وزىم دە بىلەمەن، جانارال «ئىيتتىنىك «يارى تازى. مۇناۋ «بىر جالمان
«كۈشىك قوي! نە «جۇن، نە كەسكىن چوق. «ئىيتتى جانارال ۋىناۋشى «دەدى؟
«وسى سەندەردىك اقلدارىك قايدا كەتكەن؟ بۇل يا پەتىرىپور يا «اسكەۋدە كوز

نۇسخە، نە بولاتۇن بىلەن سىندەرمە؟ قىرىۋىكىن، سەن بۇل نىسنى ئۆپتەنەي،
دەرەكسىز ئاستاما! نىسنىن بوسى جىبەرەنەن مىرزالاردى ۋىرەنەنۇ كەرەك، دەدى
ۋىشۇمەلۇب. سۇي دەگەن كەزدە جاندارىم نۇرۇب: نىسنىت بەننىندە جازىۋ بارما؟
كىم بىلمەدى، جانارال كۇشىكى بولسا، بولىپدا قالار؛ جانارال قوراسىندا وسى
كۇشىكىنى كورگەن سىياقتى دەم، دەدى.

— ارىنە، سولاي! بۇل كۇشىك، نراس، جانارالدىكى، دەدى توب بىشىندە بىرۇق.
— بىشىشا! جەل سوعىپ كەننى عوي. توگايىن دەدىم... شەنەلىدى اكلشى،
كىيەيمىن. ەلدىرىن، سەن كۇشىكىنى جانارالعا اپار، سۇرا! مەن تاۋىب العىب،
جىبەردى دەگەيسىن... ەندى ورامعا شىعا كورمەسىن. بۇل كۇشىك قىمبات
نىسنىت شىعار. كەز كەلگەن شوشقا پاپىروس بىن تۇمىسقا نۇرتسە، نارەستە
شىراعىما جاپىر بولار... سەن قايتادان تولىگىدى كوتەرمە، ۋىزىك ايبىتىسىن...
— يە! جانارال قازانىشى كەلەدى ەكەن، سونان سۇرايىق...

— ەي، پىرۇقور، بەرى كەلشى: مىنا كۇشىك سەندەردىكى مە؟

— تابقان ەكەنسىندەر! بىزدە بۇل سىياقتى نىسنىت وىرەدە بولىپ كورگەن جوق.

دەدى پىرۇقور.

— مۇنى سۇراۋدىك كەرەگى جوق؛ بۇل قانقى باس، بۇراقى كۇشىك.
ەندى كوب سويلەسىپ، باس قاتىرۇ نە كەرەك. مەن قانقى باس دەسەم، قانقى باس.
بولادى دا قويدى، جىلدام ولتىرۇ كەرەك، دەدى ۋىشۇمەلۇب،
— بۇل بىزدىك نىسنىت ەمەس، جانارالدىك اعاسىنىك كۇشىكى،
دەدى قازانىشى.

— ا! جانارال اعاسى، ۋلادىمىر يۋانىشى كەلىپ بەدى؟ مەن بىلگەنم جوق
ەدى. قوناققا كەلدى مە؟ اپىرماۋ مەن بىلسەمشى مۇنى، دەدى ۋىشۇمەلۇب تۈرە.
— يە، قوناققا...

— ياپىرماي، جارىقتىق تۇۋىسقانىن ساعىنغان عوي. مەن نىسنىتى بىلگەنم.
جوق دەدى. مىناۋ سۇپ-سۇپكىمىدى، ۋۇرۇپ اۋىزعا سالغانداي نارەستە جانارالدىك
اعاسىنىكى مە؟ نىسنىتى جاقسى بولدى. تۇۋانمىپ قالدىم عوي! قانداي اپى.
ادەمى كۇشىك! اپىپ دەپ مىنا بىرەۋدىك قولىن تىستەپ العىبتى. اۋزىگەن.
اۋ سەنىك! قا-قا! كۇشىم-كۇشىم، شىراعىم، نەگە قالىترايسىن؟ ەش
كىم نىمەيدى؟ قورقبا، بىرلىدما، قاراعىم! قانداي سۇپكىمىدى، دەدى
ۋىشۇمەلۇب تۈرە.

— پىرۇقور كۇشىكىنى ەرتىپ جونەلدى. قىرىۋىكىن توبقا كۇلكى بولىپ
قالا بەردى.

— مەن ساعان كورسەنەرمەن! دەپ قىرىۋىكىنىگە جەكەرىپ، قارىن تىگىمىپ
ۋىشۇمەلۇب تۈرە جونىنە كەلتى.

ادام وت جاعۇدى قالاي ۇيرەنگەن.

ورماندى ارالاب، جەمس، شۇبتىڭ تامىرىن، اڭ يزدەپ عنورت-بەس اڭشى جابايى-العاشى ادامدار كەلدى. اۋا اشقى، كۈن تىنقى، جىب-جىلى. بىر كەزدە قارا بۇلت كوتەرىلىپ شىعبى، داۋىل نۇرىپ، كۈن كۆر كىرەپ، نايىزاغاي ويناپ باستادى. كۈن جاۋدى. جالانكاش ادامدار بىر ۇلكەن اعاشتىڭ چاپىراغىنىڭ استىنا بارىپ قورعالادى. كۈن قۇلاقتى جارغانداي شارت ەنە قالىپ، اناداي جەرگە بىر ەسكى قۇۋ اعاشتىڭ ۇستىنە جاي تۇستى. اعاش بىتىرلاپ جانا باستادى. جەل كوتەرىپ جالمنىن ماڭىنداغى اعاشتارغا بلاقىرىپ ئاستادى. ۇلكەن ۇورت باستالدى. اڭدار اعاشتان سورتقا قاشا باستادى. قۇستار قاپالاقىتاب، شۇۋلاب جوعارى كوتەرىلىپ ۇشا باستادى. ورمان ەشى قۇستىڭ شۇۋىلداغانى، اڭنىڭ ۇلماعانى، مايۋىلدىڭ جىلعاغانى مەن ۇۋ-شۇۋ بولدى. جالانكاش ادامدار عادا قورقۇۋ كىردى. وتتان اۋلاققا قاشىپ جونەلدى.

بىر كۈنى جابايىلار ۇلكەن بىر اڭدى ۇستاپ الىپ الاڭدا بولىپ، جىب جاتقاندى، داۋىل نۇرىپ كەتىپ نايىزاغاي ويناپ، شارت ەتىپ، قاشىغىراق جەرگە جاي تۇستى. جەر ورتەنە باستادى. تۇتىن ۇلعايدى، جالنى كۇشىيدى؛ السىنا بولسادا قىزىۋدۇڭ لىبى الىپ بارادى. سىباعالارىن قولتىقاپ، جالانكاش ادامدار تاغى اۋلاققا قاشا باستادى.

مۇنىڭ بىرى ۇمتىلىپ كەتتى. بىر كۈنى اعاش جاعالاب الگى جابايىلار جاي تۇسىپ ورتەپ كەتكەن كۇيىكتىڭ ۇستىنەن شىقتى. داعدارىستى. قاشىۋعا وپلاندى. سول كەزدە كۇيىك ورتاسىندا ۇلىپ جاتقا جىر اڭعا كوزى تۇستى. بارىپ نۇعا قورقىستى، الماين دەسە تاماق كەرەك. بىر از ودىرايىپ تۇرىستى. شىنەن ەستىرەك بىرەۋى سۇۋىرلىپ شىقتى. كۇيىكتىڭ ۇستىنەن ياسىپ، كۇيىپ قالغان اڭعا قاراي جۇردى. ول امان ساۋ جەتكەن كەزدە، باسقارلىرى دا الدىڭغى جولدا. سىنىڭ سوڭىنان بارىۋعا وپلاندى. اڭدى سويىپ، بولسىۋىگە اينالدى. ەتىن جىب قاراسا، تىسكە جۇمىساق، تىلگە ەدامدى؛ شىيىكى ەتتەن ارتىق. تويىپ الىپ اڭشىلار تاغى بىلگەرى كۇيىكتىڭ ۇستىنەن ياسىپ جۇرە بەردى. ار جەردەن ەككىيىپ جەمس تەرىپ الادى. جەمس ۇورت بەن بېسىپ قالغان. دامى اۋىزدى ۇيىرىپ بارادى. ار جەردە كۇل استىندا قىزارىپ كۇيگەن اعاشتان قالغان شوق جاتىر؛ ونى مەن ادامداردىڭ ەسى جوق.

ايان، خىلدار، وتى. جالگاس ائامىلار ئالاي روت، ۋەنە ئىكەن چەردە مېسىپ قاتان تىتتى خىسسىنى، اگىنى المپ جەدى، كېل اسىنىدا ساتقان شوقنى كوردى. نوگىب كەك جانقلما قاسىنان، ۋەنە جىلى لەن كەلەدى. اماغا مېراق تىمەيدى. زىيالىي چوق. خىلىزى سۆيگىمىدى. مېسىپ قاسىنان جەم. تەرى مەن اگىدارىنىڭ مەنى، دامىدى. شوق بەن، الى جايلىلاردەك، نىسى چوق. مېر كۆتتى سولداي جاڭا ۋەنە ئىكەن چەردەك ۋەنەن شىقتى. كېن سۇۋىق. جالگاس ائامىلار نوگىمەن دەدى. سولدا نوگىب شىقتە اتەلەلەۋ مېرەۋى شىقتە جىمىد المپ، مېر سۆيەي بىقىم ساتقان شالارنىڭ ۋەنەنە سالىب دەدى، ۋەنە جەدى. جالگاسلار جەنەب، ماز بولدى، كۆلمىتى، ۋەنەنە مەكىرىستى، تۇۋاندى. جىلىمىپ بولغان سوڭ، جالگاسلار مېر شالا جەمەن كەلەدىكى سوندىمەي ۋەنەنە قاتىن يالارنىڭ الا قايتتى. چولدا كەك جىمىپ بۇلار، مېر چوق سوعىپ الدى. بۇكەن بۇلاردىڭ تۇنەنەكە جالگاسلار چىراتىلغان سىقىلىنى باقىمىتى كەتتى بولدى. ۋەنە ۋەنەنە قايتتى، تاماق دا تۇۋىپ قايتتى. كەلە قاتىن يالارنى ۋەنەنە سۇۋىققا نوگىب، مېرەمىپ، جۇرەپ، اگىملار قاشان كەلەر كەن دەپ كۆتەپ وتى.

الستان چاقىنىدا تىتتى، اگىملار شات بولمىپ قايتقان مېلىمەم، سەكەمىپ داۋىستاپ تۇۋانمىش بەلگىسىم بىلىمەم باستاندى. ۋۇۋاق يالارنى جۇگىمىپ الدىغان شىقتى. قاتىندارى دا قارسى شىقتى. وتتىن قاتىن بالا ۋەلى قۇرقايىم دەدى. ۋەلەندەر ايتىپ تۇسىندى، نوگەن سوڭ، بۇلاردا قۇۋانمىپ، سەكەمىپ، كۆلمىپ، ماز. مايران بولدى. بۇلارغا مەركەدە تۇسىلمە، قاتاندا تۇۋانمىتى. بىرىنەن سوڭ، مېرى جاڭا تۇۋان يالاداي قولما المپ كۆتەرمە، قاراپ تۇۋانمۇ مەن وتتى ۋەلەرنە المپ كەلدىتى. قاتىندار جۇگىمىپ، مېرەمىپ شىقتە تەردى. المپ كەلمە ۋەنە تۇۋانمىمىپ، چەمىپ، جىلىمىپ مەسايىستى.

تەكە تويىپ، ۋەنە جىلىمىپ، تۇۋنى مەن ادامدار ويداپ كۆلمىپ توي قىلىپ شىقتى. جالاردا وتتى كۆلگە كومىپ باستىمىپ قويىپ، مەنەك تۇرا تاغى جاتتى. جالگاسلار ۋەنە قۇجا بولدى.

وتتى سوندىمەيدى، كومىپ قويدى؛ سونىپ قالسا، قايتا تۇتاندىرا المايمىز دەپ قورقۇپ، كۆنلىمىز مەسەكتەرى اگە، جەمىس تەرە كەتكەندە، بالاعا وتتى كۆرەتتىمىپ كەتەدى.

مەرى بەردەن سوڭ جايلىلار ۋەنە تاماق چىمىسىمىپ جەپتۇن بولدى. كۆنلىمىز ادامدى جەپتۇن زىياندى اڭ كورسە، وتتى تۇۋنى مەن چەمىپ قويدى. وتتىن اڭنىڭ قاشقاندازىن ئالاي كورگەندەرى بار. بۇرىن اڭ تاۋسىلسادا، جىلى چەردە تۇرۇن سۇۋىق چەكە نوگامىز دەپ قورقۇپ تۇرەپ بارمايتۇن جايلىلار، جىلىمىن تۇنەنە ۋەنە بولغان سوڭ، اڭنىڭ سۆگى مەن سالىقن چانقادا كۆشىپ كەنەن بولدى. ادامنىڭ وتتىن كورمەگەن بىگىلىكى بولمادى. اسپانلار، بۇسكەن وتتى ادام سائەتۇغا ۋەنەندى، مېراق، سونىپ قالسا، الى چەمەلەيدى.

وت غسوندى.

وت كۆزەنتىمىز كەتكەن اش بالانىڭ قۇلامغا قاتتىق وكمىگەن داۋىس كەلدى. ياتىل بالا تولىنا ناسى بالتاسىن ۇستاپ، داۋامغا چۆكمىز شىغا كەلسە، مۇز غۇستى مەن جارالى، قانى سورغالاب «مامۇنت» كەتىپ بارادى «كەن (مامۇنت بۇرىن بولغان ۇلكەن پىل سىياقتى قىۋان). ۇگىمىزگە قايتىپ كەلگەندە بالا جۇرەك شوشىملىق مېو زور بالەنىڭ بولغانىن بىردەن اق سىزەدى: وت غسونىپ قالغان. كۆل غالى چىپچىلى. بالا يار كۇشىن سالىپ كۆلدى ۇرسەدە، كەبەگى ايا كەتتى. تىم بولماسا مېر شوق دا تۇتايادى. قانداي بالە بولغانىن بالا تۇسنىدى. ۇاقىت قىس. ادامدار وتىمىز قاتىپ قالادى. وتىمىز جايىنى اگىداردا كەز كەلگەن مىزگەندە جاپ كەتۋىگە كادىك. بالا وزىمە جازا بولاتۇىن سىزدى: بالانى كۆزەتىپ وتىرغان وتىمىڭى غسونىمىزنىڭ دەپ وتىمىزدى. تۇۋىسقانىدارى مەيىرىمىمىز؛ اگشى انڭ اۋلاب چۆرىپ ايامى ولتىرە بەرىۋىگە تى غولپ كەتكەن. غۇرتىمى اگشىلىق ولاردى مەيىرىمىمىز، ناس باۋىر قىلىپ ۇپتەتكەن. ولاردىڭ غار قايسىسى قىيىن غىچاچويىنا، تۇرىمىمىڭ اۋىر سابىمىن الپ داغدىلانغان: تى قايسىسى كىمالى بالاغا ارا تۇسىغىدى. بالا قاشىغا بىل بايلادى. ۇگىمىز مەن توشناساردا بالا ناس قۇردارىن الا شىقتى. ناس قۇرال بايلىقتىڭ بارىپ تۇرغان جارى. ناس قۇرال مەن ادام انڭا شىعادى، تە كەسەدى، سۇيدىك شامى مەن سورادى، اعاشتان بۇتق كەسىپ الادى، وتىن شايدى، جارادى، غشوبىڭ نامىرىن قازىپ الادى، باسقا قۇردارىنىڭ سابىن چونادى. ناس بالتا، ناس بالامى بولسا، كەسى باقتىتى مەن دەيدى، ولار بولماسا ولەدى.

بالا ۇرمانغا كەلدى. كەلسە، الاڭدا تۇۋىسقانىدارى تاماق جىپ جاتىر، اگشىلار ۇيگە قايتىپ كەلە جاتىر، كەن؛ جانىدا مېر بۇغى، مېر شوشقا ولجاسى بار. الاڭدا الدارىنان تانەن بالالارى قارسى شىعبى، اس جىۋىگە كىرىسكىن. اش ادامدار ناس پىشاق بىن تە كەسىپ چاپىرىپ اساب جاپ، سۇپەك شامىپ سورىپ جاتىر. غۇستى باشتارى بىلا-اق. جۇۋىمۇ دەگەن ۇدىسىندە چوق شاشتارى دۇۋدا-دۇۋدا، ناپىيىغان الاساماندايلارى بار؛ كۇشتىلىگى تۇرلەرىنەن كورىنىپ تۇر. مەنئۇ ساقال مۇرتىن قىراۋ باسقان شالىڭ كىم؟ بالانىڭ ومىردە كورىگەن شالى مەمەس. بۇل اگشىلارغا توسىلغان شال. مۇي كىيىم چوق، تۇۋىسقانىدارىمەن نىڭ مېر قاتارى غولدى. مېر سىدىرىلەرىن جاپ تۇتقىنغا الپ كەتتى، چالغىمىز تۇرۇ قىيىن: كەز كەلگەن انڭ غولتىرىپ كەنەر دەپ كەلدىم، دەيدى شال.

شال كوپ چاساعان، كوپ كوركەن، كوپ ەستىگەن، كوپ بىلەدى. بۇل شال بىلىكى مەن اگشىلارغا پايدا كەلمەردى. سونىڭ ئۈشىن اگشىلار بىشىنە كىرگىزىپ العان اش بالا تۇۋىسقانىدىننىڭ ھەكەننە قاراپ وتىر. اقپىرىندا اشنىق باياعى قورقنىشىنى ۋەستىردى، اگشىلاردان ەت سۇرادى. «وتنىڭ قايدا؟» دەپ اگشىلار بالادان سۇرادى: «سوتىدى» دەدى بالا. جۇرت ئۈشىن بىراق تارتتى. سۇۋ سەبىكەندەي تىم تىمىس. جۇرت تەگىس جەۋدى قويدى. وت سونىسە، قىرىلدىق دەپ وتىلادى. بىر مەزگىلدە بارى بىر اۋىزدان: «ئولسىن بالا!» دەپ شۇۋ ەتە تۇستى. تەك شال مازاسىردانغان جوق. شۇۋ ياسىلغاندا، شال: «بالانى ولتىرمەگدەر، مەن وت چاغىۋىن بىلەمىن، وت تۇتاتىپ بەرەيمىن، دەدى بارى ۋىگىرگە جۇردى. شال ورتاسىندا شۇقىرى بار بىر كەلدەك الىپ، شۇقىرغا ناياق تىغىپ، اينالدىرا باستادى. قاتتى، سىقىلانغان اعاش قىزىپ، تۇنەپ، وت شىقتى. جۇرتنىڭ بارى قۇۋانغانان ايقايلاپ جىبەردى: ەش كىم بۇلاي وگىي وت شىعادى دەپ ەيلاعان ەمەس. بالا، تىمى قالىدى. شال بالانى، بالاشالدى چاقىسى كورەتۇن بولدى.

شال سۇگىرەت سالغۇدى ئتاۋىر كورەتۇن؛ بالاغا مامۇنت سۇيىم گەنە ايمۇ سۇگىرەتتىن سالىپ ۋىرەتتى؛ چاقى انمۇدى، شاقىباق تاستان نايىزا، وتنىڭ ۋشىن چاساۋدى، ناسى بالتا، ناسى بالعا سىتەۋدى، بالىق اۋلاۋدى، قۇرت، چىلان مزا دەۋدى ۋىرەتتى. شال مەن بالا بىرىگىپ ناماق پىسەرەتۇن بولدى. مەس، قارىن بىشىنە سالىپ ناماق اسادى. مەسكە سالىپ ناماق پىسەرەتۇگە شەبەرلىك كەرەك. مەستى وتقا چاقىن ۋستاساڭ چاتىپ كەتەدى، الەس ۋستاساڭ سۇۋى چىلىنىپىدى، ەت پىسەپىدى. ولار قالاي پىسەرەدى؟ ۋۇاق قاس جىنىتاب الىپ، وتقا تاستاپ قىزارتادى دا، قىزارغان تاستى بىشىنە ەت بىن سۇۋ سالغان مەسكە تاستايدى، سۇۋ قايناپ، ناماق 24 نىشى سۇگىرەت: اعاش سىقىلاپ وت شىبەردى. پىسەدى. بىراق پىسكەن مەن سورپا قانداي لاس! ناسى بىن بىرگە سورپاغا بىر تالاي كۈل تۇسەدى.

24 نىشى سۇگىرەت: اعاش سىقىلاپ وت شىبەردى.

پىسەدى. بىراق پىسكەن مەن سورپا قانداي لاس! ناسى بىن بىرگە سورپاغا بىر تالاي كۈل تۇسەدى.

بۇل قاي جەردە بولدى دەپ ويلايدىغاندا؟ ناشان بولدى دەپ ويلايدىغاندا؟
 مۇنداق نارسىلەر مۇقىمىت ورتاسىدىكى جايىمىز اراسىدا غانا بولدى دەپ
 ويلاماڭدار. مۇنداق تۇرمىس بۇرىن وسى كۈنگى مادەنىيەتنى ياۋروپادا بولغان،
 وسى كۈنى ياۋروپادا جەر استىدان سول تاس قۇرالداردى تاۋىب الادى. ۋىڭىرلەردەن
 بىدىس اياقتارىن، كىيىمدەرىن، مال سۇيەكنەرن، وتىڭ كۈلەن تاۋىب الادى. سالغان
 سۈكۈمەتتەرىن قازىپ الادى. ۋىستىن باسىپ قالغان جەردىڭ قالمىقىغا قاراي
 قاندا جىل وتكەنن دە بىلەدى. قاندا جىل وتكەنن بۇل كۈندە ۋىستىن اتىق
 بىلەدى. ۋىستىن جەردە كۆپ تۇرىپ، بەلگىلەپ تۇرا بەرسىڭ، سول جەردىڭ ۋىستىن
 شاڭ، توپىراقى تۇسىپ بەتى وسىدى. سول وسكەنمە قاراي ون جىلدا، ۋىستىن
 جىلدا، مىڭ جىلدا قاندا قالمىقىدا تۇرىپ بىلەدى. ماسەلەن ۋىستىن جەردە جىلدا
 جەر كىتابىنىڭ قالمىقىدا وسى، ەكى مىڭ ۋىستىن جىلدا ۋىستىن ارشىن
 وسىدى. مىنە وسىلار جەر استىدىكى نارسىلەردىڭ قاي ۋاقتىدا قالغانن بىلەدى.
 تاس ۋىستىن ياۋروپانىڭ باسىغان وتكەنمە كۆپ زامان بولدى. اعاشتى اعاشقا
 سىب وت شىعارىۋادا الدە قاتان بولغان. ول كەزدە جازىمۇ جوق. مىنە وسى
 ايتىپ وتىرعان زامانىمىزدى علمىدا «تارىقدان بۇرىنقى» زامان دىيدى.

مال اسراۋ قالاى شىققان.

بالالار چاردى كۈنى كىيىمىڭ قۇرالايىن، قاسىردىڭ بولتىرىگىن، تۈلكىنىڭ
 كۈشىگىن، قازىڭ گۈڭلىدىرىن، ۋىرەكتىڭ يالاپانن اسرايدى. تاماق بەرىپ
 باعادى؛ سولار مەن ويىبايدى، كوكىلمىن كوتەرەدى، ەويىنشا، اياغىغا ۋىستىن
 جەنەلەپ چۈرەدى؛ وسكەن سول كەرەك بولسا، ۋىلكەندەر سويادى.
 بۇرىنقىلار ۋەلى قايىۋان ۋىستىن باغىۋادا وسى جول مەن جەتكەن،
 اڭنىڭ جاس بالاسىن ۋىستىن الىپ كەلەدى. ۋىستىن ياشقا تىرى اڭنىڭ ەتى
 بار؛ ەتتە بولسا جاس قايىۋاندى كەلمۇ بويىنا سويىماسادا، ۋى ۋىشى اشىغانن
 ەمەس. جاس قايىۋاندى تىرى قويما تۇرىۋعا بولادى؛ بالالار ويىنار دەيدى. بالالار
 جاس ال مەن ويدى، ۋىستىن جۈلمىپ بەرىپ اسراپ كۈتەدى.
 جاستايىنان قايىۋان تولعا ۋىرەندى. بالالار ويدىپ چۈرگەن ەرمەگىمە ۋىلكەن.
 ەنەر تەبىئىدى. جاز جاس قايىۋانغا كوك ۋىستىن جۈلمىپ بەرەدى؛ قىس قۇۋ
 ۋىستىن بەرەدى؛ ال بالاسى وسىدى. كىسىگە ەلمەيدى. قول بالا بولادى. ۋى
 ماڭىندا چۈرەتۈن بولادى.

ال ھندى قىساكشىلىق جەل بولادى. اڭغا بارغاندا بوس قايتادى، جەمس،
شوب قامىرى از. ادامدار اشغا باستايدى. ھندى قولدا وسكەن اڭنىڭ
كەزى كەتۈن كەزى بولدى. ونى سويىپ، تەن جەيدى.

تەننىڭ باستالمىسى قىيىن. باستالسا، ارنى جۈتەلە بەرەدى. اۋەلى مال
اسراۋدا سول سىياقتى. اڭدى اسراپ مال قىلمۇ اڭشىلىقتى ھەمس. اڭشىلىقتا
بۈگۈن اڭ ۋىتاساڭ، ھەنەك ۋىتاي الماي قالمۇغا كادىك، اش قالمۇنىڭ مۇمكىن.
سول اڭدى قولدا باقسا ھەكىشى اڭكىمە: دالاداعى اڭدى ۋىتاسا - ۋىتاسا بارى
بىر، تاماق قولدا. ھەنەككىنى ويلاپ قورقۇپاسىن.

سوتى مەن ادام قايمۇاندى قولغا ۋىتاپ باغا باستايدى. قولغا ۋىرەنگەن
قايمۇاندى مال دەيمەز. ماسەلەن، قولداغى چىلقىنى مال دەيمەز، جاپايى چىلقى -
قولاندى اڭ دەيمەز. قولداغى قويدى مال دەيمەز، جاپايى قويدى - ارقاردى
اڭ دەيمەز.

بىراق كەز كەلگەن اڭدى قولغا ۋىرەتەن المۇغا، مال قىلمۇغا بولمايدى.
ماسەلەن، قاسقەر، ايمۇ سىياقتى اڭدى قولغا ۋىرەتە المايسىن. قولغا ۋىرەتمۇگە
كەلمەيتۈن اڭ كۆپ. ۋەقەستار ساناب شىعارغان: قۇس جانا قايمۇانداردىڭ
بارلىق 140 مەك انالىمىڭ شىمەن وسى كۈنگە شەيىن بولغانى 50 تۈۋرلىغانا
اتاسىنىڭ ۋىلەن ادام قولغا ۋىرەتەيتى.

ونىڭ ھەسەنە كەي بىر قايمۇاندار ادامغا پايدالىدا، قولغا تەز ۋىرەنگەشتە،
قولدا تۈرۈپ اق ۋەسەپ ونە بەرەدى. ولاردى ادامدار نەك تاماق بەرەپ، جاۋىنان
قوراعاسا بولادى.

«جەرىنە قاراي قولانى، سۇۋىنا تاراي جىلانى». ار جەردىڭ ايمۇنى ار
تۈرلى. سونىڭ ۋەشەن ار تۈرلى جەردە تۇرغان ادامدار ار تۈرلى قايمۇان
تۇتقان. قولغا ۋىرەتەرلىك قايمۇانى جوق جەردە ەل امالسىز مال باقمۇدان قۇر
قالغان. ماسەلەن امەرىكە چىلقى باققالى نەك 400 جەل شاماسى بولدى.

امەرىكەدە بۇرىن چىلقى بولمىغان سوڭ، قالقى باعالماغان. چىلقى ھەبىرۋپادان
كەمە مان المىپ بارغان سوڭغانا امەرىكەدە چىلقى اسراي باستىغان. قولايلى
جاپىلم بولماسادا، مال باقمۇغا بولمايدى ماسەلەن، قالمىڭ ورمان شىمەن، سار
ياتىق ورتاسىندا، شولدا مال باقمۇغا كەلمەيدى. اپىرىكەدە اپىستىرالمىپادا
يىتتەن باسقا مالى جوق قالمىقتار ەلى بار.
مىت ولارغا اڭ اۋلاۋغا جاردەم بەرەدى.

نەشە جىلدار ونكەن سوڭ، مال كۆپەيدى. بىر كەزدە اڭشى اڭشىلىمەن
تۇتسا، نەك مال باقمۇغا كىرسەدى.

سونى مەن بۇرىنقى اگشىلار بىر تەبىرتە ەندى مەل شاربۇسىنا اينالدى.
قاي قالقىنىڭ لىرى انالارى بولساد، مەل باغىمۇ داۋىرىنە مەنە وسىلاي بىر تەبىرتە تۇسكەن قازاق قاشان اگشىلىقنى ئاستاپ مەل اسىراغانى بەلگىسىز.
بىراق ەنەبەرتە زامانداردا قازاق مەل باغادى ەكەن.

مەل باغىمۇغا اگشىلىقتان كورى جەردە ار كەندى. عىلىم اينىمۇنىشا بىر اگشىغا كەرەك جەردە ون مەل باغىمۇشى نۇرا الادى. زامان بەلگەرىلەگەن ساپىن مەل كۆپەيە بەردى، بىراق جەر كۆپەيمەيدى. سۇندىقتان قونىسى ئارىلادى. قونىس ئارىلسا جەردەن ەنەتۇن تاماق اگشىنىڭ سىباغاسىنا از تىپەدى. مەل باغىمۇ اگشىلىقتان كۆپ پايدالى. مەل كۆپەيگەن ساپىن اگشى مەل باغىمۇغا كىرىسەشكە امالى جوق. بولماسا اشقان ەلىپ قالدى.

مەل باغىمۇ شىققانى ادام بالاسىنا ۇلكەن بوس بولدى. مەلغا مەنەب الىس جەرگە جولاۋشى جۇرەدى؛ مەل بىرى مەن بىرى ارالاسىپ، بىرىنىڭ چاقىسى بىرىن بىرى كۆرىپ تانىسىپ، ۇيىندەم سول چاقىسى بىرىنى تىپەيدى. مەل باقسا، قولىدا تاماق ازىر. ەرنەك نە كۆيگە تۇسىمەن دەپ ئويىپايدى. شاربۇشىلىق ۇرنىمە. بىراق بولادى. ۇن-تۇن قاتىپ تاماق بۇردىپ ادام كەزىپ جۇرەيدى. بوس ۋاقتىنى قالىپ، تۇرمىسىن حاقسىلاۋغا، ۇيلاۋغا، ۇيەنمۇگە قولى بوسايدى.

قول ۇستاي تۇن قۇمىرىسقا، مەل ساغاتۇن

قۇمىرىسقا

جاندىقتار ارانىدا تاماق ۇشەن سوعىس ەنە كۆپ بۇلدى. قۇمىرىسقالاردا باسقالاردان جاۋىككەرلەك چاغمان قالسىپايدى ادام سىباغىسى، قۇمىرىسقالار سوعىستارىنىڭدا غۇرلى سەبەبەرى بولدى.

قۇمىرىسقالار جەرگە ئالاسىپ سوعىسىپ، قوراسىپ قالدى. قۇمىرىسقالار بىل ۇنىمىڭ ەگىندەي شۇبىتىڭ، اسىمىنىڭ دانىس قىمىپ الەپ نىمەنە جىبايدى. چاقىس جەردەن بسقا قۇمىرىسقالار كەلىپ جاڭادان بىنەۋ سالسا، نۇرغىن قالقى جا كا كورشىلىرىن اسىمىققا ۇرتاق بولار دەپ جاراتىپايدى جاڭا سالغىنان بىلەنگە انتانىم بارىپ توبىلەس شىعارادى. سوعىستا ەكى چاغماندا كۆپ قۇمىرىسقالار قورنىپ قالدى.

ەگىشى قۇمىرىسقالاردىڭ ەگىپ قويغان اسىمەن باسقا قۇمىرىسقالار ۇرلاپ ۇرۇپ الەپ كەنەيىن دەپ كەلسەدە قاننى قاندى سوعىس باستالدى.

كەي *بىر قۇمىرسقالاردىڭ كەسىپى باسقارلاردى ئالاۋ، سوعىستا قولنا قۇل
*تۇمىرىپ المىب، جۇمىسقا سالۋ بولادى.

قۇمىرسقالاردىڭ *تۇسى، دەندىنىڭ چاراتىلمىسى، ئۇلغاسى تۇرلىشە بولادى.
سولاردىڭ ئىشىندە قىب قىزىل قان سىياقتى *بىر تۇقىمى بار. دىنە وسى قان
*تۇستى قۇمىرسقالار قۇل بىلەندىدى. بۇلار اۋەلى باسقا تۇقىمداردىڭ بىلەۋىندە
بارشى جىبەرەدى. بارشى بىلەۋىدەڭەسنىڭ تىسىگىن *بىلىپ قايتقان سوڭ، بىلەۋىنىڭ
توبەسىنە چىلىسىپ قۇمىرسقالار كەڭەس قۇرغانداي بولادى. *بىر ازىراقتان
سوڭ ئىشىندە گى سوعىشىشلار ئىن شۇبىرىتەپ المىب شىعەپ، چورىققا اتتازدى. سوعىسقا
كەلەچاققان قۇمىرسقالار *سكەر سىياقتانمىپ، قانار-قانار بولمىپ، اندە ندىشە مىڭ
بولمىپ شىعادى. *تۇنىپ كەلگەندە بۇلاردىڭ الدىغان باسقا بىلەۋىدەڭ سوعىشىش
ئارى شىعەپ توبەلىسى باستالادى.

بالالار ئىن قۇلدىققا وڭى بەرە قويمايدى. كەيدە اتتانب كەلگەندەردىڭ
بىلەۋىنە كىرىپ قۇرت ساقىلىدى بالالار ئىن اۋىزدارىنا تىستەپ المىب قايتىپ قۇل-
دارىنا تابىرادى. قۇلدارى بوتەن قۇمىرسقالاردىڭ بالاسىن اسىراپ ساقتايدى.
*سكەر سوڭ جاۋدان المىب كەلگەن بالالاردى قوجالارى قۇلدىققا سالادى. كەيدە
اتتانب كەلگەن قۇمىرسقالار جاۋىنىڭ بىلەۋىن قاماپ قورشاپ جانادى. ماسەلەن
اسكەردىڭ قامالدى قاماعانى *تارىزدى قاماپ جاتىپ ارىندان كەلەتۇن اسكەرلەردىن
كۆتىپ الادى جاۋىن شىعارمايدى. جاۋىن سىرتىققا بالاسىن اۋىزعا تىستەپ شىد
ھارمايدى. بالاسىن جولدا تارتىپ المىب قالادى. بالاسىزدارىن قويا بىرەدى. بىلەۋىگە
بالاسىن تاستاپ جاۋلارى قاشىپ تىكەندە بىلەۋىندە كىرىپ بالالار ئىن قۇلدىققا المىب كەتەدى.
قۇمىرسقاننىڭ قۇلدارى دا بولادى. دامىلسىز جۇمىس قىلمىپ، قوجالار ئىن اسىرايدى.
ولاردىڭ بالالار ئىن تارىپىيالايدى. كەي بىرەۋلەرى قۇلدارىن چارىققا شىعارماي، چىر
استىنداغى جۇمىسقا سالادى كۆشكەندە اۋىزدارىنا تىستەپ المىب چۇرەدى

كەي *بىر قۇمىرسقالار مىڭداپ قۇل ۇستايدى قوجالارى جۇمىستى ازىستەپ
قۇلدارىنىڭ ەرتەدەن كەشكەدەيلىن جۇمىستان قولى بوسامايىدى. بۇلاردىڭ بايى مىن
قاتتى *تىمبىتى جۇمىس قىلمايدى. سوعىشىشلارى تىڭ سوعىشىسۇدى بىلەدى. جۇمىس
نىڭ *بارىن قۇلدارى تىمىرادى. قۇل ۇستايتۇن قۇمىرسقالار پانشا ۇكۆمەتىنىڭ
باۋىنتتارى سىياقتى: وزدەرى بىلەۋىندە سالا المايدى. بالالار ئىندا اسىراي المايدى.
كۆشكەن كەزىندە قوجالارى قوتىستى دا قاراپ ئابالممايدى، قونىستىڭ جايىن بىل
مەيدى. قولايلى قونىس قاراپ ئاباۋن قۇلدارى بولادى. كۆشكەندە قۇلدارى
قوجالار ئىن اۋىزىنا تىستەپ كۆتەرىپ چۇرەدى. كەي *بىر قۇل بىلەنمۇشى قۇمىر-
سقالار وزدەرى اۋىزىنا تاماقتى المىب چەۋىدە بىلەمەيدى قوجالارى مىن قۇلدارىنان

*بولىپ الدارىنا وزدەرىنىڭ سۈيەتۈن بالىن سالىپ قويساڭ، *ئزىر بالدى جەي-
الماي استان ولەدى: بۇلاردىڭ جاعىنىڭ داغدىلانۇى سولاي-شاعىمۇغا كەلدى،
شايمۇس كەلمەيدى. سونىڭ *ۇشىن بۇلار تەك قۇلدارى اۋزىنا سالغان تاماقتى
جانا جۇنادى.

قوجالارى باسقاللاردىڭ
جاردەمىسىز يا *ئشمۇ
يا جەمۇ دە كەندى بىل-
مەيدى. *بىراق، توبە-
ئەسكە وڭ قولىداي بولا-
دى: جاعى شاعىمۇغا
جاتتىققان بولادى قۇل-
دارىنا *ابدان سەنىپ
كەتىپ بۇلار بىلەن
جاساۋدان دا، تاماق

36-بىشى، سۇگىرەت: قۇل قۇمىرىسقا قوجاسىنا
تاماق بەرەپ جاتىمىز.

جەمۇدەن دە، بالاسىن تارىپىيالاۋدان دا قۇر قالغان. ول جەمۇستاردىڭ بارى دە قولغان
كەلمەيدى. باسقاللار ئىستەپ بەرمەسە *ولىپ قالادى.
*تەيىستى جۇمىسىن اتقارب تۇرماسا، دەنەنىڭ قاي مۇشەسى بولسادا، ئىستەن
شەعب قالمۇى، قۇربۇى نابىيەاتنىڭ راڭى.

العاشقى ادامداردا ەگىن ەگىۋ قالاي باستالغان.

بۇرىن ادام بالاسى اڭ اۋلاغان، باسقا كەسىپتى بىلمە كەن. اڭ اۋلاۋدەپ
جەمىس، *شوبىتىڭ تامىرىن جىيىناۋدى دا ايتۇعا بولادى. بۇلاردىڭ *بارىن تابىيعات
*وزى ازىرلەپ *ۇسىنىپ تۇرغان نارسە. ادام تەك *ازىر نارسەنى الىپ جەكەن.
ەرتە زەمندا مال باغىمۇ شىققاننى بىلمەيمىز. سول ەرتە زاماندا ەگىن سالىۋدا
شىققان. ويالما كىدار، ەگىن سالىۋدى ادام بالاسى *بىر كۇندە، *بىر ايدا، يا *بىر
جىلدا *بىرەنە قويغان شە-اردەپ. جوق، نەشە *جۇز جىلدار وتكەندە ادام بالاسى
بىرتە - بىرتە ەگىن سالىۋعا *بىرەنەپ، ەگىندى كەسىپ ەكەن دەپ تانىغان.
ەگىننىڭ *تۇبى بۇرىنقى جەمىس بەن *شوبىتىڭ *دانىن جىيىناۋدان شىققان.
اڭشىلارشا قىدىرما بولغان مەن، بەلگىلى *بىر جەردىڭ ئىشىندە جۇرەدى-
« ەر كۆرەن دەكەن جەرىن عۇش كۆرەدى، ات باسپان دەكەن جەرىن *ۇش
باسادى » بۇرىن *بىر جەمىس تەرىپ، *دانىن الىپ كەتكەن جەرگە *بىر از
جەزگىل وتكەن سولڭ قايتا ورنالپ كەلەدى. جا بايلار بۇرىن دىمەن قالدىرماي

جەمىس بىن دانىن الەب كەتكەن اوسمىدىكىنىڭ باسنىدا قايتادان جەمىس دانىن تاب بولغاندىن كۆرەدى. تاغى غېمىر زاماننان سوڭ اينالىب سوققاندا تاغى جەمىس دانىن ئوسىپ قالغاندىن كۆرەدى. سونان دانىنگىب جا بايىلار، بۇرىنقى ادامدار الەبى جەرگە مەرزىمدى كەزىندە كەلىپ جەمىس دانىن جىيىناپ المۇغا داغدىلانادى.

قازاقنىڭ كوشكەن جۇرتىندا، تەتمىنىڭ نەمىرى قايتان جەر وشاعىنىڭ باسنىدا توكىلگەن تارىدان، يا غېمىدايدان، يا باسقا غېمىر استىقتان كەلسى جىلى استىق شىعبى تۇرغاندىن كۆرەمىز. اسىرەسە ونداي استىقتار ساپاتشىلاردىڭ وتىرعان جۇرتىندا كۆپ شىعبادى. بۇرىنقىلاردىڭ دا وتىرعان جۇرتىندا وزبەتنى مەن زاۋى مەن توكىلگەن جەيتۇن جا بايى شوبىنىڭ دانى بولادى. وزبەتنى مەن شى كىمە كەبى اق شوبى شىعبى، باسنىدا دان بىتەدى. جۇرتنىڭ ورنىندا ادام، مال كۆپ جۇرەدى، اباغى مەن جامان شوبىن تاپايدى؛ كەيدە نەمىرىن قىيىپ، جەردى بوساڭسىنىپ كەتەدى. مەن بۇل ايدالغان جەر سىقىلدى وسكىن دان مۇندا جاقسى وندى. ادام قايتىپ كەلسە جۇرتىندا دان ئوسىپ تۇرغان كۆرەدى؛ الەب جەيدى. كۆپ زامان مۇنى ادام بالاسى استىق بولادى ەكەن، ەگىن سالما دەگەن بار ەكەن دەپ ويلاماي جۇرەدى. غېمىراق، الەبى تۇقىمى زاۋى مەن شاشىلىپ شىققان جەمىس، دان شىعا قالسا، الەب جەيدى. شىققان كەزىندە الەبى مەرزىمدى جەردە وسىتىن جەمىستى ارناپ بارىپ جەيدى. جەمىس جەگەندە (جەمىس دەپ استىق دانىن ايدىمۇدا بولادى) غېمىر ازىراغى جەرگەدە ئوسىپ قالادى، تاغى وندى. بۇرىنقىلار تاپتاعان، باسقا كەزە كىمىز شوبى ارالاسقان جۇرت سىقىلدى جەردە توكىلگەن جەمىس جاقسىراق بولمى شىعتۇندىن غېمىر ازىراغى سوڭ اڭغارىپ، جەيتۇن جەمىس شىعتۇن جەردى كەتەرىندە تازارتىپ كەتەدى. ەركەكتەردىڭ اڭ اۋلاۋدان قولى تەيمەيدى. جەردى بالا باغىپ، ۇي اينالاسىندا قالانۇن، ارىينە، ايل تازارتادى. مەن بۇل ەگىن سالماۋدىڭ باسى (ەگىنشى قۇمىرسىقالار دەگەن ماقالانى قارا). سونى مەن ەڭ اۋەلى ەگىن سالا باستاعان ايل بولادى.

جىلى جاقنا شوبى تەز شىعبادى. سوندىقتان ەڭ اۋەلى ەگىنشىلىك جىلى جاقنا باستالدى دەپ ۇيعارسادى. ارىينە، جەرىنىڭ توكىنە قاراي بىتكەن جا بايى استىقتى ەگە باستايدى. قولدا، جەردە جوقتى ەگە ايلمايدى. امەرىكەدە كۆبەك شەيىن جۇگەرى ەگىپ جۇرگەن. ەبىروپادا كۆبەك شەيىن ارپا مەن تارى ەگىپ جۇرگەن. جەيتۇن جا بايى شوبىنى ەگىپ ئوسىرىپ ۇيرەتسە استىق بولادى. غېمىز بىلمەمىز، قولدان ەگەتۇن جۇۋا بارىن دا، جا بايى جۇۋا بارىن دا، قۇمدا جا بايى كەشىر بارىن دا، باقشادا قولعا ۇيرەنگەن كەشىر بارىن دا، جا بايى غېمىداي بارىن دا؛

ۋە گەستە قولما ۋېرەنگەن بېيىداي بارىن دا. مەسىلەن ۋىسى كۈنگە شەين جۇس
 بول جىلى بوعىز ۋېرەننىڭ ۋار جەرىندە جاپايى بېيىداي شىعادى. سونداي
 جاپايى بېيىداي ۋە مەردە ادام قونماغان، ايداماعان جاپان داللا 1922 - جىلى
 چازدى كۈنى بوعىز ۋېرەندە كۈب شىقتى.

بىر تەبىرتە جاپايى استىقى اينالاستىنداعى جامان شوپىتەردى جولىپ قانا قوبىي،
 ادام بالاسى قولدان ەگە باستايدى بىراق، ۋىلاماكتار، ۋىسى كۈنگى سىقىندى
 ەگە باستاعان ەگەن دەپ جوق.

ەڭ العاشقى جەر جەرتاتۇن قۇرال-ۋۇشتاعان ئاياق بولغان. جەردى ئاياق ۋىشى
 مەن شۇقتىر قىلادى دا شىننە استىقتىڭ تۆتمەن ئاستاب، بەتەن جاسىرادى. ۋىسى
 كۈنگە شەينىن اپىرىيكا دا استىقتى ۋىسلاي ەگەتۇن جاپايىلار بار. بول ەگەن
 سالىۋدا ۋىتىننىڭ جۇمىسى بولغان. ەركەكتەر المىستان ەڭ بۇدەپ كەزىپ كەتەدى.
 ۋىدە بالانىڭ قاسىندا قالغان ايدىل قاراب ۋىتىرماي، ئاياق بىن شۇقتى ەگەن سالاى.

بەرى كەلە ئايقتىڭ باسنا
 كۈلدەنەن تاغى اعاشى باپلايدى.
 بۇل ەندى شوت سىمىقتى بولدى
 ئاياق بىن شۇقتى چاتقاناندا
 ۋىكىر شوت بىن شاۋىپ-شاۋىپ،
 نۇتم شاشقان ۋىگاي. ۋىسى كۈنى
 باقشاشىلار قازاق دالاسىندا شوت
 بىن شاۋىپ باشا ايدىيدى عوي.
 بىراق بۇرىنچىلاردىڭ شۇنى تەمىر-
 دەن ەمەس، بەرى كەلە اعاشى
 شىقتى ۋىلكەيتىپ، سوتقا اينال-
 دىرغان. سوتقا بۇرىنچى ئايقتان
 شىققانن اتى دا كۈرسەتەدى :
 سىلاۋان قالقىنىڭ تىلىندە سوتقا
 ئاياق دەگەن سوز. بىزنىڭ زامانىمىزدا
 ماشىنا ساپان مەن ەگەن
 ايدىيدى. سول ماشىنا ساپانمىز
 ئايقتان شىققان. بۇعان نۇسبەگەن
 كىسى ئانارما؟ اعاشى سوتانىڭ
 قىلىشىن، تۇرەنن تەمىردەن دە
 قىلاتۇنن بىلىمىز. ۋىستايۇن جەرىندە تەمىردەن قىلا باستايدى. جەڭىل بولسىن
 دەپ تەمىر سوتانى تەگەرەشكە مىنگىزەدى. بۇل تەمىر ساپان ەماي تەمىردە
 سوتنى مەن بۇرىنچى انا باپامىزدىڭ جاپايى كۈنىندەگى ئاياق ايدىل قولىغا تۇسكەن
 سوتقا، سوتادان ساپان بولىپ كەتكەن.

2۱-نەشى سۈگمەت: ئاياق بىن شۇقتى چەر چەر-
 تىپ چۇرگەن اپىرىيىكەدەگى تاغى ەلدىڭ ايدىلى

بۇرىغىلار ەگىن سالغان مەن ۋىر جەردە وتىرماغان، ەگىن پىسكىنشە اگىشلار اگى بار جاققا كوشىپ كەتەدى. مال باغۇشى شاربۇا جايلىم بزدەپ كوشىپ كەتەدى. ەگىن پىسكىن ازبۇدەكنا وتىرىپ وربىپ، تاغى كوشەدى. ەگىن ۋالى كەسپىنىڭ نەگىزى مەس. يا اگىشلىققا، يا مال باقۇن شاربۇاشلىققا قوسىمىشا سەب بولغان. جەر ئارىلىپ، اشارشلىق بولغاندا ەگىن سالىۋدى كۈشەيتە كۈشەيتە، ەل وتىرىقىشلىققا اينىپ، ەگىن سالىدى. ەگىن باسقا كەسپىنىڭ نەگىزى بولادى. رەسەي، قىتاي سىقىلدى قلىق وسى كۈنى نەگىستەن ەگىشى. ارىتە، كەز كەلگەن جەرگە ەگىن سالىۋعا بولمايدى، قولايلى جەر كەعانا سالىۋعا بولادى. وزەن بويى، وزەن تاسىعاندا ەگىن شىعاراتۇن ئلاي نوساپ قالغان جەرلەردە، قارا نوپىراقتى جەرلەردە ەگىن سالىۋعا بولادى. سونىڭ ۋىشىن ەگىشلىككە چۇرت سونداي وزەندەر بويىندا، قارا نوپىراقتى جەرلەردە اينالىسىپ، سول جاتسى جەرلەرگە وتىرىپ قالغان.

مال باغۇعا كەڭ جايلىم، تاۋ اراسىنداغى الابناردىڭ كوك وراي ۋىبى كىرەك. سوندىقتان تاۋ، جايلىمىدى جازىق دالاداعى ەلدەر مال باغىپ جۇرگەن. بۇل ادامنىڭ كەسپىنە تابىغات جاعدابىنىڭ بەرەتۇن اسەرىن كورسەتەدى.

ەگىشى قۇمىرسقا مەن باقشاسى قۇمىرسقا.

ۋىسىنىڭ ۋارىن كادىمگى ەگىشى سىياقتى جۇرگىزەتۇن، جەر ايداب، ەگىن ورب، پىشەن شاپاتۇن، توزغان جەرىن تىلاندىراتۇن، ئلگەرگى قىپىنشىلىق كۆندەرىن ويلاپ قور چىپىنايتون جاندىقتار بار. وسى ئىتىرگە اسىرەسە قۇمىرسقالار شەبەر بولادى.

قۇمىرسقاننى جۇرتنىڭ ۋارى يىلەدى. قۇمىرسقالار يىلەۋدە تۇرادى. كەي ۋىر يىلەۋدە، ۇلكەن قالانىڭ ادامنىڭ سانىندا، نەشە مىڭداپ قۇمىرسقا بولادى. ۋىر يىلەۋدە اللە نەشە تۇرلى قۇمىرسقالار تۇرادى. ولاردىڭ شىندە ەرلى زاپىتىسى بولادى. بۇلارنىڭ جۇمىسى تۇقىم كۆپەيتىۋ. سول يىلەۋدە تۇر-عاندارنىڭ ۋىر قاتارى جۇمىشى بولادى. جۇمىشىلارنىڭ دەنەسىنىڭ چاراتىلىسى ۋىر باسقا: جۇمىرتقا سالىپ، كۆپەيتىۋگە ولاردىڭ قولىنان كەلمەيدى؛ ولاردىڭ جۇمىسى يىلەۋ جاساۋ، جۇك تاسىۋ، ەرلى زاپىتالارىن اسىراۋ، جۇمىرتقا مەن بالالارىن كۇتۋ. سونى مەن ۋى قىزمەتنىڭ ۋارى جۇمىشىلار مويىنىدا بولادى. قۇمىرسقالاردىڭ كەي ۋىر تۇقىمدارىندا «سوعىشىلارى» دا بولادى. سوعىشىلار لارىنىڭ دەنەسىنىڭ ۋىتىسى ۋىر تۇرلى ەركەك، ۇرغاشى، جۇمىشىلارنا

بەردى، قۇمىرىسقلاردىڭ دانىنىڭ *وزى چەرگە ئۈسەردىب كۈتەيدى، ورتىب چىيىداي باستاغانىنا ناك قالدىم» دەپ.

قۇيمادا چاتقان *داندىن ەكىنشى قۇمىرىسقلار وتە قانتى كۈتەيدى. *دان دىمقىل ئارتىپ، كوكەرىپ، *رىسپ كەتەيسىن دەپ قورقادی. دىمقىل ئارتقان *داندى قۇمىرىسقلار سورتقا كۈنگە شىعارىپ، كەپتىرىپ الادى. وڭ ئۈستىگە امىرىيىكىدە بۇلاردان دا گورى تاماغا قۇمىرىسقلار *تۇرادى. بۇلاردى چاپىراق قىيىۋشى قۇمىرىسقلار دەپ اتايدى. بۇلار تويىتايىپ اغاشتىڭ باسما شىغىپ، *ارقايسى *بىر چاپىراقتى تاڭداپ ۇستىنە وتىرىپ الپ، جاعى مان ۇلكەن *بىر شەتەن قىيا باستايدى. قىيىلغان چاپىراق تاب قايشى مەن كەسكەندەي بولادى. قىيىلغان چاپىراقتى ۇزىنا تىستاپ، كوپ ەگبەك بەن قۇمىرىسقا چەرگە الپ تۈسەيدى؟ «قۇمىرىسقلانىڭ بۇل جۇمىسىنا قاراساڭ ناك قالاسىن. ۇياسما *بىرنىڭ ارتىمان *بىرى شۇبىرىپ قايمىغاندا، چۇگىن باسمنىڭ ۇستىنە تىكە ۇستاپ چۇرەيدى» دەيدى *بىر كورگەن ادام. بىلەۋىنە جەتكەندە بۇلاردىڭ الدىنن جۇمىسكەر قۇمىرىسقلار قارسى شەعدى.

جۇمىسكەرلەرى بىلاۋدەن قاشىق كەتەيدى، چاپىراقتا بارمايدى. بويلىرى الاسلاۋ جۇمىسكەرلەردىڭ *وزالدىنا قىزمەتتى بار: بۇلار كىرە شىلەرىندىن چاپىراقتى الپ قالىپ، ۇۋاق قىلمىپ تۇۋرايدىدا، نىمىندەگى قۇيمالارىنا الپ كەتەيدى. بارىنەن تاماشاسى سول: چىيىنغان چاپىراقتارىن قۇمىرىسقلار جەمەيدى، قۇيمالارىندا چاپىراقتى جايىپ قويادى. چاپىراقتا *بىر ساڭىراۋ قۇلاقتار وسەيدى. مىنە وسى ساڭىراۋ قۇلاقتى عانا قۇمىرىسقلار جەيدى.

قۇمىرىسقلار ەلگى وردەرىنە تاماقتا كىرەك ساڭىراۋ قۇلاق وسەتۇن عانا چاپىراقتاردى چىيىنايدى، بۇل چاپىراقتار كەز كەلگەن اغاشتى بولمايدى؛ قۇمىرىسقلار سول چاپىراقتى قانداي اغاشتان قىيىپ الپ كىرەك ەكەنن تۇسىنەيدى. قۇمىرىسقلار الگى ساڭىراۋ قۇلاقتارىن وتە جاقسى كۈتەيدى: نۇرغان چەرىن وتە بلعالى قىلمايدى، يا وتە سۇۋىقىدا قىلمايدى. ساڭىراۋ قۇلاق ەككەن بولمەلەرىنىڭ ۇاسىن چاڭگەرتىپ تۇرادى. وتىڭ عۇشىن الگى بولمەلەردەن تازا ۇاغا بۇۋلىق شىعارادى. دىمقىل كۈننى بۇۋلىقتى مەقتاپ بەكمىپ تاستايدى. بىلەۋىنە قۇمىرىسقلار *ومىردە سۇۋىلى، بلعال چاپىراق كىرگىزەيدى. چاپىراق تاسىپ كەلەچاتقاندا جولدا جاۋىنغا ۇرىنسا، بىلەۋىننىڭ الدىنا قۇمىرىسقلار چاپىراقتارىن *ۇيىپ قويادى؛ كۈن كوزى شىققاندا جايىپ كەپتىرىپ الادى. قىسقالسى بۇل قۇمىرىسقلار كەلگى جاقسى باقشاشى سىياقتى جۇمىس قىلادى.

ن . ر ۇ ۇ با كى ي ن .

ساتەمىر .

ساتەمىر جەتتى جاسار كۈنەندە اتاسىنان جەتتىم قالىپتى. كۈندەردە *بىر كۈن ساتەمىر دالادا ويناپ *جۈرۈپ، *بىر ەسكى تامنىڭ تۈيىنىدە شارشاعان سوڭ سۈيەنەنچ جان جاعىنا قاراپ جاتسا، *بىر اياعى اقساق قۇمىرىسقا تامنىڭ تۈبەسىنە قاراي ۈرمەلەپ بارادى، ورتا شەنىقە چەتكەندە، قۇلاب تۇسەدى. تۇرا سالىپ تاغىدا ۈرمەلەيدى، ماناعىدىن كورى چوغارنراق بارغاندا تاغى قۇلاب تۇسەدى. ۈشمىشى رەت ۈرمەكشى جانا تىرمىسادى. اقىرىندا بار كۈشمىن سالىپ، قىيسايا مېيسايا بارىپ تامنىڭ تۈبەسىنە شەمب كەتەدى. مۇنى كورىپ، ساتەمىر ويغا قالدى: جان جانىۋاردىڭ ەڭ كەشكەنبايى - وسى قۇمىرىسقا، *الى *تەبىتى ازە *تورت اياعىدا تۇگەل ەمەس؛ سونىدا تەبىي جۇمىس جۇمىستاب *چۇر، اقساڭ *داپ *بىر تىرمىسىپ، چەيلىپ، اقىرىندا قوپماي، مۇزاتىغا جەتتى. تامنىڭ ياسىنا شىقتى. مۇنى كورىپ وتىرىپ، مەنىڭدە تالاب نىزەمەي، جۇمىسىز ويناپ چۇرگەنم اقمىسىزدىق ەكەن دەپ *ۈيىن تاستاپ، قالاغا باردى. قالادا *بىر زور *بىلىمىدى، وقىمىستى كەسى بار ەدى، سوغان *ۈي سىپىرىۋغا جالدىنىپ، اقمىسنا وقۇرۇ وقىيدى.

اقىرىندا سول ساتەمىر اسقان دانىشبان *بىلىمىدى بولپ، چۇرتتى اۋزىنا - قاراتىپتى .

العاشقى ەگن كۈلىكتەرى .

تاياققان شوت بولدى. سوقاغا تۇتقا جاساعان سوڭ، ساپان سىياقتى بولدى. قۇرال وزگەردى. ساپاندى *بىر ادام چۇركىزىپ تارتا المايدى. ەندى قۇرال وزگەرگەن سوڭ، سوقاغا ساپانغا كۆپ ادام جەگىلىپ تارتاتۇن بولدى. ەرنەدەن قارا كەشكە شەيىن ساپان سۈيەرەۋ وڭاي جۇمىسبا! ادام ەندى ساپاندى *وزى تارتىپ، قۇل جەگەتۇن بولدى. بۇرىنقى ەگىنشىلىككە اينالغان قالمىقتار قۇل جەگىپ ساپان سالعان. (سەرەسە قۇل مەن چەر چىرتىۋ ەسكى قۇلدى *بىر ساپانغا جەككەن .

مەسىر قالقىندا كۈشتى بولغان. التى - جەتتى - وئاندا ارتىق قۇلدى *بىر ساپانغا جەككەن. قۇل قايدان شىقتى؟

كۈشەلى ەل قونىس نارلىسا، جايلىمىغا تالاسىپ، يا قونىسىن كەگىتەمىن دەپ كۈرىشلىرى مەن سوعىسادى. قولغا تۈسكەن ادامدارىن تۇنقىن قىلادى. ەگىنشى قالمى دا كۈشەلىلەر مەن، يا *بىرى مەن *بىرى جەرگە تالاسىپ

سوغىسىدا. بىرىنەن *بىرى ئۇنقىن الادى. بۇرىن اگىشلىق داۋىردە ادامنىڭ *بىرى تەڭسىنقىن تىنباي تاماق بۇدەينۇن كەزدە، ئۇنقىندى قوجالارى قول يالا قىلىپ وزدەرى مەن بىردەي تاماق بۇدەنەدى. سەن ئۇنقىن ەدىڭ دەپ قوجالارى شالقت. سىنان جاتىپ، ئۇنقىنغا جۇمىس قىلىدىرىپ قويمايدى، وزدەرى بىردەي سىغىسادى. بولماسا جالغىز ئۇنقىن تاپقان تاماىى بارىنە بىردەي جەتباي، ئۇنقىنغا سەنمەن دەپ اشتهن قىرىلىپ قالادى. مال باغىپ، ەگەن سالماق شىققان سوڭ ئۇنقىن مەن قوجانىڭ اراسى وزگەرەدى. ەگەندى ورىپ العان سوڭ، كوپ ۋاقىتقا شەيىن تارنىڭ توق بولا ئۇنقىن كوزىڭ جەتەنەدى؛ جۇمىس قىلماساڭدا بولادى. مال باغىمۇ كاسىبىنەرى *ونمەدى؛ بەرە كەتتى؛ مال جازغىنەرى تولدەيدى، كوپبەيدى. *تولى *بىراز ۋاقىتقا تاماغىڭدى كونەرەدى. مالدى نەك باغىمۇ كەرەڭ. قوجاسى ياقىيە باسقا ادام باقسادا بولادى، ئۇنقىن باقسادا بولادى. قوجا قاراپ وتىرسادا شۇرۇنغا زىيان شامالى. ەندى ەگەنشى مل باغىمۇشى فالقنار جۇمىسنى باغى ئۇنقىنغا سىتەتەپ قويىپ، وزدەرى سىرىنتان سەرسالىپ تۇرسادا بولادى. ەندى ئۇنقىن مەندەن قارا كەشكە شەيىن سالماقتاپ بايغا مال باغادى، ياچىر جىرتادى. ئۇنقىن مەن ەندى قۇل بولدى. نايقان تايانغانى قوجانىكى، نەك جۇمىس قىلمۇ، بەيتات شەگمۇ قۇلنىڭ سىباغا سىنا *تىلدى، سونى مەن قۇل سوغىستا ئۇنقىنغا تۇسكىن ادامنان شىعاتۇن بولدى.

بۇرىنقى كەزدە قونىسقا تالاسىپ جۇرت كوپ سوغىسادى (قارا، ادامنىڭ قونىس اۋدارىۋى دەگەن ماقالالاردى) سوغىستان ئۇنقىن كوپ تۇسىدى؛ *بىرى قۇل بولادى. مەنە بۇرىن قۇلنىڭ كوپ بولغان سەبەبى وسى. مىڭداپ جۇزەپ قۇل ۇستىغانداردا بولغان. *ارىبە، ەل باسماغان اقسالدارغانا كوپ قۇل ۇستاي الادى. قۇل بۇرىن مالدان دا ارزان بولغان؛ ساتىپ سويىمۇغا *تىمىمىدى بولغان؛ قازاق بۇرىن قىزىن ۇزاتقاندا شاڭىراقتى تۇيسىمەنە كۇڭ قۇل مىنگىزىپ بەرگەن. مەنە قۇلنىڭ مال ورنىما جۇرگەنى! قۇل جۇمىساۋ *تىمىمىدى بولغان سوڭ ئۇنقىن ۇستاپ قۇل قىلىپ المۇ *ۇشىن دا ەل *بىرى مەن *بىرى سوغىستان؛ جورىققا انتاتىسقان. ماسف لىن، نۇرىكەيدىنلەر قىزىل باستان بالا المىپ كەلمىپ قۇل قىلمۇ *ۇشىن بۇرىن بورىققا شىققانمىن قازاق بىلەدى.

*بىراق دۇنەيەدە وزگەرەمەيتۇن ەش *بىر نارسە جوق. نەنارسە بولسا، دۇنەيەدە ۋاقىتسا بولمىپ تۇرىپ، ارتمىنان وزگەرىلەدى. *بىر كەزدە، قۇل مەن جەر جىرتىمۇ قالىپ، مال مەن جەر جىرتاتۇن ۋاقىت تۇۋدى. مال ادامدى كوتەرىپ جۇرەدى، كولىك بولادى، *وزى-كۇشتى. مالدى ساپانغا چىگىپ كورسە كاپتار ەدى.

چەر جىرتانۇن كەزدە ەندى ادام وگمىز جەتەلەپ شەعبە، موينىنا قامىت كىيگىزىپ، باسىن ۇستاپ تۇرىپ، سايانغا جەكتى، اۋەلى، زىرەنبەكەن وگىز وگىرىپ الا جونەلدى. *بىر ەكى تاياق جەرگە يارغان سولە، ساياندى بۇرازنادان شەعارىپ اۋدارىپ كەتتى. *بىراق تىلگەن اۋدارغان. بۇرازناسى ادەمى بولمىپ شىقتى، *ە! مۇنان *بىر ئارسە شەعادى ەكەن. كويىتىپ كومەكتەپ وگمىزدى تاغى بۇرازناغا *نۇسىردى. وگىز تاغى نۇۋلادى. *بىراق *ارى بەرى دەن سولە شارشاپ نۇۋلاۋىن قويدى، جۇۋاسىدى. *بىزنىڭ باستالغۇى قىيىن، باستالغان سولە بىرىمىرتە نۇزەلە بەرەدى. «قوس جۇرە تۇزەلدى».

ادام ەندى تەك كولىكتى ياسقارىپ وتىرانۇن بولدى. سوگىنان سايانغا جىلقى، تۇيە سالانۇن بولدى. كولىك جەككەن سولە جۇمىس *وتىمدى بولدى، جەكلىنەندى. ول تۇسىنكىنى دە. ادام قانشا كۇشتى بولغان مەن مالداي كۇشتى مەس، ماسەلەن ات ادامنان سەگىز سە كۇشتىرەك، ەندى ادام ورنىنا اۋىر جۇمىستى مال سىتەيتۇن بولدى. بۇلدا از. سەگىز كىسىنىڭ جۇمىسەن *بىر ات تىلانۇن بولدى. كىسى چەر جىرتىۋىدى ۇلعايتتى. استىق كويەيدى، تاماق توغايىدى. قور مولايىدى، كىسىنىڭ تۇرمىسىنا كەرەك باسقا جۇمىس قىلىۋعا اۋسىپ بوس ۋاقتىنى ئالتۇن بولدى، ول بوس ۋاقتىن تۇرمىس چاقسارتىۋعا جۇمىساۋعا دا بولدى. مادانىيات ارتىۋعا كەك - ول اشىلدى. مەنە تۇرمىستىڭ *تۇرلى نارۋالارىنىڭ *بىرى مەن *بىرىنىڭ بىلگە شەكتىگى. *بارىن ايداب، بىلگەرى قۇۋالاب وتىرعان شاربۇاشلىق، تاماق بۇدەۋ.

سونى مەن اۋەلى قۇرال وزگەردى، وزگەرگەن قۇرالى مەن ەكىشى *تۇرلى كەسىپ سىتەلدى؟ *كەسىپنىڭ ەكىشى تۇرىنە قاراي ادام اراسى دا وزگەردى. ادام اراسى وزگەرىۋىنە قاراي تۇرمىس *مادانىيات چولى دا وزگەردى.

كەدەيدىڭ كەيىستىگى.

ايت! ... بورازنا! ... باۋىزدالغىر كوك شولاق!
 اي-اي... مەرقەمباي... جۇگەندەمەي، نوقتالاب...
 وكك... وكك... ارام قانقىر، كوك سىمىرا!
 نەكە ەلتىگەدى؟ نەكە *جىنى توتتالادى؟

اي-ي قۇداي اي-كورسەتتىڭ! كورمەلدى!
 كورمى قىلماي، بەرسەڭ دەي *ولمىدى! ...
 بۇگۇن ۇيدە جاتانۇغىن ەكەن مەن،
 مەرقەمباي مەن جىبەرىپ اق كەلمىدى.

جاتقان مەنەن جاننىڭ تاعى تۈزەيدى:
كەلەن، بالا كۈن ۈزەرىن سەزەيدى.
جاڭغا كەلەن سامالىقنىڭ بالاسى:

- ۈن بەس جەردەن بېيىداي سەپتەك بېزەدەدى،

قايت دەيدى ەكەن، مەن سەپتەيىن دەدىم بە؟

ۈيرەنەنەگەن ەكى سەپتەر جەڭگە؟

ۈزى قوتەر، ۈزى ارىقى كوك شولاق

مەزگىلى مەن جەي المايدى جەمەندە.

قاي بېر تۈگەم - ۈيدىڭ ساتتەم كەيمۈن،

كۈيەنەنەنەي ەكى سەپتەر ۈيۈن،

اي-ي اۋىلناي قەلەڭ اۋسەن بۈسەن دەپ.

نان ئايالماي جۈرگەن ۈمەنى بېر ۈزۈم...

جۇتان قالغان ەكى سەپتەر، جالغىز ات،

بۇزاۋ سويدىم سوعەمما جالغىز ات؟

ماغان دەم جوق... تۈتەم الدى كەدەي بوب

جەيىرما شاقى قاراسى بار جانۇزاق!

اي-ي قۇداي-اي، اۋىلناي ات تورلادى اۋ!

سوعان تەپتەر، سوعان جازا بولمادى اۋ!

ايت، بورازنا!... كوك شولاق ۈيت تارتىۋىن...

بار ەكەلدى اي، ساۋىن سەپتەر سورلادى اۋ...

جەلەڭ تەنەپ، ۈتۈننىڭ داعى شەمەۋىن،

اتەگەنە اي ۈزدى كوك ۈيت شۇجەنەن!...

اي، مەرقەمباي، جاتىرما ەكەن بايلانەپ،

بېر كەلەننىڭ كۈرۈپ بولماي قەزىنەن.

اۋكىم-اۋكىم... اۋىزى نەكە كۈيۈردى!

قاپ-قارا نەر، سۇغا تۈسكەن سەكەلدى-

شەخى بولەپ كۈيۈ مەن اتى ولەم اۋ،

بېر ۈي تولغان باغامەن دەپ جەتەمدى.

اۋكىم-اۋكىم... شانمىشاقبا، نەمەنە؟

كوك ۈيت نەكە شەگەنەدى، نەبەمە؟

كۈن تۈس بولدى، جۇرت سوتاسەن توغاردى،

ايدىرماي، بۇل، مەرقەمباي، ۈيت كە نەمە؟

ۈن بۇت بېيىداي نەبار جەرگە سەڭگەننى،

شاشىلاتۇن تارىنىڭ تۇر بېر جەرى،

تالامباي دا ۈن ئايلى جەر شاشتىرماق،

ۈل سورلەننىڭ جالغىز مەن عوي بىلگەننى...

شاهنامه

... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها

... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها

... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها

... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها

... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها
... که در آن روزها

باشتاب تەمىر تۇتىنىش.

تەمىردەن قۇرال چاساۋدى ەك اۋەلى قىلىق قالاي ۋىرەنگەنى پائاشان ۋىرەنگەنى بەلگىسىز. بىراق ايسا نۇۋماستان ەكى مىڭ جىل بۇرىن كەي ەبىر قالمىقتاردا تەمىر قۇرال بولغان.

تەمىر تاۋىپ قۇرال چاساۋ ادام بالاسىنىڭ مىقتى ەبىر بەلگىرى باسقان قادامى. ار جەردە تەمىردى ەار ەنۇرلى كادەگە اسىرعان. ائىشى قالمىقتار مەن كوشىپىلى قالمىقتار تەمىردەن پىشقاق، قىلىش، نايزا، بالنا، وق، ساۋىت چاساۋان. بەلگىرى كەزدە دىققانلىقلاردا تەمىردەن ساپان سىمىياتى قۇرال سىتەۋدى بىلمەگەن. بەرى كەلگەن سوڭ ادام بالاسىنىڭ تەمىردەن سىتەمەگەن قۇرالى جوق.

تەمىر جەردە نازا ۋزى ەبىر نىكەي بولىپ جاتبايدى، باسقا نارسەلەر مەن ارالاسىپ، توت باسىپ جاتادى ونداي تەمىردى تەمىردەپ ويلاۋ قىيىن، تاس دەپ ويلاۋعا بولادى. سونداي بوتەن نارسە مەن ارالاسىپ جاتقان تەمىردى كەن دەيدى. اۋزى بىتەۋ پەشكە سالمىپ، وت چاغىپ قىزدىرسا، تەمىر ەرىپ، ارالاسىپ نارسەلەرنەن تازارىپ، قورغاسىن سىقىلدانسىپ باقىيدى. بۇرىنقى كەزدە جەردە پەش قازىپ، وعان وت ۇرلەيتۇن كورىك قوندىرعان. كەندى پەشكە سالىپ، وت چاغىپ كورىك مەن ۇرسە، تەمىر بالقىپ ايرىلىپ شىعادى. ايرىپكەدە وسى كۇنگە شەيىن سولاي تەمىردى قورىتىپ الاتۇن تاغى ەل بار. قاي قالمىقتىڭ اتالارى بولسا، تەمىردى بۇرىن سولاي قورىتىپ العان.

بەرى كەلگەن سوڭ اعاش، تاس قۇرالداردىڭ ورنىغا تەمىر قۇرالدىڭ تەيەمدى ەكەننىڭ اڭعارىپ، ادام بالاسى قۇرالدارىن تەمىردەن چاساي باسقايدى. تاس ەداۋىرى قالىپ، تەمىر ەداۋىرى باسقالادى. سوقالارنىڭ ۇشىن دا جۇزىندە تەمىردەن سىتەۋگە اينالعان، سوقالارغا نۇتقا قوندىرعان. ەندى تەمىر ساپان بولدى.

تەمىردى ادام بالاسى قاشاننان قادىر-قۇرمەت تۇتادى. تەمىردى جاي نارسە ەكان دەمەيدى. سونىڭ ۇشىن بۇرىنقى زاماندا ۇستالار وتە قادىرلى بولغان. قازاق ىشىندە ۇستالار ەالى قادىرلى: ۇستا دۇكەننىڭ ورنىن قورقىپ باسبايدى. كەي ەبىر اۋرۇلار دۇكەنگە تۇنەسە قالادى دەپ تۇسىنەدى.

وتتان سوڭقى ادام بالاسىنىڭ تابقان زور بىگىلىگى تەمىر تەمىر ۇستاسىن قاي ەل بولسا، بۇرىن قاندىر قۇرمەت قىلغان. ماسلان بۇرىن اڭگەلىدە پائاشانىڭ سارايمىندا نوي بولسا، ۇستا، پاتشا، قائىم ەبىر داستانار قانداس بولاتۇن ادن بولاتۇن. بۇل كۇندە ادام بالاسى تەمىردى قورىتىۋدىڭ وڭاي ادىسىن بىلمەيدى. تەمىردەن ەنۇرلى قۇرال، ماشىنلار، ۇيلەر سالادى.

دەرتە زاماندا قازاقتىڭ قارىۋ قۇرالدارى.

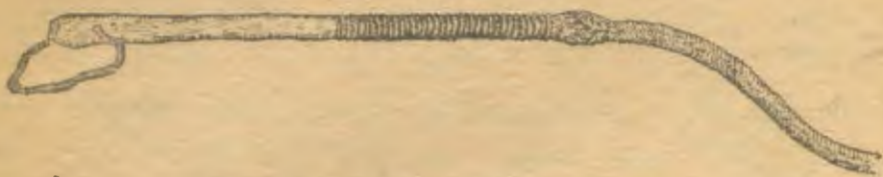
ەسكى زاماننان بەرى تازاقتىڭ ەكى تۈرلى قارىۋى بولغان. بىر تۈرى جايىشماقتا مالغا بارغاندا ۋستايئۇن بولمىسا ۋى اراسىنداى نوبەلەستە چۈم - سايئۇن تۈرالدار. ەكىنچىسى سوعىستا كەرەك قارىۋلار. اۋەلگى تۈرى قامشى قۇرىق، سويىل. قامشىلى بۇزاۋ ئىرىسىدىن ۋورپ، ورتاسىنا وزەك سالىپ، ۇزىندىدىن جەتى تۇتامغا دەيىن، جۇۋاندىدىن ەكى ساۋساقنىڭ جۇۋاندىدىغا دەيىن سىتەگەن. ۋورمىلى ساپقا ساپتاپ، ساپنىڭ ۇزىندىسى تورت بەس تۇتام بولغان ساپنى برعايدان، كويىنەسە قىزىل نوبىلەدىن جاساعان. ەشكى، ارقار مۇپزىدىن دە ساب سىتەپ - كەيدە كۆمەس شاپتىرىغان، ۋىراق، ۋۇنداى قامشىنى تەك ايلەپ ۇستامان؛ ەركەكتەر تامشىنىڭ ساپىغا مىس قاپتاۋ سىپايى كوزىنىگەن، ايتىدە ەركەك قامشىنىڭ ساپى

كويىنەسە اشەكەيسىز بولغان ۇرپىدىن ساپنىڭ

24-نشى سۈگەرەت: قامشىنىڭ الاقانى.

كۆمەس، مىس جالاتقان ساپقا سىتىنن قالاتشا سۇيەر ئىل شىعارغان. مۇلى بۇلدىرىكى دەگەن. قۇرىقتى جىگىشكە قايىڭنان يا سويىلدىن سىتەگەن. سويىلدا

25-نشى سۈگەرەت: بۇرىنچىنىڭ قامشىسى.

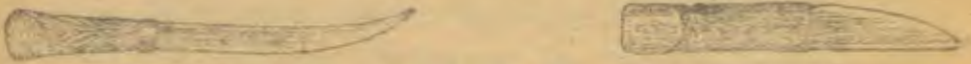
قۇرىق سىپاقتى ۇزىن ئاپاق. ۋىراق، باس جاعىندا بۇۋىلتىق نامىر بولادى. جىگىشكە جاق ۇشىندا قارعا ئىلىپ جۇرۇۋ ۇشىن باۋى بولادى. سوعىس

26-نشى سۈگەرەت: سويىل.

ۋاقتىدا سىنالاتىن قۇرالدار: قىزىلباسى، تۈركى، قىيۋالىق، بۇقارى قايىقى تىلشتار بولغان. قىزىلباسى قىلمىشتاردى «الداسپان» قىلش دەيدى. قىزىلباسى قىلمىشتاردى قازاق «نار كەسكەن» دەپ وتە قىمباتقا ساناپ، ارداقتاعان. بەرى كەلە قازاقتار «ساپى» شاپى دەپتە ايتادى دەگەن ورتا ازىيادا ۇستالانۇن تۇزىۋ قىلمىشتاردى دا

ۋىستاعان ۋىمىراق قازاق بۇردىن ساپى ۋىستاماعان. قازاقتاردىڭ ۋىزدەرى كىشىگە نە قىلمىش ۋىتارىزدى-ۋىزىن ۋىتۇزىۋ «سەلەبە»، چەكە ۋىزە دەگەن پىشاققار جاساعان. سەلەبەدەن چەكە ۋىزە ۋىسال قىسقاراق بولادى. سەلەبە مەن چەكە ۋىزە ساپتارىنىڭ تۋپەسىنىكە بەلبەۋگە قىستىرىۋۇ ۋىشىن شىرشىمى بولغان. ۋىزدەرى سوققان قانچارىن

27-نشى سۈگمەت: سەلەبە، چەكە ۋىزە، بۇيدا پىشاق.

يا قىمىۋا پىشاققارنى چانعا سالىپ چۇرگەن. قانچارى قايقى مەس ۋىتۇزىۋ بولغان. بەلبەۋگە بايلاپ چۇرمەي، سەلەبەشە سالىپ چۇرگەن. بۇلاردان باسقا، ار قازاقتىڭ چانمىدا ۋىمىندە ساپىن كىمىك، ەشكى «ۋىزىشەن بولماسا بىرعايدان ىستەگەن «بۇيدا پىشاق» دەگەن پىشاق بولغان. بۇيدا پىشاقنىڭ مۇپىنىنا ساقىمىنا سالىپ بەكىتىلگەن.

28-نشى سۈگمەت: ساۋىت بۇزار. 29-نشى سۈگمەت: 30-نشى سۈگمەت: ۋىزە، ۋىزى چۇمىن.

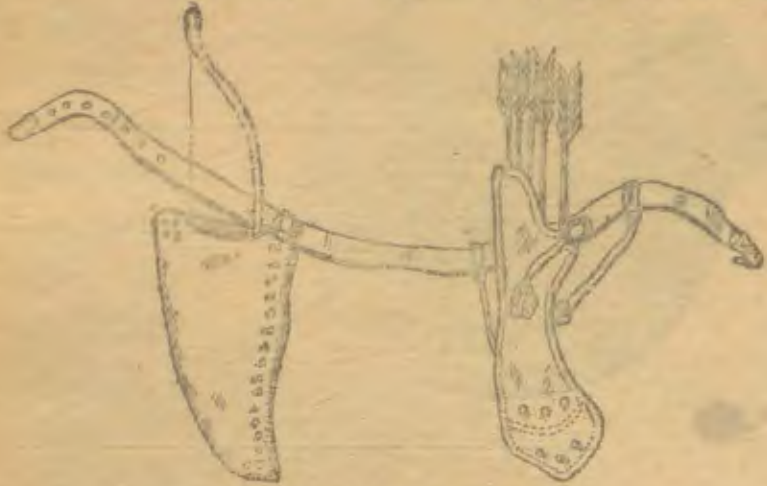
ۋىزىنىڭ ساپىن قاراغايدان ىستىپ ۋىشىنا ۋىش قىرلى سۈگى قوندىرغان. سۈگىنىڭ چوعارمى چامىنا قارا چىبەك يا قارا قىلدىن شوق قاداغان. ساپىنىڭ ۋىزەنىڭلىك ۋىشىندا بۇلدىرگەسى بولغان. «ساداق»، «چاقتى» قازاقتىڭ ۋىزىدە ىستىن. سونىدا بۇقارى چاقى بىن باشقۇرتقان ساتىپ العان. ساداقتى ارتىمىراق كورگەن؛ سۈگى كەزدە قىمتاي چاقتاردا ۋىستالىپ كەتكەن. ۋىتى قاينىڭ شىبەمىنان، ۋىتۇپ چامىنا ۋىتورت قىرلاپ قانات چايسىرىپ،

31-نشى سۈگمەت: سادانتىڭ ۋىسى.

قازاقتىڭ ۋىزى جاساعان ۋىغىنىڭ ماسامى ۋىس ۋىتۇرلى بولغان؛ اڭما ارناالعانى ەكى قۇرلى، ساۋىت چىرتىۋعا ارناالعانى. ۋىتورت قىرلى «ساۋىت بۇزار» دەلىنگەن. انتان تۇسىرىۋىگە ارناالعانى. چاۋىردىن ۋىتارىزدى قالاتشا «قوزى چاۋىردىن» دەلىنگەن. وققا كۇشىگەننىك قوبلىق ۋىچۇن، كۇشىگەن مەن قاسقالداق قاناتلارنى قاداىپ، مۇنى ۋىزە قازانىڭ ئاپلىق «چۇن» دەگەن:

وقتىدا ساداقنى دا قاپقا سالىپ چۇرگان، وقتىك قاپىن «قورامساق» دەگەن. قورامساقنى بەلبەۋدىك سول چامىنان، ساداقنى وڭ چامىنان ئلگەن. اۋقاتنى ادام دار قورامساقئارن قىزىل بەلغارىدان ئستەنەپ، ويەۋ شايتموپ، كۇمىس ئاس ئوندورنغان؛ چارلەلارى ئۇيە ئايمىسغان ئستەتكەن.

32-ئىشى سۇگەرەت: قورامساق.

«مىلىتى داادا سىيرەك بولغان. بولا قالسا اتادان بالاغا قالغان. بۇرىن «قوز-كەز» كۇلدىر ماماي» دەگەن مىلىتىتار بولغان. بۇلاردى بىلىتە سالىپ، قورعاسىن. وقىبان انغان. «مىلىتىتى قازاقتىڭ وزى دە ئستەگەن، قالماق بىن باشقۇرىتتا جاساعان بۇل مىلىتىتار ئىيگىش، قاراۋىلى مەن ئىسانسى مەستان بولغان. بۇلار قازاق

33-ئىشى سۇگەرەت: كەسە-كەسەگە چالغاس: قۇتى، وقشانئاي، قىن.

اراسىندا بولغانىن وسى كۇنگى شالدار بىلدى. باي سۇلتانداردا ورتا ازىيانىڭ چىتى جۇز قادماداعى جەردەن ئىيەنن «شامعال» دەگەن مىلىتى بولغان. مىلىتىق سايماندارى:

كەسە: كەسەگە چالغاسى قۇتى. كەسەدە شاقپاق، بولات، ارنىق بىلىتە، مىلىتىق

مايلايتۇن توكۇق ماي، بىلەن تەنەتۇن مۇيەز-شاقشا ساقتالغان. قۇتقۇدا "دارى بولغان،
 ۋەن تەنە ۋەقشۇن ئاي، ۋاشانتايغا چالغاس قەن نۇرغان. كىسەننى شايتىمىزىب" ۋار
 كىم تەنە قاراي، اتەن كۈمۈس يا مەس شايتىمىزىب. سۈكۈمەتتە كىسەننىڭ

بۇرۇنقى زامانداغى تۇرى
 سالغۇنغان. بۇلاردان ياسا
 مەرگەندەر كىيىكتىڭ
 مۇيەزىن بىستە لىگەن
 «بىرازار، دە كەنگە ۋازىر
 ۋى نولتۇرۇپ مويىنىغا -
 سالىپ چۇرگەن. بىراز
 ارورنىستىڭ پاتىمۇنىش»
 شەكلىنىڭ ۋورنىغا چۇرەتى

35-نېشى سۇگىرەت: ايبالتا.

مەقتى ۋىر قۇرال ايبالتا بولغان.

شۇقۇنۇن

كوشىبەلىنىڭ تۇرمۇشى .

كوشىبەلىنىڭ بايلىقى، چىيەن تەرگەنى مال. كوشىبەلىنىڭ كىرەك چاراعىنىڭ
 "بارى دە مالدىن شىعادى، مالدىن ئايىلادى. يا مالغا، مالدىن ۋىگەن نازىمىگە
 ۋزىغە چۈمەن ايمىزاستاب الادى. سونىڭ ۋىشەن كوشىبەلىنىڭ بارلىق تۇرمۇشى
 مال جايىغا قاراي بولادى؛ مال جايىغا ۋىلەسىدى، مالغا نە چايلى بولسا، كوشىبەلى
 سونى ئىستەيدى.

جاز مالغا كەڭ جايلىم بۇدەب ۋىمىزجەردەن ۋىمىز جەرگە قونادى، قىس جىلى
 چاققا كوشىدۇ. ۋىمىز، بۇل كۈندە قازاق كوشىبەلىمىز قىس ۋىمىز جەردە شىم
 ۋىدە نۇرۇپ، مالغا پەشەن ازەرلەيدى. جاز شامالاب ەگىندە سالايدى. ۋىمىز
 ەگىننىن قازاق ئىشىندە ۋالى مال باغۇ كەسىپى ياسىم. پەشەن جىيەنمايتۇن
 كوشىبەلى شامالى، ۋىلار ۋىك تۇستەك دە غانا بولادى. مال باقاسادا كوشىبەلى، كوش-
 سەدە از كوشىتۇن قازاقتاردا بار. ۋىلار ۋىمىز، كىرەك ۋى ۋىيەزىنە نۇرادى. ارنا
 چاقىغى ۋىيەزدەردىڭ قازاقتارى ەگىندە سالادى، مالدا باغادى، بۇلاردىڭ كوشىمۇ
 شامالى، قىستالارنىڭ المسقا كەتەيدى. مالنى قىستى كۇنى پەشەن مەن اس-
 رادى. جىلغىلى بايلارى غانا جىلغىلاردىن تەبىن مەن شىعارادى. كوشىبەلى، شالا

كوشبەلى قازاقتار چىلدى بولاي وتكۈزەدى . جازى تۇرى سابان اينىپىدى . بىن نوعارلىغان سولك *بىر اينان سولك پىشەن شاپادى . پىشەن شاپىلىپ بەتە بەر . كەندە ەگىن پىسەدى؛ ەندى ەگىن ورىۋعا اينالادى . ەگىن ورىپ بولغان سولك ۈڭ تۇستەكتەگىلەرى باستىرىپ الىپ ، سول تۇستەكتەگىلەرى شالا باستىرىپ ، پىشەنن جىپىۋعا كىرسەدى . ارقادى ەل ياسالماي قالغان استىمىن قىستى كۈنى باستىرىپ الادى . پىشەنن جىپىناب بولمى ، قىستاپىن قورا قوپىسىن تۇزەتەۋگە كىر . سادى . ازاماتتارى پىشەن ، ەگىن مەن اينالىپ چىرگەندە قاتىن بالالارى شالدارى قاداۋالاسىپ مالغا قارايدى قىس قازاقتىڭ قاتىن بالاسى ، ەركەكى جابىلا مالغا قارايدى . اسىرەسە مالغا قازاقتىڭ قاداۋالاسىپ باعاتۇن كەزى جازىمىنۇرى ۋاقىت . جازىمىنۇرى ارىق مال باتىپاققا قۇلاپ ۈرىنىپ قالادى . مال بالالاسا ، جاس تۈل ۋولسپ قالادى . جازىمىنۇرى *بىر مالغا ەكى كوز قاراۋ كىرەك دەيدى قازاق .

36-سەنئىتى سۆگەرەت؛ بىيە ساۋىپ جانقان قازاقتار .

كۈندى نازاق جاز بولاي وتكۈزەدى؛ كۈن شىعاتۇرىپ سۇۋارىپ قوپىن ۈرگىزىپ چىبەرەدى . ايدلەر ەرتە كۈن مەن ۈرىپ يىمىرىن ، تۇپەسىن ساۋىپ قالادى . مال ۈرىسكە كەتكەندە جاش *تۈلن ۈنقا چىبەرەدى . ەرتە كىگىسىن قوزنى اعىناردا قۇرتىن ، *بىيەن قاراب ، لاس قوزىلارن نازارتىپ چىبەرەدى . تۇپەسىننىڭ دە قۇرتتاغان چەرى بولسا قاراب ، قىمىيلاپ چىبەرەدى . مال ۈرگىزىپ چىبەرگەن سولك *بىر قانارلارى ۋىيىقتايدى؛ كوپىنىسە ۋىيىقتاۋشى تەركەك بولادى . ايدلەرى تەزەك نەرىپ ، قۇرت ۈرمىشك قابىلىپ ، ۈرەگىن تارقىپ ەرتە كىگىسىن جاتىپادى قازاقتىڭ ايدلەرى ەرتىڭ ۈرىپ جۈمىس قىپ چالدىقباينۇن تورعاي سىياقتى .

سالمىكەدە چىلقى قۇلايدى. سول كەزدە ەركەكتەر نۇرادى، بىيە بايلاپ،
تەمىز شىۋىگە كىرىسەدى. قىممىز الدىققا قاتنىدارى شاي قايناتىپ قويىدى. چىلقى
اوتىغان سۇۋعا سىمىر قۇلايدى. قاتنىدار تۈستە سىمىردى تاغى ساۋادى تۈستە

37 - نىشى سۇگەرەت: نار ساۋىپ جاتقان اداي ايەلى.

38 - نىشى سۇگەرەت: تىروپىسكە تولمىغىنداغى قازاق اۋىلى.

سۇۋعا قوي كەلدى، ەركەكتەر قوي سۇۋارادى. قويدىڭ قۇرتىن قارايدى. سۇۋى
شىب قوي جاتادى كويىنەسە، قاتنىدار بىيە ساۋادى.

ئۇس اۋا قوي، سېمىر ۋەرب كەتتى. قىمىز ۋەشېب بولمى تۇستە
ەركەكتەر تاغى ۋېمىقتايدى. كەيدە ايدەردە ۋېمىقتايدى. زاۋال اۋىب سالقىن
نۇسكەن سوڭ، قوبى قاينا كەلدى، ايدەردە قوساقتاب ساۋادى؛ بالالار قوزى
باغىب كەتتى.

كەشكە چاقىن اۋىلغا تۇپە سېمىر قۇلايدى. ەركەكتەر مال سۇۋارادى.
كۈن باتار الدىندا بىيە اغىتىلدى، سۇۋارلىپ ورسىكە كەتتى. ايدەردە سۇت
پېسىرىپ، قۇي چۈمىسىن قىلدى.

چار قازاق كىمىز ۋېدە
نۇرادى. كەيۋ ۋېي جاز
تۇرپوغا وتە قۇلايلى: اۋا
سى سالقىن تازا بولادى.
كوشىپ قونمۇغا نىشام
كەلدى. كىمىز ۋېيىڭ
نۇرى كۆپ: ۋلكەنى دە
كەشكەندەسى دە، چاقسە -
سى دا، جامانى دا بولادى،
كىمىز ۋېيىڭ ۋلكەنى
ادەمىسى قوستاناي
ۋېيىزىندە.

قوستاناي ۋېيىزىندە كى
كىمىز ۋېيىڭنىڭ نىشى دە
كەرەگەسى دە ادەمى
بولادى. كەرەگەسى
ادەمى نۇرلى سىرغا
بوياعان بىيىڭ تۈركۈز
بولادى.

39-ئىشى سۇگەرەت: قوستانايلىق شۇبار-تەگۈز
بولسىنداغى ۋېي-ئىشى.

وڭ تۇستىك كوشىدەلەردىڭ ۋېيى كەشكەندە، وتنى كۆپ چاققاندىقتان
تۈگۈم كەلدى. نىشى دە كۆپ وڭدى تازا بولمايدى. كەرەگەسى نەك جوسامەن
بوياعان چال كۆز بولادى.

ارقاداغى ۋېيىزدەردىڭ قىسقى ۋېيى دە چاقسى. بىر قانارلارنىكى قانلىڭ
ۋېيىندەي بولادى. اعاشتان، قىس كەرىپىشتەن سالاتىندارى دا بولادى.
وڭ تۇستىك ۋېيىزدەردىڭ قىسقى ۋېيىلىرى شىمەن، شىيىكى كەرىپىشتەن سالمايدى.

كۈيىنىڭ ئىشى لاس بولدى. اتمولا ۋيەردە يىنىڭ ۋاڭ نۇستىگىمىدە كىيىمى بىر
شەم ۋيىلىرىنىڭ تەرەزەسىنىڭ كۈزى قارىتىن دا بولدى. قازاق ۋيىي كۈيىنىمىدە بىر
بولمى، تاۋىرلەرنىمكى ەكى-ۋۇش بولمە بولدى. ارقا جانغا جاتتى-سەگىز بولمىلى
ۋيىلەردە بار.

جاز وتىراتۇن كىيىز ۋيىلەرنىن باسقا اۋقانتى قازاقتار اس عۇي، توناق ۋيى
تىگىپ قويادى.

بۇرىنقى كەزدە قازاقتىڭ بابالارى دا لاشىق تىگىپ چۈرگەن. بەرى كەلە
شائىمبا قوس شىققان. بۇل كۈندە شائىمبا قوستا جازدى كۈنى كەيىدە مولدا لار
بالا وتىمىدى؛ قىستى كۈنى كەرەشلىر ۋستايىدى، چىلقىشلار تۇرادى. بەرى كەلە

40 - ئىشى سۈگەرەت: جەتتى سوزداسى ۋداۋ.

جولمۇي شىققان. بۇل كۈندە قازاق جولمۇيىدى يا چىلىشىمما تىگىدى، يا اس ۋيى
تىلدى. ونان سوڭ جەل كۈز ۋيى شىققان، بۇل كۈندە ۋاڭ تۇستىك كوشبەلەرى
كۈيىنىمىدە جەل كۈز كەرەگە ۋستايىدى. ەڭ سوڭىنان تور كۈز عۇي شىققان
تور كۈز ۋيىدىڭ سۇلۇۋى قوستاناي ۋيىزىنىڭ تىرۋىسىكى قولتىغىدا. وتىمىستىلار
ايتۇنبا قاراغاندا، كوشبەلى ەلەر شىمىدە قازاقتىڭ كىيىز ۋيىنىدەي تىگىلى،
قولايلى، ادەمى، جاتسى ۋيى چوق. كوشبەلى قالىقتىڭ ۋيىنىڭ ەڭ جاتسارىپ
بارىپ تۇرغان جەرى قازاقتىڭ كىيىز ۋيى دەسەدى. كوشىپ چۈرگەندە وسى
كۈنگى قازاق ۋيىنىن ارتىق ۋيى تۇتىنمۇغا قىيىن.

دېيىقانىشىنىڭ تۈرەسى.

(دېيىقانىشى كوشە - الاما. ۹)

دېيىقانىشى قالاي ناماتى تاپىدى؟ جازىمىتىمۇ ونىمىتىمۇ ئۈل ئالغى قوزغالا باسمايدى. جازىمىتىمۇ ولارغا جۇمىس ۋاقتىنى باستالدى. قىسسى بىلىتىمۇ كۆزدى كۆنى جىمىتىلىپ قويىلغان ەندى جازىمىتىمۇ ەگەنۇن استىمىن شاشىپ، باقىسۇن ونىمىتىمۇ كەرەك. بۇلاردان دا باسقا جۇمىس تاپىلا بەرەدى: مەن ۋىمۇ جەردە قىمىسايغان كەرەكەنى تۈزەتمۇ كەرەك، انا ۋىمۇ جەردە ۋى تۈبەسىمۇ وگداۋ كەرەك. ساپان نىرما، اربانى جۈندەۋ ئاغى كەرەك.

قىسقى تىمىسىنىڭ ارنىمان ۋار قورانىڭ تىمىندە جۇمىس قىزا باسمايدى. ۋىمۇ كەزدە ازىرلىنىمۇ جۇمىسى بىمىتىدى. جەر جىمىتىمۇ باستالدى. مەلىشىمىپ قاراپ نۇرغان دالامما جان كىمەدى انا جەردەدە، مەن جەردەدە: «ا، شىق، جانىم، ەرىپى، اسىق!» دەگەن داۋىس سىمىلمەدى. ساپانغا تاپانىپ، دېيىقانىشى ۋىشۇۋ، شۇۋىلەپ اتىن ايدىيدى، بۇرۇنغا سوگىمىن بۇرۇنغا اۋدارادى.

جەر جىمىتىلىپ بولىمىدى. سۇلى مەن ارپا سەبىمۇ كەرەك. بۇلاردان سوڭ تۈت كارتۇپ، كەندىر گەرەتسىمىغا كەلەدى. ۋىمۇ جۇمىسىنى بىمىتەرە بىمىتەرەستەن، ەگىشى جۇمىس مەنى سىتە دەپ كۆتىمۇ تۇرادى. دېيىقانىشى ەگىسكە تەڭ سارىدەن گەتىپ بىمىتىمۇ قىتادى، تەز نامەن بىشىپ بولاسالا ۋىقىمغا كەتمەدى. ەرنەڭ تەڭ سارعايا ئاغى جۇمىسقا بارىمۇ كەرەك..

جەر شاشىلىپ بولىدى. ازىمۇ دەم الغان سوڭ ئاغى جۇمىسقا كىرىمەدى؛ شۇب شۇۋىپ، پىشەن جىمىمۇ كەرەك. ونىڭ ارنىمان اسىقى عىسىپ قالمايىن ۋىراق بىلىمىن. ەندى جازىمى جۇمىسنىڭ باستا دەگەن ۋاقت تۇۋادى. اسىقى قىرمانغا جىمىلىپ سارايمىنا تۇسكەنشە دېيىقانىشى كۆپ ەگىدەك جۇمىسايىدى، كۆپ ماگدايمنىڭ تەرىمى سىمىرادى اسىقى جىمىلغان سوڭ دەم الەمۇ كەرەك سىقىلدى. چوقى ۋالى دەم الەمۇ ەرنەرەك؛ قىسسىم اسىقىنى شاشىپ تاسىمۇ كەرەك.

جىلمما جەل مەنە وسىلاي. جازىمىتىمۇ بىستاپ كۆزدىڭ اواعىمما شەرىم ۋىمۇ جۇمىستان سوڭ ۋىمۇ جۇمىس كەزەكتەسىدى دە وتىرادى. دېيىقانىشلار جەر جىمىتەدى. تۇقىم سىبەدى، اسىقى جىمىنايدى. ئاغى جىمىتەدى، ئاغى سەبەدى، ئاغى جىمىنايدى. ۋار جۇمىسىنى ماۋسىمىدى كازىقە سىتەمۇ كەرەك. ۋاقتىمىدا شاشىپ، ۋاقتىمىدا جىمىماساڭ اسىقىمىز قالاسىڭ، دېيىقانىشىنىڭ جۇمىسى مەنە وسى. بۇل

هېڭىڭ-اۋۇر ەڭبەك. دىيىقانىشىنى كوشمىمەي بىر جەردە ۇستاي تۇن ەڭبەك. قىسى جازى دىيىقانىشىنىڭ ۇي شىن ەگىن اسمرايدى. دىيىقانىشى ەگىندى «انام» دەپ بوسقا ايتىپايدى. ەگىننىن قاشمىققا كەتۋىگە بولمايدى، بىر چاتقا كوتىرىپ كەتۋىگە كەلمەيدى ەگىننىن قاشمىققا كەتۋىگە بولار، بىراق وندا قارىنىڭ اشار. دىيىقانىشى ەڭبەگى مەن ەگىن سالىپ نۇرۇغا داغدالانغان. اكەسى، باباسى سول جەردى ايداپ كەتكەن سونىڭ ۇشىن دىيىقانىشلار بىر جەردەن كوشىپەيدى. وتىرادى. ماسەلەن ورس قالقى وسىلاي تۇرادى.

ۇلكەن قىتاي دا دىيىقانىشلىق جەرى. قىتاي بىيىننى ورس بىيىننىن جەڭمە دەس. قىتايدا ەڭ كوپ شاشمىلاتۇن استىق كۇرىش. كۇرىشنى ەگىۋ ونە قىيىن جۇستىس. كوشبەلى مەن دىيىقانىشى ەكەۋى ەكى تۇرلى چول مەن تاماق تابادى. سونىڭ ۇشىن نۇرمىسنارى دا تۇرلىشە. كوشبەلى مەن دىيىقانىشى نۇرمىسىنىڭ اراسىنداغى ايرىماشقى تەك بىرەۋ كوشىپ، بىرەۋى وتىرعاندا يا بىرەۋى از، بىرەۋى كوپ جۇرەتۇننە دە دەس. بولماسا بىرەۋى مل، بىرەۋى ەگىن سالغانىندا دەس. دىيىقانىشىدا چىلىنا از جۇرمەيدى: ەگىن سالادى، پىشىن شابادى. اللىس بازارغا المپ بارىپ استىق ساتادى؛ نە داۋىر اللىس جەردەن ونىن المپ كەلەدى. ونان باسقادا جۇرىستەرى كوپ. دىيىقانىشى دا مال ۇستايىدى، كولىككە مىنەدى، مالدىڭ سۇتىن شەدى، تەن جەيدى، كۇشى مەن پايدا لانادى... ايرىماشقى ەڭبەكنىڭ شىكى چاغىندا. كوشىپ مال باققاننان كورى ەگىننىڭ ەڭبەگى جەرگە ارتىعيراق سىڭىدى. مولشەرى بىردەي جەردەن دىيىقانىشى وتىرىقىشى ەڭبەگى ارتىق سىڭگەن سولۇق تۇسىمەن دە ارتىق بولادى. كوشبەلى سول مولشەرى جەرگە ەگىەگەن كەمبەك سىڭىرگەن سولۇق جەردەن شىعارانۇن تۇسىمە دە كەمبەس بولادى. سونىڭ ۇشىن ەگىن سالىۋدان كورى مال باغىۋغا چەر ارتىق كەرەك.

مال باغىۋشىلاردا وتىرىپ قالا بولمۇغا مۇمكىن. ماسەلەن: ياۋروپادا ەڭ ماداننى ياتتى مەملەكەتنىڭ بىرى سېۋەتسارىيادا قالقى قالا بولىپ وتىرىپ مل باعادى. جەرى تاۋ، جايلىمى جاتسى، ەگىن سالىۋدان دا، مال باغىۋ تىيىمىدى، شىۋەتسارىي يانىڭ، بىرمىشىگى، مالنىڭ سۇتى بۇتن جەر جۇزىنە تارالادى.

رەسەيدىڭ استىجى شەت مەملەكەتتەرگە دە ستىلادى. رەسەيدە استىجى ونى موتە كوپ سالتۇن جەر ولۇ تۇستىك اۋدانىنداغى وكرائىنا مەن وكرائىنانىڭ سول تۇستىك، ماسىكەۋدىڭ ولۇ تۇستىك چاغىنداغى كۇبىرنالار. بولاردىڭ جارى ەگىسكە قولايى. بۇل اۋدان رەسەيدىڭ استىجىنىڭ قۇيىمىسى دەپ اتالادى.

كىيىمىز *ۇي مەن اعاش *ۇي.

1876 ئىش چىلدا مەن *يىمى بولمىپ تۇرغانىمدا، ەكى ادام *يىمى *يىمى مەن ۇرىسىمىپ ارنىغا كەلدى. بىرەۋى قازاق، بىرەۋى مەشەر. ەكەۋىدە شەبەر، قازاقتارغا چەر *ۇي، اعاش *ۇي سىتىپ كوپ مال تاۋىپ *جۇرۇشى ەدى. ۇرىستارىنىڭ سەبەبى. مەشەر ايتىپتى: «قىستىڭ كۈنى توڭارمىز، وزىمىزگە *يىمى چەر *ۇي سالىپ اللىق». قازاق ايتىپتى: «چوق، كىيىمىز قوس سىتىپ اللىق، قىستىمىزغىسادا، جازىمىزغىسادا قولايلى، بىرەۋ جۇمىسقا شاقىرسا، قوسىمىزدى قىس بولسىن، جاز بولسىن ارىتىپ جۇرە بەرەرمىز» مەشەر ايتىپتى. وي، كىيىمىز *ۇيىڭ قۇرىسىن، نە كۈندىز، نە ئۇندە *يىمى چىلىنباي *بۇرىسىپ وتىرغانىڭ قازاق ايتىپتى: «سەنىڭ اعاش *ۇيىڭ قۇرىسىن كوششەڭ ارىتۇغا كۈنبەيتۇن». سونى مەن بىرەۋى كىيىمىز *ۇيىدى، بىرەۋى اعاش *ۇيى ماقتاب تالاسىپ وتىرىپ، *يىرىن. *يىمى سوڭىپ، اقەردىدا قايسىمىزدىڭ *سوزىمىز دۇرىستىمەن بىيىگە سىنايمىز دەپ ماعان كەلمىتى. ەكەۋىدە وزىمە بەلگىلى اق كوڭىل، بىيىدە تقور ادامدار ەدى. *ىستىڭ سەبەبىن بىلگەن سوڭ، سۇرادىم: ايمىنا ەكەۋىڭ قانشا مال ئاباسىن؟ ولار ايتتى: «ەكەۋىمىز 50-40 تەڭگە ئايىمىز، قوس بەن چەر *ۇيىڭ *باسى نە بولادى؟ ولار ايتتى: ەكەۋىمىزگە كىشكەنتاي عانا قوس، كىشكەنتاي چەر *ۇي بولسا بولادى. جۇمىس *وزىمىز سىتىپىمىز، وتىزداپ تەڭگە مەن سىتىپ بولار دىستى. بۇرىن قايدا تۇرىپ، *جۇرۇشى ەدىڭىز؟ ەل جايلاۋىنا كەتكەندە بىرەۋىڭ كىيىمىز *ۇيىن جالداپ، اجازىتا 15-10 تەڭگە بەرىۋشى ەدىڭ، قىس بولسا كەز كەلگەن *ۇيدە جاتىپ، تۇرىۋشى ەدىڭ، نە بولسا *يىمى *ۇيدە مەنىشكەنەپ جاتساق، وعاندا اتى بەرىۋشى ەدىڭ. سونان سوڭ ايتتىم: «ەكەۋىڭىزدىڭدە سوزدەرىڭ دۇرىس. كىيىمىز *ۇي كوشىپ، قونىپ جۇرۇڭگە ئولايلى: جاز ەل جايلاۋما كەتكەندە سىزدەر قىستاۋدا قالىپ، *يىمى قىستاۋدان *يىمى قىستاۋغا كوشىپ جۇرۇڭگە كىيىمىز قوس قولايلى؛ جانا جاز قوستىڭ، اۋاسىدا اعاش *ۇيدەن جاقسىراق بولادى. سونىڭ *ۇشىن سەن قازاق *يىمى شاعىن قوس سىتاب ال؛ قىس قازاق *ۇي سالىقىندايدى، ول ۋاقتىندا سىزدەر *ۇيدە وتىرىپ *ار *تۈرلى ۋۋاق جۇمىس سىتىسىز. كۈن بويى دالادا جۇرگەن جۇمىستى ادامغا ئۇندە *يىمى مەزگىل چىلى *چەردە كەرەك، دۇرىستاپ دەم الىپ، جانا جۇمىسقا رەنجىمەي دايار بولىۋغا كەرەك. سونىڭ *ۇشىن سەن مەشەر *يىمىچەر *ۇي سىتىپ ال. سونىڭ مەن جاز قوستى الىپ *جۇرىپ سولدا تۇراسىز، قىس چەر *ۇيدە تۇراسىز. جانا چىل ساين كەسى *ۇيىن جالداپ الىپ جۇرگەن اقشاڭىزغا

ئەشە قوس بان ۋېي ئىستىب الساڭىز اقمىندا بىز پايىدالى بولار دەيدىن .
 ەكەۋى دە تورە ماعان تىيدى دەپ، بىرەۋى قوس ساتىب الامەن، بىرەۋى جەر
 ۋېي سالامەن دەپ شىعبى بارا جاتقاندا جانا شاقىردىم . ەكەۋىڭ جەر عۇيلى
 بىرىڭىپ ئىستەيسىڭدەرمە، جوق باسقا ئىستەيسىڭدەرمە؟ دەپ سۇرادىم . قازاق
 ايتتى: ۋېين مەشەر ۋىزى ئىستەي بەرسەن، مەن قوس ئاۋىب الامەن . سونان
 سوڭ بىلايشا تورە بەردىم: «سەن مەشەر جاز بولسا مەنئۇ قازاقتىڭ العان قوسىندا
 بىرگە نۇراسىن، سونىڭ ۋۇشەن قوستىڭ جارتى پۇلەن سەن تولە؛ سەن قازاق قوس
 بولسا، مەنئۇ مەشەردىڭ جىلى زەلمەڭكەسىندە بىرگە نۇراسەن، سونىڭ ۋۇشەن
 زەلمەڭكەنى سەندە بىرگە ئىستەس . . .
 ەكەۋى دە مەنىڭكى دۇرىسقا شىقتى دەپ چۆرىپ كەتتى .

التىن سارى ۇلى بىراي .

جاندىقتاردىڭ ۋېي سالۋى .

جاندى نارسەلەردىڭ بارى دە (جاندى نارسەنىڭ ئىشەنە ادامدا كەرەدى) دى
 اۋەلى تاماقتى كۆيەرەك قابسام ەگەن دەيدى، جانا سول تاماقتىم تاۋىر بولسا
 ەگەن دەيدى؛ جاۋدان قورنىۋدا مەقتى جۇمىس . بۇل ەكەۋىنەن باسقا سۇۋىقتان
 ساققانۇ، ئىسىندان قورنىۋ ئاعى كەرەك: ۋېي، باس پانا سالۋ ئىيىس، سونى
 مەن جاندىقتار امالسىز شەبەرلىك قىلىپ، ۋېي سالادى . ادام اراسىندا شەبەر
 ولاق جۇمىسشىلار بولسا، باسقا جاندىقتار اراسىندا شەبەر، ولاققار بولادى .
 ۋېيسىز، كۆيسىز جۇرەتۇن ادامدار بار . ۋېيسىز، كۆيسىز جۇرەتۇن جاندىقتار بار .
 ادەمى ۋېي سالىپ تۇراتۇن ادامداردا بار . ادەمى ۋېي سالىپ تۇراتۇن جاندىقتار
 دا بار . جاندىقتار اراسىندا تاماشا شەبەرلەرى، ئاسشىلارى، ۇيشىلەرى، ەنجەنەرلەرى
 تەگىنىشىلەرى، ورمەكشىلەرى ويۇشىلارى بار .

ئىشقان، قۇمىرسىقەلاردىڭ ۋېي قاتارى جەر استىمان قازىپ، تۇرلى بولمە
 ەسەك، جول، ور شىعارىپ ۋېي جاسايدى . نۇستىڭ كۆبى ۇبالارن ادەمىلىپ
 مازدان جاپىرىپ، ئىشەنە جۇمىساق نارسە تۈسەپ ئىستەيدى؛ كۆبىسى ئىشى
 سىرتەن دۇرىستاب سىلايدى . تەرمىيىت دەگەن اق قۇمىرسىقلار كادىمگى قالا
 سالادى: تەرمىيىتنىڭ ۇبالارنىڭ بىيىكتىگى ۇش ئاياقتاي، ۇزىندىعى ون بەس
 ئاياقتاي بولادى؛ ۋىزى مەقتاب سالىنادى؛ تۈبەسىنە ادام تۇگىل مال شىقسادا
 كۈنەرە بەرەدى . ۇپلەرنىڭ ئىشەنە بالالارى تۇراتۇن، تاماقتارى تۇراتۇن، قاراۋىل
 شىلارى تۇراتۇن، جۇمىسشىلارى، سۈمىسشىلارى، باسقىقتارى تۇراتۇن بولمەلەرى
 باسقىلباسقا بولادى . سۇۋ اعزاتۇن بولمەلەرنىڭ ئىشەنە ارقىقتارى دا بولادى .

قىسقاسى تەرمىبەنئەردىكى ئۇراتۇن جەرى ادەمى سالغىغان قالا سىياقتى. ازىيانىڭ
 ۈڭ تۇستىك جىيەگەندە «ياۋا» دېرىدۇ» دەگەن ارالدار بار. سول ارالداردا
 «سالانغانا» دەگەن قارلىغاشتار تۇرادى. ۇيلارنىڭ ئۇغا قىيىن جەركە سالادى.
 سولاردىكى ۇياسىغا قىنايلار كۆپ ائشا بېرىپ ساتىپ الىپ، اۋىزدىكى مدامىن
 الاتۇن تاتتى ناماق جاسايدى. سالانغانا ۇياسىن كىل سىلەكەيىنەن سىتەيدى.
 سىلەكەي اۋادا تۇرىپ كەيدى. ۇيا جەلمەنەن سىتەگەن سىياقتى بولۇپ قاتىپ
 قالادى. كۇن تۇسسە، كىل ئارامىستان سىتەگەن سىقىلدى تارام - تارام بولۇپ
 شاعىلىنىپ تۇرادى. مېر ۇيانى ەلى زاپىتى سالانغانا ەكى ايدا جاساپ
 شىعارادى. مەنە جۇمىستىك قىيىندى. ارا ۇياسىن بالاۋىزدان جاسايدى: بالاۋىز
 ارانىڭ دەنەسىنەن شىعادى. دەنەسىنەن بالاۋىز شىعارىدۇ ۇشەن اراكۇلدىڭ
 سۇۋىنا، يالغا تويىپ الىپ بىلۋىنە كەلىپ مېرىنىڭ تابانىنا مېرى جاپىسىپ
 قوزغالماسقان اسلىپ تۇرادى سوندا ارانىڭ تەرىسىنىڭ اسىتىن قارىنىڭ
 ۇسىندە از-مۇزداب بالاۋىز شىعا باستايدى. باسقا ارالار شىققان بالاۋىزدى جىيىپ
 الىپ، دومالاقتاب الىپ قويدى يا وتان ۇيا جاسىرادى.

ۇيانى ارالار بىرىگىپ سىتەيدى، ۇياسالغاندار انىڭ مېرى جۇمىستى بىردەن باستايدى.
 مېرى جىلدا مۇراق ياچايمۇراق قىيىمىلدا ۇھى مېرى بىلمەيدى. مېردەي قىمىلدايدى. ار
 ارا بالاۋىزدان سىتەگەن دومالاقىنىڭ ۇلكەندىگەن باسقالاردىكى مەن مەل مېردەي
 قىلمۇغا تەرىسادى، سول دومالاقىنارن ارالار قاتارلاستىرىپ ۇيا بىرەدى بىلمەۋىندە
 ورسن تار بولغان سول ارالار دومالاقىنارن بىرىنە-مېرىن اراسىندا اشق بوس
 جەر قالماسىتاي قىلىپ جاسىرادى. اياماي ۇسقاۋعا ارانىڭ بالاۋىزى دارى كۆپ
 بولمايدى. سوشىڭ ۇشەن ارالار ۇيالارنىنەن عۇرلەم از ووين، از بالاۋىز كىنەۋىكە
 امالسىز تەرىسادى. بالاۋىزدان سىتەگەن دومالاقىناردى ۇزىنغان مېر قاتارغا
 قويىپ بولغان سول ارالار ەكىشى قاتاردى قۇراستىرا باستايدى. قاندا بوس جەر
 قالدىرمايىمەن دەگەن مەن دومالاقىناردىڭ اراسىندا از مۇز قۇۋىس قالادى، سول
 قۇۋىستى ارالار رالاۋىزىن سىلاب، دۇمالاقىناردىڭ ەشەن ۇگىگىپ، ارتىق
 بالاۋىزدى جىيىپ الادى الگى دومالاقىنار ەندى التى بۇرىشتى ۇيا بولادى، تاب
 سىزىپ الىپ سىتەگەندەي قالاى رەننەستىرىپ سىزسىز التى بۇرىش ۇيا شىعارغانىنا
 ادام تاڭ قالادى.

ارالار ئىنچىستان جۇمىس قىلادى. جۇمىستىڭ مېرى اقىلغا سالىپ ويلاپ
 سىتىپ جۇرگەن سىياقتى بولادى. مېر كوزى كورگەن ادام ايتادى: «مېر ارا
 بالاۋىزدى وزگەلەرنىڭ نەتىنەن باسقاراق ورنىغا تويىپ ەدى. ۇيالاردىڭ قاتارى
 قىيسايا باستادى. موى مېر ارا بايقاپ، ولاق ارانىڭ جانىنا جۇرمەلىپ كەلىپ،
 جامان جاسالغان ۇيانى بۇزىپ، ۇزى دۇزەي باستادى. دۇزىپ بىرگەن سول ولاق

قازىق جاعىندا اجمى دەكەن چىردە تۇرادى. بۇلار باقانىڭ قابىغىنا ۇيا سالادى. باقانىڭ قابىغىن اۋەلى قازارتادى سونان سوڭ تاماق الىپ كەلىپ سالادى. مۇنان سوڭ جۇمىرتقاسىن سالىپ اۋىزىن سەدەنىت يەن تاستاي قىلىپ بەكىتىدى. مۇنداي قاتتى سىمەننى تەك ارالوۋعا جاساي الادى. اعاش ۇستاسى دەگەن ارالار اعاش عوشىن كەۋلەپ تەسەك جاسايدى. *ار چىردەن بولىمە - بولىمە قىلىپ بولىدى؟ بولگىندە اعاشنىڭ تۇيىن *بىر نارسە مەن بىرىكتىرىپ جاسىرادى. *ار بولىمەگە *بىر جۇمىرتقاسىن سالىپ، قاسىغا تاماق جىناپ قويادى.

بولىمەلەردىن باسقا سورتقا شىعاتۇن ۇزىن شولان جاسايدى. سول شولان- مەن بالالارى دالاعا كۇننىڭ كوزىدە شىعاتى.

بۇ تۇستىڭ ازىيا مەن اپىرىكادا *بىر تۇپمۇ بىلەنۇن تاماشا قۇستار بار؟ بۇلارعا تۇپمۇشى دەپ ات قويغان. بۇلاردىڭ ۇيالارى كىمىزدەن نىستەگەن سىياقتى. بۇلارداي ۇيانى شەبەر سالانۇن قۇس چوق. ۇيالارىن مۇقا جاپىراقتاردى بىرىنە-بىرىن وىكىزىپ بايلاندىرىپ توقىپ سالادى. سانان ۇيالارى تەمىز جۇۋان توتىلغان كەزەدە سىياقتى بولىدى

نەلىيادا *بىر كىشكەنە ساۋىق قوي قۇس بار. اتى *تىگىشى * قۇس تۇرىسىندا وزى دە تىگىشى. تىگىشى قۇس ۇلاق قاتىن تۇگىل، انانۇ مەننۇ شەبەر قاتىندار مەن دە *س تىگىۋگە باسەكەلسە الادى. *وزى ۇياسىن ادەسلىپ تىگىپ نىستىلىدى. اۋەلى تىگىشى قۇس بۇناقنىڭ چىرگە حاقىن *بىر ۇلەكەن جاپىراغىن تاۋىپ الىپ اينالاتەسىدى، يىنەننىڭ ورتىنا بىزدەي تۇمسىن جۇمىسايدى. تەسەپ بولىپ *جىپ بىزدەيدى. *جىپ كوپ: *شونىڭ نارامى *جىپ بولىدى. *جىپتى تۇمسى مەن نىستاپ جاپىراقتىڭ *بىر جاعىنداغى تەسكىنەن وىكىزەدى. سونان سوڭ ەكىشى جاعىنداغى تەسكىنەن وىكىزىپ تارتىپ جاپىراقتىڭ ەكى جاعىن تۇتەسىرادى. سونان *ار قاراي ەكى جاعىنان كەزەك بىن وىكىزىپ تىگە-بەرەدى. اقىرىندا جاپىراقى قالنا بولىدى. *بىر جاپىراق جەنەسە، ەكىشى جاپىراقى الىپ كەلىپ تىگىپ تۇرايدى. *اب-ادەمى ۇيانى قالنا سىياقتاندىرىپ تىگىپ الادى. ۇيا يىتكەن سوڭ نىشە مامىق قوسىپ جۇمىرتقاسىن سالادى.

كەي *بىر جاندىقتار وزدەرى *ۇي سالماي، باسقالاردىڭ *ۇيىن تارتىپ الادى. كەي بەرەۋلەرى سونى كەسىپ ئىلىپ الادى. ماسەلەن، تۇلكىلەر كۇستىمە بور-سىقتىڭ *مىقن تارتىپ الادى. بورسىق *ۇيىنىڭ تازا بولغانىن تاۋىر كورەدى. تۇلكى كەلەدى دە بورسىقتىڭ *مىقنىڭ اۋىزىن بىلغاي بەرەدى. ساسىق بىسكە شەن ايلماي بورسىق امالسىز *مىقن تىستاپ كەتەدى. تۇلكىگە *مىن بوساپ قالادى. بور تورعايدا قارلەعاشنىڭ ۇياسىن تارتىپ الادى. سوتدای بەرەۋدىڭ سالىۋلى تۇسەك سالىقن ۇيىمە تۇسىنشان كەلىپ يىە بولانۇن جاندىقتار كۆپ. *ار كىمكە تاماق كىرەك، *ۇي كىرەك، تۇرمىس - تارتىس.

زىمىرەكتەك

اڭگىلىش جۇرتىمىدا «بىراۋىن» دەگەن بىلمىدى، شىبەر، ۋىستا كىمىسى سۇۋىدىك ۋىستىنە بىر قولايلى، بەرىك كوپىر سالغۇغا جۇرىمىنى. قالايشا سالسام بىگىيلى، نىق بولار ەكەن دەپ ويغا قالىپ كەلە جاتسا، جولىدىك ۋىستىنە كەسە تارتقان ورمەكشىنىڭ ورمەگىنە كوزى توستى. مۇنى كورىپ، بىراۋىن توقتاپ قالىپ، ويلاندى: بۇل ورمەكشى مىناۋ جولىدىن كەسە كوپىر سالىمىنى، استىمىدا نىرەۋ جوق، وسىنداي كوپىر قولايلى بولار ەدى دەپ. سونىڭ مەن كەلدى دە سۇۋ ۋىستىنە ەكى ۋىزىن شىنجىر تارتىپ، ورتاسىنان تاقىتاي سالىپ، ەكى چاق باسىم قۇرغاق جەردەن بىيىك، نىق باغانالارغا بەكىتىپ كوپىر سىتىدى. كوپىر قولايلى دا، بەرىك دە بولىپ شىمىتى. شىنجىر مەن كوپىر سالىمۇ سونان قالغان ۋىلكى.

ۋىش ناۋبەتتى ەگىس.

«اشتىق ەش كىمەن بىرگە تۇۋىسقان جوق» دەگەن بۇرىنقىلاردىك تاماقلى بار.

جەر جۇزىندە جاندىك بىتىكىنىڭ بۇدەگەنى تاماق. اشتىق سالدارىن تاماق بۇدەب ادام بالاسى تاغى كەزىندە اق ەگەن سالغۇغا كىرىسكىنەن بىلەمىز. بۇرىنقى زاماندا ەل از، جەر كوپ. بىر جەردى ئوزغانشا ايداب، ئوزغان سوڭ ونى تاستاي بەردەي، تىڭ جەردەن بارىپ ايدايدى. بەس - التى جىلدىن سوڭ بۇل جەر تاغى ئوزادى، دىقانىشى ۋىشىشى جەرگە بارىپ سوقاسىن توسەيدى. سونى مەن ئوزغان جەردى قالدىرىپ تىڭ جەردى جىرتا بەردەي ورمان شىمىندە تۇرغان قالىق بولسا، اعاشىن وناپ يا ورتىپ، اعاشىن تازارتىپ الىپ ەگىن سالادى. ئوزغان جەردىن بۇلاردا تاستاپ كەنە بەردەي. جەر كەڭ ەش كىمىنەن توقتاۋ جوق. جىمىرما بەس جىلدا جەر قايتا چاڭغىرادى، تىمىلانادى. دىقانىشى جىمىرما بەس جىل شاماسى ونىكىندە باياغى جەردىن قايتا ايدايدى. مۇنى اۋدارمالى ەگىس دەيدى.

نەشە زاماندار ونىكىن سوڭ، ەل كوپەيدى وسەدى؛ بىراق جەر وسبەيدى، قونىس تارىلادى. جۇرتنىڭ بارىنە بىردەي ەگىسكە قولايلى جەر جەتپەيتۇن بولادى. بىراق ادامنىڭ بارىندە تاماق كەرەك. ەندى قالاى قىلىۋ كىرەك. اشتىقتان قۇتىلىۋ ۋىشنى بىر نارسە ويلاپ تابىۋ كىرەك.

ايدالغان جەردى جىمىرما بەس جىل تۇۋىسراتىپ قالدىرىۋىدىك ورنىنا ەندى

ادام بالاسى سونى سىزگەن. بىر وسەمەنكىتى بىر جەرگە قايتارىپ ەكەنك
بىرازدان سوك شىمبارىدى. بىر جەرگە اللە تەشە غۇرلى وسەمەنكىتى الماس
تىرىپ ەگىپ وتىرساڭ شىعا بەرەدى بۇل نەلمىكتەن؟ ونىڭ سەيەبى بىر تۇرلى
وسەمەنكىتنىڭ جەگەن ناماعىن ەكىنشى تۇرلى وسەمەنكىك از جەپتىمىدىكىتىن.
سونىڭ بۇشىن ادام بالاسى كوپ ناۋبەتتى ەگىس شىعارغان.

كوپ ناۋبەتتى ەگىس بار جەردە بارلىق جەردى بەس، اللى ياواناندا
ارتىمىراق تانابقا بولەدى. سونىڭ شىمفەدە بىر تانابىن ەانا دەم العىزادى.
يولماسا ودا جوق. ار تانابقا ار تۇرلى استىق وسەمەنكىك ەگەدى. ماسەلەن بىر
تانابقا بىيداي، ەكىنشى تانابقا ارىش، بۇشىنشى تانابقا سۇلى، تۇرتىنشى تانابقا
جۇگىرىشقا، بەشىنشى تانابقا كارتوپ سەمەنكىكى نارسەلەر ەگەدى. بىيىل شۇپ
يا كارتوپ سەمەنكىكى نەرسە ەككەن تاناقىتارعا اينالىدىرىپ استىق تۇقىم
دارىن ەگەدى.

استىق شۇپ بىن كارتوپ سەمەنكىكى داڭقىلداردىڭ ارىنغان جاقسى شىعادى
ەكەن. بۇنىكىنى بۇل داڭقىلداردىڭ بۇزىن نامىرلارى جەرگە تازاب جۇمساتىپ بوساتادى؛
جەردە قالىپ سول نامىرلار شۇپ جەرگە جەم بولمىپ تىمىلاندىرادى. كوپ ناۋبەت
بەتتى ەگىس بولغاندا ادامعا تاماق، مالعا پەشەن كىلدەرەيى ەونىپ تۇرادى
جىمىر بوس جاتبايدى. مەنە ادام بالاسى بىر ناۋبەتتەن باستاپ تەرتەپەرتە
كوپ ناۋبەتتى ەگىسكە تۇسكەن. بىر ناۋبەتتى ەگىس كەزىندە بىر بۇيلى جان
تاماق اسرايتۇن جەردەن ەكى ناۋبەتتى ەگىستە بۇش بۇيىلىك بىشى، بۇش ناۋبەتتى
ەگىستە تۇرت بۇيىلىك بىشى، كوپ ناۋبەتتى ەگىستە اللى بۇيىلىك بىشى ناماق
اسرايدى. باسقاشا ايتقاندا بىر ناۋبەت كەزىندە بىر ادام تۇراتۇن جەرگە كوپ
ناۋبەت كەزىندە اللى ادام تۇرىۋعا بولادى، مەنە سوتى مەن ەل تىمىزدالادى.
تۇرۇپادا وسى كۈنى كوپ ناۋبەتتى ەگىس قولانادى. رەسەيدىڭ كوپ
ناۋبەتتى ەگىس كەي جەرلەرىندە ەانا از مۇزداپ بار. قازاق شىندە جوق

جۇمىرتقاداي بىيداي.

(قازاقشالاندىرىۋىشى قىز بالاسى)

بالالار وىناب جۇرىپ، جۇمىرتقاداي بىر نارسە ناۋبەت الادى. ورتاسىندا بىر
ەايدىڭ سىزاتىمىنداي سىزاتى بار؛ تۇرىپاتى ناق بىيداي.
بىر جوللاۋىشى بالالاردان بەس تىمىنغا ساتىپ اللى، قالاغا اپارادى؛ قولغا
تۇسپەيتۇن نارسە دەپ، يانشاعا قەمەتقا ساتادى.
ياتشا داندىشانداردى جىيىپ: بۇل جۇمىرتقا ما؟ بىيداي ما؟ دەپ سۇرايدى

دانشپاندار ولاي دا، بۇلاي دا قاراب، پاتشانىڭ سۇراغان سوزىنىمە چۈندى جاۋاب بىرەنمايدى.

نەرەزە الدىندا جانقان نارسىنى ئاۋىق كەلمى، شۇقېب 1-2 تەسەدى. جۇرت بىيداي ەكەنمەن بىيدى. دانشپاندار: بۇل كادىمكى ارش بىيداي ەكەن دەدى. پاتشا بىيدايىنىڭ ناماشا قىلىپ قايدا، قاي ۋاقتتا شىققان بىيداي تاپىڭدار دەپ دانشپاندارغا چارلىق قىلادى. دانشپاندار ارى ويلايدى، بەرى ويلايدى؛ ئالاي كىتاپتاردى ئىمتىنى، تۈك ئابالماي، بىز تۈك ئابالمايدىق، كىتابتا بۇل تۇۋرالى مەش نارسە ايتىلمىغان ەكەن، مۇنىڭ جاپىن مۇجەقتان سۇراۋ كەرەك دەستى.

پاتشا شايار شاپتەرىمى، كارىنىڭ كىمارسى شال مۇجىق ئاۋىب اكەلمۇگە بۇيىرادى. ايتقانمىداي شالدى ئاۋىب، پاتشاعا المىب كەلدى. يەككەنمەنمەن، بويدا كۇش، ئانمىدە ەت جوق، كوز كىرەۋگە، قۇلاق مۇكەس، ادام سىنى جوق، كەۋدەب تۇرغان بىر شال ەكى ئاياققا سۇيەنمى، پاتشاعا كەلەدى.

پاتشا بىيدايىنى كورسەتەدى. شالنىڭ كىرەۋكەلەنگەن كوزى وگىدى كورەنماي، كورگەنمەن كورمى، كورمەگەنمەن قولى مەن سىيىپ قارايدى.

- اقساقل، بۇل بىيداي قايدان شىققان بىلەسەنمەن؟ ئوزىڭ مۇنداي بىيدار بىدى ەگىپ كورگەننىڭ بارما؟ بولماسا ساتىپ الغاننىڭ بارما؟ قايدا، قاشان ساتىپ ئالغان بىلەسەنمەن؟ دەپ پاتشا شالدىن سۇرادى.

شالنىڭ قۇلاعى اۋىر ايتقان سوزدەردى ازار سەستىدى، ارەڭ تۇسىنىپ زورغا چاۋاب بىرەدى.

- جوق، مەن مۇنداي بىيدايىنى ەگىپ تە، ورتىپ تە، ساتىپ المىپ تا كورەنمەنمەن جوق. ساتىپ الغان بىيداي، مۇنداي بىرى مەس، قۇۋشۇلمىڭ بولا تۇن. مۇنى مەنىڭ اكەمەن سۇراۋ كەرەك، سول بىلەنمەن بەكەن، دەدى. - ولنىڭ شال. پاتشا شالنىڭ اكەمەن كىسى چىبەردى. چىكىنەر ئاياققا سۇيەنگەن بىر شالدى المىب كەلەدى. پاتشا بۇغان بىيدايىنى كورسەتەدى. شالنىڭ كوزى كورەدى ەكەن، بىيدايىنى المىپ قارايدى.

پاتشا الدىكى شالدىن سۇراغان مۇناندا سۇرايدى؛ تۇلاغىنىڭ سال مۇ. كىسى بولسادا، بىلەنمەن انا غۇرلەم قۇۋناق، سىركەك، چىس كورىندى.

- جوق، مەن مۇنداي بىيدايىنى ومىرىمدە ەككەنمەن دە، ساتىپ الغانمەن دا كورگەنمەن دە جوق. مەن ومىرىم دە اتشا دەگەندى سىنىڭمەنمەن جوق. بىزدىڭ زامانىمىزدا قالماق ئوز ئانمەن ئوزى جەيتۇن. اشارشىلىقتا بار ئانمەن كورشىمى مەن بولمىپ جەيتۇن. بىزدىڭ بىيداي بۇل كۇنگى بىيدايىدىن شىققاندا ۇلكەن دە بولمۇشى دەدى؛ بىراق، ئاق مۇنداي بىرى بولمايتۇن دەدى. اكەم ايتمۇشى دەدى؛ ونىڭ زامانىمىدا بىيدايلا وتە ۇلكەن جانا شىققاندى بولمۇشى دەدى دەپ سۇران سۇراساڭ ەكەن دەدى ئال شال.

پاتشا شالدىڭ اگەسەن الدىرتادى. بالاداي ويىناب، جىمپىڭداغان قۇب قۇۋناق شال پاتشاعا جۇڭگىرىپ كەلمىپ، سالەم بەردى. قۇلاعى ساب-ساۋ، كوزى جايىنغان شوقتاي، سوزى سۇۋداي سىرعىمىدى.

پاتشا بىيىدايدى شالغا كورسەتەدى. شال بىيىدايدى قولنا المىپە ايفالدىرىپ قارادى.

— شىراعىمىدى كورمەگەلى كوپ زامان بولدى دەپ، شال بىيىدايدى تىستىپ قۇزىپ المىپ شايىناب، ناق سوزى دەيدى.

پاتشا بۇرىنغىسىن بۇل شالدىن دا سۇرادى.

— مەنىڭ زامانىمدا، دەدى شال، بۇل بىيىداي قايدا بولسا سوندا شىققان. مەنىڭ جەب وسكەن نانمى، كورشىلەرىمىدى سىيىلاغانمىم وسى بىيىداي. مەنىڭ ەگە تىنىم دە، ورنىپ باسقىرانمىم دا وسى بىيىداي ەدى.

— بۇل بىيىداي، انا، سوزىڭ ەگەنن بە ەدىڭ؟ جوق ساتمىپ الاتۇن با ەدىڭ؟ دەپ پاتشا تاغى قايتا سۇرادى.

شال مېيىمىنان كۆلدى.

— بىزدىڭ زامانىمىزدا ساتقاندى كىم كورگەن؟ ساتقان گۇنا مەس بە؟ وندا اقشاڭدى كىم بىلگەن؟ ەار كىمىنىڭ سوزىنى وزىنە جە تەرىلك بولانۇن، دەدى شال.

— بۇل بىيىدايدى قايداغى ەگىندىككە ەگىنىڭ؟ ول ەگىندىك وزىڭدىكى مەدى؟ دەپ پاتشا تاغى سۇرادى.

— مەنىڭ ەگىندىگىم قۇداي جەرى. قاي جەردى جىرتسام، سول جەر مەنىڭ ەگىندىگىم. ەگىپەگىم تەرىم سىڭگەن جەر مەنىكى. قۇداي جەرى، كىم ەگىپە سىڭىرسە، سونىكى. جەردىڭ سەنىكى، مەنىكى بولمۇنىڭ شارنى، جالغىزاق ەگىپە. جانا تابان اقى، ماڭداي تەر سەنىكى، مەنىكى بولادى. جەردىڭ سەنىكى مەنىكى بولۇۋى، تابان ەت، ماڭداي تەر سىڭمۇنەن، دەدى شال.

تاغى ەكى اۋىز سوزىمە جاۋاب ايتتى، انا، دەپ پاتشا سۇرادى:

— بۇرىن نەگە مۇندا بىيىداي شىققان، ەندى نەگە شىقپايدى. بۇل بىر. سەنىڭ نەمەرەڭ ەكى تاياق بەن زورعا سۇيىرەتىلمىپ كەلدى؛ بالاڭ تاياققا سۇيىنەن كەلدى؛ سەن تاياقسىز كەلدىڭ؛ كوزىڭ شوقتاي جايىناب تۇر، تىمىڭ تۇپ قۇڭىل، پىشاقى تۇكىم، سوزىڭ اب اتنىق ساقباننىڭ تاسىندا، دەنەنىڭ قۇب-ناق، كەسكىنىڭ جاتسى، پىشىمىڭ تۇزۇ، بۇل نەلمەكتەن مۇنشا ەكى تۇرلى بولدى، — دەدى.

— ادام بالاسى... تابان ەتى، ماڭداي تەرى مەن كۇن ەلىتكەن تازا جولدىن شىعا جايىلدى. ەگىپەگىمىز مال تايقىمى كەلەدى بۇرىنغىلار سوز تابان ەت، ماڭداي نەرىنە جالمنعان... ەندىكى ادام بۇدەگەننى ارامزالقى، نەككە بىرەۋدىڭ ەگەگىنەن پايدالانىپاق. سەن سۇراغان ەكى تۇرلى كۇي وسىدان بۇر ئعان دەدى شال.

لەپ نىيىكولاي ۇلى تولمىستوي.

قۇستار دىڭ ماسا-شېبىن، قوڭمۇزدى قۇرتى.

كۆپ قۇس ەن جەب كۈن كۈرەدى. قوڭمۇز، كۈيەلەك، تۇرلى ماسا شېبىندى جەب قۇرتتۇن قۇستار تىبىتى كۆب. ماسا - شېبىن، قۇرت-قۇمىرىسقا ئاسا كۆب قىراتۇن، قۇس ۇزاق، قارعا. بۇلار جەر جىرتىپ جۇرگەن سوقاننىڭ سوڭىنان جۇڭمۇز جۇرۇپ قوڭمۇزدىڭ قۇرتىن سەبىمىز كۆب جەيدى.

مۇنان 50 جىلداي بۇرىن ارقالىق امەرىيكەنىڭ بىر جەرىدە ەلى ۇزاق، قارغانى. قىرغان، قىرۇ. مۇشىن اڭشىعا بۇلار كۆب ائشا تۈلەگەن. بىر جىلداي سوڭ بۇلار ۇزاققا زار بولمى سول قۇس جىلانۇن بولسا، بۇرىنچىدان ائشانى ەكى سە ارتىق تۈلەۋگە بەل بايلاعان. ۇزاق، قارعا قورىغان سوڭ، ەگىنگە قوڭمۇزدار-ەن، كۈبەلەكتەر زور زىيان تىيگىزە باستاعان.

ادامعا قارا تورعايدىڭ دا پايداسى وتە كۆب. بىر جەردە قارا تورعايدى قىرغان. قارانورعايدى قىرۇ بويىنا قوڭمۇزدار سونشا كۈيەيىپ، تورعايدى بارلىق مۇبىتى جەب قۇرتقان. قىسقا قاراي امالسىز المىستان پىشەن ساتىپ المى تاس مۇعا نۇۇرا كەلگەن.

امەرىيكە قالقى بىر قاتار قۇستاردى باشالارنا قىزىقتىرىپ كەلتىرەدى. نەكە دەسەگىز بۇل قۇستار باشالاردى زىياندى قۇرت-قۇمىرىسقا لاردان امان ساقتايدى. سارعالداق دەگەن تورعاي سىياقتى كىشكەنە سارى قۇستى ۇيدە ۇستايىدى: سارعالداق مازاسىز شېبىنداردى اۋلايدى.

قۇرت-قۇمىرىسقا، ماسا-شېبىندى جەيتۇن قۇستاردىڭ ادامعا كەلتىرەتۇن پايدا-سىن ساتاپ جەتكىزىۋەگە بولمايدى. بۇل قۇستار اعاش باشالارىندا، تورعايدىدا، ورمانىدا، جۇزىم باشالارىندا، ەگىندىدە امان ساقتايدى ەك تۇستىك رەسەيدە ەگىنگە شەگىرتكە يا باسقا قۇرت-قۇمىرىسقالار وتە ۇلكەن زىيان كەلتىرىپ تۇرادى. قۇرت-قۇمىرىسقا كۈرىنە باستاعان جەرگە، قۇستار جىيىنالىپ زىياندى جاندىقتاردى تويىپ قىرا باستايدى. شەگىرتكەنى اسرەسە «دىرۇزد» دەگەن قۇس كۆب قىرادى. شەگىرتكە قايدا جۇرسە، دىرۇزدا سوندا جۇرەدى. بوز-تورعايدىڭ دا پايداسى ەلقى ەمەس: مۇبىتى جاۋجاپىراقى قىرانا تۇن تۇكتى الا قۇرتتار مەن، شېبىنداردى تورعاي كۆب قىرادى. ەلى زاپىتى-ەكى تورعاي بالالارىنىڭ تاماعىنا بىر جۇماننىڭ شىندە، ۇش مىڭ ۇش جۇز لىپس تۇكتى قۇرتتى ۇستاپ اكەلىپ بەرگەن؛ سوندا كۇننە بالالارنى اسىراۋ مۇشىن 480 قۇرت قىرغان بولادى؛ بۇلاردان باسقا تورعايلاردىڭ ۇزىدە بىر جۇماننىڭ شىندە تاماق اۋىز تىيىپ جۇرۇۋى كىرەك.

قارلغاشتار ئەك شىبىن قۇرت سىملىك لار مەن عانا تۈرە كىتەندى. قۇر-
عاقشلىق كەزدە ماسا شىبىن قۇرت - تۇمورىسقا جوعارى ۋشادى دا، دىمىقل
ۋاقتتا تومەندەپ ۋشادى. بۇلاردىڭ ارتىمان قارلغاشتار ۋشىپ قۇۋىپ وقىرادى.
سوتى مەن قارلغاشتاردىڭ ۋشقانى اۋانىڭ يا قۇرغاقى يا دىمىقل ەكەنمەن كورسە
ئەدى دەسە بولادى. *بىر اڭگىلىش ساعامتەن قارلغاش قانشا شىبىن ۋسپايتۇن
بىلگىسى كەلىپ-ۋىيانىڭ اۋزىنا وقىرىپ، بالاپانغا قارلغاش نەشە رەت ۋشىپ
كەلىپ كەپتەتۇن ساناعان. *ار كەلگەندە قارلغاش *بىر شىبىن تىمىنەپ
كەلەدى. *بىر ساعامتتا قارلغاش قىرىق شامالى شىبىن ۋستاب العان.

كەي *بىر قۇستار ماسا-شىبىنلىدى، قۇرت - قۇمورىسقا سىقانى *بىر *تۇرلى *ادىس
يەن ۋستايدى. توكقىلداقتار اعاش قىلغىنىڭ استىمان اۋلايدى؛ اۋەلى قايقى
استىنداغى اعاش جەپتۇن قۇرتتى تاۋىپ الادى. سونان سوڭ قاتتى تۇمىسى مەن
الگى جەردى نەسە باستايدى. اعاش جەپتۇن قۇرت توكقىلداقتان ومىردە قۇ-
تلا المايدى؛ قايقى نەسە سالا، توكقىلداق تەسك استىنا *تىلەن تەمىپ جەپتەردى.
عتىلى ۋزىن *جانا ورالمىغا كەلگىش بولادى. *تىلى مەن قايقى استىنداغى قۇرتتى
سۇۋرىپ الادى. توكقىلداقتىڭ كەي *بىر تۇمورىسقا، سىبىككە شانمشقان
سىملىدى، قۇرتتارغا *تىلەن تۇمورىسقا الادى.

قۇرت - قۇمورىسقا، ماسا، شىبىنلىدى قىرغاندا تۇستار تەك ۋسىملىككە عانا
مەن، مالغادا پايداسىن تەيگىزەدى. ماسەلەن: بوگەلەكتەردىڭ مالغا تىنىشتىق
بەرمەيتۇنى جۇرتقا *مالم. قۇستار بوگەلەكنىڭ سارايمىن ئارتىرادى، *بىر
سىمىر بوگەلەكتەن قالاي قۇتىلمۇغا بىلمەي، ۋپىرەكتەر *جۇزىپ چۇرگەن قارا
سۇۋغا باۋىرلاپ تۇسەپ كەتكەن. ۋپىرەكتەر سىمىر ۋستىمىدە نىزىڭداپ، ۋشىپ-
چۇرگەن كۆپ بوگەلەكتى كۆرگەن. سونان سوڭ بارلىق ۋپىرەك قالماستان
سىمىردىڭ قاسىنا كەلىپ قاملىپ الەپ، بوگەلەكتى اۋلاي باستاعان. مەنەك كوزىمە
ۋپىرەكتەر ۋتىن-ۋوقتىن سەككىرىپ، بوگەلەكتەردى ۋستاب الەپ جاتتى، مەندەيدى.
*بىر كوزى مەن كۆرگەن كىسى. ۋپىرەكتەر جان جاعىن قورشاپ، كەيدە تۇمىسى
مەن شىمىشىپ جاتسادا، سىمىر ۋپىرەكتىڭ تىزمەن تۇسىنگەن سىياقتى قوزغالەپ
تۇردى دا قويدى. قازاق دالاسىندا شەگىرتكەننىڭ ۋرلىغىن قارغا كۆپ قىرغاق-
قارغا بەزگە دوس.

ن. رۇۋباكىمىنەن.

وسمىدىكى قالاي قورەكتەندىرەدى، توزعان جەردى قالاي داڭغىرتادى.

ادام مان قايۇنغا تاماق بىن سۇۋىسىن كەرەك بۇلار تۈگەل وسمىدىكىدە تاماق بىن سۇۋىسىز ئۇرا المايدى. ۋەمان نىلدەسكىن باي تەرەككىدە-جەر يەتمىدە تەرىپىيىپ چاتقان بوزغاناقادا تاماق-سۇۋىسىن-اۋا-چارىق كەرەك، قۇيماغا استىق خېتىپ قويىڭ، اۋا مەن چارىق بولسا كۆكتەمىيدى، نۇرا بەرەدى. سول استىقنىڭ ۶ دانىن بەلدى جەرگە سەپسەڭ ۶ بىر ار ۋاقىتتان سوڭ ساباق بىن چاپراق شىعادى.

بۇل وسمىدىكىگە اۋا مەن بەلدىن بىلما تاماق كەرەك نەكىتىن كورسەنەدى؟ ول تاماقتى وسمىدىك جەردەن الم ب جەينۇنىن كورسەنەدى-بولاي بولسا وسمىدىك جەيتۇن تاماقتى جەردە بولادى. قايتىقى استىق ادام جەگەن ساپىن تاۋسىلا بەرەدى. اقبونىدا ۶ بىر تۇيمىرىدە قالمايدى؟ ول قايمىغا قايتادان تاماق سالماسا، ادام اشتان ولدى. وسمىدىكىدە سولاي. ەككىن ەگەن جەردەگى ۋزىنە كەرەك تاماقتىن الم ب جەي بەرەدى، جەردەگى تاماقتى بىر تەيموتە ازاي بەرەدى، ۶ بىر جەرگە ەگىندى قايتارىپ سالما-بەرسىڭ ول جەردەگى كەرەك تاماقتى ەگەن جەي بولادى؛ جەردە ەگەن جەرلىك تاماق قالمايدى. ول جەرگە ەندى ەگەن جەرلىك تاماق سالماساڭ، ەگەندىك اشىعادى، شىقمايدى. ەگەندىك تۈردى دەپ وسىنى ايتادى.

ادام بالاسى مۇنى المە تاشان اڭغارىپ، جەرگە دەم العىزائۇن بولدى. ادام جۇمىس سىتەپ شارشاسا دەم العىسى كەلەدى. دەم الساء قايتادان جۇمىسقا جارايدى، بۇرىنقى كۇشى قايتىپ كەلەدى؛ بولماسا ادام جۇمىسقا جارايدى. جەردە سول سىقىلدى. كۆپ ايداعان جەر توزعانى-شارشاعانى؛ دەم الدىرەماساڭ بولمايدى. سونىڭ ۶ۇشىن ادام بالاسى شارشاعان جەرگە دەم العىزىپ، بۇرىنقى قۇۋاتىن قايتارىۋ ۶ۇشىن ەكى نالۇ بەتتى، ۶ۇش نالۇ بەتتى ەككىس شىعارغان. ۶بىراق ۶بىر ەكى جىلدا جەردىڭ كۆشىن تۈگەل جاڭغىرتۇۋعا بولمايدى. ۶بارى ۶بىر، بۇل جەرگە استىق نىڭ جەردەي شىقمايدى. ونىڭ بەرجاعىندا ەل ۶وسىپ تاماق بۇرىنقىدا ارتمى كەرەك بىر بارادى. ەندى نەقىللىق كەرەك ەندى جۇرت جەردى تىيلاندىرا باستايدى. جەردىڭ ۋستىنە الم ب بارىپ كۆڭ تۈگەدى. ۶بىراق، ەار كىمىنىڭ جەتكىلەكتى كۆڭى ۶زىر نۇرما؟ سونىڭ ۶ۇشىن ايدالغان جەر اشىعا باستايدى. شىمىدە تاماقتى مول نوق جەر ناعى جوق. ەندى

استىق جۈنلى شىمىبايتۇن بولدى. شۈب بالاسى، جەر اناسى سىمىقلىدى اش جەر-شۈب بالاسىنا مەشەگىن بەرگىن مەن سۇت شىمىما؟ ەل وسكىن سايىن استىق جەتسەيتۇن بولدى. جەردى اسرايتۇن ادس نايپاسا بولمايتۇر بولدى. شۈب بەرىب اسراماساڭ اش سىمىر سۇت بەرمەيدى. تاماق بەرىب اسراما ماساڭ اشىققان جەر استىق شىمىرا المايدى. جەردى قالاى اسىراپ اشىقتىرماسى جايىن ۇيرەنمۇ كەرەك. سونى زەرتتەگەن وقىمىس نەمىس لىيىقى دەگەن ساپاز.

وسىمىدىكىگە مومىرىن، تەرشىلىگىن، قانداى جەيتۇن، قانداى تاماق قانداى وسىمىدىكىگە تەيەملى دەگەنن بىلمۇ شۇشىن بىنەتەنەمب، ناجرەبىبەلەر جاساپ لىيىقى وقىمىس جەل مومىرىن سارپ ەتتى. اقىرىندا لىيىقى وسىمىدىكىگە جەۋگە پوسپور، سەلىيىتىرا، نىزىمى سىمىقلىدى نارسەلەر كەرەك دەگەنن بىلىگەن. سول نارسەلەر جەردە جانىب وسىمىدىكى جەيتۇن تاماققا اينالادى دەگەن. سول تاماقتار بولماسا وسىمىدىكى اشىعادى دەگەن. سونى مەن قويماي لىيىقى قانداى وسىمىدىكىگە قانداى تاماق كەرەك، قانداى كەرەك دەگەنن سەبەب شىمىراغان. سول بىلگەننىڭ بىرىن دانىشبان كىتاب قىلىپ جازىب جەر جۇزىنە تۇراتقان. لىيىقى سەبەبى مەن ار نارسەدەن قوسىپ جۇرت جەرگە تاماق بەرىپ اسراپ باستاغان. مۇنى جەردى قولدان اسراۋ دەيدى. بۇل كۇندە سول نارسەلەردى جاساپ شىمىرايتۇن پايىرىكتەر بار. لىيىقى جەتسە جەل مومىر سۇرىپ 1873 نىشى جىلى دۇنيەدەن قايتتى. الى مىڭداغان ادامدار، شاربۇلار، اكىرانومدار لىيىقى كىتابىن وقىپ پايدالانادى. لىيىقتى ادام بالاسىنىڭ قامقورى دەسەدى. لىيىققا تۇۋعان جەرى دارمىشتاندا، جانانامۇنقىين دەگەن ۇلكەن قالادا قالقى ۇمىتباستىق بەلگى سالىدى.

بۇرىنقى زاماندا جەر 25 جىلدىن سول تىكاسا، لىيىقى ايتقان ادسىبەن جەردى جاگىرىتقاندا بىر جىلدىڭ شىندە تىكادى. 25 جىل بوس جاتقان جەردەي بولادى.

استىق جاقسى شىمىق شۇشىن تۇقىمىدا جاقسى بولمۇ كەرەك. الا ايعىردىڭ بالاسى الا-شۇبار ايعىردىڭ بالاسى شۇبار تۇۋادى. وسىمىدىكىتە سولاي؛ جاقسى تۇقىمىنان شىققان استىقتار جاقسى بولادى. جامان تۇقىمىنان شىققان استىق جامان مەش بولادى. ادام بالاسى مۇنى لىيىقتاندا بۇرىن اگىرىپ، سەبەبىندە جاقسى تۇقىم سەبەب باستاغان. جاقسى تۇقىمىنان استىق كەيدە شۇ رەت ارتىق تۇسەدى: «نە سەبەبىڭ، سونى وراسىن» دەگەن وسى.

بۇل كۇندە وقىمىستار لىيىقى نىسەن ۇلعايتىپ، تەرەككەتەپ، ارتتىرعان. دەسەيدە جەردى قول مەن اسراۋ XIX-عاسىردىڭ ايعىمىدا شىقتى. قازاق شىندە الى جوق، جەردى قول مەن اسراۋعا ارىنە كوپ قاراجات كەرەك. وعان بىر جاعىمىنان ۇكىمەت جاردەم بەرمەسە، ەكىنشى جاعىمىنان ەلدىڭ وزى كۇشىن قوسىپ بەرىكەيسە بولمايدى.

تەمىر سابانغا قايى جەتكەن .

بۇرۇن ئۇستىخان ئايلىق بەن شۇتۇپ ادام بالاسى ەگەن سالغان. تەمىر قۇرالدى ئۇستاماق تۇگەل تۇسۇنىدەدە بۇرىنقىلار كۆرگەن جوق. بۇل كۇندە تەمىر قۇرال كەم بولسا سونىڭ قولنىدا. ەڭ اۋەلى تەمىر بالنا شىققاندا ادام بالاسىغا تاڭسىق كورىنىگەن. ئۇستالاردى قۇرمەتىدە، تەگەن كىسى ەمەس دەپ تۇسۇنىگەن. اۋەلى كەتپەن سوققان داۋىت پايىعامپار دەپ قازاق باسقا پايىعامبارلاردان كورى داۋىتتى كىيىمنىڭ ئىشىكى باۋىنداى كورەدى؛ ارتقى سانلىدى. ەگەر كەتپەندى ەڭ اۋەلى داۋىت سوقسا، داۋىتتى ارىنە، باسقا پايىعامبارلاردان كورى ادامغا پايدالى دەۋەكە بولارەدى. بىراق اۋەلىگى كەتپەندى داۋىت سوقىپ سوقما. ەانى ەكى ئالاي داۋىتنىڭ قارادۇ كەتپەن ئۇستىخان دەپ قازاق ئۇستانى ەالى قۇرمەتتەيدى؛ باسقا ەلدەدە سولاي بولغان. مۇنىڭ بىرى تەمىر دىڭ ادام قۇرمىسىغا ونە ماڭزدى ەگەندىگەن كە، سەتەدى.

42- نىشى سۇڭىرەت: استىق سۇۋرانۇن ماشىنىدا.

بۇل كەزدە تەمىر سابان شىقتى. ونىسى مەن قويماي بىر نەشە تۇرەندى بولمى شىقتى. العاشقى تەمىر بالنا، تەمىر كەتپەن تاڭسىق بولسا، دادا الدە نەشە تورەندى تەمىر سابان وناندا كورى تاڭسىق. سابان سوڭىنان تۇرلى ەگەن قۇرالدارى، ماشىنىلارنى شىقتى. تەمىر مولابىدى، تەمىر زاۋىتقارنى كۆپەيدى. ادام ەگەن كىمنىڭ ەونىمى ارتتى. ەل ەوسىپ، ونىسى ئارىلىغاندا، بۇل ەدوبى كەلگەن ەس بولدى. بۇرىنقى قۇرالدار مەن جۇمىس نىستەۋ ەمادان بىياتى ونە كەتپەلەپ قالغان جۇرتقارغانا ارانىدا ساققالمى قالدى.

بۇل كۈندە مادانىياتنى ەلدەردە، رەسەيدەدە جەردى ماشىنا ساپان مەن جەرتادى، تەمىر تېرما مەن تېرولاتادى، ماشىنا مەن ەگمەن وراتى، ماشىنا مەن ەگمەن باسادى، ماشىنا مەن سۇوراتى، ماشىنا مەن تۇقۇم شاشادى. بۇلاردان سولۇك ۇزى بېردەن ورتىپ، باۇلاب كەنە تون ماشىنلار شىمقى- بۇل ماشىنا بىر كۈندە ون ادامنىڭ جۇمىسەن ئىستەيدى.

43-ئىشى سۇكېرەت ەگن ورتىپ بايلايتۇن ماشىنا.

بۇل ماشىنلارنىڭ ۇبارى دە كولىك بەن جۇرەدى؛ ادام تەك باستارىپ تۇرادى. جاڭادان جەردى كولىكسىز ۇزى ۇجۇرتىپ جەرتەپ، تۇقۇم شاشىپ، تېرمالاپ كەنە تۇن «تېراكتور» دە كەن ماشىنا شىمقى؛ مەنە ادام بالاسى تاماق تۇدەۋ مەن، تۇرمىس تاجىربەسى مەن تاپاقتان باستاپ امالسىز «تېراكتور» ەا كەلىپ خاتى. سونەك ۇبارىن ئىستەگەن ادامنىڭ ەكى قولى مەن ۇمىي.

قازاق شارۋاشلىقى.

قازاق كەسپىنىڭ نەگىرى ۇالى مال، ارقاداعى وتىرەشلىققا اينالىپ كەلەجاتقان ەل تورت تۇلىك مال ۇستايدى. مالنىڭ ئىشىندە كۆبى جىلقى قوي، سىمىر بولادى. تۇبە از. ولۇ تۇستەك كوشپەلى قازاقتار قوي، جىلقى، تۇبەنى كۆپ ۇستاپ، سىمىردى تىمىنى ۇستامىدى؛ ۇستايتۇندارى از ۇستايدى. كوشپەلى سىمىردان قاشاتۇن سەبەبى-قىس تەبىن مەن كۇن كۆرەلمەيدى، چاز ۇزاق كوشكە ەرتىپ جۇرەلمەيدى دەيدى. ەل كوشمەلمىگەننىڭ ۇبىر بەلگىسى-تۇبە كۆپ، سىمىر ازىق. وتىرە- شىلىققا اينالغاننىڭ ۇبىر بەلگىسى-سىمىر كۆپ، تۇبە ازىق. تۇبەنىڭ جاتىمىسى

ورال، يوكەيلىكتە بولادى. سىمىردىك جانسىمىن بۈكەيلىك قازامى باغادى. ولاردىك سىمىرى كىمىك سىقىلدى ادەمى گەل قىزىل سىمىر بولادى. كوك، الا، قارا، نارغىل نۇستى قازاق سىمىردىن كۆرسە بۈكەيلىك مازاق قىمب كۈلەدى. جىلقىنىڭ جانسىمىسى ادايدا بولادى. بۇلاردىك جىلقىسى نۇرىكپەن بىدەۋلەرى مەن قانى ارالاسقان.

44 نىشى سۈگىرەت: قازاق مالدارى. قۇدىقتان مال سۇۋارىپ جاتقان ادايلار. «ادايدىك ناس باسقانى» دەپ قازاق ماقتايدى. قويدىك جاقسىمىسى *بوسى انباسار ۇپەزىنىڭ باغانالىسىندا. باغانالى قوي رەسىمىدە اناققا شىققان. اۋدانغا سالىپ قاراعاندا توڭكەرىستەن بۇرىن اقمولا، سەمەي چىققىلى، ورال تورغاي قويلى، نۇيەلى بولاتۇن ەدى. ارتاداعى

ئۇيغۇر سەيپىدىدا كۆپ قېلىپ ۋىستاب كەلەتتىدە، سەمەنە ۋە مىنگان اسۇۋ جىلقى ايداعان كىشىلەر جاڭادا مانا بولدى. نورغاي ۋە ئىلمىنىدا ۋە مىنگان اسۇۋ قويلاردا ەداۋىر جاڭا كەزدە *ۋىتى. ۋال، نورغايىدا مىڭغا جاقىن تۇيە ايداعان بايلار ۋسى جىيىرمانشى تاسىر ئىشىدە بولدى. تۇيەنى جۇزدەت ۋىستاعان، كۆپ ايداعان اق مەشىت چاپىستارى.

كوشبەلىك ايتادى: *ار مالىنىڭ ۋونى باسقادەپ. بۇل ماعانالى ماقال. قويدى الساق، قويدىڭ نىكە اسىرماغان جەرىن قازاق قالدىرمايدى. قويدىڭ ەتى *تتتى: ماڭزىدلىغىنا قازاي قويدىڭ *سۇتى قورعاسىن دەيدى قازاق. قويدىڭ قازاق ەتن جەيدى؛ سۇتىنەن قانق، رىكت، قۇرت، ئىرىمىشك جاسايدى. ماي الادى. جۇنىننن ارقان ئىستىيدى، قى، شەكىن تۋىمىيدى، كىيىز ياسايدى، باۋتوقىيدى؛ بايتابا (قوي جۇنىنەن تۋىمەن شۇلعاۋ) جاسايدى؛ جاباغىسىنن كۇپى تىڭىدى. تەرىسىنەن ئېلىپ تون قىلادى. «توغىز قارات تورقاندان، تۋىتىشاعىم تەرىسى ارتتى» دەيدى شاربۇا تەرىسىنەن تاغى مەس قىلادى، نىس جاسايدى. ۋلگىن قويدىڭ سۇيەگى دە جەردە قالىمايدى: قاننىلار ماين قايتىپ الپ ساپىن جاسايدى، جىلىگىننن بالالارغا شۇمىك ئىستىيدى. قويدىڭ قۇمالمالى دا دالادا قىلمايدى: قىمىماي جاسايدى، قى قىلىپ ۋتقا جاعادى. قويدىڭ تەرەگىنىڭ قىمىقىمىدا جەردە قالىمايدى: قىستى كۇنى مال اسىنغا كۆك بولادى. قويدىڭ قارنى، اسىدى دا كادەگە اسادى: قارىنغا ماي سالادى، اسىنن بالالار ۋىنايدى. قوي باغىۋعا تاغى ۋگىي: قىس جاتى جىلى اياغى مەن كۇن كۆرىپ شىعادى. ۋزاق كۆشەن قالىمايدى؛ قازاق قويدى كىيىڭ سىقىلىدى. جۇرۇكە، قىسقا ازىرلەنپ نۇۋعان. ۋرىس سار- بىنداي قىسقا توكانۇن يا جۇرگەندە تەزەسىنە سوعانۇن تۇيىرىغى جوق؛ قازاق قويدى ەتەك جەگىن *تۇرىپ العان كىسى سىياقتى. *اۋەلگى بايلىق دەن ساۋلىق ەكىنىشى بايلىق اق جاۋلىق، ۋشىنىشى بايلىق عىۋىز ساۋلىق، دەپ قازاق تەككە ايتپاعان.

كوشبەلىگە تۇيەنىڭ ۋونى بىر باسقا. تۇيە كۆشكەندە *ۋىن، بالا-شاعاسىن كۆتەرىپ جۇرەدى؛ ۋزاق جولعا، اشارشلىققا، سۇۋسىزدىققا شىداي بەرەدى. «تۇيە شولنىڭ كىمەسى» دەگەن ۋنىمىستىلاردىڭ ناقىل *سوزى بار. تۇيەنى قازاق ۋتە كادىرلەپ «تۇيە بالاسىن تۋرە بالاسى» دەيدى. تۇيە تازا مال، لاسىمىقتى سۇيىمىيدى، جامان *شوپ، جامان سۇۋ ئىشە *ۋلىپ قالادى. تۇيەنىڭ ەتى تاماق، *سۇنى شۇيان، جۇنى جىبەك سىياقتى. جۇنىنەن شەكىن، جاباغىسىنن كۇپى كۋنىننن قىلمىس، مويناعىنن كۋنەك، تۋرىسقى ئىستىيدى. ارپا شاناعا، ساپانغا جەكسەگىدە تۇيە جۇرە بەرەدى. قىس قاتتى بولپ كەتسە، تۇيە ۋوز تاماغىن ۋوزى الپ جەيدى.

جىلقى قازاننىڭ بۇرىنى چاۋكەرشىلىك كەزىدە وتە كەرەكتى مالىنىڭ
 «بىرى بولغان. ات ەردىڭ قاناتى». ات قازاننىڭ وت ارباسى، بۇرىن چاۋكەر-
 شىلىك كەزدە ات بىن بارلاپ كەلەدى، قاشسا قۇتىلادى، قۇۋسا جەتەدى. اتسىز
 قازاق قاناتىنان ايمىرىلغان قۇس سىياقتى بولغان. قىس جىلقى تەيىن مەن شىعا-
 دى؛ قوجاسىنا ماسىل يولاب، شويكە تەلەرىپ نۇرمايدى. «سۇنى قىمىز بولادى،
 جەر ۇستىنە قازاق قىمىزنىڭ جاقسى اتاعى جايىلىپ بولغان. ەۋروپانىڭ كۋىرۇ-
 لارى قازاق شىنە قىمىز «شىب جازىلىۋعا كەلەدى. تەرىسى قايمىس، سايا بولادى.
 ەنى «تاتتى قازاننىڭ ەسكى جەرلارىندا جىلقىنى «ەنى «تاتتى. «سۇنى بال».

45-بىشى سۇگىرت: ارقان ەسىپ جانقان اق مەشىت قاتىندارى.

سارى قازدا جايىلغان، سارى ايازدا جۇۋىساغان» دەيدى. جال قۇيمىرى ارقان، تۇ-
 ساۋ، شىنەر، شىلبىر بولادى. جۇمىسا جىلقى «ارى بەرىك، «ارى كۇشتى.

سىمىردى بۇرىن قازاق جازعا ايداۋعا جۇرە المايدى. قىس اياغى مەن
 شىعا المايدى دەپ ۇستاماعان. بۇل كۇندە كوپ جەردە سىمىر ۇستايدى. ات-
 رەسە، وتىرىقشلىققا اينالا باستاعان، ساتىۋعا بازارى جاقىن جەرلەردە كوپرەك
 ۇستايدى. سىمىر پايدالى مال.

سىمىردى كوپىنەسە «سۇنى مەن ەننە بولا ۇستايدى. وگىزى جۇمىس قىلادى.
 مال باغىۋدان باسقا قازاق ەگىن سالادى. ەگىندى ارقاچاقتاعىلار كوپ سالادى؛
 قارا شەكپەندەردەن قالسىپايدى دەۋگە جاقىندايدى. وڭ نۇستىككەگىلەر از

سالادى. ەگەتۈن استىقتارى ەمىداي، تارى، سۈلى. ارپانى قىر قازاى جاڭادا
سالا باستادى تۈركىستاندا ارپانى بۇرىننان سالادى.

قولدان چوڭرىشقا ەگەتۈن تۈركىستاندا قازاق كوب. قىردا سەمەي كۇيىر-
ناسىنىڭ ەز جەرىندە سالادى. ەگىندى وڭ تۇستىكىنە قازاق كۆيىنەسە قول مەن
سۇۋارىپ سالادى. سۇۋدى شەمەر مەن تارتادى.

تازاق اراسىندا ەتىكىشى دە بار. ەبىراق بۇلار باسقاچۇرتىنىڭ ەتىكىشلىرىندەي
كىل ەتىك نىگىپ وتىرمايدى، باسقا كەسىپتە قىلادى. نازا ەتىككە قاراغان
قازاق قالادا بولادى. قازاق اراسىندا ەۋىشلەر بار. كىرەگە ۋۇتى، شاڭىراقتى
قازاق قولدان بستەپ الادى. نور كوز ۋىدىك خاتىسى قوستايدا بولادى.

46 - نىشى سۇڭىرەت: ۋەزىك توقىپ وتىرغان ايدىل.

ۋەزىنە كىرەك زاتنىڭ بارىندە قازاق قولدان بستەپ الادى. تەمىر ۇستالارى دا
قازاق بىشىندە كوب زەرگەرلەردە بولادى.

قازاننىڭ ەز جەرىندە ەز تۈرلى ەس جانسى بستەلەدى. بۆكەيلىكتە
ۋىمۇدىك اتەمىسى بۇلادى قازاق دالاسىندا ۋىمۇغا بۆكەيلىكتىن شەبەرى چوق-
ەردىڭ ادەمىسىن بىرەمىز ۋىەرىندە بستەلەدى. قازاققا بىرەمىز قازاىنىڭ كوك-
بىلى ەرىندەي ەر بولمايدى. ەردى تارامىستان قۇيىپ، توقىمدارىغا شەبەرىن
بۇلەرىدىن شاۋىپ، ۋىبى، كەستەلەپ شەعارادى. اعاشقا ۋىمۇ سالىۋدىڭ
قاماشاسى بىرەمىز بىن قازالى ۋىەرىندە. بىرەمىز، قازالى ۋىەرىندە ۋىمۇلى كەبەجە،
ساندىق، كىرەۋەت ۋەئادەمى بستەلەدى. قازاق بىشىندە شەكەتتىڭ ادەمىسىن

شەكى توتىدى تۇ. كىستان قازاقتارى مەن نورعاي ۋەزىنىڭ قازاقتارى ئوقىدى.
 ى. انقوبد ۋەزى كەستە نوگاۋگە سەبەر. انباسار، اقولا ۋەزى نەكىمەت،
 كىمىز باسماۋغا ۇستا بولادى. قازان شەنەب، انباساردىڭ «بەتەس» (* دەگەن نەكە.
 مەنئەدەي تەكەمەت جاسايتۇن جەر جىن. انباسار ۋەزى كەسە سىتەۋگە شەبەر.
 سەمەي وپلمى وتەموتە نامىرگە كۈمىس شاپتەردۇغا ۇستا بولادى

47 - بەشى سۇكەرەت: نۇر كىستاننىڭ شەمەرى.

قويشى.

تىنقى * تۇن تابىعاتتى ماۋجىراتقان؛
 قوتاندا ئوي مەن سىمىر چۇۋساب چاتقان؛
 كۈمەسكى ايدىڭ نۇرى كۆككەرتەنەب،
 مارچانداي اسپان، جۇلدىز جىمىڭ قاتقان.
 چال تىنقى، قوزعالمىدى * شوبىنىڭ باسى؛
 ايدىن كۆل قۇراعى مول ەلدىك قاسى؛
 ايناداي تىنقى سۇۋدا ەركىن * چۇزىب،
 شىعادى سىككىلىغان قۇستىڭ داۋسى.

(* بەتەس-تۇس كىمىز ەكەۋى ەبەر.

ۋىيىت ۋىرمەي ، ادام جۇرمەي تىنغان كەزى ؟
 تىنىشتىق جان بىتىكىنىڭ قىلغان كەزى ؟
 قوتاندا قوي شەتىندە ارپالىسىپ ،
 توڭبە كىشى قويشى جاتىر جالەز ۋىزى .
 چول قۇم ەر جاستاعانى ، توقىم نوسەك ؟
 ۋىرەنبەي وسكەن چانباي كورپە نوسىپ ؟
 تاغىر جەر باتىق تۇكىل جۇنساداعى
 رەنجىپ ونى سىرا قىلمايدى سىپ .
 ول تۇكىل كورگەن سورلى وغان زورون ؟
 ارقاسىن تىمىتىر قاسىپ الەي قولن ؟
 ۋىستىندە كىرلى كويىلك پاراپارا ،
 قورلىقتان كورمەگەنى بارما ونىڭ ؟
 كەلەدى قويشى بولىپ ون بەسىنەن ،
 كەتپەستىك ۋىر مېقىمات زەردەسىنەن ؟
 اتلانا تۇۋىپ وسكەن ، قۇربى قۇرداس ،
 ەش كەزدە شىعارمايدى ەلدى سىنەن .
 جاستانىپ چىل قۇم ەرىن جاتسا قويشى ،
 قىشىنىپ اۋىر وىعا باتسا قويشى ،
 چىلى ۋىسوز شىرايم دەپ ايتار جان جوق ،
 جۇرگەنن ەسكەرەدى جاتتا قويشى .
 انانۇ باي جۇۋان قارىن شۇيدە جەلكە ،
 قولنىدا اق تاياعى تۇرىپ ەرتە :
 « اتاڭانالەن ، ۋىيىت - اۋ ، تۇرسايشى ! » دەپ
 بۇيىرىن اۋىرنادى تەتەتۇرتە .
 توڭبە كىشى تۇنى مەنەن وي وپلاغان .
 قىبالىن جان سەرىگى قوياياعان ؟
 سارتىلداپ اق تايىق تا تىمىدۇشى ەدى ،
 كەزىندە تاتتى ۋىقىمدان وپانباغان .
 بايىشە مىناۋ جۇرگەن بىلىق سىلىق ەتكەن ،
 « قويشى ۋىيىتنىڭ بالاسى ! » دەپ كۇندە تەبىكەن .
 چالشىنى قارسىلاشقان قارغاب سىلب ،
 جەرى ازبا قۇۋىپ شىغىپ تەنتىرەتكەن ؟
 مۇنشا ما ئاۋىسلىمايتۇن نەتكەن قورلىق !
 جاراتقان مۇنشا نەگە قۇداي قوزغى !

قارغىسىبا «قويشى» دەگەن تاعىلعان ات ،
 كۈرەنۈن ومىرىنە جۇرتتان زورلىق .
 اتاعان بۇل سورامنى قايدان قويشى ؟
 جاقسى اتنى المايتۇغىن بايدان قويشى ،
 تۇتىندەي سار ماسعا كۈرەك بولوب
 سىتىقتا ورسىكە قوي چايغان قويشى .
 جارالب دۇنياغا نەگە كەلمەك ؟
 كەندەي جۇيىرىك قىيال جوعارى ورتوب .
 كىرىپكى قاعىلمايدى *بىر-بىرىنە
 *تاتنى ويدى تاك الدىندا قىلب ەرمەك .
 *بىر ەسە ەلەستەيدى تۇۋعان ەلى ،
 كۈبەلك بالالار مەن قۇۋعان ەلى ،
 وتكەلدىك قۇمدارىندا قارمىق سالىب ،
 ويغانان اسىق نوپاي تانىس جەرى .
 الدىلب الدىنا اليب سۇيگەن انا ،
 قوسىلىب قايعىسىنا كۇيگەن انا ،
 «قالقام» ! «دەب بىمانى مەن قابات ايتىب
 ماڭگىلك اق كەيىندى كىيگەن انا .
 كەتتەگەن قىزىق داۋرەن ونان *ارى ،
 ەزىلب كۈرگەننىڭ بەيىند *بارى ؟
 قايمىرىب جاس جۇرەكى قانعا تولىب
 جارىققا *بىر شىعا الماي كەلەدى *الى .
 جان بولوب جارالمۇدان مائىسات نە ەدى ؟
 دەگەن وي كۈكۈرەگەن قۇرتتاي جەدى ؟
 قارعالغان قويشى دەگەن اتنى تاعىب
 بايعا قۇل *جۇرىب ماڭگى *بۇرۇمە ەدى ؟
 بولماسا *بىر جارمىق تاك اتباقشى ما ؟
 سورلىلار ەركەن تۇرمىس تاتىباشى ما ؟
 جويىلىب دۇنيىدەن قارعالغان ات
 دامىنەن بوستاندىقتىك تاتىباشى ما ؟
 كۇن قىزىب مەيىنوت سايبىن جەلدە تىنىب ،
 سار ماسا اسپان *جىزى بىك- بىك بولوب ؟
 مەيىرەسىز *بىر جاعىنان مازالايدى ،
 *بىرەۋى ولعا ، *بىرەۋى بەتكە تونىب .

سىنىقتا تاڭداي قاتىپ، ەربىن كەۋىپ،
 ۋىر چۈتىم ساۋمال ۋىشىن ەلگە كەلمىپ؟
 ساپاغا كوزدى قاداب نىنىقسادا،
 اياتتۇن بايىشەمە قىمىز بەرەپ؟
 جاس جانىن ۋۇداي جايلاپ، قۇرتتاي جەگەن،
 «تىلەگى - قویشلىقتان شىقسام» دەگەن.
 بىردەي بوب ناسقالار مەن كىر، كورسىنە،
 «ۋا جاستىق! ۇلەسىمدى التام» دەگەن.
 بىگىرسىپ جۇۋساعان قوي، كۇيىس بەرەپ-بەرت.
 تۇرۇلۇ، ەسىكتىرى ۇيىقىدا جۇرت؛
 تالىقسىپ تايىپعاتتىڭ قىلمىسىنا
 مۇڭدانىپ باسىن بىگەن دالا جەمچىرت.
 قاسىنىپ قوتانىندا قویشى جاتىر،
 تىنسايشى مازالاماي بەيىت باتىر!
 تاڭ كەلەد، باي دا كەلمىپ قالاما دەپ
 كىردى ول تاتتى ۇيىقىغا بالداي تاتىر.

بىيەبەت

جەلىقىشى.

قىسپراق جەلدەپ كەتكەن. جەلىقىشى كۇدىرىس سونى قاراپ، كەشەدەن
 چوق. كۇدىرىستەن وزگەلەرى چوق تابا المايدى: ول قاراۋدىڭ جونىن بىلمەدى.
 يا-پىر-اي! نەغىب كەلمەي اتىر!؟ تابا المادى-اۋ بۇل! قولدى بولماسا-
 چارار ەدى... دەپ وردىباي وتاعاسى دامىل-دامىل ايتاتۇسىدى.
 مىنە، ساسكە بولدى. كۇدىرىس چوق. جەلىقى كەلدى. بىيە بايلاندى. كۇ-
 دىرىس چوق. بىيەنىڭ باس ساۋىمىن ساۋب، كونهكتەرىن قولداسىپ، بىيەشىلەردە
 كىردى. كۇدىرىستەن قاپار چوق. قىرتاي ۇلكەن سار تەگەگەنەنى، اياقتاردى،
 وچاۋدى جىنىپ، جۇۋعالى تىسقا الىپ شىقتى. انەكەي ۋىر بالاغى تىزەسىنە
 دەيىن تۇرۇلۇ، ومىراۋى جالاڭاش تابالدىرىقتا كەلمىپ ساپانىڭ باۋىن شەشىپ
 الىپ، كومىستى پىسىپەكتى كۇنىڭ تۇرىنا شاعىلىستىرىپ، يىنلەگەن ەمىزىكتى
 قارا ساپانى كۇرۋىپ-كۇرۋىپ پىسە باستادى.
 مىنە تۈسەگىنىڭ اياق چاغىندا قىمىز قۇيۇغا ازىرلەنىپ بەس بىيەنىڭ
 ساپاسىندا يوب اق مانارداي ايتى تۇۋار بايىشەدە ومىراۋىن جەلىپىتىپ وتىر.
 تۈسەكتىڭ باس چاغىندا كۇپىسىن جامىلىپ، جاستىققا شىنقاتىپ، ساۋساعى مەن

ساقالدىن ئارقا ئارقىدىن وردا بايى وناغاسىدا جانمىر. *توردىڭ الدىندا تامامەن كەتتى،
 المسقا تۇگىمىز كۈيىنە تۇسكەن قورانداي، قىمىزغا ازىرلەنمىز، قويدىلا ئىب
 ەكى قوناققا كۈتىپ وتىمىز. كۈندەگى قىمىزغا كەلەتتىن توگىمىز كىتىڭ جامان تى
 ە ئىتارىدا كەلە باستادى.

*بىر ۋاقىتتا دادان: «اكەتتى اكا - كەتتى! ئارت - ئارت!... دەسكەن شۇۋىلا -
 دىغان ابقاي شىقتى. باي نوسەكتەن باسىم كوتەرىپ الدى. ەسككە مويىن
 سوزىپ قاراسادا، ەسك الدىندا ۋىزەدەپ تۇرغان چىلقى *ئىش دەگەنى كوزى سەتتەدى.
 قورتاي نىدىس اياقتاردى الپ ۋىگە كىردى. باي - ونە دادادى ابقاي؟ - دەپ
 سۇرادى قورتايدان. قىزىل بەستىگە بىرۋەلىق سالىپ ەدى، *بارى چاپىلسادا
 ايرىلىپ قالدى. باي:

- كۈدىرىس بولماسا، چىلقى ۇستاي الۋىشى مە، ەدى! قاراشى شوشىتىپ العانمى.
 بار! قويسىن دە اتتى قىنماي. كۈدىرىس *وزى ۇستار.

كۈدىرىس بايدىڭ سەتتىدى، مىقتى چىلقىشىسى. وردا بايدىڭ چىلقىسىن
 باقتالى مەنە *ئىمىل بەسىنىشى چىل. سودان بەرى تۇرىقى قۇتتى بولدى: مالى
 امان. كۈدىرىس، ەز. ۇرغا چىلقى بەرەيدى. الدىڭكى چىلقى ۇش ۇرى تۇسىمىزگەن.
 بىلىمىز ەكى ۇرى *تۇسىردى. كۈدىرىس حاز چىلقىنىڭ كۈندىزگىسىنە بارادى.
 كۈزگە سالىم ەل چاپلاۋدان قايتقاندا، ۇرى قىتايدى؛ سول كەزدە كۈزەنكە بارادى.
 قاننى قايمىم جۇمىسقا كۈدىرىس چۈرەدى: ول بوراندا چىلقى بىقىرمايدى. *بىر
 جەتگە شەيدىن دەپ تاتباۋغا بەرىل، چىلقىدان ايرىلمايدى؛ اۋزىنا مالنا سالىپ
 چۈرە بەرەدى. اساۋدى كۈدىرىس ۇستايىدى. شۇۋ اساۋدى كۈدىرىس *مىنىپ
 ۋىرەتەدى. بويلاۋىقتى كۈدىرىس ئوقىدى. زىم زىيا بولمىپ شەيىپ كەتكەن قىسىپ
 راقىنى، ۇركىپ كەتكەن چىلقىنى، كۈدىرىس قاراپ ئىجابادى.
 چاپىلىقتا كۈدىرىس چۈيرىك ايدىرلاردى جاراتىپ الپ ناسقىر سۇعادى. كۈدە
 ىستە جالىدى، شار شاۋ جوق: نە قۇرلىم جان قىينارلىق جۇمىسقا جانى قۇمار.
 قول اياغىن قايمىرىپ دەۋلانمىپ بايلاپ ۇرى تۇسىرىپ اكلەسە، اق كويىگىن
 اغىزىپ سەندەلتىپ اۋزى باسىن قان قىپ، بەستى اساۋدى باستىقتىرىپ
 كەلسە؛ كوزىن قىزارتىپ، ناسقىر سوتىپ اكلەسە؛ ۇرىپ جەيىپ شىقىشىمتان
 بۇراپ، بۇۋىندىرىپ قايمىغاسى من جەيىلا ئارتقىزىپ، قاشاعاندى ۇستاپ كەل
 تىرسە كۈدىرىسنىڭ چاغاسى چاپلا، توبەسى قىستاۋ.

كۈدىرىسنىڭ مىنەزى اۋر. ۋىمىن كۈلكىسى تۇرپايى. ول كوپ سويلە -
 ەيدى، قالچىغا شورقات. كۈدىرىسنى چۇۋىردا اشۇۋلاندىرالمىسنىڭ. ونىمى
 جەمىيەن، كۈلمەسپەرەگەن نىسپەتتى، چاپىر تامايدى. «كۈدىرىس اۋدارىسنىڭ بارما؟»
 دەسە، «بالا، قويساڭ قاي تەدى» دەپ جەمىيادى؛ «كۈرەسنىڭ بارما؟» «قايمىرعاڭ»

مويىن سوزىپ: «اي، ورىن بەرىڭدەرا!» دەدى. قوتاقئاردا مويىن قىيسايىتىپ
 پارادى تومەنگى جاتقلى جامان ئىماقتى جالماعامبەندە، مانان ايتىمادە كەندەي،
 تىلاقتاب، قاسىلىپ ورىن بەرە باستادى. وسى كەلگەن بايدىڭ داربىتى جىلقىش-
 مىسى كۇدىرىس دەدى. باي نىدەگەن كوتەرىپ: - وا، پارما، جانىم، جوعىڭ؟
 - بار دەدى كۇدىرىس باياۋعايا. - قايدان تاپتىڭ؟ - ئىيت جانباستان.
 باي: «بارغان جەرىن قاراشى... بۇگۇن قايدان شىقتىڭ؟ ئىش قايدان
 سۇۋىسىن شىقتىڭ؟» دەپ ئىبىرتلاي سوز سۇرادى. كۇدىرىس ئىستىتا - قىسقا جاۋاب
 بەردى ۋىيتكىنى ۋلكەن سارى اياتى تولى قىمىز قولماۋىسناپ قالىپ دەدى. شاكىر

48 نىشى سۇگەرەت قوستاناي ۋىيىزىندەگى اۋىلدىڭ ساۋىن جىلقىسى.

قاب، نۇن قاتقان كىسى باس قويماي نۇرا المادى. كۇدىرىستىڭ باسى شارا
 اياقتىڭ تاساسىنا تۇسىپ كەتكەن سوڭ بايدا سۇراۋىپ: دوغاردى.
 چىكىنى جوق ناۋىپ كەلگەن سوڭ، باي بۇرىنقىدىن اندا كوتە ئىلىپ، تاۋسا لماي
 وتىرعان ورتا اياتى قىمىزىن جۇتا سالىدى. قىمىز شىلىكەن ساپىن اڭگىمەدە دۇۋلادى،
 كۇلكىدە كوبەيدى، تۇۋلىقتا شىعا باستادى. بوز بالالاردىڭ بىر تالايىنىڭ
 اڭگىمەسى:

قىزىل يەستىكە مەقتەيدىڭ ۋلاي بۇعالمىق سالغانى، چىكىنتەردىڭ جاپىلعانى،
 چۆلىنىڭ اياي ۋشىرعانى، بىرىن بىرىنە سوققانى. كۇدىرىس بالەن دەگەن جوق.
 چىكىنتەردىڭ بىرى كۇدىرىس جالغىز ۋوزى جاپاۋ تۇقتانادى دەپ، ەندى بىرى:
 كۇدىرىس المىپ بولسادا، نوقتتا المايدى دەپ تالاستى. قىمىزدان سوڭ، قىزىل
 بەستىنى ۋستۇعا ئىسقا شەقتى.

«ئۇش-ئورت چىگمىت اتقا ئەمىندى. بىر توب چىلقى مەن قىزىل بەستىنى جىلى باسى مەن ايداب ونگىزبەكشى. كۇدىرىس جايۇ قۇرىق سالىماشى. باستىنىڭ مويىنىداغى ارقان ئۇزىلىپ، بىلەنكى قالمىتى. بىر سەپىراسى بۇغالىق سال دەستى، بەرەۋلەرى ئوزى بېلىسەن دەستى. بالالار بەرنە بېرى كۇدىرىستى ماقناسىپ جۇر. «شوراغىم-اۋ! كۇدىرىس بارغوي! بويلاۋقى كوك ايعىردىڭ بارغوي، مويىن شىرت ەنگىزىپ ئۇسىرگەن!» «ە، وندا مىندە بارمىن» دەسىپ، بەرنە بېرى كوزىن باجمايتىپ، اۋزىن ئولتۇرىپ، ەنىگىپ سويلەسىپ جانىر. كۇدىرىس قايمىڭ تۇيىققا قىل باۋدى مەقماپ ئاقتى. شەكەننىڭ جەگىن سىمانىڭقىمىردى. بەلەن مەقمتان بۇۋىندى. قولىنا قۇرغىن كولدەنەن ۇستاپ، جەلمىڭ دالداستىغا كەلىپ، بىيەلەردى بەتمە ۇستى بۇغىپ وتىردى.

بالالار بىرەسە و جەرگە بىرەسە بۇ جەرگە شوشاڭداپ سەكىرىپ بايىز تابا الماي جۇر. شۇۋولاعان داۋىسقا قۇلن قۇۋب ۇيرەنگەن ۇلكەن ئۇيدىڭ اق نوبەتىدە، كوك قانىشىدا قۇلامن ئۇرىپ، جەلى باسنى تامان كەلدى. 20 شاقىتى بوز بالا انادايدان جەلىنى قورشاي دوڭگەلەنىپ بۇغىپ-بۇغىپ وتىر. اۋىل جاقىغى ۇرىشق بىرگەن قانىنداردى ناكىسقى كورىپ قاراسىپ نۇر. بايدا تىسقا شىعەپ، سارا قىلىپ، قوناقىار مەن ئۇي ارتىنداغى ارانىڭ قاسىندا سويلەسىپ نۇر.

كوب ۇزامايىق، ماناغى ئۇش ئورت چىگمىت بىر توب چىلقىنى جەلى باسنىا بىرمەلەپ ايداب كەلدى. چىگمىتتەر جان جاعىنان قاماپ المىپ، كۇدىرىسكە تامان بەستىتىردى. ادەگەنشە بولمادى وتىپ بازارا جاتقان اساۋدى كۇدىرىس ئوسا قاعىپ، ئارتىپ قالدى. دوتىباي ئۇسىردى. قۇرىق شىعەپ كەتتى. ورنىنان نۇرعانىشا، كۇدىرىس باسنىا قونا ئۇستى. كوتەرىپ وكىرە نۇرە كەلدى. الدىڭغى ەكى اياغىنان وراپ المىپ ئاغى المىپۇردى، نۇرغىزىپادى. باسىپ جاتتى. باي نۇرىپ: «يا سايازىم!» قوناقتار: «چىگمىتم جارايسىن» دەستى. جەگمىتەر جۇڭىرىسىپ كەلىپ بەستىگە جايىلىپ كۇدىرىستىڭ قولىن بوساتتى. بالالار الاقانن شاپاقتاپ، قۇۋانغاننان بوشىپ-بوشىپ ئۇستى. مال كوزدەپ كەلىگەن اقساقال كۇدىرىسكە كوزى ئۇسىپ كەتىپ: «تابقان اناڭدا بولايىن، وزىڭدە بولايىن» دەپ، قوڭىرلاشقى ۇيمىنە كىرىپ كەتتى.

جۇسىپ بەك .

كوش.

جازغىمىز مەن جازغىمىز كۈزگى كۈشنىڭ ئاراسىدا كۆپ ئېرىمىشقا بار. جازغىمىز مەن جازغىمىز ئۇيۇپ ئايقاتنايى جاتقان كەزدە، كەز كەلگەن جەردەن وت بەن سۇۋۇ ئازىر مەزگىلدە، قازاق كۈشپەيدى تەك ئېمىر جەردەن ئېمىر جەرگە جىلجىپ شورىشىپ قونا بەردى. ئۇزاق ئارتا كۈشپەيگە قوزى شار. شايدى، كەز كەلگەن جەردە قالىڭ بوزدىڭ ئاراسىدا جاتىپ جوعالىپ قالدى. ساسىكە كۈتەرلىپ، كۈن قىزا سۈنكە ئويغان قوزى تىپتى جۈرمەيدى. كۈش ۋىستىدە قاندا قوي قوزدايدى. قاشان كۈرسەڭدە قوشىلارنىڭ ەكى قورچىنىڭ باسى ئولى قوزى. جازغىمىز كۈشتى ئېمىز بالالار اسا جەڭ كۈرەنۈن ەدىڭ. قالاي ئاتۇر كۈرەرسىن؟ اچەڭ ەرتە تۇرغىزىپ مانتىققا ئويغىزىپ، جۈمىرىڭا سۇۋىمىن قۇيىپ بەردىدە، شىراغىم، اۋىل كۈشەيدى، بالا بىتكەن بارىڭدە قويدىڭ ئىشى مەن كەنەسىندە، قوشاقاندارنىڭ جاتىپ قالدى: قونانۇن جەرگە دەيمىن ويناپ قالىپ، قوزىلارنىڭدى جوعالىنماي، ايداسىپ باراسىندار دەيدى. كۈزىڭدى ئۇقالاي-ئۇقالاي قولىڭا شىبىرتقىڭدى الىپ قوي سۈڭىنەن كەنەسىم.

ەندى سەن ويناپ قالماي، قونانۇن جەرگە دەيمىن قوزىنى ايداب بارىۋغا ايتا تاپ! قوزىسى بار بولغىلار اۋىلدان اۋ! ەرىڭ جەرگە شىققان سولق اق بىرىندەپ جاتا باستايدى. ار قوزىنىڭ قاسىنا بارىپ قايغان وياتىپ تۇرغىزىپ جۈرەسىن! قولىڭداغى شىبىرتقىڭدى وراب-وراب الىپ شارى ەتكىزىپ جىبىد رەسىن؛ قوزى شوشىپ ورنىنان سەكىرىپ تۇرىپ، ماڭىراپ قويدىڭ ارتىنان جۈڭىرە باستايدى. ئېمىر از جەر جۈرگەن سولق، قوزى كۈبىرەك جاتا باستايدى. شىبىرتقىنىڭ شارىتىلغاندا قايرات بولمايدى: قاسىنا بارىپ ئۆرتىپ تۇرغىزاسىن؛ كەي بىرەۋلىرى تۇرىتكەنگەدە تۇرمايدى. شارشايسىن؛ شۈلدەيسىن! قويدىڭ الدىن ئوقىتىپ، جاتىپ دەم السىن. ارتىنان كۈشەدە كەلەدى. شارشاغان قوزىلاردى كۈشكە بەرىپ، تاغى قويدىڭدى بىلگەرى ايداب جۈرەسىن.

ئېمىر از جەر ونگەن سولق قوزىلار سولىقتاب تاغى جاتا باستايدى. تاغى شىبىرتقىنىڭ شارىتىلى جىبىراق شىمعا باستايدى؛ تاغى شارىتىلغان قايران كەنە باسنايدى؛ تاغى شارشايدى باستايسىن، ۋا! ەندى اۋىلغا جەتسەڭ كەن!

بىنەگە تەدەن سولق الدىڭىنان ات، قوزى سالىۋغا قورچىن كەلدى. شارشاغان قوزىلاردى قورچىنغا ئولتۇرىپ الىپ، اتقا ئىمىنىپ، قويدىڭدى ايداب اۋىلغا قۇلايسىن.

ئالى سەننىڭ جۇمىسىڭ بىتكەن جوق! اپران دىشىب العان سوڭ، كوگال چەرگە قاعىپ ازىرلەپ قويغان كوگە نىڭگە اكەلىپ، قوزىلاردى كوگە نىڭ كەرەك. قوزى ئالى ەسى كىرمەگەن، بولۇڭگە كەلمەيدى، ئار قايسىسىن قول مەن ئۇستاپ كوگەندەۋ كەرەك. قوزىنى دا كوگەندەپ بولىدىڭ. قوي ئوربى كەتتى. ەندى ويناۋ كەرەك.

شارشاپ كەلگەن بالالارغا باسقا ئۇلىداغى جولداسنارنى تاۋىپ المۇدا وڭاي جۇمىس مەدىس: ۇۋاق ئول ارالاسىپ كەتەدى، تانىپ المۇى قىدىن دەگەن سىلتاۋ مەن، جازىمتۇرى ئۇل اراسى دالىيىدالىيا المىس قونادى. ۇلكەندەردىڭ بالالارغا ول قىلغان قۇۋلىغى بولار تەكى: ئۇل اراسى جۇۋىق بولسا، بالالار وىمىغا اينالىپ جازىمتۇرى مال باسنا ئبىر ادام كەرەك دەي كەزدە، مالغا قارامايدى دەگەن. جازىمتۇرى كوش بەن ئۇل اراسى قاشىقتەمىنىڭ بالالارغا قولايىسىز اي.

ئىراق، جازعا سالمى كوشكەندە بالالاردىڭ دا قىز قاتىنداردىڭ دا ۇلكەندەر. دىڭدە مۇرالى بەرەدى. ئۇيدى كەشە كەشكى سالقىن مەن جىمىپ بۇۋىپ، ئۇيىپ قويغان؛ ئۇيە اي جارىغى مەن جازىلانىپ جاتىم؛ سۇتتى ەرنە پىسىرىپ، ئۇيىپ قويغان. ەرنەڭ فونغان جەردە اپران كەرەك. ئاڭ بىلمەنە ايەلدەر ئۇرىپ ئۇيەگە جۇك قويىپ جاتىم؛ ئويىشلار ئۇسۇلى انتارىن اكەلىپ سۇۋارىپ ەرتىپ مەنىپ المىپ قويىمىن ئورگىزىپ باراجاتىم. ەركەكتەر كەشە جىلقىدان المىپ قالغان بالا شاعالارنىڭ مائاستىرىۋلى انتارىن سۇۋارىپ ەرتىتەپ جۇر. بالالار انتىڭ باسنى ئۇستاپ قۇر. كۇن شىعار الدىندا كوش جۈنەلە باستايدى. جۇرتتان شىعا بەرە قاتىندار ئۇيەنىڭ مويىنىنا بىرەمب ئۇستىدە مەنىپ، قاتار. قاتار، ئىزبەك. ئىزبەك بولمىپ بەلەستەن شىمىپ كەلە جاتقان كۇن مەن جاۋلىقتارى شاعىلىسىپ اسىپ باراجاتىم. انتىملار جۇرتتا قالىپ انتارىنا مەنىپ، جۇرتتى ئبىر اينالىپ، بۇلاردا جۇرىپ كەتەدى. جۇرتتان شىعا بەرە اقساقالدار كوش باستاپ، ئوز باسنى المىپ جۇرە المايتۇن ۇۋاق بالالاردى ەنەكتەپ بارادى. بوز بالا قىزدار بولمىپ قالسە جىلقى بزدەۋگە شىعادى. اتقا ئاقى قاتباغان اشا مايدىغى بالالار جىلقى ايداۋعا بارامىن دەپ جىلاسا، اتقا جۇرە المايتۇن، نەمەنى المىپ كەتەيمىز دەپ قىز. بوز بالا مازاقتاپ قاشادى.

شىعا بەرە جارىس! انتىڭ باسنى جىبەرىپ وتىرىپ، ئوگۇۋمەن كەلمىپ، كەشە بىلگەرى شىعارىپ جىبەرىمەن جىلقىنى تاۋىپ الاسەن. ئۇس. ئۇسەنن شاۋىپ جۇرىپ جىمىنايسىن. بەنەن دۇرىستاپ المىپ، ايقايلاپ توبتاپ، جۇكسىكتىپ كوش. تىڭ ارتىنان جەتەسىن. جەردىڭ بەنەن اق قىزىلداقتاي جاۋىپ كەتمىپ باراجاتقان قورا. قورا قوي قويدىڭ اراسىندا كوگ تەگەزدە جۇزگەندەي جىبەرىلىپ، سوز. بىلىپ، ئىزبەك تەلىپ بارا جاتقان لەك. لەك كوش! كوشبەلى كەگەس قۇرىپ دالانى

جاڭمورتىق سۈيۈپ باراچاتقان قاتنىداردىڭ داۋىسى. جىلقىنى تۇۋىپ كۈشنىڭ الدىغا سالاسىن. جازما سالم جىلقىنى تۇۋىپ ايدانىڭ دەپ ۇلكەندەر كەيمەيدى. نەگە كەيمەن؟ جىلقىنى جازمىنۇرى تۇۋىپ ايدا، كۈزدى كۈنى جايىپ ايدا، دەيدى قازاق.

شول دەسەڭ كەلىپ جاڭگەلەردىڭ كۈشنىن تەمىز شەسەن. قىزدار وعاندا مۇسە تۇتبايدى، بومشكە قۇرت، ماي بەر دەپ جاپىسادى، وگايدا چوق دەگەننە بولماي، قامشىلارى مەن ۇرىپ، جەڭگەلەرنىڭ استىنداغى نۇيەلەرنى تۇۋلانا باستايدى. امل چوق، كۈشى توقتايتىپ بويىپ ناماق بەرىپ تۇتىلادى.

49 نىشى سۈكۈرەن اق مەشىننىڭ كۈشەلى جاپىستارى سۇۋدان ئونىپ جانىر.

جىلقىغا جەنكەنشە ناھى جارىس. قىزدار، جورعاغا مەنەدى؛ جورعالارى شاپقان اتىن قالىپ باراچاتسا، ولاردا شاپادى. جارىسقا تەپتى سىلتاۋ تاپىلماسا، جىرىنىڭ اتىن ۇرىپ قاشادى. جارىس، باستالادى. قالىڭ بوز؛ شاپقان، اتنىڭ ايداعان جىلقىنىڭ دۇسىرى مەن انا جەردەن ۇيرەك، مينا جەردەن دۇۋاداق ۇشىپ جاتىر؛ ۇشقان جەرىنە وزىپ بارغاننى جۇمىرتىقاسىن الادى.

مەنە المىستان كۈگەرىپ قونانۇن كول كورىندى؛ جىلقىنى سىرىپ جىبەرىپ، كولگە قاراي جونەلدىڭ. اينالا كوك وراي شالەن. ار جەرد، اتىن قانگەنارپ قويىپ، بىر نارسە نەدەپ قىلىرىپ جۇركەن كۈش پاسشىلار؛ كول جاعالاي جۇمىرتىقا نەدەگەن ماناعى كەتكەن ۇۋاقى بالالا. كەلمۇ بويىدان كىلىرىمى

قىز-بوز بالا كول ورتاسىنداغى قاممىسقا جۇمىرىتقا بزدەۋگە تۇسىدى. سۇۋ تەرەك،
انتىك قولاڭساسىن الدا قاشان شايدى. وعان قارامايسىن. انكىدى دۇزدىرە
مۇزدىرە بارىپ، قاممىستان قازدىك جۇمىرىتقاسىن نىماققا، تەككە، جورباغا سالمى
المىب جۇرەسىن. سەن قايتار كەزدە سۇۋغا حىلقىدا قۇلادى. كۇمىپ تەتىپ كولدى
نىك نىنىق تەرەك ھۇۋىنا بەرىپ كەتتى. سۇۋ ئىشى سالىدىر-سۇلدىر. سالىدىر-سۇلدىر.
تىنىم جوق.

قاياتقان سول مەزگىلدە تۇيدە كىتەلىپ كوشتە قۇلادى. ۋېي نىگىسىۋگە قىزدار
جارسىپ قايتىپ كەتتى. اۋىل جايىرلاب قونىپ جاتىر؛ ۋېي نىگىلىپ جاتىر. جەلى
تارتىلىپ جاتىر؛ اۋىلغا ساۋىن جىلقىنى ايداي سەندە قايتاسىن.

سول كوشۇۋمەن ەل ەرفاداعى ەكىشى ەلدەرىشىنە كەلىپ
جاپلايدى. مايسىز اربالارىن باقىرتىپ. شاقىرتىپ، كوك شولانتارىنا، وگىزدەرىنە،
كەيدە اراگىدىك تۇيدەلىرىنە جەگىپ ەگىشىلەردە كوشىكەن بولادى،
ونى ەيمىز باقالشى نەعايدىك قوسى كەلە جاتىر دەپ كەلەشتەيمىز، اي، يالا
كۇندەگى جازغى كوش دىيى تەزىق نارسە ەلى كورگەننەم دوق! ار جاڭا
جۇرتقا قونعاندا تۇرانقا مىنگەندى كەلگەن كوتەرەلدە .

باي مەن جارلى بالاسى.

اسان دەگەن باي بالاسى، ۇستىن دەگەن جارلى بالاسى ەكەۋى تۇرداس
ەكەن. ەبىر كۇنى ەكەۋى تۇر استىندا استىق ويىپ جۇرسە، ەلى كوشىپ كەتتى،
ەسكەرلەمدى بالالارى جۇرتقا ۇەمت قالدېنى. ەبىر ماركىلدە ۇيگە بارالدىق دەپ
كەلسە، اۋىل جوق. جۇرتى جاتىر. اسان ايپاي سالىپ جىلاي باستادى، ۇستىن
ەبىر ويلاپ از تۇرىپ ايتتى: جىلاغان مەن توك بىتەيس، وناندا كوشىكەن اۋىلدى
بىزدەپ تابالدى. ەلدى قايدان تابامىز، قاي جاققا كەتكەنەندە كورگەننەم جوق،
دەدى-اسان. ۇستىن ۇن-مەستەن، اساندى ەرتىپ جۇرتقا كەلدى. جۇرتتا كوزى
سىنعان ەبىر بىنە جاتىر ەكەن. ونى الدى؛ جانا ەبىر يىمشاقتىڭ سىنىدىن، ەبىر
ەكى ۇۋىستاي قىل تاۋىپ ونىدا الدى. سونان سوڭ اۋىلدىك جۇرتتىن اينالا
جۇگىرىپ جۇرىپ، كوشىدىك كەتكەن سۇرلەۋىن تاۋىپ، سول سۇرلەۋگە تۇسىپ
جۇرە بەردى.

ەبىر از جەر جۇرگان سوڭ، سۇرلەۋ ەكى ايمىرىلدى. مۇنى كورىپ اسان
جىلاي باستادى؛ ەلدى قايسىسىنا تۇسەيمىز دەدى. ۇستىن قاراپ جۇرىپ بىرەۋىنە
ەتۇستى. مىناۋ سۇرلەۋ بۇگەن جۇرگەن كوشىدىك سۇرلەۋى ەكەن، مالدىك جاس
تەزەگى جاتىر دەدى.

بىراز جۈرگەن سوڭ اسان قارىم اشتى دەپ جىلاي باستى. ۋەسەن ۋەندەمەي گەلە چاتسا، ەكۈننىڭ الدىن بىرەك ۋىرەك پىر ەتىپ ۋىشىپ، ۋزامايىق قوزىپ، جورعايى بەردى. اساننىڭ ونى مەن نىسى بولماي جۇرە بەردى؛ ۋەسەن جۇگىرەپ بارىپ سىپىلاپ جۇرەپ، ۋىرەككىنىڭ ورىپان نىنى جومىرتقا تابىتى. اسان قۇۋانىپ جۇمىرتقانى الاپىن دەپ دەدى. ۋەسەن الدىرماي: «جولدىن اداسىپ كۆپ كۇن جۇرسەك بىزگە تاماق كەرەك بولار ۋىرەككىنىڭ ۋىستاپ الامى» دەدى «تالاي ۋىستايىمىز» دەپ اسان تاڭ قالدى. ۋەسەن: «مەن اكەنىڭ ۋىستايىمىزدا، كورىپ دەپ» دەپ ماناعى جۇرتتان تاۋىپ العان قىلدى ەسىپ تۇزاق قىلىدە، ونى اپارىپ ۋىرەككىنىڭ ۋىستاپا قۇردى. مۇنان سوڭ اساندى شاقىرىپ الىپ، ەكەۋى بىر تاسا جىرەك، قالىڭ ەشۋىپنىڭ اراسىنا بارىپ جاسىرىتىپ چاتتى. كۆپ ۋزامايىق ۋىرەك قايتا ۋىشىپ كەلىپ مۇيىمىن سوزىپ جانچايمىز قاراپ، ادام كورىپەككىن سوڭ ۋىستاپا ۋىشىپ قوندى. يەنەكەندەن سوڭ ۋەسەن تۇرەكەلىپ، جۇگىرەپ ۋىستاپا بارىپ دەدى، ۋىرەك ۋىستاپا، دالىمىزلايدى قالدى؛ قاراسا ۋىرەك مويىمىزدا تۇزاققا ۋىستاپا قالغان ەكەن. اسان: «ۋىرەككىنى نىرى الىپ ۋىستاپا بارالمى» دەدى. ۋەسەن: «جوق، اكەم، ۋىرەك، قاز ادال قۇستار، مۇقتاجلىقتا ولاردى جۇگە بۇلادى. بىراق، تىرىلەي بايلاپ ماتاپ اۋرەلەۋ وبال دەۋشى دەدى. دەپ ماناغى جۇرتتان تاۋىپ العان پىشاتىڭ سىمىنى مەن باۋىرداب الدى.

«مۇنان سوڭ كەلەكەلە چاتىپ، تۇس اۋعان كەزدە، ەكەۋى بىر وزەن سۇۋىڭ بويىما جەنتى. سۇۋ ۋىشىپ، سۇۋىمىزدان قاندىرغان سوڭ ۋەسەن ايمىتى: «ەندى بىر تاماق پىسىرىپ جىلمە» دەپ. اسان: «وت جوق، تالاي پىسىرىپ جىلمە» دەدى. ۋەسەن ۋەندەمەي سۇۋ چاچالاپ جۇگىرەپ كەتەپ، بىر شاقىپاق تاس تاۋىپ اكەلدى؛ شاپاننىڭ كەشكەنتاي جىرىلغان جىرىنەن ارغانا ماقتا سۇۋىرىپ الىپ، تاسنىڭ ۋىستاپا قويىپ، بارمايمىز قاتتى قىسىپ تۇرىپ، ماناغى پىشاتىڭ سىمىنى مەن قاتتى ۇرىپ دەدى وت شىمىپ، ماقتا تۇردى؛ سونان سوڭ اينالاسىنا ازغانا تەزەك ۇگىپ سالىپ، ۋەسەن ۋىزى ۇرىپ تۇتالىدىرىپ چاتىپ، اساندى قۇۋ تال جىمىپ الىپ كەل دەپ جىمىردى. تال كەلگەن سوڭ وت چاچىپ، اۋەلى جۇمىرتقانى وتقا سالىپ پىسىردى. ونان سوڭ ۋىرەككىنىڭ جۇننى چۇلپ، بۇتارلاپ بىرتالدىن بىرىنىڭ بىرىپ، ۋىرەككىنى وتقا قاتتادى. پىسىكەن سوڭ ەكەۋى جىپ تويىپ الىستى. تاماغى تويغان سوڭ كوكىلمەن ۋىمى شىمىپ، اسان سۇۋ چاچالاپ جۇگىرەپ كەتتى. بىر مەزگىلدە داۋىستادى: «ۋەسەن، ۋەسەن؟ مېناۋ تايمىز جەردەكى بالقارادى قاراشى» دەپ. ۋەسەن وعان قارماي، ماناغى جۇرتتان تاۋىپ العان يىمىنى وتقا سالدى؛ يىنە بىر ازدان سوڭ وتنىڭ قىزىۋىنىڭ كوشى مەن ەرىپ قىزدى؛ سول كەزدە پىشاق بىن يىمىنى الىپ، ەتەپ ەيىپ تارماق بىستىدى. سونان سوڭ اساندى شاقىرىپ: «اسان شەگىرتكە تەرە بىرا» دەدى دە ۋىزى ماناغى

قىساققىراپ ۇستاپ جانا وتىرا بەردى. سۇيتىپ *ار جانمۇرلاردى كورىپ، جانا وتىنىڭ جارمىنا جىيىلغان قۇرت-قۇمىرىسىق، كوپەلەكتىردى قاراپ، بۇل كوپەلەك كوڭىزدار نەگە كورىنە *ولمى بزدەپ وتقا تۆسەبەردى *كەن دەپ، *ار *تۇرلى ويغا قالب سۇيەنەپ جاتىپ ناڭدى انىردى.

كۈن شىعىستا تاڭ التىن مەن بوياعانداي قىزارىپ، جانجاققا جايىلا-جايىلا بارىپ، اقمرعى قىزىلى تاراپ اعارا باستى. سول كەزدە ۇسەن اساندى ويانا باستى: «جۇرەر واقت بولدى، دەپ. اسان دالادا *كەنەن *ۇمىتىپ، ۇيدەكى قالبىشا جوعارادا ويانباي دىڭىرىسسادا، ۇسەن قويماي وياتىپ المى، قاسىنا ەرتىپ دولعا شىعىستى.

ساسىكەگە شەيىن *جۇرىپ وتىرىپ، بالالار ساسىكەدە *بىر قاتاڭ شاققاتتاۋ جەرگە *تۇسىپ سۇرىلۋ كورىنەي كەتتى. *كەۋى ەندى قاي جاققا جۇرەرىن بىلمەي داغدۇرىپ تۇردى. جان جاققا قاراپ نۇرسا، بىلگەرىكى الدىندا *بىر بىيىك قىر ۇستىدە ۇلكەن مولا كورىندى. سوندا اكەسىنىڭ *سوزى ۇسەننىڭ ويىنا *تۇستى. دالادا جۇرىپ اداسىڭ مولالى جەردە سۇۋ بولادى. سۇۋلى جەردە ەل بولادى دەيتىن. سول اقبل يويىنشا ۇسەن اساندى ەرتىپ، مولعا قاراي *جۇردى.

مولعا جاتىنداعان كەزدە تازدىڭ قاڭقىلداغان داۋىسى شىقتى. جاقىن جەردە كول بار *كەن ۇسەن ەندى *بىلدى: نەگە دەسەڭ قاز سۇۋىن جەردە جۇرەيدى. كەلىپ *كەۋى مولالى دوڭگەشىقتى. قاراسا قىردىڭ جىيىلاراستى ۇلكەن كول *كەن. كولىڭ جاعاسىدا، شىدە جىڭقىلداغان مال: جىيەكتەكى جىيەكتەي چاپىرىلغان كوڭ وراي شالەيندا قورا-قورا قوي، توب-توب جىلقى. جىلقىنىڭ *بىر ازى كول شىنە كىرىپ، بەلەن قۇراقتى ورىپ *جۇر. ەندى *بىر جاق قابىرعاسىندا سوزناڭدا شوق-شوق تۇيەلەر جايىلىپ *جۇر، *بىر قاتارى شاڭداقتاۋ جەردە شوڭىپ جاتىر. بۇلاردى كورىپ، بالالار قىردان *تۇسىپ، جۇڭىرىپ مالعا كەلدى. كەلسە *وز اۋىنىڭ مالى. مالشىلار اسان ۇسەندى كورىپ تۇۋانىپ، بىرەۋى اكە شەشەلەرىنەن *سۇيىشى سۇرايمى دەپ شاۋىپ كەتتى. وزكەلەرى بالالاردى اتقا مىنگىزىپ اۋىلعا المىپ *جۇردى. جولدا كەلە جاتىپ مالشىلار ايتتى: سەندەردىڭ جۇرتنا قالغاندىڭدى *بىلىپ، كەشەدەن اۋىلدىڭ جان بىتكەنى قالماي بزدەپ كەتەن دەي، دەپ.

ناقى *تۇس اۋا بالالار ەن ەسەن ۇيلەرىنە كەلىپ، اكە شەشەلەرىنە قوسىلدى.

ۋلى ورسى.

ۋلى ورسى اۋلى كۆرەگە كورنكسىز. باقشا دەگەن جوق سەيىندە؛ ۋى ماگىندا كوكالدا شامالى. كوشەنىڭ ەكى بەتى ۋى؛ ۋى ايمالاسىندا قورا قوبىسى مەن جاسىل دالا جاز ماگىنداى ورمان اۋىلىدى كوكىلدىرەك قىلادى. كۆزدى كۈنى قارا چاگىبىر كەزىدە كوشەلەرنىڭ برەگكى كەتەدى. قىس اۋىلىدى قالمىڭ قار باسىپ سالادى: كوشەدە، قورادا، ۋى توبەسىدە قاردان كورىنبەيدى؛ كۆرتەك ونسىزدا كىشكەنە نەزەلەرنىڭ ورتا بەلىنەن قىلىپ كومىپ سالادى.

كوبىنەسە، قارا شەكەپن ۋى جۇۋان بورەنەدەن سالىنادى؛ بورەنەلەردى بۇرىشىغا سالىنغان ۋ تاسقا ورنانادى. نەزەلەرىن سىرتىمىن سالادى؛ كاپىدە قوراعادا قارايدى. ۋى توبەسى يا سالام يا تاقتاي بولادى. كىرەر جەردە كەڭ شولان تۇرادى. ۋى ەكىگە بولىدەدى؛ ۋىر جاعى اس ۋى. اس ۋى شىندە زور پەش. گەي كۆبىرنەلەردا پەشى مونشا ورنىغا ۇستالادى. سوندىقتان وتە زور بولادى.

ۋلى ورسى ۋى شىن ادەملىۋىگە تىرىسبايدى. تەك كەسىمىشل باي كۆبىرنەلەردە عانا ۋىلەرى تازا، شىندە ورنىداق سەقىلىدى مۇلىكتەرى بولادى. قارا شەكەپن ۋىلەرنىڭ ۋىشى كوبىنەسە بىلاس. نىتىمىز بولادى.

قارا شەكەپنەردىڭ تاماعى وتە جۇپىنى، تۇرسىمۇ بولادى. سارى ورسىنىڭ چاقسى كۆرەتىن تاماعى يوتقا مەن كاپىۋىستا كوچە. «يوتقا مەن كوچە» بىزدىڭ تاماعىمىز» دەيدى، قالقى. بۇلاردان باسقا كارتوب بەن ارزان بالمىقتى دا تاماق قىلادى. تە ساندىك سانالادى: بولسا مىيرامداردا عانا جەيدى. مىيرامدا قۇيماق بەن اراسىغا ۋىر نارسە سالغان ناندار جەيدى. اق ناندى مۇجىق كوربۇ جوق؛ كۆپ كۆبىرنالاردا اق ناندى يىسىرىۋىدە بەلىدەيدى.

ورس قارا شەكەپننىڭ تۇرمىسى ۋىر نىكەي جۇپىنى، ارقاسىن جازباستان نىتىمىن جۇمىسى، مۇجىقتىڭ نارسەلەردى كوتەرەتىن جاس بالالارىنان باستاپ، ەگكەيگەن شالدارىغا شەيىن ەگىدەك قىلادى.

ورس قارا شەكەپننى تۇرمىسىنىڭ چاقسى مەزگىلى جىلى جاز؛ قالقى ايتىۋىنشا «قىزىل جاز» جاز تەمشۇ ساسىق ۋىدە تىرىۋىدىڭ كەرەگى جوق؛ كۈنى بويى مۇجىق تازا اۋادا بولادى. جازدى كۈنى مۇجىقتىڭ تاماعى دا لەر تۇرلى.

«بىراق، جاز جۇمىسىنىڭ ەڭ قىزىقىدا كەزى. كوزدى اشىپ جۇمىغانشا جاز وندى. استىق باسىلىپ يىتىكەن! ۇزاق قىس تاپانادى.

كوب جەرلەردە قىزدار قىسنى قارسى الۋعا ازىرەندى. قازاقنىڭ باستاڭمىسى سىياقتى «سىيىكى» دەگەندەرى باستالادى. قىزدار تويىنانىپ ۇي قىلدىرىپ تاماق جىيىنايدى.

كەڭمەك ۇي تۇتىپ المىپ سىرا قاينانىپ، تۇرلى تاماق پەسىرەدى. سول ۇيىدە قىز بوز بالا جىيىنالىپ ولەڭ ايتادى. بۇيىدى، تاڭ اتقانشا ويىنايدى. مۇنان سوڭ قازاق ايلەلەرىنىڭ بىسكە «بىرىن بىرى كۈمەككە شاقىرعانى سىياقتى «سۇۋىپىرىياتىگە» دەگەن باستالادى. كەندىردى كوپىرەك جىيىنغان «بىر بايىمىشە قىزداردى كۈمەككە شاقىرادى. قىزدار جىيىنالىپ تۇسكى استان سوڭ «جىب بىيىرۋكە كىرەسەدى. جۇمىس ۇنىمىدى بولسىن دەپ، جۇمىسى قىپ وتىرىپ، قىزدار قوسىلىپ ولەڭ ايتادى. ەرنەڭگى ايتىلادى: «تۇرلى نارسىنى اڭكەمە قىلىپ سويلەسەدى.

سونىڭ اراسىندا جاڭا جىل مەن ماي مېيرام كەزىندە بوز بالالار جىيىنالىپ «تۇرلى ويىن قىلادى. قىزدار قانداي كۇيىدۇگە شىمامىز دەپ بال اشادى. «تۇرلى بىرەمدەرىن بىستەيدى، ۇقەۋ تارالغان ساپىن بىرىدەر كەمىپ كەلەدى.

كىشى ورسى.

جازىي اشىق كۇندە كىشى ورسى اۋىلدىن ارالاب قالاي تۇراتۇنىن قارالىق. اۋىلعا المىستان، اسىرەسە ناۋدان، قاراعاندا اق جاسىل اعاشتىڭ مولدىغىنا تاڭ قالاسىن. ۇيلەرىنىڭ اراسى قاشىق-قاشىق؛ «ار قايسىسىنىڭ اينالاسى تولعان اعاش باقشاسى مەن كارتوپ، قارىز، كاپۇسنا ياقشالارى. كوگال اۋىلدىڭ سانىن كەلتىرىپ كوگىلىدى قىلادى. اسىرەسە توراڭمى ادەمى. توراڭمى ۇزىن، جاپىراعى جوعارى قاراپ شىعاتۇن اعاش؛ مۇنى ۇكىمراينا قالقى وتە جاقسى كورەدى؛ بارىنەن ارتىق كورەتۇنى شىيە اعاشى؛ شىيە اعاشىمىز باقشا جوتى.

«بىز ماڭداي الدىمىزداعى شىنكى ۇيگە تۇسە قالدىق. اعاشتىڭ جاسىل جاپىراقتارىنىڭ اراسىنان كۆلەمسىرەپ كىشىكەنە تەرەزەلەرى قارايدى. باقشانىڭ «شى تاب تارا، ۇياداي. باقشانىڭ ارعى شەتىندە ەسك الدىندا ۇي بىيىسى جاس چىگىت كورىنەدى. ۇي قوجاسى راقانتانىپ قىسقاعانا ناپىن تارتىپ وتىر؛ دەم المىپ تۇرسا كىرەك. توناق جاي كىشى ورسىنىڭ ادەتى بويىمىشا جاس چىگىت بىزگە كەلىپ، ۇيىگە شاقىرادى. «چۇرىسى شاپان، سويلەگەنى جاي، اۋزىنان ناپىندا بىلاۋلاۋ سۇۋىرادى.

كىشى ورسىنىڭ ۇي سىرتىنان تاب نازا تىڭىپ سىلانغان؛ كوز امالسىز

سۇيىمىنىدى. ئۇي اينالاسىنىدا جاۋىن شاشىنىدا جۇمىس قىلمۇغۇ ئوبىسى، جاپىلىغان جانجاعى اشىق كۈن قالتالارى بولادى. ئۇي اينالا قۇم ئوككىن. مۇنىسى قىس سۇۋۇق جىبەرمەيدى، جاز وتىرغىش بولادى. ۋىگە كىرەردە باسىڭىدى كاتتىرەك بۇقباساڭ بولمايدى؛ ۋىيىتكەنى ماڭدايشاس، وتە الاسا، تاپالدىرىغى وتە بىيىك بولادى؛ بايقاماساڭ ماڭدايشىڭدى سوعىب المۇنىڭ يا سۇرىنىپ كەتمۇنىڭ وپ وڭاي. اۋەلى شولانغا كىرەسىن. بىر جاعىندا ئۇي، بىر جاعىندا كىلىت ئۇي بولادى. مەنە ۋىگە كىردىك. جاز نىسى كۈندەدە ئۇي نىشى سالىق. سالىقىندىققا نىشى مەن سىرتىنمان سىلاھان ساز دەمەۋ بولادى. كۆپىنەسە، ايلەدەر بىدەننە سۇۋ سەۋىپ، يىيىتىنى شوپ توسىپ تاستايدى. ئۇي نىشى تاپ تازا، جىب-جىيىناقىتى. كەرەگە، ئوبە، پەش، بىرى اعارتىلغان.

ئۇي نىشى كۆپ بولمايدى: بايىشە مەن بىرەكى بالالارى. ۋىكىراپاندا ەر جەتكەن بالالارى ۋىلەنگەن سوڭ اكەسىنەن دە اعا نىملەرىنەن دە بولمىنىپ نىشى المىپ كەتەدى. سوندىقتان ئۇي نىشى كۆپ بولمايدى. جاس بايىشە جىلى شىراي مەن قارسى الادى. وتىرغىزىپ بولمىپ قوناق جاي بايىشە كەشكىبەي مۇزداي سۇت اكەلەدى؛ نىشىپ شولىڭىدى باسىپ راقاتتانا، «شكەندەرگەي بويلارنا تاراۋغا جازسىن» دەيدى. باسىن مېزەپ بايىشە.

II

كىشى ورسى شەتەننەن ەگىن سالادى؛ بىراق، چاڭا ەش نارسە وىلاپ تابامىن دەمەي، انا باباسى قالاي ەكسە، بۇلاردا سولاي ەكەدى. ەگىن سالاتىن كولىگىنىڭ مەقتىسى وگىز. وگىزدى كىشى ورسى وتە جاقسى كورەدى. قارا توپىراقتى تەرەك اۋدارمۇ كەرەك، سوندىقتان ۋىكەن اۋىر ساپاندار جورگىزىلەدى؛ بىر ساپانغا ەكى ئۇش پار ۋىگىز جەگەدى. كىشى ورسى ەگىن مەن جەردى جاقسى كورەدى. جەر جىرتىمۇ ەك باسىنى كەسىپى؛ باسقا شەبەرلىك بەن از شوغىلاناىدى. كىشى ورسى ۋىمىندە قاسىق، شەگە، ارقان سىقىلىدى تۇتىمىزغا كەرەك نارسەلەردى دە كورەسىن؛ بىراق بۇلاردى ۇلى ورسى سىتەيدى.

نام زاماننان بەرى وكىراپاندا كىرە سالىمۇ بار. بۇلار كىرەنى «شۇۋما كۇۋانىمى» كىرەشىنى «شۇۋماك» دەيدى شۇۋماكتار قىرىمغا بارىپ تۇز، يا قارا تەگىز بەن از اۋ تەگىزىنە يارىپ بالىق تاسىيدى. تاسىعان نارسەلەردىن شۇۋماكتار يا ئوز اۋلىما المىپ كەلەدى، ياسىباي جارمەگكەلەرگە المىپ بارادى. شۇۋماك- وكىراپاننىڭ ساۋدەگەرى. ەلى شۇۋماكتى كادىر تۇنادى؛ سويلەسسەك شۇۋماك كۆپ نارسەلەردى بىلەدى.

سوڭغى كەزدەردە وت اربا تارالغان سوڭ جۇك وت اربا مەن تاسىلىپ شۇۋماكتار كەمدى.

جىيىبوي رودنەكتەنە

كۆرۈش .

جەر ۋستىنىدەگى ادامنىڭ جارىندان كۆيى كۆرۈش جاپ كۈن كۆرەدى . كۆرۈش ۋېيىداي ، سۈلى مان تۇەجداس ؛ ۋېراق جىلى جاقنا سۇۋىڭ كۈشى مەن وسەدى . كۆرۈشنىڭ ۋىمى جاقسى : ۋېر پۇت نۇقىمىن ەلىۋ پۇت ەگىن جىيىناپ الىۋعا بولادى .

كۆرۈش قىتايدا جىلىنا ەكى رەتتە ورنىلادى . كۆرۈشنىڭ ايداۋى ، كۈتۈۋى وتە قىيىن ساۋلىمقايدا زىياندى جۇمىستىڭ ۋېرى : باتىقنى تىزەدەن كەشىپ ۋېرۈپ جۇمىس قىلىپ ، بۇزىلعان اۋا مەن دەم الادى . قىتاي ، ۋندىستان ، جاپان سىياقتى ۋىسى جەرلەردە كۆرۈش الدەنەشە مىليون ادامنىڭ ۋېر جاعىمان تاماعىن اسىرايدى ، ەكىنشى جاعىمان ، جۇمىشىملاردىدا قىرادى ؛ كۆبىنەسە بەزىگە سىقىلىدى اۋرۇغا ۋىسرائادى .

تابىيىياتنىڭ ۋوزى ازىرئىب قويغان كۆرۈش سالارلىق سۇۋىلى باتىق جەر چوق . ونداى جەردى ادام ۋوزىنىڭ كۈشى مەن سىتىدى . كۆرۈش جايىن ەڭ جاقسى بىلەتەن قالغى قىتايلار . سۇۋىدى كۆرۈش ەككىن جەرگە ارىق بەن جىبەرەدى . ارىقتارى كەرەك كەرەگىندە سۇۋىدى جىبەرەپ . كەرەكبەسە توقماتىۋعا ئىكەيلىنىپ سىتىلگەن . سۇۋىڭ تابانى تومەندە بولسا ، جوعارى شىعارىۋ ۋىشىن ماشىيىنلار قۇرۇ كەرەك .

كۆرۈش جەر بەتىنە شىقباي يا جاڭا شەمب كىلە جانقان كەزدە ەكىستىڭ بەتىن سۇۋ جاۋىپ ، كول سەكىلدەنەپ تۇرادى . اراسىنا شىققان شوبىتەردى جۇلىپ تازارتار كەزدە ، سۇۋدى بوگەپ ەگىسكە جىبەرەي قويدى . كۆرۈشنى ورعاندا تىزەدەن سۇۋ كەشىپ ۋېرۈپ ورنىپ ، قىيىلغان ساپاقتارىن كىشكەنە قارىقشاعا سالا بەرەدى . كۆرۈشتەن ۇن تارتىپىدى ، بوتقا يا جالپاقى نان سىقىمىدى تاماق پىسىرەدى . كۆرۈشتەن اراق ، سىرا جاسايدى . تىزەدە ۋېيىداي قانداي بولسا ، كەي ۋېر جەرلەرگە كۆرۈش تە سونداي . تۇركىستاندا كۆرۈش سالادى . قازاققا ەت قانداي كادىرلى تاماق بولسا ، سارتقا كۆرۈش سونداي كادىرلى تاماق . قازاقنىڭ ياسقا جەرلەرىنە كۆرۈشنى تۇركىستاننان الىپ كەلىپ سانادى .

شاي جانا ونىڭ ازىرلەۋى .

شايدى بىزگە كۆيىنەسە قىنايدان الىپ كەلدى . بىراق باسقا جىلى جەر-
لەردەدە شاي ەگەدى . سوڭى كەزدە بىزدىڭ قاپقازدادا شاي ەگە باسنادى .
شايدى شاي اعاشنىڭ چاپىراغىنان سىتەيدى . جىلىنا بىر اعاشقان چاپىراق
ۋش رەت الىنادى . ەڭ چاقسى شاي اۋەلگى ورعان چاپىراقتان شىعادى . ۇيد
كەنى اۋەلگى چاپىراق ۇۋاق ، جاس بولادى . وسىنداى جاس كەزىندە چاپىراق
نازىك جانا بەتىندە كومىستى جىلتىراھان جۇنى بولادى . سول چاپىراقتان
سىندىگەن شايدى اتى قۇيرىقى شاي دەيدى ؛ بىراق قۇيرىقى چوقى بولادى .
چاپىراقتى ونە كۇتىپ ، ساقىقى بەن جىينايدى . كەي جەرلەردە چاپىراقتىڭ
كەكسىپ قوش بىسىن بۇزباسىن دەپ جۇمىشىشلارغا بالق سىياقتى تاماق
تاردى جەكەزىيدى . چاپىراقتى ايدىلەر جىينايدى . بۇلاردىڭ اللىندا ومراۋىندا
يا بەلەندە دوربالارى چۇرەدى . قولدارى بوس بولادى . سول قولى بەن جۇمىشى
وزىنە بۇتاقى تارتىپ ، وڭ قولنىڭ تىرناغى مەن ابايلاپ ار چاپىراقتى بولەك
ۇزىپ الىپ ، دورباسىنا سالادى . چاپىراغى مەن بۇرشىگەن جۇلەنى شاي اعاشىنا
زىياندى ، اسىرەسە جاڭبىر بولماسا زىيانى مەقتى . سونىڭ ۇشىن چاپىراقتى
از جىينايدى . سوندىقتان بۇل شاي ونە قەمپات بولادى . اۋەلگى ۇزىۋ چازىغى
تۇرى اپمەل باسىندا بولادى .

ايدىڭ اياتى ، بىۋىتنىڭ باس شەنىندە ەكىشى رەت جۇلە بولادى . بۇل
كەزگە قارى چاپىراقتار زورايىپ ۇسىپ ، بىرشىلداق بولادى . ەڭ ماڭىزدىسى
ەكىشى ۇزىۋ . ۇيتكەنى وسى جولى چاپىراق كوپ جىينالادى .

بىۋل اباغىندا ، اۋغوست باسىندا ۇشىشى ۇزىۋى بولادى . ۇشىشى
رەتتە چاپىراقتار بۇرىنغىدا زورراق جانا جامانراق بولادى . بۇلاردان ارزان
تومەن قول شاي سىتەلەدى . كەلەسى جىلى بىرىنشى ۇزىۋ چاقسى بولسىن دەپ
كەيدە ، ۇشىشى رەت چاپىراق الىنايدى .

ۇزىپ الغان چاپىراقتاردى اۋەلى قارامىنا قاراي بولەدى . سۇيىتىپ ايمىپ
بولغان سوڭ ، شى سەمىلدى توقىماغا سالىپ ، بىر تاۋلىكتى اۋاعا قويىپ اسە
باي جايلاپ كەپتەرەدى ؛ جاماندارىن تىز بولمۇ ۇشىن كۇنگە قويىپ كەپتەرىپ ،
جاۋىن بولسا تەبىتى شوتەڭ ۇستىنە قويىپتا كەپتەرىپ الادى . كەپكەن سوڭ
چاپىراقتار توڭىرقاي تارتىپ قوش بىسىتى بولادى .

سونان سوڭ چاپىراقتاردى ارناۋلى كارزىمالارغا سالىپ كەپتەردى . تەيىپ
كەتسە سىندىپ كەتەرلىك چاپىراق كۇيرەك نارتسا ، شاي ازىرلەنىپ بولدى دەپ

سەبەتەيدى. شايدى شوقتان الەب، توقمىغان شارداققا جايىپ سالقىندى. سونان سوڭ ايدلەر جاقسى چاپىراق اراسىنان كۆيگەن جاماندارىن ساباقتارىن تەرىپ الادى. مۇنان سوڭ ازىر بولغان شايدى كۆزىنىڭ تارلمى "ار" نۇرلى ەلەكتەرگە ەلەيدى. سوندا ۇۋاعىراق چاپىراقتار بىرەك چاپىراقتاردان ايرىلىپ، شايدىڭ "ار" نۇرلى سورنى شىعادى.

كۆيىنەسە شاي ساۋدە كە رە رى "نۇرلى شايدى وزدەرى ارالاستىرىپ جىبەرىپ، تىلەگەن "نۇرىن جاساپ الادى. سونىڭ "ۇشمن شاي ساتاتۇن ساۋدە-گەردىڭ شاپلارى "ار" نۇرلى بولادى.

ەسكى چاپىراقتار مەن ەلەگەندە تۇسەنۇن شاڭدا كادەگە اسادى. ولاردى ارالاستىرىپ، نىشەنە قۇم سالىپ، قاب بەن بۇۋ ۇستىندە ۇستايىدى. بۇل قۇراما نارسە جۇمساپ بوسانغان سوڭ، مۇنى "تورت" بۇرۇشنى اعاش قالمىقا سالادى، "اۋستىنن اۋىر نارسە مەن باستىرادى. مېنە وسى قوقىم سوتۇمىنان ارالاستىردىن نارسە كەرىپىش سىياقتى بولادى. كەرىپىش شاي دەپ ساتاتۇنى سول. كەرىپىش شايدى اسىرەسە كەي "بىر كوشبەلى قالىق "تاۋىر كورەدى؛ ولار كەرىپىش شايدى. "سۇت" ماي، ۇن مەن قوسىپ سورپا سەبەندە ىشەدى.

قمتايدىڭ وزىندە شايدى ەش نارسەگە ارالاستىرماي ىشكەندى "تاۋىر كورەدى. قمتايلار "بىر شۇتىم "شى الادىدا اق شاينەككە سالىپ، قاتپاينى جاۋىپ، "ابدان شىعارادى. سونان سوڭ قانتىسىز، ەش نارسە قوسىپا ىشەدى ونىڭ ورنىنا "بىراق قمتايلاردىڭ قايناتقان "شايبى "دامدى، قوش "يىستى بولادى. قمتايدى بىرەسەيدە ەش كىم "شاي قايناتالمىيدى دەسە بولەانداي.

الەۋودان

كۆزدەم.

سەننەبىردىڭ باس شەنى. كۆزەم مەزگىلى تاپانپ قالدى. ەل نىمباي كوشىپ جەرى وت، سۇۋى مول بۇرىنسى وزدەرنىڭ كۆزەپ جۇرگەن مەزىمىدى قۇدىقتارىنىڭ باسنا، قوسسوردى جامالاي قونعان؛ ۇلكەن ۇيلەرىن تىككەن؛ اسىمىپ-ۇسىگىپ كۆزەمگە ازىراەنپ جاتىر.

سەننەبىر باسى. مېمىزام شۇۋاعى. كۇن اشىق، تىق، ادەمى. قونعالى ەكى كۇن "وتتى. جۇرتدا "الى" تىننم "دوق: ەركەكتەر نىڭ مەن مال وركىمىزىپ، سۇۋارىپ بولىپ، جالانكاشتانىپ، قۇدىق قارىۋعا نىمىسەدى؛ وپلارى كۆزەمگە ۇۋ مولايمىباق: جەتپەسە قايقا قۇدىق قازىپ يار شىپ جۇرىۋىگە كۆزەم باستالغان

سولك قول تېمىيىدى. ايللەر، قىز، كەلىنشەكتەر دالادان تەزەك، تۇپىلى سىقىلدى وتىنداردى جىيىناپ مۇي الدارىنا مۇيىپ چاتىر؛ وتىندى كۆيىرەك جىيىناغان قاتىن باسقۇلاردان-كۆرى مارقايىڭقىراب مۇجۇر. مالشىلار، شالدار ئويلاردى چاقىن جەردەكى اق كۆلدەن ئوعىنىۋعا ايداب كەتكەن.

ەركەك ازامات ادامى جوق دوسەكەك اۋىلىدا قاراب وتىرماي تىرىشلىك قىلىپ چاتىر؛ قىز، قاتىن. كەلەن-كەيىشكتەرىنە شەيىن جەڭىل كىيىنپ شالبار-لازىب الىپ قۇدىق، قازىۋدا.

دوسەكەك اۋىلىنىڭ قىز-قاتىندارى قۇدىقنى ەركەكتەن دە يەتەر قازادى دەسەدى باسقۇلار. ول ئىراسدا بولار؛ ەركەكتى اۋىلىدان قالمايىمىز دەپ قاتىنى قىيىمىلداسا، قىيىمىلداردا. مۇشۇنى كۈنى سۇۋ ابدان مولايدى، قۇدىق قازىلىپ مېتىنى، دوسەكەك اۋىلىدا قۇدىقنى دۇرىستاپ بولدى. سول كۈنى اق قاتىندار مالشىلارنىڭ ازىرلەپ قويغان بەس تۇپە وتىنى قۇلانتى.

ەرنەك تۇرا جۇرت ەسەك الدىنان، قوي قىرقانۇن جەر قىرشى باستادى. جەل داۋىل بولما دەپ ساقىتىق بەن جۇك، استىق سىقىلدى نارسەلەر اۋىل قونغانداق بۇرىن قىرمان ورنىنا چاعالاي جىيىلغان. الدىڭغى كەزەك قۇيىنىڭ باسى بار چاكەك اۋىلىنا كەلدى. ناك مەن-اق كۆزەم الانۇن اۋىلىنىڭ قۇيى بىرىلىپ كۆگەندەلىپ چاتىر؛ تۇس-تۇسىنا قىرىقتىن الىپ قىرىقتىشىلاردا كەتىپ بارا چاتىر. مېر ازدان سولك كۆرىلىكەتىپ كۆتەرە سوققان ساباۋ داۋىسى سوردىڭ باسىن چاڭقىرىقتىردى.

ساباۋ داۋىسى شىققان سولك قىز، قاتىنداردا ساباۋعا كەتتى؛ شاشمۇ مۇشۇن تاباققا قۇرت مايلارنى تولتىرىپ كەمپىرلەردە بۇكشەڭدەپ استى. قۇرت قاچاپ، ماي چالامدى كەلگەن بالالاردا كەمپىرلەر سوڭىنان شۇبىرىپ بارادى. قىرىقتىق شىلارغا كەلگەن كىسىلەر «قىرقار كۆپەيسىن!» دەيدى، ۇيگە ساباۋشىلارغا بارغاندا «ساباۋ ناسىسىن!» دەيدى. بۇلارغا «پىنسىن!» دەپ جاۋاب قايرادى.

بالا شاعا، كەمپىرلەر مۇن جىيىناپ قاپقا تولتىرىپ ساباۋ بولىپ اتقان ۇيگە مۇيىپ مۇجۇر؛ شالدار مېر شەنتە قىرىقتىق قايراۋ مەن بولىپ وتەر؛ ەركەك ازاماتتار قىرقۇۋدا؛ كىم قويدى كۆپ تۇرغىزدى دەپ باسەكەلەسمۇدە؛ اندا، ساندا قىرىقتىق تويدىڭ مېر جەرىن چالاب كەتسە، قۇيىشلار تۇكىرىپ-تۇكىرىپ تۇز، اشمۇداس سىقىلدى نارسەلەردى سۇيىپ قويا بەردى. كۆگەندى مېر چامىنان بوساتىپ، قاينادان تولتىرىپ، بوساتىباغان چامىنداغى قويلاردى چاڭغا كۆگەندەلگەندەردەن بۇرىن قىرىقتىق جىمىرەدى؛ ول وتىنان قىلماسىن دەگەن وي. قىرىققان كەزدەدە قوي اراسىندا تەككەك ساقىتلادى.

اندا، ساندا تاباق-تايىق ماي سالغان تۇرت، قىمىز كەلگەندە عانا مۇس ۋاقىتقا جۇمىستى توقتاتىپ تاماقتاناب الىپ تاغى بىكە كىرىسەدى، تۇس اۋغاندا مال سويىلىپ، تاي قازان مەن تۇلى بوقا اسىلىپ چاتىر.

ۋىگە كىرسەڭ تولغان قىز قىزىن چاغلاندى ۋە تىرىپ چۈن ساياۋدا. چۈمىس قىلىپ ۋە تىرىپ ۋە تىرىپ، ۋىساب ۋە تىرىپ چۈمىس ئىستەيدى. ۋەن چۈمىسقا كەلەر. كەمىس چوق. كۆپىرىتىپ ساياغاندا چىر قىزىڭ ارىنمان دۇدالانىپ چۈن ئۈسۈسە، باسقارلار «كۆپەيىڭ ساقالدى بولادى» ەكەن دەپ كۆڭىگە كۆتەرەدى؛ چىرىن-چىرى قاجاب كۆلۈپ رىتمىغاندا چىر ساياۋ چۈن ئىنىپ قالادى. كۆلۈكى ارىنمان ەداۋىر ۋاقىت چايلانىپ چۈن سالىپ ۋە تىرىپ. ۋىگە چۈن ازقلاپ بالا كىرەدى. بالانى ئىدىپ شاقىرىپ ئىنىپ، قىزدار دالادا ۋە چامىپ چۈرگەن قىلام قاس دەگەن جەڭگەسىن الداب شاقىرىپ ئىنىپا اينالادى. بالا يارىپ اعم سۇۋىسىن چىشىپ كەتسەن دەپ شاقىرىپ چاتىردەپ، ئالماق سى ۋىگە ئىنىپ كەلەدى، قىلام قاس قۇۋ؛ ەسكەن ۋە تىسەدە، ئىلگىرى چۈرەيدى، ەسكە الدىندا تۇرىپ قىمىز چىشىپ كەيمەن قايتقىسى كەلەدى؛ ەسكە يۇرۇسىندا ۋە تىرىپ بىرەۋ اڭلىپ ئۇر؛ كۆتۈرىپ اكلەپ غوردىڭ الدىغا شىعارادى. ئور الدىندا ۋە يارداي اق، كۆيىپ كەتسەن دەپ قورۇققان كىسىدەي قىلام قاس تىرىپ كەيمەن قاشىۋا اينالادى؛ قىز-بوز بالا چىرىمەيدى؛ ۋىڭىڭ يەسى كەمپىر كەلەپ چىرىپ چىرەدى. باسقا قاتنىدار قىلام قاسقا بولسىۋا ۋە تىرىپ دە تورگە شىعارادى دەپ قورۇقۇدۇ. ۋىساب دەم ئىستى، ئاغى چۈمىس قىزادى.

كەشكە اينالادى مىڭغا ئارتا قويدى ۋەن ەكى، ۋەن ۋىش قىرىقتىشى قىرىسا، بولادى. ۋىلگەن ۋىڭىڭ ەسكە چامى تولغان ۋىڭىۋى ساياۋسىز چۈن، ئور چامى ادەملىپ چىنالىغان ساياۋلى چۈن. ئوي قىرىقىلىپ بولار الدىندا بەستەن، ۋەنمان، چىرىمادان بولەك-بولەك كۆگە دەلگەن چۈنسىزدەۋ ساۋلىق بەن ئوقتىلار. بۇلار قويسىز ۋىلەردىڭ قىرىقىپ ئورۇنغا قويدىغان قويلار. انداساندا سىرتقا شىعىپ بايىشە ۋىڭ چۈندەس قويلاردىڭ چۈنن بىرىۋگە بولەك قاپقا تىغىپ الادى؛ چىراق، بالاسى بۇراڭ تۇۋادى دەپ قوشقارلار چۈنن بىرىۋگە المايدى. ەت چەپ، بوتقاغا ئويغان سولڭ ەركەكتەر ئاراسادى. چۈن ساياۋغا بوز بالالار قالادى؛ چىرىپ چايلانساياۋ شىلاردا ئارايدى. ەرتەڭ باسقا ۋىڭىڭ قويدى قىرىقلادى.

كەشەكى ۋىڭىڭدا ەرتەڭ ئورسا ئاغى چىر چامىن ساياۋ، چىر چامىن شىباقى داۋىسى شىعادى.

كىمىزگە ارناپ ئىستەلگەن ەندى ەكى قازات شىيدى ەندەستىرىپ، ۋىشئارغا ئاغى ەكى شىيدەن چايلان، ەكى جەردە ەكى شىباققا شىبەر كەمپىرلەۋ ايلەنەر، چىر تىزەلەپ ساياغان چۈندى چۇتالاب چىشىپ-چىشىپ ەتكىزىپ شىباقىناب ۋە تىكىن سولڭ، باسقا قاتنىدار شىباقىناب چىرگە ئىسى سۇۋىسەۋىپ، شى مەن شىبىرىشقىناب ۋە مالاتىپ ئۇر. شىباقىناب چىر بەنى بىتكەن سولڭ، ەكىشى بەنمەن شىباقىنابى،

ۋاستىكى بەتمەن جىيىناپ قويىپ، استىكى بەتى شاپاقتالغان سايىمەن جايىم، قوسىپ دوكلاتادى. شاپاق بىتكەن سوڭ، شىي ۋاستىمەن ئاغى ئىسى سۇۋ سەۋىپ، پىر از مەزگىل تەبەدى كىيىز تەبىۋ دەگەننىڭ مانىسى كىيىزدى شىيگە وراپ المىب شىي سەرتىنەن ارقان مەن شاندىب، ارقاننىڭ ەكى ۋەشەن ەكى كىيى ۋاستاپ تۇرىپ، باسقۇلارى اياغى مەن نەۋىپ دوكلاتىب، كىيىزدى پىستىدى. كىيىز شىيىسىز ۋاستاغا كەلىپ بىسىقان سوڭ، شىيەن شىعارىپ، ۋەشەنەن وراپ، جىر- تىلىپ كەتەسكە، ار جەردەن بايلاپ، بىلە كەتەيدى. ەركەك ايل قاتار جۇگىنىپ وتىرىپ، بىلە كەتەرىپ، الدىنا جەلپىش بايلاپ المىب، كىيىزدى بىلەگى مەن باسا بەردى، بىلە كەنەكى ۋەشەرت، ار جەردەن باسىپ المىب، كوتەرىپ تاستاپ،

50 نىشى سۇگەرەت: كىيىز نەۋىپ جۇرگەن ادايلار.

قايتادان بىلە كەتەيدى. كىيىزدىڭ ەكى شەتى اۋسىپ كەتەسكە، كى باسىندا كانىكى كىيىلەر بولادى. كىيىز، ابدان پىسىقان سوڭ قايتا جازىپ، ەشەن وراپ باسادى؛ ەشەن شىعارادى. كىيىزدىڭ ەشەن پىر نەشە رەت اۋدارىپ بىلە كەتەگەن سوڭ بارىپ، قارپىيدى. قارپىردا اۋەلى شۇۋدا جەب بىن ۋەشەنەن قاب سىقىلىدەن تىرىپ تىگىپ جۇپ - جۇپ بولمىپ وتىرىپ، التى سەگىز ادام پىر دىگەرى، پىر كەيىن كوتەرىپ تاستاپ وتىرادى. نەشە پار بولسا، قارپىعاندا سونشا بۇرىش تۇسىپ وتىرادى. قارپىپ بولغان سوڭ بارىپ كىيىزدى پىسەردى. پىسەرىۋەدە گەنمىز: كىيىزدىڭ ۋاستىمەن ئاغى سۇۋ سەۋىپ، قايتادان ۋەشەن، كەسەسەن بىلە كەتە. كىيىز، ابدان قايراقشا بولمىپ پىسىقان سوڭ دالاعا المىب بارىپ جايىپ كەتەردى. كىيىز باسىلىپ جاتقاندا شاپاقشى كانىكى قاتىندار كىيىرمەي بوساعان شىيگە جۇنەن شاپاقشا بەردى. كىيىز باسقۇلادا قىز، بوزبالا ۋەشەن تاستاپ،

مايدى. قارىپب وتىرعاندا قانتىراق بىلاقتىروب ھېرىنىڭ ۋىستىنە ھېرى كىمىز جاۋىب تاستاپ وتىرادى. كۈنىدە التى-جەتى كىمىز باسپ شىعارىلادى.
 قازاق ازاماتتارى سولنى مەن ويناپ جۈرە جۈمىس ھېتىروب، جۈمىسەن بىتتۈرە ھېتىروب ويناپ جۈرەدى. كۈزەم كەزىندە جۈمىس اۋىر دەپ قاپاھەن شىمتقان چاس بولمايدى.

رەسەيدە جۇنەن نە دستەيدى.

قازاق جۇنەن كىمىز باسادى، قاب، شەكەن، باۋ توقىدى، ارقان سەدى.
 رەسەيدە جۇن مەن باسقاراق پايدالاندى.
 قويدىڭ ۋىستىنەن يا بىلەنەتۈن تەرىنىڭ كەسىلگەن شەت-پۇشپاعىنان كەسەپ
 ھالەن جۇنەن نە رەسەيدە جۇنەن قىتەنەن ھالەن تەرىنىڭ شەت-پۇشپاغىنان

51 نىشى سۇگورد: تەرىنىڭ جۇنەن قىتەنەن جاتىر.

جەلىم قايناناتۈن زاۋىنتارغا چىبەرەدى. تەرىنىڭ شەت-پۇشپاغىنان، قويدىڭ ۋىستىنە-
 نەن قىرەپب المنعان جۇندى اۋەلى ساياپ، ۋىستىنەن جازادى. ۋىستىنەن جۇندى
 قازاقشا ساپمايدى، ناسقا بىرەتەن ساپمايدى؛ ساياۋ بىرەتى بۇلاي بولدى: كەرەكە-
 ھەردىڭ قاسى سىياقتى بىمەك جاق بەكىتىلدى. جاققا بىلغارىدان، تەرىدەن تاسبا
 ئارتىلىپ بايلاندى. سوندا ۋىزى كەرگەن شەك سىياقتى قۇرال شىعادى.
 جۇندى تاسبا جاقىن سالادى. ساياۋىش ھېر وقناۋ مەن تاسباۋى ۋىستا، كەرىۋلى
 تۇرغان تاسبا دىرىلدەپ جۇندى ساياپ، ۋىستىنەن جازادى.

سايبالغان جۇندى جالپاق كىزەپكە سالىپ، سال عانا بۇركىپ، قۇزى بىرەك
 وتتاۋ مەن كەزىپ ۇستىدە جۇمىساق كىيىزدەي بولغانشا باسادى . جانا باسقاندا
 ەتىك تۇرىدە سالىپ باسادى . بىراق، كەرەك شاماسىنان ۇلكەن قەلادى . سولاي
 ىستەلگەن ۇلكەن ەتىكتەردى نىسى سۇۋعا مالادى . نىسى سۇۋدىك اسەرىنەن
 ەتىك ەندى كىشىرەيەدى . سونان سوڭ كىيىز ەتىكتى جۇۋىپ، نىقىلاب، قول
 مەن قورس - نومەن چازىپ، قالمىقا كىيىگىزەدى . سونان سوڭ كەيتىرىپ،
 تازارتىپ بازارغا ساتادى . وسىلاي ىستەلگەن كىيىز ەتىكتى بايپاق دەيدى .

52 نىشى سۇگىرەت : جۇن ساباۋى ، بايپاق باسۋى .

بايپاقتان باسقا جۇننەن قولعاپ، شۇلىق، سەرتنان كىيەتۇن كۆيلەك توقىيدى .
 بۇلاردان باسقا جۇننەن نومەن قول «ورس ماۋتى» دەگەن ماۋتى توقىلادى .
 ورس قالقىنىك قولدان ىستەگەن ۇرشى جانا ورمەك اعاشى بولادى . سول
 قۇزالدازى مەن جۇندى ىيىرىپ، توقىيدى . سونان سوڭ بارىپ جۇۋىپ، كەيتىرەدى .

جەلىم قالاي جاسالادى .

جەرقازىپ، شىمەن كەرىپىشتەن ۇلكەن پەش سالادى ؟ پەشكە ۇلكەن تەمىر
 قازاندار قوندىرادى . مېيىسالى : قازاننىڭ قىيمىيى سالىنى سىياقتى بولادى . نەرنىڭ
 قىيمىمەن، نىكەلسىيايتۇن جۇندى، مالدىك سۇيەگەن قازانغا سالىپ قايناتا بەرەدى ؟
 ىمىر كەزدە لگى نارسەلەرى قايناى - قايناى ورمىشىكنىڭ سار سۇۋىنداي قويىۋ

نارسەگە اينالدى. قايناپ ئويۇنلانغان سوڭ اعاش ۋىسكىلىرىگە بولمىش قۇيادى؛
سوندا تۇرىپ سۇيىدى.

سۇۋىنغان سوڭ جىلتىر ۋىيىغان سورپا سىقىلىدى بىر كىلىدەك نارسە بولادى. سول
ۋىيىغان بىر كىلىدەكتى نانشا تىلىم-غىتىلىم قىلىپ كاسىدىدە، اۋسەقلىدى تورغا

53-بىشى سۇكېرەت: خەلەمى ۈلكەن قازاندا قايناتىپ جاتىر.

جايدى. كەبىتىرىۋ ۋىشىن بۇل تورلاردى ئويىنىڭ استىنداعى سىرىقتارغا جايدى،
كەكەن سوڭ خەلىم بەلب، بازارغا ساتىلىۋىغا چىبىرىلىدى. تۇرمىستا خەلىم كۆپ
ۋىستالدى. خەلىم قىيىنقىن قىيىن قۇقىمدار مەن جەردى وگدەندىرەدى؛ تەرى،
چۇن سىياقتى قالغاندارىنان كۆك بىياۋ جاسايدى.

تەرى بىلەۋ.

سالقىن سۇۋىقى جاتىردا ادام بالاسى تور، بىشىك كىيىمى تۇرالمايدى. ول
كىيىمدەر مال مەن اڭنىڭ تەرىسىنەن سىتەلەدى. تەرىسى ۋىشىن جىلىغا نەشە
مىلىيون اڭدار ولتىرىلەدى. اڭنى مەول جەر سىبىر-سىبىردە خەلىمى اۋلادتۇن
اڭنىڭ سەبى جوق كۆپ. بۇرىن ورسى تۇكەل شەت مەملەكەتتەردە، تېرىم
چارمەنكىسىگە كەلىپ اڭ تەرىسىن الىپ ساتاتۇن ەدى. تەرىسى ۋىشىن قىشا

اڭا ولىمبولە، ئۇنىڭ مېندان كورمۇكە بولدى. 1910-يىلى تېرىم جارىمە ئىككىسىنىڭ
سالىمغان تەرىپىنىڭ سانى:

- تۈلكى-250050،
- قويان-1760000،
- كۆۋنەيتسا-101000،
- سابول-19557،
- قاسقىر-9900،
- ايىۋ-1000،
- اق تېمىن 100000،

بۇل جالغىز تېرىم جارىمە ئىككىسىنىڭ ساتىلغان تەرىپى؛ بۇتەن چەر ۋستىنىڭ مۇنان
20 تەرەپ تەرىپى ساتىلدى دەپ شامالاسادى. سونىڭ بىرىن تەرىپىنىڭ بولسا
تام بالاسى قىرىپ وتىر.
ول تەرىپىنى بىلەيدى، بىلەپ بارىپ كىيىم قىلدى. قازاق تەرىپى بىر تۇرلى بىلەيدى،
وزگە جۇرت باسقاراق بىلەيدى.

54-بىشى سۇگەرەت: مېي. مالىنىڭ سىغىمى، جايلىمى، ۋۇقالانىم جاتقان تەرىپلەر.

قازاق كۆپىنچە مال تەرىپى بىلەيدى. تەرىپى ئۈەلى مالغا سالىپ جاتقىزادى.
مالداپ اېران سۇنكە ارالاستىرىپ، اعاش سامارغا قۇيغان كەبەكتەن، ۋننان
ستەگەن بىلامىقتى ايتادى. تەرىپىنىڭ قالىڭ-جۇقالىمغا قاراي مالدا جاتىۋ
مەزگىلى تۇرلىشە بولادى. ماسەلەن قويان تۈلكى سىياقتى جۇقا تەرىپلەر بىر
كۈندە مالدا شىعارىلادى. قالىڭمىراق تەرىپلەر، ماسەلەن، قويدىكى بىر
نەشەكۈن جاتقىزىلادى. مېرى قارانىڭ تەرىپى بىرەكى جۇمادا جاتادى. جۇقا
تەرىپلەردى مالغا سامارغا سالىۋىڭ ورتىغا كوكەت جاعىغا مالما جاتىپ بىلەيدى.

ئىسىمىگەن سوڭ تەرىپى چايدى كەپتەردى؛ كەسكىن سوڭ تەرىپى قول مەن
 ۋۇقلاپ چۈمەساتادى. سوڭنىڭ ارىنىن بارىپ كەلى-سەب سىياقتى نارسىنىڭ ۋىستىنە
 جۇدىن ئومەن ئاراتىپ سالىپ سۈرگى مەن سۈرەدى. سۈرگەندە كەت چاغىغا
 كۆيدۈرىپ ۋىتتاغان بورچاغاىدى. كەسكىننى ئابدان ئالتىپ بولغان سوڭ تەرىپى
 قانداقدا بولسا، ئاينىدان ۋۇقلاپ چۈمەساتادى. تەرىپى چۈمەساتا بولغان سوڭ جۇدىن
 ۋىستىنە قاراتىپ قويىپ، ەپتەب ساياپ، جۇن اراسىنداغى لاس نارسىلەردىن كەتتەردى.
 جۇن تەرىپلەرگە مالماڭ ورنىدا سووپا جەرماي چاغىغا ئى قىلادى. بىراق،
 ئىدا تەرىپى شىكىلىم بولادى دەپ، تازاق بۇل ئادىس بەن تەرىپى كۆپ بىلەنمەيدى.
 بىلەن شىتقان سوڭ تەرىپى افتاي يا تون قىلادى، بولماسا ۋۇ چاغىن بويلايدى،

ئىسىمى سۈكۈمەت: سۈرگىلىپ، سىقىلانىپ، ۋۇتالانىپ خاتقان تەرىپلەر.

ئۇل كىيىمى قازاق كۆپىنەسە تومار بويلا مەن بويلايدى. تومار بويلا دەپ
 ئىشىدا ۋۇ جەرگە شىتقان ۋۇنىدا ۋۇ شى ساياغى بار، شۇنىڭ ئۈستىن ئىتادى.
 بويلا ۋۇ شىبەسەن دەپ شىمە ئىشۇداس ارالاستىمادى.

رەسەيدە تەرىپى بىلەۋشى ورنىدا بولادى، دەرىپى ۋۇلەر سالمايدى. ولاردى
 ئى زىۋىتى دەيدى، ئى زىۋىتى دەگەندە، ئىمىز ۋۇنى 8، ەنى 7، بىيىگى 8
 ارىنىدا ئورت بۇرىشى جاي بىر ۋۇي. ۋۇنىڭ جومارغى چاغىدا ۋۇنىڭ
 ۋىستىنە ەكى ۋلكەن بوشكى سىياقتى كەسەك ورناتىلادى. تەرىپى بىلەنمەن
 كۆلەنەن كەرمە اعاش قويىلادى. ەدەندە تەرىپى كەپتەردىش پەشى بولادى.

تەرنى بىلاي بىلەيدى: كەسكەن تەرنىنى الگى كەسبەكتىڭ بىرەۋىندە ەكى كۈندەي سۇۋلايدى. سونان سوڭ جۇنەن استىنا قاراتىپ تەرنىنى كەلدەك اعاشنىڭ ۇستىنە جاۋىپ، شالغىنىڭ سىمىغى مەن تەرنىنىڭ كوك ەتن، مايمىن لاس نارسەلەرنى تازارتادى.

مۇنان سوڭ تەرنىنى ەكىمىشى كەسبەككە سالادى. ەكىمىشى كەسبەك مالما دەپ اتالادى. بۇل كەسبەكتىڭ بىشىندە دوز بىن ارلاستىرغان ۇن بولادى، ۇزى اششى بولادى. تەگىس ەي بولسىن دەپ، كەسبەكتە تۇرغاندا تەرنىنى مالشىلاپ بىشىنە ۇسۇپ اپاقبىن ارلاستىرىپ تۇرادى. بولغان تەرنىنى قول مەن ەيتىپ سىغىپ، جوعارغى بىلگىش اعاشتارغا الەپ بارىپ جايادى. كەسبەك تەرنىنى ۇڭ جاعىن سىرتىغا قاراتىپ، ارناۋلى ەيىر بىمەك نارسە مەن سىقىلايدى. سونان سوڭ باياعى سۇرگى مەن تەرنىنى تاغى ۇسۇرىپ تازارتىپ، جۇمىسازادى. مۇنىڭ ارتىغان تەرنىنى مۇقالعان پىشاق بىن تاغى وگدەپ، جۇنەن تازايدى. ەك سوگىنان تەرنىنىڭ وڭ جاعىن «لەپىكئۇاس» دەگىن بىشىنە اشىمۇداس قوسقان نارسە مەن اعارتادى. سونى مەن تەرى بىلەنەپ ەزىر بولادى، كەيىنە قوي تەرنىلەرنى بويلايدى. بويلاۋ بۇلاي بولادى: تال قابىمىنىڭ سۇيۇتا باتىرىپ، ارتىغان ۇڭ جاعىن بويلايدى، سونى مەن ەيىشىنىڭ جۇمىسى بىتەيدى.

بىشىلەر كۈننە نوگكەرسەن بۇرىن 14-15 ساعات قىزىمەت قىلاتۇن ەدى. ەي زاۋىتىنىڭ ەسى وتە جامان بولادى. ۇشى اسا نىسى بولادى. نەگە دەسەگىز سۇۋلانغان تەرنىلەردى ۇي بىشىندە كەبىتىرىۋ كەرەك. اۋاسى باس اۋىرتادى، شاڭ، لاس بولادى. بىشىلەردىڭ ۇستىنىدە دىستانغان باسقا كىيىم بولمايدى. مالما تەرى مالشىلاغاندا تەرداي ەلاكاش دا جۇرەدى. نوگكەرسەن بىرى جۇمىسىشلا 8 ساعاتدان ارتىق كۈننە جۇمىس قىلەيدى. ەي زاۋىتى سىياقتى ورىنداردا وناندا گەم جۇمىس قىلادى. «كەگىس ۇكىمىتى ادام ساۋ- لەمىنا زىيان دەپ ونداي جەرلەردە ۇزاق جۇمىس قىلمۇغا قوسايدى. بىشىلەك رەسەيدىڭ ەر جەرىندەدە بار. ەيمراق وتە مونتە كوپ جەرى ۇنلا دەمىر، نەجەگورود، پەرىم، كازۇر، پولاتا، شىرتىمىكوب، تامبوپ كۇبىرنالارى بولادى. تەردىلەر تۇر تەرنىنى بىلەگەنمىن باسقا، تەرنىنى تاكتاپتا الادى. تەرنىنى كەرەكتى تۇسكە سالىپ بويىدى. كەرەك تەرنىنى ساتادى. بۇل سىقىلىدى كەسبىتەر كىيىمىسە نەجەگورود كۇبىرناسىنىڭ ارزا ماس كىفاگىنى دەگەن، الا نىس كۇبىرناسىنىڭ كىر كىيىم دەگەن ۇيەزدەرنىدە كىيىپ تەگىس بولسىن دەپ ەيتىپ تەرنىنىڭ ەيىنەن كەيىدە قىرقادى. جۇمىساق بولسىن دەپ قول مەن: كەيىنە قانتى قىلدارى جۇلمىپ تاپىنارى. قوبان تەرنىسىنىڭ وكى جۇقا بولغان سوڭ، جىرتىلىپ كەتەدى دەپ سىقىلامى ئەك قول مەن ەيتىپ عانا ۇۋەلايدى.

بۇلغارىنىڭ مۇشۇ

ەتىكىشى وتىرعان جەرىنە اعاش قالب بەن بۇلغارىنىڭ بىر جاپىراق
كەسىنىدىن قالدىرىدا ءوزى زىمىقتاين دەپ كەنىپ قالدى. ەتىكىشى قورەنە
ئۇسەبەرگەندە قالب بولغارى مەن تانىقسى كەلىپ:
قاي چاقتان كەلدىڭ؟ نىسىڭ چاقى ەكەن، دىدى قالب.

نەسەن سۇرايسەن! مۇندا كەلمەستەن بۇرىن كەزىبەگەن جەرىم جوق، دىدى
بۇلغارى، اۋەلى مەن جاۋن مەن سۇۋىقتان قورەپ سىمىردىڭ قىزمەتىدە بولىم.
سونان سوڭ نە بولغانىم وزىمىڭدە سەمەدە جوق، ايتەۋىر زاۋىتقا كەلگەنىمدى
بەمەن. شىرىمەسەن دەپ مەنى مىقتاب تۇرىپ تۇلا بويىمدى اشىتىپ تۇردادى،
سونان سوڭ سۇۋعا سالمىپ بىلبىراتىپ تازارتتى. مۇنان سوڭ ەكى مىقتى كەسى
قولى مەن جۇمساتامىز دەپ مەنى زۇتالادى. مەن كەلىپ تۇرىپ سەقىرلاپ،
شۇۋىلاسىم. قورىققاننان جۇرەگىم جارلىپ، تۈز-تۈز بولۇپ ايرىلىپ قالارما ەكەن
مەن دەدىم. سوندا ايرىلا قويغانىم جوق. اقەرىندا مەنى مەن ەش كەمىنىڭ
نىسى بولماي، جايدىما تاستادى؛ قورقىنىشىمنىڭ بىرى بەتكەن شىعار دەپ بىلدىم.
جوق، مۇنىم قانداي ەكەن. كوپ كەشىكىبەي الىپ بارىپ مەنى اپانداغى سۇۋعا
سالدىدا جىمىردى. سۇۋعا نىزىم قوسىپ قويغان ەكەن. سول اپاندا اتتاي بىر
جەنى چاتتىم. اپاندا جاتىمۇ ماغان وتە سۇيىكەمسىز بولسىمىنا نانسىگىيا؟ تۇلا بويىم
بىرشىب بوساپ، جۈمەساب كەتتى. الم قۇرىدى. ونەمەن دى تۇرعان جوق،
نە پالەلەر الدىدا ەكەن؛ اپاننان شىعارىپ، بىر كەلدىكىنىڭ ۇستىنە ەت
بەتەمەن سالمىپ وتىبەتۇن جوكەر پىشاقتەن قۇيقا تامبومىدى شىمىرلاتىپ سۇرە
باستادى. بارلىق تۇگىمىدى قىرىپ الىپ تاستادى. تازدىڭ باسىنداى چىپ چىلتىر
بولدىم. جۇتەمەن ايرىلىمۇ ماغان وگىي بولغان جوق. وتكەن كۇندەردە مەنىڭ
بويىمدى چىلتىپ سۇۋىقتان تۇرعان دوستارىم ەدى عوي. سونان سوڭ مەنى
مەندەي باستادى.

مەندەي باستادى دەيسىڭبە؟! دەپ قالب شوشىپ كەتتى - ياپىرماي نە
دەگەن كەسى قورقارلىق سوز. مەندەۋ دەگەن نە نارسە؟
مەندەۋ دەپ مەنى ايتادى ەكەن: مەنى ۇلكەن كەسپەككە سالدى، شىنە
مەننىڭ قايمەن تاسنى ۇسىمە سۇۋ قۇيدى. كەسپەكتە مەن بىر ناشە اي
چاتتىم. مۇنان سوڭ مەن مەرسىنداى جۇمسادىم، بەكەلدىم. مەنى ەندى تومردە
شىرىمەيدى دەسەدى.

ال، ونان سوڭ نە بولدى؟ دەپ قالب تاغى سۇرادى

ۋەن سولۇ مەنى اۋاغا قويىپ كەپتىردى. نىغزىدالسىن دەپ اعاشى ئوقىباق بىن كەلىپ ئوقىباقتادى. شەننىدا قاراڭغى كەسپە كىنە كوپ جانىپ *ئىشىم دەسقىز ئىننىڭ اردىنان تازا اۋاغا شىغىپ سەرىك - ، بويمىم جازىر - ، كوڭلىم كوتەرات قالدى. مۇنىڭ ارتمىنان مەنى *بىر وندا *بىر مونداناسىدى، دامىل بەرمەدى، اقرىندا ساغان ئونقا زىل كىلدى.

مەنىڭ *ئىسىم ساغان ۋنغانىنا قۇۋانامىن. ەندى ەكەۋمىز كۇپىر كەلسەب بل قاسىقتاي بولدى ئىنىش ئۇرارە زدەيمىن. قورقىنىشىمنىڭ *بارى ونسە كەۋرەك. دوستىم، سەن بىلمەي وتىرسىن! دەدى، قالە - ، ەرتەڭ سەنى پىشاقىمەن *ئىلەر، شەكە مەن شەكەلەي باستايدى. سونان سولۇ سەنى اياقا كىيە - الە كەزكە لگىن جەردى كەزدىرەدى. بۇلغارى قالىبىنىڭ مۇنىسىنا جاۋاب بەرمەدى. ە قىزاق *بىر كۇرسىنىپ، بولاشاقى ۋە مەرىن ويلاپ قالاڭ قىياغا باتتى.

جەردەن شەققان كويىلەك.

*ئانى دەگەن قىز بالا اكەسى ەگىستە جىلتىراغان ۋۋاق دانىەرەدى ۋۇستىل شاشىپ جاتقانن كورىپ، سۇرادى: - ئانە، ونى سەن نەغىب جاتىرسىن - دەپ. - قىزىم باشىن ەكەۋىڭكە كويىلەك *وسىپ شىققىن دەپ، كەننىم سەۋىپ جاتىرمىن. *تازىي ويغا قالدى: ۋە مەردە ەگىستىكىنە كويىلەك *وسىپ شىققانن كورگەن ەمەس.

ەكى جۇمادان سولۇ سالغان مولىدە كىلەك بىتتىن جىپىك سىقىلدى ماپ - مايدا جاسىل *شوپ جاپتى. سوندا *ئانىي ويلادى: مەنىڭ كويىلەگىم ۋسىنداى جاسىل بولسا جاقسى بولار ەدى. دەپ: *ئانىيىنىڭ اجاسى مەن اعاسى، اپالارى مولىدە كىكە *بىر ەكى ئوت كەلىپ، اراسىنداى جامان شوپىمەرىن الىپ ئاستايدى؛ كەلگەن ساپىن ئانىيىگە: «كويىلەككە وتە جاتسى بولادى، - دەۋشى» ەدى.

ئاعى *بىرەكى جۇما ەتكەن سولۇ مولىدەك ۋسىتىدەكى *شوپ ۋزايىپ، باسنا كوگىس كۇل شىقتى. سوندا *ئانىي ويلايدى: «*بىزدىك باشىن جاننىڭ كوزى ۋسىنداى كوڭ، *بىراق ەش كىمىنىڭ ۋسىتىدە مۇنداي كوڭ كويىلەك كورگەنم جوق» دەپ.

كۇل قۇۋارىپ *تۇسىپ قالغان سولۇ ۋرىنىنا جاسىل ياس شىقتى. بۇل باھىتار سارعاپىپ، كەبىكەن سولۇ، ئانىيىنىڭ اجاسى مەن اپالارى كەلدى. كەننىمىدىك *بارىن تامىرى مەن جۇلمىپ الىپ، باۋ بايلاپ، كەبىنرىكە كۇنگە جايىپ قويدى. كەننىم كەبىكەن سولۇ، باسنى كەسىپ الدى؛ ساپاغىن الىپ بارىپ سۇۋا

سالىدى. سۇۋەتتە قالغىپ شىعباسىن دەپ ۋىستىن ناس بەن باستىرىپ قويىدى.
 *تاتى كويلەگىن سۇۋعا باتىرغاندارىنا شىنن چاراتباي قاياغىن كىرچىقتى.
 مۇيتىپ جۇرگىدە جانا اپالارى - *تاتى جاننىڭ كويلەگى جاتى بولمىشعبادى
 دەپ قويىدى.

•كى جۇما وتكىن سوك كەندىردى - ۋۇدان شىعارىپ توتباقتاي باستادى.
 اۋەلى قىرمانغا سالىپ قويىپ تاقداي مەن تومپەشتەدى. سوگىن قوراعا الىپ
 كەلىپ ساياۋدىڭ استىغا الدى، چازغان كەندىردىڭ سىڭىرلەرى جانچاققا تۈز -
 تۈز بولدى. ساياپ بولمىپ كەندىردى تەمىر تاراق بەن تاراي باستادى. ابدەن جۇ-
 مساپ جىمەكتەي بولماندا بارىپ تاراۋدى تونماقتى - كويلەگىڭ جاقسى بولادى -
 دەيدى *تاتىگە اپالارى. *تاتى شىنن بۇل قالاي كويلەك يولاتۇن دەي؛ بۇل كو-
 يلەككە ۋسامايدى. باشەننىڭ شاشىنا ۋسايدى دەپ ولايدى.

قىس بولدى ۋزاق تۇندەر ياستالدى. *تاتىدىڭ اپالارى كەندىردى شۇ -
 يكەلەپ الىپ، ۋرۇشۇق بەن *جىپ تە قىلىپ بىرە باستادى.

مۇتسى جىپ، كويلەگى قايدا؟ - دەيدى. شىنن *تاتى. قىس *وتتى،
 چاز *ستى، كۆز بولدى. اجەسى ۋىگە ۋرەك قۇرۇپ جۇگورس كەردى، تۇقى
 باستادى، ادارى قىلىش سۇۋماڭداي باستادى. جىپتىن كەندىشعباتۇننەندى
 *تاتىدىڭ *ۋزى كۆزى مەن كوردى.

كەنەپ توتقىلىپ بولغان سوك، ايازغا قويىپ مۇزدانىپ، قارغا اپارىپ جايدى،
 چازىمتۇرى كۈن كوزىنە شوپكە جايدى. ۋستىنە سۇۋ يۇرەكتى. سۇر كەنەپ اپپاق
 چولدى. ناعى قىس كەلدى، اجەسى كەندىتەن كويلەك پىشىنى. اپالارى قىمكىنى.
 چاڭا جىلما قارسى *تاتى مەن باشەن ۋستىنە قارداي اپپاق چاڭا كويلەك كىپتى.
 ۋۇشىنىسكىي.

ماقتا.

مانالار كەندىردەن، جۇننەن، ماقتادان نىستەلدى. ماقتانىڭ مامىسى ماقتا
 رەسەيدىگىنە شىعبادى. ماقتا جىلى ماقتا وسىدى، رەسەيدە ماقتانى كوپ گەتۇن
 جەر نۇر كىستان، نۇر كىستان، ماقتاسى *بۇتەن رەسەيدىڭ پاپىرىكا لارىن
 تويىنىپرادى. قاپقازدادا ماقتا گەدى. *بىراق، ماقتادان اتاق المان جەر نۇر كىستان.
 ماقتا نۇرلى بولادى. كەيدە *شوب ساپاق، كەيدە بۇتا، كەيدە اعاش
 سىقىلدى بولادى. ماقتانىڭ گۈلىنەن نۇقسى شىعبادى، تۇتىمىڭ *تۇرى مەن

ۋلكەندىكى تۇپە جاتقانداي، قاۋاشاق بولادى. ماقتانىڭ ەك كەرەكتىسى قاۋاشلىقى، سول ۋەشەن ماقتانى ەگىدى.

پىسىپ بولغان سوڭ قاۋاشاغى جارىلادى. تابىغىنىڭ شەنتەرى اشىلادى، شىنەن اپپاق قار سىياقتى مامىق شىعادى. مامىق شىندە ۋەلىغى نۇۋادى، دۇدا-دۇدا بولىپ شىعادى. مەنە سول مامىقتى ماقتا دەيدى. ماقتا تال- تال بولادى: تالدارى ۋەلىغىنا جاپىسىپ تۇرادى. سول تالدارىنان ۋەجىپ بىرەدى، پىسكەندە ماقتا ەككەن جەردى اپپاق اق فمراۋ باسىپ كەتكەندە بولادى. كىسىنىڭ كوزىن سۇيىنىدەردەدى. ۋەبىراق، جۇمىشىلاردىڭ كوزىن سۇيىنىدەردىپ نۇرۇغا ۋاتىنى جوق. جەل قاصىپ كەتپەي تۇرىپ قاۋاشاقنى جىيىپ المۇغا اسىغۇ كەرەك.

ماقتانى ماشىنا مەن تازارتادى. تازارتىپ بولغان سوڭ ماقتانى ئاپلاپ

56-نەشى سۈكەرەت: ماقتا جارىلغان قاۋاشاغى.

بۇۋىپ، ماقتا توقمىتۇن پاپىرىكتەرگە جىبەرەدى. جەردى ازالشىن دەپ ۋەجىپ جاققا جىبەرەردەن بۇرىن ماقتانى نىعارلاب قىسادى. ۋەجىپ بولماستىن بۇرىن ماقتانى تالاي ماشىنلاردان وتكۈزەدى؛ ماشىنلار مەن سابىلادى، تۇنەلەدى. ۋەجىپ دىبەرەتمەن پاپىرىكتەردە ماقتادان ۋەجىپ ئىستەيدى. ۋەجىپ بىرەردە ۋەشەن ماقتانىڭ ۋەجىپ نەشە تالەن قوسىپ سورايدى، شىپىراتادى. ۋەجىپ بىرەردە سوتى ايتادى.

مۇتان سوڭ ۋەجىپتى بويىتىمەن جەرگە جىبەرەدى. بويالىپ بولغان ۋەجىپنى ساتۇغا جىبەرەدى. بويالىمغان ۋەجىپنى مانا توقمىتۇن جەرگە جىبەرەدى. وندا بارغان سوڭ ۋەجىپنى ماشىنا قۇرالدار مەن جىپىنەن مەتكىل توقمىپ شىپىراتادى. بويىتۇن جەردە مەتكىلى ۋەجىپنى تۇسكە سالىپ بويىلدى. شىپىقا ۋەجىپ سالاتۇن جەردە مەتكىلگە ۋەجىپنى بويىلار مەن كەستەلى ۋەجىپتەر سالادى. بىلۇوبدان.

شۇبىرىدەك پاپىرىكا سى.

*بىر نارسە شىرت ۋېقىمىن ئۇرتىپ ويىنقىداي بولدى، تىزىپ كىلىپ
 ۋىشقان بوگەلەك سىقىلدى تاب ئۇلارنىڭ ۋىستىدە ئۆزىڭنىڭ ھىستىدى؛
 ۋىزاق، ۋىزىلىپ سوزىلغان، مۇڭدى ئۆزىڭ شىغدى اۋدارىلىپ تۇسىپ شىم جامىن؛
 كورپەمدى اسىغىس ۋىستىمىن سىلكە ئاستاپ كىيىنە باسمايمىن. ون مېنىونداي
 ونكىن سولڭ شاپانمىنڭ تۇيماسن سالىمۇعا اسىغىب دالعا شىغامىن.

ھىك الدىمان پاپىرىكا الاقانىمىڭداي تۇتاس كورىندى سول قابىرغاسىندا
 جەلى تارتىپ بايلاغىنداي نىزىپ كىتىمىپ تۇرغان باس قابىتى بىرە - توقما
 مېلىمىنىڭ ۋلكىن-ۋلكىن ۋىلەرى؛ مۇنىڭ ارت جامىندا وزەندى قۇۋالاي مانا
 بوياب اسىيالايتۇن بولمىنىڭ مورجەسى سوراپىپ كورىندى. ۋىڭ بەتمىدە ۋىزىنغان.
 ۋىزاق تارتىلغان مۇرت قابىتى قازارمالاردى كۆيۈم شىلادى، بۇل جۇمىسشىلاردىڭ
 ۋىلەرى. پاپىرىكامىن جۇمىسشىلار ۋىيىنىڭ ارىمىنان ۋلكىن جالپاق جول ۋىتىپ
 ارىراق اعاشتىڭ نىشىدە كىرەدى؛ باسقا ۋىلەردەن قاشىمىراق شىركەۋ مىن اۋرۇ
 قانا نۇر. تاب مەنىڭ ماڭداي الدىدا دەرەكتىردىڭ *پ-ادەمى ۋىيى كورىندى؛
 ونىڭ ارچامىندا قىزمەتشىلەر ۋىشىن سالىنغان ۋىلەر كوشەگە سىيىسباي تۇرە
 جۇمىسشىلارغا ارناپ سالىنغان شايقان، كىتاب قانا، ۋلكىن دۇكىن، قاساپ
 سوياتۇن ۋىي كورىندى.

مەن پاپىرىكىنىڭ باس ۋىلەرىنە قاراي جۈنەلدىم. مەن كەلە جاتقان جەرگە
 ۋىزىلەستەن ۋىش جامىنان جۇمىسشىلار شۇبىرىپ كەلىپ جاتىر؛ اڭقىتىپ
 اڭقىپ قويغان ھىك كەلگەننىڭ بارىن جۇتىپ جاتىر. جالپاق ناس باسقىش.
 بىن اپىل-ھەركەدەر جوعارى كونەرىلىپ جاتىر؛ چۇرتنىڭ بارى جۇمىسنا اسىغىب
 كەلەدى؛ بەتتەرى *بىر نارسەنى ويلاغان سىقىلدى، ئايقاتارى جاپىلىڭقى، ادام
 داۋسى ھىستىلەيدى. ون-ونىاس مېنىوتىن سولڭ ھكى مەڭداي كەسى ورتىدارىغا
 كەلىپ تۇرىپ بولدى.

*تىرى جان سىياقتى پاپىرىكانىڭدا جۇرەكى بولادى، ول جۇرەكى بۇۋ-
 ماشىنا. جۇرەك بولماسا يا سوتماسا تىرى جاننىڭ قانى توقىپ ۋولپ قالادى؛
 بۇۋ ماشىناسى بولماسا پاپىرىكا قوزغالمىيدى، جۇمىس قىلا المايدى، جاتىز
 ۋلگەن كەۋدە سىياقتى بولادى، سونىڭ ۋىشىن قوجاسى بۇۋ ماشىنانى وتە
 مىقتى كۈتەدى. ماشىنا كەڭ جارىق ۋىدە تۇرادى.

پاپىرىكانىڭ باسقا جەرىندەي ھىس مۇنداعى نارسەنىڭ بارىدە تاب-تالۋا

جىلت-جىلت نەدى. ماشىنا ۇلكەن بولىمىدەرىنەن باستاپ قۇرتتاي بۇرانداسىنا
شەيىن كىرىشكە چوق سۇرتىمۇلى، چارقىلداپ تۇرادى. قازىر بولاتان سوعىمىلى
الەب تەمىتىرىس قىمىلداماي تۇر. سونىڭ ئۇشىن *الى بارلىق پاپىرىكا
قوزغالماي جىمجىرت. ال، ەندى بارلىق *سەستەيتۇن جەرلەرگە قوڭماۋ بولسا
باستادى: بۇل قازىر ماشىنا جۇرگىزىلدى دەپ قاپارلاندىرغانى. *بىر مېنىونە
ەكى مېنىونە وتتىمە، ونەدەيە، ماشىنا نەگەسەلەپ قوزغالا باستادى؛ ۇلكەن
تەڭرىمەشى *بىر اينالداق ماشىنانىڭ سوڭىنان بار نارسە اينالا يەردى پاپىرىكا
كۆرىلەدى، *تۈرىلدى، جان ەندى: تەكەرمەشتەر ۇۋىلەپ، كۆرسەلەپ، دوڭگەلەپ
ۋىتەمىپ جاتىر؛ بەلدەرى قاتنى جىل كۇيىڭى فاڭداشقا اسىمىپ دولانەپ جاتىر؛
تارتىپا قايسىتار سەرىلەپ اينالەپ جاتىر. *وز *وزىنەن جىبىنەر تىزىكداپ جۇڭمەپ
جاتىر. ماشىنا انا جەردە ماقتانى ساۋامەن ۇرىپ دىرىلەتەپ سىلكىپ، چۇلەپ
جاتىر؛ مەنا جەردە بولات تاراۋىنەن بۇرقىراتىپ تۇتىپ جاتىر؛ انارادا جىپ شىپىراتىپ
جاتىر؛ مەنا ارادا اعاشقا عىجىتى نوڭەپ جاتىر؛ *جىپ اعاشنىڭ جانى بارسىياتتى
*وز ۇزىنەن دولانەپ اينالەپ جاتىر. اعاشتان *جىپ توقىتۇن ماشىناغا تولەن
سوزىپ *كەتەپ بارا جاتىر؛ توقما ماشىنا تىڭەرى كەيىن *وز ۇزىنەن جۇڭمەپ
ەتەڭگىپ، مېنىونە *جۇز ەلەۋ رەت اينالەپ جاتىر. انا جەردە ماشىنا جاڭا عانا
توقىلەپ شىققان مەتكەلدى بۇكتەلەپ جاتىر. بۇكتەلگەن مەتكەل كىشكەنە
تەمىر اربالارغا مەنىپ بوياپ ۇرتەڭ سالانۇن بولمىگە جوناۋىلەپ جاتىر. بۇل بولىمىدە
مەتكەلدى بوياپ ۇرتەڭ سالەپ شىت قىلەپ جاتىر. جۇمىشىلار ماشىنانى قاداغا
لاسەپ باغەپ تۇر؛ ۇزىلگەن *جىپتى جانەپ جىبەرەدى، شۇبەرەكتى الەب، قوزغاپ
جىبەرەدى. اسىمىداغى جەر ۇيىلەپ پاراچاتقانداپاق پاپىرىكا ۇيىنەشەپ، سەكەپ
دېرىلەپ، قالىتەلەپ، كۆرىلەپ، مەڭ كىشىدەي شۇۋىلەپ جاتىر. *ۋىلەڭ
بارلىق قاباتى دا جىلسا نەلەلەنەن، اۋاسى تىنەشەپ بولا باستايدى، ۇساعانەن
سوكە كىشى كەزەكتەڭى تىڭ جۇمىشىلار كەلەپ، بۇرىنەلەردى تىنەنەردى
تازا اۋاغا شىعا بەرە، مەن بويىم كۆتەرىلەپ *بىر كۆرسۇندىم. *بىزىڭ پاپىرىكا
مىزدە بىس مەڭ چارىم جۇمىشى، 300 قىزمەتشى، بار 800 جۇمىشى عانا
پاپىرىكانىڭ سىرتىندا، قالغانلارى شىندەكى كارارالاردا تۇرادى. كۆپىنىڭ
قاتنىن بالاسى بار. سونى مەن پاپىرىكا داغى قالىقتىڭ سانى ە مىڭغا جەنەدى
*بىزىڭ پاپىرىكامىزدان ادامى از قالالار رەسىدە تولەپ جاتىر.

پۇلوفە
قۇ
از
جۇ
نە

قويۇرتىپاقتا سۇيۇق جەلىم قۇيىلادى؛ بولماسا قاعاز ۇستىنە نامعان سۇيۇق ئارسىنى سوڭىرا ونگىزىپ جايىپ چىقىرىدى. قويۇرتماق جەلىم مەن ارالاسىپ بولغان سوڭ، ئاباق، ئاباق تىلمۇغا بولادى. قويۇرتماقتى جۇمىشى تورت بۇرۇشتى ئابا مەن وچاۋشا ئاتىرىپ الادى. ئابانىڭ ئۇنى قويۇرتماقتىڭ سۇيى ئومەن سورىقىمەن دەپ نەمىر ئوردان جاسالادى. سۇيى سورىققان سوڭ ئابانىڭ ۇستىنە بىلىملىك، ئىلەل چوق، قاپىق قىلادى. وسى قاپىق قاعازدىڭ ئاباى. سول قاپىقتى مەنى ماۋىتىنىڭ ۇستىنە سالادى. مۇنىڭ ۇستىنە ئاى شۇعا سالادى، شۇعانىڭ ۇستىنە ئاى قاعاز سالادى. اقىرىندا ەكى جۈزدەي قاپات بولادى. وسىنىڭ ئېلىن پىرەسكە سالىپ (باستىرىق) ەكى چامىنان قەسادى. سونان سوڭ ئار ئىلماقتى بولەك كەپتىرىپ، تەگىستەيدى.

بۇل كۈندە قاعازدى بۇلايشا قول مەن ئىستەۋدىڭ ورنىنا ماشىنا مەن ئىستە تۇن بولدى. ماشىنانىڭ جاسالمۇي بۇلاي: ماشىنانىڭ ئېمىر چامىنان الكى قاپىلغان قويۇرتماق قۇيىلادى، ەكىنشى چامىنان قاعازدىڭ ئاباقتارى ازىرلىنىپ شەمبە قۇرادى. ماشىنا مەن ئىستەگەندە جۇمىسى ەلمۇرەت جىلداسىراق بولادى؛ ماشىناغا قويۇرتماق قۇيىلغان سوڭ ەكى مېنوتتا قاعازدىڭ ئاباى ئازىر بولادى. جازانۇن قاعازدى گىراقەل كىلەپىستىرىنەن، ساپىننان، اشۇداستان قوسىپ ئىستەگەن ئېمىر ئارسە مەن مەگىرىپ جەلىمدەيدى. بۇل كۈندە سالام، اعلش ۇنىناندا قاعاز جاسايتۇن چولدى. ئېمىراق بۇل قاعازدار سىنماق ئوزعاق بولادى.

بۇلىشىق ەت.

ئوقىباتى قۇرىش جىمىرلىپ
قوزعاسا ويىناپ بۇلىملىك؛
شىمىراتملىپ تۇرىندەي،
چازىلىپ جىلدام جىلپىلىك.
بالەن بىلەك، پالتىردا
شىمىراتملىغان تۇپىندەي؛
بۇلىملىك سۇلىشىق ەت،
كىم ئۇرادى سۇيىنەي؟

بويانغان، كۈلگىر، شىرايلى،
سۇلمۇ مەس سىرلى بەت؟
شىمىراتملىغان تۇپىندەي،
شىمىن سۇلمۇ كۈشتى بۇلىشىق ەت.
ئوقىباتى تۇپىن بۇلىشىق ەت،
الەمدى كۈشكە قاراتقان،
سان كەرەمەت ماشىنا
كۈشى مەنن چاراتقان.

تۇيىنى ئوقىباق بۇلىشق مەن
 ايمۇدى دا ۇيىرەنگەن
 بۇعالمىق سالىپ سۇيۈرەنەپ
 ومىرتىقاسىن كۇيۈرەنگەن .

ايغىردىك ئوقىباق چالىنداي ،
 بۈكەننىڭ سەركە سانغىداي ؛
 قايسىنىڭ قىرغان بەزىندەي
 شورئاننىڭ جۇمىر بەلىغىدەي

شىيرانلىپ تۇيىلگەن
 بولانئاي كۇش بىن بىلىگەن
 بۇلىشق ەننى بىلەكەين
 بالتىردان سۇلمۇ دەنە جوق .

ساكەن .

كوك نەمىر قۇرىش بولات بىن
 اسمۇسىز اسقار تاۋ كەسكەن ؛
 قاس قوپارىپ، جەر ۇڭگەپ ،
 شىگىراۋ قازىپ جەر نەسكەن .

شىگىراۋدان قازىپ قوپارىپ ،
 شىعارغان بولات كوك نەمىر ؛
 مىخى، كۇمىس، التىن، قورعاسىن،
 جەر ماپى، الچاس، قاس كومىر .

اسپانغا ۇشىپ، سۇۋ كەشىپ ،
 دۇنيە اينالىپ قىدىرغان ،
 قىمىردەن قۇيىپ جول سالىپ ،
 جەر قىرنىسىن سىدىرغان .

جەر قۇيىقاسى .

سابان مەن چىرتقاندا كەتپەن مەن جەر قازغاندا ۇستىنىڭى قاياتى شىم
 توكىرقاي كەنەن، وسىمىدىكىڭ نامىرلارى بىرى مەن بىرى ۇستاسىپ جاناتۇنەن
 كورمىز . ونان ارى كەتكەن سولك شوب نامىرى بولمايدى، شىم تاۋسىلادى،
 جالانكاش قۇم يا ساز بولا بەرەدى . قانشاما تەرەكەتەپ قازىلقتا ەندى شىم
 سوقىپاتىدى . جەردىك شىم بولىپ جاتقان جوعارعى قىرتىسىن جەر قۇيىقاسى دەيدى .
 سابان مەن جەر چىرتقاندا سول قۇيىقادان تومەن تۇر ەندى باتىرمايدى، ۇيىتكەنى
 وسىمىدىككە كەرەك تاماق تەك وسى قۇيىقاننىڭ شىمىدە بولادى سوندىقتان شوبنىڭ
 نامىرلارى تۇيىقادان ارى كەتپەيدى؛ اعاشتاردىك ۇزىن تامىرلارى غانا قۇيىقاننىڭ
 استىغىداي قاپاتتارغادا سىگىپ نارالادى .

قۇيىقا تۇرلى - تۇرلى بولادى . ار تۇرلى قۇيىقا ار تۇرلى وسىمىدىككە جايلى .
 جايلى جايسىز بولمۇ قۇيىقاننىڭ شىمىدەكى نارسەلەرىنە قاراي . سوننىڭ ۇشىن
 قۇيىقاننىڭ جايمىن جاننا شىمىدە نە بارىن بىلمۇۋ شاربۇاعا وتە كەرەك .
 جەر قۇيىقاسىنىڭ شىمىدە تۇرلى نارسەلەر بولادى؛ ولاردىك بىرى كوپمۇرۇك ،
 بىرى ازىراق بولادى . قاي توپىراق قۇيىقا دا باسىم بولسا ، سوعان قاراي ان
 قۇيىلادى .

قۇيىقاننىڭ شىمىدە ەك اۋەلى سۇۋ بولادى . بىراق اۋاسىنا، جەرىنە قاراي

بلعالمى، بلعالمىز بولادى. قالاي ساۋىتقا نوپىراق تولتىرالمىق. سونى تولدىن
 تارازى جاساپ بىر باسما سالدىق، ەكىنشى باسما بىر نارسە مەن تەگەلىك؛
 سونان سوڭ قالايغىنى باسما جارىگە قويىپ نوپىراغىن كەپتەرەلىك؛ ەندى نوپى
 واقتى تارازىنىڭ باسما قاينا سالدىق، جەگەلىپ قالادى؛ ەكىنشى جايى باسما
 كەندى. ول شىندەگى سۇۋى كەۋىپ كەتكەندىكىنەن. قالغان نوپىراقتى كۈشتى
 وتىڭ ۇستىغە قويسىق، قالايغىنىڭ ىشى نۇتىندەپ كوڭرۇسى باسمايدى. بىر
 ازدان سوڭ نۇتىن باسماپ، كوڭرۇسىگەنى قويىلادى. بۇرىنقى توڭر نوپىراغىمىز
 ەندى بوزارپ قالادى. قالغاننىڭ استىنا وتتى قاندا جاقساققا نۇتىن شىقىدى
 كوڭرۇسىمەيدى. قايتا تارازىنىڭ باسما سالماق نوپىراق كەپكەننىڭ لوتىنان ە
 بىر از جەگەلىپ قالدىن كورەمىز. ولاي بولسا، نوپىراقتىڭ بىر قاتارى جانىپ
 كەتكەن بولدى. جاتىبايتۇتى قالدا قالدى. جانىپ كەتكەنى ۇستىمەكتەر مەن
 جاندىقتاردىڭ شىرىگەن دەنەسىنەن بولغان نارسە. نوپىراقتىڭ تۇسى توڭر
 بولانۇنى دا سول شىرىك كوڭىڭ تۇسىدىن. مۇنان قالغان نوپىراقتا سۇۋى تۇيىپ
 لارا-تەرساق، سۇۋى تالايلايدى. سونان سوڭ تىمىتەرساق، سۇۋى تۇيىمەنە بلاي جەپ
 لاب شوگە ياستايدى. ارىنە، اۋەلى استىنا اۋىر بلاي، ۇستىغە جەگەل بلاي
 شوگەدى. بىر از نۇرغىن سوڭ سۇۋى ابدان تىمىپ مولدىرەنەدى.
 ەندى تىمىغان سۇۋى ەيتىپ توكسىك، قالايغىنىڭ تۇيىمەنە شوگەن قۇم مەن
 سازدى كورەمىز، قۇم قىمىشا قىتەپ استىمدا جاتادى؛ ساز ماپسايدا بولمىپ
 ۇستىمەنە جاتادى. ولاي بولسا، نوپىراق شىندە شىرىك كوڭىن بىسقا قۇم مەن
 سازدا بولدى. بۇلاردان باسقا نوپىراق اراسىندا نىز بىز بولادى.

تۇيىقادى نوپىراقتىڭ قۇمى جۇزدىڭ جەتپەسىنەن كەم بولمىسا، نوپىراقتى
 قۇم دەيدى؛ ەگەر سازى جارىدان كەم بولمىسا، نوپىراقتى سازداق دەيدى.
 ەگەر شىرىكى جۇزدىڭ جىيموماسىنان كەم بولمىسا، قارا نوپىراق دەيدى؛ ەگەر
 نىز بىزى جۇزدىڭ بىسەلەنەن كەم بولمىسا، نىزىزدى نوپىراق دەيدى.

ەگەن شىمەۋعا، شوب ۇستۇگە ەڭ قولايلىقى قارا نوپىراق. بۇل نوپىراقتىڭ
 قاسىيەتى سۇۋى كوپ جۇتىپ شىندە كوپكە شەيىن ساتىپىدى. اۋاداعى بلعالمى
 ىدا وزىنە نارنىپ الەۋى كۇشنى. سونىڭ ۇشىن قارا نوپىراقتى جەردەكى
 شوب بەن ەگەن وڭايلىق بەن شولەمەيدى. قالا يەردى قارا نوپىراق شىندەكى
 شوبنىڭ قاننى تۇيىر ناماقتارى سۇۋى مەن ەرب نامىر مەن شوبكە جەتەسىپ
 تۇرادى. قارا نوپىراقتى بىر نەرسقا سالماپ سۇۋى تۇيىپ شايقاساڭ قوشقىل بلاي
 بولادى. سول قوشقىل سۇۋى ەگەنگە جاعىيدى.

قۇم قۇيغالى جەرگە تۇسكەن بلعالمى نەرسىگە كەۋىپ كەتەدى. قۇم
 سۇۋىسبالى بولغان سوڭ شوبنىڭ نامىرى بەككۇى دە قىمىن؛ قۇم نوپىراق داھىم

۱
 ۲
 ۳
 ۴
 ۵
 ۶
 ۷
 ۸
 ۹
 ۱۰
 ۱۱
 ۱۲
 ۱۳
 ۱۴
 ۱۵
 ۱۶
 ۱۷
 ۱۸
 ۱۹
 ۲۰
 ۲۱
 ۲۲
 ۲۳
 ۲۴
 ۲۵
 ۲۶
 ۲۷
 ۲۸
 ۲۹
 ۳۰
 ۳۱
 ۳۲
 ۳۳
 ۳۴
 ۳۵
 ۳۶
 ۳۷
 ۳۸
 ۳۹
 ۴۰
 ۴۱
 ۴۲
 ۴۳
 ۴۴
 ۴۵
 ۴۶
 ۴۷
 ۴۸
 ۴۹
 ۵۰
 ۵۱
 ۵۲
 ۵۳
 ۵۴
 ۵۵
 ۵۶
 ۵۷
 ۵۸
 ۵۹
 ۶۰
 ۶۱
 ۶۲
 ۶۳
 ۶۴
 ۶۵
 ۶۶
 ۶۷
 ۶۸
 ۶۹
 ۷۰
 ۷۱
 ۷۲
 ۷۳
 ۷۴
 ۷۵
 ۷۶
 ۷۷
 ۷۸
 ۷۹
 ۸۰
 ۸۱
 ۸۲
 ۸۳
 ۸۴
 ۸۵
 ۸۶
 ۸۷
 ۸۸
 ۸۹
 ۹۰
 ۹۱
 ۹۲
 ۹۳
 ۹۴
 ۹۵
 ۹۶
 ۹۷
 ۹۸
 ۹۹
 ۱۰۰

۱
 ۲
 ۳
 ۴
 ۵
 ۶
 ۷
 ۸
 ۹
 ۱۰
 ۱۱
 ۱۲
 ۱۳
 ۱۴
 ۱۵
 ۱۶
 ۱۷
 ۱۸
 ۱۹
 ۲۰
 ۲۱
 ۲۲
 ۲۳
 ۲۴
 ۲۵
 ۲۶
 ۲۷
 ۲۸
 ۲۹
 ۳۰
 ۳۱
 ۳۲
 ۳۳
 ۳۴
 ۳۵
 ۳۶
 ۳۷
 ۳۸
 ۳۹
 ۴۰
 ۴۱
 ۴۲
 ۴۳
 ۴۴
 ۴۵
 ۴۶
 ۴۷
 ۴۸
 ۴۹
 ۵۰
 ۵۱
 ۵۲
 ۵۳
 ۵۴
 ۵۵
 ۵۶
 ۵۷
 ۵۸
 ۵۹
 ۶۰
 ۶۱
 ۶۲
 ۶۳
 ۶۴
 ۶۵
 ۶۶
 ۶۷
 ۶۸
 ۶۹
 ۷۰
 ۷۱
 ۷۲
 ۷۳
 ۷۴
 ۷۵
 ۷۶
 ۷۷
 ۷۸
 ۷۹
 ۸۰
 ۸۱
 ۸۲
 ۸۳
 ۸۴
 ۸۵
 ۸۶
 ۸۷
 ۸۸
 ۸۹
 ۹۰
 ۹۱
 ۹۲
 ۹۳
 ۹۴
 ۹۵
 ۹۶
 ۹۷
 ۹۸
 ۹۹
 ۱۰۰

چەرلەردى شايىدى. مۇۋ قايىقان سولڭ جايىلغان شۇقىر جەرلەردە بۇئالار تۇپىنە
 بىرلىپ ناس، شوب، سلام، اعاش، توساب سەكلىدى نارسەلەر قالادى. اعشى كۇشتى
 وزىنلەر كەمىرىن قۇتىپ الپ كەتىپ، نەگىزدەرگە قۇلانادى. وزىن اعشى
 مەن تەگىزگە بارغان ناس اعاش ساز، قۇم سىقىلدى نارسەلەردىڭ بارىغە بىونە.
 بىر تە قىنىپ تۇپىنە شوگەدى؛ اۋىرلارى استىنا، جەگىلەرى ۇستىنە، ەڭ جەگىلەرى
 بارىنىڭ دە ۇستىنە شوگەب، قىرىستىناىپ، قاپانئاسىپ جاتادى. سونى مەن جەر
 جەكەنىنىڭ قاپانئارى شىعادى.

ئابىيەاتنا بىز كۆرەنۇن جەردىڭ قالىڭ قىرىستىنارى جاراتمىغانشا، نەشە مەلىيون
 چىلدار وتكەن.

ۋاق تاس قوم، ساز.

ويىتاب جۇرىپ قۇرغاپ مالغان سايدىك تۇپىنە تۇسكەنلەردىڭ بار، بولە اما
 وزىن جاعاسىنا بارغانلارنىڭ بار. كۆلە يا وزىدە سۇغا شومىلىپ جۇرىپە
 جالاق ويىنايسىندار؟ سۇڭگەب كەتىپ سۇ تۇپىنەن ۇۇستاپ ۇۋاق تاس الپ
 شىعبە، بىرىگە بىرىك اتىپ جىبىرىپ، دۇزە كەلە قاشاسىڭدار. سۇۋدىڭ
 تۇپىنەدە، وزىن جاعاسىنىدادا، سايدىڭ ئاباننىدادا جۇب-جۇمىر ۇۋاق تاستاردى
 كۆرەسىڭدەر. ادەملەرىن تەرىپ، ۇيگە الپ كەلىپ ويىنايسىڭدار؟ جىلنى
 قىلاسىڭدار.

ئاستىڭ بىشىدە قىزىلىدا، سارىسىدا، جاسىلىدا، سۇرىدا، قاراسىدا، شۇبا-
 رىدا، اعىدا بار. ۇۋاق تاستار وتە قاتتى، پىشاق بىن سىزىۋعادا كەلمەيدى
 سىندىرايىن دەسەڭدەر بالغا مەن ۇرىپ زورغا ۇساتاسىڭدار.

سول ۇۋاق جۇمىر تاستارىڭ قايدان شىققان؟ چاقىن جەردەكى ۇلكەن
 تاستاردان غومىرلىپ تۇستى دەۋگە ماڭايدا تاۋ جوق. سايدىڭ بىلىن جاعالاساق،
 بىر از جەرگە بارغان سولڭ توبە يا تاۋغا سوعامىز؛ ولاردا ۇلكەن تاستار بولادى.
 كۆلگەدە سايدىڭ سۇۋى قۇبادى. بىزدىڭ كورمىتۇن ۇۋاق تاستارىمىز سول
 ۇلكەن تاستاردان سىنىپ تۇسكەن قالايشا؟

سۇۋدىڭ جۇرمەيتۇن، كىومەيتۇن جەرى جوق. سونىڭ ۇشىن سۇۋ ۇلكەن
 قىستاردىڭ جارىغىندا كىرەدى؛ قانقان سولڭ تاستى بۇزادى. ماسەلەن شىنغا
 سۇۋ تولتىرىپ، اۋزىن نىعبە قەستى كۇنى ايازغا قۇيىپ قاتىرساڭ، شىنى بىت-
 شىت بولىپ سىنىپ قالادى، ئاستا سولاي بولادى. ۇۋاق شوبىتەردىڭ تامىرلارىدا
 قىلماق بىن سۇۋ بىزدە تاستىڭ جارىغىنا كىرەدى، تاستىڭ اينالاسىغا شوبىتەڭ
 قاتىرى شىرمالىپ، جارىغىنا كىرىپ كەتكەنمەن كۆرگەندەردىڭ بار. سول تامىرلار

ۋە مەھسۇسە الگى جارىقنى بۇرىنىدىن دا كەڭىتىپ، چىگىن ۋەلىپتادى، اقىرىدا
ناھتى جازادى. سونى مەن ۈلكەن ئاستار بۇرىلادى.

كەي ئېرى سىنىقتارى وزەنگە، ساپىداغى سۇۋغا چىلچىپ بارادى سۇۋدىك
اغىسى بۇلاردى تومەن قۇلۇپ كەتەدى. بۇل سىنىقتار تومەن چىلچى بەرەدى؛
ئېرىنىڭ باسىنان ئېرى بىرغىچە ئۇسۇپ سۇپكەلەدى، مۇجىتىلدى، نەگىستەلەدى.
ئالاي چىلدار سىنىقتار اغىپ، قوزغالا بەرەدى. چار وزەن اغىسى جاپلانغاندا
ئاستار شوگىپ قوزغالەي دەم المپ جانادى. جازغى تۇرى تاسقىن كەزىنىدە،
يا قارا جاڭگىرلار ارتىدان وزەندەگى سۇۋ كوتۇرىلەدى؛ اغىس قاتايادى، زۇۋلاپ
نومەن جونەلەدى: ئاستاردا ورنىمان تۇرىپ قاننى اغىسقا ەرىپ بىلگىزى چىلچى بەرەدى.
بىلگىزى چىلچىغان ئاستىڭ سىنىقى كىشىرەپ بەرەدى. جۇمىساقئارى سۇپكەلە
سۇپكەلە ۈكىلىپ قۇم ساز بولادى. ماسەلەن، قول دىيىمەننىڭ ئاستارى ەكەلە، ەكەلە
چۇقارمىپ قۇرىپتۇندىن بىلەمىز. سۇۋ تۇپى مەن اتقان ئاستاردا - ول دىيىمەن مەن تاسىم
سىقىلدى ەكىنلە بەرەدى. چۇقارمىپ جەگىلەنگەندەرى اۋىرلارنىان وزىپ كەتەدى
ەرتەرەك يارىپ نەگىز بەن كولىردىڭ تۇپىدە شوگەدى.

قاننى سىنىقتارى كۆپكە شەيىن ەگىنلەيدى. سوندا كۆپ چىلداردان
سول سۇۋدىڭ شايغانى مەن جانا بەرەنە ئېرى سۇپكەلەنۇمان بۇلاردا ەكىنلە -
بەرەدى اقىرىدا چىلتىر، جۇمىر ۇۋاق تاس كۆپىدە وزەنگە چىلچىپ بارادى.
وزەننەن ئېزى تاۋىپ الامىز. بۇدىرلى ئاستى جۇمىرلاۋىغا وزەن اغىسىنىڭ كۆپ
ەگىپەگى سىگىگەن.

سول ۇۋاق ادەمى ئاستار وزەنگە قۇلاغان سوڭدا تىنىشتىق الماي، بىلگىزى
جونەلەدى، بۇلاردىڭ ورنىغا باسقا ئاستار كەلەدى. وزەن اغىسى كۇشتى بولسا
جانا الگى ئاستار جولدا ەگىنلىپ قۇرىماسا، اقىرىدا نەگىزگە بارادى.

نەگىز ئولقىندارى دا ۇۋاق ئاستار چاسايدى. ەبىراق چاساۋ بىرەتى وزگەشە
بولادى. نەگىز سۇۋى ئولقىندالمىپ چىبەكتەگى چار ئاستارغا كۆرۈس ەتىپ
سوعىپ كەلىپ كەتەدى. تۇدای ئولقىن چىبەككە ەتۈنەپ كەلىپ اق كۆپىگىن
كۆككە شاشقاندا قاراۋغا ادام قورقادی.

ئولقىن ۈلكەن جۇمىس بەرەدى. چىبەككە ۇمتىلغاندا نەگىز تۇپىدىن ئولقىن
ۋۇستاپ ۇۋاق ئاستاردى الا شىعەپ، سول ئاستار مەن چىبەكتەگى چار ئاستاردى
ئالاقىرىپ ۇرادى، ۇرغان سايىن. چار تاس بىرەنە - بەرئەگىنلىپ، قاجالسىپ
ئومىڭگى چاغىنان چۇقارا باستانىدى؛ ئېرى كەزدە ئاستىڭ ۈلكەن جاڭگالارىدا
ومىرلىپ كەتەپ نەگىزگە تۇسەدى.

نەگىز ئولقىننىڭ تۇپىپ كەتكەنى مەن الگى تاسنا ۇۋاقئالمىپ بولىنەدى
بۇرىشتارى سۇپكەنلىپ قۇرىپ، مۇجىتىلىپ، قاننىلارى ۇۋاق جۇمىر تاس بولادى.
سونى مەن ۇۋاق جۇمىر ئاستار، چەربەنتىدە ۇپىلىپ جانقان قۇم، بىر كەلچى
جانقان سازمەن بارىدە ئېرى ئاستاردان سۇۋدىڭ كۇشى مەن شىققان بولامىز.

« چىۋى رۇدىنىكتەن »

قۇم مەن شارقى تاس .

قۇم قاي جەردەدە بار . بىر جەردەن بىر ۋۇس توپىراق الساڭ، شىندە قۇم بولادى . قۇم كەي جەرلەردە نەشە كۈنىلىك جەرگە دالىپىپ حايىلادى . قۇم سۇۋ كۆپىندە جەنتەكتەلەدى، ساز سىياقتى بىلەنەيدى؛ تىسى ئاق، سارى، قىزىلدا، سۇردا بولادى؛ قۇمنىڭ نىسى دە، ۋۇاعى دا بار . قۇمنىڭ قۇمىرلەرى ساز بىن بايلانپ بىرىكسە شارقى تاس بولادى . قۇم جەر استىندا دا بار . نىز بىز، ساز چاڭبىر سۇۋى مەن مەيدى؛ مەيگەن ساز بىن نىزىمىزى شايىپ سۇۋ قۇمىلىپ چاتقان قۇمعا پارىپ ارالىستىرادى . ساز بىن نىزىمىز جايىسقا نارسەلەر . جەردىڭ ۋستىگى قايقتارى سالماقنى سالىپ باسقاندا، الگى نىزىم بىن ساز قۇمنىڭ تۇپىرلەرىنى ۋستاستىرىپ بىرىكتىرەدى؛ بايلانستىرادى . باسلا . ياسىلا قۇم تاس بولادى . مەنە وسىلاي قۇمىن «شارقى تاس» بولادى . شارقى تاستىڭ شىندەگى قۇمى نىرى بولسا، ونان دىيرمەن تاس، وراق جانمۇش، شار قايراقنار سىنەلەدى . مەن شار تاستىڭ شىندەگى قۇمى مايدا بولسا، ونان پىشاق قايرايىنۇن جۇمساق قايراقنار سىنەلەدى . سونى مەن قايراقى سىنەيتۇن، دىيرمەن قاس سىنەيتۇن، وراق جانمۇش سىنەيتۇن ناستار اتام زاماندا ساز بىن بايلاسىپ قاتىپ شىققان قۇم . شارقى تاس قايراقى بىن دىيرمەن تاسىنان باسقا ورتىدا جۇمسالادى . ماسەلەن، قۇي سالىنادى، چولدارغا، كۈشەلەرگە تۈسەلەدى كۆپىر . لەر، بوگەتتەر سالىنادى . شارقى تاستى بۇل كۈندە قولداندا جاسايدى . وسى كۈنگى شارقى قايراقنىڭ، وراق جانمۇشتاردىڭ كۆپى سول قولدان جاساعان شارقى تاستار . قۇمىن شىنى زاۋىتارىندا باسقا نارسەلەر مەن ارالاستىرىپ شىنى دا جاسايدى .

شەئىتى .

مۇنان بۇرۇن بەس * جۇز چىل شاماسىندا مە تەڭمۇدى چاغالاب كە مەن سۇۋ كەزىۋىشلەر كەلە چاتقان . بىر جەرگە كەلىپ بىر نەشە كۈن دەم الىپ سۇۋ چاغاسىندا ايالداماقتى بولادى . اس پىسىرىۋىگە كەشكە وت چاغادى . اسىۋعا وشاعى بولماغان سوڭ، قازان استىغا الىپ كەلە چاتقان كەسەك كەسەك سەلىپ . شىرالارنى قويادى (سەلىپتىمۇ مۇز سىققىلى جىلتەر، تاس سىققىلى قانتى نارسە) سەلىپتىمۇ تاس قوي وتقا مەن قۇمى دەپ ويلايدى . وت چاتقان جەرلەرى

تەڭز چاغاسى قۇم. ئورت كەنەر دەۋگە شوب بولغان سوڭ، تاماقتارنى شىشە
وتنى سوندىرمەي چاتىپ ۋىيقتاب قالساىدى.

موتەڭ تاماقى اسۇغا تاغى وت چاغايىن دەپ قاراسا، سەلىمىتىرا جوقى ورنىدا
چىلتىراغان-چىلتىراغان شىر نارسەلەر چاتىم؛ تۇسى موللىر بوزعملت بۇ قايدان
شىقتى، نەدەن يولدى؟ دەپ جولاۋشىلار ويغا قالادى. باقسا سەلىمىتىرا ەرىگەن
كەن دە قۇم مەن قوسىلغان ەكەن؛ بۇل چىلتىراغان نارسەلەر سوتان بولغان
كەن؛ انىمىنا قانمۇ ئۇشىن قايتا وت چاغىپ؛ سەلىمىتىرا سالسا، وت قىزغان
كەزدە سەلىمىتىرادا، قۇمدا ەرىپ، بىرىنە يىمىرى قوسىلىپ، تاغى ماناعىداي
چىلتىراغان نارسە بولپ شىعادى.

مۇنداى نارسە جاساۋدى بىلگەندەرىنە قۇۋانمىسپ، ۋىلەرىنە كەلپ شىمىندان
قارسە جاساي باستايدى. اۋەلى وسى كۇنگى سىياقتى پايدالى نارسەلەردى
جاساىمىدى، مونشاق كورجەر سىتەيدى. سوتان سوڭ قاتباي تۇرغاندا تۇرلى
پىشەنگە كەلتىرىۋەگە بولانۇنن اڭغارىپ، ات سىياقتى نارسەلەردىڭ تۇلغاسىن
جاسايدى. سوڭىنان سىتاقان، شىمى-اياق، شىمى تاپاقتار، تۇرلى بىدىستانو
جاسايتۇن بولادى. شىمى باقىپ تۇرغان كەزىدە شىر تۇرلى بويىۋلاردى قوسسا
شىمى بويىالمب تۇرلى تۇستى بولماق. نەشە جۇز جىلداردان بەرلى ادامدارو
شىمى جاساۋدىڭ نەشە تۇرلى تاسىلمىن بايقاي-بايقاي، شىمى سونشا جەڭىل-
تەنىپ، جەتەلىرىگەن، ايتىپ وتىرغاندا ەرنەگى سىياقتى ادام نانولونق مەس.

شىمى شۇ نارسەدەن سىتەلەدى: قۇمىنان، ساقتاردان، شىمىزدەن. وسى شۇشەۋىن
ارالاستىرىپ قاتتى قىزدىرسا، قىزىۋدىڭ كۇشتەلمەنەن باقىپ، ەرىپ، سۇۋ
سىقىلى موللىر سۇيىق زات بولادى.

شىمى راۋىتىدا شىمىزدە، قۇم، ساقتار سالانۇن ۇلكەن-ۇلكەن قازاندار تۇرادى
شىمىنى تۇرلى پىشەنگە سالىپ قوياتۇن قالپىتار بولادى. شىمى سىنەۋگە
داعدىلانغان جۇمىسكەرلەر بولادى.

بوتەلكەلەر، سىتاقاندار شام مۇرجەلەرى سىقىمىلاردىڭ شىمىنە اۋا غىرىپ
كەلگىزىپ جاسايدى؛ قالىڭ سوم شىمىلاردى قۇيىپ جاسايدى شۇيىتىپ باقىپ
تەغلان زاتتى قالپىقا قۇيىۋ تۇستىكىنى. ۇرۇ مەن ايفەك-پىيالالار، بىدىستانو جاسا
لاى دەگەن سوز تۇستىكىسىز بولار. وعان تۇستىنەۋ شۇشەۋ مەسال كورسەتەلىك.
شامالى سۇۋالىپ، ازىراق ساپىن ەزىپ، شوبىتىڭ قۇۋس ساپىمىنان تۇتمەك
قىلىپ، ساپىن ەزىلگەن سۇۋدان ازىراق تۇتمەك پەن سوۋىپ سۇۋالىپ، بۇلاي
شىعارىپ ۇرسە، تۇتمەك اۋزىندا كەمباز پۇلدا بولادى. شىمىندان ۇرىپ تۇرسە
جاساغاندا سولاي ۇرىپ جاسايدى.

شوبىدىڭ العان شوب تۇتمەكىمىز ورنىمىنا تەمەر تۇتمەك بولادى، ساپىن ەزىگەن

سۇۋەز ورنىدا يالقىغان سۇيىق شىنى بولدى. جۇمىشى ۇزىن تەسىر تۇتىكتى
 اللىب، ەرىگەن شىنىغا ئۇستىن باتىرىپ، ازبا كۆپمە كەرەگىنشە الادىدا ۇرەدى.
 ۈرگەنلە مۇنىدا دا ۇزەلى تۇتىك ۇشىندە كۆمىسەر پايدا بولادى كۆمىسەردى كەرەكتى
 تۇلعاغا تۇسىرىۋ ۇشىن جەزىلى تومەندى جاپقايىدى. جاپقاپ جۇرگەند، شىنى
 سالقىنداپ قاتا باستايدى. سۇيىتمە بىر نەشە مېنىوتتا پوتەلكى شىنىلاردا پايدا
 بولدى.

سىرتتان قاراپ تۇرغاندا شىنى جاساۋ جۇمىسى وب وڭاي ويىنىشىق
 مەيقاتنى كورىنەدى: ول جۇمىسكەرلەردىك تاسىلىن بىلىپ، جاتتىمىپ قالغاندىنن.
 ۇرىپ شاپقاپ، شىنىدان نارسەلەر جاساپ تۇرلى تۇلعالار بەرىۋكە، كۆپ
 ۇيرەنىپ جاتتىمىۋ كەرەك.

ساز.

ساز قاي جەردەدە بار. ۇزەنلەردىك، سايلاردىك، جىرالاردىك كەرەنەۋندە
 كورىنىپ تۇرادى، قۇدىق قازغاندا جەر استىنان دا سار شىعادى.
 ساز سۇۋ كۆيىندە جۇمىق؛ ناسا نىلەندى. كەيكەندە قاب قاتنى تاستاي
 بوب قىلادى. ساز تۇسى تۇرلى بولادى: سارى، قوگىر، قىزىل، كىۋرەك، كوك
 اق، سۇر. اق سازدان اق بوردى اىرىۋ كەرەك بوردى اشقىلىتم قىمىز يا
 ايران سىياقتى نارسەنىك شىنە ساسا، بىجىلدايدى؛ سزدا ول جوق.
 جاساز بوردان مېسى مەندە اىرىلادى. سازدىك وزگەشە مېسى بولادى؛
 ساز سۇۋ كۆيىندە بىلەۋكە كۈندى؛ بور كۈنەيدى. ساز بىلەۋكە كۈنە تۇندىكىتىن
 سازدان تۇرلى نارسەلەر ىستەلەدى، ماسالان: بىجىنار جاسالادى، كەرىمىشتەر
 قۇيىلادى. اق سازدان ىستەلگەن نارسەلەر قىمبات بولادى. سۇر ساز كۆيىكەننىن
 كەين قىزىل بولادى؛ ماسالەن، سازدان كۆيدىرىپ جاسالغان قىس كۈزەلەر،
 قىس كەرىپىشتەردىك تۇسى قىزىل بولا تۇنن كۈرگەن شىعارسىندار.

كەرىمىشتەر، قىس كۈزەلەر، جاي سازدان جاسالادى. ىستاۋىدە قىمىن مەمس؛
 سولمىقتان ولار قىمبات بولىايدى. اق ساز كەز كەلگەن جەردەن تاپىلا بەرمەيدى.
 ول سىپەرەك ۇشرايدى ونان نارسە جاساعاندا وزگەشە بىلىپ جاسايدى. تاغىز
 قىمبات قىس اباق، قىس تاپاق، لامپا قالپاقتارن تاغىز اق تازا بالشىقتان
 ىستەيدى. سازدان ىستەلەنن نارسەنىك پىشىتىن كەلتىرىپ بولغان سوڭ كەپتەرەدى،
 سونان سوڭ كۆيدىرەدى. كۆيدىرگەننەن كەين سىرتى جىلتىراپ تۇرىۋ ۇشىن
 ۇڭ بەرەدى. وڭدى شىنى مەن بەرەدى قاتتى قىزىۋدان شىنى بالقىيدى. ىدىستىك
 ۇشىنە ۇن سىياقتى ۇككەن شىنىنىك ۇنتاغىن جاقسا، ونقا ئويىپ تىزدىرغان

كەزدە ۋىناق بالەب ئىدىتىڭ بەتىنە جايلادى. سۇۋىقا شىعارغان سولقا قاتادى. سوندىقتان كەسەلەردىڭ، قىس ئالاق، قىس اياقتاردىڭ، لامپا قالپاقتاردىڭ بەتى جىلتىراپ تۇرادى. سار ئاھىيەتتا تاس كۆيىندە تاپىلدى. جەر استىغا سار تۇسىدى. مۇنىڭ ۋىتىنە توپراقتار جاۋىپ قالگۇداتادى؛ باسادى، سالماقنى سالادى. ازدا بولسا سارغا ئىلغال بارادى. سالماق بىن ئىلغال قوسىلغان سولقا سارنىڭ تۇيۇلەرى مېرى مەن مېرى قوسىلىپ بايلاندى. ۋىتىڭكى قاپاننىڭ سالماقنى سار تىمىزدالىپ، قاتايادى. تىمىزدا ناسقا اينالدى. تىمىزدالىغان قاپاننى بىلىنەدى دە تۇرادى. مەكتەپتە بالالار جازانۇن ناس نائىتى سول قاتايىپ تىمىزدالىغان سار.

تۈز.

تۈز ئالماق *دامىن كەلتىرىۋ *ۋىتىن، ازىق بۇزىلماس *ۋىتىن جۇمىسالانۇن كەرەك نارسەنىڭ مېرى تۇيۇن كۆمۈس بولسا اياق قارداي بولادى. تۈزى سۇۋا سالسا قاندا سىياقتانمى مەرىتى. تۈزى سۇۋى لۇغا تويىپ يا جىلى جەرگە بولماسا كۈننىڭ كۆزىنە تويىپ سورىقتىرما، قايناندىن تۇيۇم-تۇيۇم تۈز بولادى. تۈسۈم جەر جوق؛ *بىراق، *بىر جەردە از، *بىر جەردە كۆپ. تۈزنىڭ كۆيۈمەك بولانۇن ورتىندارى؛ تەڭمۇدەر، سوزلار، تۈزى بۇلاتار، تۈز قوردالارى. تەڭمۇ قازاق دالاسىدا از، سوز كۆپ، سوندىقتان تۈزى سوزلاردان الادى. مەڭ ۋلكەن تۈزى سوزلار يوكەيلىكتە بوعدا مەن جولىتىن، جولىتىننىڭ مەنى 10 تۈزى 15 شاقىرىم، تۈزى سوزلاردىڭ كۆپ جەرى ورا، *اقتوبە كۆيۈمەلەرى مەن تۇرغاي ۋىتىنى. تۈركىستاندا تۈزنىڭ اتاقتىسى «توشقار» تۈزنىڭ قالگىنى 4 تاياق بويى. تۈز قورداسى تۈز توبەدە بار. بۇتىن مەسەيگە مۇز، تۈز جەنكەزىپ تۇرانۇن تۈز توبە، تۈز توبە سىقىلى جاتى تۈزغا تايا جەر مەسەيگە، ياقىوت ۋىتىنە ۋىتىنە ۋىتىنە ۋىتىنە «ۋەلىنىشكى» دەگەن ورتىن. باسقا جەرلەردىڭ تۈزى مېزىڭ تۈز توبەگە جەتەيدى. تۈز توبە ورتىن-بورتىن. 70 شاقىرىم اقتوبە جاعىندا، تۈز قورداسىنىڭ الابى 8 شارشى شاقىرىم؛ قالگىنى 65 تاياق. تۈزىن قازىپ ۋىتىنكەن جەردە كۆل بار، سول كۆلگە سۇۋا تۈسۈمگە لۇرۇلى ادامدار بارادى. تۈزى بۇلاتار قازاق جەرىندە *لۇر تايلغانى از، تۈزنىڭ كۆيى تەڭمۇدەر سۇۋىدا بولادى. بارلىق تەڭمۇدەرگە سۇۋى تىمىپ قايناتسا ياكى پىتىرسە، شىققان تۈزى ادا بالاسى *بىر نەشە جو اچىلغان سالىمى ردى.

ئىسسى جاقئاردا نەگىز سۇۋىن چاгада قازىپ قويغان جايپاق اپاندارغا جىبەرىپ، سورىقتىرادى، ئىسسى قۇرغان سوڭ تۇبىندە قالغان تۇزدى سىپىرىپ الادى. سالقىن جاقئاردا ۇلكىن قازاندارغا تۇزدى تەگىزدەر مەن كۆلەردىك سۇۋىن قۇيىپ قايناتادى. سۇۋ قايىناپ بولغان سوڭ استىنداعى تۇرىن الادى. سۇۋىق جاقئاردا اششى سوۋدى ۇلكىن اپاندارغا قۇيىپ قاتىرادى. بەتىنە تۇشىشى سۇۋ مۇز بولسۇپ قانا بەرەدى؛ قاتقان مۇزدى سىندىرىپ الىپ تاستاي بەرەدى. اقىرىندا قانبايتۇن تۇزدىق قالادى. تۇزدىقتى قايناتىپ، سۇۋ التىپ تۇزىن الادى. تۇزدى سۇۋلاردىك نۇزى جازەسى تۇرعى قار يا تاسقىن سۇۋلار مەن ەرىپ، كۆزگە قاراي سور سۇۋالعانىندا، نۇزى تۇيىرلەنىپ توبىنە شوگەدى. سونى ەل كەتپەن، كۆرەك بەن ومىرىپ، سىپىرىپ الادى. تۇزدىك ادم تۇرمىسى تۇگىل مال تۇرمىسىندا كۆپ اسەرى بار. جەرى سورسىز، قارا وتسىز جەرلەردە ەل مالنا اۋزى ۇۋىلماسىن دەپ تۇز جالاتادى.

تەگىزگە تۇز قايدان كەلەدى؟ نەگىزگە وزەندەر قۇيادى. وزەندەر سۇۋى تۇشىشى دەگەنمىز بەن، شىندە ەرىگەن ازدا بولسا تۇز بولادى. اللى جەردىن اعىپ اگتارىلىپ كەلە جاتقان وزەنگە جولدان تۇز سوقباي قالىمايدى. ول تۇز ەرىپ وزەن مەن اعىپ تەگىزگە بارادى. كۇن كوزىنىڭ قىزىۋى مەن تەگىز سۇۋى بۇۋ بولسۇپ كوتەرىلگەندە، تۇز تەگىزدە قالادى. اسپانغا كوتەرىلگەن بۇۋ بۇلت بولسۇپ، جەرگە جاۋادى؛ وزەندەرگە سۇۋ بەرەدى، نەگىزگە تاغى ەرتىپ تۇز ايداپ كەلەدى؛ تاغى تۇز تەگىزدە قالىپ، سۇۋ اسپانغا بۇۋ بولسۇپ كوتەرىلەدى. سونى مەن تەگىز سۇۋىنىڭ تۇزدى بولماسقا امالى جوق. تەگىزدە تۇز بولمۇ تۇسنىكتى نارسە. جەر استىنا تۇز قالاي تۇسەدى؟

تىنباي اعىپ وزەندەر تەگىزگە قۇيادى؛ جىۋرگەن جەرىنەن جىيىناپ تەگىزگە قۇم بلاي آلا كەلەدى. جىيەككە جاقىن تەگىز تۇبىنىن قايمىر جوعارى كوتەرىلىپ، قولتىق، قۇلاق شىعارادى. بۇل بۇلانار تەگىزگە قىلى مەن قوسىلادى. بىر تەبىر تە قىلى بىتىپ، تۇزدى كۆل بولادى حىلدار، عاسىرلار وتكىن سوڭ كۆلدە سۇۋ الادى. ورنىندا تۇز قالادى. جەل نۇردىك بەتىن قۇم مەن كومىپ، جەر استىنا جاسىرىپ تاستايدى. جەر استىنان قازىپ الىناتۇن مۇز، تۇزدار سولاي شىعادى.

تۇز اسقا سالمۇ، ازىق تۇزداۋدان باسقا ئىستەرگەدە جۇمسالادى. ماسەلەن، شىنى، سابىن ئىستەيتۇن زاۋىتقاردا جۇمسالاتۇن ورنىدارى بار. شىنى سىقىلدى زاتتاردى نازارتىمۇعادا تۇز پايدالى بولادى. جەل اۋرىۋلارغا تۇزدىك سۇۋى داۋا بولادى.

شم تەزەك.

تاستى يا سازدى چەر سۇۋىدى استىغا سىگىرمەيدى. سوندىقتان مۇنداي چەرلەردىڭ بەتمە كول تۇرادى. سونداي چەرلەر اسرەسە «لەنىنگىرات» گۈبىر. ناسىندا كۆپ بولادى. اعاش سۇۋىدىڭ ورناسىندا قالادى. اعاشتى كولدىڭ چاغاسىغا كەشمكەي مۇك شىعادى. مۇك جاپ-جاسىل بولۇپ كولدى اينالا وراپ الادى: تىنقى كول اينالاسىغا جاسىل بار قۇت ۇستاعان ايناسىقىلدانىپ اسپاننىڭ ساۋلەسىن تۇسىرىدى.

جاسىل جىيەك بىرتە-بىرتە ۇسىپ، جالپايا بەرەدى. چاغادان سۇۋعا تۇسەدى، بارا-بارا كولدىڭ بەتمىن جاپىلدى. مۇك سۇۋعا باتبايدى، ۇيتكەنى جاباغىشا ۇيىسىپ بىر شەنى جىيەكتە جاتادى. جاباغىنىڭ استىندا سۇۋ جاتادى. چاغادان جىيەكى اپىرىلمىپ كەتسە، مۇك سۇۋعا باتادى. چىلپا چىل مۇكتىڭ جاباغىسى قالىڭداي بەردى؛ ۇستىنە جاڭا مۇك شىعەپ، استىنداغى قاياتى ولە بەرەدى. بىراز ۋاقىت ۇتكەن سوڭ، مۇك قالىڭداپ كولدىڭ تۇبىنە شەيىن بارادى.

سونى مەن مۇك باتباغى بولادى. بۇرىن ولاردىڭ بارىدە كول بولۇپ، سوڭىنان سۇۋىن مۇك باسىپ كەتكەن. قالغان قۇتقان سۇۋ مۇك اراسىغا كىرەدى. مۇك اراسىنداغى سۇۋدى بىز كورمەيتۇنمىز، مۇكتىڭ ساپاغىغا سىڭىپ تۇرغاندىقتان. بىراق قول مەن سىقسا، سۇۋ شىعادى. مۇك سۇۋدى چۇتا بەرەدى. سونىڭ ۇشىن جاۋىندى كەزدە مۇك تۇرغان باتباق سىنىدى. باتباقتىڭ بەتى بەرشىمەكتەنىپ، قامپىيادى. سول كەزدە جىيەككە شىعاتۇن «سۇۋ مەس مۇك» دەپ جاڭىلىشىۋعا بولادى.

اعاشتى كولدىڭ تۇبىنە شەيىن مۇك قابىل بولغان سوڭ ەندى تومەندەي المايدى. كولدىڭ تۇبى ەرى جىيەرمەيدى. بىراق، ۇستىنە جاڭا مۇك وسە بەرەدى؛ استىنداغى جانى كەتكەن قاياتى باسا بەرەدى. اقمىندا الدا قاشان جانى كەتىپ سارعاپان استىڭغى مۇك باسىلا-باسىلا تىمىزدالىپ شم تەزەك بولادى. سونىڭ ۇنىمەن ەسكى مۇك شىققان باتباقتار شم تەزەك باتباغى دەلمەندى. باتباق نەغۇرلىم كۆپ چىل تۇرسا، سوعۇرلىم شم تەزەك قالىڭ بولادى. كەيدە قالىڭدىغى 4-6 تاياققا جەتەدى.

كەۋىپ قالغان شم تەزەكتى كەرىپش سىقىلداندىرىپ تىلىپ وتقا چاغادى. شم تەزەك جاپ جارىق بولۇپ جاتادى؛ وتىن اورنىغا تۇتمىۋعا كەلەدى. تورپىتىڭ تاغى بىر ماڭىزى سول شىنە تۇسكەن نارسەلەرى بۇزىلماي ۇزاق ساقتالادى. سۇۋ جىيەگىندە ۇسىپ تۇرغان اعاشتىڭ بۇتاغى، بولسا بىر

قايۋان شىمنە تۇسۇپ كەتسەدە، شىم تەزەك رىتبەي شىمىتەي نەشە جۈزۈمىڭ جىلدار ساقىناي بەردى. وتە كۆپ جاساغان شىم تەزەكتەر بار. سولاردىڭ شىمنەن تۇرلى نارسەلەر تاپىلادى. سولارغا قاراپ وتكەن پالەن زامانداردا كۆل جاعاستىدا قانداي اعاشىنار وسكىنى، نەندەي جاندىكتەر تۇرغانى، قانداي قۇستار ۇياسالىپ بالايداندىن شىعارغانى بەلگىلى بولادى.

بىر شىم تەزەكتىڭ شىمنەن سوعىسقا شىققان سالىت انتى ادام تاپىلغان. ارىنە، اتىنىڭ ادامنىڭ ەتى شىرىپ كەتكەن. بىراق، سۈيەگى قارىۋلارى اپ امن ساقىناغان مورلى كىسى اتى مەن ونەمەن دەگەندە باتىپاققا باتىپ قالسا كەردەك. اۋىر ساۋىت بەن قۇرالدار شىم تەزەك باتىپاغان شىعارماي، باتىرىپ جىبەرگەن.

ەۋك قازاق دالاسىندا ار جەردە بار. ماسەلەن وسى كۈنى اقبوبە قالاسىنا چاقىن جەردە قىلىپ الىپ قازاقتار وتقا جاعادى، اقبوبە قالاسىندا كۆپ مەكەملەر الدىرىپ بەشىن جاعادى.

ۋاگىنەردەن.

تاس كۆمۈر.

تىم ەرتە زاماندا، نىيەت مۇرنى وتىبەيتۇن، تۇيىنە كۈن ساۋلەسى جەتپەيتۇن ورمان شىمنەدە، باتىپاقتا ۇلكەن اعاشى مۇسۇپ تۇر ەدى. ورماندا ماسا شىمىنەن بىلسا اڭ جوق. ساز باتىپاقتا شىققان ورمان نىشى بوس، الاعمۇزىپ تۇر. اعاشى بىرقەبىر تە قارتايىپ، نامىرلارى شىرىپاستادى. بىر كەزدە چىل سوعىپ كەتىپ اعاشىنى قىيسايقتى. اعاشى قۇلاپ باتىپاقتا باتىپ قالدى. سۇلاغان اعاشى ۇستىنەن مويىنى سىرىقتاي، نان باقلار شۇبىرىپ وتتى. قۇلاغان اعاشىنى لاي توساپتى سۇۋ شاپىدى. تولقىندار قۇم مەن سازدى ايداپ كەلىپ اعاشىنى كۆمۈ مەن بولدى. اعاشى چەر استىنا تەرەككە تۇسە بەردى، كوك چاپىراقتارى قارايب شىرىدى؛ ۇستىنەن بىسەن قالدىق قۇم مەن سازدىڭ سالماغى مەن اعاشىنىڭ ساباغى قىسىلىپ، قانايىپ، تاس سىقىلدى بولدى. ماگىنداغى اعاشىلاردىڭ باسىنادا سول كۈن تۇردى. نەشە مىڭ جىلدار وتتى. باتىپاق ۇستىنە شوب شىقتى؛ قۇرغاق چەرگە اينالدى. ول چەرگە ەل ورناسىپ، ەكەنەن ەگىپ، باقشاسىن سالا بەردى. استىندا تەرەككە بىر زامانداردا قۇلاغان اعاشىلار كۆمىلىپ چاتقان شىم سەرگەندە جوق. بىر مەزگىلدە كەن قازىۋشىلار، لىتىن، كۆمىس نۇدەپ چەر استىنەن ۇگىپ قازىپ چاتىپ (قابقارا كۆمىلگەن ورماندىڭ) ۇستىنەن شىقتى. «0، تاس كۆمۈرا وش تاپىلدىڭ» دەپ جۇمىشىلار قۇۋانغانان شۇۋ ەنە قالدى. كەشىكەي تاس

كۆمۈر اتى جاز ۇستىنە جايلىدى. ولگەن اعاشقار قايتا جەر جۇزىنە شەب، كۈن كوزىن كۆرۈپ، قايتادان ۇمىر سۇرە باستادى؛ ۇمىراق بۇل ۇمىرى بۇرىنغىسىنان وزكەشلەۋ بولدى.

ئاس كۆمۈردىڭ ۇمىر ۇنۇمىرى اس ۇگە بارىپ تاماق ۇپسىردى. ەكىنشى ۇنۇمىرى غاز پارىپكەسىنە باردى. وندا ئاس كۆمۈردى ۇنۇمىرى مىقتاب غازدان قاقباقتالغان قازانغا سالمىپ قىزدىرىپ، نىسى ۇا شىعاردى. نىسى ۇانى جەر ۇستىنداعى مورجەلەر مەن جىبەرىپ كوشەلەردە غازدان پانار، ۇيلەردە شام جاسادى. غاز قاي شامىندا چارىمىراق بولدى. كۆمۈردىڭ ۇشنىشى ۇنۇمىرى تەمىر چولدىڭ پاروۋوزىنىڭ نىشە كىرىپ كەنتى. بەشىن جاققاندا، پاروۋوز سۇۋىلداپ كىگىلىدەپ، كۆرسىلدەپ وت اربالاردى سۇيىرەپ قالادان قالاعا شاۋىپ الدىدا چۈنەلدى: وت اربا مەن بىرگە ئالاي ادلم مەن جۇكتەردىدە سۇيىرەپ بارادى. ەندى ەڭ قاتتى جىلتىر ۇنۇمىرى قالدى. ۇستالار مۇنان اب ادەمى، جىب جىلتىر، قارا تۇيەلەر جاسادى.

رەسايىدە ئاس كۆمۈر مول جەردون ۇدانى. قازاق نىشەدە ئاس كۆمۈر كۆپ. وسى كۇنى تاشكەن تەمىر چولمىنا جاقىن بەر سۇگىر نىستاناسى تۇيىنەن قازىپ الادى. ئاس كۆمۈر تۇركىستاندا كۆپ.

كۇيە ئاس.

شاي سىقىلىدى ئاس كۇيەنىڭ نۇسىدە قارا، ۇمىراق شاي كۇيەدەي قۇر قارا ەمەس، جىلتىر قارا. قونغا كۇيەدەن گورى ملىدا نىيەدى. ئاس كۇيە كەسەك يا شاقپاق كۇيەندە ئابىلادى. ئاس كۇيەنگى جاقسى ئاس كۆمۈرگە جاقىن. ئاس كۇيەنىڭ ۇيىسى سىبىردە «الىپەر» دەگەن جەردە؛ ۇمىراق، باسقا جەرلەردە بەر. ئاس كۇيەنىڭ جاقسىسى الپىپەر ۇياسىنان شىعادى. ئاس كۇيەنىڭ جاقپاعى پىشاق بەن وڭى كەسەدەي، تىرناق بەن وڭى سىزىلادى؛ نىيگەن نازسەسىنە جۇعا قالادى. قاعاز بەننە سۇيىكىپ ونسە، نىيگەن جەرىنە قوگۇرداق قالىدردادى. سوندىقتن ئاس كۇيەدەن قارىنداش نىستەلەدى.

قارىنداش نىستە ۇشمن ئاس كۇيەنىڭ ۇمىر كەسەگىن المىپ جىگەشكەلىپ تىلەدە اعاشقا ورناتادى. بۇلاي نىستەلەتۇن قارىنداشنىڭ نامىز جاقسى جۇمساق تۇرلەرى. قومىن جاي تۇرلەرىنە نازا ەمەس ئاس كۇيەلەر ۇستالادى نومىن قول قارىنداشقاردى مستۇ ۇشمن ئاس كۇيەنى ۇگىپ مايدالاب، قانتىراق بولمۇ ۇشمن ساز تويىمىراق قوسادى. ەكۈن ارالاستىرىپ سۇۋعا بىلەپ قامىرشا بىلەيدى. قامىردى ارناپ نىستەلگەن تۇيى نەسەك نەسەك نىسقا سالمىپ ۇستىنەن قاتتى باسادى. باسقاندا

تەسكىتەردەن تومەن قاراي سوزىلىپ جومبىرانىڭ شەكىلىدەي بولۇپ شىعائىيەتتە كەلدى. ولاردى كەۋىپ قاتقان سوڭ الەب اعاشقا ورناتىپ، قارىنداش سىنايدى. مېرىنى قارىنداش جۇمىساق بولادى، ەكىنشى نومۇرلى قارىنداش ونا جۇمىقتا مەس، ونا قاتتى دا مەس ورناتشا بولادى. ەكىنشى نومۇرلى قارىنداش چاتسى. ناس كۇيەنىڭ تاغى مېر قاسىيەتى ونا كۇيە قويمايدى. سوندىقتان ناس كۇيەنى سازغا قوسىپ، تىمىر زاتتاردىن بالقىتاتۇن تىمىس جاسايدى. ەكىنشى قاسىيەتى ناس كۇيە چاتقان تىمىر، شوپىن سىپىقتى ئارسەلەردى دان باسبايدى

مۇناي.

مۇناي جەردەن شىعادى. جەردەن شىعب، ماي سىپاقتى بولغان سوڭ جەر ماي دەپ ات قويغان. مۇناي جەردەن الەنغان كۇيەندە مۇش مۇرلى بولادى: قارا، كۇرەڭدەۋ، سارغىلتتاۋ. بۇل جەردەن الەنغان نازارتماعان كۇيەندە كەسى-ول كۇيەندە مۇناي «تەپت. دەپ اتالادى.

مۇناي كەي جەرلەردەن سۇۋ مەن بىرگە جەر استىنان عوزى شىعب چاتادى. مېراق كۇيەندە مۇناي قازىپ الەنەدى. مۇناي بار جەردە شىكەرۋ قۇدىق قازىپ سونان مۇناي شىعارادى. كەيدە سونداي قۇدىقتان شىققان مۇناي اسپاناشا پىشىيدى. ونى قۇيۇمغا تىمىس جەكەزىپ بولمايدى. جەردەن اۋىتتار قازىپ، وعاندا سىبىزالمىي قالاتۇن مۇنايمى مول جەرلەردە بولادى. جەردەن شىعارىلغان مۇنايدى تىمىر مورچەلەر مەن اعىزىپ جەر ماي زاۋىتىنا جىبەردى. زاۋىتتا ۇلكەن قازان بولادى. ول قازاننىڭ ۇلكەندىكى سونشا، ەكى جۇزدەن ەكى مىڭ پونقا شەپىن مۇناي سىيادى. قازان قاقباغىندا ۇلكەن دوڭگىلەك تەسكى بولادى. تەسكىگە تىمىز كىيەتۇن مورچە بار. مورچەنىڭ ۇش جاعى تومەن قاراي جىلانشا يىرلىپ بارىپ سۇۋىق سۇۋدان وتىپ، پوشكە مەن جالغاسادى. قازاندى پەشكە ورناتقان. پەشكە وت چاققاندا قازانداغى مۇناي قايناپ، بۇۋلانادى. بۇۋلانغان مۇناي مورچە بويى مەن بارىپ، سۇۋىق سۇۋغا مالەنغان تۇسنا چەتكەن سوڭ، سالقىنداپ قاينادان مۇناي تۇرىنە تۇسەدى؛ تومەن قاراي مورچە مەن اعىپ، پوشكەگە تۇيىلادى. مېراق بۇل بۇزدان جىيىلغان تازا مۇناي، سول تازارغان مۇناي جەر ماي دەپ اتالادى. تازا مۇنايدىڭ تىز جانناتۇن مۇرلى «بەنزىن» دەپ اتالادى. مۇناي قاينامى، قۇر جىلىنغان كەزدەگى بۇۋنان بەنزىن جىنالادى. جەر ماي الەنغاننان كەيىن قالغان تورتاسىنان پىمىرونابىت دەگەن اۋىر جانناتۇن ماي الەنەدى؛ ونان قالغان تورتادان ۇرشىق ماي، ماشىما ماي الەنەدى. ونان قالغان تورتادان تولى

ماي سىياقتى «ۋازەلەن» مايبى الئىنادى. بۇلار وتە قاتتى قىزدىرعان كازدە شىعاتۇن مايلار. بارسىن الەب بولغان سولكە، سىمولا سىياقتى قويۇق قاراماي قالادى. ول اربا مايلايىتۇن قارا مايعا قوسىلادى؛ ايتىپسە، زاۋىتىئاردا وتەن ورنىغا جاعىلادى. سۇيىتىپ، نەپتىلەن دالادا نىسكە جاراماي قالاتۇنى جوق.

جەر ماي شامعا جاعىلادى، باسقا نەرسە كەدە ۋىتىلادى. جانىپ تۇرعان شامدى قۇلاتىۋ ياسىنىدۇرۇۋ وتە قاۋىپتى. جەر ماي لاپ بەرىپ، «بارى بىردەن جانادى. جانغان جەر ماي سۇۋۇ قۇيىغانغا سونبەيدى. ۋىتىمىنە بىر نارسىنى جاپسا وگاي سوندى. كىيىم، كىلىم، كۆرپە، تون، شەكەن، شاپان سىياقتى نارسىلەردى ۋىتىمىنە تاشىپ باسسا، جەر ماي تۇنىشىپ سونە قالادى.

جەر ماي ونە كۆب شىعاتۇن كايىكازداغى باقۇۋ قالاسى. باقۇۋ جەر مايبى بۇتىن جەر جۇزىنە تارايىدى. تازاق نىشىنە ورال وبلاسىنىدا دوسسور دەگەن جەردەن وسى كۇنى جەر ماي الادى. تۇركىستاندا اق تەگىزدىك شىعاتۇننىدا چانا پىرعانادا مۇناي بار.

شويىدىن، تەمىر، بولات.

تەمىر جەردە باسقا نارسىلەردىن ارالاسىپ جاتادى. تاب-تازا تەمىر جەردە بولىپىدى. بىلىنبا نەرسىلەر مەن ارالاسىپ جاتقان تەمىر تاس سىقىلىدى بولادى. بىلىمگەن ادام ونى تەمىر ەكەن دەپ وبلايدى. باسقا نارسىلەر مەن ارالاسىپ جاتقان تەمىردى «رۇۋدا» دەيدى. ماسىلەن بۇيىل قوي قىرىققان قىرىققىنى سالاقتى قاتتىقار كىيىن قاپقا سالادى دا كىرگەنكەن جەرگە تاشىپىدى. جاتقان جارى دىمىقلىك بولسا ەلدىكى جىلى كۇزەدە الەب قاراساڭ قىرىققى ۋىتىمىنە تاللىك دان وتىرىپ قالادى. بۇل دان نە؟ تەمىرگە ارالاسقان باسقا نارسە. ەگەر قىرىققى بىر جىل جاتىپاي كۆب جىل جاتسا، تەمىرى تاس سىقىلىنىپ كەتەر ەدى. جەر اىتىنىد تەمىر مىنك جىلداپ، مىلىيونداپ جىلداپ جاتادى. بىرتە-بىرتە باسقا نارسىلەر مەن قوسىلا توشىلا تاس سىقىلىنىپ كەتەدى. تەمىر رۇۋدامىز مىنە وسى -

رۇۋدا كۇيىمىدە تەمىر سوغۇغا كەلمەيدى؛ تەمىردى رۇۋدادان تازارتىپ الماعاندا تەمىر سوغۇغا جارايدى تەمىردى رۇۋدادان قالاي ارشىپ الادى؟

مۇنارا سىياقتىدە تەمىر بۇلكەن ۇزىن باش سالادى. بۇل پەشتىك بىيىكتىكى بىر نەشە تايىقى بولادى. تۇب جاعى كەڭ، اۋىز جاعى تار بولادى. ەڭ جوعارغى اۋىزى قۇستىك ورنىنان تارلاپ بولادى. مەنە وسىنداي پەشتەردى «دومىنا» دەيدى. اۋىزى جوعارغى جاعىنىدا بولغان سولكە ادامنىڭ بويى جەتىپ پەشتىك نىشىنە رۇۋدا قاستىي المايدى. سونىڭ ۇشىن اۋىزنىڭ دەگگەلىندە جوعارىدا ادام فانىلەيتۇن كويىر سالادى. قول ارباغا، رۇۋدا مەن كومىردى تولتىرىپ كەلىپ جۇمىشىلار

وت زاۋلاب اعا باسنايدى. بۇل-كوسك. كوبد كىتىك اتىن «شلاك» دەيدى. شلاك جۇربۇگە قازىپ قويغان ساي بار. سول ساي مەن شىلاكتى سىرتقا اعىزىپ جىبەرەدى. شىلاك سارقىلاپ بولغان سوڭ، جۇمىسشىلار تومەنگى تەسكىتكە قاقباغىن اشدى. بالقىغان تەمىر اپپاق بولۇپ تومەنگى تەسكىتەن تانسقان سۇۋداي زىرقىراپ قۇيىلدى.

مۇنىڭ الدىنا تەرەككىسى *بىر قارىستاي چويا قازىپ قويدى. چويانىڭ قازىلۇ مەرتى باقاشىلاردىڭ ارقىتان ەكەسىنە سۇۋ جىبەرۋىگە قازغان چويالارى سىقىلدى: ۇزىنناندا-كەسەدە قازىلغان. چويانىڭ ۇزىندىغى ەكى ارشىن اشاماسى بولادى. قۇبىنە قۇم تۈسەيدى. اققان تەمىر چويانى ئولتىرادى. جۇمىسشىلار تولغان چويانىڭ اۋزىن بەكىتە بەرەدى. اققان تەمىردىڭ قىزىۋى سونشا كۇشىنى، ۇستىنە شاپىڭ بەن قويغان سۇۋ *بىر-ەكى مەينوتقا قاينايدى. ۇستىنە قويىپ جۇمىسشىلار تاماغىندا پىسىرىپ الادى. چويالاردا تۇرىپ تەمىر بىر-تەبىرتە سالىقىنىدايدى. سالىقىنداغان سوڭ سىرتقا شىعارىپ چىينايدى

بۇل *الى تازا تەمىر مەس. بۇل - شوپىن. باسقا زاۋىتتا شوپىننان تەمىر يا بولات جاسايدى. بۇرىن تاغىلار كۇنىنە *بىر نەشە عانا قاداق تەمىر ەرتىپ شىعارسا، بۇل كۇندە جاتىسى پەشەنەر كۇنىنە 20 مىڭ بۇتتاي شوپىن ەرتىپ شىعارادى. شوپىن بىشىندە قوسىبا تارسەلەر بولادى؛ سول قوسىبا تارسەلنىڭ *بىرى كۆمىر تىكى. كۆمىر تەكى قوسىلعاندىقتان شوپىن سىنعاق بولادى.

شوپىندى سوعۇغا بولمايدى. تۇرلى تارسەلەردى قۇيۇغا بولادى. شوپىننان تازا تەمىر مەن بولات شىعارىۋ *ۇشەن، شوپىندى شوپىن ەرتىشۇن زاۋىتتاردى پەشتەرگە سالىپ قايتا ەرتىۋ كەرەك. كەي *بىر پەشەنەدە شوپىن بىشىندەكى تەمىر تەگىن قالدىرماي جاندىرىپ جىبەرەدى. سوندا تازا سوعۇغا كەلەتۇن تەمىر شىعادى. كەي *بىر پەشتەردە شوپىن بىشىندەكى تەمىر تەگىننىڭ چارىم چارتىسىن جاندىرادىدا باسقا قوسىبا تارسەلەردى تۇكەل جاندىرادى. سوندا شوپىننان بولات شىعادى. بولات تەمىرشە سوعۇغادا كەلەدى شوپىنشا ەرتىۋكەدە كەلەدى. بولات ەكى *تۇرلى بولادى. *بىرى قىتتى بولات؛ نىسى كۇيىندە سۇۋىق سۇۋغا باتىرىپ سۇۋارسا قاتتى بولات شىعادى. قاتتى بولاتتان قىلىش، پىشاق سىقىلدى تارسەلەر سىتەيدى. ەكىنشىسى جۇمساق بولات. اۋاغا تاستاپ جايلاپ سۇۋىتسا جۇمساق بولات شىعادى. جۇمساق بولاتنان پىرۇۋ جىمىنلار، سەرىبەلى تارسەلەر جاسايدى. شوپىن زاۋىتتارىندا ساغاتىنا 300 بۇتتاي تەمىر *ازىرلەپ شىعارادى. زاۋىتتا تەمىردى *تۇرلى-تۇرلى قىلىپ سىتەيدى. تاباق-تاباق قىلىپ، جۇمىر قىلىپ، قىرلى قىلىپ، كەلەكشە ياباسقا *تۇرلى قىلىپ، *جۇز جىلدىڭ ارچاغىندا تەمىر، اسىرەسە بولات قىمىباب تارسە سانالىغان. بۇل كۇندە تەمىر مەن بولات ساتىپ الۇغا چۇرتىڭ بارىنىڭ دە كۇشى كەلەدى. مىڭ-سان زاۋىت تەمىر جاساپ جاتىر. بۇل كۇندە تەمىر اعاش ياناس سىقىلدى جاي تارسە تازىدە تەپ كەتتى. شارۋاشىلىقتا تەمىردىڭ كەرەكەيتۇن جەرى جوق.

تەمىر كەنى تۇركىستاندا سەمەي كۇبىر ناسىندا دا بار.

ماگنىت تاس.

بۇرىنقى زاماندا بىرەۋ ئاۋۇشنىڭ تاستى جەر مەن كەلەجانسا تاسقا وكشەسى جاپىسقان سىياقتى بولا بەرگەنن بايقايدى. ەتىگىن شەشەب جاللا اباقى جۇرۇپ قاراغان ەكەن، ەش ئارسىنىڭ جاپىسقان سىياقتى بەلگىسى جوق. ەتىگىنىڭ وكشەسىندە نەمىر مىقتارى بار ەكەن. وكشەسى غانا جاپىسەب باسقا جەرى تاسقا جاپىسپاغان سوڭ تاسقا جاپىساقۇن نەمىر مىق ەكەنن سەزەدى. تاستىڭ بىر كەسەگىن اۋۇلما المب كەلمەب باسقا نەمىرلەرگە تىيىگەن سە، ولارداناسقا جاپىسپادى، تاس تاپىلغان ئاۋۇنىڭ اتى ماگنىت زىيا ەكەن. سونان تاسقا ماگنىت دەپ ات بەرىلگەن. سوڭىنان ونداى تاستار بىر جەردەن مەس ار جەردەن اق ئابىلا باستاغان. ماگنىت رۇۋىسىدا ورال ئاۋۇندا كۆپ. ورالدا باشقۇرت جەرىنىڭ بىر تۋى ماگنىت تاۋى دەپتە اتالادى. ماگنىت تاسن ئورنىسا ماگنىت نەمىر شىعادى ە كىنىت نەمىرنىڭ باسقا نەمىرلەردى وزىنە ئارناتۇن قاسىيەتى بار. ول قاسىيەتى جاي نەمىرگەدە جۇعادى. ماگنىت تە و بەتىگەننىڭ بارىن وزىتە ئارتادى. بىراق ئارتۇن قاسىيەتى نەمىرلەردىڭ بارىنە جۇعا بەرمەيدى. ماسەلەن: جاسىق نەمىرگە ماگنىت جۇقبايدى، ماگنىتتەن العان قۇۋاتىن ساقىت ئۇرۇغا نەمىر بولات بولارغا كەرەك. بولات نەمىردى المب ماگنىت سۇرىنىڭ الگى نەمىرىمىزگە باسقا نەمىردى وزىنە ئارتاتۇن قۇۋات پايدا بولادى.

سولاي بولغان سوڭ بىر ماگنىتتەن بىر نەشە ماگنىت سىناۋكە بولادى. ولاى ەتۋگە مىنانى سىتەۋگە كەرەك: ماگنىت جۇقتىرمان دەگەن بولاتتى ئاقناى ۇستىنە سالىۋ. سونان سوڭ بىر جاق باسەن سول تول مەن باسەب ئۇرۇپ، وڭ قولغا ماگنىتتى المب، باسەب ئۇرغان باسەن ەكەشى باسەن قاراي سۈيگەب سىمۇ سىقاندا قايتا قاراي سىپاي، دايم بىر نىگماي سىمۇ كەرەك. ازدان سوڭ بولات وزىنە نەمىر زاتقاردى ئارتا باستايدى. بىنەگە، نەمىر قلام ۇشتارغا، بولات پەشقى، بولات قايشىلارغا دا ماگنىت جۇقتىرىۋعا بولادى.

ماگنىت نەمىرلەردىن دوغا المبىنى سىتىيدى. نەمىردىڭ ۇگىنىلەردىن، نامىر شەگەلەردى. بىنە، تۇپرەۋەش سىياقتى ۇساق نەمىرلەردى المب، ولارغا تۇرغان قاعاز شوبىب سالام تۇقىمداردى قوسىب، ماگنىتتى چاقىندا تاساق، نەمىر زاتتار- ھانا ماگنىتكە بارىب جاپىسپادى، نەمىر مەستەرى قوزغالماي ورىنىندا قالادى. ماگنىت ۇلكەن بولسا، ئارتا ئۇن قۇۋاتىدا ۇلكەن بولماق.

التن.

تۇلاردىڭ تەرەك استىندا شاشىلىپ التن جاتىدى قۇم مەنەن سازدىڭ يا
باشقا داستاردىڭ قوينىغا تەھلىپ التىننىڭ تۇيىرلەرى جاتىدى، ئاس اراسىندا
تارام-تارام تامىرلانىپ، ياكىي تۇيىر-تۇيىر بولىپ جاتىدى. تەرەككە جاسىر-
ئىقب نەشە زاماندار التن تۇيىرلەرى يىلىتىپ جاتقان؛ كىم بىلىدى، بىراق
الى كۆپ زاماندار جاسىرتىپ جاتار.

بىراق، جەل، اياز، جاڭگىرلار ايال تاپىاي ۋوز بىستەرىن نىستەي بەرەدى؛
بۇلار بىر تەبىئەتتە قاقىق تاستاردى زىدىرىپ ۋىگىتىپ، قۇلانادى. ۋىگىتىلگىن
تاستار بىشىندەكى التن تۇيىرلەرى اشىلىپ قالادى. بۇلىت قۇرساب، جەل سوعادى.
قارا نوسەر قۇيادى ناسقا بىرىنەن-سوك تۇيىرى سىرتىلداپ تامىشلار تامادى. تامىشلار
بىرىندەپ تاستىڭ شۇقىرلارى مان چارىقنارىغا كىرە بەرەدى. جاڭگىر قۇيا بەرەدى،
تامىشى كۆپەيىپ چارىقناردى قۇۋالاب تولتىرا بەرەدى، كۆپەيىپ-كۆپەيىپ تامىشلار
سەل بولىپ اعا باستايدى. تاستان-تاسقا كەنەرەدەن-كەنەرەكە بوعىپ، تۇسىپ
سەلەر شۇۋالاب بوعىي بەرەدى، وپيا گىغا، چازىققا قاراي ساز، قۇم ومىرىلغان
تاستاردى قۇۋالاي بەرەدى. سونى مان نەشە زاماندار وتەدى. ئاس بەن سازدىڭ
بىشىندە تالاي ۋاقىتتاردان بەرى جاسىرىنىپ باستىرىققا شىپىسىپ جاتقان التن
تۇيىرلەرى چارىق دۇنيەگە شىغا جازدايدى. بىراق، تامىشلار كۈن سىقىلىدى
چارىقراغان التن تاپقاننى قۇۋانغانداي، تۇيىرلەردى كىيىپ كەتىپ چازىققا،
سايلاغا، وزەندەرگە قاراي الىپ جونەلەدى.

التن وتە سالماقتى نارسە، قۇم مەن نەزدارىڭناندا سالماقتىراق. جىلتىراغان
التن تۇيىرلەرى كەشىكىيەي وزەن مان سايلاردىڭ تۇيىنە شوگەدى. مۇنىڭ
سوكىتان بىرازدان سوك بۇلاردىڭ ۋستىنە قۇم، تاس، سازدار شوگە باستايدى؛
وزەن تۇيىنە التىندى تاغى كۆمەدى كۆمىلگىن التن تۇيىرىن ەندى كىم
بزدىپ تاپادى، ولارغا كىم چارىق دۇنيەنىڭ كوزىن كۆرسەنەدى.

تاۋ ەتەگىنە بىر نەشە ادامدار قوس تىگىپ قويغان. بۇل قوس التىنشىلار-
دىكى. بۇلار قولىغا كۆرەك، شوت، سۇيىمىن، ەلەك، استاۋ الا كەلگىن. الدىمەن
التىنشىلار التن بارما، جوتقا دەپ جەردى شۇقىيىدى. وزەن استىنان قازىپ العان
ساز بەن قۇمىن استاۋداغى سۇغا توكەدى. ەكەر التىننىڭ اۋىر تۇيىرلەرى
استاۋدىڭ تۇيىنە شوگىسە، التن تاپىلار دەپ وزەن تۇيىمەن التن بزدەۋگە
كىرىسەۋگە بولادى.

التىنشىلار وزەن سۇۋىن بۇرمالاب ۋزىن جوبالارغا جىبەرەدى. جوبادان سۇۋ
ارزاق قۇيىلغان ەلەككە قۇلايدى. تاس قۇم، سازدى سۇۋ اعىزىپ الىپ كەنەدى؛
التن تۇيىرلەرى ارناۋلى كەيەجەتە بارىپ تۇسەدى. بۇل التىننىڭ بىشىندە قۇمنىڭ
اۋىر تۇرلەرى بار؛ مۇنان سوك سۇۋدىڭ اءسىنا سالىپ بۇلاردى تاغى بىر نەت
جۇۋغان سوك جىلتىراپ ئازا التن قالادى. التىندى سەپىرىپ جىغىپ الادى،

التىننىڭ اسلىدىكى ۋە مەردە تۇسى بۇزىلمايدى، توتىقبايدى، باسقا نارسىلەر مەن ارالاسمايدى، شىندە بىرە بولمايدى. التىننىڭ قەبىلىتىدىكى اسلىدىكى مەن ياكى ۋە كەرەكتىكىدىن مەن، مۇدەب تاپىۋىنا ۋە كەبەكتىڭ كۆپ سىڭەتتىدىكىدىن. التىن ادامغا اۋدان كەرەكتە مەن: اۋاسىز ادام مەن ساغانتا تۇرالمىي ولدى، ۋە مەردە قولغا التىن ۋە ستامغان كەدەيلەردە تىرى جۈردى. اۋا سىقىلىدى كەز كەلگەن جەردەن ۋە كەبەكتىڭ ناپىلسا، التىن قەبىلىتى بولماق تۈگەل، قۇنىدا بولماس ەدى. التىننىڭ تۇسى سارى؛ چىلتىراۋى كۈشتى. قاتتىق تالانىڭ اتىنى تاماس ۋە شىن التىنغا «تازا» دەپ ات ئويىۋىلارى التىننىڭ تازالىقى، بىرەۋىسىدىكىگە ەدال ۋەرنىدى.

التىن كەيدە سوم كۆيىندە تاپىلدى. پەنرەكتىرىقتا كۆرۈنى بىنسىتىپتۇقتا ەكى پۇت 8 قانداق سوم كۆيىندە تاپىلغان التىن بار. ارىنە، التىننىڭ تۈزىنە قاراي تاۋىپ المۇي تۈرلىشە بولدى.

تازا التىن جۇمىساق بولدى. بەزى سۇرتىلىپ تۇرىدى. سوندىقتان التىننىڭ سىتەگەن نارسىلەر تازا قاجالىپ تاۋىلىپ قالماستىن بولماق كىيىن باسقا قاتتى مېتال. تازا قوسادى. نارسىدەكى شىن التىن «پىروپيا» مەن كۆرسەتتىلىدى. التىن پىروپىيە ەكى تۈزۈلۈ بولدى: 96 جاننا 56. مەن قانداقتا 96 مىسقال بار؛ سوندىقتان 96 نىشى پىروپيا التىن زاتىنىڭ مەن قانداقتا 96 مىسقالى بىرەۋىسىز تازا التىن بولدى، 56 پىروپيا مەن قانداقتا شىندە 56 مىسقال تازا التىن، 40 مىسقال قوسىپا بولدى. كۆمۈس يا مەن قوسىلدى. كۆمۈس قوسىلسا، التىن تۇسى-اقسارى؛ مەن قوسىلسا سارغىلىق تۈزۈلۈ بولدى. التىننىڭ يا اقسا يا باشقا زات سىتەيدى. ساقىيىنا، بىلەزىك سىرغالار كۆيىندە 56 پىروپىيە بولدى؛ رەسەيلىك پۇرۇنقى 5، 10 سوملىق التىن اقسالارنىڭ پىروپىيە مۇن كۆرى باسقاراق. اقسالارنىڭ پىروپىيە قانداقتا مىسقالدىكى سانغا قاراپ قۇيىلمىي تەك چۈزگە قۇيىلاتۇن ەدى. چۈزۈلەستىڭ توتقان ۋەلىسى، ۋە ۋەلىسى مىس بولاتۇن ەدى. رەسەيلىك التىن كۆپ شىتەتۈن جەرلەر تاي، ۋە تال ئاۋىلارى. قازاقىستاندا التىن قۇستايى جاننا سامىي كۆيىنەلەردىدا تازىپ المىدى. تۈركىستان تاۋىلا-رىندا تاالىن بار.

ۋەرنىنىڭ پۇرۇنقى ەسكى ۋە كۆمۈننى قازاقتى قولاستىما الېب چارلىقلىسىدىكى قىيىگىزەمەن دەپتۇن قاتتى سوزىنىڭ مەن سەبەبى-تۈركىستان مەن قازاقىستاندا چەر استىندا التىن كۆپ، سونى الامەن دەگەن قومغا ئېلىقتان تۇرغان.

كۈمۈس.

كۈمۈس ساقىيىنا، بىلازىك، سىرغا، قارىلاردى كۈرمەگەندەرىك جوق شىعار. كۈمۈس اقشانى كۈرگەندەرىككە بولار. كۈمۈس اقشا كۈرەر كۈزگەدە اپىر ادەمى نارسە. چارپاق-چارپاق نەمىرلەر كەيدە كۈكتەندە نۇسەدى، سوندا كۈمۈس اقشا كۈكتەن نۇسەيدى. كۈمۈس كۈپ ەگىدك بىن جەردەن قازىپ الىناردى. كۈمۈس نازا اسىلدىك ىبرى بولغان مەن، برەۋسىز نازا كۈمۈس تاپىلمايدى. كۈمۈس جەردە جاتقاندا باسقا نارسەلەر قاتىسادى، ونداي قوسىپ نارسەلەر مەس، قورعاسىن سىقىلدىلاردىكدا بىشىندە بولادى. قوسباسى بار كۈمۈس تاپىلغان برەۋلى كۈمۈستى كەن دەپ اتايدى.

كۈمۈس كەننەن جەردەن قازىپ شىعارىۋىز شىمن كۈپ ەگىدك كەرەك. كۈمۈس كەنى بار جەردە اۋالى جەردىك بەتىنە جاقىندا مەس قازىپ الادى. سونان-سول والا بىرتە-بىرتە تەرەگكە نۇسەدى اقىرىندا كۈننىك چارىعى نۇسەيتۈن تەرەگكە كەتتى. كەن قازاتۇن سونداي تەرەك قۇمىلار «شاقشا» دەپ اتالدى. كەن سوگىنن قۇۋىپ، جەردىك اسىن ۇگىگىپ قازا-قازا جەردىك اسىن قۇۋىپ لاعان قۇۋىس-قۇۋىس ىن بولىپ، نۇس نۇسقا تارايدى. كەن قازاتۇن جۈمۈس-كەرلەر سول ىننىك بىشىندە وت چارىعى مەن جۈمۈس قىلادى. كەن شىققان جەر كۈمۈسە ناستى قاتتى بولادى؛ كان ۇزى قاتتى. كەيدە ىبر چارپاغىن چارىپ نۇسەردىگە ىبر ساغانقاى اينالاسىن. ومىرەپ نۇسەردىگەن كەن چارپاقتارى شاقىندان نىسقا شىعارىلادى. ولاردى جۈمۈسشىلار ۇساتىپ، كۈل تالقان قىلىپ ۇگەدى.

ۇگىلگەن كەندى سۇۋ قۇيغان ۇلكەن كەسپەككە اپارىپ تۈگەدى. كەن سالىنغان سۇۋدى بىلەپ، ىپىسىپ، بلايلايدى. ابدان بلايلاپ بولغاننان كەين تىندىرادى. اۋىر بولغاندىقتان كۈمۈس كەنى ەك نۇبە شۈگەدى. باسقا نارسەلەر مۇنىك ۇستىنە شۈگەدى. ۇستىندەكى شۈگەن بونەن نارسەلەردىك قابىلەتنە ەتتەپ سىپىرىپ العاندا، اسىنداعى كۈمۈس كەنى عانا قالادى. بۇل ەلى برەۋسىز نازا كۈمۈس مەس، كەن كۈمۈسە. وسى كۈمۈس مەن بۇل ەلى سىكە اسىبايدى. بلايلاپ تىندىرىۋى مەن ھانا كەنگە جابىققان برەۋلەر اپىرىلادى؛ ىبراى، برەۋلەردىك كۈكت، قورعاسىن، مەس سىقىلدىلارى قالادى. ەندى سولاردى اپىرىۋى كەرەك. ىبراى، بۇلار كۈمۈس بىن بىتە قايناب بىتكەن زاتلار بولغاندىقتان بۇلار ۇگمۇ مەن، سۇۋ مەن، شىبۇ مەن اپىرىلمايدى. بۇلاردى اپىرىۋى ۇشمن كەندى ەرتىپ، بالقىتىپ قورىتىۋى كەرەك. مۇنى سىتەۋ ۇشمن كەندى اۋەلى

تابتار تارتىسى .

تابتار قالاي تۇۋعان؟ بۇرۇن نەگە بارلىقى غوتىروس قارا شارۋا (مۇجىق) قولىدا تۇرغان؟ "ار كىم" رز تابىندا جۇمىس قىلغان؟ نەلىكتەن بۇرۇن اۋىلدا نەك استىق، "چۇن، جاباعى سىمىلدىلارغا نىباغان؟ ەتەك، كەبىس، كىيىمىدە اۋىل شەبەرلەرنىڭ "وزى نىستەگەن؟ باسقان سۇراب جالنىباغان" بۇل كەندە نەگە اپاق، كىيىم جاسايتۇن پاپىرىكتە، "ازىر كىيىم ساتاتۇن ۇلكىن ماگازەندەر كويديگەن؟ بۇرۇن نەگە شەبەرلەر ۇيلەرىندە وتىرىپ عانا ۇلكەرگەن؟ ۇيتكەنى بۇرۇن جۇمىستىڭ "بارى دە قول مىن ورىندا لاتۇن ەدى؛ بۇرۇن ماشىنىلار بولاتۇن با ەدى؟ بۇرۇن جۇرت سۇۋمان اينالاتۇن دىيمەندەردى عانا كوربۇشى ەدى. "بىراق ولاردا از بولۇشى ەدى. مۇنان ەكى "چوز جىل بۇرۇن ادام بۇۋ مەن جۇرەتۇن، سۇنان سوڭ جىلمۇ، ەلەكتىرىك جەر ماي مەن جۇگەرەتۇن ماشىنىلاردى جاساي باستىدى. ماشىنىلار شىققان سوڭ بۇرۇنغىدىن نارسە اللە نەشە بىر تارتىق جاسالاتۇن بولدى. بۇرۇن، ماسەلەن، "بىر جۇمىشى كۇنىمە "بىر تادا ق ماقنا تازارتاتۇن ەدى؛ بۇل كەزدە ماشىنىغا مەن "بىر جۇمىشى كۇنىمە 100 قادا ق ماقنا تازارتىمۇ قولنىغان كەلەدى .

ەندى جۇمىشىلارنىڭ دارا قەزىمەت ەتۋى تىيىمىسىزدە نەدى؛ ۇيتكەنى "ار جۇمىشى بولەك ماشىنىغا نىباغا قالاي قولنىغان كەلەدى جۇمىشىلار شوغىرلانتىپ ماشىنىلار اينالاسىغا جىيىلا باستىدى؛ "سۇيتىپ "بىر "وتىروس پاپىرىكتەر تۇپ ۇيىپ، جۇمىشىلار دارا جۇمىس دەگەندى تاستايدى. ماشىنىغا يەلەرى - بايلار "نىستىڭ قوجاسى بولدى، ماشىنىغا مەن جۇمىس قىلاتۇن جۇمىشىلارغا وگىباغان اقى بەرگەن بولمىپ، جۇمىشىنىڭ نىستەگەن نارسىلەرىن نەگەسىنەن بايلار قاتشىيتۇن بولدى.

"سۇيتىپ جۇمىشىلار تايى شىقتى .

جۇمىشىلار ۇيىقتە جۇمىس قىلماي بىرەۋدىڭ ۇيىمىدە جۇمىس قىلدى، قولى مىن جۇمىس قىلماي، بىرەۋدىڭ ماشىنىسى مىن جۇمىس قىلدى. جالشى دەگەن شىقتى . الە قوعام تابتارنىڭ شىعتاتۇن سەبەبتەرى نە؛ شارۋاشلىق قالاي نىستە - لىمىنە قاراي تاب شىعادى. بۇرۇن شارۋاشلىق ۇۋاق ەدى؛ "ار كىم دارا جۇمىس قىلاتۇن ەدى . - بۇل قوعامنىڭ "بىر قۇرىلىسى . سوگىتقان جۇرت قوسىلىپ، بىرىكىپ، جۇمىس قىلاتۇن بولدى . - قوعامنىڭ ەكىنشى "قۇرىلىسى شىقتى . سوندىقتان بارلىق وزگەرىستەردىڭ نەگىزى شارۋاشلىق وزگەرىسى بولادى .

ادام نەلىكتەن شاربۇاشلىق ئىستەيدى؟ ادام نەلىكتەن شاربۇاشلىق قىلا-
تۇنى اتىق نارسە، سونىڭ ئۇشىن كۆپ ويلاشۇڭ كەرەكى دە جوق. مۇنى
تۇسىنىۋ ئۇشىن بۇرىنقى قارا شاربۇا نە ئىستەگەن، بۇل كۆنگى پاپىرىك -
زاۋىتتار نە قىلانۇنمىن ئايقاسا بولادى. قارا شاربۇالار استىق، جۇن، ەت، قىسقا-
ئىشىپ جەۋگە، كىيىمىۋگە كەرەك شىيىكى بۇيىمداردى وتىرەدى. پاپىرىكتەر
بۇل شىيىكى بۇيىمداردى وگدەپ، پايدالانىۋىمىزغا ئىكەلىمى قىلىپ شىعارادى.
سونىڭ بارى تۇرمىس ئۇشىن، جان ساقناۋ ئۇشىن كەرەك. مۇشۇقىمى ادام
بالاسى مۇمىر مۇمىرۇ ئۇشىن شاربۇاشلىق قىلادى. مۇنى دالەلدەۋدىڭ كەرە-
كى دە جوق؛ مۇنى بالادا بىلەدى. تارىقتىڭ بارلىق وزگەرىستەرىنىڭ نەگەزى
شاربۇاشلىق. شاربۇاشلىقتى ئىستەتمۇشى اشتىق بىن سۇۋىق.

بۇرىن تارىقتى باسقاشا تۇسىندىرۇشى ەدى. بۇرىن تارىقتى وزگەرتەتۇن
قولمىدا بايلىقى مەن كۇشى بار ادامداردىڭ مېيىندە بولغان وزگەرىستەر دەۋشى
ەدى. بۇلاي دەپ تۇسىنىۋدىڭ سەبەبى قوعامنىڭ تۇرلى تارتىبى نەدەن بولا-
تۇنمىن ويلاماي، تەك تۇرغان تارتىبكە كۆنگەندىكتەن بولاتۇن ەدى. ول كەزدە
توڭكەرس دە بولغان مەس. قوعامدى، قوعامنىڭ تۇرلى كەمشىلىكتەرىن سىنغا
تارتىپ قارايتۇن ادامدار شىقتى، بۇنارعا تارتىمنىڭ دۇرىس مەستىگىن
ۇمىندىردى.

بۇقارا بۇل ۇگەتتىمىلەر مەن باشمىلاردى تىڭداپ اۋالانا باستادى. بايلار ويىنشا
توڭكەرس وسىلاي باستالانۇن ەدى.

قىسقىسى بايلار ئىستى پاپىرىك بىن ماعازىندا جۇرۇپ جاتقان جۇمىس
سىقىلدى تۇسىنەتۇن ەدى؛ قوجا ويلاپ، اقمىغا سالىپ بۇيىرادى، جۇمىشىلار
مەن پىر كاشىكتەر مويىن سۇنادى دەپ قاراۋشى ەدى.

بۇل ويدىڭ قاتالغىن بىلمۇ قىيىن مەس. ەگەر كاپىيتالىشلار جۇمىشىلار
تاپىن قاناماسا، ەگەر كاپىيتالىشلار جۇمىشىلاردىڭ ئىستەگەن نارسەلەرىنىڭ
قۇنمىن تولمىقتىرۇپ بەرسە، قانداي ۇگەتتىلەردىڭ جۇمىشىلاردى اۋالاندىرۇغا
الى كەلەر ەدى؟ ەگەر قۇرغاق سوز جاي ۇگەت بىن اۋا كوتەرىۋگە بولسا،
بايلاردى دا اۋالاندىرۇغا بولار ەدى، قايتا بورچمۇانى تەز اۋالاندىرۇغا كەلەر
ەدى؛ ۇيتكەنى ولار وقىغان؛ وقىغان كىسى ۇگەتتى چاقسى تۇسىنەدى. بۇل
كۇندە نەلىكتەن ەك جارىلى ەك نادان تاب ۇگەتكە رەدى؛ وقىمىستى بۇرچمۇاز-
با توڭكەرىستىن قاشادى؛ ۇگەتتىلەردىڭ اۋزىدان بىل نامسادا، تىڭداماي تەرس
اينالىپ كەتەدى؟ ۇيتكەنى بۇل ۇگەت بۇرچمۇاغا ئىيمىمىز؛ ۇيتكەنى بۇل
ۇگەت بايلاردىڭ پايداسىنا قارسى. سوندىقتان بۇرچمۇازىيا موزنىڭ قۇلقتىن
ناماتىن قورعاپ، بىرەۋدىڭ مويىنىدا وتىرا بەرگىسى كەلەدى؛ دامدى جەپ
ئانتى شىكىشى كىلدى؛ كەك سارايلاردا نۇرغىسى كەلەدى؛ ۇگەتتىلەردى

تىگدا ماق تۇكىل ، قولما تۇسسە اتادى ، اسادى؛ تۇرمىسىن جانسارتقىسى
كەلگەن جۇمىسشىلار مەن المسادى.

سۇيىتىپ، تارىقتىڭ ارباسىن بىلگەرى سۇيرەب جۇرگىزەتۇن گۇش- اۋەلى
تابىتار تارتىسى؛ ەزىلگەن توتالغان قارا شاربۇا مەن جۇمىسشىلاردىڭ ەزىۋشى
توناۋشى اپاۋىتتار مەن بورجىۋازىيالارغا قارسى تارتىسى، ەكىنشى، تابىتار
تارتىسىن شىعاراتۇن نارسە-ادامنىڭ كەرەك چاراعى، تاماق، كىيىم، ۇي، وتىن
سىمقىلدىلار؛ قىسقاشى تابىتار تارتىسىنىڭ نەگىزى - قىزىل كۇيى. ادامدار قىزىل
كوبىسىنە كەرەگىن تابىۋعا ۇمتىلادى؛ بۇل كەرەگى ادبىشلىك بىەن ورنىدالمۇنا
ۇمتىلىۋى تىيىس؛ جەر ۇستىنىدەكى بارلىق بىگىملىك بارلىق ادامنىڭ كەرەگىنە
قاراي ۇلستىرىلىپ تۇرىۋى تىيىس. مىنە، وسىنى جۇزەگە شىعارىۋعا ۇمتىلىۋ-
شىلار سوتسىيالىستىر بولادى.

پونىروۋسكى.

II تارىق.

كوشبەلى تۇرىكتەردىڭ سوعىسى.

مۇنان 600 جىلداي بۇرىن. جاز كۈنى. شىلدە مەزگىلى. كىلىم تۇرىندەي تىزىلدى، جاسىل كەڭ دالا. تەڭىز تولقىنىداي شالقىپ، كوتەرىلىپ، باسىلىپ تۇرغان بوز. عىيىلىپ، مايىسىپ، جەل مەن بىرگە جەرگە سالىم ەتىپ تۇرغان بايشەشەك. كۆمىستەي جىلتىراپ بۇراڭ قاققان جايىق.

شەعاي مىرزانىڭ اۋىلىنىڭ مۇستى كوك الاشاك؛ ماڭىراغان قوي؛ بوزداغان تۇپە؛ كىسىنەگەن جىلقى؛ ەرسىلى، قارسىلى اسەبب جۇرگەن ادام. جايىقتىڭ وڭ بەتىنە دۇركىن-دۇركىن جىبەرىلىپ جاتقان انتى كىسى. قارىۋ جارق اسىنغان ازامانتار؛ كوشىپ جاتقان ەل. بۇل نە ساپىلىس؟ بۇل جاۋعا اتنانەپ جاتقان تۇركىلەر.

بىر كەزدە كوش جونەلدى. كەي بىر ۇيلەر جىمىلماستان تۇرغان بوپىنشا اربانىڭ ۇستىندە كەتىپ بارا جاتىر. ارباعا ۇزىننان ۇزىن جەكىلگەن وگىز. قاتىن، بالا، مۇي مۇبشىن، اسكەر، مال، بارى بىرگە قوزعالدى. كوش الدىننان جاۋعا بارشىعا دۇركىن-دۇركىن جونەلتىپ جاتقان شىڭداۋشىلار؛ دۇركىن-دۇركىن قاپار الىپ كەلىپ جاتقان بارشىلار. جايىق مۇتىپ، تورت بەس كوش وتكەن سوڭ بارشىلار جاۋ جاتىن دەپ قاپار الىپ كەلدى.

ەل قوندى؛ قاتىندار ورمەگەن توقىپ، ۇرشەمەن، ئىيىرىپ، مالىن ساۋىپ، جۇمىسىن قىلىپ جاتىر؛ مالشىلار مالىنا كەتتى. ازامات كوك نەمىر كىيىنىپ سوعىسقا ازىرلەندى. بىر كەزدە جاۋدا قارسى شىقتى دەگەن قاپار دۇڭك ەتە قالدى. ئەك-لەك شەبىپ جاتقان اسكەر؛ شىقىرلاپ ۇستىنە قوس نىيەپ باراجاتقان اربا؛ جىبىرمەيمىز دەپ ەتەگىنە جايىسىپ جۇرگەن اسكەردىڭ قاتىن، بالاسى.

دىڭقىرلاپ اربا كەتەدى، جانا جاستاۋ بالاسى،

اتتارى مېس - مېس ەتەدى؛ ەتەگىنە جايىسىپ

اسكەردىڭ اتا-اناسى، جىبەرمەيمىز دەسەدى. (شاكەرىم)

اسكەر سوعىسقا كەتتى. جىلاب، سىقتاب ۇيدە قالغان كەمپىر شال، قاتىن بالا شاربۇسىن سىدەي بەردى. اۋىلدا قالغان بىرەن، ساران ەركەكتەر ات مېنىپ، قارىۋ اسىنىپ، شىڭداۋىل قاراب، ساق بوب جۇر. اۋىلداغى قاتىن، بالانىڭ

قولى ئستە، ەكى كۆزى سوعىس جاقنا. سوعىستىڭ ئە مەن ئىنارى بەلگىسىزە.
مانا بايى سوعىسقا كەتكەننەن اسكەردىڭ ئاتىنىڭ جۈرەڭگى ەبىر جاماندىقتى
سەزىپ جۇرگەن. ەبىراق ەش كىمگە بىلدىرمەيدى. انداساندا سوعىس جاقنا
قاراپ قاتىن جاسىرىن كۇرسىنىپ قويدى. كۇن كەش بولدى.

58 نىشى، سۇگمەرەت: ەسكى نۇرىكتەردىڭ كوشى.

قارغانىڭ ەۋىن ەستىپ	سارى بۇلت اينالغان،
قىزارىپ كۇن باتقاندا،	ساندى شارا قاسىندا،
ورمەكتى قاتىن جىيدى؛	قارغا شۇۋلاب قونادى؛
بەيم ەولدى دەب ويلاپ،	سوعىستىڭ قاتىنى
نوسەككە بارىپ جاتقاندا	كىيەشەڭگى باسىندا
جاڭبىرداي جاسىن قويدى.	ورمەك توقىپ بولادى؛

(شاكەرىم)

اقتابان شۇبىرىندى.

تۇركىستاننىڭ جىلى جازى. جەل مەن جەلگىلدەپ جەرگە باس ەيىپ سالەمىن
جازباي تۇرغان كوك وراي شالغىن. توپعا كىيىنگەن قىز كەلنىشەك سەكىلدى
قىزىلدى-جاسىلدى قۇلىپىرغان بايشەشەك. بىرىنە- ەبىرى مىنگەسىپ، ۇزىننان
ۇزاق سوزىلغان تارا ناۋ. بۇراڭداپ، بۇگىلىپ تىنىم كورمەي اعىپ جاتقان سىردىڭ
وزەنى. قارا تاۋدىڭ ەشى مەن سىردىڭ جاعاسىندا سەمەن ان اۋىلە نكۇرسىغان
مال. كوكتە تورعاي جىرلاسا، جەردە شەگىرىتكە شىرلىدايدى. كىرەك ەشوب اراسىندا

كوبەلەكتەر مۇشە الەب قاشقانداي بىرىن-بىرى قۇۋالاب، بىرىنە بىرى تىيىپ كەتىپ قالباكتاب، ۋىشىم چۇر. ئابىمىعات سونداي ئاممىچىب، سونداي سۇلەقتى بىب نۇرعان كەزىندە، قاي اۋىلغا كوزىڭ تۇسىپ كەتسىدە چاتقان ايمىر-چايمىر. ئوتتانبىب، اۋىل سىرتىندا، قالمىڭ ويغا باتىپ سويىلەسكەن اقساقال، شالدار. شالداردىڭ جىمىلغان تاباغىدا، چۇرىسى. تۇرىسىغا قاراغاندا بىر زور ئىس جايىدا سويىلەسكە كەرەك. كە كەس نە مەن نارازە كەن دەپ كۆتكەن قاتىن قالاش. ازامات كەزى كە سىمىرەك تۇسىدەي. ئۇي چايمىرىنان ئۇشمن شىعارىپ تويغان ئايىزلاردا كورىنىدەي. كار كەلگەن ئۇيدىڭ سىرتىندا ەرتەپ باۋىرىنان چارلىتىپ، سۇمىدەي غىب قاتىرىپ تاشتاغان بەدەۋلەرى دە كورمەيسىن.

ەل تۇرىنە قاراغاندا قارىۋ اسىنارلىقى ازاماتىڭ بارىدە باسقا بىر چاققا سوعىسقا، چورىققا كەتسە كەرەك. دۇرىسىندا سولاي. ئۇش چۇزدىڭ ئايىزا ۇستاب، ات مەننىب، چاراق اسىنارلىقى ادامى نەگىسىنەن ارقا چاققا چورىققا كەتكەلى اي چارىمداي بولدى. شىعىس بەتتە چۇڭلاردى جەڭمىپ، بۇر كىرە قۇتىپ، بىر از قونىس العانىنا بىر نەشە اق چىل. قونىسقا تالاس، اتا جاۋى چۇنغاردى الدىندا جەڭمىپ-سىمىرەتكەندەي بولغان سوڭ، ساقىنارلىقى جاۋ چوق دەپ ەلدە ازامات قالماي، نەگىس ارقا چاققا سوعىسقا حونەلگەن. ئۇش چۇزدىڭ اسكەرى نەگىس ارمان قاراي چورىققا اتتانبى كەتتى دەگەندى ەسىتىپ، چۇنغارلار اۋىر قول مەن كەلىپ، قازاقتىڭ بىر شەتتىن ئىمىپ قىرىپ، چويىپ تالاب، تۇتىنىغا اۋىلدا قالغان قاتىن بالانى، كەمپىر شالدى الا باستاغان. بۇگۇن سول چۇنغارلار ەل شەتتىنە كۆپ اسكەرمەن كەلىپ قالدى دەگەندى قىبارلىنىپ ساسىقالاتىپ كەڭەس قۇرىپ چۇرگان شالدار ەدى.

شالدار كەڭەسى ەت پىسىرىمگە بارماي اق قاراستى. كەڭەس ئۇراسى مەن-اق قوس-انتىب، ئۇش انتاب چورىققا كەتكەن اسكەرىن قاپتارىۋغا شاپارلار چونەلدى ەزدە بالا-شاعا، شالدارغا شەيىن چارۋا چاقسى اتتارىغا مەننىب، قارىۋ چاراق اسىتىپ، الدى. چاۋدىڭ الدىنان، شىڭداۋىلغا جىبەرىلىپ چاتقان بارشىلار، ئۇش-تۇسىغا قاپارسىز چاتقان ەلدى قاپارلاندۇرۇغا چۇر كىمىلىپ چاتقان ادامدار. اق ۇيلەر مەننىلى؛ چاچپالار تىگىلىپ، چۇكتەر نىڭعايلانىپ بايلاندى.

چولغا چۇرىسكە چارارلىقى دەگەن انتىڭ بىرى نەگىس ۇستالىپ ارقاندالدى؛ مالدا ورسكە الىستاب كەندىتۇن بولدى. تۇپەلەر كوپىنەسە چازىلارى مەن چۇر چىلقغا كۆزەت كۆشەيتىلدى. اۋىل سوعىستاى اسكەردىڭ شاتىرىغا ۇقساي باستادى. بۇرىن سىمىرەك مال جايىغا وتىرعان ەل بىر جەرگە چىمىالا باستادى.

جوريققا كەتكەن اسكەردىڭ قايتىۋىنا قاراماي اۋىلداغى مالشىلاردان، 13-14 كە جەتكەن بالالاردان قۇراب جاۋ الدىن ان اسكەر جىبەرىلىپ جاتتى. اسكەردى باستاعان شالدار. بۇلاردىڭ جازىسى قارت دەمەسەڭ، تالاي جورىقتى، تالاي جاۋدى كورگەن موشقىلدار. بۇلارسىمىز جاس بالالاردان قۇرالغان اسكەر جون تۇرۇپ جۇرە المايدى، جاۋمەن دۇرسى سوعىسا المايدى.

جاس بالالاردان، مالشىلاردان، شالداردان قۇرالغان اسكەرلەر نۇس-نۇستان مەلىپ جورىققا اتتانبىپ جۇرۇپ كەتتى. اۋىلدا قاتىن-قالاش، كەچكە كەتكەن جاس، كەتكەن كارىلەر عانا قالدى. مال باغىمۇ، ەل كۇزەتمۇ، جانچاققا قۇلاق تۇرۇپ تۇرۇپ سولاردىڭ مىندەتمىندە قالدى.

كەشمىكەي جۇنغارغا قارسى شىققان اسكەردەن سۇۋىق قابار كەلدى. كەدەر-كەمگە جىبەرىگەن نۇس اسكەرگە بولماي، جۇنغار ەلدى تاپاپ، تالاب، قىرىپ، جويىپ كەلە جاتقانمىنان انىق قابار المىدى. قابارلاردىڭ الدىڭغىسىنان سوكەسى سۇيىمىراق، مېرىنەن بېرى قورقنىشىمىراق بولا بەردى. ارقاغا كەتكەن بىرگەلى كۇشتى تولدان قابار كەلمەدى. ەل ساستى؛ جۇنغاردىڭ بەتمىن قايتارا الماسىنا كوزى جەنە باستايدى. جۇنغاردىڭ نىزعارى مەن كەيىنمە شىداۋعا شاما كەلەنۇن بولمايدى. جاۋ بەتمىندە گى ەل شۇبىرىنىپ بوسىپ، قاشا باستايدى. بوسقىمىن تولدى. ەل تابانى كۈنەرىلمۇگە اينالدى. اقىرىندا، جۇنغار اسكەرى ەلدى قايتاپ كەتتى. ەل نەگىس بۇقارمەن قىيۋاعا قاراي اۋا باستايدى.

جۇرتتىڭ الدى قوزغالغان سوڭ، سۇۋعا سەركەسى تۇسكەن قويداي جوعىتىلىپ، مېرىنەن بېرى مېلىپ المىپ جۇڭكىسى باستايدى، جۇرت گوۋىرەك بوسقان سايمىن، ۇرەيلەنمىپ، قورقۇم مەن ساسمۇ كۇشەيدى. مالعا، جاقىمعا، دۇنيەگە قاراماستان، ەل كەم باسپىن قايتىپ بىلگەرى شۇبىرا بەردى. قارا تاۋ الداقاشان ەلسىز اكراب قالدى. ەلدىڭ تابانى-انا قونىستان اۋدارىلىپ جۇڭكىب كەلە جاتقاندا عانا بارىپ، ارقاداغى اۋىر قول جەتتى. شالا-شارپى ۇرىس قىلىپ، الستان ەويىنى قاتىپ كەلگەن اتتارى مەن جول قاعىپ كەلگەن ادامدارى جۇرە ماي بۇل قولدا شەگىندى. اعىسبۇ مەن بۇقارا مەن قىيۋا قولتەمىنداعى. شولگە تىرەلدى. سول ارادا كۇزدە تاپانمىپ قالدى. جازداي تىنىم كورمەگەن ارنى مال شولگە قامالغان سوڭ نىسى كۇزدىڭ باسقىنان انى قىرىلا باستايدى. شول قونىس بولمايتۇنىنا كوز جەتتى. جۇرت باس قوسىپ سويلەسىپ ورتا جۇز بەن كەشى جۇز كەيىن شالقىماقشى بولدى. ۇلى جۇز قالماقشى بولمىپ بەل بايلادى. مالدىڭ كويى شولدا قىرىلىپ، ەيت قۇسقا چىم بوب قالدى. كەيىن تولقىغان بەتى مەن ورتا جۇز بەن كەشى جۇز جۇنغاردى توڭكەرىپ تاستاپ، سارى ارقاغا قاراي جونەلدى. قىس تۇستى. مال جولاي مولىپ قىرىلدى. جايلۇ جالپى

شۇبىرىنغان ەل جولىمىباي قىرىلىپ كەلەدى. كوشكە ەرە الماعان كەمپىر، شال، بالالار، دالادا قالىپ بارادى. ئاۋاننى تىمىپ جۇرە الماي بىر تۈبەننىڭ باسىندا تۈبەننىڭ ئاتىنى ئانەن بىمى دە قالدى. دەسەدى. قىس قىنداي قاتنى بولدى! ارقانىڭ بورانى مەن قارى جۇنەردان ئانەۋرلەم قاتنى تىمىدى. ەردىڭ ەرى، ەكەۋدىڭ سىڭارى كەلىپ سارى ارقاعا جەتتى. سول ئلايساڭغا جۇرت «اقتابان شۇبىرىندى» دەپ ات قويدى «اقتابان شۇبىرىندى 1723 جىلى بولغان. قازاق تارىقىنىدا اقتابان شۇبىرىندى سىقىلدى قىساڭدىق از بولغان. سول كەلگەن بانى مەن قازاق قالقى ورس ۇكىمەننىڭ قول استىنا كىرگەن.

ەلدىڭ مەنىنەن كەتپەستىيىمىز قالدىرىپ، قالقى ادەبىيەتنى ورتاسىنان ورىن المان وقىعاننىڭ بىرى-اقتابان شۇبىرىندى.

انا قونىسى قارا تاۋدى، ئلايساڭدا جوعالىپ كەتكەن، جولدا ەرە الماي قالغان ئارىنداس تۇۋسقانمىن قوسىپ جوقناعان قازاقتىڭ ولەڭى:

«باسىنان قارا تاۋدىڭ كوش كەلەدى؛

بىر تايلاق كوشكەن سايمىن بوس كەلەدى؛

ايمىرىلغان قارىنداستان جامان ەكەن:

مولدىرەب قارا كوزدەن جاس كەلەدى.

قاي زامان، مىنا زامان، باعى زامان؛

بولارما باياغىداي ئاغى زامان؟

انادان ۇل، انادان قىز ايرىلدى،

كوزدىڭ جاس كول دارىيا اعزامان.

قاي زامان مىنا زامان، قىسقان زامان!

باسىڭنان باقت قۇسى ۇشقان زامان.

شۇبىرىغاندا جولىمىڭنان شاڭ بورايدى،

كۇن سۇۋىق قاڭتارداعى قىستان جامان.

قايىنەيمىن، مەن نەتىب ەم، قاتنى قۇداي؟

قاپىرعاما قارا جەر باتنى قۇداي،

جاياۋ جۇرىپ ئابانم نەسىلگەندە

نەم بولمىسا بەرمەدىڭ اتنى قۇداي!

ەلگە نەكىس كەلگەن بالە-اقتابان شۇبىرىندى. ەل نەكىس بىلەتۇن ولەڭ:

«قارا تاۋدىڭ باسىنان كوش كەلەدى».

قوqاننىڭ قانىنا نايما ن جان مىسى بىيىدىڭ ايتقانى .

وتىرا زەكەت دەب الادى ،
قۇشاق زەكەت دەب الادى ،
ارفادان كەلگەن سور نايما ن
اڭ - ناكف بولمىپ قالادى .
ايتايىن دەستىڭ ئۇرادى ،
زىرماق ئۆگەل قىرادى ،
امال - ايلانا تالماي
قارايدىنا ئۇرادى .
الدىنا سالىپ ايدايىدى ،
اشمۇۋلانساڭ بايلايدى ،
اكىمى جوق قىراققا
تەڭدىك جوق دەب ويلايدى .
السامالعا تويمايدى ،
بىز جىلاشق ويلايدى ،
ەل نىشمىنا اجارلى
قىز قاتىندى قويمايدى .
چاقسىلاردى سوكەدى ،
اتى ئۇستىمىن تەبەدى ،
جۇرەكسىنىپ وتىرمىن ،
ايتار سوزىم كوپ ەدى .

اسسالۇمالمىكۇم ، اللىبار ، ناقىمىر
قانمىز !

الدىڭا كەلدى قاراشنىڭ
ارنىدى قايىللىڭىز ،
وتىرىك بولسا ارنىمىز
مىنەكەي سىزگە جانمىز .
بوزىڭىز قوسقان زەكەتتى
بىزدىك ەلدە جۇز باي بار ،
جۇز بايدىڭ جۇرگەن جەرىندە
جىلاۋ مەنەن ويىباي باز ؛
جانا مۇنىڭ جولداسى
قارا تامىر دادان بار ،
ەرىپ جۇرگەن سوكىمىدا
قىرىق وتىزداي ادام بار :
شولۇق مۇرىن دەگەن مولداسى بار ،
تولەگەن دەگەن جورعاسى بار ،
اننىنا جەمىدى سالىنۇعا
التى ەنەن قىلغان دور باسى بار .
كەي تۇبىم دەب الادى ،
كىۋسەنىم دەب الادى ،

ابىلاي .

كەرەي قوجا بەرگەن جىراۋدىڭ ابىلاي ايتقانى .

اتسوكقارداي تۈلەدىڭ ،
اللىستان تويات تەلەدىڭ ،
اقتان بولدى كۇنىڭىز ،
ارسى مەنەن كۇرسىگە -
داۋ تالاستى ئۇنىڭىز ،
ەندى سەنىڭ بۇل كۇندە ،
بىر كوشەگە سىمىمايدى
ازاتكەردە قۇلىڭىز . -

- ابىلاي ! سەن مەن كورگەندە
تەرتىمىداي ۇل ەدىڭ ،
تۈركىستاندا جۇر ەدىڭ ،
ابىلامبەت اعانگا
قىزمەتكەر بولغان ۇل ەدىڭ ؛
ئۇيسىن تولە بىيلەردىڭ
تۇبەسىن باققان قۇل ەدىڭ .
سەن جىبىرماعا كەلگەندە

كارى بوز بەن ناۋبىز باي .

بۇرىنقى، سوڭغى ۇلتىڭنىڭ
 سالعان جولى بارما ەدى
 ەلشىگە بەيتەن ەلمەدى؟
 جامان قارامدى ۇلتىرىپ،
 ېمىر سىنىڭدىڭ بەلمىدى.
 قورغاندا جاتىپ قورقمتىپ،
 اتارىن الدىڭ بەگىمىدى.
 تىمىمەن تىمىسىڭ بولمايمە
 ولگەنمى ساغان نە قىلدى،
 اناڭنىڭ اتى بارما ەدى
 ەنىر جاقاناي كورىندە؟
 اشمۇن بۇعان باسىمى دەپ،
 جەرىمدى ساغان تاستادىم؟
 ولجا قىلمىپ جاتىمىن دەپ،
 مالىمىدى ساغان تاستادىم؟
 جالغىز - جالغىز ات ەمىنىپ
 قورعالاب تاۋعا بوسقاتىم،
 بۇل العانىڭ ەمەسىپە؟
 نە سەبەبتەن قان كەنە
 قىرغىزغا مۇنشا ۇششىكتى؟
 اق قالىپاتنى قىرغىزدان
 قازاققا بەردى نەسىمىتى؟
 ات ەمىنىپ چاراق اسىغان،
 ەبىزدى اياما، نورەلەر!
 ەسىر كەسەڭ بولمايما
 جولىڭدا جاتقان بەسىكتى!
 مەيىر بەسىز مۇنشا تۇۋعانشا
 نە قالماق يەن شۇرشىمنىڭ
 بىرىنە شىقساڭ بولمايما!
 ناۋبىز باي تۇرىپ سويلەدى،
 سويلەگەندە بۇي دەيدى:
 جاقسى ايتاسىڭ، كارى بوزاي،

ون جەتى مىڭ كىسى اتتاتىپ،
 ەكى مىڭ كىسى ات قويدىق
 كەكىلىكتەڭ تاۋىغا.
 ەنار باسىپ شاڭ بولدى
 قىزىل سۇۋ، سام سۇۋ سالاسى؟
 بو ساپاردا چار بولدى
 قان ابلاي باباسى .
 قول الدىندا چۇرگەندە
 ناۋبىز بايغا جوللىقتى،
 كارى بوز دەگەن ېمىر قىرغىز
 ەر قانايدىڭ بالاسى .
 سول ادا كارى بوز
 ناۋبىز بايغا سويلدى،
 سويلەگەندە نە دىيدى؟
 ەر ناۋبىز باي، ەر نورەم!
 نە چازىمىم بار ەدى
 كەنە سارى قانىڭا؟
 ېمىتنى دەپ كوڭىل قىلمادىڭ
 تىرغىزداعى ارىڭا،
 الماعان ارىڭ قالدىما
 قىرغىزدا سەنىڭ تاغىدا!
 قوشىمىنى شايىنىڭ شوۋلاتىپ
 قارا اعاشتاي شۇڭگىردەن
 قالشانى ۇستاپ بايلادىڭ،
 قان بولىپ، قالقىن مەڭگەرگەن؟
 ابلادىڭ تۇسىندا
 سالعان جولى بارما ەدى.
 قالمىسىز ساغان قىز بەرگەن؟
 قىستاي شايىنىڭ ەلمىدى
 بالامىدى سالىڭ تەلىمگە؟
 بوساتىپ تونىڭ بوساتىرىپ
 انامنىڭ كەن بەرىمىدى.

قونمىستى ورسى العان سوڭ،
 كەنە كەم كوشكەن جەرىنەن،
 باۋىرى سۇۋىب ول جاقنا
 قاراشى بولغان لەمنەن؛
 ونەكى كىسى جىبەردىك
 جەكە باتىر باس قىلىپ
 قوقىدىك ساعان كولىمەن؛
 ەكى اي جاتتى تۇتقىن بوپ
 جاڭقاراش، جانتاي بەگىگەن؛
 اۋىلىمىز باسا قونغان سوڭ
 ازارشىققان ولمىنەن؛

جامان قاراڭدى ۋولتەردىم
 ەوزىڭنىڭ سالعان جولىڭ مەنە
 كىم تالاسار قودايدىڭ
 بەندەكە بەرگەن باعىنا؟
 ەار كىم شىقسىن تابىندا!
 قانايڭدى مەن بۇزدىم،
 سەنىڭ اقىڭ پارما ەدى
 اندا سىمنىڭ نامىندا؟
 سىن بىلمەيسىن كارى بوز
 موينىڭداغى جازاڭدى.
 قۇل بولماساڭ قۇدايعا،
 كەنە كەم الار مازاڭدى.
 مىندەتىن قانىڭكە الايمىن،
 قويدىم دەپ بىزگە انت بەرسەڭ
 اراعىڭ مەن بوزاڭدى.
 ەكى سابا اراقتى
 جاڭقاراش بەن جانتايىڭ
 الىپ كەلىپ، انت ەتىپ

ەتىلىپ قايتىسىن، ساباڭدى؛
 قايتىسى قىلمىسىن كەنە كەم
 قاتىن مەنەن بالاڭدى؛
 اراعىڭدى قويىماساڭ
 ناۋبوزىباي. بەرەر جازاڭدى.
 كارى بوز ناغى سويلەيدى؛
 بقىمالىك اسقان كۆنىڭدە،
 نورهە، ايتا بەر ەسوزىڭدى؛
 اسقار تاۋعا، ناۋبوزىباي،
 مەڭزەي بەرمە ۋوزىڭدى؛
 التىندى جىمعاڭ قىسپاسا،
 ەبىر كۇنى قىرعىز وپار كۆزىڭدى
 اتاڭ تۇتقان ايملاي
 ون - سان جانتقان ورتا ەبوز،
 ۋىتىقسىن ونىڭ شايقادىڭ؛
 قاندى كويلەكە لىڭدە
 كىشى جۇزگە سىيا الماي،
 ناسىناپ كوشتىڭ جەرىڭدى.
 تولەگەن ۇلى جاڭعاپىل
 توتقان كىسىڭدى ۋولتەرىپ
 بىنەۋ سويلەپ باسىڭدى،
 قوناققا بەردى تەرىڭدى.
 باسىڭ كەتەر پانادان
 جانىڭ شىعار نانادان
 اناڭ سەنىڭ ەر قاسىم
 قان شەگىگەلدەپ تۇۋىپتى
 تۇۋعانىندا انادان؛
 سالتىما نارىتىم دەمەڭشى،
 سولاي ەبىر دەسەڭ نانامىن.

قارا شەكپەن مەن جۇمىسشىلار توڭكەرىستەرى.

وسى كۈنى جەر جۇزى تەكس توڭكەرىس قازانىنىڭ شىمىدە تۇر: جۇمىسشىلار بۇۇرجىۋازىيانى قۇلاتىپ تاستاۋعا ۇمىلادى. ول بۇۇرجىۋازىيا دەگەنمىز كىم؟ بۇۇرجىۋازىيا دەگەنمىز جۇمىسشىلاردى قاناۋشىلار، جۇمىسشىلارغا نەغۇرلىم اقنى از تولەپ جۇمىستى ارتىق ىستەنەپ، باسقانىڭ سىباعاسىن ۇزى بىەمدە نەۋشىلەر؛ نارسەنىڭ ئارقى مەن جۇمىسشىنىڭ اقسىمىنىڭ اراسىنداى ايمىراقشىمى قالتاسىنا سالىپ بايىۋشىلار. بىرەۋدى بىرەۋ قاناۋ جاڭا شىقتىما، بايلارمەن تەكتىلەر بۇرىن قارا قالمىتى قانامادى ما؟ دەپ سۇراۋ تۇۋادى. قاناۋ ۇر قاشاندا بولغان. وسى كۈنگى پاپىرىك زاۋىتى، بانكىلى، تەمىر جولدى بۇۇرجىۋازىيا قوعامى شىققانغان بۇرىن، بەكتەر داۋىرى، باسىپايلى تۇرمىس دەكتەر بولغان. ۇمىراق، ول زامانداردا جۇمىسشىلاردى جۇندەۋشى، تابىسىن تارتىپ الىپ اقى سىماق تولەۋشى. پاپىرىك بىەلەرى مەس ەدى؛ قارا شەكپەن ەگبەگىنىڭ جەمىسىن تەكتىن جەۋشى اباۋتار ەدى. ول كەزدە قاناۋشىلار قاناۋشىلارغا قارسى كوتەرىلەتۇن بە ەدى؟ ول كەزدە دە وسى كۈنگىمىز توڭكەرىستەر بولدى ما؟ يا، ول كەزدە دە بولغان؛ ۇمىراق، نىلكەككە جەتە الماعان. نەگە؟ نەگە دەسەگىز قارا شەكپەندەر، ۇز ارا نەرالاسا الماعان، ۇيمىداسىپ ۇمىر جەگىنەن قول ۇمىر اۋىزدان ۇسوز شىعارا الماعان. نە ۇشىن ولاي بولغان؟ ونىڭ سەبەبى مىناۋ: قارا شەكپەندەر تۇزىمىداپ جەرلەرىن جىرتادى؛ بىرىنە ۇمىرى كۈمەكتى سىمىرەكتى كورسەتەدى؛ جەردەن ونكەن نارسەلەرىن، استىقتارىن ساتقاندا ۇمىر ۇمىرى مەن باسەكەگە كىرسەدى. بازاردا پىشەن، استىق، كارتوب سىمىلدى نارسەلەر نە غۇرلىم از بولسا، مۇجىققا سوغۇرلىم ۇمىمىدى؛ ۇپتىكەنى الگىدەي نارسەلەرىن قارا شەكپەن قىمباتىراق ساتادى. بۇل نارسەلەر بازاردا نە غۇرلىم كوپىرەك بولسا، ۇر ۇمىر مۇجىققا سوغۇرلىم تىمىسىزەك بولادى. ۇپتىكەنى قارا شەكپەن نارسەلەرىن امالسىز ارزان ساتادى. مىنە، سوندىقتان قارا شەكپەندەردىڭ بىرىكمۇ قىمىن، بارلىق ادام بالاسى بىرىكمۇ تىمىس دەگەن سانا كىمىۋى قىمىن.

جۇمىسشىلار ۇمىمىن تىرەسىپ، قول ۇمىناسىپ ۇمىر پاپىرىكتە جۇمىس قىلادى؛ ۇدايى ۇمىر-بىرىنە جاردەم يەرىپ تۇرادى. باسقارلسىز ۇمىر جۇمىسشىلار تۇكتە سىتەي المايدى؛ سونىڭ ۇشىن باسقارلى بۇعان كۈمەك بىرەدى. سوندىقتان جۇمىسشىلارتابى اراسىندا بىرىكمۇتەز جۇزەگە شىعادى؛ سوندىقتان قارا شەكپەننەن كورى جۇمىسشىلار ۇمىرسەك، بىرىلككىشى، ۇيەمىشل كەلەدى. سوندىقتان قارا شەكپەننەن جۇمىسشىلار تەزىرەك، مىقتىراق ۇيمىداسادى. سوندىقتان بۇرىنقى قارا شەكپەن

لەردىڭ كۈتۈرۈلمىستەرىمەن جۇمىسشىلاردىن، نوڭگەرسى ھارى كۇشتىرىك، ھارى جۇمىلماق بولدى. قاناۋشىلارنىڭ كوزىن جويىمۇغا قارا شەكەندەردىڭ ھالى كەلمەگەن. قاشاندا قارا شەكەندەردىڭ كۈتۈرۈلمىستەرىمەن تۇڭ ونبەگەن. قارا شەكەندەر ومىرىندە ۋكىمەنتى قولما ئالب كورگەن مەس. جۇمىسشىلار ۋەسەي سىقىلدى ۋلكەن ھىر مەملەكەتتە ۋكىمەنتى قولما ئالب وتىر. ياۋروپانىڭ كوپ جەلەرىندە جۇمىسشىلار ۋكىمەنتى قولما لاتۇن جولعا تۇستى.

سۇيىتىم، ھىر وسى كۇنگى مەن وتكەن مەزگىلدى قاراساق، وزگەرىستەڭ داغدوسى زاڭى بارلىغىن بايقايمىز. ول داغدى دەگەنمىز مىناۋ: تارىقتى بىلگەرد لىتەۋشى بارلىق ادام بالاسى مەس، تەك ارناۋلى كەسىپ اۋدانىندا جۇمىس قىلنۇن كىسىلەر؛ قاي تىپ قوعام تۇرمىسىن وزگەرىتسە، تارىق دا سودان قاراي وزگەردى. بۇرىن قالمىقنىڭ قورى تارا شەكەن ەدى، بۇل كۇندە قوزغالاس الدىن باستاۋشى جۇمىسشىلار. سوندىقتان بۇل كۇنگىدەن تارىقتىڭ وزگەرىسى بۇرىن باسقاشا بولغان.

ن. م. پامىروۋنىڭ.

1916 جىلىدىڭ كۈتۈرۈلمىسى.

بىونىڭ جىبىرماسنىڭ كەزى. ەل جايلاندا. كەڭ دالا ول كەزدە مالدىن قىيسادى دەسە بولارلىق. كۇن بلانا اتىن قارا تەركە بىلەپ قالادان بولس اۋىلما شايار جەنتى. ەرىگىپ وتىرعان جۇرت قايار بىلەمىز دەپ جىيىلىپ قالدى. شايارمەن كىرەستىيانىسكى ناشالنىڭ اقساقالدارىڭدى ئالب تەز كەل دەپ تىمىز بۇيرىق جىبىرگەن. شايار قالادان كەشە تۇس اۋا شىمىپ، 190 شاقىرىم جىردە كىي قالادان جاڭا كەلىپ تۇسىپتى. نەگە تىمىز شاقىرىغانىن شاياردا بىلمەيدى. ماڭىنداغى اقساقالدارغا جىلقى شىمىپ كەتپەي انتارىڭدى ۇستاڭدار دەپ بۇيرىق قىلىپ، قاشىقناغى اقساقالدارغا ەرتەڭ جىلقى كەلمۇدەن قالماي ھىزدى جولدا قۇۋىپ چاتىڭدەر دەپ قايار تاراتتى. قولعا تۇسكەن اقساقالدارى مەن ەل جانا بولس قالاعا شىمىپ كەتتى.

ھىردىن-ھىردى جولدا تۇسىپ ئالب، ارعا ەكى قونىپ اقساقال بولسىتار قالاعا كەلىپ كىردى. بىسقا ەلدىڭ بولسىتارى مەن اقساقالدارىدا قالاعا جىيىنالىپ قالمىتى قالاعا ۋەتسە كۆبىرنا تۇردا كەلىپ تۇسىپتى. ەل قۇلاغى ەلمۇ، قايار جاتاما، قالاعا كەلگەن سولڭ جۇرت قازاققان سوعىسقا قارماي الادى ەكەن، كۆبىرنا تۇر سونى ەستىرىنۇكە كەلمىتى دەگەن سۇۋىق سوز دۇڭكە ەنە قالدى. ەل داغدوسى، نە قىلامىزدەپ، ۇز ارا سۇيىلسە باستادى. ولاي تارتىلماپ،

سەنئەت كىرىستى. ۋۇاق قاللاردىڭ جەرگىلىكىنى گارنەزوندارى قاللاردى قورعاي
 المايتۇنغا كوز جەتتى. وكتاير باسنىدا سىرتتان دىراگۇن، ۋۇلان، تۇرلىنتى
 قازاقتار قۇيلا باسنادى. بىرەمىز، تورعاي ەكى ۋۇاق قالاعا عانا وتىز مىڭ اسكەر
 كەلىپ قۇلادى. بالا بەرۋىگە بوي سۇنىپ كوشە الماي قالعان قازاقتاردى جاۋكۈرۈپ
 كۈتەرلىگەن تۇۋعاندارى تالاب، شاۋىب الاتۇن بولدى. ۋكىمەت ادامدارى بۇلاردى
 كۈتەرلىگەن اعايىندارىنا سوز تاسىيدى دەپ اباقتىغا قامايتۇن شىقتى؛ كوشىدى
 قاللدار ەكى ناردىڭ اراسىنداغى شىپىنىڭ كۇيىنە تۇستى.

وكتايردىن باستاپ سارى ارقادا سوعىس باستالدى. دالانى اسكەر قايتادى.
 قان سۇۋداي شاشىلدى. اقىرىندا قىس ورتاسى اۋا سىمرەگەن قىزاق امالسىز
 چىگىتتەرىن بىرە باستايدى. قاندار، كۈتەرلىسى باستىقتارى اباقتىغا چاپلىنىپ
 شەتەنن اذىلمىپ جاتىر. كوشكە نەردىڭ جەرى، مۇلكى، مالى، تالانىم جاتىر.
 بىرەمىز ۇيەزىندە بىر اۋىلتاي ەلدەن 4 مىڭداي جىلقى تەلىمگە تۇسىپ، ۇستى
 عانىنىڭ قوللىنىدا، تەستەگەننىڭ اۋزىندا كەتتى. ايبەر ۇيەرلەرىن تۇگەلى مەن العا-
 ندار بولدى. كۈتەرلىسىنىڭ مالىن تەلىمگە سالىپ كىم كۈرىنگەنگە
 ۇلەستىرىپ بەرۋىشى اسبابشى كىرەستىيانسكى ناشالەكتەر مەن اسكەر باسىلار
 بولدى. ەلگە اسكەر شىقتى ماقۇل تەنتەكىمە قاراماي، قازاقتى يا ۇلتىرىپ، يا
 ۇلتىرمەي بار مۇلكىن جىيىناپ، قىز ۇزاتىپ كەلەجانقانداي، قالاعا قىزىل جاسىل
 بۇيىمدى بىرەپ - چىرەپ قايتاتۇن بولدى. بازاردا قىم - قىزىل شىيەدەي قازاق
 مۇلكى ساتىلىپ، قازاق مالى ساۋداغا تۇسەتۇن بولدى.

جاسى تولىماعانىمنا، اسقانغا قاراماي، اساق - تۇقساعىغا، اۋرۇ ساۋىنا قاراماي
 قولعا ئىلىنگەن ەركەكتى كىرەستىيانسكى ناشالەكتەر شە تىنەن بىتىرلاتىپ الا-
 بەردەتۇن بولدى. شال مەن جاس بالالار اسكەردىڭ كۈلىگىنىڭ باسىن ۇستاپ
 ازىق - تۇلك وتىن تاسىدى. اۋىلدا قاتىن بالا ۇۋ - شۇۋ. جەرى شالعاي ەلدەر
 مارتقا شەيىن قاشا سوعىس بىن ادامدارىن بەرمەستەن كەلدى. پەبىرال اياغىندا
 تۈگكەرسى شىغىپ، پاتشا قۇلاغاندا بارىپ مالى سوعىسىپ جۇرگەن قازاقتاردىڭ
 كۈتەرلىسى باسىلدى. مارت شىقىندە اباقتىلار تۇبىندە شىرىپ، ۇلەمىن كۈتۈپ
 وتىرغان كۈتەرلىس باستىقتارى اباقتىدان بوساتىلدى.

ورامال.

ۋۋايىم باتتى جانىما،
 ۋۇغا نولدى جاس جۇرەك؛
 ورامالدى جارما
 بىتىرەم قاشان كەستەلەپ...
 كوز سارعايتتى قاينىڭدى،
 مەندە بىرگە سارعايدىم؛
 قارا بۇلت جاۋىب ايمىدى،
 جىلايىمىن كۇيەم زارلايىمىن.
 تولىپ قالدى تورت ايعا،
 كۇيەك بەيەن كۈن وتتى،
 جارمىدى وكىرىپ وت اربا
 قانداي جاتقا اكەتتى.
 ەلىن ويلاپ، قاممىغىپ،
 جۇرەكى تولىپ دەرت شەركە،
 جۇرەكەن جانىم جابىمىغىپ،
 وسى كۈنى قاي جەردە؟
 جارنىق- جۇرتىق سانسىز كوزى بار،
 بەينە چىنىڭك ۇياسى،
 ەك- جىلك، ۇ شۇ ۇسوزى بار،
 تۇسىرمەس جارنىق قىيماسى؟
 جىلى جۇزدى جانى جوق
 قالادا جۇدەپ جۇرمە ەكەن؟
 جاقىنى جوق جارى جوق
 جالغان وعان كورمە ەكەن؟
 سالداتشا سىمىداي كىيىنىپ،
 شەكپەنى ونىڭ سۇرمە ەكەن؟
 كۇرەگىنە سۇيەنمىپ،
 سۇۋىقتا جاۋراب تۇرمە ەكەن؟

جاتقان شىعار ور قازىپ،
 جاۋعا ما؟ الدە وزىنە؟
 بۇرىلا الياي بوي جازىپ،
 قايعى شىعب جۇزىنە...
 ۋۋايىم باتتى جانىما.
 وۇعا نولدى جاس جۇرەك؛
 ورامالدى جارما
 بىتىرەم قاشان كەستەلەپ...
 ورا لا بەرمە، جىبەگىم!
 نەزىرەك جۇرشى سەندە، بىز!
 سەن سىن قىمبات كەرەگىم،
 الا قانداي، اق باتەس!
 قايعىدان ولسەم، ارمان جوق،
 كوزىمدە تامشى قالغان جوق؟
 كەستەگە سىڭىدى بار جاسىم.
 ورامالدى الپ سورلىگىنان
 كوزىڭگە جاسىڭدى بىرىككەندە
 كۇرسىنىپ اۋىر، ساۋلىم جان،
 كوزىڭدى اقمىن سۇرىنكەندە
 ارالاسىمىن جاسقا جاس.
 ورا لا بەرمە، جىبەگىم
 سەن سىن جانىم، اق باتەس!
 ۋۋايىم باتتى جانىما،
 ۋۇعا نولدى جاس جۇرەك؛
 ورامالدى جارما
 بىتىرەم قاشان كەستەلەپ...
 جۇما بايى ۇلى ماىجان-

سؤالدار: ورامالدى نىگىب وتىرعان كىم؟ كىمگە نىگىب وتىر؟ قاي جىلى؟
 نىگىب وتىر، نە ويلايدى؟ قارا مالاي الانۇن جىلىسى وزدەرىگە بەلگىلى وسى
 سىياقتى ۋاقىيعا جايىنان كىم ايتادى؟ ورامالدى قايدا جىبەرمەك؟ ورامال العان
 بەرگەن كىسىگە نە ماعىناسى بار؟ جازىلعان ماقساتى نە؟ باسقا ەلدە ورامال
 بەرۋ بارما؟

پەتۋر بور كەگەسىنىڭ II - نىمىكولايدى تۇتقىنغا الەۋى.

بۇگۈن، 9 - مارتتا، پانسانىڭ ۋىيى شىن، باستىمىن II - نىمىكولايدى قىلىپ
 ۋاقىتتا ۋكىمات اڭگىلىيىعا جونەلتۋگە جاتىر دەپ تۇندە بىتسپولكومگە قاپار
 جەتتى. سوندىقتان «قاۋىپتىلەر» پەتۋر بور كەگەسىنىڭ تاپ ۋوزىنىڭ قولىندا
 بولمۇ كەرەك دەپ ۇيعارىلدى. شىقەيدزە سوزىنشە، ۋاقىتتالاردىڭ
 مەسى، نىكە ۋوزىمىزدىڭ قولىمىزدا بولمۇ تىمىسى بولدى. جالپى
 ماجىلىستىڭ ۇيعارىۋى بويىنشا، ول ۇيعارىۋىدىڭ مازمۇنىنا قاراي (شىقەيدزەنىڭ
 كوزى تاغى نۇيسىنىپ وتتاي جاندى) باستالغان ەستى اياقتاۋ كەرەك. قاۋلىمنى
 ورنىداۋ ۇشۇن تىسارسكويە قالاسىنا مەستىيسىلاۋسكىدى باستىق قىلىپ قوسىن
 جىبەرىلدى. اپەسەرلەردىڭ قارسىلىمىن جەگىب ار جەردە كارىنيلوپتىڭ بۇيرىغىنا
 ۇشىراسىپ، كوپ قىيىندىق بەن مەستىيسىلاۋسكىي جەر استىنا جەتتى. جەر
 استىندا قاراۋىل بار.

- جولداستار امانسىزدارما، پەتۋر بور اسكەرى مەن سالدات كەگەسە -
 نەن سالام!

تارتىبىنەن، بىقلاسىپەن قۇۋانىپ كازارما جاۋاب قايرادى. جاتقاندا ساكىدەن
 تۇرىپ، وتەتۇن جەرگە جىيىل سادى. كامەندانن ارى قاراي اسىعادى.
 - قاي پولك؟ - ەكىنشى سىتىرەلكوۋى ۇتتىق مەن نوقتادىم، جۇرت
 كوبەيە بەردى. قىسقالاب، ەستىڭ جايىن، كەگەس مەنى نەگە جىبەرگەنن
 ايتتىم. بىردىن كوزدەرى تۇنجىراب، قاباقتارى تۇيىلىپ، ۋايمىسىز كازارما
 تۇكسىيە باستادى. جولداستار تىمىشتىق بەن، جاقسىلىق بەن، قانسىز؛ ەبىراق،
 مىقتى بولانگدار. توڭكەرسىشىل قالىق نەدەسە، سول بولمۇ كەرەك. پەتۋر بور

سەندەردەن غۇمىتى زور، كورەسىڭدەرغوي، مەنىڭ چالغىز كەلگەنمىدى،
بۇل ئىستى سەندەرگە تابىسوارمىز... ماسقارا قىلمايسىڭدار.

— ماسقارا ئىلماسىمىز، جولداس. مۇمكىن-بە. «بىز ئۆسۈپتەيمىزبە؟ كەڭىستەن
بۇرۇنقى كەلمەسە ئىلماسىمىز...» بىز تۇرغاندا الداب تا-ارباب تا-ئالىب
كەنە الماس.

كەزەكتە سوڭغى قىيمىل: قاراۋىلدى تۇگەلبەۋ. وزىڭىزدە بىلمەسىز، قاپقان
ئارىسى جاپىلغانىن. «يا» بىراق، مۇنىڭ «ۇشمن اۋەلى اڭنىڭ اتىق قاپقاندا
جاتقانن بىلىۋ كەرەك قولى... سىزدەر ماغان تۇتقىندى الىب كەلگىدەر...»
سويىلەسە تۇرغان كىشىلەرىم ئىتتى سەلىك ەتە ئۆستى، قاپاقتارىن ئۆيىپ،
قاراۋىلتا باستادى. پاتشا اعىزامدى الىب كەلمۇگە؟ سىزگە؟ ول ئىتتى
بىزدا بولمايدى...

— بۇل نەدە گەن «سوز؟ بۇل... جامان...

— بىركىلمە گەن: پاتشانى ولتىرىۋەندە جامان. دۇب دۇرىس... سوندىقتان
مەن قارىسامىن... اپەسەرلەردىڭ قارىسلىغىنا قاراماي، مەن ئۆزدى كەستى
الىب كەل دىيىمىن...

مەنىڭ بولمايۇنمىدى بىلمىپ اپەسەرلەر ئىسەرە مويىنمە بىستىر غىراپ
بەنكەندورپىتى شاقىرادى. اپەسەرلەر تۇكسىگەندە، شالدىڭ نە قىلغانىن
وزدەرگىدە ئۆسۈپتەرسىندەر. اۋزىنان كەپىك انقىلاب، العاشقى كەزە شال
بىر سوزدە ايتا المادى... «الىب كەلمۇگە» پاتشامدى اعىزامدى؟
نەدە گەن كورگەنسىزدىك... كەمگە... سوتقارغا. ئىستى ئوز اتى مەن
انالىق... سوتقارغا» شال پاتشا اعىزامغا مۇدە ايتقىسى كەلمەدى. تاغى
ايتىستىق. مەن ساغانمىدى سۇۋرىپ قارادىم، «مەن بىستانسادان شەققانمى
كەشكىبى ساغانقا تولادى. وندا مەنىڭ قوسىم كۇتىپ تۇر. ەگەر قوس بىلا-
تىغىنا ئۆزى قاپار ەتەيسەم، بۇل بەلگى بولادى. شىبەرەك ساغانقا سەمىيون
مالداننارى ساراي الدىن قامايدى، مۇنان سولڭ ئىسارىسكويەگە پەتمىبور اسكەرىن
ايدايدى. ۋاقتشا ۋكىمەنتىڭ ەسكى پاتشا تۇقەمنىڭ، بارلىق رەسەيدىڭ
تاتىرى قايتدان قارتاغا نىگەلەدى كىمنىڭ قارتاسى جەڭمەلەدى دەپ بىل
اشۇۋۇغاما! كۇش شۇۋامى مەن بىزدىڭ قولمىزدا. جەر استىنداعى كازارمالارىڭا
قۇلاق اسا قويىڭدار. قىلمەشمىدى قىنابىنان سۇۋرىپ العانىمىز جەتكىلىكتى
ەمەسبە؟ بولغان ئىستىڭ بارىنە سەندەر جاۋاب بەرەسىندەر؛ قان توكىلمەس
شاراسىن مەن قاراستىرىپ بولىدىم.»

بەنكەندورپىكە تاغى كىسى چىمەرىلدى. بۇل جولى ازىراق تارتىسىپ،
شال كۇشكە كوندى، بىرىم جاسالادى پاتشانىڭكى ۋىلەردە، ەكى كارىبىدور تۇيىسكىن
جەرىندە ماغان شىعادى. ول ماغان قارسى كەلمەي، جاتىمىنان ونە بەرمەك. مەن

شىمالىي قارمىلىداپ كەلىپ كۆلىم - مۇنداي نامشا سەندەردى جۇپتاتۇن بولسا، سىتېي بەرىگىلەر دەدىم .

كەرىۋگە كەتتىم. سىرتقى سوم ەسكىنىڭ كىلىمىنن ازاراشتى. بۇل ئوردىڭ ئىشى بۇرىغىشا جاپىناپ تۇر. ۋاقتىشا ۇكىمەت سان - سالتانات قىزمەنشەلەرگە قىيمەگەن.

بىر از بولمە، ەسكىتەردىن وتىپ، تۇرلى قىزمەتشىلەردى كورىپ پاتشا جولىغانۇن كارىيدورغا كەلىپ توتىدىق. مەن كارىيدوردىڭ ەدال ورتاسىندا. ەنىڭ ولف جامەدا بەنكەندىرۈپ كىلىدىدى. شىدايا الماي شال ماعان سىمبولاي جاسىداي. (بۇل جەردە جۇرتنىڭ ەبارى سىمىر مەن سويلەيدى، ۇپتىكەنى جانىن جەردە پاتشا اعزام جۇرىۋگە مۇمكىن). سىمىرنىڭ تۇزى مىناۋ: پاتشا اعزامعا ەجاپر بەرىلگەن؛ پاتشانىڭ وراسان نىزكۈلىگى، شىن كوگىلى اداسقانداردى قىمىشايتىمۇ ۇشىن، انا جاققان دەپ جاققان مەن . . . . . سەنىمدى قاراشلارنىڭ قامى ۇشىن مەنىڭ تىلەگىمدى ورىندىتىپ وتىر. شال بۇل ەستى اتاۋعا ات قايا الماعان . . . . . « مەنىڭ اتىمدى شال بەلدەدى ەكەن: اكەم مەن اتامدا بىلەدى ەكەن. » سونداي تۇقىمىنان شىغىمىپ، قالاي سىز پاتشا اعزامعا ەجاپر بەرىۋگە جۇرەگىڭىز داۋادى. ەگەر انا ەبىر زاۋارشەسكىدەگى انتۇرغاندارنىڭ اتقارى ئەمەنە ەدى، انكى « يىدىزە » لەردىڭ ەبىرەۋى بولسادا ەش نارسە تەبەس ەدى؛ ياپىوماۋ سىزگە نە بولىدى؟ جانا مىنا تۇرىڭىز بەن. »

كوتىمەن شەشىمىبەي، جۇۋىباي، تازارماي جۇرگەن سولڭ مەنىڭ تۇرىمىنەن ادام شوشىرلىق ەكەنمىپە راس ەدى. جانا التى اتارىم قىناپىنان سۇۋرۋلى؛ ەبىر قىزمەتشى مىلەمىنان كوزىن اپىرمايدى.

ەبىر قىمىردا ەسەك سىقىرلادى. بەنكەندىرۈپ ەدىرەنە ۇتۇسىپ ۇسوزدى قويىپ سامايمىنداغى اق شاشتى سىپىي باستىدى. اپەسەرلەر قىزىلىپ تۇرا قالىپ، قولجاپتارىن تۇپىلدى باستىدى. شىپورانى بولار بولماس سىلىك ئراتىپ نەز باسقان اياق داۋىسى ەستىلدى.

پاتشانىڭ ۇستىنىڭ، سۇر قىسقا كىيىمى بار ەكەن. قاشازى ادانتىشە، يىمەن قىمىرلانمىپ، جۇۋىغان سىقىلىك اندىرۈپ قولىن ۇيكەلەپ، بەتىم بىزگە قاراتىپ جول اپىرىقتا تۇرا قالىدى. نىسكىگى، قىزىل؛ قاباغى نىسكىگەن؛ كوزى قانتالاب، تونچىرۈپ تۇتىرگەن. بانا الماعان سەقىلىك انىپ ازىرقى تۇرىپ، قولىن ۇۋقلاپ، بىزگە قاراي ەجۇردى. تۇزى قازىر سۇيلەيمەن دەگەن كىسى سىقىلدى. جاقىمىداغان ساپىن ەكەۋىمىز ەبىر ەبىرەۋىدەن كوز اپىرمادىق. نىم تىرىس سوغىمىپ العان قاسقىر سىقىلدى سارغايىپ سونگەن كوزىنىڭ جانارى ەبىر كەزدە جىلمت ەتىپ جاندى. كوزىنىڭ تۇپىنىدە بىزنىڭ وتى بۇرق ەتتى. ارتىمىداغى اپەسەرلەر قالاي سەلىك ەتە قالغانى ماعان سەزىلدى. نىكولاي توقتاپى قالدى، اياغىنان سالماغىن اياغىنا سالدى، كىلمت بۇرىلمىپ، يىمەن بولىكىلىك ەتىپ، اقساي باسىپ، كەيىن جونەلدى.

س. ەمىستىسلاۋىسكى.

تارىقىمى كۈن .

(پەبىرۋال ئوڭكەرىسى)

سۇيۇنقى، ساسىق، قاراڭغى
 بىلاس، دىمىقەل بىدەنە كۈر .
 قاپاسقا سۈرۈلۈپ قالمىدى ،
 چۈمۈس قىت كۈن - تۇن بەينەتكەر
 قالىنراپ ئوڭىپ اشىغىپ ،
 شالدىغىپ دەرىتكە سارغايىدى ؟
 جان شىداماي اشىغىپ
 قوجاسىن قۇلدار قاراغايىدى
 باۋىردى باۋىر غولتىرىپ
 چەر چۈزۈن قانغا سەل قىلىپ ،
 ولە كىسەگە تولتىرىپ ،
 نىت بىن قۇسقا جەم قىلىپ .
 داغدارىپ قالىق قامىقتى ،
 قايسى ئولمىپ چۈرە كىكە ؟
 كۈرەم دەپ قاشان جارىقتى ،
 جەتەم دەپ قاشان نىلە كىكە .
 نىلەك قاپىل بولغانداي :
 بۇلىقتى جارىپ شىقتى كۈن ،
 جىيانگە نۇرى تولغانداي
 جاۋراغان جۇرتتى جىلتتى كۈن .
 «قۇل» قۇۋانىپ «كۆك» كۈلىپ
 بولدى ازات نەگەلدى ،
 جالغانغان جاۋىز سۇرىلىپ
 كەپە كىشەلەر كەنەلدى .
 قىزىل تۇۋى جەلبىرەپ
 مايدانغا ەرلەر جىيىنالىدى ؟
 قۇۋانمىپ چۈرەك ەلجەرەپ
 ورنانغا سالىدى جىيىغاندى .

تۇنار گەن قازا بۇلىم باسىپ ،
 چەردىك چۈزۈن قاپتاعان ؛
 داغدارىپ سولدا جۇرت باسىپ ،
 بارىۋعا باغدار تاپپاعان .
 شانمىراپ كۈكتە نايزاغاي ،
 انىلىپ كارە جاي نۇسىپ ؛
 تابالماي ادام جانغا جاي ،
 زارەسى كەتتى شانمىراپ .
 كۈننىڭ نۇرىن جاسىرىپ ،
 نىمە كۈرۈپكە زار قىلدى ؛
 ۈرەبىن جۇرتنىڭ قاشىرىپ ،
 كەك دۈنىيەنى تارقىلدى .
 زىندان تولى كۈپ ەرلەر ،
 قول اباعى شىنجىرلى ،
 دانمىشان تالاي كەمەنگەر ،
 كۈرە الماي ساۋلە قىنجىلدى .
 تىرىلدى ەرلەر كۈمىلىپ ،
 چەر استىمىدا قازدى تاس ؛
 شىرىلدى خاننان تۈگىلىپ ،
 اغىزدى كۈزدەن قاندى جاس .
 ارىۋلار ويغاب كۈلە الماي ،
 كۈلدەي سولدى «كۆش» بولدى .
 پىرگە داۋرەن سۈرە الماي ،
 ەرىكىسىز ەرلەر مۇڭ بولدى .
 زۇلىمىدىنى زورلىقى داۋىرلەپ ،
 ادلىدىك نەگىدىك جوعالدى .
 قەدىرىدە بولسا تاۋىر دەپ
 ەرىسىز بومىن قۇب الدى .

چىلانداي جامىن ايرىپ ،
 چاۋىزداردى جوعالنتى ؟
 سەسەن نىب قايرىپ
 سىمىر كەبە ەلدى وڭالنتى .
 قاندار تۇلاب تاغىنان
 ۋىشتى باستان التىن تاج ؟
 قۇتلىب تۇلدىق شاعىنان
 ەڭبەكشىگە نۇۋدى چاز .

قىيرانىب چاۋدى چاپىرىپ ،
 بىلگەرى ەرلەر باسقان كۇن ،
 نەڭدىكىگە ەلدى شاقىرىپ
 قۇربان غىب قاننىن شاشقان كۇن .
 ول كۇندى مەن ۋەمىتبان ،
 ۋەمىتباس تارىپق جالغاندا ؟
 چاۋىزدىقنى قۇرىتقان
 ەرلەر جاتىپ ارمانغا
 مادىيار .

قازاقتىڭ جەر مەن قوشتاسقانى .

ايراندا، قايران، قايران ناۋا!
 پايدالڭ ماغان نىيەكەن، ناۋا،
 "ۋىش اتامىز ونكەن، ناۋا،
 "ۋىش مىڭ قارا بىتىكەن، ناۋا!
 بايان اۋىل، قازىلىق،
 جولىڭ جاتىر قازىلىب،
 چازىقتۇرى كوشكەندە
 قالمۇشى ەدىڭ قارا چول،
 ئايرىغان قازىلىب؛
 كۈزگى نۇرى تونغاندا
 جاتىمۇشى ەدىڭ چازىلىب؛
 ون ەكى قازىلى وي تۇلىك،
 پاۋىرىم جاتقان باي تۇلىك،
 قازاننىڭ قاتپاعى،
 جەلى سوغار تونپاغى،
 ات ۇستاۋغا قۇرىمىم،
 ۋى تىرەكەن - مەرىمىم.

قايراندا قايران، قايران ناۋا!
 ماغان پايدالڭ نىيەكەن، ناۋا،
 اتام كۈيدەۋ بولغان، ناۋا،
 اتام كەلدىن بولغان، ناۋا،
 كەتەيىن دەگەن ويىم جوق
 ايتالاسى تولىغان، ناۋا.
 اششىنىڭ بويى اي تاتىر
 الالى جىلقى جۇۋ ساتىر
 قوجىردا - قوجىر ناستارىم،
 كوزىمىن اغار جاستارىم؛
 شىبىشىم ۇلاق سالماغان
 تۇتقىمى قىسىر قالماغان
 باي توبەتىم ماڭقىلىداپ
 قوتاندا ۇرگەن، ناۋا.
 "بىز بارامىز، بارلۇرمىز
 بارساق بادال تابارمىز
 ەگەن، جايىن بىلەيمىز
 اشتان ۇلىب قالارمىز.

المايدى؟ ئۇدىنى قازىپ شىعارمۇ ؟ ئۇشىن دە *بىر نەشە ادام بىر لەسەۋى كەرەك.
ماقساتىغا جەتتۇ ؟ ئۇشىن ەگبە كىشىلەر دە بىر لەسەۋىسە بولمايدى. سونداقتان جەر
*جۇزىنىڭ ەگبە كىشىلەرى كوپىنەن ۇراندا سىمب بىرىگىمىز، بۇۇر جىۋازىيا مەن
الەسب كەلە جاتقان. ەگبە كىشىلەردىڭ سونداي بىر لەگىن «ئىنتەرناتسىيونال»
دەيدى.

ەگبە كىشىلەردىڭ تارىخى ماقساتى - قۇرالداردىڭ بارىنە تەك ەگبەك قىلاندى.
ئارزدى عانا چاپپاي يىپە قىلىۋ، ونسىز ەگبە كىشىلەر بۇۇر جىۋازىيانىڭ قۇلىغىنىن
قۇتتالا المايدى. *بىز سىز، قالىپسىز تەتىكىشى تەتىكە الاما؟ قۇراسىز *وز
يەتتىشە، قۇرالى بار بايغا جالدانباي چۇمىس قىلىۋعا بولمايدى. قۇرال ەگبە كىشىلەر -
ئەردىڭ جالپى مۇلكى بولسا عانا بۇۇر جىۋازىيانىڭ قوجالىغىنان قۇتىلغان بولادى.
مەنە، سونداي ماقسات بىن ەجەلەن الەسب كەلە جاتقان ەگبە كىشىلەر
1917 جىلىڭ وكتابىرىمىدە بۇۇر جىۋازىيا قابىن جەگىمىز *كۇمەنتى *وز قولىغا
الدى. سول *كۇمەنتى كەگەس *كۇمەنتى دەيمىز.

وكتابىرتوگكەرىسىنىڭ ماقساتىنان كورىنىمىز تۇر؟ توگكەرىسى تەك جالغىز ەگبە كىشىلەر
عانا تاينىڭ پايداسى *ئۇشىن بوعاندىغى. وكتابىر توگكەرىسى ەگبە كىشىلەر
تابىغا نە پايدا كەلتىردى!

بۇرىن ەگبەك قۇرالدارغا بۇۇر جىۋازىيا تابى يىپە دەدى. وكتابىر توگكەرىسىنەن
*سول ەگبە كىشىلەر تابى يىپە بولدى. قولىنداغى مۇلكىنەن ايمىرلىغىسى كەلمەي،
بۇۇر جىۋازىيا تابى *بىر نەشە جەل سوعىمىمىز، ائىرىندا جەگىلىمىز تەندى. رەسەيلىك
*جۇز كەسىمنىڭ سەككىس بەسى مۇجىقى بولاتۇن. سول مۇجىقتاردىڭ جەرىن
*تۇرلى *ادىس بىن الپاۋىتتار قولىغا *تۇسىرىپ الەب، مۇجىقتار تاۋىغىن
اوقانداپ باغاتۇن. ەگەن سالارلىق جەرى بولماي الپاۋىتتاردان جەر جالداپ
ساقىمىز الەب، تابقان تاياغىدىن سولارغا بەرىپ *وزى توق جاراۋ بولەپ تاماق
*شىمب جۇرەتۇن. وكتابىر توگكەرىسىنەن سولڭ الپاۋىتتارغا بۇرىن كەتكەن جەرىنە
مۇجىقتار يىپە بولدى.

پاتشا ۇكىمەنى قول استىنىداغى ەلدى ورسى، بۇراتانا دەپ ەككە ايدىرىپ،
ورسىنى جوعارىراق ۇستاپ بۇراتانالاردى كەشىلىكتە ۇستايتىن. بۇراتانالار قوساغىنا
قازاق دا ئىلەنەتۇن دەدى. بۇراتانالار پاتشا ۇكىمەتنىڭ جاتىمىرمايتۇن «قىزىق مىيسال -
غىغى» الا قويلار *تارىزدى دەدى. جەر كەرەك بولسا، بۇراتانا قايدا مال
كەرەك بولسا، بۇراتانا قايدا. سوعىمىمىز ادام كەرەك بولسا، بۇراتانا قايدا دەپ
پاتشا ۇكىمەنتى شاتىرىپ وتىراتۇن دەدى *بىراق، وقىۋ وتىتىۋ يا باسقا مىگىلىك
*سنى ئىستەيمىن دەپ بۇراتانالاردى شاتىرماۋشى دەدى. نارازىلىق كورسەتىپ فارسى
كوتىرىلگەن بۇراتانا بولسا، جەرمەن جەكسىن قىلىپ جىبەرەتۇن دەدى. 1916
جىلىقى قازاق ئىشىندە بولغان ئلابساڭ قاندى تىمىرىن سولارغا ايىتتى. وكتابىر

تۈگۈن كىرىسى سول بۇراتانالارغا، باسقا، زىلگىن ھەمدەگە ۋلى ورسى بىن بارلىق
 ادام بالاسى مان تەرە زەك تەك دەپ جارىيالادى سوگىنمان بۇراتانالاردىك باس -
 باسنا اپتونومىيا بەرىلدى. سولار مان قاتار تۈركىستان مەن قازاقىستاندا اپ-
 تونومىيالى رەسىمىۋىلىككە بولدى.

ۋكىتابىر نوگىگىرىسىنەن سوڭ ارەل ۋوز تەلىندە سويلەۋكە، جازىۋعا، ۋقىمۇعا
 ۋقىمۇعا، نەرگىب نەكسىراۋكە ەرىكتى؛ ۋوز ادەتتەشە تۈرۈپ، كۈن ەلتىۋكە ۋلىقسات
 بۇرىن پاتشا ۋكىمەتتى بۇراتانالاردى الا قوي ساناپ، قاسقىر شىمىنەۋىنىكتەرىنە
 باقتىراتۇن ەدى. بۇل كۆندە كەگەس ۋكىمەتنى ار ەلدىك ۋوز ادامى ۋوز ەسىن
 باسقارغانن ارئەققا ساتىپ وتىر.

مەكتەپ مەدەرىسەلەر ار ەلدىك ۋوز تەلىندە بولمىپ تۇر. ۋنىسىمىز ەزىلگىن
 دل مادەنىيەتنى بىلگىرىلەي ەلەيدى - سوگىن كەزدە كەگەس ۋكىمەتنى ار ەلدىك
 اسكىر جاساۋىنادا ۋلىقسات ەتىپ وتىر كەگەس ۋكىمەتنىك باسقادا بەرگەن
 بىگىلىكتەرى مول. ەبىراق ولاردى ساناپ شىمىۋىندا قىيىن - كەگەس ۋكىمەتنىك
 ەگىبەكشىل تارىمىز، ەگىبەكشىل نابتىك كەگەس ۋكىمەتسىز كۈنى جوق.

رەسەيدەگى نوگىگىرىس ەبۇتمەن جەر ەجۈزىندە ورنالۋى اتىق؛ ەبىراق
 ۋنىك ەۋشىن ەگىبەكشىل تاب ۋوز پايداسىن دۇرىس ۋعىنىپ ەبىرىگىبە جاۋى
 مەن بەلدەسىۋى كەرەك.

ەگىز ۋكىمەت جايىندا.

ەبىزدىك نوگىگىرىسىمىزدىك ەبىر تاماشا ۋزگەشە ايموماشى سول نوگىگىرىس
 ەگىز ۋكىمەت تۇۋعىزدى. ەگىز ۋكىمەت دەكەنىمىز نە نارسە؟ ەگىز ۋكىمەتنىك
 اسىلى سول ۋاقىتشا ۋكىمەت بىن، بۇۋرچىۋازىيا ۋكىمەتنى مان قانچە لاسا جۇمىشى
 مان سالدات ۋاكىلدەرىنىك كەگەستەرى تۇرىلدى. كەگەس ۋكىمەتنى الى
 اسىز، جاگاعانا تۇۋدى. ەبىراق سوندادا ەس جۇزىندە ەومىر ەسۇرىپ بويى
 ەوسىپ بۇعاناسى قاتىپ كەلە جاتىر. بۇل كەگەستەر ەومىر ەسۇرىپ تۇرغاندا،
 كەگەستەر ۋكىمەت بولمىپ تۇرغاندا، رەسىدە پارىيچ كامەۋناسى سىقىلدى
 مەملەكت تۇرى بار دەۋگە كەلدى.

بۇل تەك باسنالمىپ كەلە جاتقان ۋكىمەت بۇۋرچىۋازىيانىك ۋاقىتشا ۋكىمەتنى
 مان ارالاسىپ كەلىسكە كەلۋى مان، بۇل ۋكىمەت بۇۋرچىۋازىياغا وتىرعان
 ۋرتمەن بەرىپ تۇر.

ۋاقىتشا ۋكىمەتنى قۇلاتىۋ كىرەككە دەگەن، سۇراۋعا ايتارىم: 1) قۇلاتىۋ
 كىرەك. ۋنىكىنى ۋاقىتشا ۋكىمەت ەبىر ۋۋىس ادام باسنىدا وتىرەن بورچىۋازىيانىك

سالداقتار جايغاب جۇر. تالاۋ بار، قان سۇۋداي اعادى دەپ ايغايلاپ جۇرىپ، بولمىپ چاتقان كوتىرىلىستى ابايلاي الماي قالغان. بشتابتىڭ عىبىزىن سويلەسمۇ، شىن سىڭگەن. سول كەزدە، تارتىپ بىن، كوشىدە نۇمىسبىدى، اتىسباي، قان ئوكىدى لەك لەك سالداقتار، ماتىروستار، قىزىل اسكەرلەر بىر مەكەمدەن سولڭ عىبو مەكەمنى الىپ جاتىر؛ تەلپون مەن تارتىپ ەتىپ ەدال ورىنىداتىپ تۇرغان بىمولنى بىغىستىتوتنىڭ ۇشىنى قاتارىنداى بىر كىشىگە بولمە.

كەشكە جالپى رەسىيەلىك كەگەستەر كىشى سىپەزىنىڭ الى ەاجلىسى بولدى. كىنىلىك اتقارىۋەكەمبىتەت اتىنن دا باياندا ما جاسادى. اۋالانىشتار بۇزاقىلار كۇش بىن تارتىپ الۇشىلار جايىنان قارالاب سوز ايتىپ كوتىرىلىس اتىق باسلادى، مايدانداى اسكەر جويادى دەپ قورقىتتى. پەتىروگىرالماعى كوتىرىلىستىڭ كۇشىن كورىپ وتىرغان ۋاكەلەر اللىندا سوزىنىڭ ەدامى بولغان جوق. ول كەزدە قىسقى ساراي قورشالغان، بىراق المىناعان. وقتىن وقتىن تەرەزە تەن قورشاۋشىلارعا اتادى.

قورشاۋشىلار بىرتىبىرە جايلاپ، بايقاپ جۇۋىقتاي بىرەدى. پەتىر باۋىل قامالنان سارايغا زە كېرەكتىن ەكى ۇش ئوب جىبىرىلگەن. ئوبنىڭ كۇۋىلىدە كەن قىيىرداى داۋىسى بىمولنىڭ كەرەگەسىنە كەلىپ سوعادى. مارتۇپ ەمبەگە شىغىپ، ازامات سوعىسى، قىسقى سارايدى قورشاۋ جايىنان، قامالغان مەنىستىرلەر شىنىدە سورلى مەنشەبەكتەردەدە باراۋ) قولىنان كەلەر ەدارمىن جوق، اشىۋىلى سوزدەر سويلەپ جاتىر. بۇعان قارسى تارتىس جايىن ايتا كەلگەن ەكى ماتىروس سويلدى. ماتىروسنار 18 يىىن قىيىلمىن، ەسكى ۇكىمەت ساياساتىنىڭ ۇستاپ بەرگەندىگىن، سالداقتار ۇشىن ۇلىم جازاسىنىڭ قاينا جاكىرعانن ئوگكەردىس شىل ۇيىمداردى زەگەلىپ، ئۇنىق قىلغانن كەيۋىشىلەرنىڭ بەتىنە باستى؛ يا جەگەمىز يا ۇلىمىز دەپ انت ەنتى. سول ماتىروسنار ساراي اللىنداى اۋەلگى ئۇرىانداردىڭ قاپارىن الىپ كەلدى. اۋىزدارىنا ئۇكىرىسىپ قويغانداى، جۇرت ئەگىس تۇرىپ قۇرىانداردى قوسىپ ۇن سالىدى. ونداى بىرلىك تەك ۇرەي وندە كوتىرىگكى كەزدە بولادى. سول مەيىتوتى كورگەن كىسى ۇمىرىندە ونى ۇمىتىاس.

ماجىلمىس بۇزىلدى. ۇكىمەتتى قالاي قۇرىۋ جايىن قىسقى ساراي اللىندا اتقان وق داۋىسىنىڭ استىندا ۇيدە وتىرىپ سوزىن شەشىۋكە بولاما سول ۇكىمەتتىڭ ئاقدىرى ساراي اللىندا سىس جۇزىندە شەشىلىپ جاتىرعوي. ساراي الۋى سوزىلدى؛ سوندىقتان مەيەزدەگى كەي عىبىر تولقىمالى كىسىلەر اراسىندا كۇدىڭ نۇۋىغىزدى، ۇلجاق بىزدى قۇرىلدى دەپ سوز جۇرگىزىپ جاتىر. چۇرەك ساراي چاتقان قاپاردى كۇتىپ، نەمىشماي وتىر. بىر كەزدە سوعىس باسقارۋىشى اتقونۇپ كەردى. جۇرت تەم تەمىس بولدى. قىسقى ساراي اللىدى. كارەنسىكى

قاشىپ كەتتى، قالغان مىنسىتىرلەر ۇستالاب پاتموو پاۋىل قامالنا جىبەرىلدى، دەدى انتونوپ

وكتاپو نوكتىرىسىنىڭ بىر بۇۋىنى بىتتى. 26 وكتاپودە كەشكە كەشكەستەر سىپەزىنىڭ نىتىك ئاقتىرىپ شەشەنۋن ماجىلىس بولدى. بىتىم مان جەر جايندا لەتىن ەكى دە كىرەت ۇسىنىدى، ەكەۋىدە قابىل المىدى. سول ماجىلىستە جاڭاڭان كىندىك ۇكىمەت قالقى كامبىسارلارنىڭ كەكەسى قۇرىلدى.

تەروتمىسى.

جالشىلار ۇكىمى.

جالشىلار ۇكىمى دە باسقا ئايتاردىڭ ۇكىمىنە ۇقساس. ول ۇقسانتىسى سول. ئاي ۇكىم بولساد، ساياسى قوجالىقى ئولمىنان ئۇسىب ياراتقان تاپتىك قارىسىۋىن كۇش بىن شاراسىز جويىب جىبەرىۋ ۇشىن جۇزەگە شىعادى، جالشىلار ۇكىمىنىڭ ورتا داۋىدەكى جەرلىلەر مەن بارلىق مادەنىيەتنى كاپىيتالشىل جەرلەردەگى بۇرجىۋازىيا سىقىلىدى تاپتاردىڭ ۇكىمىنەن اپوماشىلىقى مىناۋ: جەرلىلەر مەن بۇرجىۋازىيا ۇكىمى ەلدىڭ كوشىلىگىنىڭ، ەگبەكشىلەردىڭ قارىسىۋىن قۇرتىۋ ۇشىن كىرەك؛ جالشىلار ۇكىمى مۇندىڭ كىرىسىنىشە قاناۋشىلاردىڭ، ياعنى ەلدىڭ از جاعىنىڭ، اپۇتتار مەن كاپىيتالشىلاردىڭ قارىسىۋىن قۇرتىۋ ۇشىن كىرەك.

مۇنان سول شىعادى. جالشىلار ۇكىمى نەك بۇقارا شىلىقتىك تارتىپى. نۇرىن عانا وزگىرتىۋ مەن مۇسە تۇتۇۋى كىرەك ەمەس. بۇقاراشىلىقتى كاپىيتال شىلىقى ەزگەن ەگبەكشىل تاپ اراسىنا دۇنىيەدە بۇرىن بولماغان كولىمىدە تاراتىۋ كىرەك.

راسىندا، جالشىلار ۇكىمىنىڭ جارىققا شىققان نۇرى رەسەيدەگى كەكەس ۇكىمىنى عانا باسقا جەردەگى كەكەس سىقىلىدى تارتىپى بار ۇيىمدار ەلدىڭ كوشىلىمىگى ەگبەكشىلەر تاپىنا بۇقاراشىلىقتى تۇتۇق بىن بوستانلىققا ەردىك بەرىپ وتىر. ەك جاقسى دەگەن بۇقاراشىل بۇرجىۋازىيا رەسپۇبلىكىلەردە دە بۇل كۇنگە شىپىن مۇنداي ەردىك تۇگىل، مۇنىڭ بالاسىنداي ەردىكى ەگبەكشىل ەردىكە بەرگەن ەمەس.

كەكەس ۇكىمىنىڭ اسملى مىنە: ماملەكەت نىسىنىڭ، ۇكىمەتنىڭ نىرەۋى كاپىيتالشىلار ەزگەن جۇمىسىشلار مەن قارا شاربۇا تاپتارىنىڭ ۇيىمدارى بولادى. بۇقاراشىل دەگەن بۇرجىۋازىيا رەسپۇبلىكىلەرنىڭ ۇزىندە زالك بويمىنشا تەرەزەسى تەك بولغان مەن نىس جۇزىندە ساياسى بىيلىكتەن نۇرولى امالدار، ادىستەر ارقىلى قاعىس جۇرگەن تاپتار مەملەكەت بىيلىگىنە كىرىسىپ وتىر.

ەركەك ايدىنمە، دىنمە، تەگمە قارامى ازاماتنىڭ *بارىنىڭ تەرەزەسى تىڭ دەگىن ئۇراندى بۇقاراشل بۇرجىۋازىيا اۋزى مەن ايتقان مەن ۋەردە ورنىداغان مەس؛ كاپىيتال ئىچا. ۋەلىب تۇرغاندا ورنىداي الاشاقتا مەس، مۇنى تىڭ كەڭەس ۋەكىمەتى - جالشىلار ۋەكىمى بىردەن تولىق قىلمىب جۈزەگە شىعاردى، ۋىتىكىتى *ۋىدىروس تۇرالىدارىس مەكە مەشكىنەۋگە قەزىقەيتۋىن، ۋلاردى *يولسىب-ۋەلىسب الەمىن دەمەيدۇن جۈمىشىلار ۋەكىمەنىمىڭ عانا قول، ن مۇنداي *س كەلدى.

بۇرىمى بۇرجىۋازىيا بۇقاراشلىدى مەن پارلامەنتا رېژىم قۇرىلىسى *دال بۇلاي ەدى-ئاق ەگە ئىشلىدەر ئايى ۋەكىمەت تىزگىنىمىنە جولاي المايتۋىن ەدى، كەڭەس ۋەكىمەتى - جالشىلار ۋەكىمەنىڭ تۇرىلىسى *دال بۇلاي-ئاق جۇمىشىلارغا ۋەكىمەت تىزگىنى مەسئالدى، زىڭ شىعارىۋ مەن ورنىدا جۇمىسىن كەڭەس ۋىمىمىنە بىرىكتىرۋ عانا سايلاز ايماقئارىن *ۋىدىروس اۋداندارغا اينالدىرۋ شىلقى (پايمىرىك راۋىت)نىڭ *ۋىرى سول ماقسەت *ۋىشىن بولغان.

پاتشاشل مەملەكەت تۈگىل ەڭ بۇقاراشل رەسىمۋىلىكىلاردا دا اسكەر ەگىبەكشىل ئابىتى *زىۋ *ۋىشىن ئۇستالغان، تىڭ كەڭەس ۋەكىمەنىمىڭ عانا، كاپىيتال شىلار ەزگەن ئابىتىڭ جالغىز تۇراتتى ۋىمىمىڭ عانا اسكەردى بايلار دەگەنقە جۇرپۇدەن قۇتقارىپ اسكەر مەن جالشىلاردى بىرىكتىرۋ ئولىغان كەلدى، جىك شىلاردى قارىۋالدىرۋىپ، بۇرجىۋازىيانى تۇراسىزداندىرۋ كەڭەس ۋەكىمەنىمىڭ قولىن كەلدى.

مۇنسىز ساتسىمىيالغىزىم جەڭگەپ جۇلدە المايدى، كاپىيتال اسەرىمەن جالشىلار ئابى ئىمىموراق بىرىكىكەن، ساناسى ارتقان، كەڭەس قۇرىلىسى ئاق سول جالشىلار مەملەكەت تىزگىنىن ۋىستاۋىما ۋىلەستىرىلگەن، كەيىن قالغان، تۇرغىنئاب جۇرگەن ەگىبەكشىلدەر مەن ەزىلگەندەردى تىڭ جالشىلار عانا بىرىكتىرەدى، سوڭىنا ەرتىدى دەپ ەزىلگەن ئابىلارنىڭ، بارلىقى قوزغالىستاردىڭ ئاجىرىپەسى جانا چار *جۇرتىمىڭ ساتسىمىيال قوزغالىستارىنىڭ ئاجىرىپەسى ۋىرەتەدى.

مەملەكەت قۇرىلىسى كەڭەستەر جولى مەن تۈزەلسە عانا ەسكى بۇرجىۋازىيانا شەنۋوتەكتىرى مەن سوڭىيالارنىڭ اپپاراتى بىردەن تۇپىرى مەن قۇرىپىدى، پۇل اپپارات تۇرىمىندا جالشىلار مەن ەگىبەكشىلدەر بۇقاراشلىق قىمبوتى مەن پايدالاندىغا سالىنغان بۇگىت ەدى، پارىيىچ كۆمەۋناسى بۇل بىرەتمىدە دۇنيە تارىقىمىدا *بىرىنشى قىدام باسقى، كەڭەس ۋەكىمەتى ەكىنشى قىدام باسقى، باسقىسى ماركەس، بارلىق ساتسىمىيالغىسىنەردىڭ ۋەكىمەتى جويىۋ-ماقتاتى، بۇل ماقساتقا جەقبەي تۇرغاندا بوستانلىق مەن تەڭدىك دەگەن قولما ئۇسبەيدى، مەنە وسى ماقساتقا كەڭەس ۋەكىمەتى، جال- شىلار بۇقاراسى عانا جەتكىزەدى. ۋىتىكەنى وسى كۇنى اق جالشىلار بۇقاراسى مەملەكەتنىڭ كورىن قازىپ ەگىبەكشىلدەر ۋىمىدارىن مەملەكەت بىدەكسە ۋداي شىن كىرىستىرىپ كەلدى.

ل نىمىن.

ەگبەكشىلەر ۋرانى

(بىئىئەرتاتسىيونال - اىماۋت ۋلى ج. اۋدارعان)

تاماعم بولسىن دەسەڭ تونۇ،
 قورغانبا، كوپىلدەت كورىكتى،
 نەمدى قىزغان كەزدە سونۇ.
 بۇل بولار ەڭ اقىرعى،
 ەڭ كۇشتى، زور مايدان.
 دۇنيە ەگبەكشىلەرى مەن
 تاپىلار بار پايدانۇ.
 بىزدەر بۇكىل دۇنيە جالشىسى،
 ەبىز ەگبەكشىلەر توپتارى،
 جەرگە قوجا بولمۇ ەركىمىز،
 ارام تاماققا چوقى ەبارى.
 ال، ەگەر نايزاعاي شارتمىلداپ،
 قايتاسا جاۋىز دۇنيەسىن،
 بىزگە چارىق كۇن چارقىلداپ،
 تۇسىرەر نۇرلى ساۋلەسىن.
 بۇل بولار ەڭ اقىرعى،
 ەڭ كۇشتى زور مايدان؛
 دۇنيە ەگبەكشىلەرى مەن،
 تاپىلار بار پايدانۇ.

وبان قارعىس تاڭبا باسلىغان،
 جالاڭاش، اش قول، قايرات قىل!
 قايناب باستان اقىل اشىنغان،
 مايدانغا قاندى ايداب تۇر.
 قىيراتامىز ەسكى زاماندى،
 جاڭا تۇرمىس ورناتامىز،
 چارلىقايىمىز چارلى قالغاندى،
 داۋەنەن سوندا تاتامىز.
 بۇل بولار ەڭ اقىرعى،
 ەڭ كۇشتى، زور مايدان،
 دۇنيە ەگبەكشىلەرى مەن،
 تاپىلار بار پايدانۇ.
 بوستاندىق بىزگە ەش كىم
 بەرمەس؛
 پاتشادا، بايىدا، باتىردا؛
 بوستاندىق بىزگە كوكتەن
 كەلمەس،
 الامىز كۇش بەن اقمردا.
 ال، ەگەر جويام دەسەڭ قۇلىقتى

١١ - بولسم .

عبدللم

تەمس

جۇمباقتا اينىلغان دېرمەندى بالا «تەمس» دەپ شەشتى دەدىك. تەستى دېرمەنگە ۇقسانمۇدىك قىيىستى بار. دېرمەندە ەكى ناس بار. بىرى استىندا، بىرى ۇستىندا. ەكەۋنىڭ ازاسىنا بىيداي سالىنىپ، ۇنقالىپ ۇن بولادى. تەمس ازاسىنا تۇسكەن ناماق، شايفاعاندا سول بىيدايشا ۇنقالادى. سولاي بولغان سۇلك تەستىمگە دېرمەننىمگە سىتەيتۇن سىتەرى بىر-بىرىگە ۇقساس. اسىرەسە دېرمەنگە ۇقساس بولتۇن شوب جەيتۇن قايداردىك تۇپ ازبۇلارى. ولاردىك تەستەرى دەرمەن سىياقتى بولۇ كەرەك؛ ۇيتكەنى جەيتۇن ناماقتارى شوب، قامىس، كەيدە اعاش سىياقتى قاتتى نارسەلەر، ولاردى ۇنقاۋعا دېرمەن سىياقتى تەمس كەرەك. سوندىقتان تۇپە جىلقى، سىمىر، قوي، ەشكى، قۇلان، كىيىك، سىياقتى شوب جەيتۇن قايداردىك تەستەرى ەت جەيتۇن ماقلۇقتاردىك تەسمەن باسقاراق بولادى. تەستىك تۇرى، سىتەيتۇن سىتە قاراي، تۇرلەشە بۇلادى. ناماقتى قىرشىپ المۇعا كەرەك تەستەر كەتپەن، نەمىر كۇرەك. سىياقتى، ناماقتى ۇنقاۋ تۇشەن كەرەك تەستەردىك بەنى جالماق دېرمەن سىياقتى؛ تەمسەن قارىۋ ورنىنا جۇمباقتىن ماقلۇقتاردىك سۇيىر ازبۇلارى بولادى. ادامدا وسى تۇش تۇرلى تەستىك ۇشەۋى دە بار. ولار كۇرەك تەمس، تەپ ازبۇ، تۇپ ازبۇ دەپ اتالادى. بىزدىك تەمسەمىز، بارشا سۇپەگەمىز بەردىك جاسالغان، ونىڭ سىمىر نەتمىگەنە تەمىردەن، شويىمىنان جاسالغان ماشىيىلاردا جەتە المايدى. كۇتەپ ۇسناي بىلىسەك تەمس بەن سۇپەگەمىز ازبايدى تۇزبايدى. تەستى كۇتەپ ۇسناۋ تۇشەن كۇن سايىن جۇۋ، تازارتۇ كەرەك. تازا ۇسناماعان تەمس ازبۇعا ۇشوبىدى. ازبۇ تەمس جۇمىسقا جارامايدى. ونىڭ سالماغى قارىنغا تۇسەپ، قارىنىڭ الى جەتەسە، كەسكە تۇرلى ازبۇ پايدا بولادى؛ تەمس ۇنتاپ بەرمەگەن ناماقتى قارىن پىسىرە المايدى. قازاننىڭ اس قازانم بۇزىلدى دەيتۇنى سول قارىن ناماقتى پىسىرە الماعان كەزدە بولادى. قارىنى بۇزىلغان دەگەن قازانى سىنغان ۇي سىياقتى، بەرە كەسى كەتەدى.

بىزدىك دەنەمىزدە قان چۆرەتۇن تامىرلار بار ەكەنن بارىمىزدە بىلىمىز. كەي سىمىر تامىرلار تەرىگە چاقىن بولغاندىقتان كۆكەرىپ كورىنىپ دە تۇرادى. بۇلاردان جاسقا تىشكەرى جاتقان تامىرلارى كۆپ. ولار كۆزگە كورىنەيلى بىراق ونى مەن دە قان جۇرىپ بۇتەن دەنەمىزگە تاراپ تۇرادى. دەنەمىزدە قان بارمايتۇن جەر چوق. قاي جەردە تەرى تەسىلسە، قان شىقپاي قويممايدى. بۇل قاننىڭ قاي جەردە بولسا بارلىغىن كۆرسەتەدى. قان جاي قاراعاندا سۇيىق نارسە بولمىپ

كۆرىنەدى. مېيىكروسكوب دەگەن ئۇرال مان قاراعاندا قان ئىشىندە مېيىكروسكوب چۈرگەن كىم كىشىكىنتاي قىزىل دوڭگەلەكتەردى كۆرەمىز. ئۇرلى قايۋانلارنىڭ قاندىن الې مېيىكروسكوب بەن قاراساق *ار قايسىسىنىڭ قاننىداغى قىزىل دوڭگەلەكتەر *ار غۇرلى بولاتۇن كۆرەمىز. قۇس قاننىداغى دوڭگەلەكتەر تۈبە قاننىداغى دوڭگەلەكتەرگە ۇقسامايدى. تۈبەدىن قۇسنىڭ قاننىداغى دوڭگەلەكتەر ادام قاننىداغى دوڭگەلەكتەرگە ۇقسامايدى. *بىر قاندا *بىر ادامدى بىرەۋ باۋىزداب ولتوب كەتكەن. جالاسى *بىر جاس جىگىتكە چاپىلادى. ونىڭ قانلىسىنان قاندى پاكى ئايدىلادى. جىگىت ايتادى: مەن بۇل پىشاق بەن تاۋىق باۋىزداب دەپ دەپ، دوقتىر شاقىرىلادى. دوقتىر پىشاقنى قاندى سۇيغا شايىپ الې، مېيىكروسكوب بەن قاراسا، پىشاقنى ئاۋىق قاننى مەدى، ادام قاننى بولېپ شىعادى. ولتورگەت جىگىت قۇتئاماسىنا كوزى چەتەپ، ولتورگەتەم راس ەدى دەپ مويىنىدا لادى.

مىنە جۇمباقتا كىشىكەنە جۇمىسكىرلەر دەپ ايتىلغان وسى قاننىڭ دوڭگەلەكتەردى. قاننىسەۋ جولدارى دەپ جۇمباقتا ايتىلغان تامىرلار. سول تامىرلار بويىنشا قان بويىمىزغا قاراپ، دەتەمىزدە بارمايتۇن جەرى قالمايدى. كوكىرەك تەرىڭنىڭ سول جايىغا قولدارىڭدى قويىپ قاراساڭدار جۇرەكتەرىڭنىڭ سوعىپ تۇرغانىن بايقايسىمىندار. قاندى سول جۇرەك سوعىپ ايداب تۇرغانى. جۇرەكتەن شىعاتۇن ەكى جول بار. *بىرى مەن قان جۇرەككە جىيىلادى؛ ەكىنچىسى مەن قان جۇرەكتەن شىعاتۇن بويىغا تارالادى.

جۇرەككە دامىل سوق، كۈنى ئۇنى سوعىپ، قاندى بويىغا تاراتىپ تۇرادى. جۇرەك بۇزىلسا يا توقتاسا، *مەردىڭ قاقباغى چاپىلغانى، *بىر مېيىونىنا دەنە تۇرا المايدى.

اس قازاندىمىز.

*تەس ۇنئاعان، سىلەكەي جىيىنكىن ناماق جۇنئاب وڭەشكە تۇسىدى. وڭەش، ونى *ارى جىلجىتىپ قارىغا تۇسىرەدى. قارىندى قازان اس قازان دەيدى. اس قازان دەۋىنىڭ *مانىسى بار. سىلەكەي ناماق ئىشىندەكى شىرىشى شىرىنغا اينالىدردادى. ناماق ئىشىندە جالغىز شىرىش ەمەس باسقا زاتتاردا بار. ول زاتتاردى قانشا سىلەكەيلەگەن مەن، سىلەكەي ەرىتە المايدى. سىلەكەينىڭ قولدىن كەلتەتۇنى. جالغىز شىرىشى ەرىتىپ، شىرىنغا اينالىدوبۇ. ناماق ئىشىندەكى باسقا زاتتار سول كۈيىندە قالسا، بويىغا تاراپ اس بولمايدى. ونى ول كۈيىندە قالدۇرماي، ۇقساتىپ سىگە اسراتۇن نە نارسە؛ ول جۇمىستى سىتەيتۇن قارىن. جۇمىرتقا ئىشىندە اق ۇۋىز، سارى ۇۋىز بولاتۇن مەن بىلەسىلەر. سول اق ۇۋىز

جايغۇن تاماغىمىزدىكى شىئەدە بولادى. ماسەلەن، ەت، سۈت، نان، تارى، كۈرۈش،
 *بارىنىڭ شىئەدە اق ۋۇنۇز بار. ادامنىڭ كۈندىك تاماغىنىڭ شىئەدە كەم
 دەگەندە شىپىرەك قاداق اق ۋۇنۇز بولماق. تاماق شىئەدەكى اق ۋۇنۇز بويىغا تاراۋ
 *ۋىشىن ونى ەرىتىپ سۇيىلتاتۇن نارسە كەرەك ول نارسە قارىن سۇۋى. ۋەقىمىستىلار
 قارىن - ۋۇنۇن نىب سىناقنا قۇيىپ، شىئە اق ۋۇنۇز سالسا، ۋۇنۇز ەرىپ سۇيىپ
 سۇيىق سۇۋ سىياقتى بولغان. سىناقنا داغى اق ۋۇنۇز قارىن سۇۋىغا قانداي ەرىسە،
 قارىندا دا سونداي ەرىمەك. شىئە بارغان تاماق ەرىمەيشە بويىغا تاراي المايدى.
 شىئە ەرىمەگەن تاماق پەسىدگەن تاماق سىياقتى. شىيىكى تاماقتى كۆگەلمەك
 قاندىي قالاماسا، شىئەگى ەرىمەگەن تاماقتى دەندە سونداي قالمايدى. قارىن
 سونداي دەنە قالماي تۇرغان - تاماننى پەسىرىپ بويىغا جۇغمىدى سىنىيدى. سوت
 لىقن اس فازان دەپ اتالادى. چىراق قارىن سۇۋىدا تاماقتى زاتنىڭ *بارىن
 ەرنە المايدى. تاماق شىئەدە شىپىرەك بىن ۋۇنۇزدا باسقادا زاتىن بار. ماسەلەن،
 ماي، سىلەكەي دە، قارىن سۇۋىدا مايدى ەرىنە المايدى. ۋلاي بولسا، قارىندا ماي
 ەرىمەيدى. ونى ەرىتتۇن قارىندا نارسە چوق، تاماق شىئەدەكى ماي بويىغا
 - سىگىرلىك بولۇپ ەرىمەيشە اس پەسىرىلىپ *الى جەتكەن چوق، مايدى ەرىتتۇ
 *ۋىشىن نامى ۋونۇز بولغا كەرەك، ول ۋونۇز شىئە.

تاماق چەۋە.

اۋنۇزغا العان تاماق *تەس بىن ۋىتالادى دەدىك. اۋنۇزدا سىئەلەتۇن جۇمىس ونى
 مەن بىتىيەيدى. بىر ايدان نان سىئە *ۋىشىن دىپىرەنگەنغا تارتىپ قويمايدى.
 ۋىنان نان بىلە *ۋىشىن سۇۋ سالادى؛ *دامدى بولۇ *ۋىشىن ئۇز سالادى، ماي
 قوسادى، *سۈت قۇيادى. بىزدە اۋنۇزغا العان تاماق سۇۋ سالامىز. ۋىيەسە قۇرغاق
 اس تاماقتان ۋىيەيدى. اسقا سالاتۇن سۇۋىمىز سىلەكەي ول سىلەكەي *تەل
 ئۇنىدەكى بىزدەن شىئەدە. اسنى قالاي اۋنۇزغا العان، ۋلاي كەلىپ سىلەكەي
 ئۇيىلادى. نان بىلەگەن سىياقتى *تەس بىن *تەل اسنى سىلەكەي مەن ارالاس
 تەرىپ بىلەيدى، چاشادى. نان *دامدى بولۇ *ۋىشىن تۇز، *سۈت، ماي قوسالادى؛
 اۋنۇزغا تۇسكەن اسنىڭ *دامىن كەلتۈرۈپ، تاتتىرەك ەتتۇن نارسە سىلەكەيىنىڭ
 شىئەدە بولادى. قۇرغاق تۇرغان كەزىندە اۋنۇزداغى نان يا تارى *تاتتى
 بولمايدى؛ سىلەكەي مەن ارالاسا ياستاسا، *تاتتى بولا باستايدى. ۋرتىگى
 نارغا تولىتىرىپ، سىلەكەي مەن ارالاستىرىپ، *بىر از قويىپ بىزىپ شايغاسا
 *ئاپ *تاتتى قانت توسقان سىياقتى بولادى. سىلەكەي قوسلماي قۇرغاق تۇرغان
 كەزىندە تارىدا ول *دام بولمايدى؛ نانغا سول سىياقتى سىلەكەيگە ارالاستىندا

*تانتى *دام كىرەدى - ول قانت *دامى قايدان پايدا بولادى؟ تارى بولسىن،
 *بىيداي بولسىن شىندە شىرش بار. بىيداي بىك شىرشى تارىدان كورى
 كوپىرەك سوندىقتان - بىيداي ۋىتىن جاساغان قامور جابىقىش بولادى. *بىز
 تارى، بىيداي جەگەندە ولاردىك شىندە كى شىرشىن دا جەيمىز. قانت شىرشى
 زاۋىنتاردا استىقى شىرشىن جاسالادى. قانت شىرشىن قانت جاساۋعا بولادى.
 زاۋىنتاعى استىقتان جاسالانۇن قانت شىرشى استى اۋىزعا العاندا سىلەككە
 قوسىلىپ اۋىزىمىزدا جاسالادى. سىلەككەي اسقا قوسىلعاندا شىندە كى شىرشىدا
 قوسىلادى. سىلەككەي شىندە شىرشىقا قوسىلسا قانت قىلاتۇن زات بار. *سۈيىتىپ،
 تاماق جەگەندە اۋىزىمىزداغى اس قۇر ۋۋانلىقۇ مەن قويماي، زاۋىنتا *نۇسىپ
 ازىراق وزگەرىپدە قالادى

قاي كەزدە كوب جەيمىز.

*بىر ۋاقىتتى كىرگە *نۇسىپ، تاماققا دەيىن، تاماقتان سوڭ، جۇمىس قىلغان
 شاعىندا، دامىلداغان شاعىندا، چىلى ۋىدەدە، سۇۋىق ۋىدەدە *وزىن واشىپ،
 *ي ۋاقىتتا قانداي سالماقنى ارقانن، كەمىگەنن جازىپ وتىرعان، سونان سوڭ
 جازغاندارىن سالمىتىپ قاراسا، جۇمىس قىلغان كەزدە سالماق كوپىرەك
 كەمىگەن. ول ۋاقىتتىك نىسبەگەنن، باسقا ۋاقىتتىلاردا نىسبە قاراعان. ولاردا
 جۇمىس شاعىندا ادامنىڭ سالماق كوپىرەك كەمىگەنن كورگەن. *سۈيىتىپ
 جۇمىس قىلغاندا ادام سالماق كوپ كەمىگەنن. ونىڭ كەمىگەنن تولتىرۇ
 *ۋىتىن تاماقتى كوپىرەك. جەۋ كەرەك انقا جۇمىس قىلغان كەزدە جەم كوب
 بەرلىكتۇن بارىگەدە *مالىم. جۇمىس قىلانۇن ادامدا سونداي. جۇمىس ادامى
 تاماقتى كوب جەيدى. ونىڭ *مانىسى: جۇمىس قىلغاندا جۈرەك كۈشىرەك،
 چىمىرەك سوغادى. قان بويغا شاپشاگمراق جۇگىرەدى، دەم المىس كۈشىدەدى،
 تەر كوپىرەك شىعادى.

تاماق شىمىزدە كى وتىن *تارىزدى: جانىپ، بىزگە قىزىۋ بەرىپ
 تۇرادى. قىزىۋدان كۈش تۇۋات تۇۋادى. جاي وتىرعانن جۇمىس قىلغاندا
 دەنەمىز تەز جانىپ، تەز مۇقالادى. ماشىنا مۇقالسا، تۈزسا مايلادى، جامايدى.
 دەنە مۇقالسا، تۈزسا ازىيىن دەسە تاماق جەۋ كەرەك. زاۋلاب جانغان وت بەن
 بىقسىپ جانغان وت كەۋىپە وتىمىنىڭ كەتمۇى بىردەي بولمايدى. زاۋلاب
 جانغان وتقا قازىر سالغان وتىن قازىر جانىپ بىتەدى. بىقسىپ جانغان وتقا
 *بىر سالغان وتىن كەشكە دەيىن بىقسىپ جانادى. جۇمىس قىلغانداغى جەگەن
 تاماق بەن جاي جانغانداغى جەگەن تاماقتىڭ از كوب بولۇنىمىڭ ايرىنى

كۈش تۈسبەسە، ئالغىباي، شالىقباي، زورنقباي، وزىنە تىيىستى جۈمىسىن دۇرس
 اتقارىپ ۋارى جىبەرەدى. ەگەردە ئاماقنى اسىغىپ جەيمىز دەپ، وگىدى
 شايناماي، دۇرىستاپ جىيىتتەي جۇتتاپ جىبەرسەك، قارىغا كۈش تۈسەدى قارىن زورنقباي
 اۋىرىپ قالادى. قارىن اۋىرسا، تىيىستى جۈمىس شالا سىنەلمەك. شالا سىنەلگەن
 جۈمىس شەككە بارغاندا، وعاندا كۈش تۈسەك؛ ولدا اۋىرماق. سۈيىتەپ،
 جۈمىس بىتكەن شالا سىنەلىپ، اس بويغا سىگىدى دالاعا كەتسەك. اس قان
 بولمىپ بويغا ئارامغان سولك، ادام ازىق. ۋشى اۋىرىپ بولغان ادامنىڭ تىز
 جۈدەپنۇنى سونان. جامان تاماق، ياچامان پىسىرگەن اس قارىن جۈمىس
 اۋىرلاتىپ، اۋىرىۋىلى قىلماق.

قارىننان ۋارى تاماق شەككە بارادى. شەككە بارغاندا تاماق اۋىزدان
 كەتكەندەكى دەي ەمىس سىلكىلەنىپ بارادى. اس قارىننان اسىپ شەككە
 بارىسى مەن ۋسىنە ۋىرى مولدىر ۋىرى سارى-ەكى نارسە قۇبىلادى. ونىڭ
 سارىسى باۋىردان شىعاتۇن ۋوت، ەمولىرى ۋىقى بەزىنەن شىعاتۇن ۋىقى سۋۋى،
 ۋوت ەيدى جەپ ساپىندا ئىدەردى. ۋىقى سۋۋى سىلە كەيدىڭ قارىن سۋۋىنىڭ،
 ۋوتنىڭ بارىمىڭ ۋلگەرىپ جەنكەزە الماي قالغان جەنكەزەدى، وگەلمەگەن
 وگەيدى. تاماق اۋىزدا ئۇرغاندا ونىڭ شىنىدەكى بار شىرىشتى سىلە كەي
 نۇكەل شىرىنغا اۋدارا الماي قالادى؛ ونان قالغان جۈمىستى بىتىردىنۇن ۋىقى
 سۋۋى. تاماق قارىندا ئۇرغاندا، تاماقنىڭ شىنىدەكى ۋۇزىدى قارىن سۋۋى
 نۇكەل سۋىپىلتا الماي قالادى ونان قالغان جۈمىستىدا بىتىردىنۇن ۋىقى سۋۋى.
 ول تاماق شەككە بارغاندا ۋوتنىڭ شىنىدەكى جۈمىسىن ئامى بىرگە سىنەيدى.
 سۈيىتەپ، ۋىقى سۋۋى ۋىرى ۋۇش تۋرلى جۈمىس سىنىدى.

بۇلاردان باسقا شەك بارغان تاماقنى پىسىرۋەكە ات سالىساتۇن شەك سۋۋى
 بار. شەك سۋۋى شەك قىرىندىسىنىڭ شىنىدەكى كىشكەنە كىشكەنە بىزدەردەن
 شىعادى. وسى ايتىلغان سىلە كەيدىن باستاپ شەك سۋۋىنا شىمىن بارغان تاماقنى
 بويغا سىگىرلىك ەتەپ، "ابدان ۋىساتادى. شىكەن تاماغمىزدىڭ ۋىرىسى ۋىساتالادى،
 قاندىسى سۋىقى بولادى.

بۇل جۈمىستاردىڭ ۋارى نە ۋىشىن سىنەلدى؟ بويغا سىگىپ ۋىشىن سىنە-
 لەدى. بويغا سىگىپ دەگەنمىز قانغا ئاراۋ، اسنى بويغا ئاراتىۋىشى قان. سول
 قانغا شىكەن تاماق جەنمۇ ۋىشىن وسى جۈمىستىڭ ۋارى سىنەلمۇ كەرەك.
 سۋىپەنالماي ۋوتتەپ كەتسەك، قارىن، شەك؛ بويىندا تەنىڭ جەرى چوق، تاماق
 سۋىپىلسا عانا وتە اۋادى. سۋىپىلغان تاماق شەككە سىگىپ، قان جولدارىنا
 تۈسەدى. قانغا تۈسۋى مۇلك، دەلەگە ئاراتىۋ جۈمىسىن قان ۋوزى بىلەدى.

تالغاۋ.

قازاقتار «اۋىلىكى بايلىقى دەن ساۋلىقى» دەيدى. دەن ساۋلىقى بايلىقى بولسا، *مىيەمىز- سول بايلىقتىكى قوحاسى، دەنەمىز- سول قوجانىڭ *ۋىي، اۋزىمىز *ۋىدىڭ *بىر ەسىگى سىياقتى؛ تالغاۋ سول ەسىكتىڭ كۈزەتىشى سىياقتى، ەسىككە قونغان كۈزەتتىشى مالغا قاستىق قىلارلىق ادامداردى جىبەرمەي، كەيىن تۇۋىپ، قاستىق تالماستاي سەنمىدى ادامداردى عانا كىرگۈزەدى. تاماق تالغاۋدا سول سىياقتى. دەنەگە جاعىمىدى، جاعىمىمىز تاماق ەكەندىگىن تەكسەرسە، بايىداپ ونكىزەتۋىن- تالغاۋ. جاعىمىمىز تاماق بولسا، كىرگۈزىدى كەيىن قايتا قۇۋادى. جاعىمىمىز تاماق ىشكە كىرسە، ونى قارىن دا قابىل ەتەيدى. قايتا قۇۋىپ شىعارسا، زىيان چوق، شىعارا الماسا، دەن ساۋلىققا رىئاي تاماتتىڭ زىيانى ئىيتىدى. سەسكىتمەپ چۇتقان تاماقتان قازاقتىڭ ۇشىنىم دەپ اۋرۇ بولانۇنى سونان تالغاۋ قابىل ەتەي تۇرغاندا جۇتەپ جىبەرگەن تاماققا قارىن سىلەكەيى تۇيىلا- جايدى. قارىن سىلەكەيى تۇيىلماسا، ەزىلمەي يەتەۋ كۆيىندە تۇرماق. قارىن كەيىن قۇۋاۋعا شاماسى كەلسە، قۇسۇق بولۇپ شىقماق. قۇسۇق بولۇپ شىقپاسا، *شىنى *بۇلىدىرىپ اۋرۇلى قىلادى. قارىننان يەتەۋ وتكەن سوڭ، شىكەندە يەتەۋ وتەدى *سۇيىتىپ، ول تاماقتان زىياننان باسقا تۇك چوق. تاماق *دامدى بولسا، اۋىزدان سۇۋاغا باستايدى؛ كەيى ەبىر ۇپرەنشەكنى *دامدى تاماقتاردى اۋىزغا الماي چاتىپ دا، كۆرىنگەننان اق اۋىزدان سۇۋاغا اعدى. قارىن سىلەكەيىدە سولاي. تەۋرلىم تاماق *دامدى بولسا قارىن سىلەكەيى كوپ تۇيىلىپ، تاماق تەز ەزىل- مەكشى. تەز ەزىلگەن تاماق، تەز ۇلگەرىلىپ، بويعا تەز تاراماتشى. سوندىقتان اس پىسىرگەندە ايدال بولسىن، ەركەك بولسىن، اسنى تولدان كەلگەنشە *دامدى ەتەپ *پىسىرەۋ كەتەرسەدى.

اساۋىڭقا قاراي جاساۋىڭ.

اس، پىسىرەتۋىن ادام تاماقتى *دامدى قىلىپ پىسىرەۋگە ئىرىساتۇن سەبەبى- تاماق بويعا *سەككىمى بولمۇ *ۋىشەن دەپ ايمىتىق. *دامدى تاماق داسىز تاماقتان كوپ جەلىندى. *دامدى تاماننى تويىساڭدا دامىنە قىزىغىپ جىي بەرسەن. تاماقتى كوپ جەۋدەن زىيان بولماسا، بايدا چوق. *ناتتى *دامدى تاماقتى دامىنە قىزىغىپ، شامادان ئىسقارى چىپ جىبەرسەك، قارىن ونى

ۋەساتىب ۋەلىگەردۇڭگە شاماسى كەلمەي قالدى قارىن جۈمىس سىتەۋكە جاراماعان سولق، شىمىز بۇزىلادى، اۋىرامىز. ونە كوپ چەب جىبەرسە، كىسى كۈپنى بولىب، جامان اۋىرادى. تىپنى ولېتە كەتەدى سوندىقتان تاماقتى دامدى دەپ كەن دەپ كوپ جەۋ كەرەك مەس، دامدى تاماننى اسىل ماعاناسى كوپ جەۋ ۋىشەن مەس، (اساۋ جاساۋ ۋىشەن، دەگەن ياۋروپا جۇرتىندا ماقال بار. بىز تاماقتى جەيمىز دۇنيىدە تۇرىپ جاساۋ ۋىشەن. جاساۋعا بولادى. دەنىك ساۋ بولسا دەن ساۋلىغىنا بىشكەن تاماقتا كوپ مان بار، (اۋرۇستان دەنىك قازانقا ماقال بار. سول ماقال ناعىز دۇزىس ماقال: اۋرۇدىك كۈپنى استان بولا. تۇنى راس. جامان تاماق جەسەلەدە اۋراسىن، شىيىكى تاماق جەسەلەدە اۋراسىن، كوپ چەب جىبەرسەلەدە اۋراسىن. اۋرۇدىك كۈپنى استان بولغان سولق استى اگىدب شىۋەمزدە كوپ مان بار. اگىداب شىۋەيمىز: تاماقتىك چاقسى جاماننى تالماپ شىۋىدى؛ دامىلمىگەن، تانتىلمىگەن قىزىعب شامادان تىسقارى ارتىق شىب جىبەرمەۋىدى؛ تاماقتى باسبالانمىپ، (السىن-السىن شىبەۋىدى. تاماقتى شىۋىن قالچىقى مەزگىل بولارعا كەرەك. مەزگىلىندە دامىلماۋعا كەرەك. كۈندە سولاي سىتەگەن سولق دەنەمىز سوعان داغدىلانمىپ، شامادان تىسقارى كوپ تاماقتى كەرەككە قىلمايدى. كوپ جاساعان ادامداردىك مومىرىندە تۇتمىغان قالپى وسى بولغان.

اس ادامنىڭ ارقاۋى.

تاماققا مەيىل شاپىۋ ۋىشەن اشىغىكقۇراب بارىپ شىۋى كەرەك. اشىغىكقۇراب بىشكەندە ونشا دامدى مەس تاماقتا دامدى كورنەدى. دامدى كورنەۋىنىڭ تاماق بويىچاسىگىمىدى بولمۇنا كەرەكى زور كەننىن بىلەسىندەر. سوندىقتان ازىراق اشىغىكقۇراب اس شىۋى پايدالى. كوپ اشىغىۋ جامان نارسە بىر تەگىز كەزكەن ادام التى كۈندەن اسنام اش بولغان. اشىققاندا كورگەن ازىپىن باسقا سالماسىن. اسىرەسە اۋەلگى كۈندەردە اشىققى جامان قىيىنغان. اشىققى ازىپىنان قۇتۇلمۇ ۋىشەن ۋىزىن ۋىزى ولتىرمەككە بولغان. التى كۈن وتكەننەن كەيىن اشىققى ازىپى كەمىگەن، بىراق اسىرەي باستالغان. سونان سولق كەزىك بولغان ادامشا ساندىرانتاي باستالغان. كوزىنە كورىنگەن نارسەلەردىك تۇرلەرنىڭ جاماندىعى سونشا، قورىققاننان چۈرەگى چارىلىپ ول جازداغان. ەگەردە باسقالار كەلىپ تاۋىپ الباعاندا سول كۈپىندە اشىققان ولەنۋەن كەن.

باستاپقى كەزدە تاماقتى تىپنى چاقىرماعان، چەك كورگەن. اۋەلى تاماقتى

ازداب بەرىپ، بىر تە - بىر تە كۆيىتىكەن. نۇر تىنىشى كۈندەردە گى تاماق ساۋلىقى كەرەمەت بولغان؛ بەرگەن ناماققا قاسقىر سىپاتىنى ۇمتىلماق. وتىمىستار ايتىۋىنىشا ئولتۇر جاسىنداغى ادام التى كۈن تۇگىل التى جەتتىگە شەيىن اشتمىققا شىدا سا كەرەك. بالالار ۇش - تۇرت كۈندەن ارتىق شىداي المايدى دەيدى . نىشقان ۇم نەشە ساعاتتان ارتىق شىداي المايدى دەيدى. جىلان ايمىدا ۇمىر ئارەت ناماق جەيدى. ايمۇ ۇنىغىغا تۇسكەننەن كەيدىن قىس بويى ۇش نارسە جامەيدى. ۇشوب جەيتۇن قايمۇاندار كۈنى بويى جەۋ مەن بولادى، اشتمىققا شىدامىز كەلەدى. ارىستان، جولبارسى، ئۇلكى سىپاتىنى مەن يەن قورەكتەندىتۇن ماقىلۇقتار تاماقتى سىمىرەك جەپ، اشتمىققا ۇزاق شىدايدى. تۇرت قۇمبوسقا بالىق وناندا شىدامىدى بولادى. ۇمىر توگىز ناماقسىز ۇش جەل شىداغان. اسىنى كوب ۇشۇ زالالى بولسا ۇم از ۇشۇدە زالالى تاماققا جاراماسا مال از بولادى . ۇمىر از ادام جۇمىسقا جارامايىدى. اشتمىق قالىدى از ايتىپ، دەنەنى از دىرىپ، ودا اۋرۇغا ۇشوراتىپ. اشتمىقتان دەنە ازسا، كىشىنىڭ مېيى دە ازادى. مېيى ازسا اقلىدا كەمىيدى. ۇمىر كۈن اشتمىقتان قىرىق كۈنگە شەيىن اقمىر سۇراما دەگەن دۇرس ماقىل دۇرس كۆرىنە دەمس، ازدا دەمس، ناماقتى شامالى ۇشۇ .

ۋەسىيەت .

ۋەسىيەت دەپ جەرىگە بەندىتۇن نارسەلەردى ايتىمىز . جاز كۈلى دالە شەيىب، جان جاقىقا كوز سالساق، جاپىراغى جاقىقالغان اعاشى كەل مۇندالاب تۇر . دى. بۇيرالانغان بۇتا، جاقىقالغان شالىس، قۇبىلغان ەگىن، قۇلبىرغان گۈلدەر جاپىقاب كۆرىنەدى. سونىڭ ۇبارى جەر تۇگى. اعاش، بۇتا، ۇشوب، ەگىن، گۈل ۇمى دەمس، ۇمىرى زانتار . ولاردا جاندىقتارشا قورەكتەندى، تىرشىلىك تەدى. ولاردا جاندىقتارشا جاپىسز ورىندا ازادى، جۇدەيدى، اۋىرادى؛ جاپىلى ورىندا باقىسى ۇسىب، ئولتۇر اجارلى بولادى. سولاي بولغان سوڭ جاندىق بىن جەر تۇگىنىڭ اراسىنداغى ايمىرما تىپتى چوق سەپىندە . جەر تۇگىنىڭ ۇز تىرشە . لىكىنە ئلايىق قولايلى بىلىكەن مۇشەلەرى بار . ماسەلەن، جەر تۇگىنىڭ نامىرى، نىل بويى، جاپىراغى، گۈلى . راس مۇنداي مۇشەلەرى چوقتا جەر تۇگىندى بار - ساگىراۋ قۇلاق، قىغا، مۇك. ۋەسىيەت قالاي قورەكتەندى؟ ۋەسىيەت ۇزىغە كەرەك تاماقتى اۋادان، سۇۋدان، توپىرائقان (لەپ، كۈننىڭ ساۋلەسىنە ۇمىسىرىپ شىدى. سۇۋ مەن توپىرائقان كەرەك زانتاردى نامىرى مەن تارتادى. اۋادان كەرەك زانتاردىن جاپىراغى مەن تارتادى. نامىرى مەن تارتقان سۇۋ توپىرائقان ەرد .

مەب العانى مەن بىرگە بويىن قۇۋالاب بارىپ چاپىراغىغا جەنەدى. چاپىراغىنىڭ ئىشىنىدە ئۇ مەن سۇۋ، ەكەۋى ۋىشىراسادى. ولار ۋىشىراسقان جەرىندە كۈننىڭ چارىغىدا بولادى. سۇۋ، ئۇ، چارىق ۋىشىۋى قوسىلىپ جەر تۈگىنە كەرەك ناماننى جاساپ شىعارادى. ۋىسىۋ، ۋىكەيۋ ناماننان بولغان سوڭ جەر تۈگىننىڭ ۋىكەيۋىنە كەرەك مۇشەلەر نامىرى مەن چاپىراغى. بويى ناماق ئارايۋىن جولى، كۈلى كۈيەيەتۋىن ۋىنەتۋىن مۇشەسى. سۋىتىمىپ، جەر تۈگىننىڭ ۋىسىمىپ ۋىنەتۋىنە كەرەك زاتتار: ئوپىراق، سۇۋ، ئۇ چارىق بولادى؛ ولاردان كەرەككىن الەب، پايداغا اسمىراتۋىن جەر تۈگىننىڭ نامىرى، بويى، چاپىراغى كۈلى بولادى.

چاپىراغى؛ نامىرى چوق جەر تۈگىنەرى جاندىقتارشا دايمىن ناماننى قورەك قىلىپ، جاندىقتارشا ۋىسىمىپ ۋىنەدى.

جەر تۈگىننىڭ تۈرلەرى تولىپ جاتىر. تۈرلەسىن ادام بالاسى تۈرلەشە پاپالانادى.

ۋىسىمىنىڭ جاندىق سىياقتى تۇۋادى، ۋىسىدى، ۋىنەدى، ولەدى، نامانناندى. بۇل چاغىنان ەكەۋى ۋىقساس بولدى. ۋىسىمىنىڭ جاندىقتاشا سەزەمە، قوزغالما؛ ۋىسىمىنىڭ قوزغالادى، قىيمىلىدايدى. چانا تەك جەل سوققاندا عانا قوزغالىپ قىيمىلىداپ قويمايدى، وزدىگىنىن قوزغالىپ قىيمىلىدايدى. قىيمىلىداپ-تۈن، قوزغالاتۋىن ۋىسىمىنىڭ كۈپ «شىيىنىشى» دەگەن مۇشوب بار. چايدا چاپىراغى اشلىپ تۇرادىدا، قۇرت تۈمۈرىسقا كەلىپ قونسا يا تىيىپ كەتسە چاپىسىمىپ قالادى. چاپىراقتاردىڭ تەسىگى ئىلغان سۇۋلى كەزدە اشلىپ ارىق دىمىلى شىعارىپ، قۇرغاقشلىقتا كىشىرەيىپ، كەيدە چاپىلىپ قالادى. قىزغالداقتار كەشكە قاراي چاپىراغىن چىيىناب ۋىلۈرسىمىپ ۋىيىقتاپ قالادى. كۈپ ۋىسىمىنىڭ سالىمىنان قورقۇپ كۈرپەگە ورنانغان كىشى سىياقتى، چاپىراغىن چىيىناب بۇرسىمىپ، ورناندىپ قالادى؛ چىلىدا كۈرپەسىن اشقان ادام سىياقتى چاپىراغىن چازادى. مۇنان ۋىسىمىنىڭ قىيمىلىدايتۋىن كۈرىنەدى. سۇۋىقتان قاشىپ ورناندىپ قالغانى، چىلى كەزدە چازىلغانى ۋىسىمىنىڭ سەزىمى دە بارلىغىن كۈرسەتەدى.

سۋىتىمىپ ۋىسىمىنىڭ جاندىقتاشا تۇۋادى، ۋىسىدى، كۈرپەيدى، ولەدى، ناماننان. نادى، قوزغالادى، سەزەدى. ۋىسىمىنىڭ چانى پار. ۋىسىمىنىڭ بىن جاندىق ايرىماسى تەك سىرىت چاغىندا، شىكى تۈرەمىشتارىندا ايرىماسلىق چوق.

وسمىدىكىتىڭ جەر جۇزىنى تارالمىسى.

جاندى نارسەنىڭ بىرىدە نۇتم شاشىپ، ۇرپاعىن كويىتىۋىگە تىرىسادى. جاندى نارسەنىڭ بىرى-وسمىدىك. كويىنەسە وسمىدىك جەممىسىنەن، ۇرپاعىن كويىپەدى. ۇرىق شىنىدە بولاشاق وسمىدىك تۇرادى. ۇرىق وسمىدىكىنىڭ بويىغا بىنكەن بالاسى سىياقتى. وسمىدىك تەك بالا كوتىرىپغانا قويماي، بالاسىنىڭ تويىنى تاماق دا سالمىپ دۇنيە جۇزىنە جىبەرەدى.

جاندىق بالالارى انادان تۇۋىپ، قازىپ تاماق المىپ جىۋىگە مالى كەلگەن سوڭ، تاماق، تۇرۇغا قولايلى جەر نىزدەپ تۇس تۇسىدا تاراب كەتتى. وسمىدىك ۇرىقى تۇسىپ وسكىن جەرىندە مومىر بويى تۇرىپ قالدى سوندىن تاراب وسمىدىك بالاسى قولايلى جەرگە تۇسىدىغانا مومىر وندى.

پىسكىن ۇرىق اناسىنان جۇلمىپ تۇسىپ، سول جەردە وسە باستاسا، الا-ئانداي جەردە ۇيىقداي قالىڭ بولمىپ تەمىز وسەر ەدى، قۇرتتاي جەر بارىن بىردەي اسراي الماس ەدى؛ جاس وسمىدىكىتەر مېرىنىڭ تاماعىن بىرى تارتىپ جەر ەدى. مېر قاتارى اشىمىپ ولەر ەدى؛ مېر قاتارلارى وت جەتپەي، اشىمىپ ارغان مال تارتىدى، ارىر ەدى. بالالارىنا تاماق جەنكىلىكتى بولنۇ ۇشىن وسمىدىك ۇرىقتارىن المىسقاشىپ، سىيرەگىرەك تارتمۇ كەرەك. وسمىدىك مۇنى قالاي تىتىدى؟

وسمىدىك تۇقىمىن تارتمۇشى جەل مەن جاندىق. كەي مېر وسمىدىكىتەر مەننىڭ ايدالاسىندا يا مامىقتارى يا قاناتتارى بولدى. قوعانىڭ تۇرغاعىن، قەستىڭ ۇپەلەگەن مۇرىپ ويناغاندارنىڭ بار شىعار. ۇرگەندە بۇلاردىڭ تۇقىمى شاشىلىپ جانچاققا ۇشادى. جەل ۇرگەندە ولار ورنىندا تۇرا الارما! ارىنە، تۈز-تۈز بولمىپ ۇشادى. بارىپ-بارىپ مېر جەرگە تۇسىدى. تۇسكىن جەرىندە شىققانى شىقىپ، شىققانى مۇلمىپ قالدى. تورا كىشى، ماقىن تەرەك سىقىلىقلاردىڭ ۇرلمىسى وسىلاي جەل مەن تارايدى. مۇرىتتىپ مېر قاتار وسمىدىكىنىڭ تۇقىمىن جەر جۇزىنە جەل تارانادى.

كوب وسمىدىكىتەردىڭ تۇقىمدارى جەر جۇزىنە جەل مەن مەمس، جاندىقتار ارتمى تارايدى. قالىڭ مۇرىپ ارانى مەن جۇرگەندە ەنەكتەرىگە وسمىدىكىنىڭ دىمالانى ۇرىقتارى جاپىسادى. مېرەۋلەرى مەقتاپ، مېرەۋلەرى مۇسىز جاپىسادى. بۇلاي شىعا مېرە ەنەكتەرىگە جاپىسقىن تەكەندەك ۇرىقتارىن سىپىرىپ المىپ ئاستاپىسكىدار. مەنە سونى مەن وسمىدىكىنىڭ جەر جۇزىنە تارالمىسى جاردەم بولمىپ

شەقتىڭدار. سونداي ۇرىقتار مالغادا، بىتكەدە، اڭغادا چاپسادى. جۈتەن
 *بۇرۇپ تۇرغان تىمىشىز چاپسىقاقتاردان تۇتىلىۋۇشۇمىن مال بۇلاي شىغا بەرە
 اۆتايلى، تۇمىشەي يا ايلغى مەن قاسمىدى. چاپسىقان ۇرىق *تۇمىش قالايدى.
 *سۇيىتىپ وسەتتىن قولايلى چارىفە بارىپ قالسىن دەپ نۇسنان *وتىپ بارا جاتقان
 جاندىق بەن ادامغا وسىمدىك بالاسىن مەشكەزىپ جىبارەدى.

كەي *بىر نەكەنەك ۇرىقتار چاپسىپ *تەپتى قالمايدى. قالسا وتە نىسا
 بارىپ زورغا دەگەندە قالايدى. سول سىقىلدى *بولمىسە، كوپكە شەيىن قالمايۇن
 وشاعان مان سەلەۋدىك قىلغانى، قىلغان-سەلەۋدىك ۇرىغى.
 كەيدە مال جاڭبىرەزىپ كەتكەن جەردى باسقاندا، يا قۇس باتماقتى
 كەشكەندە بالشىق بەن بىرگە بۇلاردىڭ ايلغىنا وسەمەكتىك ۇرىغى ەرىمىدى.
 بالشىق كەۋىپ *تۇمىش قالغاندا، ۇرىقتا بىرگە قاشىق جەردە *وسىپ شىعادى.
 *سۇيىتىپ وسىمەكتىك كوپىن جەر جۇزىفە جاندىقتار تاراتادى. كۆلدەردىك *ناتتى
 *سولس جىيىناب جۇرگەن قۇرت قۇمىرسقالاردا وسىمدىك تارالۇغىنا سەيەپكەر
 بولادى.

جاندىق بەن جەل ارقالى، تارايتۇن ۇرىقتاردىڭ عبارىنىڭدە يا فاناتى يا
 تىمەنى بار. *بىراق، بارلىق تۇتمىشك قاناتى مان تىمەنى بولمايدى. ماسەلەن،
 بۇلدىرگەن، شىبە، قاراقان سىقىلدى بىلىقلىق ەنى بار، ەتىڭ شىنە سۇيەگى
 بار. ەنى ەناتتى بولادى. ونداي جەمەستەردى مال، قۇس جەيدى. ەنى شىنە
 بارغاندا تاماق بولس قانغا ارالاسادىدا، سۇيەگەنىڭ قاتتى قاپىسى بولمايدىغان
 شىنان *تۇمىش قالايدى. تۇسكەن جەرىندە بۇلار وسەدى. كەيدە قۇسشار
 جەمەستەردىڭ تۇتمىن نىس جەرلەرگە اپارىپ تاستايدى. *سۇيىتىپ ەل مەن
 قۇس، *وسىمدىكىنى جەپ، تاراۋىنا سەيەپ بولس چاقسىلىق كەلتىرەدى.
 قۇس بەن جاندىقتاردى الداپ كەلتىرىۋۇشۇمىن وسىمدىكتەر جەمەستەردىڭ
 *ناتتى ەتەرى بولادى.

پىسكەن ۇرىق بولماسا، پەسپەگەن دەگەننىڭ ورنىنا كوك دەپ اتايدى.
 پەسپەگەن جەمەستىڭ كوك بولاتۇنى شىكىكى كۆيىندە قۇس بەن باسقا جاندىقتار
 المپ كەتپەسەن دەگەندىك. كوك جەمەس كوك چاپماق ارالسىندا پىسكەنشە
 بىلىنپەي تاسالاب نۇرا بەرەدى. *سۇيىتىپ جەمەستىڭ ەتى، جەمەستىڭ *پەسپەي
 ادام *ۇشەن ەمەس، وسىمدىكتىڭ *وزى *ۇشەن بولادى *تۇرلى بايدالى نارسىنىڭ
 *بارى مەنىڭ *ۇشەن جارانتىلعان دەپ ادامنىڭ تۇرغىن كوككە كوتەرىۋىنىڭ ورنى
 چوق. *تىلى بولس سۇراساڭ وسىمدىك دەپ ايتارەدى: «جەل-جاندىق، ادام، قۇس
 *بارى مەنىڭ *ۇشەن مانا دۇتەيدە تۇرادى، ۇيتكىنى تۇتمەستى جەر جۇزىفە
 تاراتادى؛ ولار سىز جەر جۇزىفە تاراپ كويىپە الماس ەدىم» دەردەدى.

«اي وسىمىكتىڭ نۇقىمىن كورسەڭدەردە چەر چۈزىنە قالايشا نارايىنۇن
 ەتدى بىلەسىڭدەر، بىر شىلداق ەتتى جامىس چەب اۋىزدارىڭنىڭ دامىن
 الساڭتاز، بۇل جەمىستى جاندىقتار چۈتىپ بىر قىمىرغا الىپ كەتەدى دەپ، ارىينە،
 ويلارسىڭدار. كىيىمدەرىڭگە، مەلىگەن اتتارىڭنىڭ جال قۇيرىغىنا وشاعان سىياتتى
 تەكەنەك تۇتمىدار جابەسىپ ايمىلماسا، بۇلار باسقا جاندىقتارغادا ەرىپ الەس
 جەرلەرگە ساپار چۈرۈپ كەتىپ، سوندا مومۇر سۇرۇپ تۇرىپ قالادى دەرسىڭدەر.
 كەلمەدەي شۇبى تۇرلەنگەن سارى ارقادا چۈرۈپ كەلە جاتقاندا، جال مەن
 چەككىلەپ تۇرغان قىلغانغا كوزدەرىڭ نۇسسە؛ بوماسا وڭ مەن سولغا شۇلەپ
 تۇرغان قامىستىڭ باسەن كورسەڭدەر، ايتىدەسە دۇۋدالانىپ چەرگە نۇسەپ جاتقان
 نالدىڭ قاناتتى ئۇرغەن باسماڭدار، مۇنداي وسىمىكتەردىڭ نۇقىمى چەل مەن
 نارايىدى دەپ ەسكە تۇسەرەرسىڭدەر.»

وزگەنىڭ چاردەممىز نۇقىمىن شاشىپ نارائاتۇن وسىمىكتەردە بار. كەي
 بىر وسىمىكتەر ئۇرغەننىڭ دانى شىندە تۇرادى يا سەرتىندا سەرىپپەلى قاناتتى
 بولادى. چەل سوقسا، جاندىق تىيىپ كەتسە، سەرىپپەلى قاپشەقتارى شكە جىيىمەلىپ
 كەتىپ، شىندە كى دانلەردىن اتىپ كەلىپ جىيەرەدى؛ دانلەرى سىلتەقتىڭ ەمىنداي اتىلىپ
 كەلىپ كەتەدى. قىردا قوي چەيتىن بوزعاناق دەگەن شۇبىنىڭ نۇقىمى سولاي تارايىدى،
 اعاش وسىرگىسى كەلگەن ادام شىپىق وتىرغىزادى؛ مۇنان اعاش وسىپ
 شىعادى. مۇنان نۇقىمىغان باسقا وسىمىك ساپاعىغان وسىپ شىعاتۇنى كورە
 ەدى. جازغىنۇرى وزەن ناسقاندا سۇۋ مەن بىرگە جاس بۇناقاتار كەلىپ بىلعالدى
 جەرلەرگە شاشىلىپ قالادى؛ ارتىغان وسىپ اعاش بوب شىعادى، سۇيىتىپ
 سۇۋدا وسىمىك تاراۋىنا سەيەپ بولادى.
 باسقا ادىستەر مەن دە وسىمىكتەر كوبەيدى، نارايىدى، ولاردى تەرىپ
 ايتىپاساقتا بولادى.

سونى مەن نۇقىم شاشىۋۇش مەن وسىمىك نۇرلى ادەس مەن پايدالانالە
 نۇنەن كوردىك. كوزدە كەن ماقساتىغا جەنمۇ شۇشەن چاندى نارسەلەردىڭ امالدارى،
 ادىستارى مول ەكەننىڭ اڭغاردىقى.

استىق.

استىق دەپ ادام قولدان ەگىپ اسقا جارائاتۇن وسىمىكتى ايتامىز. بىيداي
 تارى، سۇلى، ارپا، ارش، چۈگەرى-انام زاماننان بەرى ادامنىڭ تاماق قىلىپ
 كەلە جاتقان وسىمىكتەرى. استىق اۋەلگى كەزدە جاي وسىمىكتەر سىياتتى

وزدىگىنەن وسكەن. سونان جەرگە تۇسكەن نۇقىمىنان استىق شىعانتۇن بېرقاپ ادام ەگەتۇن بولعان. بۇل كۇندە استىق بۇتاقنارى ەكپەي ۇز بەننەن شىعانتۇن جەر كەمس. قاي جەردەدە بولسا، استىقتى ادام قولدان ەكەپ شىعارادى. استىقتىڭ تۇرلىسى تۇرلى جەرگە شىعادى. استىق اۋا جەمىندى مەن توپىراق قولايىنا قارايدى. بىيداي شىرىك كوڭدى جەردى سۇيگەندە، تارى قۇمايت جەردى سۇيەدى، ارش كوتەرگەن سالقىندى بىيداي كوتەرە المايدى. بىيداي كوتەرگەن سالقىندى، كۇرش كوتەرە المايدى. ارش، ارپا، سۇلى، سالقىن چاقنا كۆپ ەگىلەدى، بىيداي، تارى جىلى چاقنا، كۇرش، جۇگەرى استىق چاقنا كۆپ ەگىلەدى.

استىق جەرىنە قاراي شىعانتۇن بولعان سول ۇر جۇرتنىڭ جەرىنە قاراي كۆپىنەسە ەگەتۇن استىقتارى بولادى. ۇمزدىڭ قازاقتار كۆپىنەسە تارى ەگەدى؛ سوڭى زامانداردا ەانا بىيداي ەگىۋە تۇستى.

ورستىڭ كۆپىنەسە ەگەتۇن استىقتارى ارش، ارپا بىيداي، سۇلى؛ استىق چاقنا قالقىنىڭ كۆپىنەسە ەگەتۇن استىقتارى؛ كۇرش بەن جۇگەرى. تۇركىستاندا كۆپىنەسە جۇگەرى مەن كۇرش ەگەدى.

سوندىقتان سالقىن چاقنا جۇرتنىڭ كۆپىنەسە تاماق قىلاتۇنى قارا نان؛ جىلى چاقنا جۇرتنىڭ تاماعىنىڭ كۆپى اق-نان، سوڭ، تارى، بوتقا؛ استىق چاقنا جۇرتنىڭ جەيتۇن تاماعىنىڭ كۆپى كۇرش بەن جۇگەرى، تۇنيە جۇزىندەكى ادامنىڭ جارتىسىنان كۆپىنىڭ تاماق قىلاتۇن استىقى كۇرش كۇرش قىنايدا كۆپ ەگىلەدى.

قازاقتىڭ مال ەتى مەن سۇتەن سوڭى تاماق قىلاتۇنى تارى بولاتۇن ەدى. ناندى ورستان كورگەن سوڭ جەيتۇن بولعان. قازاقتىڭ انا استىقى- تارى، مۇنان 7-8 جۇز جىل بۇرىن، قازاق جەرلەرىن ارالاعان ادامداردىڭ ايتىۋىنا قاراعاندا، تارى قازاق تاماعىنىڭ بىرى بولغانى كۆپىنەن بىرى بولسا كەرەك.

وسىمدىك قالاى وسەدى؟

اعاش، شوپ، استىق، جەمس- بارى وسەتۇن نارسە بولغاندىقتان وسىمدىك، دەپ اتالادى. تىرى زاتنىڭ بارىدە تۇۋادى، وسەدى، تۇرادى، ولەدى. وسىمدىككە تۇۋادى، وسەدى، تۇرادى، ولەدى. سولاي بولغان سوڭ وسىمدىك دەگەننىز تاس، تەمىر، توپىراق سىياقتى ۇلى زات، ەمس، تىرى زات. وسىمدىك تۇقىمىنان وسەدى. وسىمدىك وسۇنىدە كەرەك، نارسەلەر: توپىراق، سۇ، اۋا، جارىق، جىلۋ. ەگەردە تۇقىمدى الپ چىيىۋ نالعال جەرگە كۆمەسە، تۇقىم سىندى؛ سوتىندىعى

قۇيۇنغا سېمبىي جارىپ چىقىرىۋەردى. قۇيۇنغا شىققان سۈڭ جوعارى قاراي *وسىپ سۇيىرىگى كەندى. نومەن قاراي نامىرى كەتتى. سۇيىرىگى چەردىك بەتمە شىققاندا، كۈننىڭ جارىغىنان كۆڭرە باسنايدى سول كەزدە كۆكتەپ كەلدى دەيمىز. چەر بەتمە جاپىراعى شىققاينىشا قورەك قىلاتۇنى - تۇقىمنىڭ *دالى، كۆڭرەپ العانسۇڭ، تاماقتى اۋدان الا باسنايدى. وسىدىكىتمىڭ تۇقىمى *تۈرلى ۋاقىتقا ساقىتالادى: بىرە ۋەلەرى *بىر نەشە جەلعا دەيمىن ساقىتالادى؛ بىرە ۋەلەرى *بىر نەشە كۈنگە دەيمىن عانا ساقىتالادى؛ ونان اسسا، شىمىۋدان قالادى. *بىر نەشە جىل ساقىتاسادا شىمىۋعا جارىتۇن، ماسەلەن، بىيىداي، ۋىيىنگى اعاشىنىڭ تۇقىمى 12 كۈندىن اسسا شىمىۋدان قالادى. *بىر تۇقىمدار تەز شىعادى، *بىر تۇقىمدار كەش شىعادى. كەي تۇقىمدارنىڭ شىمىۋىنا *بىر نەشە ساعات عانا كەرەك. مەكىشى تۇقىمدارنىڭ شىمىۋىنا *بىر يا ەكى جىل كەرەك؛ ماسەلەن، الدا مەن شىمە تۇقىمدارى. سۈۋىق بىن قۇرغاقشىلىقى تۇقىم شىمىۋىن كەشكىتىرەدى، يا *تەبىتى تۇقتايدى؛ لىعال مەن جىلمۇ تۇقىم شىمىۋىن اسىقتىرادى. ەگەردە جىلمۇتە كۆپ بولسا، تۇقىم قۇۋارب قالادى؛ لىعال وتە كۆپ بولسا، تۇقىم شىرىپ كەندى. قەرەك كۆمىلگەن تۇقىم شىقباي قالدۇنغا ەكى سەيدىپ بار. *بىرى جەر اسىمىدا اۋا كەلمىگەن تۇنىشىپ شىعا الماي قالادى، يا چەر وتە قالمىك بولغان سۈڭ، تەسەپ شىمىۋعا قۇۋاننى كەلمەي شىقباي قالادى. ەگەردە چەر كەيىۋ يولەپ، قولدان سۇۋارىلماسا، تاپىز كۆمىلگەن تۇقىمدا شىقباي قالادى.

جىل ۋىشىرىپ چەرگە قاينىڭ تۇقىمى *تۇسەپ، *بىر نەشە جىل وتكەن سۈڭ، ۋلكەن اعاشى بولادى. تۇقىمدى ولىشىپ قاراساڭ، شىپەرەك مىسقال عادا نولمايدى. اعاشىنى ولىشىپ قاراساڭ، الدە نەشە پۇت بولادى. سالماجى كۆپ، سونشا ۋلكەن دەنە قاينىغا قايدان پايدا بولىدى؟ ارىنە وسىگەننەن بولىدى. *بىراق *وسىۋ *ۋىشەن تاماق كەرەك عوي. چاس *تول باستابىقى كەزدە نەسەن ەمەپ، ونان كەيىن *شوپ چىپ وسەدى. چاس بالا باستابىقى كەزدە ەمشەك ەمەپ، سونان سۈڭ باسقا تاماقتاردى *شىشىپ چىپ وسەدى. تاماقسىز بالادا، تولدە وسىپەيدى.

قاينىڭ قانداي تاماقتان وسەدى؟ قايدان تاماقتان تاپتى؟

بۇرىن چەر تۇقىمى تاماقتان چەردەن الادى دەۋشى ەدى. كەرەك تاماقتىڭ *بارى چەردەن نامىرى مەن تارتىپ چىيادى دەپ بىلەتۇن ەدى. وسى كۈندەدە كۆپى سولايشا ويلايدى. ول دۇرىس ەمەس؛ چەر تۇقىمى تاماقتىڭ *بارى ەمەس، ازىن عانا چەردەن الادى. چەردەن *بارىن الاي دەۋ كانه ەكەندىگەن *بىر وقىمىستى ادام كۆزگە كۆرسەتەپ، تولغا ۇستالغانداي انىقتاعان .

ول *بىر كەسپەكتى العان. شىمە توپىراقى سالغان، ۋىيىنگى اعاشىنىڭ *بىر يۇتەمەن تەرعەمزان. كەسپەككە توپىراقتى سالاردا ولىشەگەندە جازىپ قۇيغان.

باغىب، سۇۋارىپ قاراعاننان كەيىن باياغى بۇناقى *وسىب ۇلكەن اعاش بولعان،
 اعاشتى المىب ولشەب قاراسا 4 پۇت بولادى. اعاش تاماعىن جەردەن الاتۇنى
 راس بولسا، نوپىراقى 4 پۇت كەمسە كەرەكەوي ديدى دە نوپىراقنى كەيتىرىپ
 ولشايدى. نوپىراقى 4 پۇت ەمدس، ەبىر نەشە مىسقال عانا كەم بولىب شىعادى.
 ولاي بولغانى اعاشتىك جەردەن ەبىر نەشە مىسقال عانا تاماق العانى. باسقاسىن
 قايدان الدى؟ سۇۋدان الدى دەۋگە اعاشتىك بىتەن دەندى سۇۋعانا ەمدس،
 كومىرشىلەر اعاشتى كۇيدىرىپ كومىر قىلىپ شىعارادى. اعاش قۇر سۇۋعانا
 بولسا، ول كومىر قايدان شىعادى؟ سۇۋدان كومىر شىعارىۋعا بولام؟
 اعاشتان كومىر شىققانى اعاش بويىندا كومىر بولاتۇن نارسە بارلىغىن
 كورسەتەدى. ول نارسىنى اعاش قايدان الدى؟

اعاشقا جاناسقان *ۇش نارسە: نوپىراق، سۇۋ، اۋا. نوپىراقنان العانى ەبىر
 نەشە مىسقال عانا بولىپ شىقتى، باسقاسى سۇۋمەن اۋادان العان بولادى.
 تامىرىمەن تارتقان سۇۋ اعاش بويىن قۇۋالاب چاپىراعىنا بارعان. چاپىراقنا
 اۋا مەن سۇۋ ۇشمىراسىمىب، «تەلوروپەل» زاۋىتىنا *تۇسىپ اعاشقا نارسە جانالادى.
 جەر تۇكىنىك *وسىۋى سول «تەلوروپەل» زاۋىتىندا جاسالغان تاماقتان.
 وسىمىدىكىنىك جاسىل تۇسى دە سول تەلوروپەل تۇسىنەن بولادى. وسىمىدىك
 وسىۋىنە اۋا، جىلەۋ، سۇۋ كەرەك. بۇل ۇشەۋى بولماسا، وسىمىدىك وسىبەيدى؟ *وسىب
 تۇرعاندارى ولەدى.

چاپىراق.

بۇرىنغى زامانلاردا جاسىل چاپىراق اعاشقا كورىك *ۇشىن عانا بىتەدى دەپ
 ويلاۋشى ەدى. ونان باسقا اعاشقا كەرەكى بار دەپ ويلاماۋشى ەدى. چاپىراقى
 ادەمى، اعاشقا كورىك بەرەتۇنى راس. «اعاش كورىكى چاپىراق، ادام كورىكى
 شۇبەرەك» دەگەن *بىزدىك قازاقنا ماقالدا بار.
 شۇبەرەكتىك كەرەكى ادامعا جالعىز كورىك *ۇشىن عانا ەمدس؛ سول
 سىپاقتى چاپىراقنىك كەرەكى دە اعاشقا جالعىز كورىك *ۇشىن عانا ەمدس.
 چاپىراقنىك اعاشقا كەرەكى باسقا. چاپىراقسىز اعاشتىك كۇنى چوق. اعاش
 چاپىراعىنىك *بارىن سىمپىرىپ المىكتار، اعاش قۇۋارىپ قالادى، ولەدى. ولاي
 بولسا چاپىراق قىزمەتى اعاشتى كور كەيتىۋ عانا ەمدس، باسقا، بولعاندا قانداي؟
 چاپىراقنىك نىستەيتۇن جۇمىسى نە؟ ونىك نىستەيتۇن جۇمىسىن *تۇسىنىۋ *ۇشىن
 اۋانىك، كۇنىنىك اعاشقا قانداي كەرەكى بارىن *تۇسىنىۋ كەرەك. ادامدار مەن
 قاپۋاندار تاماقتى اۋزىمەن جەپ قارىنىدا پىسىرەدى. سوندىقتان قارىن اس قازان

دەپدە ايتىلادى. عاشتاردىڭ اۋزى مەن قارىنى جاپىراغىنىدا. اعاش ناماغىنىڭ كوپىن اۋادان الادى. ازىن عانا جەردەن الادى. اۋادان عاشتار ناماغىن قلاي الاۋىنەن تۇسىنىمۇگە اۋا دەگەن نەندى زاتتان تۇرانۇنن بىلمۇ كەرەك.

اۋادا «وت تەگى» «ازوت» دەگەن كى عاز بار. اۋا نىشىدە «وت تەگى» جوق بولسا، وت جانبايدى، دەم المۇعا بولمايدى. وت جانئۇى دەپ سول وت تەگىنىڭ كومىر مەن توسىلعان مەن ايتامىز. كومىر مەن وت تەگى قوسىلعاندا كەۋىنەن قىشقىل تۇۋىم دەگەن جاڭا عاز پيدا بولادى. وت تەگى كومىر مەن بىرىگىپ توسىلادى. دەم العانىمىزدا ياكى كومىرلى نارسە جانعاندا، اعاش دە، شوپ دە، تەدە، تەرى دە، جۇن دە، قان داچاققاندا اۋەلى كومىر بولسا، سونان سول كۇل بولسا تالادى. بۇل كومىر بولمىسا، بۇلاردىڭ كومىرلى نارسە كەلىدىگىن كورسەتەدى. زاتىدا كومىر بولمىسا، چاققان ۋاقىتىدا كومىر بولماس دەى. بىز دەم العانىمىزدا اۋا مەن بىرىگە وگىمىزگە وت تەگى بارادى، وگىمىزدىڭ نىشىدە قانعا قاتىسادى. قان نىشىدەگى كومىر مەن قوسىلعان كەزدە قىشقىل تۇۋىم پيدا بولادى دەيدى سىرتقا العان كەزىمىزدە، قىشقىل تۇۋىم سىرتقا كەلەدى. جانعان وت، العان دەمىڭ بارىنەن قىشقىل تۇۋىم پيدا بولسا تۇرادى. سوندىقتان اۋا نىشىدە قىشقىل تۇۋىم بولماقشى.

اۋا نىشىدە كوپ بولسا، ادامعا زالالىدى، ادامدى ولىتەرەتۇن يۇزىق اۋا، بەشتەن تىپتۇن تىپى سىل قىشقىل تۇۋىمىن بولادى.

قىشقىل تۇۋىم ادامعا، قايۋانعا زالالىدى بولسادا اعاشقا، شوپىرگە پايدالى. ولارعا پايدالى بولتۇن سەبەبى—اعاش بەن شوپىنڭ دەلى كومىر. قىشقىل تۇۋىم نىشىدە دە كومىر بار. جاي كومىردىڭ نىشىدە كۇل بار. قىشقىل تۇۋىم نىشىدەگى كومىردە كۇل جوق. سوندىقتان ول «تازا كومىر» دەپ انالادى. قىشقىل تۇۋىم نىشىدەگى تازا كومىردى ايترا الساق، وندا تازا كومىردە، وت تەگى دە زالالىسىز قايتا پايدالى نارسەلەر. بىراق سول كەۋىن ايرىۋ وتە قىيىن جۇمىس.

وسى قىيىن جۇمىستى ورنىدا كەلتىرەتۇن جاپىراق. جاپىراقتىڭ سىرتىدا جۇب-جۇقا وگى بار. وگىن سىدىرىپ الساق ونىڭ استىدا جاس ەتى كورىنەدى. ەتن ۋلكەينەتۇن مېكروسكوپ دەگەن تۇرال مەن قاراساق تولىپ جاتقان جاسىل تۇيىرىشك بولىپ كورىنەدى، شۇرىق-شۇرىق نەسىكتەر كورىنەدى، وسى نەسىكتەر جاپىراقتىڭ اۋزى مەن مۇرنى. بىز اۋزىمىز بەن، مۇرنىمىز بەن دەم العان سىدىقتى جاپىراقتاردا نەسىكتەرى مەن اۋانى نىشىدە تارتىپ الادى: جاپىراق نىشىدە بارغان سول كۇن ساۋلىسىنىڭ قۇۋاتى مەن قىشقىل تۇۋىم نىشىدە تەگى تازا كومىر مەن وت تەگى كى ايرىلادى. تازا كومىر وسىنىڭكە كەرەك بولغان سول قالا بەر دە، وت تەگى باسى بولسا، قايتا شىعەپ ازوت بەن ارالاسىپ اۋا بولادى. وت تەگى كوپ اۋا—ناعىز ادام مەن قايۋانعا جاعىمىدى اۋا، اعاشتى،

ۋې شىن، قورا قوبسى، اسباب قۇرال سىياقتى ئارسلەرى اعاشسىز بولمايدى.
ونىڭ ۋستىغە اتلان ارتقى جۈرەنۈن اربالار، بالقىنئاي جۈرەنۈن كامەلەر، قۇسئاي
ۋشانۋن ايمروپلاندار، نەشە تۈرلى ماشىيدالار جاساب، سەندەردىڭ بارىڭدى
پايدالانېپ وتىرعاندارى مەنىڭ ارقام مەن» دەيدى.

بۇلاردىڭ تالاسقانن تىڭداپ تۇرغان ادام ايتىمبىشى: بوسقا قىزىل كەڭىردەك
بولماڭدار. بارىڭدە پايدالىسىمدار ۋې-كۆي، ازىق-تۈلك، قۇرال اسباب بۇلا-
تۇندارىڭنىڭ بارىدە راس، بىراق سەندەردىڭ پايدالارىڭ از كوب بولىۋى
ادامان سەندەردەندە باسقا تولىپ جاتقان دۇنيەدە پايدالى نارسەلەر بار. سەن
دەردىڭ باسقا پايدالى زاتلاردىڭ پايداسى ال بىلمەگەنكە چوقىدەيدى.

اعاش.

جەردىڭ كوركى سۇۋ مەن اعاش ەكەۋى سىپاي بواعان جەردە. سۇۋ مەن
اعاش بىر-بىرىنە قوربۇ: سۇۋ اعاشتى ساقلايدى، اعاش سۇۋدى ساقلايدى.
سوندىقتان سۇۋلى جەر اعاشتى بولادى؛ اعاشتى جەر سۇۋلى بولادى.
ولاي بولانۋن سەبەبى: سۇۋ دەم بىرىپ، اعاشتى وسىرەدى؛ اعاش كۈلەڭكەسىن
تۇسىرىپ، سۇۋدى كۇنىنىڭ ايتىنن، جەلدىڭ اڭاراعىنان قورعايدى. اعاشتى
جەردىڭ اۋاسى بلعالىدى بولعاندىقتان بۇلت ايتالغىش، چاڭپىر جاۋغىش كەلەدى.
سولدىقتان اۋاسى تۇرغى جەرلەرگە ادام اعاش ەگىپ، اۋاسن بلعالىدايدى،
كۇنىدى جاۋىندى ەتۈكە بولادى. سوندىقتان دا اعاشى از جەرلەردىڭ بۇنا شىرپى
سىياقتى اعاش اتاۋلى نارسەسىن شابقىزباي قورپيدى.

اعاش ەكى تۈرلى بولادى. بىرى قىلغاندى، بىرى چاپىراقتى. بۇلاردىڭ
سەرتىندا سونداي باسقالى بولعاندا شىندە دە باسقالىق بار. قىلغاندى اعاشلاردىڭ
شى شاپىرلى بولادى. چاپىراقتى اعاشلاردىڭ شى شىرپىنى بولادى. قىلغاندى
اعاشلاردىڭ قىلغاندارى بىردەن تۇسىپى بىر-بىرتە بىلمىبەي جاڭرادى. چاپىراقتى
اعاشلاردىڭ چاپىراعى كۇز تۇسىپ، جاز جاڭدادان شىعادى. قىلغاندى اعاشلار
قىسى جازى كوركەن جويىلايدى. چاپىراقتى اعاشلاردىڭ كوركى جاز كۇنىندە عانا.
قىلغاندى اعاشلار: قاراعاي، شىرشا، ارشا سىقىلىلار؛ قىلغاندى اعاشلار جازى
قىسى كوكەرىپ تۇرادى؛ بۇلار سۇۋىق جاقنا وسەدى. چاپىراقتى اعاشلار: سەن،
قايمەك، قارا-اعاش، نارەك، جوگە، اعاشى سىياقتىلار؛ بۇلار جىلى جاقنا وسەدى.
چاپىراقتى اعاشلار تابىنا بۇنا شىرپىلار قوسىلادى، ماسەلەن، ئال، ۋشقان،
جىپىدە توبىلىقى سىياقتى؛ جانادا ۇساق جەمىستى اعاشلار قوسىلادى، ماسەلەن، الما
اعاشى، شىپە-اعاشى سىقىلىلار.

اعاش ادام بالاسىغا ۋە پايىدالى نارسە. *ۋي، تام *ۋي، كىمىز *ۋي، بارىقىدە،
 اعاش ۇستالادى؛ قورا قويىمىسى، اربا، شانا، قۇرال سايمان بۇلاردا اعاشسىز بولمايدى؛
 اياق تاباق، تۈسەك ورىن، كەبەجە ساندىق، ۋلاردىڭدا كۈبى اعاشتان سىتەلدى.
 *ۋي جىلمىتۇن، اس پىسىرەتۇن، وتمىنىڭدا جاتىسى اعاش. بىزدىڭ قازاق جەرىندە
 اعاش از. سەبەبى قازاق جەرىندە سۇۋ از. اعاشتىڭ كۈبى سۇۋ سايلابىدى. اعاش
 از بولغان سۇڭ سۇۋدا از.

اعاشتىڭ سىرتى قانداي تۇرلى بولسا *ۋي دە سونداي تۇرلى بولادى. *بىر
 اعاشتىڭ سۇبەكى قاتتى، *بىر اعاشتىڭكى بوس بولادى. قاتتى اعاش وتقا جاتساڭ
 قىزىقۇلى، نارسە سىتەسەڭ بەرىك بولادى.

قازاق اتىن بىلەتۇن اعاشتىڭ قاتتىسى مەن. «اتاسىن اعاش دەمەسەڭ
 پالتا شابىا مەنىڭ» دەپ قازاق ۋەلەڭمىدە ايتىلانتۇن مەن قاتتى اعاشتىڭ جېرى.
 مەننەن سىتەلگەن نارسەلەر سۇلۇۋدا بولادى، سۇۋعادا بەرىك بولادى. كەمە،
 پۈشكى، اربانىڭ دوڭگەلەكى سىياقتى سۇۋعا قاتتى كۈب نارسەلەر مەننەن
 سىتەلدى. ورىندىق، سىتول، شىكاقى سىياقتى نارسەلەر مەننەن جاسالغانى
 قىمپت بولادى.

قازاق جەرىندە بار اعاشتىڭ *بىرى-قايبىڭ. قايبىڭ مەندەي قاتتى مەس،
 جۇمىساق دا اعاش مەس. اسىرەسە قايبىڭنىڭ تۇبىرىنەن سىتەگەن نارسەلەر بەرىك دە،
 سۇلۇۋدا بولادى. قازاقتىڭ بەز تۇستاعان دەگەندەرى قايبىڭنان سىتەلدى. ۋل
 قايبىڭنان سىتەلەتۇن اياق، قىمىز وچاۋ، شومىش، قاسىق قانداي بولاتۇن قازاق
 بىلەدى. قايبىڭنىڭ تۈزى ەتىڭنىڭ سىرتىنە، تايانما سالىنادى.

قازاق جەرىندە بار اعاشتىڭ تاغى بىرەۋى قاراغاي. قاراغاي قاتتى اعاش
 مەس، *بىراق ادامعا لوتىشا پايىدالى اعاش. شايبىرى كۈب بولغاندىقتان
 سۇۋعا شىرىمەيدى بويى تۇزىۋ، سۇۋعا بەرىك بولغاندىقتان كۈب نارسەگە
 ۇستالادى؛ *ۋي سالىنادى؛ *ۋيدىڭ تۈبەسىنە جابىلادى؛ اسىنغا تۈسەلدى؛ از بار
 قورا جاسالادى. قاراغايىدان، جاسالغان شىكاق، ورىندىق، سىتول، باسقا سونداي
 نارسەلەر سۇلۇۋدا، قەبەتتا بولمايدى.

قازاق جەرىندە بولماغان مەن اتىن بىلەتۇن اعاشتاردىڭ *بىرى چۈكە اعاش.
 بۇل قايبىڭنان كۈپ جۇمىساق. بويى سىيدا، بۇناعى كەم بولغاندىقتان بەرىكتىڭ
 *ۋشىن مەس، سۇلۇۋلىق *ۋشىن توقىلاتۇن نارسەلەرگە ۇستالادى.

چۈكەدەن جاسالغان نارسەلەر تاغىر سۇلۇۋ بولادى. چۈكە قاراغايىداي
 قاتسىمايدى. سوندىقتان سىتەلگەن ساندىق سىقىلىدى نارسەلەر قاراغايىدان
 دلەتسىگەندەردەن ارتىق دا قەبەتتا بولادى. تۇرلى نارسە وراپتۇن چۈكەلەر ۋسى

چوگە عاشتىڭ قايمىغان ئىستەلدى . سىدىرىپ الىپ ، ئىبىر ئىشە كۈن سۇۋغا سالىپ قويسا، چىڭ چىڭگىن قايمىغان ئىمىرلايدى.

بۇل ايتماغان عاشتاردىڭ چوگە عاشتان ياساسىنىڭدا قايمىقتارى مەن ياساڭدا پايداغا ئاسانئەن ئارسەلەرى پار. ماسەلەن: مەننىڭ قايمى شۇرماق بولادى. قايمىڭنىڭ قايمىغان قاراماي ئىستەلدى؛ قاراغايىدا قاراماي، سىمولا، سىكەمەتە سىياقتى ئارسەلەر ئىنئادى.

جاندىق بەن وسىمدىكتىڭ قورەكتەندۋى

سىرتقان قاراغاندا وسىمدىك بەن جاندىقتىڭ نامانئادىمۇ ەكى ياسا سىقىلدى. وسىمدىك اۋا مەن چەردى تاماق قىلادى. ئوپىراق سۇۋى چەتكىلىك ئى چەرگە، وسىمدىكتى وتىرعىزىپ ئوبىسىن قاننى قەمەز شىنى مەن چاۋىپ قويساڭ، اۋا چەتمەيدى. *ارى بەرىمەن سوڭ وسىمدىك *ولىپ قالادى.

وسىمدىك اۋاننىڭ ئىشىندەگى تىشقىل تۇتمىدى، چايمىراغى مەن الىپ، چايمىراغى ئىڭ ئىشىندە تازا كومىر مەن وت تەگىنە ئىمىردى، كومىردى الىپ ئالىپ دەتەسىنە كەرەك تارسەلەر چاساپ شىعارادى؛ وت تەگىن شىعارىپ چىبەرەدى، چەردەگى الائون ناماغىنان ئىرىپ، وسىمدىكتى تەڭ چالغىز اۋاننىڭ ئىشىنە قويساڭدا ولەدى. *سۈيىمب وسىمدىكتىڭ ناماغى اۋا مەن چەردەن ئىنئادى .

جاندىق تاماقتى اۋاداندا چەردەندە ئىمايدى. جاندىقتىڭ *ئىبىر قاتارى *شۈپ چەيدى. *ئىبىر قاتارى ەت چەيدى، *ئىبىر سىدىرىمىلارى ياساڭلاردى قاناب كۈن كۈرەدى. ماسەلەن *ئىبىت-ئۇرگە سىياقتىلار ياساڭ جاندىقتى قاناب مەن كۈن كۈرەدى. جاندىقتىڭدا وسىمدىكتىڭ دەتەسىندە شىرىش، ماي، اق ۋۇنۇز بار. بۇل ئار-سەلەردى وزەكتى ئارسەلەر دەيدى. «وزەكتى جانغا *ولم بارە، دەيدى ماقال! وزەكتى ئارسەلەر *تۈرلى مۇشەلەرى تۈرلى قىزىمەت ئىقارىپ تۇرغان زاتتاردىڭ ئىشىندە بولادى. قۇم، ساز، تاس سىياقتىلاردىڭ *ار مۇشەسى *ار قىزىمەت قىلمايدى؛ سوندىقتان بۇلار ئىشىندەگى ئارسەلەردى وزەكتى دەمەيدى. ولاي بولسا اۋاداندا چەردەدە وزەكتى ئارسەلەر چوق. وزەكتى ئارسەلەر تەڭ جاندىق بەن وسىمدىكتىڭ دەتەسىندە چاسالادى.

سونىڭ *ئۇشىن *ئىبىر قاراغاندا جاندىقتار كەل وزەكتى ئارسەلەر مەن قورەكتەنمىپ، وسىمدىكتىر وزەكسىز اۋا مەن چەردى تاماق قىلاتۇن سىياقتى. *ئىبىراق، چەتە قاراغىنغاندا جاندىق بەن وسىمدىكتىڭ كۈيىنىڭ ناماغى *ئىبىرەكتەن كۈرەمىز. شىرىكشىل دەگەن وسىمدىكتىر بار، شىرىكشىل وسىمدىكتىرگە ساڭسارۋ تۇلاتقاردا چانادى. چەردە ولگەن وسىمدىكتىر مەن جاندىقتاردىڭ شىرىگەن دەنەسى، وزەكتى

ئارسەلەر جازدى. *الگى شىرىكشەل ۋە سىمىدىكىنەر سول وزەكتى ئارسەلەردى،
 ۋەلىمىتىكى جەب كۈن كۆرەدى. شىرىكشەل ۋە سىمىدىكىنەر ۋەلىمىتىك جەيتۈن
 تۇرتار سىياقتى.

شىرەۋىققى كۆرگەندەرىك بار. شىرەۋىق باسقا ۋە سىمىدىكى ۋە راب السب،
 نۇمىمىن قازاب، بۇلاردىك دەنەسىنىك *سولى مەن قورەكتەندى. شىرەۋىقتار
 *بىيت، بۇرگە قالدالا سىياقتى.

شىمىشى دەگەن شوبىتار بار. شىمىشى كۈلەن، چاپراغىن اققىيتىمب اشىپ
 تۇرادى. شىمىن جەلىم *تارتىزدى *سول شىمىدى. ماسا، شىمىن كەلىپ چاپراغىنا
 قونسا الگى جەلىم سىمىسى چاپسىپ جەپىرەيدى. شىمىن جان ئالاسىپ ۋەرىپ
 جاتقاندا چاپراغىنىك مۇر قاتارى *يىلىپ كەلىپ، شىمىنغا سۇۋىن شاشىپ جەپىرەدى.
 الگى سۇۋى قىشقىل. قىشقىل - قۇماما شىمىنىدى *بىرىتىپ، قاينىتىپ شوبىكەس تىلىپ
 بەرەدى. سونى مەن شىمىنىشەل شوبىتەر ەت جاب كۈن كۆرەدى. بۇلار قاسىمىر،
 نەلىكى، *بىيت، ادام سىياقتى. ۋى كۈنى 400 گە ئارتا ەت جەيتۈن *شوب بەلگىلى.
 سۇپىت جاندىق بىن *شوب ارانىغا قورەكتەندۇدىك ايرىماشىسى جۇنىك
 قاسىمدا. تەك ايرىماشىسى سول-كەي *بىر ۋە سىمىدىكىنەر ۋە كىسىز ئارسەنى دەناماقى
 قىلادى. ۋە كىسىز ئارسەنى ناماقى تىلىپ ۋەزەكتى ئارسەگە ايتالىدۇرادى. بۇل
 ۋەزەكتى ئارسەلەردى جاندىقتار جەب كۈن كۆرەدى.

ەگەر ۋە سىمىدىك بولماسا نە بۇلار ەدى؟ ۋە سىمىدىك بولماسا جەر ۋە سىمىندە *بىر
 جاندىق دا بولماس ەدى. ۋىتىكىنى جاندىق ۋە كىسىز ئارسەنى *ۋز بەتلىمەن ناماقى
 قىلا الماس ەدى. ۋە سىمىدىك بولماسا، *شوب جەيتۈن جاندىقتاردا تۇرالماس ەدى.
 *شوب جەيتۈن جاندىقتارسىز ەت جەيتۈن جاندىقتاردا *ۋمىر سۇرە الماس ەدى.
 ۋە سىمىدىك بىن جاندىقتار بولماسا ادامدا اشقان ۋەلەر ەدى

ەگەر بارلىق ۋە سىمىدىك جەر ۋە سىمىن قۇرىپ كەتسە دۇنيىدە *بىرى جاندىق
 بولماي اگىراب قالار ەدى. ۋلاي بولسا، ۋزەكتى جاندىك نەتىكى ۋە سىمىدىك
 قولىندا. مۇنىك *بارى ۋە سىمىدىك «تەلورۋىپىل» ارقلى سىتەپ تۇر. قىلورۋىپىل
 قىشقىل نۇۋىمتان تازا كۆمۈردى ايرىپ، كۆمۈردى ۋزە كىسىز ئارسەلەر مەن قوسىپ،
 ۋزەكتى زات شىعارىپ تۇرادى. قىلورۋىپىل جۇمىمەن دۇرىس اتقارۋى *ۋشەن
 كۇنىنىك كوزى كەرەك.

سونى مەن ۋە سىمىدىك ۋزە كىسىز ئارسەنى ۋزەكتى قىلادى. ۋزەكتى ئارسەنى
 جاندىق ناماقى قىلادى. ادام *شى فايلانا المايتۈن ۋە سىمىدىكىنى مال جەب، ەنى
 مەن ارالاستۇرىپ كىسىگە ناماقى قىلىپ بەرەدى. كەي *شوبىتى تىكە ادامنىك
 *ۋزىدە جەيدى. جاندىق بىن ادام *ۋلمپ *شېرىپ تۇپراققا ارالاسادى. بۇلاردىك
 شىرىكى ۋە سىمىدىكىكە ناماقى ناماقى بولادى. *سۇپىت دۇنيىدەكى تۇرىس
 *بىرى مەن *بىرى تىرىكەس. دۇنيىدە *بىر ئارسەدە جوق بولمى كەتپەيدى.

دەت بەن *شوب تاماق.

جازغىمئۇرى چار بەنمىدەمى اى كەپىن جويىلپ چار جۇزىندە جاڭگا *وك كىرەدى چار *ولمب تەرىلكەندەي بولادى، كۇن قەزىۋى ارزا باستايدى. چەردەن ئازىك *شوب وسە باستايدى. *بىر كەزدە چار جۇزى چاپ - جاسىل بولمە قۇلپىرادى. *وسمۇ *ۇشمىن *شوب تاماقتى قايدان الدى؟ چەردەن، اۋادان، سۇۋدان الدى. *شوب تامىرى چەردە *تۇرلى *سول سورىب المى ساياغى مەن چاپىراغىنا تاراتادى، چەردە جوق نارسەنى چاپىراقتار اۋادان الادى. *شوب وسىلاي تاماغىن اسرايدى.

بۇغارلى قىس مالدى ارىقتانئىب كەتتى، ايار - اقمىلاب، چەر *جۇزىن قالماق قار باسماپ چاتقاندا مال تاماق ئاۋىپ جەۋى قىيىن. كۇلمىسورەپ چارغىمئۇرى كەلدى؛ ونىڭ سوڭىنان نە - شالا چارقىراپ چار كەلدى. تاماقتى مال چاپ تاۋىسا المايدى مال شوبكە تويادى، مايعا شايلادى. *سۇيىتمەپ چەرگەنە كىمىنى تەقىندە ەتى تىيەنۇنمىن مال سەزىيەيدى.

ادامە تاماق كەرەك. اينالا تولغان *شوب مالغادا ادامەادا چەتەدى. *بىراق، ادام مال سىياقتى *شوب چاي المايدى. ادام تاڭ جەي الاتۇن شوبىتىرىن تاڭداپ الادى. *شوبنىڭ كوپى ادامغا اس بولمايدى. تابىعاتتا ادامغا تاماق بۇلارلىق *شوب از. كەي چەرلەردە *تېتى جوق. سونى مەن مال توياتىمىن چەردە ادام اش قالادى، سوندا ادام مالدى سويىپ ەتىن چەي باستايدى.

قاشاننان بەرى سولاي بولمەپ كەلە جاتىمىز. چەر، اۋا *سۇۋ *شوبىتىم، مالدىدا، ادامدىدا اسوراب كەلە جاتىمىز. *شوب تاماقتى چەر مەن اۋادان الادى. وتشايتۇن قاينۇاندار *شوبىتى چەيدى، چەرىتقۇۋىشى ايۋاندار ەلسىزەرەك تۇۋىسقا. نىنىڭ ەتىن چەيدى. ادام شوبدە چەيدى، مالدىڭ ەتىندە چەيدى؛ اسەرەسە چەيتۇنى *شوب چەيتۇن مالدىڭ ەتى.

ادامىنىڭ قارىنى مەن *تىسى كەز كەلگەن *شوبىنى بۇرالاب سوعىپ تاماقى قىلالمايدى، نامىعاتتا نە *بارى 50 مىڭ تۇرلى وسىمىدىك بار، سوتىڭ نىشىندە ادامغا اس بولاننى 300 - اق تۇرلىمى؛ بۇلاردىڭ كەي بىرەۋلەرى شىيىكى، *بىر قاتارلارى *پىسى كۇيىنە تاماق بولادى. باسقا وسىمىدىكىنىڭ نىشىندە دە ادامغا تاماق بولانۇن نارسەلەرى بار. بىراق اولاردى ادام قارىنى پىسەرە المايدى، سوندا سول چەۋكە كەلمەيتۇن شوبىتىر ادامغا تاماق بولادى.

چەۋكە كەلمەيتۇن *شوب بولغانى قالاي، ونىڭ تاماق بولغانى قالاي؟ بۇل

شوتىر ادام جەۋىغە كەلمەگەن مەن مال جەۋىغە كەلدى. مالدىڭ تىسى
 اعاشنىڭ ئايىمىن دا، بۇتاعىن دا، چاپراغىن دا، وسىمىدىكىڭ قالىغان قاتتى ساپامىن دا،
 جەممىسىن دا، شايتاۋغا كەلدى؛ ئارىنى پىسىردۇڭ كەلدى؛ جۇتقان شوب مال
 شىمە بۇرغان سوڭ، قان، ەت، ماي بولادى. ەت بىن مايدى ادامنىڭ قارىنى وب
 وڭاي پىسىرەدى.

سونى مەن مال ادام جەي المايتۇن شوبتى جەيدى. مال ەتەن ادام جەيدى
 وتە ەتە زامانغان بەرى قازاي ادام بارلىق شوب بىن مالدىن پايدالانۇغا
 داغدىلانغان. شوبتىڭ، كوبىن ادام ۇزى جەيدى. ۇزى جەي الماعان مەن مال
 ارقىلى جەيدى. مال ادام جەي المايتۇن وسىمىدىگەن ەت بىن ماي قىلىپ بەرەتۇن
 ماشىنا سىقىلدى.

مالدىڭ ەتى ادامنىڭ تىسىمە چاققان سوڭ، جەۋىگە كەلمەيتۇن شوبتى
 جەيناماي، ەتى مەن مايدى ۇشمن مالدى وسىرە ياسىدى. بۇرىنقى تاغىلاردىڭ دا
 تاماعىنىڭ دەنى ەت بولغان؛ شوب تاماقتى تەك اڭ قولغا تۇسىپ كەند، جەكەن.
 مال باغىۋغا ۇيرەنگەنشە وسىلا وسىرە شۇرۇپ تۇرغان مال اسراۋغا ۇيرەنگەن
 سوڭ ادام تۇرمىسىنا مەقتى وزكەرس كىرگەن.

بىر تاغىنىڭ نۇراتۇن جەرىنە ون كوشىبەلى مال شاربۇلارى تۇرادى بىراق
 ەكەۋىنىڭ دە جەيتىن تاماعىنىڭ دەنى ەت. ەل كويەيدى، قونىسى ئارىلغان سوڭ،
 جايلىم ازايعان سوڭ، ادام بالاسى امالسىز ەتتەن باسقا تاماق تۇدەكەن. سول
 ەتتەن باسقا تاماقتى وسىمىدىك.

تۇرمىسىنىڭ بۇيرىقى دەگەن مەنە وسى. تۇرمىس بۇيرىسا ادامنىڭ
 تىسىمەيتۇنى چوق.

«ۋەتاي تىرۇۋدە» كىتابىنان

وسىمىدىكىڭ پايداسى.

اشىققان ادام اربىتۇنن ۇزى بىلەيمىز، ۇزى تۇسىنەيمىز. ادام دەنەسى دە
 باسقا نارسەلەر سىياقتى تۇرادى، شىمىنىڭ ئاندى؛ شىمىنى اس بىن تولدعادى. تاماق
 دەنەگە سىڭىپ، تاماق شىمىدەگى نارسەلەر دەنەگە كەرەك نارسەلەرگە اينالانۇنن
 بايقاۋ قىيىن ەمەس. بۇل بىر.

تاماقسىز يا تاماق كەمىستىگىنن كۇش قۇرۇپ، مال كەتەپ، قۇۋات
 ازاپانۇنى دا بەلگىلى، اش ادام مەن اش جاندىقتا مال بولمايدى. اش جەسە كۇش
 كەرەدى. اس ادامنىڭ ارقاۋى، ارقاۋسىز ورمەك ئارقانلىپ كەتەنۇنى سىياقتى،

قويلىدى؛ بايلاس، مەرماسا ول كەزىپىش تۇلايدى. ولاي بولسا، كەزىپىشنىڭ بىشىدە دە جاسىرىن ساقنامالى كۈش بار. سۈيىتىپ كۈش قىيمەل بولمىپ كۆرىنىدى دە، بوي تاسالاپ جاسىرىنى ساقنامىپ تۇرادى. جانا كۈش قويلىمىپ كەتپەيدى. قىيمەل ساقنامالى كۈش بولادى. ساقنامالى كۈش قىيمەلغا اينالادى. بۇرغان مېسسال-الگى جاقى، ساقنامالى كۈشنىڭ كۈشنى بولاشىنى ۋاقىتقا ازىرلىپ، قور قىلمىپ قويىمىز. كەرەگىنىدە شەھەرلەرگە بولاتى. ساعات بۇرغاندا بولمىزنىڭ قىيمەللى ساقنامىنىڭ تەتگىنىدە قورلىق كۈش جىمىزىدە، كەلەسى سول ۋاقىتقا شەھىر ساعاتىنىڭ تەتلى جۈرەدى، ئابىيەتقا اينالا قاراساق، ۋەسىنى كۆرەمىز. مۇنان بايالاتۇن سول-كۈش (مەرگىيا) دۇنيەدە كەممەيدى دە ارىتىپىدى دە، جوعالىپ كەتپەيدى دە، تەك مېر كۈشەن كەمىش كۈش، تۇسەدى، مەنە ۋەسىنى «كۈشنىڭ ساقنامىسى زانگى» دەيدى.

ماسەلەن جەرگە قازىق قاققاندا قولمىز قىيمىلداپ كۈش جۇمىسايىمىز. ول كۈشنىمىز قايدا كەتتى؟ قازىق قاققاندا باسى قىزادى. مەنە سول قورلىق مېزىڭ جۇمىسايىپ كۈشنىمىز. قازىقنى جەرگە قاققاندا ازدا بولسا مېزىڭ كۈشنىمىز دۇنيەدە كەتتى تاراتتى. ول قازىقنى سۈيىپ المۇ مۇشەن انكى جۇمىسايىپ كۈشنىمىز يەن بوردەي كۈش جۇمىسايىمىز كەرەك پارالمۇزدا جانغان ۋەتەن جىلمۇ بولادى. جىلمۇ قىيمەلغا اينالىپ ماشىنىغا جۇرەدى. كۈن جىلمۇ سۈيىپ قىزىرىپ، يۇق قىلمىپ جوعارى كۆتەردى؛ اينانغان جانغان جاگىمۇ سۈيىپ وردەن تۇمەن اعىپ دىمەنەندەردى اينالىدۇرادى. كۈن جىلمۇ اۋاننى قىزىرىپ قويىمىز، دەپىل تۇرغىزادى. مۇنان نە بىلمەندى؟ مۇنان بىلمەنەتۇنى سول. جىلمۇ قىيمىلداپ كۈشكە اينالادى دە، قىيمىلداپتۇن كۈش قىزىرغا اينالادى. بۇلار بولماس جىلمۇ، بۇلار بولماس قىيمىلداغان كۈش دە جوعالىپ كەتپەيدى؛ بىرەنە مېرى اينالىپ تۇرادى. جىلمۇ تىپىستى كەزىدە قىيمىلداپ كەتپەكە تۇرغان كۈش؛ قىيمىلداپ تۇرغان كۈش. جىلمۇغا اينالىپ ساقنامالى كۈش. جىلمۇ قاندا بولسا كۈش دە، بولسا، كۈش تاشا بولسا جىلمۇدا سوندا بولادى. جىلمۇ نەلمەن بولادى؟

* ار نەككى نارسەنىڭ بىشىدەگى زاتتارى بىرىدە مېرى قوسىلمۇغا تىرىسپاتىشى، قوسىلمىغاندا بىرىدە مېرى ۇرۇلادى. ۇرۇلمىغاندا قىزىقۇ پايدا بولادى. وت تەككى مەن كومىر تەككى قوسىلمىپ بىرىدە مېرى ۇرۇلمىغاندا قىزىقۇ پايدا بولمىپ، جارىق شىعادى مۇنى كىمىس (پوت جانمۇ دەيدى، تەككى زاتنىڭ ۇرۇلمىغان جىلمۇ مەن جارىق شىققان بولدى، بۇرىنغان ساقنامالى بىشىرىدە كۈش بولماسا وت تەككى مەن كومىر تەككى قوسىلا الماس دەدى. بۇلار قوسىلمىغاندا ساقنامالى كۈش قىيمەلغا اينالدى. جىلمۇ مەن جارىق بولدى. جانلىق بىقن ۋەسىدىكىلەرنىڭ دەنەلەرى دە جازدى. ولاي بولسا بۇلارنىڭ دەنەسى. ساقنامالى كۈشنىڭ قورى.

ۋەتەن چاققاندا نامەق جەڭگەندە جىلمۇ تاب بولادى. بۇل جىلمۇ قايدان شىقتى؟
 ارىدە، نامەق بىشەن ۋەتەن ئىشىدەگى ساقناۋلى كۇشتەن شىقتى. جىلمۇ كۇش
 ەكەنن بىلەمىز. *سۇيىتىپ ۋەسىملىكتىڭدە نامەتلىكدا ئىشىدە ساقناۋلى كۇش نۇرادى.
 *بىزنىڭ ئىشەنچىدە دەنەمىز جانىپ جاتادى: ۋەتەنگى مەن كومىر ئەگى
 قوسىلىپ جاتادى. *بىراق جايلاپ قوسىلغان سوڭ سەز بەيمىز. بۇل جانىمۇمىزدى دەم
 المۇ دەيمىز. ۋەتەنگى مەن كومىر ئەگى قوسىلسا قىشقىل تۇتۇم شىعادى. قىشقىل تۇتۇم
 زىياندى غاز. *مىر ۋىگە كىشى تولىپ سىڭكە بىشەن نەزەرسەن تارىس جاۋىپ
 ۋەتەرسا، دەم المۇ قىيىنلىك. ادامنىڭ باسى اۋىرادى؛ سىڭكىنى اشپاسا، ۋەتەن
 ۋىدە *تولىپ تالمۇغا بولادى. ئىشەنچىدەگى نارسەمىز سىرتقا قىشقىل تۇتۇم بولىپ شىققان
 سوڭ، دەنەمىز شىغىنىدى بولغانى؛ ۋەل شىغىنىدى نامەق چىپ تولىمىرامىز. ۋەتەن
 چاتادى، ادام چاتادى، جانلىق چاتادى. ئەگە دۇنيىدەكى نارسەلەر جانىپ
 قۇربايدى ئەگە دۇنيىدە قىشقىل تۇتۇمغا تولىپ كەتپەيدى؟

دۇنيىدەگى نارسەلەر جانىپ قۇرباغانلىقتىن كۆرىنەدى. تايىپىغانتا جانىۋدان
 باسقا، چالغان نارسەلەر چاڭدان قايتا جانارلىق كۆيگە كەلىپ چاڭغىر ئۆتۈندى بار.
 ەكىنشى *تەل مەن ايتقاندا قىشقىل تۇتۇمى قايتا ۋەتەنگى مەن كومىر ئەگە
 ايتقانمىن نارسە بارلىقى. ايتىلغان سوڭ بۇلار ئايتقانمىن قىشقىل تۇتۇمى قايتادان قوسىلىپ
 تەلى ايتىلادى؛ *سۇيىتىپ شۆكە بولەك ايتالادى دا چۈرەدى. بۇلاردى ايتىپ
 نۇراتۇن نە نارسە؟

بۇلاردى ايتىپ نۇراتۇن-ۋەسىملىك ۋەسىملىك ئىشقىلە «قىلور ئۆپىل» دەگەن
 نارسە بار. كۈننىڭ جىلمۇ مەن قىلور ئۆپىل قىشقىل تۇتۇمى «كىگە» ايتادى.
 ۋەتەنگەن شىغىرىپ چىقىرىپ، كومىر ئەگەن ئالت قالادى، جىلمۇدى كۇش ەكەنن
 بىلەمىز. ۋەل بولسا كۈننىڭ ساۋلەسى قىشقىل تۇتۇم ئىشەن ۋەتەنگەن كومىر
 ئەگەن ايتىۋان *بىر كۇش، كۈننىڭ ساۋلەسى كۇش دەگەنمىز ۋىرەتەنگەن
 قۇلاققا چات كۆرىنەر. سوڭدا كۈن ساۋلەسىنىڭ كۇشنى كۈندە كۆرىپ ۋەتەنمىز.
 ۋەتەندەگى سۇيۇدەك اغمى، اۋاننىڭ قوزغالىپ چەل تۇرىۋى دىيۈمەندەردى چۈرگەزەدى.
 بۇلاردى چۈرگەزەتۇن كۇش كۈننەن ئۇۋادى. ۋەتەن ئىشىدەگى چاسىرون
 ئۇرغان جىلمۇ دا كۈننەن شىغىرتۇن چوغارىدا كوردىك. *سۇيىتىپ كۈننىڭ ساۋلەسى-
 زور كۇش، بول زور كۇش ۋەسىملىك ئىشىدە قىشقىل تۇتۇمى ايتادى.
 ۋەسىملىكتىڭ *ۋى كۈننىمىز قىشقىل تۇتۇمى ايتالمايدى. ۋەسىملىك-كۈن
 كۇشنىڭ جۇمىس قىلاتۇن ئەگ ۋەتەن.

چاققاندا، دەم العاندا ۋەتەنگى مەن كومىر ئەگى قوسىلادى؛ *سۇيىتىپ
 كۇش قىيىنلىك ايدى. ۋەتەنگى مەن كومىر ئەگى ايتىلغاندا بۇل ەكەۋى
 قايتادان قوسىلمۇغا ايتىلغاندى؛ *سۇيىتىپ كۇش ساقناۋلى كۆيگە ئۇسەدى.

ۋەسىمىدىكى تۇرمۇشى - كۈن ساۋلەسىنىڭ كۈشۈمىن ساقناۋۇلى كۈيىگە ئۇسۇرىۋ، جاندىق تۇرمۇشى - سول ساقناۋۇلى كۈشۈمىن جىلۋ مەن قىيىملىغا اينالدىرىۋ. ۋەسىمىدىكى تۇرمۇش - سى ساعاقتى بۇراۋ سىياقتى، جاندىق تۇرمۇشى ساعاقتىڭ چۈرگەنى سىقىلدى.

كۈن ساۋلەسى ۋەسىمىدىكى كۈشۈمىن قىلىپ نىسبە سىيىنايدى. سونىڭ ئۈستىن دىيىقانىشى از كۈشۈمىن، كۈپ كۈشۈمىن جىمىناپ الادى. ول ھىساب الانۇن كۈپ كۈشۈمىن ۋەتىن مەن تاماق. ادام اعاشى جاعادى، توغايغا مال جايادى، استىق ساتادى، بىراق مۇنىڭ بارى اۋا بولپ وزىنە قايتادى؛ ۋەتىنكىنى كۈن ساۋلەسىنىڭ چاردەمى مەن بۇلارى قايتادان ۋەرمەن، توغاي، استىق بولاي. ادام اۋا، چارىق بىن ساۋدا قىلادى.

بىر زاماندا بىر چەرگە كۈننىڭ ساۋلەسى ئۈستى. بىراق، ساۋلە دەپ شەيئەتۇن قۇۋ نوپوراققا تۇسكەن خوق، چاڭا كوكىتەپ كەلگە خاتقان بىيىدايغا ئۈستى؛ دۇرىسبىراق ايتىنى، قىلورويىل تۇيۇمىنە ئۈستى. قىلورويىلگە تۇسكەن ساۋلە سونىن، چارىق بولمۇدان قىلدى؛ بىراق قۇرىپ كەتكەن خوق، ساۋلە قىشقىل تۇۋم نىسبەتەكى ۋە تەڭكى مەن كومىر تەڭكى ەكى ايتىردى. كومىر تەڭكى بولمىغىن سۇۋ مەن قوسىلمىپ شەرىشقا اينالدى. شەرىشى قانمىغا اينالمىپ ەرىدى. ۋەسىمىدىكى بويىن كەزىپ - كەزىپ قايتادان شەرىش بولمىپ جاتتى. شەرىش كۈيىمىدە كومىر تەڭكى بارمىپ استىقتىڭ نىسبە كىردى؛ استىق بىزگە تاماق بولدى. ەنلى كومىر تەڭكى بىزدىڭ ەتەمىز بىن ەمىي تامورمىزغا اينالدى.

دەنەمىزگە كىرىپ المىپ، كومىر تەڭكى قايتادان ۋە تەڭكى مەن قوسىلام دەپ تەرىسادى ۋە تەڭكىمىن قانمىز دەنەگە نارتادى. دەنەمىزدەكى ۋە تەڭكى مەن كومىر تەڭكىنىڭ نىسبەتە ساقناۋۇلى تۇرغان كۈن ساۋلەسى ناعى كۈشۈمىنە اينالدى. سول كۈننىڭ نىسبەتە دەڭگى ساۋلەسى بىزدى قىزدىرادى. سول كۈننىڭ ساۋلەسى بىزدى قىيىملىناتادى. كىم بىلەدى، سول كەزدە كۈن ساۋلەسى مەيىمىزدە ويىناق سالىپ چۈرگەن شىعار. سۇيىتىپ، ادام دەنەسى كۈنەن قۇرالعان. بىرىن قورنىمىپ قىسقالاسىق بۇلاي بولادى؛ تاماقتىڭ دەنەمىزگە بارغان سوڭ كۈشۈمىن بولاتۇن سەبەبى - تاماقتىڭ "وزى ساقناۋۇلى تۇرغان كۈن ساۋلەسى ەكەندىگىمىن.

اقىندار قىيالىن الەششەيدى؛ قىيىمىنىڭ جۈپىنى قارا جۈمىسنا كوكىلىمىز قارايدى؛ قىيالىنىڭ دەنەمىز ۋەلارى سىقىلدى، سول اقمىن دا جەڭلىنەك اۋا مەن چارىقتان نىسبەتەن تارسە بولمىپ شىقتى. مۇنى اقمىن بىراققانمىپ، قىيىمىستان ەستىر. انا نەڭگىمە ماس بولمىپ، غىلمىم قىزمەتكارلەرنىڭ جۈپىنى ەڭبەكتەرىنە مەن مەنسىپ شەكەسىنەن قارايتۇن ادامدار بار. قىمتاي پاتشاسى كۈن بالاسىمىن دەيدى. الگى مەن مەندەرگە قىمتاي پاتشاسى مەن قانار سەنىڭدە كۈن بالاسى مەن دەۋگە ۋەتەننىڭ بار دەڭەندى غىلمىيان ەستىگەندە، غىلمىدى قۇرمەت - تەمەسكە بىلچى بولماس.

تەمەز ايتىن.

אשר יקראו בשם ה' אלהינו וישמעו
ביום ההוא וישמעו כל אנשי הארץ
ביום ההוא וישמעו כל אנשי הארץ
ביום ההוא וישמעו כל אנשי הארץ

והיה כי יקראו בשם ה' אלהינו
ויהי כי יקראו בשם ה' אלהינו
ויהי כי יקראו בשם ה' אלהינו
ויהי כי יקראו בשם ה' אלהינו

והיה כי יקראו בשם ה' אלהינו
ויהי כי יקראו בשם ה' אלהינו
ויהי כי יקראו בשם ה' אלהינו
ויהי כי יקראו בשם ה' אלהינו

והיה כי יקראו בשם ה' אלהינו
ויהי כי יקראו בשם ה' אלהינו
ויהי כי יקראו בשם ה' אלהינו
ויהי כי יקראו בשם ה' אלהינו

והיה כי יקראו בשם ה' אלהינו
ויהי כי יקראו בשם ה' אלהינו
ויהי כי יקראו בשם ה' אלהינו
ויהי כי יקראו בשם ה' אלהינו

והיה כי יקראו בשם ה' אלהינו
ויהי כי יקראו בשם ה' אלהינו
ויהי כי יקראו בשם ה' אלהינו
ויהי כי יקראו בשם ה' אלהינו

והיה

چوغازى ۇشادى؛ ونىڭ ورتىغا قاراي باسقا چەردەن سالقىن اۋا چىلمىسادى. *سۇي-
تىمب، چال سوعدى؛ ولاي بولسا چەلدە چىلىۋدان بولادى؛ چىلىۋدىڭ *وزى
كۈننەن تۇۋادى.

پايمىرىكتەردە ماشىينەلەر جۇمىس قىپ جاتادى؛ وت ارپا مەن وت كەمەلەردى
ماشىينىلار سۇيرەپ زىرقىراتادى ماشىينەلەردى جۇركىزەنۇن بۇۋ بولادى؛ بۇۋ
وتىنن تۇۋادى. وتەن شىننە كۈننىڭ چىلىۋى تۇرادى.

قىيمەل چىلىۋدان تۇۋادى؛ چىلىۋسىز جاننىڭ *بىرساھاتتا شىعادى. مەنە ەندى
كۈرەمىز؛ نەك جەمۇ بولساغانا قىلمىداپ *ومىر سۇرەمىز. چىلىۋ كەم بولسا قىمىلدا
كەم، چىلىۋ دەن بولسا، قىيمەلدا دەن. چىلى وتە كۈشتى بولسا قىيمەلدا وتە كۈشتى.

*سۇيتىمب، قىمىلداغاننىڭ مەن چۈركەننىڭ،

چان بولمىپ *ومىر سۇرگەننىڭ،

قىمىرلاب چەردى باسقانىڭ.

*بارى كۈننىڭ ارقاسى،

ايتىمەسە، قولىن كەلمەيدى باسقانىڭ،

ل. تولمىستوي.

تابىيغات قۇبىلىستارى.

جەل نەدەن بولادى.

جەلسىز تىپ-تىمنىق كۈن بولمايدى. ەرتە تىگەسەن كۈنى تىپ-تىملىق بولسۇن تۇرسا، زۇۋال اۋا جەل بىلىنە باستايدى. ماسلىن، چازدى كۈنى اۋا *الى تىمنىق بولسا، *الى جەل سوغىپ كەتسۇن باسلا قويايدى. مۇنى قازاق بوگەلە كىنىك جەلى دەيدى. تىپ-تىمنىق جەل بەلمەنەي تۇرسادا، انقا *مىنىپ شاپساق قوڭىر سالقىن جەل ەسىپ تويما بەرەدى. تىمىروسىق نىسىدا قازاق انقا *مىنىپ جولاۋشەلاب قارنا بەرەدى. انقا مىنگەن سوڭ قازىر جەل سوغىپ سالقىن بولادى دەيدى. سول جەل قايدان شىعادى؟ سول جەلدى قانداي گۈش سوقتىرادى؟ مۇسلىماندار جەل كەرەمەتتىن سوغاتتىنداي كۆرەدى؟ سىراپىل پەرىشتە جەلدى باسقارىپ تۇرادى، جەلدى سوقتىرىپ سوقتىرماۋ سىراپىلدىڭ قولىدا تەردى. بۇل راس با؟ نىلىم نە دەيدى؟

اۋاسىر پىمىدى نارسى سەرىپىمىدى نارسى تىسىمانسىلىپ تەقسىۋدى ئويما عازىلىپ كەتە تۇن نارسىنى ايتادى، ماسلىن *تۇتىن سەرىپىمىدى نارسىنىڭ *بىرى. جانچاغىدان قور- شالماسا *تۇتىن سىياقتى، اۋانى ۇستاپ تۇرۇپما بولمايدى، جانچاققا تاراپ كەتەدى. ماسلىن *تۇتىندى جىبارمىدىن دەسەڭ جان چاغىن بىتەپ قوياسىڭ دەي، قىيىيى يا نىس سالغاندا *تۇتىننىڭ جانچاغىن بىتەمسە بولمايدى. اۋادا سول *تۇتىن سەقىملىدى جانچاغىدا تاراپ كەتەدى. نەگە تاراپ كەتەدى؟ ول مەنئادان: قاتتى تاس سىياقتى نارسىنى بىتەمسەيتى، كەر كەلگەن خىرگە تاستاساڭ ازاپ- مايدى دا، كوپەيمەيدى دە، ورنىدا خاتادى. قاتتى نارسە تۇتىننى جانچاغىدا تاراپ كەتەيدى ۇيتكەننى تاسنىڭ تۇيىملىرى *بىر-بىرىمەن مەتەپ ۇستاسىۋلى. ول تۇيىملىرىن قاراتمۇ *ۇشىن وزىدىن دە قاتتىراقى نارسىمەن ۇرۇمۇ كەرەك. سەۋدى اۋزى اشىق بولسا *تۇيى ايتالاسى بار نىدىسقا تۇيىاساڭ تاراپ اعىپ كەتەدى؛ ونىڭ سەيدى تاستان كورى سۇۋ تۇيىملىرىنىڭ ۇستاسىۋى اسىزىرەك. اۋانى اۋزى اشىق نىدىسقا ۇستاپ تۇرا المايسن. ۇيتكەننى اۋاننىڭ *تۇيىمى *بىرىمەن *بىرى ۇستامەيدى، اۋا سەرىپىمىدى، سەرىپىمىلىگى مەن جانچاققا تاراي بەرمەسكە امالى خوق سونىمەن اۋا *ورسى نورغاندا سۇۋىسىپ جەرگە ئوقتۇمايتۇن مال سەقىملىدى بولىدى.

اۋا جەلجەلى بولسا، قالاي جەلمەيدى؟ اۋا بۇلاي جەلمەيدى جەلى اۋا

جوعارى شىعادى. سالقىن اۋا تومەن تۈسەدى. ول ئالدىنقىن^۹ ول مىنادان: قىزغان نارىنىڭ تۇلغاسى ۋەلىمىپ كوپ ورىن الادى. سۇۋىغان نارىنىڭ تۇلغاسى سەمىپ از ورىن الادى. ماسەلەن قازانداغى سۇت قايناسا تاسىپ توكىلە باستايدى. ۋستىنە قاتىندار مۇرداي سۇۋ قۇيسا، سالقىندا كىقراپ باسلا باستايدى. اۋادا سونداي: قىزسا اۋادا سۇتتە ورىندى كوپ الا بىرەدى. ورىندى كوپ العان مەن اراسى سىبىرەيدى، بىراق سالماغى ارتمايدى. سالقىن اۋا تىمەزىراق. سىبىرەك اۋادان تىمەز اۋا ارىپنە سالماقتىراق بولادى. سالماقتى نارىنى ساقا تۇسىپ، جەگىل نارىنى ۋسكە شىعادى. ماسەلەن اعاش سۇۋدان جەگىل، سونىڭ ۋشىن اعاش سۇۋ بەتىندە جۇرەدى، باتبايدى. سۇۋ مايدان اۋىر، سونىڭ ۋشىن ەرىگەن مەي قۇيغان تىستىك شىمەن سۇۋ قۇيساڭ ماي بەتكە شىعبىپ، سۇۋ اسقا كەتەدى. ەت اسقاندا استا جانقن ەتتىڭ مايى سورپانىڭ بەتىنە شىعبىپتى دا سوتان. قىزغان اۋانى سالقىن اۋا سىمىپ، ەتتىڭ مايى سورپانىڭ بەتىنە شىمىقتى سىمىلىدى، جوعارى شىقارادى. جەردىڭ بەتىن كۈن جىلدىنادى؛ بىر جەردى كوپ بىرەك بىر جەردى ازىراق جىلدىنادى. كوپىرەك جىلدىغان جەردەگى اۋا جوعارى كوتەرىلمەسكە امالى جوق. جىلى اۋا جوعارى كوتەرىلگەن سولۇ، ورنى بوس قىلادى. ونىڭ بولساغان ورنىدا قاراي ەكىنىشى جەردەگى سىمىيلاس سۇۋىق اۋا جىلمىسادى. ۋىتكەننى اۋا جىلمىسقا، سەرىمىدى ەكەننى كوردىك. سۇۋىق اۋا اۋىر بولغان سولۇ، جەردىڭ بەتى مەن جىلمىسادى. اۋانىڭ جىلمىسقا، جەل دەيمىز. مەن جەلنىڭ سوغاتۇن سەبەبى وسى. جەل تايىمىغاننىڭ زاڭى مەن امالسىز سوغادى. وتى ەش كىم يا سوققىزىپ يا قويغىزا المايدى. كۈن عالى جىلمىپ، ەلى سالقىنداب تۇراتۇن بىز بىلەمىز. سونىڭ ۋشىن جەلدە ەلى سوغىپ، ەلى تىمىپ تۇرادى. جەلنىڭ سوققانى كەرەمەت ەمەس، قاينا سوتپاعانى كەرەمەت بولار ەدى. نەگە دەسەڭ كۈن جەردى قىزدىرماي جەردىڭ بارىنىڭ سۇۋىقتى بىردەي بولساغانا جەل بولماس ەدى؛ مۇنداي نارىنى بولمىپ كۆرگەن ەمەس. كۈن قىزدىرىپ تۇرسادا، ەر جەردىڭ جىلمىق، سۇۋىقتى تۇرلىشە بولمىپ تۇرسادا، جەل سوتپاسا، كەرەمەت سوندا دا بولار ەدى.

سۇيىنىپ اۋا قىزىپ بىر جەردە جوعارى شىعادى، بىر جەردە سالقىنداپ تومەن تۈسەدى. قىزغان اۋا سالقىن چاقا قاراي چۈشەلدى، سالقىن اۋا بىسى چاقا قاراي جىلمىسادى.

جوعارى تومەن دە، جەر بەتى مەن دە جىلجىپ تۇرغان اۋا؛ اۋا تىمىپاي دۇنيەنى ماڭگىلىك شىرىق اينالادى دا چۇرەدى.

جەلنىڭ سەبەبى نە ەكەننى بىلگەن سولۇ، قالاي قاراي سوغاتۇننىدا تۇسىنىۋىگە بولادى. بىزدىڭ قازاق دالاسىدا جەل قىستى كۈنى كوپىنەسە ارقادان سوغادى.

ورال، تورعاي قالقى، جايىقى ياسىغان جىل تۇردى؛ جايىقى ياسىغان جىل تۇرسا، جازدا بولسا قىس بولار دەيدى. ول ئەلىكىنەن؟ ونىڭ سەبەبى مېناۋ. بىزدىڭ ارقا جايىمىز سۇۋىق، كۈن جايىمىز قىستى كۈنى دە جىلى، جىلى جاقنىڭ اۋاسى قىزىپ جوعارى شىققان سولڭ، قىسى يلغى سۇۋىق بولىپ تۇراتۇن مۇز تەڭگىز جايىنىڭ سۇۋىقى اۋاسى وڭ تۇستىكىگە قاراي اۋادى. جازدى كۈنى كۈندىز قىردا نىسى بولىپ تۇرغاندا، سۇۋعا جاقىنداغاندا، بەتكە توڭىر سالىقن جىل قىيىدى عوي؛ ۋىتكەنى قور تاز كۈندىز نىسىپ، اۋاسى جىلىپ جوعارى شىعادى؛ سۇۋ جەردەن كەشىل جىلىعادى، ولاي بولغان سولڭ اۋاسىدا سالىقن بولادى. سۇۋدىڭ سالىقن اۋاسى قىردىڭ نىسىپ جوعارى كۈنەرىلگەن اۋاسنىڭ بوس ورتىغا قاراي جىلىسادى.

ئەڭ جەر بەتمىدە عانا مەس. اسپاندا جىل بولادى. ئەڭ دەسگىز اۋا ئەڭ جەر بەتى مەن عانا جىلىسپاي، اسپان مەن دە جىلىسادى؛ اسپانغا شىققان جىلى اۋا سالىقن جاققا قاراي اۋادى، اسپانغا ۇشقان ادامدار ايتادى: جوعارىدا جىل مەسلى قارىسلى سوعىپ تۇرادى دەپ. جەلنىڭ مەسلى قارىسلى سوعانۇن بۇلتقان بايقاۋعادا بولادى. ماسەلەن، بىر جاققان جىل سوعىپ تۇرغاندا، ەكىنشى جاققان قارىسى بۇلت ويىناپ شىغا كەلىپ قارىسى جىل تۇرغىزادى. بىيىك تاۋلاردادا وىمنى اڭغارنۇغا بولادى. اتىلات مۇقىمىنىڭ ورتاسىدا «نەنەرەب» دەگەن ارالدا بىيىك تاۋ بار. سول تاۋدىڭ باۋىرىدا جىل ارتقان وڭ تۇستىكىگە قاراي سوعادى، باسقا ۇش جارىم شاقىرىم شىققاندا وڭ تۇستىكىن ارقاغا قاراي سوعادى، ونان جوعارى پارساڭ اياز بولادى. الگى ۇش جارىم شاقىرىم نىكىنە وڭ تۇستىكىن جۈرەتۇن جىلى اۋا. ارالدىن وڭ تۇستىكىگە قاراي جىلى جىل ەندى، ۇش جارىم شاقىرىم مەس، 5-8 شاقىرىم جوعارىدا جۈرەدى. بۇل وڭ تۇستىڭ جىلى جاققان سول تۇستىڭ سۇۋىقى جاققا قاراي جۈرگەن اۋا سالىقىنىپ تومەن تۇستىن كۆرسەتەدى.

مىنە جەلنىڭ قىلاي سوعانۇنى: اۋا جەر جۇزىن كەزەدى. اۋەلى، اۋا بىر جەردەن ەكىنشى جەرگە جىلىسادى، بىلگىرى كەيىن جىلىسادى، ەكىنشى، اۋا جوعارىدىن تومەن تومەننەن جوعارى جىلىسادى، جەردەن كۆككە شىعادى، كۆكتەن جەرگە تۇسەدى؛ ومىردە تىنىم ئاپپايدى.

قانداي جەلدەر بولادى.

جەل - مىقتى كۇش. كۇش دەگەن نارسە ەكى ۇشتى بولادى: كۇشتىڭ پىلدىسى اسقار ناۋداي، زىيالى قىلمىشنىن قان تامعان جاۋداي بولادى. وتدا-كۇش، وت ادامغا ايتىپ تاۋىستىمىز بىكىلمەك قىلادى. وت كەپتە ئالاي جاندى، مالدى، مۇلىكنى جالماپ چوق قىلادى. كۇشتىڭ

ەكى ۇشنىلىغى-وسى. جەل كۇشى دە سونداي. جەلدىن پايدا كوپ، كەيدە زىيانىدا ولقى سوقىلدى.

جەل "تۇرلى-تۇرلى بولادى. اقىرىن سوعانۇن جەل بار، ئانتى سوعانۇن جەل بار. ۇزاق سوعانۇن جەل بار، تەز وتەنۇن جەل بار، جىلى جەل، سالىق جەل، سۇيىق جەل، نىسى جەل بار. *بىر ساز بىن جاي سوتقان جەل-پايدالى جەل.

سول پايدالى جەلدەر بولماسا، ۇن ئارتۇنۇن جەل دىيەرەننىمك ئانتى ايتالماس ەدى؛ سۇدا جەل كەمىلەر دۇزە ائماس ەدى، جامان جەردىك اۋاسى چاقسى جەردىك اۋاسى مان چاكتەرىپ، ئازارپ تۇرماس ەدى؛ بۇت چۆرىپ چاكتىر چاۋاس ەدى، جۇن تامباسا جەركە نۇك شىقباس ەدى؛ قىسقالسى جەر ۇستىمىدە تۇرۇ ئىس بولار ەدى.

جاي جەلدىك پايداسى ئانداي كوپ بولسا، قاتتى جەلدەردىك سويقانى سونداي كوپ قاتتى جەلدى جاز كۇنى *بىز داۋىل دەيمىز، قىس كۇنى بوران دەيمىز؛ بۇلار جاز *ۋىدى جىعادى دەپ تورايمىز، قىس مالدى قىرادى، ادام ۇلاعت ۇشىپ ولدى دەپ تورايمىز. باسقا جەرلەردە سونداي قورقنىشىنى داۋىلدار بار. كەي جەردە قازاق دالاسىنداى داۋىلدىك اكەسىندەي داۋىلدار بولادى مەسر جەرىندە قامىسىن دەگەن داۋىل بولادى، قامىسىن اراب *سوزى، ەلۇ دەگەنگە كەلدى. بۇل ان داۋىلدىك ەلمۇكۇندەي سوعانۇندىمەن قوبىلغان. قامىسىن سوتقاندا انلۇ مەلۇ سوتىلدى، ونە قورقنىشىنى كۇيىمە سوعادى. قامىسىن ئايانەن كەزىندە، كۇن المىكەرى اسبان كوك ئۇستىن اپىولىپ، مۇنارنىپ، سارعايا باستايدى. كۇن چارقىراپى قالىپ، تۇتاپ، اي سىياتتى بورارپ وكى قاشا باشتايدى. جاسىل چاپراقىلاردىك *تۇسى وگىپ، كوكشىل كورىنە باستايدى. ادامدار اسمەپ ۇسكىپ ۇيگە جەتەكە ۇمتىلادى، اۋا لىپى وتىناي نىمەدى. ادامدا، قاپۇن دا تۇنشىمىپ ولە جازدايدى. *بىر كەزدە داۋىلدىك زۇۋىلداغان داۋىسى شىعادى. ال، داۋىل جەتتى! اعاشقار شىپەقتاي بىنلەدى، قايۋاندار ازان-غازان بولپ شۇۋلايدى.

ادامدار نىسى جەلدىك لىپىمەن قورعالارعا ورىن ئاپايدى. تاماغى قۇرعايدى. بەنى قولدارىنىك تەرلىرى جىيىنولپ چارلىمۇعا چامىندايدى. داۋىل *الى كۇرپە-مەپ كۇشىدە. داۋىل كۇشىگەن ساپىن، كوك قاراۋىتا بەردەدى. نىسى جەل اعاشقاردى قولاندى، ۇيلەردى قىيراتادى. جەردىك *جۇزىن قۇم تۇمان قاپتايدى، شاك كىرمەگەن، قارسە قالمايدى. سولاي *بىر ەكى ساتات سوعىپ داۋىل ئولاستايدى. *بىر از باسەلمىپ قايتا سوعادى. *سۇيىتمىپ *بىر تىمىپ، *بىر كوتە-وتىلپ ەلۇ كۇندەي سوعادى. داۋىل باسەلاردا *شوپ، اعاشى، ۇيىدىك *بارىن ساپسارى شاك باسەپ قىلادى.

ايرويكادا «ساقارا» دەگەن ئۇشى قىيرى چوق زور، شول بار. چەر خۇزىندە مۇنان زور شول چوق، ئىمىزدىك بەتباتىك دالاسى ساقارانىڭ باقايماندا كەلمەيدى. سول ساقارادا «ساموۋوم» دەگەن داۋىل سوغادى، «ساموۋوم» سوققاندا شولدا كەلە جاتقان ادام سورى قايناعان ادام: ۋلىمگە باس بايلاعان مەن ئىمىر. داۋىل ئىشەن تارتىپ ئۇمىدى بۇر قىراتىپ كەلىپ سوققاندا، ئىمىر جاندىك چۇرە المايدى. بوراعان شاڭگىن كۈن كۈزى كۈرۈپتەيدى، قاراڭغى بولادى. ئۇشەب ۋلىب كەتپەس ئۇشەن ئۇيەلەر باسەن قۇمغا تەمەب، ادام بۇر كەتەپ جاتادى. نىسى توپىراق اۋىز مۇرىغا كىرىپ قىزدىرىپ تۇنۇشقىتىرادى، جاندىك بىتكەندى تىرىلەي كۈمەدى. جان مەسەن تانتىپ قۇلايدى. سول كەزدە داۋىل باسەن، باسەن دە قىرىلادى. مۇنا ەكى مىڭ تورت چۇر جەل بۇرەن ئىمىر قۇرۇل باس پاتشاسىنىڭ 50 مىڭ اسكەرى تەگىسەن ئۇم استىندا تىرىلەي كۈمۈۋىلى قالغان.

ۋۇراغان، جىلى جاتتاردا وتە قانتى داۋىلدار بولادى، قانتى جەل ئىمىر چەردە اۋا كەتتەن وتە مەقتى جىلىنىپ كەتكەنەن بولادى. بۇل چەرگە تۇس ئۇسەن اۋا بىردەن ۋەشەلادى. اۋا چۇرۇپ كەلە جاتىپ، دوڭكەلەنەپ شۇر كىمەلەك اينايدى. زور ئۇيەن بولادى، بىرەندەگى مۇۋەدىك ايدالغىنى سىياقتى بولادى. ئىمىر ئۇيەننىڭ اۋىزى كەڭ جاعى تۈمەن قاراسا، قۇيىنىڭ كەڭ جاعى چوهارى كۈككە قارايدى. قازاق دالاسىندا ئۇي جىبەپ كەتتۇن، پەشەندى اۋدارىپ كەتتۇن، زىمەنكەنىڭ تۈپەسەن چۇلەپ كەتتۇن داۋىل ئۇيەن بولادى. ئىمىر جىلى جاتتەن ئۇيەن ئۇلكان بولمايدى.

ۋىمىرلىگەن داۋىلنىڭ ەكى شەتى كەيدە مىڭ شاقىرىم يا ۋاندا ارتىق بولادى. ۋىمىرلىگەن قۇيىنداردى «تەسكەلون» (تەسكەلون، دۇڭكەلەك دەگەن سوز) يا ۋۇراغان دەيدى. تەسكەلون قۇيىنشا ۋىمىرلىگەن مەن ئىمىر چەردە تۇرمايدى. بىلگەن زىمەن بەردى. ئۇرماق تاپ كەلسە، قۇرماق بىن، تەگمىز تاپ كەلسە تەگمىز بىن تالماماي چۇرە بەردى. تەگمىز دە كەزدە سوق بولمان نارسەلەردى عوزى مەن بىرگە ئىلىپ المى قىمىرغا المى بارىپ تاستايدى. چەردە تاپ كەلگەن نارسەنىڭ بارىن قىيراتىپ كەتەدى. ئۇيەننىڭ تۈپەسەن چۇلەپ كەتتۇ، ئاۋىمىن ئاۋىمىن قۇيىن كەتتۇ وت اربانى چولتان بىلەن تۇرۇپ تاستاۋ تەسكەلونغا بۇيىم مەس. تەسكەلون بولغاندا كۈن شارتىلاپ، ئايزاعاي وپتاپ چاي تۇسەپ كۈپ چەردى، نارسەنى ورتەپ كەتەدى. تەسكەلون تالاي رەت بولغان. ادام بىلمەدە ەڭ كۇشنى ۋۇراغان 1780 جىلدىك 29 سەنتەبىرىندە ئىمىرلىكەننىڭ جىمەگەندە بولغان.

ۋۇراغان «بار بادوس» ارالمان باسالىپ، ارالداي ئۇيەننىڭ دەمەن فالدەن.

ماي قىيراتىپ، اعاشىمنىڭ دىمىن قالدىرماي قوپارىپ كەتكەن. سول كەزدە
 اڭگىلىشاندان پىرائسوز بىن بىرگە امەرىكەگە قارسى سوعىشىپ جاتقان ۋاقىتى.
 بىر ارالدا اڭگىلىشانداندىڭ ۈلكەندى كىشىلى بىر از كەمەسى تۇرغان، داۋىل

59-بىشى سۆكرەت: ۋۇراغان بىلاڭى.

سول كەمەلەردىڭ بىرىن قالدىرماي سۇۋدىڭ استىغا چىقىرىپ كەن. مۇدان شىعەپ
 ۋۇراغان ابداب وتىرىپ تاغى بىر ارالغا كەلەپ، دىمىن قالدىرماي قىيراتىپ

سەمەرتىش جۇۋان ۋىزىن شاڭ - نوزاڭ قۇمان قۇرالغان باغان. باغاننىڭ بىر ۋىشى بۇلتتا، بىر ۋىشى جەردە ياسۇۋدا بولادى. اينالاسى دوڭگەلەك ۋىزى دوڭگەلەنەپ ۋىيەر لىەدى. بىراق بىر جەردە تۇرمايدى، دوڭگەلەنەپ وتىرىپ ئىلگىرى جۇرەدى. كىيىدە نى جەنپىس يانالىدا اسمۇ بولادى. باغاننىڭ ەكى ئاسى دەمبال، ۋىزىسى جىڭشىكە بولادى. سەمەرتىش جۇرەن جەردە گۈن كۆر كىرەپ، ئاپزاعاي چارقىلداپ وتىرادى؛ چۇر كەنى ئارىستا - نۇرس، كىسىمنىڭ قۇلاغىن چاڭغىرىقەتەوادى. چۇرپ كەلە چاتقاندا سەمەرتىش ماڭمىداعى، ئاس اعاش، قۇم، شوب سىياقتى ئارسەلەردى، شىنە تارتىپ الادى. كەينە سەمەرتىش چالغىر جۇرەي، اندە نەشەۋى قاناردا جۇرەدى. كۇشى مىقتى بولادى: قارىسى سوققان مال ادام بولسا كوتەرىپ كەتەپ المىقا المپ بارىپ ئاستايدى. ۋىلەردى قۇلانەپ، اعاشتاردى جۇلمپ كەتەدى. بارا - بارا سەمەرتىش بەلمەن بۇلمەنەپ ەكى ايرىلمپ كەتەدى؛ جوعارغى چاغى بۇلتقا شىمەپ، نومىنگى چاغى چەرگە پىلىمپ چوق بولمپ كەتەدى.

سەمەرتىش تەڭمزدە بولادى. تەڭمىشلەر اينادى: زەڭبەرەك بەن انساە سەمەرتىش شاشىلەپ - شاشىلەپ چوق بولادى دەپ.

بىزدىڭ قازاق دالاسىندا سەمەرتىش ۋىتە سىبىرەك بولادى. دالادا جۇرەتۇن قۇيىن سول سەمەرتىشنىڭ ازىمىنى. 1922 - جىلى اقمولا ۋىلىسىندا ۋلكەن سەمەرتىش ۋىكەندىگىن كازەقتەرگە چاۋدى. چارنىلداغانىقان شىنە ئارسەنى ۋىيەرىپ الاتۇنىغا ئاراي قازاقتار ۋىنى ايداعار دەپ ۋىلابنى. مىنە جەلدىڭ كۇشى؛ مىنە جەلدىڭ زىيانى. مۇنداي جەلدەر ئابىيەتنىڭ مىقتى قورقىدىشىنى قۇيىلىستارىنىڭ بىرى.

داۋىل.

<p>سوعادى داۋىل تىنباي قاتنى زۇۋلاب، ئولقەندار كوتەرىلمپ بۇۋداق - بۇۋداق. قىمبا تاۋ، چاغاداعى زەڭبىر ناسقا كۇرس تەپ سوعىلادى ۋۇلاب - شۇۋلاب. كەمەلەر سۇۋدا جۇر كەن، تەرىپ تەڭمىز؟ ۋوندى داۋىل جەلكە بارى تەكىس، تەڭسەلمپ، شايقالىمىپ جىلكىمەندى، بەرمەسكە ئولقەندارغا سەرا جەڭمەس.</p>	<p>بۇرتىراپ كۇن باتىستان شىقتى داۋىل، كۇر كىرەپ اسپان جۇزى چاۋدى چاۋن. ئاپزاعاي چارقىلدايدى، ۋىت بوپ چايناب تىبەدى شاعىمىلمپ كوزگە اۋىر. تەڭمزدەن بىر قالىمنا تۇرغان اۋىي، ئولقەندار كوتەرىلمى تاۋداي - تاۋداي، كەتەدى اربالىمىپ چان ئالاسىمىپ، ۋىستەنە بىر بىرىنىڭ اۋىي - اۋىي.</p>
---	---

قابىتاھاي.

اسپاننان جاۋعان قۇمىرسقا.

ئىسمى كۈزدىك باسى. اۋىل ئوغىز دۇۋاننان سالقار بىر كوش ساي قۇدىق دەگەن جەردە. جەر وت، مەل سەمىز. ول كەزدە ئالى جىيانگەرلىك - وغمىسى باسقانلار جوق. قازاننىڭ مەلغا تولمى ۋۋاننى: سار دالاعا مان بىگىرىسىمىز سىمىيىدى، مالدان جەر قىلىدى دەۋگە كەلەتۇن كەز.

ئەنە كىمىن كۈن ئىمەرسىق، بۇلغىنىمىز، ئىسىملا بولىدىك، ئۇس قايتا كەنەنەن بۇت كۆتەرىلىپ، داۋىل سوقنى. قانمىلار ۋىگە ارقان سالىپ بەكىتىپ، ئاپقارن بىيەمنا سالىپ، جاگىمىردان بۇرمن ئەزەك تەرىپ الەپ قالامىز دەپ، اۋىل سىرتىغا قاراي اسىپ بارا جانەر.

تۇنەرىپ ويغاب شەققان قارا بىلىت قارا نوسەردى شەلەكتىپ، قۇيادى دەپ، جۇرت كەتەپ تۇردى. قارا بۇلت تۇنەپ اۋىل ۋىستىنە كەلگەندە ەل تاگدانۇنىڭ، ۋىرەيلەنمۇنىڭ، ئۇرلى چاققا ۋى جۇگىرتىمۇنىڭ ۋىشى - قىيىرى بولادى: بۇلتقان قۇيىلىپ ۋۋان، كەگەشكە بىل قىزىل الا قۇمىرسىقلار جاۋا باستادى.

الەستىن ايدالەپ كەلگەن قۇمىرسىقلار جول سوگىمان تىنەمەپ دەم الەۋدىڭ ورتىغا، تۇسەۋ بويىغا اش اداشا تاماق بۇدەپ، جان چاققا اسىمەپ تاراي باستادى. ئۇنىڭ ئىشى، اشىق تۇرغان سۇننىڭ بەنى قۇمىرسقاھا ئولدى؛ بىراق، ادامدى شاعىپ مازاسىن كەتەرگەن جوق.

قۇمىرسقاننى باسقا جانغا اۋغىزىمىز دەپ قازاق كىرەكەننىڭ باۋىنا چىلىقىنىڭ ئەزەگەن سىلىپ قويدى. ئۇيقتى - بۇيىقتى، بارىنن دە بايدا بولادى. قۇمىرسىقلار شوب قىيىپ، ۋىز جۇمىسىن باسقارا بەردى.

قۇمىرسقا جاۋعانن جۇرت ئۇرلى نارسەگە جورىدى؛ مولدالاردان سۇراستى. بىراق دەركىنى داەل تابا الەدى. بىرەۋلەر قۇمىرسقا جاۋعانن چاقىمىلىققا ۋىباردى، بىرەۋلەر جامانىققا ۋىباردى، بىرەۋلەر قىس قاننىڭ بولادى دەپ بولادى، بىرەۋلەر قىس چاتى بولادى دەپ ئۇسەندى. اگىگىمە كويەيدى، سوزىلىدى. مولدالاردا كوگىل ئۇرالىق جاۋاب بەرە الەدى: بۇرىقى پالەن پايعامبار ئايدىمىغا ئۇداي اشۇلانغاندا، اسپاننان ئۇرلى زىياندى نارسەلەر چىبەرەدى ەكەن، ئۇبى ئۇنىڭ كىرەمەت دەستى مولدالار، بىراق، قۇمىرسقاننىڭ زىياندى - زىيانەتەن، نەكە ئۇسكەنن اشىپ ايدا الەدى.

جۇرت قۇمىرسقا جاۋعاننن ولايدا، بۇلايدا نارتقىلاپ جۇرگەندە، قۇمىرسىقلار جان - چاققا تاراب سىبەرەدى؛ شارۋاسىغا ايدالمەپ كەتتى. قازاق اگىگىمەسى

مەن *سى دە بولغان جوق، *بىر از مەزكەل وتكەن سوڭ، قۇرت - قۇمىرسقا قىسقا قاراي جانا باسماڭى، *بىردىڭ جۇركىشى قۇمىرسقالاردا جاتىپ قالدى .

سول جەلى قىس شارۋاغا اما جايلى بولدى؛ جەلقى *شىشى بولدى، توقتىغا شەيىن قاشنى . ەل قۇمىرسقا جاۋعانىن بەرە كاتكە، جاقسىلىققا جورىدى . كەلەسى جەلى جىيانىڭكەرمەك سوغىسى باسنادى . ەل شارۋاسى كۇپزەلە باسنادى . سوغىس ۋەين بىزەرىن ەل تۇرەمسىغا چايا باسنادى . ەندى جۇرت قۇمىرسقا جاۋعانىن جەندىرقا ۇيعاردى . *بىراق، انىق نە سەبەبتەن قۇمىرسقا جاۋعانىن شەشە العان جوق .

بالىكم شەكەرتتەر ايتىپاس با . كەن ، قۇمىرسقانىڭ قالاي جاۋعانىن ؟ ايتا الماساڭدار كەلەسى مەلەلانى وتىڭدار .

اسپاننان جاڭبىردان باسقا جاۋاتۇن نارسەلەر .

جەلدەردىڭ كۇشى تۇرلىشىد بولاتى . *بىر جەل بەتىڭدى جەلپىگەن *تارىزدى تازدانىپ چاي سوغادى . *بىر جەل قاتتىراق سوغىپ ، ۇۋىلەگەن داۋسى ەستىلەپ تۇرادى . كەي *بىر جەل *ۋى جەمب دا كەتەدى . *ۋى جەمقاندا قاتتىراق سوغانۇن جەل بولادى . قاتتى جەلدى قازاق داۋىل دەيدى . جەلدىڭ كۇشى *جۇرسىنىڭ جەلدامدىغا قاراي بولادى . *بىردىڭ قازاق دالاسىدا قۇيىن كوپ جۇرەدى . قۇيىن دا جەل ، *بىراق اۋدانى كىشكىمە جەل ، قۇيىننىڭدا كۇشى پىيىكىشىكى تۇرلىشىد بولادى : بىرەۋى *ۋىدىڭ بوستاندا بايلانغان تۇندىگەن جەلپ الىپ كەتىپ ، اناداي جەرگە اپارىپ تاستايدى . بىرەۋى كەيىز *ۋىدى قوللىنىپ كەتەدى . بىرەۋى الاسا ، بىرەۋى بۇلىقا دەيىن جەنەدى . *ۋىمىلى جەمب كەتەسىن دەپ قازاق قۇيىنغا «تازدىڭ ۇيمە بار ! تازدىڭ ۇيمە بار» دەپ اتمىل ايتادى . اۋدانى الەنە نەشە شەقىرم جەرگە دەيىن كەتەتۇن قۇيىنلاردا بولادى . اسرەسە وسىلار بىيىك تۇلاردا بولادى . *بىراق بۇلار قازاق دالاسىدا وتە سىيىمىردىڭ جۇرەتى . قۇيىن سۇۋادا ، قۇرغاق جەردەدە جۇرە بەرەدى .

قاتتى ۇلكەن ۇيىن قۇيىنلار كەيىدە قورالى شەكەرتكەننىڭ ۇستىنە كەلەدى ؛ شەكەرتكەلى وراب-وراب الىپ كوتەرىپ كەتەپ ، اسپانغا شەعارادى ، پۇلىتقا جەتكەزدەدى . تاۋ ، اعاش سەيىقتى كەدەرگى جوق بولغان سوڭ اسپاندا جەل قاتتىراق سوغادى . شەكەرتكەنى قاتتى جەل *نامب الىپ جۈنەلەدى . جەل شەكەرتكەنى *جۇزىڭ شاقىرىم جەرلەرگە شەيىن كەيىدە الىپ كەلەدى . جەرگە قۇيىمۇكە شەكەرتكەكە قاتتى جەل *ال بىرەيدى . بارىپ - بارىپ جەل باسلا

بەرگەندە شەكەر تىكە جەرگە قۇيىلادى. چاڭگىر بولەپ جاۋادى. وسىنداى شەكەر تىكە دەن چاڭگىرلار ئالاي ئىرەت جەر جۇزىدە بولغان .

1827-جىلى بروسەيدىڭ نەۋر دەگەن كۇيەرنەسىنىڭ، شوب باسىندا ۋىيەسىب نۇراتۇن جۇنىسى قۇرتتار جاۋعان. چۇرت جامان قۇرتىپ ساسقان. بۇلتقان قۇرت نەگ، جاۋعانىن، بۇلتقا قۇرت قالاي لىتىگەنن تۇسىنە الماعان. قۇرت بۇلتقا بىلىنىپ جۇرگەننىڭ سەبەبى سول: نەۋر كۇيەرنەسىنە ۋنە المىس جەردە قۇرتنى قاتتى قۇيىن كوتەرىپ كەتسە، وراب-وراب، بۇلتقا جەتكىزگەن .

1837-جىلى گىرمانىيەنىڭ «دەپپەل» دەگەن جەرىدە ۋۇاق قوڭىزدار جاۋىپ، بىر نەشە جۇز شاتىرىم جەردىڭ مەتىن قاپتاپ كەتكەن. كەيدە بۇلتقان شاپاندار جانا شاپانداردىڭ قابىسى دا قۇيىلغان. 1841-جىلى دانىيا دەگەن اۋرۇپاداعى بىر مەملەكەتتە اسپاننان بالىق جاۋعان .

اسپاننان جاندىكتەر تۇكىل، وسىدىكىلەردە جاۋادى. 1804-جىلى اسپاننىيا دەگەن اۋرۇپانىڭ بىر مەملەكەتىدە اجاب چاڭگىر جاۋعان: كەنەتتەن اسپاننان بىيىدايدىڭ ءدانى توكىلە باستاعان. بىيىداي داۋىر كۆپ جاۋعان. بۇل بىيىدايدىڭ جايى بۇلاي ەكەن: اپىرىيكا دەگەن جەردىڭ بىر بولىمىڭنىڭ نەمىر قازىق جاعىنداى بىر ئالاي ۋىيۈلى استىقتى داۋىل شاشىپ، ءدانىن جەل كوتەرىپ كەتكەن. بۇل بىيىداي اسپاننىياغا جاۋعان ەكەن .

1823-جىلى شىنق جەرىدە، 1802-جىلى شىۋىتسارىيا دەگەن مەملەكەتتە اسپاننان كەنەتتەن بىر نۇرلى كارتوب سىياقنى تومالانتار جاۋىپ قويدا بەرگەن. سوڭىنان بايقات قاراسا، بۇل تومالانتار باسقا بىر جەردە تاماق بولانۇن وسىدىكىگەن شىعادى ەكەن. باسقا تاماق بولانۇن وسىدىكىلەر جاۋعاننىڭ ادام بالاسى بىلەدى .

بىرەز ۋىيەنىدە ساي قۇدىققا جاۋعان قۇمۇرسىقلاردى دا المىس جەردەن قاتتى قۇيىن كوتەرىپ كەتكەن. وراي-وراى بۇلتقا جەتكىزگەن. بۇلت بەن ورىپ وتىرىپ، قاتتى جەلدەن جەرگە تۇسە الماي، جەل باسەگىدەي بەرگەندە ساي قۇدىققا قۇمۇرسىقا جاۋعان بولادى. مۇندا ەش بىرگە رەمەت جوق. ادام بالاسى نەنى تۇسىنەسە، سونى كەرەمەت دەيدى. تۇسىنگەن سايمىن كەرەمەت قۇربى بەرەدى.

اۋا.

اۋا كوزگە كورىنەيدى، بىرق سەزىلەدى. جاتتى اۋا-بار جەردە بولساق جانىمىز جاي تىپادى؛ چامان اۋا بار جەردە نۇرساق نۇشەمىم دەمەمەز ئارىلەپ، ۋولمىپ كەتە جازدايمىز. جالعز ادام ەمەس، جاندىقتىڭ بارىدە سولاي. ماسەلەن:

-وغۇرلەم از بولادى . سونىڭ ئۈشىن ، بىر شارشى ئاياق ورسىدا ، چەر بىقىمىن
جوعارى 30 - 40 شاقمىرەم بىيىكىنە كىمىن كورى اۋا الدە نەشە بوەت ارنىقى .

اۋانىڭ ئۇسى چىلىرى ، مولدىر ، قازا شىقى سىياقتى . مولدىر نارسەدەن
كۈنىڭ كورى توقمايى *وتىب كەتەدى . سونىڭ ئۈشىن *مولدىر نارسە كۈنىڭ كوزىغە
دۇرىس چىلىنبايدى . ماسەلەن ، چاردى كۈنى كۈنىڭ ساۋلەسى *تۇسۇب تۇرعاندا
نەرەزەنىڭ شىنىمىن ۇستاپ فاراساڭ ، ساپ-سالەن بولادى ؛ اعاشى چىلى بولادى .
اۋادا *مولدىر* اۋادا كۈنىڭ كوزىغە وڭدى چىلىنبايدى . ولاي بولسا اۋا چىلى ،
سۇۋىش دەپ نەگە ايتامىز؟ اۋا چاز نەگە چىلى ، قىس نەگە سۇۋىش بولادى؟
اۋا بۇلاي چىلىنبايدى . كۈنىڭ كورى چەردىڭ يەتمىن مەقتى چىلىنبايدى . چەردىڭ
يەتمىن بارسى چەردىڭ بەتمەنە نايىۋ اۋانىڭ قاياتى چىلىنبايدى . ول قاياتقان بارسى
چىلىنبايى ونان جوعارى قاياتىنا تارايدى . ماسەلەن : شىقى سىنا كاننىڭ تۇپمەنە
بىسى سۇۋ ، شاي قۇيساڭ ، شايعا اۋەلىچ شىقى چوق ، *بىراق ، شايعا چاقىن چەرى
سىيىدى ، ونان بارىپ مۇنان جوعارى چاچى بىسى باستايدى ؛ انىرىندا
چىلىنبايى سىناكاننىڭ ەڭ جوعارى چىيە كەتەدە بارادى . اۋانىڭ چىلىنبايى دا سول
*تارىزدى .

اۋانىڭ ئۇسى *مولدىر بولسا دا ، ئالدىنقى كۆمىس بولسا كۆرىنەدى . ماسەلەن :
*موب- *مولدىر نازا شىقىنىڭ ۇستىغا اكلەپ ورتىدەي شىقى سالمى ، ونىڭ ۇستىغا
قالغى سونداي شىقىنى سالمى قالدىڭدانا بىرسەڭ ، *الدە نەشە قايات بولغان سوڭ
الگى *موب- مولدىر شىقىلاردىڭ *ئۇسى كوكىس قارتادى . اۋادا سول سىياقتى -
اۋانىڭ ئۇسى كوكىس كورىنەنۇتى سول اۋدان . ۇستىمىزدەكى *كوكىس
تۇرعان اۋا . دەس قايات اسپان بار دەگەن قانا ئارخە . اسپاننى قازاقشا كوكى
دەيدى . كوكى دەگەن ئىمىز اۋانىڭ كوكىس تۇمىنەن شەققان ات .
جوعارى ايتقاندار دەيدۇن كورىنەدى ؛ اۋانىڭ تومەنگى چاچى چىلىنبايى ،
جوعارى چاچى سۇۋىچىراق بولانۇتى . ولاي بولسا تۇركىستانداغى قان تەڭرى
سىياقتى تاۋلاردىڭ باسغان چازى قىسى نەگە قار كەتپەنۇتى تۇسىمىكىنى ،
سۇۋدا *مولدىر . سونىڭ ئۈشىن چەردەن كورى سۇۋدى كۈنىڭ كوزى ازىراق
چىلىنبايدى .

چاز چەر كوپمەڭ چىلىنبايدى ، قىس ازىراق كەمەڭ چىلىنبايدى ، سوندىقتان
اۋا قىستى كۈنى چازدان كورى سالقىنچىراق بولادى .

*بىراق ، چەر سۇۋدان تەزىرەك سۇۋىيدى سونىڭ ئۈشىن تۇندە چەر سالقىنچىراق ،
كۈندىز سۇۋ سالقىنچىراق بولادى . سونىڭ ئۈشىن ، كۈزدى كۈنى قازان جوعار
مەزگىلدە مەتەڭگە سىن دالاعا قەراۋ تۇسەدە ، نەگەزدەكى كەمەلەر ۇستىغا
قەراۋ تۇسەيدى

مەنبە كۆتۈرۈلگەن. ارەستاتاردى جىبەككەن يانماقت دەگەن نارسىدىن استىب،
 اۋا شىنە كىرەسەن دىب بىر تۈرۈلۈك لايىھە سەلایدى. ارەستات بۇش
 تورت تاياق ياۋىنان ۈزىن بولادى. شىنە تۈتۈن، نىسسى اۋا، يا اۋادان جەڭگىل
 ھاز تولىمۇسە، (نىسسى اۋا سالىقىن اۋادان جەڭگىل بولادى. جەڭگىل نارسە ۈسكە
 شىمىسە، اۋىر نارسە اسقا ياتىدى. ماسەلەن سۇۋ بىزىمبە اعاش دۇزەدى، قاس سۇۋعا
 ياتادى؟ تۈتۈن اۋادان جەڭگىل بولغان سوڭ مورجەدەن شىققاندا اسچۇنە كۆتۈرىلىدى.
 جەر ۈيدە دەنگە چاقىن اۋا سالىقىن چوعارى عاقى اۋاسمان نىسسى بولادى. سونىڭ
 ۈشىن ادام جازدى كۈنى كەرتەنكە جاتپاي جەرگە چانادى. ارەستات) اپوزى ۈشدى.
 ارەستاتنىڭ سەرىن جىڭشىكە ارەستاتان اۋ سىياقتىدېرىپ نىشەگەن تور مەن

جەۋىب، تورعا جەڭشىكە شىققان
 ئونمەن اۋزى اشق ۈلكەن كەبەجە
 بايلايدى. كەبەجەگە ادام وتىرادى.
 ارەستاتنى نىسسى اۋا مەن
 عتۈتىنىڭ ورنىغا ۈلكەن قالالاردا
 كوشەدە پاناردى چارىق تىللان
 ھازىرەن تولىمۇسادا، ارەستات تۈتۈن
 سىقىلىق مەن اسپانغا كۆتۈرىلىدى ەڭ
 جەڭگىل ھاز سۇۋ تەڭگى، كۆيىمەسە
 سول سۇۋ تەڭگى مەن ارەستاتنى
 تولىمۇرادى. مەنە وسىنماي ارەستاتقا
 مەنبە المى 1862 يىشى - مەرىك
 5 يىشى سەنتەبىرىنە كەلەشەر مەن
 كوكسىۋىل چوعارى ۈشەن.
 ارەستات نەز اسپىنداب، چوعارى
 بارغان سايىم سۇۋىق ۈلعاياپەرگەن.
 جەردەن 3 شاقىرىم كۆتۈرىلگەندە
 وقىمىستار بۇلتقا ارالاسقان تومەن
 دە كۆتۈرىلىپ كەلە چانقۇندا
 المىستان بۇلت بىزگە كۆرىنگەنى

61 - نىشى سۇكوردىق
 ارەستات مەن كۆتۈرىلىپ ياتقان كەلەشەر
 مەن كوكسىۋىل

سىياقتى، چالپاق تەكەس بولىپ كۆرىنگەن. چاقىمداغىندا تومەن بولغان ۈيتكىنى
 بۇلتنىڭ ۈزى چوعارى شىققان تۇمان بولادى. ارەستات تۇمان اۋاسمان چوعارىلاپ بارا-
 چانقۇندا كەلەشەر مەن كوكسىۋىل سۇۋىق مەن دىمقىل اسىرىلەن قىلتراغان،
 تۇمان شىنە بىر نارسەنى كۆرۈۋەدە قىيىن بولغان. بولغان چوعارى اسقاندا
 قاينادان چارىمۇق بولۇپ، چاقىمداغىن كۈن، كەڭەرىگەن اسپان كۆرىنگەن

جوعاردان قاراعانغا بۇلىت بەتىندە اق قار بار، نىسقى دلا سىياتقانمى
 كورىنگەن. بۇلىت اراسىنان جەر ۇستىندەگى اۋىلدار، ورمالدار، قالالار، نەگىزدەر
 كەمەلەر كورىنگەن.

بۇلىتقان جوعارى بۇرىنەندەندە سۇۋىغىراق بولغان. ئىپوت بىس شاقىرىم
 جەرگە بارغاندا سۇۋىقتان سۇۋ قاتقان. دەم المۇ قىيىنالمى، قولاق شۇۋىلداپ،
 چۆرەك قىتى سوققان. بىراق، وقىمىستى اگىلىشاندا نەدە بولسا شۇۋىغا بەل
 بايلاپ، تومەن تۇسكىسى كەلمەگەن. سەگىز شاقىرىمغا بارغاندا كىلەشەر ابدان
 السىرەپ، قولمىن كوتىرىپ، دەنەسىن قوزغۇغا شاماسى كەلمەگەن. ەندى
 ئورتىداي مەزگىلدەن سوڭ كىلەشەر ەسىن ئانىمىپ تۇلغان. ارەستات كوتىرىلىپ
 چۆرە بەرگەن....

ەكى وقىمىستى بىردەن *ولىمپ قالدۇغا كادىك بولدى. جەر تومەندە ون
 شاقىرىم شاماسىندا قالدى؛ كىلەشەر كوگەرىپ ئالىمى چاتىر كوگىمىۋىلىدىكە
 تۇلا بويى سىرەسىپ، مۇزداپ قاتتى، دەم المۇغا زورغا *الى كەلەدى؛ سول
 كەزدە بىر كۇشىن جىيىناب قولمىن كوتىرەيمىن دەسە، قولى قوزغالىپىدى. ئاشا
 قانىمىپ قالغان سوندا ارەستاتقا ئاممۇلى ارەندى *تسى مان نەستەپ تارتقان.
 (كەبەجەنىڭ شىنە قېشىمىقتارغا ئولتۇرىپ قۇم الادى، جوعارى كوتىرىلگىسى
 كەلسە قېشىمىقتاردى كەرەگىنىشە تۇسۇرە بەرەدى، ارەستات جەگىلىپ كوتىرىلە
 بەرەدى. تومەن تۇسكىسى كەلسە ئۇزىن اشادى شىنەگى جەگىل غاز شىمىپ
 ارەستات اۋىلاب تومەن تۇسەدى) اۋزى اشىلىپ، شىنەن اقىرىنىپ غاز شىمىپ
 ارەستات جەرگە تۇسە ياستامان. ون شاقىرىمىنان جوعارىراق شىمىقتاندا اپاز
 جىيىرما *تورت گىرادوس بولغان.

سول كەزدە جەر ۇستىندە اھاشتار كوگەرىپ، كۈلەر چاپقالىپ، شوپىر
 ئايقالىپ تۇرغان ۇۋاقىتى. تومەندە اۋا نەمىز، دەم المۇغا ئولايلى بولغاندا،
 جوعارنىدا اۋا نىم سىپىرەكتىگىنەن ادام دەم الا الماعان.

بۇل ەكى ساپازدان سوڭ ئالاي ادام جوعارى كوتىرىلگەن. *بىراق، سەگىز
 چارىم شاقىرىمىنان *ارى يارغاندارى چوق. *سۇيىمىدە 1901 نىشى جىلى،
 الگى وقىمىستاردان 39 نىشى جىل كەيىن نەمىستىڭ وقىمىسى «بىرسون»
 دەگەن كىسى عانا ون شاقىرىمىنان ارىرەك كوتىرىلىپ *تۇستى. بىرسون دەم المۇغا
 كەرەك ون تەكىن جەتكىزىپ تۇراتۇن ماشىيىغا الا ۇشقان
 *بىراق، دۇرتنىڭ *بارى امان ۇشىپ تۇسە الماي، *بىر ازىن جىل نىم
 كەتىپ نەگىزگە قارىق قىلغان. *بىر ئاقارلارنىڭ ارەستاتى يا كەبەجەسى
 سىنىپ، جازىلىپ كەتىپ قۇلاب ولىگەن. كويى امان دەسەن جوعارى ۇشىپ،
 تومەن تۇسكەن جوعارىدا بولغاندارنىڭ *بارىدە ايتادى: جوعارلاغان ساپىن

قىستى كۈنى تۈگۈل جازدى كۈتى دە سۇۋىنا بىرەدى . چوعاردا تىبىتى ادام شىدا مەسىز اپاز بولادى؛ چوعار بىلەن سايمىن اۋاسمىرەب، دەم المۇغا قىيىن بولا بىرەدى . سونلىقتان مېزىداك توبامىز دە مۇش تۈرت چۇز شاقىمىم جەردە تىبىتى اۋا چوق بولغۇ مۇمكىن نارسە . سونىڭ مۇش جۈلد زىدارمەن ايغا اۋانماڭ شىنى جەتتەپتۇنى نڭ قالارلىق مەس .

ولاي بولسا عارشىغا، جىنى قات كوككە بۇرىنچىلاردىڭ كەرەمەت بىلەرى بارىپ قاينىتى مەس دەگەن تەسىر انكىمەلەرى تايىمەت زاڭغا، عىلىم تۇسىنىدۇرۇنە قارىسى . عىلىمغا قارىسى نارسە، عىلىمغا سۇيەنەن كەن نارسە قانا بولادى شىندىق، براستىق، قائىقات چالغىز عىلىمدا . دۇنيەدە الدامايۇن دوستىڭ عىلىم .

نەدەن مۇلدى؟

قونىس نوزىب اۋىل چۇرت جاڭگالماشى بولدى . قونانۇن جەردىڭ قۇدىعى تەرەڭ، سۇۋى اسمۇدان شىعانۇن دەدى . كۈن بۇرىن قۇدىقى جىبىرىت قازدىرىپ قوپىماسا مال قاتاقسىم قالار دەپ، جىلمىباي اتساقال اۋىل جىگىتىن جىمىپ اپارىپ قۇدىق قازدىرىقىشى بولدى . بارغان ادامدار قۇدىقنى نىڭنان قازانۇن بولدى، مەكى اپاندىدا ارشىمىتۇن بولدى مېرەسكى قۇدىقنىڭ اقبا سۇۋىن توكىپ بولغان سولۇ تۇيىنە بەكشى دەگەن جىگىت تۇسىپ، ولىك الپ بەرمەكشى بولدى . قۇدىق تەرەڭدىكى مەكى كەسى بويى قول ۇسىمىنان استام دەدى . ارقان ۇستاپ تۇسىپ، ناق چەرگە ايغى تىبىدى دەگەندە، جىگىت سىلىق ەتىپ قۇلاي كەتتى . بەكشى! بەكشى! دەپ داۋىستاغانغا جاۋاب بولمادى . قازانكى تەرەڭ قۇدىق شىندە باسى اىغالىپ تالىپ قالدى، ما، اللە مۇلب قالدى، ما، دەپ مېلىمۇ مۇش قۇدىققا مەسىم دەگەن جىگىت تۇسىپك بولدى . بەكشى ارقاننان ايدىرىلىپ قالىپ، قۇلاب تالغان شىعار دەپ، مەسىمىڭ بەلمە ارقاندى بايلاپ تۇسىمەتۇن بولدى . قۇدىق تۇيىنە جەنكەن كەزدە بۇدا سىلىق ەتىپ قۇلاي كەتتى . مەسىم! مەسىم! دەپ ارقاندى تارتسا قوزغالمىدى . چاپىلىپ تارتىپ شىعارىپ السا، مەسىم مۇلب قالغان . بۇغاندا داۋىستادى، مەسىم مۇنى شىقمادى . سول جەردەكى قۇدىق قازىۋغا بارغاندار قۇدىق تۇيىنە مېر بالە بار كەنەن مېلىدى، مېراق، نە بالە كەنەن بىلە الماي ابدىراستى . قۇدىق تۇيىنە تۇسىۋكە ەندى مەش كىم شىعا المادى . قۇدىق تۇيىنە پىرى بار شىعار دەپ مۇرەپلەنەن قۇدىق باسىنان دالغا قاشتى . ساسقاندىرىنان بىرەۋىن اۋىلغا شاپتىردى . سولاي، سولاي بولدى دەپ اۋىلغا كەلىپ ايتقان سولۇ، بالا وقىتىپ چۇرگەن مۇعاللىم تۇرىپ، ول قۇدىققا ناعى مۇسەۋشى بولماسىن، قۇدىق تۇيىنە جامان اۋا بار مەكەن، ناعى تۇسكەن ادام بولسا، مېارى مېر ودا ولەدى . جامان اۋا بار

كۈن نەكە كۆرگۈزۈپتۇ؟ ادام بالاسى كۈن نەكە كۆرگۈزۈپتۇنن دا مېلىم
 الدى. ەلەكتىرىكەنەك كەشكەندى ۋىقىمى انىلغاندا اپورقشا شىرتىل شىعادى
 ۋىقىمى ۋىكىم بولغان ساپىم ئارسىلى كۈشى يولادى. ئىزاغايىمىز ەلەكتىرىكەنەك
 ۋىكىم ۋىقىمى. ارسىمە ونىداي ۋىكىم ۋىقىمەك ئارسىلى دا كۈشىتى. سول ئارسىلىدى
 ادام كۈن كۆرگۈزۈپتۇ دىدى.

كۆرگۈزۈۋ مەن ئىزاغاي مېم ۋىقىمىتا بولادى. ئىزاغايىمىز كان كۆرگۈزۈپتۇ.
 مېراق كەيدە ولاي مەس سىمىقتى بولادى. كۈندۈز كۈن كۆرگۈزۈپتۇ: بۇلتتا
 ئىزاغاي كۆرۈنۈپتۇ. ونىك سەبى. كۈندۈز بۇلت بەن كۈننىك سۈلەسى كەيدە
 ئىزاغايىدى كۆرۈنۈپتۇ. ارسىمە ونە جارىق ئىزاغايىدى كۈندۈزدە كۆرۈۋەكە
 بولادى. كەيدە گەرسەشە بولادى. تۈزدە ئىزاغاي جارىقلىداپ جاتسا، كۈن
 كۆرگۈزۈپتۇ. مۇنىك سەبى ئىزاغاي وپناپ جاتقان چەردىك المىستەن.
 ۋىقىمىتا ادام داۋىسى مەنمەيۋىن سىمىقتى، تەم المىستان كۈن كۆرگۈزۈپتۇ دە
 مەيەيدى.

بۇلت جاتقاندا بولسا، ئىزاغاي جىلت نە ئۇسكىن سولقا، كۈن كۆرگۈزۈپتۇ.
 بۇلت المىستا بولسا، اۋلى ئىزاغاي وپناغان كۆرۈپ، سوكىمان مېم ازان
 سولقا كۈن كۆرگۈزۈپتۇ مەنمەيۋىم. ماسەلەن: قاشىقتان يەرۋە مەلىق انا،
 اۋەلى مۇتەنن كۆرۈپ، ارتىمان داۋىمەن مەنمەيۋىم. المىستا كەلى مۇتەنن جاتقان
 كەسنى كۆرگەندەردىك بار شىعار. كەلى سابتى كەلەككە تۇپىنە مۇتەنن بولاب
 قايتىپ كۆتۈرۈپ الىپ بارا جاتقاندا داۋىكەلەن مەنمەيۋىم. ارسىمە مەلىق
 داۋىسى مەن مۇتەنن دە، كەلى ساب كەلى تۇپىنە بارىپ مۇتەنن مەن داۋىسى دە،
 مېم مەزگەلدە بولغان، يولۋەكە كەلەيدى. ئىزاغاي مەن كۆن كۆرگۈزۈپتۇ دە
 سولاي مېراق، ەكەۋى ەكى مەزگەلدە سەزىلەتۈن سەبىمى-جارىق جۇپىرىك،
 كوزدى اشىپ جۇمەنشا جەتەيدى. دىبىس، اۋنى جارىپ ونەمەن دە كەتتە مېم
 از مەزگەل كەتەيدى. مېم جەردەن مېم كۆزدە شىقسادا دىبىسكە كەشكەپ
 قالۋىنى-جارىقنىك دىبىستان كورى ۋىقىمىلەنمەن. بۇمال مەسال الساق، جارىق
 جۇپىرىكىنگى اتقان وق سىمىقتى دا، دىبىس جۇپىرىكىنگى ون اربا سىمىقتى.
 سونىك مۇشىن بۇلت نە غۇرلەم المى بولسا، سو غۇرلەم دىبىس ئىزاغايىدان
 كەشكەپ كەلدى. كۈن كۆرگۈزۈپتۇ نەكە نەكە اسبان جاگمىرغادى؟ تەرەك مەدىققا
 ەككەيىپ، قاقىلى مۇيدىك شىقىمە جالغىز تۇرۇپ، ورماندا تۇرۇپ ايدىلاش.
 مېمەۋە قايتۇرۇپ ايقايلانغانداي داۋىسى مەنمەيۋىم، مۇنى جاگمىرىق دەيدى.
 مېمىدىك ورماندا ايقايمىمىزغا جاگمىرىق بولمان سىمىقتى، بۇلت شىقىمە كۈن
 كۆرگۈزۈپتۇ دە داۋىسى بۇلتتا بۇلتتا، مۇتەنن جاگمىرغادى. كۈن كۆرگۈزۈپتۇ دە
 بۇلتنىك وشىقى مەن بۇشەتمەنىك تۇسلا جاگمىرىمەپ كۆرگۈزۈپتۇ سونان.

جاڭبەر، بۇرشاق، قار.

بۇلت *بىر جەردە، نۇرمايدى؛ جەل اېداپ، بۇلت *بىر جەردەن *بىر جەرگە كوشىدى دە چۈرەدى. بۇلت دا، تۇمان دا بۇۋە كەتتىن، بۇۋ سۇۋىق اۋاغا ارالامسا سۇۋ بولاتۇنمىن بىلەمىز. بۇلت كوشىپ چۈرگەندە سۇۋىق اۋاغا ۇشراپمىسا بۇلت كۆيىمىدە چۈرە بەرەدى. سۇۋىق اۋاغا تېپسە، بۇلت بۇۋ توڭزىپ، *بۇرسىپ، چىپىرلىپ ۇۋاق تامشى بولا باستايدى. سالقىنداعان سايمان بۇۋ نامشالارى بىرىنە *بىرى توشىلىپ ۇلعايا بەرەدى. تامشى ۇنعايان سوڭ، سالماغى دا اۋر لانايدى. اۋا بۇرىن بۇۋدى كوتەرسە، *مىدى *بىرى تامشلاردى كوتەرە المايدى. اۋا كوتەرە الماعان سوڭ تامشى جوعارىدان تومەن كەلە جەتەپ، جولمىداعى اۋاننىڭ شىمىدەگى بۇۋلاردى سالقىنداپ، وزىنە قوشىپ الا جەرگە تۇسىدۇ. جەرگە تۇسكەندە جاڭبەر نامشى ۇلكەن كىشى بولۇپ جاڭبەر بۇلتنىڭ جەردەن المىس جاقىمىدا قاراي بولادى. بۇلت جەردەن جوعارى بولسا، جاڭبەر نامشىغا جولدان قوشىلىپ شىمالار كويىدىپ، تامشى

ۇلكەيدى؟ بۇلت تومەن بولسا، جەل-
 لىدان قوشىلىپ شىمالار از بولمىپ، تامشى
 ۇلكەيە الماي جەرگە تۇسىدۇ.
 شوندىقتان سىركىرەپ چاۋعان ۇساق
 سەبەزە اق جاۋىن جەرگە جانىن
 بىۋلستان جاۋادى - تامشى
 *بىرى بولغان سوڭ، قارا نوسىر

62-نەشى سۇڭمەت: قارنىڭ ۇشقىندارى.

شەلەكتەپ قۇيا مالغانداي جاۋادى؛ اق جاۋىن تامشى ۇۋاق ولغان سوڭ سەبەزەلەپ
 بۇركىپ، سىركىرەپ مانا جاۋادى.
 جاڭبەر نامشىنى جولىدا سۇۋىق اۋاغا تېپسە، مۇز بولمىپ قاتسا، *نۇپىر كۆيىمىدە
 جەرگە تۇسىدۇ. مۇنى كىشىلەر «بۇرشاق جاۋدى» دەيدى.
 بۇرشاق شاربۇاغا كۆپ زىيان كەلتىرەدى: قاۋسانىپ، *كەمىدى ۇۋاق
 مالداردى دا *ولتەرىپ كەتەدى.
 اۋا وتە سالقىن بولسا، تەتقان تامشلار بىرىنە *بىرى حالعاسىپ ۇستاسىپ
 جەرگە تۇسىدۇ. شوندا كىشىلەر «قار جاۋدى» دەيدى. قارنىڭ جاپالاعى جۇلتىز
 سىقمايدى بولمىپ كەلمەيدى.

مۇيىتىم، سۇۋۇ تۇرسا بۇ بۇ بولدى. بۇ، تۇمان، بۇلت مېارى - مېر. بۇۋۇ ئوگازىسا قايتادان سۇۋۇغا اينالمى، جاگىمىر، قارە بۇرشاق بولمى چەرگە تۇسەدى. قىزىۋ مەن تاغى بۇۋۇ بولمى كوتەرىلمەدى. سالقىنىدا تاغى سۇۋۇ بولمى چەرگە مۇسەب دامىل كورمەي شۇركى بولەك اينالدى دا جۇرەدى. سوتى مەن سۇۋۇدىڭ دۇنيەدە سىگار تامشىسى دا جوق بولمى كەتپەيدى.

جاگىمىر نەتكەندە جاۋادى.

جاگىمىر بۇلتىن جاۋادى. مېساقى جاۋىن مۇيىم چەر بىلەن جەنە المايدى. ارەستانغا مۇسەب ۇشان ادامدار اينادى: قۇب - قۇرغاق بۇلمىتى كۇنى چەردە جاگىمىر بولماسادا جوعارى بۇلمىتىن جاگىمىر جاۋىپ تۇرادى دەپ. بۇل نەلىكتەن؟ مۇنىڭ سەبەبى سول - جاۋىننىڭ تامشىلارى چەرگە جەتپەي - اقى قۇرغاق، قايتادان بۇۋۇ بولمى، جوعارى بۇلتقا كوتەرىلمى كەتەدى. اۋا تەمەندە نىسسى قۇرغاق بولسا، مار قاشاندا جاۋىن چەرگە تۇسەي كەتەدى. مۇنى قىسىر بۇلت دەيدى. اۋا تەمەندە دىمەقلى بولسا، جاۋىن تامشىلارى دىمەقلى اۋادان قۇرغاق كەتە الماي، چەرگە تۇسەدى.

سونىڭ مۇشەن كەيدە جوعارىدا جاۋىن بۇلتى بولسادا، جاۋماي قىسىر بولمى كەتەدى. قازاق دالاسىدا، اسىرەمە باتىق شولمىدە، نۇنەرىپ كەلىگەن قارا بۇلتىدىڭ كەيدە جاۋماي تاراپ كەتەنۇنى دە سوتان.

كەيدە، كۇن مۇسەب قىزىدىرىپ تۇرسادا، كەنەتتەن بۇلت كوتەرىلمى شىمىپ جاگىمىر قۇيىپ چىقىرىدۇ. مۇنىڭ سەبەبى - سول چەردىڭ ۇسنىنەن سالقىن جەل ونكەندىكتەن. بۇدا قىسنى كۇنگى جىلى مۇيدىڭ ەسكىن اشقان سىياقتى. قىسنى كۇنى مۇيدىڭ ەسكى چارەق تۇرسا بۇۋۇ بىلەنپەيدى. ەسكىنى قالاي اشسا سولاي، چەرتتەن سۇۋۇق اۋا كەردى دە، بىردەن اقى بۇۋۇ كوتەرىلمەدى. بۇل اقى بۇۋۇ سىرتتەن كىرگەن جوق، بۇعان دەپىن مۇيدىڭ ىشىمە بولدى. سۇۋۇق چەلدەن مۇيدەكى بۇۋۇ بىردەن كورپە ەلدى.

رۇۋباكىيەتتە

فانداي جاگىمىرلار بولادى.

كۇن وتە قاننى قىزدىراتقۇن نىسسى چاتتاردا بولاتۇن، نە مېر كۇشى چاۋىنلاردى مېزى كورگەنەمۇدە جوق. مېر چولاۋشى اپمىرىكەدە كورگەن چاۋىننەن توپان سىياقتى بولدى دەيدى. چەر بىلەن تاز سۇۋۇ تىپ كەتكەن جاگىمىر تامشىلامى، مېر ئارسەنىڭ شۇەگەندەن اققانداي قۇيغان. مېر نەشە

مۇنبەتتە سەل اعىب، كوشەلەردى باشىپ، ۋىلەردى تۇلانىپ، اھاشتاردى چۇلۇپ
الساپ كەتىپ، ئاستاردى دومالانىپ كەتكەن. بىسى جاقتاردا مۇنداي جاۋىندار
تۇگىنىق مەھس، ماسەلەن 1481-جىلى عىيمالاي تاۋىنىڭ بىر الابىندا تۇرت
ساعات جازاعان جاڭبىر بىيىكتىكى بىر ارشىققان استام بولۇپ، بوس بوشكەنى
تولتۇرۇپ كەتكەن.

سالىقىن، جىملىغى ورتاشا جەرلەردە مۇنداي قازانوسەرلەر سىيرەك بولادى.
چىراق، بۇل جەرلەردەدە قالالاردى تۇلانىپ كەتەتۇندەردى دە بولادى. 1595-
جىلى پىرانسىيەنىڭ ادەمى باي «مارتىنى» دەگەن قلاسىن جاڭبىر بۇزۇپ
كەتكەن. كوپىنەسە قالەك قازانوسەر وزەندەردى ئاستىتىپ، جىمە كەنەن شىعارادى.
ماگىنداى ەلدەردى، جەرلەردى شايب، بۇلدۇرۇپ الەك-شالەك قىلادى

قانتى جاڭبىرلاردان باسقا كەيدە بويۇنى جاڭبىرلاردا جاۋادى. 1813-
جىلى پىنالىيانىڭ بىر قالاسىندا مىناداي بىر تاماشا ئاپپىعاتنىڭ تۇمىسى
بولغان. زاۋال اۋا اسپان قاراۋىتىقان. مۇنىڭ سىبەبى چەر مەن كۇن اراسىن
تەزىل تۇستى بۇلمت تورلاعانغان ەدى، جۇرت شوشىپ دالاعا چۇكۇرۇسىپ شىققان.
اندر زامان بولدى دەپ ويلاماعان چەر قالاعان. قارا كەملىق كۇشىدە بەرگەن.
كوك قەب. تەزىل بلەمغان نە، ردەي كورىنگەن.

بىر كەزدە كۇن كۇر كىرەكەن؛ ناپزاعاي جالتمىلداغان. بۇلمت جاڭبىردى
تۇپا باستاغان. قالىق يۇرىنمىداندا بەتەر شوشىنغان. جاڭبىردىڭ تۇسى قەب -
تەزىل قانداي بولغان. نان جاڭبىر بىر نەشە ساعات جاۋۇپ، كەشكە قاراي
اشلىغان. ناپزاعاي شارنىلى باسلىغان. بۇلمت وتىپ كەتكەن. جۇرت كوكۇملى
وتما تۇسكەن.

تەزىل جاڭبىر نەلمىكتەن جاۋدى؟ سول جەردىڭ ۇستىنەن چوسا
سەملىدى تەزىل شاڭ وتكەن. تەزىل شاڭ جاڭبىرغا بىلەمىپ چەرگە تۇسكەن
سول، جاڭبىردا تەزىل كورىنگەن. تەزىل جاڭبىردى بىدىسقا تۇپىغان سول،
شاڭ تۇپىغا شوگىپ، سۇۋداي تۇپ - سولدىر بولمىپ قالغان. ئاندىن قارا قالىق
مۇنى تۇسىنەي، قان جاۋدى دەيدى. قازانغا بارا جاتىپ شورا باتىر اپنادى:
«مەن قازانغا بارغانشا، قار جاۋمامىن نۇر جاۋسىمىن، مەن قازانغا بارغان سول
قار جاۋماق تۇگىل قان جاۋسىن» دەپ، اسپاننان قان جاۋمايدى، تەزىل چوسا
جاۋادى.

تەزىل تۇگىل كوك سۇر سارى، قارا جاڭبىرلاردا بولادى. بىر جىلى امەرىكەدە
بارباروس دەگەن ارال ۇستىنەن قارا بۇلمت وتىپ، كۇندى كورسەتەي كەتتى.
ئالتۇستە كوزگە تۇرتسە كورگەمسىز قارا كىچى بولدى. ۋىلەردىڭ تەرەزەلەرىدە
شىيىن كورىنەيدى. بىر كەزدە پەشتەن شىققان سىياقتى قىيىنشا قوك سۇر
كۆل جاۋا باسنايدى جاۋمان كۇلدىڭ قالىكىدەمەن اھاش بۇناققارى بىملىدى.

مۇنان بىر نەشە جەل بۇردىن پەتەر بۇرۇستىمۇدا كوكۇ جۇزى بىر تۇرلى
ساب - سارى بولمى كەتتى. رەسەيدىڭ باسقا جەرلەردىمۇدە ، سونى كورگەن ،
بۇنىڭ سەبەبى - رەسەيدىڭ دە ، باسقا جەرلەردىڭ دە ۇستىن سارى شاڭ جۇرگەن
كەن. سول بۇلمى وتكەن بىر جەرگە شاڭ باۋىشى . سارى بۇلمى وقە جۈرۈ
جۇرگەن . ول بۇلمى قايدان كەلگەن ؟

ول بۇلمىتى رەسەيگە جەل الدە نەشە مىڭ شاتىرىم جەردەن قۇۋلاب كەلگەن
كەن. ونى كوپ جەردە كورگەن كەن. جۇرت قۇۋلاب ئاراستىرىپ قاي جەر مەن
وتىپ ، قايدان ۇشىپ شەققاندا بىلگەن .

بۇل بۇلمى شاڭا كەن شاڭ ازبىدادى قاراتاۋ دەگەن وت تاۋىنان شەققان
كەن. سارى بۇلمى شەعار الدىندا 1888 - جىلى قاراتاۋ (ۇندى مۇقېتىمىڭ
ارالدىدا) دان وت شەعبە ، قۇسۇپ ، شىن اتتارغان كەن. ونىداي وت شەققان
ئاكىمىداى ەل بىلەيدى . تاۋىلدىن وت شەققان كەزدە «ياۋا» ارلىنىڭ بىر
بوكسەرى چوق بولغان ؛ ۇش قلاى ۇيران قىلغان ؛ قىيرانلىغان اۋىلدار
ئىپتى كوپ ، بىر نەشە كۇندە 40 كەتقان اسىۋ قالىق قەرىلغان. تاۋ جانغاندا
چەر سونشا قانتى دېرىلدەپ . دۇرىملى سونشا قانتى بولەلدىنمەن . ۇش مىڭ
شاقىرىم جەردە سەتىلمىپ جاتقان . قاراتاۋ كوپ قىلمىپ كۇل سەيلىقتى جانا سارى
شاڭ شەعارىپ تاستاعان. توزاڭدى تەم جوعارى تلاتىمىزغاننان اسپاندا جەل ۇستاي
المى ، الدە نەشە مىڭ شاتىرىم جەرلەرگە ايداب كەتكەن. سول توزاڭ پەتەر بۇر
ۇستىن جۇرگەن كەن .

رەۋبەكىمىنەن .

شەققى بىلەن قىراۋ .

سۇۋىقتان جىلى جەرگە كىرگەن كەن نارسە قىمىتى كۇنى سۇۋلانا قالاى .
كىسى ونى تەرلەدى دەيدى . قىمىتى كۇنى قەرەزەدە تەرلەيدى . ادامدا تەرلەيدى .
بىراق قەرەزەننىڭ تەرلەۋى بىزدىڭ تەرلەۋىمىز سەيلىقتى . سەس . بىزدىڭ
تەرلەۋىمىز دىن شەعبە . سۇۋىقتى نارسە تەرلەگەن . سىرتىمىز سۇۋىقتان تەرلەيدى .
سەيلىقتان تەرلەۋىدىڭ مانىسى تۇسىمىكىنى ، سۇۋىقتان تەرلەۋىدىڭ مانىسى قلاى ؟
سۇۋىقتان تەرلەۋىدىڭ مانىسىن بىلەۋ قىمىن سەس . جەردەكى نارسەلەر
تەرلەسە كىسى جەرگە «شەققى» قۇستى دەيدى . شەققى تىلەشۋ تۇندەردە تۇسەيدى ،
سالقىن تۇندەردە تۇسەيدى . ونىڭ مانىسى تىلەشۋ تۇندە جەر سۇۋىقىلىدى ، سالقىن
تۇندە سۇۋىقىلى . جەر تەمىدەكى شەققىدە سالقىن اۋاما قىمىپ سالقىمىدى .

قاينادان سۇۇ بولادى . ماسەلەن ، قىسقى كۆنى ئەرەب تەرەپ ئۇرادى . بۇل ئەر-
 ۋىدەكى بۇۇ ؟ ئەرەزەندىك سالىقنى شىنسىنا ياردى تىپىگەن سۇۇ بولغان .
 سۇۇ شىنسىنا ەرىپ جۈرگەن نارسەلەر بولادى ، ماسەلەن : نۇر جانا ياسقا نارسەلەر .
 سۇۇ بۇۇ بولغاندا نازا سۇۇدىڭ *وزى عانا بۇۇ بولمى ، شىنسىنا كى ەرىگەن
 نارسەلەرى بۇۇ بولماي شوگىپ ئالادى . سۇۇ قىزىمادا بۇۇ بولادى . ماسەلەن ،
 اۋزى اشىق نىسقا سۇۇ قوللىرىپ قويساڭ ، كۆتىدە - كۈن سۇۇلا بەرەدى . بۇل
 سۇۇدىڭ بۇۇ بولمىپ كەتەلۈندىگىن كورمەنەدى : چازىقتۇرى قار سۇۇى مەن بىيەك
 چەرلەردە كۈل بولادى . شىنسىنا كۈل كەۋىپ كەتتى . كۈلدىڭ سۇۇى قايدا
 كەتتى ؟ كۈلدىڭ سۇۇىنىڭ *بىر ئاتارى چەرگە *سىڭىپ كەتتى ، كۈبىسى بۇۇ
 بولمىپ كەتتى . *بىراق ، قاران قايناعانداغىداي سۇۇ كۈزگە كۈرىنەتە كەتتى - جايلاب
 بۇۇ بولغاندىقتان .

سونى مەن سۇۇىقتان قاتسا سۇۇ مۇز بولادى ؟ سالىقنى يا جىلى كەزدە سۇۇىنى
 سۇۇ بولادى ؛ قىزىما بۇۇ بولادى ؛ بۇۇ سالىقىندا قاينادان سۇۇ بولادى ؛ سۇۇ
 مۇزدا ، ئامى مۇز بولادى . *سۇۇىمىپ سۇۇ *بىر كۈزدەن كەلشى كۈيگە *تۇسىپ
 تىنمىپ تاپىپاي ايفالادىدا ئۇرادى .

سۇۇدىڭ دۇنىمە گەزىۋى .

چەر *جۇزىنىڭ ۇشتەن *بىرى تەگمەردەگى سۇۇ بولادى ؛ تەگمەردەر سۇۇى
 قۇرسا ، چەر *جۇزى سۇۇالادى . ولاي بولسا تەگمە سۇۇالاما ؟ بولماسا ، ورنىدەي
 *بىر كۈيىقتە نۇرا الاما ؟ تەگمە سۇۇالۇغا بولمايدى ؛ نەگە دەسەڭ وعان وزەندەر
 قۇيۇن قۇيمايدى ؛ وزەندەرگە سەلەر قۇيۇغا ئويمايدى . سەلەردىڭ *وزى
 تاز ، چاڭبىر سۇۇىن شەدى ؛ چاڭبىر مەن تارىڭنىڭ *وزى بۇلمىتان تۇسەدى ؛
 بۇلمىتى جەل قۇۋادى ؛ جەلنىڭ *وزى تۇماننان تۇۋادى ؛ تۇمان دەگەنمىز بۇۇ عوي ،
 بۇۇ دەگەنمىزدىڭ *وزى سۇۇ عوي . قىلىندا سۇۇ بۇۇلانادى . اۋا نۇرغاق بولسا ،
 *بىراق بۇۇدى كورمەيمىز ؛ ماسەلەن ، ايتقا سۇۇ قۇيىپ قويساق *بىر اردان سۇۇ
 قورغاپ سۇۇالادى . سۇۇ قايدا كەتتى دەيمىز ؟ سۇۇ اۋاعا ارالاستى ؛ ونى كۈزىڭ
 كورمىي اداستى .

ايانغى سۇۇدى قۇرغاق سۇۇىنى ۇيگە قويساڭدا كەۋىپ كەتەدى ؛ جىلى
 ۋىدە كەتەي تەز كەبىسەدە ايتۇر سۇۇالانۇنىغا كۈزىڭ جەتەدى . سۇۇ كەپتى
 دەگەننىڭ ، بۇۇ بولمىپ كۈزگە كورمىنەي اۋاعا ارالاستى دەگەننىڭ . اۋاعا سۇۇ
 تەگمەردەن ، وزەنتەن ، نىعال چەردەن ، كۈلدەن دە ارالاستى . ورماننان ، شوبىقەن ،
 چاندىك بەن ادام العان دەمەندە ارالاستى . كىسىلەر ايتىۋىشقا ، كۈن سۇۇدى

سورادى. ونىڭ نامىسى-جىلى كۆلىدىرى سۇۋ تاز بۇلانتىپ، كورىيەيى اۋاندا ارالامىپ جوعارى كوتىرىلگىنىدىن بولادى.

كەيندە اۋاداعى بۇۋدى كورمەسلىكتە، بارلىغىدىن تەرىڭ سەزەدى؛ ۇيتكەنى اۋا جىلى بولا بەرسە بۇۋ كورىيەيى *جۇرۇپ كەزەدى. نىستى كۇلى نىسى ۇيىدە بۇۋ كۆپ بولسا كوزگە تۇسىپىدى؛ *بىراق سىڭ بىن تەرەزەنىڭ *بىرىن اشىڭ بولغانى بۇۋ اعارىپ كوزگە ەلەستەيدى. ۇيتكەنى كوتىرىدەن كىرگەن سۇۋىق اۋادا بۇۋ ازىراق، جىلى اۋادا بۇۋ باسىمىراق بولادى.

- ۇادىقا نىيسە كورىيەيى تۇرغان *مولدىر بۇۋ اعارىپ قويىلىپ كوزگە تۇسىدى؛ اق بۇۋ يەردى نوسەسە تۇمان دەسەدى؛ قويمىغان اق بۇۋ جوعارى كوتىرىلسە، سۇر بۇلىت، قارا بۇلىت دەسەدى.

سونى مەن سۇۋ جەر *جۇزىن بۇلاي اينلا قىلىرادى؛ كوزگە بىلمەيتۇن بۇۋ بولاب كوككە شۇبىرادى. بۇۋ كوكتە توڭگازىپ بۇلىت بوب اۋادى، بۇلىت قار مان چاڭبىر بوب چاۋادى. قار، چاڭبىردان سىل مەن ۇزەن اعدى؛ ۇزەن مەن سىل تەڭرگە اعىپ بارادى.

اۋادان سۇۋ كاپتەسدە *بىر چاتقا سىنىلىپ وتە المايدى؛ سۇۋدى جىل قالاى قۇۋەتان مەندە جوق بولىپ كەتە المايدى. سۇۋ تەقباى ومەرىنشە تەڭىردىن بۇلىتقا، بۇلىتقان تەڭىزگە بارادى؛ سونىڭ *ۇشىن تەڭىز قالايشا سۇۋ الادى؛ بۇلىتقان چاڭبىر تەڭىز چاۋادى؛ ۇيتكەنى كوزگە تۇ-مەيتۇن *مولدىر بۇۋ سۇۋىققا *تەيىپ بۇلىت بوب اۋادى؛ بۇلىتقاى بۇۋلار سۇۋ بولادى. تەرەزەنىڭ تەرى تومىن اعىپ سورعالايدى. چاڭبىر چاۋاندادا مول سىقىلدى بولادى؛ اسپانباى سۇۋىققا جىنكەن سوك بۇۋ توڭگادى؛ توڭگەن بۇۋ سۇۋعا اينالىپ *بىرى تامشى بوب وسادى؛ سونان سوك اۋادا تۇرالماي، چاڭبىر جەرگە تۇسىدى. رۇۋباكىدىن.

تامشىنىڭ تارىقى

*توسەن كەرىپ، كۆك تەڭىز اينداى چارتىرايدى. *بىر توب تامشى كۇن شۇۋاقتا چارىسىپ ويىرايدى، دىرىلەيدى، قالىترايدى. شىندە بىرەۋى تىم ەركەلەيدى. چولكاستارىنىڭ تويەسىنە ىرعىپ مىنەدى، موللىلەيدى. *بىر كەزدە ەركە تامشىنىڭ بۇلىتقا كوتىرىلگىسى كەلدى؛ بىپىكتەن تەڭىز بىن جەرگە كوز جىبەرگىسى كەلدى.

ەركە تامشى كۇنگە چالما تامتادى؛ «تەلەگىم بەر، جوعارى كوتەر» دەپ تەتەدى. چارىق كۇلىگە ئارىستىنىڭ ەرىلگى ۇتادى. تامشىغا قاراي ساۋلەلەردىن

تۇرۇدى. سېلىقلەر نامىنى قىزىدردى، قويۇمما قىستى؟ كۆزگە نامىنى يەتۈن بۇ
بولسا، نامىنى اسپانغا ۇشتى. چالغۇ نامىنىڭ چولدا نامى بىر ئىدى. سونداغىنان
ونىڭ جانىغا سېلىقلەر نامى چولداستارىن تۇسادى.

۱- دەگەنشە نامىشلار چوغارى كۆتۈرىلدى؛ بۇلاردى اسپاندا چەل ايداپ
چونەلدى. چەل نامىنىڭ نامى، كۆرسىتىلدى، ئەگىز نامىنى مەن ۇيتقىپ كەلدى.
نامىشلار قىزىق بىن قۇستىن دا شاپىڭ شاپىدى، كۆزدى نامى چۇمەنشا ئالاي
چەرلەر ارنىدا قالدى. بىر كەزدە ئەگىزدە كۆزدەن چوغالدى؛ اۋىلداردى،
قاللاردى، دالالاردى كېرىپ نامىشلار قۇۋاندى.

تاڭدا نامى كۆرىمگەن چەرىن نامى قارايدى؛ سۇيۇپ كۈننىڭ باققان
بايقايدى؛ ئۇن بولدى. سالغىن سوغالدى. نامى نامىمەز قايدا قورغالايىرى؟
چەرگە تۇسۇپ كۆلگە ورائىمۇغا ۇپلاندى.

چايلاپ نامى تومەن ۇشادى؛ بىر مەزگىلدە بۇلاردان شىغىپ سۇغا ۇسادى.
سۇيۇپ كۆل چايمىغان نامىنىڭ ۇستىغا بارىپ جاتادى؛ ارى - بەردەن سوك سارغايىپ
بەلدەن تاڭ اتادى. كوك چىيەكەن كۈن كۆرىنەلدى؛ قۇۋانمىپ نامى سالغىن بەردەن؛
«چاردىق كۈنم مەنى ال دەيدى، كۆتۈرىپ كوككە تەز بار» دەيدى. نامى
سوزىن ايتىپ بولماي، بۇۋ بوپ كوككە كەتتى زۇۋلاي. ئالاي چەردى دەم
سانە نامى، قاۋ، تاس، دالا ارتقا قالدى.

كۈن باڭ تىغىش، وتە نىسى دەدى. ەرگە نامى چولداستارى مەن چەرگە
نۇسەمەز دەدى. بۇلار كۈنگە چالغۇدى، «بىزدى ئەگىزگە چىيەرسەڭ نامىلاى!»
كۈن بۇلاردىڭ سوزىن تىڭدادى، نازەسەلەردى بەردەن سۇسائىپ
چىيەلدى. نامى قارا بۇلەت شىغادى، قالىڭ تۇمان نامىدە چولداستار - بەردەن
- بەردى نامىلاى؛ ائىرىندا ۇلكەن نامى بولادى، نامىشلار تومەن سورغالادى
نارەسە نامى چەرگە قىرىس تەپ تۇسەلدى، تۇسكەندە شۇۋىلاپ، سېمىلاپ،
سەرىلداغالىن قۇلاق نامىدە. «بىراق ادامدار ماسايراب كۈنەلەدى. «چاڭبىر
چاۋدى» دەسەلدى.

نامىمەز كەلىپ ۇلكەن تاسقا سوغالادى؛ بىرىپ تۇسۇپ نامىغا چولداستارى
مەن قوسالادى. نامىشلار چىيىلىپ سەل بولادى؛ سەل چىيىلىپ ساي بولادى.
نامى بىلگەرى اعا بەردەن. ارالاب ئالاي چەردى كۆرىدى.

سول كەزدە قاتىدا سۇۋ كىرە كەلدى؛ شەلەك بىن قاتىن سۇۋ الا كەلدى،
نامىمەز شەلەك نامىغا بارادى. سۇۋ مەن قاتىن كەر چۇۋىپ چايىپ قۇيادى؛ كۈن
كەيتىرىپ نامىمەز نامى بۇۋ بولادى. بۇۋ كۆزگە نامى بەردەن چوغارى شىغادى؛
كوككە مۇنى نامى چەل قۇۋدى. كوپ ۇۋاقىت نامى نامىمەز چولاۋشەلايدى؛
نامى كۈن مۇنى كوككە شەيىن تىغىشتايدۇرۇغا ۇپلايدى.

چەل ويداقناپ نامىنى باتىسقا الا چونەلەدى؛ نامى چاى بىلگەرى ايداپ كەلدى،

تامشىدا بىرگە ۋىشەپ كەتەدى. *بىر كەزدە جالباق اقق دالانىڭ ۋىشەپتىن
 وتەدى. بۇل جەرىمىز قازاقىستان ەدى؛ قىس بولمىپ جەر يەتىن قار باسقان ەدى.
 تامشى قاتتى توڭغا باستايدى، توڭغىپ نۇسى وڭغا باستايدى. توڭغا - توڭغا
 قاتايدى، جالتىرايدى، اھارادى؛ چىب - چەڭگىل ادەمى جۇلدىز بولا قالادى.
 نۇپىدەڭ. نۇپىدەڭ اقق جۇلدىزدار تومەن تۇسەدى؛ ادامدار: «قار جاۋدى» دەسەدى
 كىشكەنە جولاۋشىمىز دالاعا تۇسنى؛ قاتتى ۇيقىما كىردى، سۇۋۇنق جال
 ەستى. چارتى جىلداي تامشى ۇيقى مەن بولادى؛ بەرتە - بەرتە كۈن ۇزارادى.
 *بىر كەزدە جىلى جەل سوعادى.

كۈن قەزدىرىپ، قار ەرىپ اعادى؛ قاتقان تامشى سۇۋعا اينالادى. تامشىلار
 بىرىگىپ كويىپە باسەدى. ئىلاياندى، شۇۋىلادى، بۇلكىرلادى؛ اقمىردىدا
 جىراغا كەلمىپ تۇلادى.

چولشىباي بۇلارغا باسقا تامشىلار تۇلادى. بەرتە - بەرتە ۋەن ۇلعايدى.
 *بىر كەزدە بۇلار ۇلكىن ۋەنگە جەتەدى. الدى مەن قاندىس تامشىمىز ۋەنگە
 جۇگىرىپ كەلمىپ بەرىپ كەتەدى.

ورماندار، قالالار، تاۋلار ارتتا قالادى؛ سىلدىر قاعىپ تامشىلار *الى تىمىباي
 چۇگىرىپ بارادى. *بىر كەزدە كورنىمىي چىردە ارتتا قالادى. ۋەنەنڭ ۇۋاق
 تولقىندارىنا قۇداي. تاۋداي اشى تولقىندار قارسى شىمەدى. چولاۋشىلاپ
 قايتقان بالالاردىن تەڭىز تۇشامەن جايمىپ قارسى الادى، قۇۋاندى، كۈلەدى؛
 *سۇيىمىپ تامشىمىز تاغى ۇيىمە قايتىپ كەلەدى. كورگەن بىلگەندىن تۇرغاندارىنا
 كەلمىپ سويلەيدى.

تولقىن .

<p>ەر كە بالا، بىلىدىرلاپ، سىلدىر، سىلدىر، سىلدىرلاپ تولقىندى تولقىن قۇۋادى. كۈمىس كەۋسەر - سۇۋى مەن . سۇۋىنىڭ التىن بۇۋى مەن . چارىنىڭ بەنەن چوۋادى . مولدا تىرەتىپ كۆز جاسمىن ؛ جاسى مەن چوۋادى چارتاسىن . *سۇيىتىم سىلىق سىلىق، كۈلەدى . چىلاغانى كۈلگەنى ، كۈلگەنى ونىڭ ولگەنى . چىلاي، كۈلە ولەدى . جۇمباي ۇلى .</p>	<p>تولقىننان تولقىن تۇۋادى ؛ تولقىندى تولقىن تۇۋادى ؛ تولقىن مەن تولقىن چارىسات . كۈڭىرەنسىمب كەڭەس بىن ، بىتىپەتۇن *بىر ەڭەس بىن چارىسىمب چارغا چارىسات . تولقىن مەن تولقىن سىرلاسىمب . سىرلاردىن ەپ بىن ۇرلاسىمب ، تولقىنغا تولقىن ەر كەلمىپ . مەردۇتەت كويىككە وراتىپ ، چىلانداي چۇزگە بۇرالمىپ ، چارغا چەتەت ەنتەلىپ .</p>
---	---

شول قۇدىغى

اپمويىكەندىڭ شول دالاسى. اينالا سېبە قۇم. شوپىتىن تىك قىلتاناق چوق. ەرىن چىمتىرىنىڭ سۇۋىدى، كوز نوقتىزلىق بۇتانى، اياققا ورالەپ چالغان شوپىتى، تامقانغان قۇستى، نۇڭگىغان ماسا، شىبىشى، كۆيىپەڭدەگەن چالدىقتى كۈرە الماسىن، بۇندا ادام قايدان تۇرسىن!

اڭمىغان شولگە بىر مەزگىلدە وقىمىس كىسى كەلمە، جەردى *ارى- بىرى تۇرىمىدەكتەپ قارادى دا، قۇم استىندا سۇۋ بارەكەن، بۇراندە بۇراب سۇۋ شىعاربۇغا بولادى دەيدى. با-قار وقىمىستىڭ تىلىن الەپ، قۇدىق قازتۇن بۇراندە مەن بۇراب-بۇراب سۇۋ شىعاردى. سۇۋ اسپانغا شاپشىدى. دانىڭگىب باسقا جەرلەردەن دە تۇدىق قارىپ شىعاردى. اڭماپ تەرىن جەر سۇۋغا تويىنىدى. سۇۋ شىققان سولڭ بۇيرىلانپ اعاش، چىپەكەنى سورىلىپ *شوپ، قىزىلىدى. چاسمىدى قۇلپىرىپ تۇلدىر وسەپاننى. شولنىڭ بەدىن باشا تۇرىپ كەتتى؛ بىچىداغان تۇي سالىندى. چالپاق قۇسپاسى چاپان تۇزگۈل-كۈل چاينىدى.

بۇراندە سۇۋ تۇي شىققان؟ مالدىڭ شەكەن تازارتىپە شىش قىرىڭدار، ۇزىقتەن قۇداي ەنسەڭدەردە بۇلای، تازارتقان سولڭ شىشە قۇبغان تارسە كورمىنەپ تۇرادى. سولان سولڭ ەكى باسىن بىردەي تەپ جوعىرى كوتەرىپ، ورتامەن قومەن سالىمىراتىپ تۇرىپ بىر ياسىغان سۇۋ قۇدىمىڭدار. سولاندا

89 - بۇش سۇڭرەت: ارئەزەريان قۇتىجى.

شەكتىڭ سۇۋ قۇبغان ياسىغان سۇۋ مەن سۇۋ قۇبەغان سۇۋ بىردە تۇل بولادى. ەندى شەكتىڭ بىر باسىن كوتەرىڭدەر؛ تاغى سۇۋ قۇدىمىڭدار. سول كەزدە نىسقا باسىنان سۇۋ اسپانغا شاپشىدى. ەندى بۇراندە چەر اسپان سۇۋ اسپانغا نەكە شاپشىبۇنى تۇسىمىكىنى بولغان شىعار. شەكتىڭ ەكى باسى چىپىرىلماس تۇشىن تامىس يا باسقا قۇتۇمك نىقسا مېڭەيلدىراق بولادى.

سۇۋ تازىدىڭ چانچامنان نومە قاراي اعادى ارىپە تازىدان شەك *شى مەن مەس، ەكى تاستىڭ اراسىنداغى تۇۋىستى تۇۋالاي اعادى. تازىدىڭ جوعارغى چاغى بىزدىڭ الگى شەك مېزدىڭ كوتەرىڭكى باسى تازىدى. تىلىدىن

بۇرغان سولغا، سۇۋەشەكتىڭ تومەن باسىدىن شاپشىمىنى سىقىلىدى، اسپانغا اتىلادى.
 بۇل نەلىكتەن؟ بىلىگەن قۇۋىتى نارسەنىڭ شىمىنە قۇيىن سۇيىق زات
 ئىستىمىڭ باسىمدا *بىر دەگەلگە كەلمەككە تەرسادى. شەكتىڭ تومەنكى باسىدىن
 سۇۋە جوغارى اتقانى. جوغارى باسىمدا سۇۋەنىڭ دەگەلمە كەلگەككە قۇتىلما.
 ئىقتان. ئىلىدىن قۇدىق قازغاندا سۇۋەنىڭ جوغارى شاپشىمىنى - ئىلىدىن
 سۇۋە تاۋ باسىمدا توبە ۋەستىدەكى كۆلدىكى ۋەزەندىدىكى دەگەلمە چەتتە
 تەرسقاندىقتان.

جەر ۋەشى.

تەڭرىدى قايتىمۇ *ۋەشەن وت كۆپ كەرەك. ول وت قايدان تاپىلدى؟
 جەر استىدىن. جەر استىدىن بالقان قۇرلى زاتتار اعىب شىعدى ولاي
 بولسا جەر *شىمىڭ قىزىقتىڭ كۈشتىلىكى سوتشا، قاتاردى دا بالقىمىب جەپەردى
 وت قۇساتۇن تاۋلار *ار جەردەدە بار.

ولاي بولسا، جەر استىدىڭ قاي ورتىدا بولسا قىزىق بار.
 جەر استىدا *ارەن تۈسكەن ساپىن قىزىق ارتا بىردى. كەن قازغاندە
 كىيىدە قۇدىمىڭ ئەرە كىدىكى *بىر شاقىمىنن اسمۇ بولادى. تەرەڭ قۇدىقتارغا
 *تۈسۈپ كەن قازىۋىشلار جەر استى قىزىق ەكەن بىلىگەن. سول قۇدىقتاردىڭ
 اۋزى چاقىمىن كورى *تۈپ جاعى جىلمراق بولادى. كىسى وتان تومەن تۈسە.
 السا، بۇرىمىدىن دا بەنەر نىسى ەكەن بىلەر ەدى.
 ونىڭ سەبەبى مەنە:

وت قۇساتۇن تاۋلار چوق جەرلەردەدە كەيدە جەر استىدىن نىسى بۇۋ
 قاينارلار شىعدى. بۇل قاينارلار سۇۋى نىسى جەردەن وتكەن سول قاينايىدى.
 ولاي بولسا جەر شىمىدە اراغىمىزدىڭ استىدا جەر وتە قىزىق. نىسى قاينارلار
 جەر ۋەستىدە كۆپ: قاينازدا - نەمىس جەرىندەدە، باسقا جەرلەردەدە بار.
 كەي قاينارلاردىڭ سۇۋى اسپانغا قايناپ شاپشىدى. نىسى قاينارلاردى *كەيزەر
 دەيدى. كەيزەر نىسى چاقىدا، سۇۋى چاقىدا بار. ولاي بولسا، جەر استى
 اينالا نىسى.

كەيزەر دەگەن كەڭ تەرەڭ قۇدىق سىقىلىدى. سول قۇدىق شىمىدە سۇۋ بۇر-
 قىلداپ، كۆرۈكىلىدى، سارقىلداپ قايناپ جازادى. سۇۋ قايناي - قايناي جوغار-
 ىلاي بەردى. قۇدىق اۋزىدا تايناماندا، جەر استىدىن زەگىبەرەك داۋىسى سىقىلىدى
 *بىرىنىڭ ارتىدىن *بىرى كۆرسىل شىعدى. ئارمىل جەپىلاي - جەپىلاي، *بىر
 كەزدە قۇلاق چاقىمىرلىقى تارسىل شىعدى. سول ۋاقىتتا قاينىغان سۇۋ تۈيدە

كۈنلەپ اسپانغا 15 ساچىنداى بېيىكتىب اتادى. سۇۇ مەن بىرگە قودىق چىيەگمەن جۇلمىغان ئاستاردا كوككە اتىلادى. كەي ئاستاردىك سالامى عىر نەشە پۇت بولادى. *بىر نەشە مۇبەت سۇۇ اسپانغا شاپشېپ - شاپشېپ باسلادى. چارتى ساعاتتان سوڭ قايتا اسپانغا اتىلادى.

*بىراق، بىسى قايقارلاردىك *بارى دە اسپانغا قارغىمىلىدى. كەي بىرەلەرى ئاستىڭ چارىمىغان اعىب شىعادى. بىسى بۇلاقتاردا اياغىمىزدىك استىدا قىزىق بارامەن كورسەندى. وت قۇسانۇن ئاۋلاردىك *پىشىنى سۇ كەلە سىياتى بولادى. توبەسىندە كەڭ نەسىگى بولادى. - سول نەسىگىنەن *تۇرلى زات اسپانغا اتىمىدى.

قاۋ قۇسار كەزدە جەر استىمان *دۇرسىل، تارسىل شىعادى. تارسىل جىيىلاپ، كۈنەيە بىرەدى. جەر سول قىلدايلى. *بىر تارس ەقىە قالغاندا، نەسىك اشامىپ، تاۋ چارىلەپ، شۇنە قىنالىپ اسپانغا اق بۇۋى بىقىپ شىعادى. بۇۋى اسپانغا شۇبىلىپ كوتەرىلە بىرەدى. بۇۋى بىر كەلەي كەيدە عىر نەشە ايداي، كەيدە *بىر نەشە كۈندەي شىعادى. كەيدە بۇۋى بىيە -

64 - نىشى سۇگورت: وت شىعب چاتقان تاۋ (بىتالىمىداغى نە: نۇبەي) -

كىتىگى بىس شاتىرىمغا شىعادى. اسپانغا شىعب

الدىپ، بۇۋى سۇۋا اۋاعا ارالاسىپ، قارا بۇلمت بولادى. قارا نوسىر بولاب قۇيادى. بۇلمت شىئى، كۈن كۈركىرەپ نايىزاعاي ويىاب چۈرەدى بۇلتىسىز، ج كېموسىز وت - تاۋى * وىردە قورجايلى. بۇۋى مەن بىرگە اسپانغا قۇم - تاس اتقىپ شىعب، تاۋ نەسىگىنەن، نەكەنە *نۇسىپ، تاغى اسپانغا اتىلادى كەي *بىر ئاستار اۋىرلىقى *بىر نەشە پۇت بولادى. قارغىغاندا *بىر نەشە سا مەنغا كەتەدى. تاۋ دىنەن بۇلار بالقىپ قىپ - قىزىل جالدىن بولم شىعادى؟ چاۋىلغا

جەر نەگە سىلەكىمىنەدى.

جەر نەگە سىلەكىمىنەدى؟ جەر سىلەكىمىنەدىنىڭ نەشە سەبەبىنى بار.
 جەردىڭ نەشە سىلەكىمىنەدىنىڭ سەبەبى - نەشەگە جەر استىدا سۇۋۇلگەن
 چول، اگىر وىيىپ كەتەدى. جەر استىدا سازە ونىڭ بەتىدە بور، نۆبىز سىياقتى
 دۇمباق قاباتتار جاتسا، سازغا بىرىلگەن سۇۋۇ جەر استى مەن بىلىمغا قاراي
 اتقاندا، بور نۆبىز سىياقتى بور باس توپىراقتاردى ۇكىتىپ الا كەتەدى. زامانلار
 ونكەتە ۇكىتمە، ۇكىتمە جەر استىدا ۇلكەن ۇگىرلەر اگىيىپ قالدى. ۇستىنكى
 قاتتى قاتتى بولغان سول، نۆبىز بەلمەي چۆرە بەرمىز. سونداي ۇگىرلەرگە بەنى
 ومىرلىپ كەتسە، نەشە ۇلكەن قالالاردا سىيىپ كەتمۇگە بولدى. سۇۋۇ قاشاي - قاشاي
 ۇگىردى كەگىتىپ ۇزىتىپ توبەسىن چۇقارتادى. امىرىيەگە، دامونىت، ۇگىرى
 دەكەننىڭ ۇزىندىسى 15 شاقىرىم. بىيىكتىكى 40 ئاياق ۇگىرلەردە بار سول
 ۇگىرلەردىڭ توبەسى چۇقارىپ، ۇستىدەكى سالماقتى كوتەرە الماي ويدىپ
 كەتسە، جەر سىلەكىمەۋ بولغانى. مۇراق، بۇلاي ۇگىر توبەسى ومىرلىغاننان جەر
 ۇلكەن سىلەكىمە المايدى. جەردىڭ نەشە كۇشتى سىلەكىمىنە جەر استىداى
 ئاياتتارى نەشەقاندىقتان بولدى.

مۇنداي نەشەۋ كەشكەنە كۆيدە جەر ۇستىدەدە بولدى. ماسەلەن ساز
 سۇۋۇلانسىنىدى. ۇستىدە جانقان قۇمى نەشەردى، نەشەردى. سول سىياقتى
 جەر استىدا نەشەۋ بولدى. "تۇرلى سەبەبتەردەن جەر استىداى ۇلكەن
 ئاياتتارى كەيدە" نەشە، كەيدە قۇۋسىرىلىپ نەشەردى. بۇلار نەشە ۇستىدەكى
 ئاياتتارىدا نەشەردى. جەر ئاياتتارى سولاي نەشەقاندىقتان جەر سىلەكىمەۋلەر بولدى.
 چەن - سۇۋۇدا، الماندا چەن جەر سىلەكىمە تۇردى، مۇنىڭ سەبەبىن
 نەشەستار جەر ئاياتتارى نەشەقاندىقتان دەپ چورنەردى.

جەر سىلەكىمەۋدىڭ نەشەشى سەبەبى - نەشەڭ استىمىزدا سۇۋۇ مەن قىزىۋدىڭ كۇش
 ئاستىغا جاننىقتارىنغان. "تۇرلى نەشە، چارىق، چول تاۋىپ المىپ سۇۋۇ نەشەڭ جەر
 استىدا اعمىپ جانادى. نەشەكتەر مەن بارىپ سۇۋۇ قىزىۋى كۇشتى نەشەڭگە
 جەتەدى. سوندا بارىپ المىپ بۇۋغا اينالدى. بۇۋدىڭ كۇشى مەننى كەنەن
 بىلەمىز. ازغانا بۇۋدىڭ كۇشى مەن پاراۋىز "بۇتىن پويىزدى سۇۋۇ بىلىپ؛ نەشە
 نىڭ پۇت چۇك تارتادى. نەشەكتەر مەن اعمىپ جەر استىدا "بۇتىن وزەنلەر،
 كولىمەر، تەگىزدەر قۇيىلسا، نەشە بولار ەدى؟ بۇلاردان قاندا بۇۋ شىعار ەدى؟
 بۇل بۇۋ جەر استىداى بالقىغان ناس، قۇمىلار مەن جەردىڭ "وزىن قانداى
 زور كۇش بىن قىسىپ شىعارار ەدى؟ جەردى سىلەكىمەۋگەدە وت تاۋلارنىڭ اۋزىنغان

جەر شىندە بالقىعان زانتاردى بىتەرىپ شىعارىۋىغا دا بۇل بۇۋىدىك قولمان كەلەدى. بالقىعان زانتار مەن ۋوزى دە بىرگە سىرتقا شىعادى. سونىڭ ۋىشىن وت تاۋلارى قۇسقا ئىدا بۇۋىسىز بولمايدى. وت تاۋلارى قۇسقا سۇۋ كىرەك. سوندىقتان وت تاۋلارى ارالداردا، يا ئەگىز جاعالارىغا جۇۋىق بولادى.

جەر استىنداغى قىزىق مەن سۇۋ قاشاندا المىنا جانادى. سۇۋ جەگىسە، جەر شىندەگى بالقىعان زانتار قۇۋىلىپ سىرتقا شىعارىلادى. وت تاۋى قۇسادى.

سۇۋ جەگە الماسا، ەكى تىپتىك تالاسى بولىپ جانقاندىن كىمىلەر جەر سىلكىنىۋى، جەر استىنداغى قۇۋىسىل، كۆكۈرەنگەن داۋىسىمان بىلەدى سۇۋ مەن جەر استىنداغى قىزىقنىڭ تالاسى بىتەپتەنۇن بىر ەگەس، بۇل تالاسنىڭ نامى - سوڭى جوق. ول بىتەس تالاس جەر استىندا دا، جەر ۋستىندا دە بولىپ كەلە جاتىر. وت كۆتەرىپ تاۋ مەن ارالدار شىعارسا، سۇۋ كىلىپ مۇجىپ، ۋكەپ، قۇلانپ تاستايدى.

ەگۈنىڭ قايسىسى كۋىتىرەك ەكەنى بىلگىسىز.

رۇۋباكىمىنەن.

جەر ەجۋىزىنىڭ وزگەرىۋى.

جەر بەتىندا ەكى سۇۋ، وسىندىك، جاندىق، اۋا بىر جاعىمان، جەر شىندەگى قىزىق وت ەكىشى جاعىمان دامىل كۆرمەي جەر ەجۋىزىن، وزگەرتىپ تۇرادى. جەر سىلكىنىپ وت تاۋلارى قۇسادى، جاڭگادان تاۋلار، توبەلەر، ويلار شىعارادى. سۇۋ مەن اۋا ول تاۋلاردى بۇزىپ جوق قىلادى. جەردىڭ شىندەگى قىزىق كۋىش جاساعانىن سۇۋ قىپراتادى. سۇۋىتىپ ەكى كۋىش دەم الماسان، بىرى مەن بىرى اربالەسىۋدا، بۇلارغا وسىندىك، جاندىق دا قوشىلادى.

سۇۋ مەن مۇز اربالەماسان تاستى بۇزىۋدا؛ جەر قۇپاسىن، توپىراق سازدى وزگەرتەۋدە، تاۋلار مەن ويلاردى وزگەرتەۋدە. بۇلار وزگەرىگەن سوڭ جەر بەتى دە وزگەرمەك. سۇۋ مەن مۇز جۇمىسى تاستان ۋى سالاڭۇن شەپەرلەردىڭ جۇمىسى سىپاقتى. پىشىنىسىز تاستى المى ۋىستا، قاشايدى، قىرلايدى، تەگىستەيدى، جەلتىرلايدى؛ تاستى ۋىستا مەنەگەن جەردە كۆپ چاڭقا قالايدى. سۇۋ مەن مۇزدا تاستى مەنەيدى، تەگىستەيدى، قاشايدى. بۇل بىر جۇمىس. قالا بەردى سۇۋ مەن مۇز كىرەشى سىپاقتى. كىرەشى جۇكتى بىر جەردەن ەكىشى جەرگە تاسىيدى. سۇۋ تىنباستان تاستاردى، قۇمى، سازدى، ئۇزدى بۇزىۋىدى جانا جەر ۋستىنداگى قۇرلى زانتاردى تاسىيدى دا تۇرادى.

قاشاندا بولسا، مۇز بەن سۇۋ وسىلاي جۇمىس تىستەۋدەن تالمايدى. اقمىندا بىرنە - بىرنە جەر بەتىن وزگەرتەدى؛ بۇرىنغى تەگىستىڭ ارتىندا ساپ تاپ بولادى. جالاڭشى قارا تاستار ۋىستىن بىر ازدان سوڭ قۇم مەن ساز باسادى. بۇرىنغى

تاۋلار ورتىندا بىر از زامانلار سولك تەگىستىك ورتىلىدى . ويلا ماغان جەردەن كەيپە ۋىگىرلەر شىعادى .

جەر بەتىن بۇرۇن تەگىسى سۇۋ قاپتاپ تۇرغان . مۇنان نەشە مىك جىلداق بۇرۇن تەگىز جاتقان ، بالىق چۇزكەن جەرلەردە بۇل كۈندە قالالار ، اۋىلدار ، ورماندار ، شوپتەر بار . ول جەرلەردىك بارى بۇرۇن سۇۋ استىندا بولغاندىن جەر استىمان قازىپ الەن تارسەلەرگە قاراي بىلەدى . وسىدىكىتەردىك تامىرلارى جايلاپ ، بىر تەبىرتە جەرگە ، ناس ارالارىندا سىگىدى ؛ قارا تاستاردى دا اقمىرىنداپ جارا بىرەدى ، بۇزادى ، جويادى . قۇۋراپ قۇلغان شوپتەر نوپىراقا ارالاسىپ جەر قۇيقاسىن شىعارادى . جەر قۇيقاسىغا قاراي وسىدىك ، وسىدىككە قاراي اۋا تىرايى مەن جاندىق بولادى . سوپىتىپ بىرتە - بىرتە جەر بەتى ۋىگەرۋىنە وسىدىك دە سەبەپ بولادى .

جاندىقتاردا جەر بەتى ۋىگەرۋىنە سەبەپ بولادى . تەگىزدەكى تۇرلار ۇزاق جاندىقتار قىرلىمىپ ، تۇپكە شوكدى . سالىق بەن بىرىنە - بىرى بىلەن سەپ بور ، تىزىم تاس ، مىراپور ، مارچان سەپاتتى زاتلارغا اينالادى . نوپىراققا قوسىلىپ جەر قۇيقاسىن جاسايدى . سوپىتىپ ، جەر بەتى ۋىگەرە بەرمەك . بىر مۇيىقت تىنمىم چوق . ول ۋىگەرۋىستى بىز يارقاماتۇن سەبەبىمىز - وسىدىكىمىزدىك قىسقا - لىدىن . جەر سومىرى سەبەبىمىز ۇزاق . ۋىگەرۋىستە جىلاپ ازداپ بولادى . بىراق كەي بىر ۋىگەرۋىستى كوزىن كورۋىگە دە بولادى . ماسەلەن ، جەر سەلكىنگەندە بۇرۇن وي چوق جەردە وي بايدا بولادى ؛ نوپىسى چوق جەرگە توبە ورتاپ قالادى

مۇنىك بارى بىزدەن بۇرۇن جەرىمىز بۇل تۇردە بولماغانن كورسەتەدى . بىزدىك سوگىمىزدان دا جەر وسى تۇرىندە قالماقشى مەس . نەشە چۇز مىك يامۇلىدىن جىلداق وتكەن سولك ، توسەن بۇلت قۇشىم ، مەن مەنسىم كوكىرەگىن كوككە كىرىپ تۇرغان قان تاگەرىمىك ورتىندا جىلمىيىغان جازىق دالا بولمايدى دەپ كەم اپنا الار ؟

تەردەكتىك سەيى

(لەرمونىتۇپتان)

اساۋ تەرەك دۈلكەندىپ ، بۇلار قازىپ ؛
تاۋدى بۇزىپ چول سالغان ، ناستى جازىپ ،
ارىستاننىك جالىنداي بۇيرا تولقىن ،
ايداعلارداي بۇگىتەلەپ چۇز تولغاندىپ .
قاپقازدان شىقتى جاپداپ قىلىپ ۋۇ - شۇۋ ،
تۇزدۇ جەردەن چول كەرنەپ ۋەلىدى سۇۋ ؟

III - دۇنيە

دۇنيە كۈلەمدىكى.

بۇرۇن ادام بالاسى بىر نەشە قاپات كوك بىر نەشە قاپات چەر بار دەپ تۇسىنگەن. بۇل كۈندە العس جۇلدىزدادىدا كورسەتتۇن نەلەسكوب دەگەن قۇرال بار. ەك العس كوردتۇن نەلەسكوب بىن كەرەكە سىقىلدانئىپ چارلانئىپ تۇرغان كوكنى كوردىك دەلىك. بىراق، كەرەكەنىڭ ارچامىندا ئاغى بوس كۈلەمدىك بولمۇ كەرەك مەس بە ؟ ول كەرەگىنى وتە العسقا ارمان بىنەرەلىك سوندا دا ونىڭ ارچامىندا بوس كۈلەمدىك بولمۇغا تىيىس. سونى مەن دۇنيە كۈلەمدىكىنىڭ شەئى، اقىرى بار دەۋگە كەلمەيدى. بىر نارسەنىڭ اقىرى، شەئى شەكى جوق دەسەك، سول نارسە - دۇنيەنىڭ كۈلەمدىكى. دۇنيە كۈلەمدىكىنىڭ مۇشى قىمىرى، شەكى جوق.

جۇلدىزدار نۇرغان كۈلەمدىك قانداي ؟ نەلەسكوب كورسەتتۇن قاراشتا جۇلدىزدار مولشەرى كۈلەمدىكتە تۇر. ول مولشەرى كۈلەمدىك شەكىمەن ارى اسقان سوڭ، جۇلدىز جوق؛ ەش نارسە كورسەتتۇن؛ جۇلدىزدار بار چەردە مانا چارىق بار، جۇلدىزداردان ارى ونكەن سوڭ چارىق جوق. چارىق كۈلەمدىكى شەكىمەن ارى چامىندا باشقا دۇنيە بار شەئار ؟ ول دۇنيە بىزنىڭ دۇنيەمىزگە با ۇتساس، يا ۇتساس مەس شەئار. ۇيىكەننى كۈلەمدىكتىڭ مەرا شەئى جوق عوي

بىرلىق جۇلدىزدار مەن بىزدىك دۇنيەمىز نۇرغان كۈلەمدىكتىڭ شەكى بولغان مەن كەشكەنە كەن دەپ بىلاماكتار. ول كۈلەمدىكتىڭ كەشكەنە قىمىستار بۇل كۈندە مەسەتەب شەئارغان. كۇن ساۋلەسى بىر سەكۈننىڭ 300 مىڭ شاقىرىم چۇرەدى. سول ساۋلە جۇلدىزدار نۇرغان كۈلەمدىكتىڭ ول شەئى مەن بۇل شەئىمە 30 مىڭ چىلدا چەتەكشى. كوك كۈلەمدىكتىڭ شاقىرىمداپ ولىشىدۇ. شاقىرىم - نەم ۇزاق سان. سوندىقتان - بىر چىلدا ساۋلەنىڭ ۋەتۇن اراسىن ولىشىۋ - ولىشىۋەنە الادى، مۇنى «ساۋلە چىلى» دەيدى. قولدارنىڭ بوسە ناھازدارنىڭ مول بولسا، ساۋلە چىلما قاندا شاقىرىم چۇرەتۇن مەسەتەب قويمىكتار !

كۇن مەن چەردىك اراسى ورناشا مالىغاندا 150 مۇلىمەن شاقىرىم. كۇن

ساۋلەسى چەركە ۈ مۇيەت شامسى *جۈرۈپ كەلەدى. ەڭ چاقىن جۇلدېزىڭ
ساۋلەسى بەزكە *تورت چارم چىلدا چەنەدى. بۇل نە دەگەن *سوز؟ بۇل، ەگەر
يۇگۇن ەڭ چاقىن جۇلدېز سۈنە قالسا، ونىڭ سۈنگەنەن *بەز *تورت چارم
چىل ونىكەن سولۇ مەلەمىز دەگەن *سوز.

مىنە دۇنيەنىڭ كۈلەنكى! مىنە جۇلدېزدار تۇرغان دۇنيەنىڭ كۈلەنكى.
كۈكتە جۇلدېز بار، پىلانەتە بار. جۇلدېز دې چارق نارسەنى ايتادى. كۈن دە
جۇلدېزىڭ بىرەۋى، جانا بەزكە جاتىن جۇلدېز، پىلانەتە دەپ سۈنگەن قاراڭغى
قانتى نارسەلەردى، جۇلدېزداردى ايتادى. ما-سەلەن اي، چەر پىلانەتەگە
تۈسىلادى. كۈنۈمىز سۈنە قالسا پىلانەتە اولادى. سۈنەي قۇرغاندا جۇلدېز
سەبىنە كىرەدى.

جۇلدېزدار.

جۇلدېزىڭ ادام نەرسىمىزدا كۆپ ەگىرى بار. قاراڭغىدا جۇلدېز چول
باشى بولادى. بۇرىن نەگۈدەردە -ئۈرگەندە جۇلدېزغا قاراپ بەت الەپ
وتىرغان. ونى مەن ئۇمى، جۇلدېزغا قاراپ ادامنىڭ بولاشىمەن بىلمۈكەندە
نەرسىقان. جۇلدېز ناما دەگەن كىتاپتار سۈنەقتان شىققان. چولى بولغان كىشىنى
*الى *جۇلدېزى وگىمان تۇۋدى دەسەدى.

دۇرىستىدا، جۇلدېزدار ادام پىداسى *ۇشىن، ادام *ۇشەن تۇرما؟ دۇنيە-
دەگى نارسەنىڭ *بارىدا ادام پىداسى *ۇشىن جاراتىلغان دەگەن ونى الدا
قاشان نەگۈسەز بولۇپ قالغان. جۇلدېزدارىڭدا ادام مەن نىيەتەي *ىشى چوق-
جۇلدېزدار چەر سەكىلى قانتى، پاران نارسە سەس؛ كۈن سىياقتى غار
بەن بوۋ، چاردى نارسە. قىستاشا ايتەندە جۇلدېزدا كۈن، كۈن دە- جۇلدېز. ونى
جۇلدېزدارىڭدا دوڭگەلەنەپ ايتەلمەپ جۇرگەن *ار قايسىلارنىڭ پىلانەتە-
ايلارى بار. جۇلدېزدارىڭ شىمىنە كۈنەن *الە نەشە مەڭ نرەت ۇلكەندەرى
بار. ولاردىڭ نىيەتەي بولۇپ چىلمەپ كورسەتۋى مىستەقتان. جۇلدېزىڭ
قانشا مىستەن مىقادان بايقاۋغا بولادى؛ ساعاتىنا 50 شاقىرىم الاتۇن ۇت-اربا،
كىلىمەي جۇرە يەرسە، چەردى 30 كۈندە ايتەلمەپ شىعادى. كۈنگە 300
چىلدا چەنەدى؛ ەڭ چاقىن جۇلدېزغا 40 مۇلىيەن چىلدا زورغا چەنەدى سىمىز
نەلگىرام 2 سەكۈنتتە چەردى ايتەلمەپ بىتەدى؛ كۈنگە 8 مۇيەنتتە، ەڭ چاقىن
جۇلدېزغا 3 چىل *تورت ايدا، الەس جۇلدېزدارغا ەكى مەڭ چىلدا چىسەر
ەدى. مىنە جۇلدېزىڭ قاشىمەنەي! اسپاندا *بىر جۇلدېز چاڭدادان چارتىلماشا،
ونى *بىر نەشە *جۇز چىلدان سولۇ كورەر ەدىك؛ ۇرىنگەنى ساۋلەسى *بەزكە

جەنكەنشە نەشە * جۈز جىل وتەر ەدى. * بىر جۈلدىز بۈگۈن سۈنە، ەنىڭ سۈنگەنن * بىز كۆرمەس ەدىڭ، نەشە * جۈز جىلداردان سوڭى بالارىمىز كۆرەر ەدى؛ ۈيتكەننى سۈنەردە شىققان سوڭى ساۋلەسى بىزگە جەتكەنشە نەشە * جۈز جىلدار وتەر ەدى. سوڭى ساۋلەسى قاشان جەتكەنشە بىزگە جۈلدىز چارنى بوب ئېرەنئاي كۆرەنە بېرەر ەدى

جۈلدىزدار، دىڭ اراسى بىرىنەن * بىرى ۈزە شالعاي. بالىكم بىرۈنە - * بىرى بىزدەن دە قاشىق بولار. بىراق دىلارنىڭ جىمى كۆرۈنەتۈنى المىستىقتان. جۈلدىزدار كۈنلەردە اسپاندا تۇرادى، باتىدى. * بىراق، كۈندىز كۆرۈنەتۈنى. كۈننىڭ چارىنىڭ كۈشتەلەكتەن. تەرەڭ قۇدىق تۈمەنە تۈسكەندە جۈلدىزداردى كۈندىزدە كۆرۈۈگە بولادى.

جۈلدىزدار قوزغالما، ايفالاما! ارىپنە، جۈلدىزدار ايفالادى، قوزغالادى. * ار جۈلدىزدارنىڭ ايفالاسقان * ۈيۈنلەپ چۈرگەن جۈلداستارى بار. * بىراق المىستىقتان ولاردى * بىز دۇرس كۆرە المايمىز. اجاب ەمەس، جۈلدىزدى ايفالەپ چۈرگەن * بىر جىردىڭ ۈستىندە جاندىق ۈسەمدىك، ادام بولۇۋى. مۇمكىن سول جىردىڭ بىرۈۈنىڭ ۈستىندە * بىر ۈتمەس * بىزنىڭ جۈلدىزىمىز، كۈنەمىز جايىندا چارمى. يا ۈتمەپ وتىرۇۋادا.

قۇس جولى.

كوك ەلىمەن زەرەتتەگەن ۈتمەستار چوربۇدشا، قۇس جولى. جۈلدىزدارىمىز تۇرغان دۇنيەنىڭ ەڭ ارعى شەگى. قۇس جولى دۈگگەلەنەپ * بىر * ۈشى ەكىنشى ۈشىغا چالاسىپ چاتىر. سول دۈگگەلەك ۈرتاشىغا جۈلدىزدار سەپەلگەن. قۇس جولىنىڭ ار چاغىندا ەش نارسە كۆرۈنەيدى، * بىزنىڭ كۈنەمىز بارلىق قوشىمىلارى مەن سول دۈگگەلەكتەك * ۈشىنىڭ * ەن بۈيۈرىنە تامان تۇر. چانا ماڭىندا جۇۋىق جۈلدىزدار چوق. كاي * بىر جۈلدىزدار ئوپىتەپ تۇر. اسىرەسە قۇس جولىندا ئوپىتەن شوعىر جۈلدىزدار كۆب.

قۇس جولى * ۈز الدىغا * بىر دۈكەس بولەپ ايلانائۇنى ايفالەيتۈنى بەلگىمىز. * بىراق، بىرەنە قاراعاندا شۇلدىگەن ايفالۇغا * تىمىس. بۇل كۈندە قۇس جولىنىڭ ماشىغا مەن سۇگەرەنەن سالىمىز ۈرەنەيدى، بولاشاقتا ئالاي زامان ۈتكەن سوڭ، ۈپاچىمىز * بىزنىڭ سالعان سۇۋرەتتەرىمىز بىن ۈزدەرىنىڭ كۆكتە كۆرگەنن سالىمىز، تۈرۈمۇ شىعاربۇغا شاماسى كەلەر،

«بالالار دىتسىكلو پەدىيا» سىمان.

كۈن.

بىزگە چارىق بەرەتۈن چالغىز كۈن، كۈن بىزدىكى ۈلكەن شامىمىز جەرگە چىلىۋ بەرەتۈن، جەردى قىزدىراتقۇن چالغىز كۈن. چىلىۋ بولماسا ۈلكەن ۈلكەن بىزىمىز، چاندىق تۇرا المايقونىن بىلەمىز. كۈنمىز - پارلىق نىرشىلىكىمىزنىڭ قوجاسى. كۈنمىز جەر ۈستىدە نىرشىلىك جوق. كۈننىڭ ماڭمىزى زور بولغان سوك، بۇرىقچىلار قىرمەتتەپ كۈنگە تاشقىغان.

سول كۈنمىز قانداي نارسە؟ بۇل كۈندە اسەننىڭ جۇلدىزدادى، ايدى، كۈندى، بىرلىك بىرۈپ انىق كۆرسەتەتۈن نەلەسكۈپ سىياقتى قۇرالدار بار. المىتا تۇرصادا چارىمىنا قاي ۈمىر نارسەنىڭ شىمىدە نىزات بارلىقىن بىلەتۈن نىسبەكتىروسكۈپ سىيىملى ماشىنىلار ۈستىلادى. سولار مەن ۈمى كەزدە كۈننىڭ تە ەكەنن ۈتەسنىنار ۈمىلى.

كۈن چانمى، بالقىب، قارىبات تۇرغان ۈتە زور دوەلاق. زور نارسەنىڭ قايناندا قىزىۋىدا ۈتە كۈننى بولماق. ماسەلەن، كىشىگە شىرپى مەن اعاش ۈتمىدى زورغا تۇناتاسمىن؛ اعاش ۈمى چانمى جاتسا ماڭمىداغى اعاش ۈلەرگە سۇۋ سەۋىپ تۇرماسا، بىرگە چانمى كەتەدى قاتتى قىزسا نە نارسە بولسا، بالقىب، ەرىم، سۇيەق بولماق، يا بۇۋ مەن ەلز بولادى. ماسەلەن، سۇۋدى قاتنى قىزدىرساڭ سۇيەپ بالقىمىدى. قاتتى قىزسا، قۇمدا، سىزداسۇيەلمى بالقىمىدى. سوندىققان لاۋلاپ چانمى تۇرغان كۈننىڭ شىمىدە كى نارسەلەرىدە بۇۋ مەن ەلز كۈنمىدە كۈننىڭ قارامىن مىنادان بايقاۋغا بولادى: جەردىكى شىن چاراكىلىكى ارقالى تارتقان ەكى شەنن قوۋاتقۇن سىزدىقنى «دىيامەتەر» دەيدى جەردىيامەتەرنىڭ ۇزىندىقى 12800 كىلومەتەر (شاقىرىم شاماسى) دەي، كۈن دىيامەتەرى مۇنان 109 نەت ۇزىن، ساعانما 100 شاقىرىم الاتقۇن ۈت اربا كۈندى 5 چىلدا اينالپ بولار ەدى. مەنە سونداي زور ەلزىن بۇۋدان تۇرغان دوۋلاق كۈنمىز چانچانما ماڭكى زامانغان بىرى چارىق مەن قىزىۋ تاراتىم كەلە چانمى. ەكەر كۈندى ۈمىر مۇلەپەن بولمىگە نىلسە، ۈمىر بولمى جەردەن ۈلكەن بولار ەدى.

كۈن بىزدەن نىسبەتەن كۈن بىزدەن ۈتە نىسبەتەن ۈلكەن شامىمىز نەلگىرام جەردى ۈمى كەننىتە اينالپ بولادى. ەكەر ۈمىز كۈنگە سىمىمىز نەلگىرام مەن قاپار چىلدىرساڭ 8 مۇنەتتە چەتەردى. ساعانما 50 شاقىرىم چۇرەتقۇن ۈت اربا كەلدىرمەگەندە جەردى 30 كۈندە اينالپ بولادى، سول ۈت اربا ئوقناماي چۇرە بىرسە ايعا 166 كۈنە، كۈنگە 300 چىلدا چەتەردى. سونداي نىسبەتەن

چەردە نۇرغان كۈننىڭ قىزىۋى سونشا كۈشتى، كەيپە ادامغا كۈن *ۋىنىپ
 ولەدى. جاقىنداغان ساپىن كۈننىڭ قىزىۋى ارنا بەرەدى. كۈننىڭ قىزىۋىغا
 شىدارلىق نارسە چوق. سوندىقتان كۈن ئىشىنىدەكى نارسىنىڭ *بارى دە بۇۋىمىن
 غاز كۈيىنىدە. الكى *بىزدىڭ وت اربامىزدا كۈنگە جەنبەي ورتىنىپ كەتەرەدى.
 كۈننىڭ قىزىۋىنىڭ كۈشى قانداي؟ قىزىۋى «نەرمە مەنىر» دەگەن قۇرال مەن
 واشەيدى. جەر ۋىستىمىدە 43-45 گىرادۇس قىزىۋى بولسا ئىسسى دەيمىز. ەلە كىتىرىكە

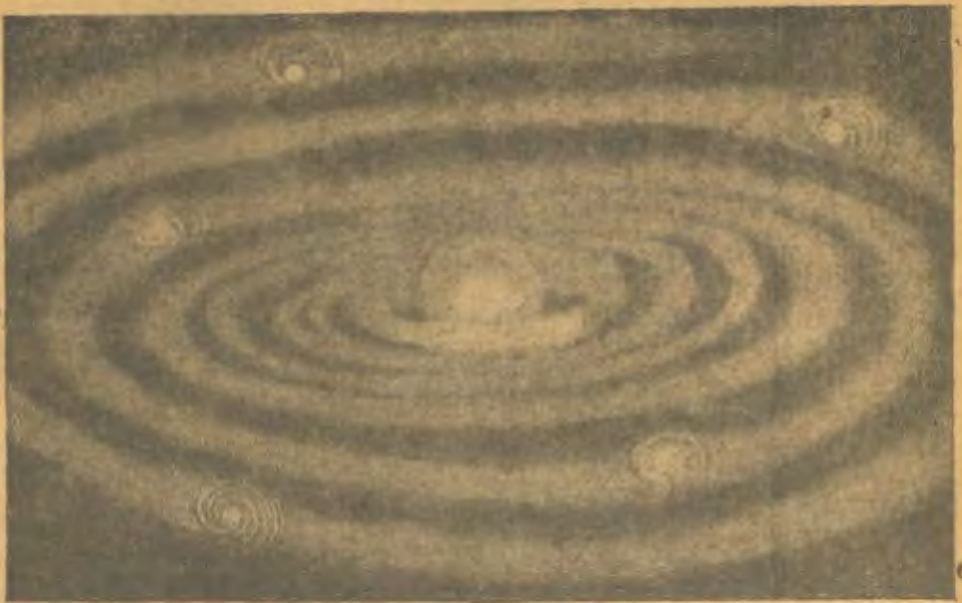
66 - سۇكەت . كۈن، ۋىنىقىپ شالقىپ نۇرغان كۈننىڭ چالدى.

پەشتەر ئىشىنىدە زورلىقى بىن 4،000 گىرادۇس قىزىۋى جاساۋعا بولادى. ۋىنىقىپ
 مەيلىنىشە كۈننىڭ قىزىۋى 6،000 - 15،000 گىرادۇسقا بارادى. ەكەرچەرومىنىداي
 قىزسا، «چاندى نارسەلەر تۈگىل تەڭگىزدەر، ئاستار دەمدە غاز بولپ كەتەر
 ەدى ولاي بولسا، كۈن بەتىنىدە چاندى نارسە چوق. كۈننىڭ چالدى جانچەمدا

ۈزۈمچۈن جۈيەسى ، قالسا جەردىك قالاي شىققانى جايمىدا مېر از بولجاۋلار بار . بۇل بولجاۋلاردىك دىشىندە ، سوڭمىن ئۆزەتمەكەن جەرلەرى بولسا دا ، نەگىزى بۇزىلماي كەلە جاتقىن بولجاۋ - كانىت - لاپىلاسىدىكى . سول كانىت - لاپىلاس بولجاۋىشا، كۈن جۈيەسى اما زور بالقىمان غاز ئارزىدى زات بولغان . بۇل بالقىمان زات كۈن جۈيەسىنىڭ ەڭ ارھىلارى جەتەتۇن شەككە شەيىن بارلىق ارانى تولدۇرىپ قۇيۇلمىپ تۇرغان . بالقىمان قويەلىجىك زات تىمىزدالمىپ اينالمۇ ەكېمىنى ارتقان سايمىن ، اينالاسىنا ساقىمىنا سىماقتار ئىزىلە بەرگەن . ساقىمىنا سىماقتىك تۇرى سۇغا ئاستىغان ئاستان ئۇس - ئۇسىنا ئاراعان دوڭكەلەك ئولتىمدار ئارزىدى بولغان .

بۇل ساقىمىنلار جەرتىلمىپ بولمىنىپ بىلانەكە ، جاد بىلانەتمەك جولداسنارىفا

67-ئىشى سۆگمەت: كۈن اينالاسىندا قويمالچىك ساقىمىنلار بولمىپ كەلە جاتقانى .

اينالغان . وس كۈنگى كۈتمەمىز - سول العاشقى غاز ئارزىدى زانتان قالغان جۇرناق . بۇل بولجاۋ دۇرسىقا كەلسە ، كۈن سىمىلىدى ، جەرىمىزدە العاشقى كەزدە بالقىمان غاز بولغان . بۇل قويمالچىك زات بىرتە - بىرتە سالىنىدىغان . تۇمان سىماقتى دوكلاتان بارىپ كۈن سىماقتى اپپاق ، چالدىراغان كىشىكەنە جۇلدىز بولغان . بىرتە - بىرتە سالىنىدىغان سايمىن جەر اۋەلى سارى ، سونان سوڭ ال قىزىل ، ارتىغان كۈرەڭ قىزىل جۇلدىز بولغان . ئۇسى ۈزگەردۈى مەن قاتتار جەر ئازدان بالقىمان سۇيىق كۆيگە تۇسكەن . ئوبىنە ، بۇل ساقىمىنى ۈزگەردىستەر اينۇغا عانا ۈكۈنى بولغان مەن ئۇس جۇزىندە نەشە مۇلىيەن جىلدار ۈتكەندە بارىپ چارىققا شىققان . سۇۋۇق دۇنىيەگە جىلۇ مەن ساۋلەسىن جىبەرگەن سايمىن

جەردىڭ جەلمۇى قىشىپ، جەردى كەمى بەرگەن تەرىپىدا، وئاشا لاۋلاب باققان سۇيىق ئويماچىلىق دىنى قانا باسقان. اۋەلى ويدىم - ويدىم بەلىپ قىتىپ، سوڭمۇن ئۆتەلىپ قاتقان، دىنى كۈن بوپ تۇرغان جەردىم جارىقىم پىلانەتە كەينالغان. بالقمەن قويماچىلىق ئۈستىن قانتى سالقىن قايىق تۇرغان كەزدە جەردىڭ پىشىنى مەن ئۇرى قانداي بولغان؟ جەر قايىقى *الى جۇقا، قوزغالماي، بالامىڭ قانباغان كەبەگىشە تەبىئىي قىيىمىداپ تۇرادى. كەز كەلگەن جەردە جارىق شەخىپ، كەز كەلگەن جەردەن ويىلىپ كەتىپ سەرتقا بالقمەن زاتتار-لاۋا ائىلادى. ول كەزدە جەردىڭ قايىقىن كىلەكەپلەنمەپ *الى تۇرس قانباغان سوڭ، بالقمەن زاتتار شەخىمۇنا كەدەرگى بولمايدى. سوئىڭ *ۋىشەن وسى كۈنىكىدەي وئ تاۋلارمۇشا جەردىڭ قالىڭ قاتتىن جارىپ شەخىپ، بۇرقىراپ ائىلىۋى جوق بولغان، جەرىشىمەن سەرتقا ائقان بالقمەن زاتتار جايلاپ شەخىپ ائقان.

ونى مەن قاتار جەر توقتالماستان سۇيى بەرگەن. سوۋىغان سايىن قارامى كەشمەرىيە بەرگەن. جەردىڭ سەرتقى قايىقى قالىڭداپ، قانايلا بەرگەن. قارامى كەشمەرىيەگەن سوڭ، جەردىڭ سەرتقى قانتى قايىقى جىيەرلەپ، تارنەلىپ، كەي جەرى جارىلىپ، شەخىمۇنا باسقان. كەي جەرى يا كۈنەرىلىپ يا ئۈمىتىدەي باسقان. مۇنىڭ بارىنەن بارىپ جەر بەتى اددىلى بولادى؛ ئۇ اۋەلىكى تاۋلار مەن تاۋ ارالارىندا، كەڭ ويىپاڭداپ شەخىپ. تاۋلار مەن ويىپاڭ ارالارىدا ساقىپتا سىغىلىدى، دېڭگەلەك تاۋلار قاتىپ قالغان، مەنە سول دېڭگەلەك تاۋلار-العاشقى وئ تاۋلار بولادى.

سول كەزدە جەردىڭ بالامىق *داۋىرى، بالامىق داۋىردە جەردىڭ پىشىمەن ۈزگەرتكەن ئىشكى كۈشى. ول ئىشكى كۈشتەر دەگەنمەن سوت تاۋلارنىڭ قەيىملى مەن جەر سەلىكىنەۋ. سول كۈشتەر *الى كۈنگە شەيىن جاڭگادان تاۋلار شەخىپ، سەرتقى كۈشتەردىڭ جەرگە سالغان اسەرىنەن شەخىپ *بەر *بەر جوق. جەر بەتى *الى نىسى، *الى *تەرى جاندىق جوق. العاشقى تاۋلار *الى جاڭگالاش، مەلىشىپ قاراپ تۇر. جەردە *الى *بەر نامىش سۇ جوق؛ تەگەر ۈزەن مۇقەپتتار *نىپنى جوق. جەر بەتىنىڭ تەزىۋى سونشا كۈشتى، سۇ اۋادا بۇۋ كۈيىمىدە *جۈر. اۋا بول كۈنىكىدەن باسقاراق؛ قالىڭ تەمىز، اۋاننىڭ نىشىدە *ۈزەردارى مەن سۇ بۇۋىن باسقا، جاي نارسەلەردىڭدە غازى مەن بۇۋلارى بولارغا كەردەك. تەك جەر سۇۋىمەن سايىن اۋاداعى غاز جانا بۇۋ بولمەپ جۈرگەن نارسەلەر اۋەلى سۇيىلادى؛ سوڭمۇن قاتايادى؛ اۋا سىپىرەيدى. سۇۋىڭ بۇۋلارى قالىڭ بۇلت بولمەپ جۈرگەن.

جەر *الى سۇۋىپ كەلە چاتەر. *بەر كەزدە جەر بەتى مەۋىر سۇۋىپ بولادى. اۋادا جۈرگەن سۇۋىڭ بۇۋلارى سۇيىلمەپ، نامشەبا اينالادى. ەك العاشقى قانتى نىسى جاڭگىرلار تۇيدى. العاشقى ۈزەنلەر، ۈزەنلەر شەخىپ. سۇۋىپ ۈزەنلەر

جەرلەرگە اگەرلارغا اھمب جىننالادى؛ العاشقى نىسى تەگمزدەر مەن مۇقىمىتار
شەمادى. ەندى جەر ۇستىندە سۇۋىدىك جۇمىسى باستانلادى.

مۇقىمىتاردىك نىسى نولغىندارى جىمەكنەكى قارا تاستارغا سوقتىغىپ،
ۈكەپ، قاجاپ، سىندىرا باستاندى، وزەندەر مەن سەلدەر بەرتە - بەرتە جەردىك
ناس بەنەن (جەردە *الى توپىراق جوق، كوكبەگىدەك ايدلا ناس) شايىپ، ۈكەتەپ
جاڭقالايدى. جاڭقالاردى مۇقىمىتارغا اېداپ بارادى. ۈكەتەلگەن ناس جاڭقالارى
نۇپكە شوگەدى. جاڭا شىققان جاس قايرات - سۇۋىتەيدى موز جۇمىسەن نىستەي
بەرەدى. بىرتە - بىرتە سۇۋ جەردىك ناس كەۋدەسەن قۇرتىپ، قەبىراتادى؛ جەردىك
جۇنا قانتى قابىمەن ۈكەتەلگەن تاستار مەن كۆمىپ سالادى؛ تەگمزدەر مەن مۇقىمىتاردىكى
سۇۋلار بىوتە - بەرتە سۇۋى بىرەدى.

اقتىرىندا، جەر جۇزىندە جاندى نارسەلەر، شەمەۋىتە قولايلى جاعدايلا بولا
باستانىدى. ەك اۋەلى جاندى نارسەلەر العاشقى جىلى تەگمزدەر شىمىدە شەمەۋ-
نىك *جونى بار، *بىراق، ول جاندىقتار تەك جالغىز نۇپىرشىكتى، وتە ۇۋاق،
*پىشىمىز بولمۇ ائىق.

قىمەتلىك كۆپىنەن .

جەردىك دومالاقتىمى.

«سوقەر ۇمتاعانغان جازبايدى» دەگەن ماقال بار. ئەننى بىلمەسە، كۆرەلمەسە
ادام سول جايىندا سوقەر. كىمى تەك كۆرگەنەن، بىلگەنەن عانا تۇستەدى -
كۆرۈپ بىلمەسە ەش نارىكە تۇستەپەيدى. كۆرگەننى كۆپەيگەن سايەن ادامنىك
بىلىكى كۆپەيدى. كەم بىلىكتىك جاڭگالىسى كۆپ بولادى. جەر جايىندا
-ولاي.

بۇرىنقى ەرتە زامانلاردا ادام بالاسىنىك بۇل كۈنگىدەي وت اربا، وت كەمە
مەن جەردىك بۇل شەتنى مەن بۇل شەتمە اېنالمىپ شەمەۋ قولمىغان كەلمەگەن.
جىل كەمە، سىكەكتى قابىقتارى مەن ۇلكەنەرەك تەگمزدەرگە شەمەپ جۇزەيەن
دەسە، نولمىن مەن داۋىلدىك ولجاسى بولس قەرىلىپ قالادى. قۇرغاق جەردەدە
*چۇرۇق قورقەنشىنى: تاۋى، ناسى، وزەنى، اڭى، ەلى، - بارى جاۋ. كۆرگەننى
*وز ەلمە عانا جاقىن جەرلەر. تەگمزدەر ارچەمنا شەمارلىق كەم بار؛ بۇرىنقىلارغا
*وز اياغى جەتەرلىك جەردىك ارچەمندا جەر جوقداي كۆرۈنەدى.

ەرتە زامانلاردا ادام بالاسى جەردى جالپاق دەپ تۇستىگەن. *بىراق، شەتنى
قانداي، قايدا، جەر اتمىندا نە بار، ونى مارەل *لر زاماندا *لر تۇرلى ۇعەمىغان.
بۇرىنقىلار جەردىك ەپشىمنى مەن *تۇرۇن قالاي تۇستىگەن تەجربى جايىندا جازىپدا

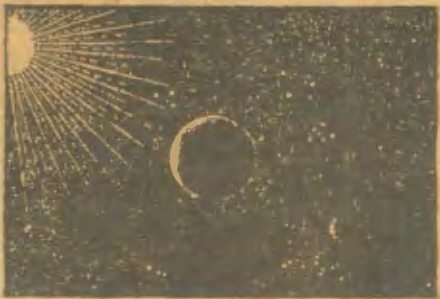

تېمپىراتۇرا يا سۇغۇما پىزدى - س، كۈن باتقاندا سۇيۇقلۇق شۇۋىلىداپ، سىرلىكداغىن سىمىمۇكە بولادى - مىس.

چەر جۇرۈمىن - تەككىس كەزىپ اواراب شىققىندا، ادام بالاسى كۈنىنىڭ بائىب يىلغا چاتقان يا باتۇن ورنىغا كەزدەسەپكەن. دۇرۇسىمىدا چەر بىر ورنىدا تۇرمايدى. چەر الما سىمىياقتى دومالاق، جانا تىنىم تاپماي زىمىرلىمىپ نۇرادى. چەردىڭ ئۇيىرلىمى ساپىمان ئۇيىرلىكەن ۇرۇشقى تارنۇزدى. مۇنى چەر ۇر شۇندىكىمىن ئۇيىرلىدى دەيدى. شۇندىكىنىڭ ەكى ۇشەن توبە دەيدى. المانىڭ ساپماي قۇرغان چەرىنىڭ ۇستىنەن نىكە ئەسەپ ەكىنىشى چاغىنا شىعارساق، مۇنى المانىڭ شۇندىكى دەۋكە بولادى. چەر شۇندىكى دە سونداي، شۇندىكىنىڭ ورنىدىكى 12713 كىلومەتىردەي (شاقتىرىمداي) ەكى توبەنىڭ تەز ورتاسىمان چەردى اينالدىرا تارتقان سىزىقتى ەكەمۇانۇر، دەيدى. ەكەمۇانۇردىڭ ۇزىندىكى 40076 كىلومەتىر.

مىنە سول زور دەۋە لاق چەر، مۇز ۇرۇشقى يا بالالاردىڭ وينايتۇن قۇمارى - غىزىرىلداق تارنۇزدى ۇزى ئۇيىرلىمىپ نۇرادى. ئۇيىرلىمۇ ەكىنىشى وتە كۇشتى، زەككىبىرىك وىسمان 75 مەت شاپشاگىمراق. ۇرۇشقىتى ئۇيىرلىمىپ تۇرغاندا چەردىڭ بىر ەسە بىر بەنى، بىر ەسە ەكىنىشى بەنى كۇنگە قارايدى كۇنگە قارامان چاغى چارىق، كۇنىنەن تەرسى اينالىمىپ كەتكەن چاغى قاراگۇنى بولادى. چارىق چاغى كۇن، قاراگۇنى چاغى تۇن بولادى. شۇندىكى اينالاسىن چەر 24 سائەتقا ئۇيىرلىمىپ بولادى. سوندىقتان كۇن مەن تۇننىڭ ۇزانتىسى 24 سائەت، چەردىڭ بىر چاق بەننىدەكى چەردە نۇس بولسا، ەكىنىشى چاق تۇسىمىداغى بەننىدە تۇن ورتاسى بولادى

بىزگە كۇن اينالانۇن بولمىپ نەگە كورىنەدى؟ انقا مىنىپ قاتنى شاپساق، اينالامىزداعى توبەلەر، ساپلار، بىزگە قارسى جۇگىرىپ كەتقان سىمىياقتى كورىنەدى. بالا كۇندەرىڭد، ۇلكەندەر فولدارىڭغان ۇستاپ دوڭگەلەنكەنى

بار شىعار؛ دوڭگەلەنكىندە وزدەرىك بىر چەردە تۇرىپ، اينالاداعى نارسەلەر دوڭگەلەنكەن سىمىياقتى بولادى. وت رىپاغا مىنىپ كەلە چاتقاندا اينالاداعى نارسەلەر قوزغالمىپ قارسى جۇگىرىپ كەلە چاتقانداي بولادى، چەردىڭ چەر - عى اتنىڭ شاپسى مەن وت اربانىڭ كۇنىنى نۇگەل وققاندا چالدام. سونىڭ ۇشەن چەر قوزغالمىپ تۇرىپ، كۇن جۇننىدەي كورىنەدى. كۇن شىعىستان باتىسقا قاراي چۆرەتلىدەي كورىنەدى.

68-نەشى جۇگەرەت: كۇن مەن تۇن ەلاي بولاتۇنى. جۇننىدەي كورىنەدى. كۇن شىعىستان باتىسقا قاراي چۆرەتلىدەي كورىنەدى.

بولدى . ۋەينىڭ 23 نىن باسناپ جەردىڭ *بىز نۇرغان ارقالىق بەنى كۈننەن شالقىبا يەردەدى . دەكەبەردىڭ 23 نىدە ابدان شالقىم بولادى .
 سوندىقتان دەكەبەردىڭ 22 نىدە *بىز جاقنا نىڭ ۋىزىن *تۇن ، دىققەتقا كۈن بولادى .
 سىغىناپ ىردىڭ 22 - نىدە جەردىڭ ارقالىق بەنى دە ، وڭ تۇستىك بەنى دە كۈنگە بىردەي قاراپ ، بىردەي نوسەلەدى . سوندىقتان سەنئابىردىڭ 22 نىدە كۈن مەن *تۇن تەڭەلەدى . مارتىڭ 22 نىدە جەردىڭ ەكى ناسى تاغى دا كۈنگە بىردەي نوسەلەدى . سوندىقتان مارتىڭ 22 نىدە جازىسى كۈن مەن *تۇن تاغى تەڭەلەدى . (بۇل ەسكەشە مارتىڭ 9 نا كەلەدى . مارتىڭ 9 تارقاتىڭ جاڭا چىلمەڭ باسى ، ناۋىز كۈنى . غەلىم كوزى مەن قاراغاندا مارتىڭ 22 - نى ناۋىز جاڭا چىل بولىغا *جون) .

جەر دوپلاق بولسا ، شۇلدىكىنەن *بىر ۋىيەلەپ ، كۈندى تاغى اينالىپ تۇرسا ، ناھىم قۇلاب كەتپىدى ؟ نەرەۋىمىز جەر ئالاي تۇرادى ؟ جەر نەرەۋىلى بولسا قۇلار ەدى ، قۇلاماي نۇرغانى نەرەۋىمىزدىكىنەن . ۋاقىتنىڭ كۈشمە شىمىدايتۇن نەرەۋى بارما ؟ ول نەرەۋىگە تاغى نەرەۋى كەرەك بولار ەدى . ەكىشى نەرەۋىگە *ۋىشمە شى كەرەكەر ەدى . نەرەۋىڭ سانى بولماس ەدى . جەردى قۇلابايتۇن ەكى كۈش بار : *بىرى - *وزىڭ اينالمۇ ، ەكىنچىسى - جەردى كۈن تارتمۇ . كۈن جەردى وزىنە تارتىپ تۇرادى . جەر كۈندى اينالىپ جۇگىرىپ تۇرادى . مەنە وحى ەكى - كۈش جەردى قۇلابايتۇن دا ، *بىر چولدان ئايىمىزبايتۇن دا . جەر جۇگىرگەن ەكىنچى مەن المىسقا كەنەن دەسە كۈن تارتىپ تۇرادى . كۈن وزىنە تارتىپ الاپىن دەسە ، جەردىڭ نىلگىرى جۇگىرىپ كەلە جاتقان ەكىنچى كۈنگە جاقىنداتىپ چىبەرمەيتۇ . *سۆيىمب جەر كۈننەن المىسناماي دا جاقىنداماي دا *بىر چول مەن جۇگىرەدى دە وتىرادى .

*بىر چىبەكە ناسى بايلاپ ، قولنىڭدى سىرمەسەك ، قولىڭا جانىدناماي دا المىسناماي دا ناسى اينالا يەردەدى . جەردىڭ كۈندى اينالمۇ دا سول سىياقتى .

جازىمەت ۋىزىم .

«بولدى مەنە *دال اتى اي	سىمىپ جەردى ، كۈن كۈلەر .
جاننىڭ ۋىقتاب ، ەركەتاي !	اياقتارىن كوسىمىپ ،
ۋىقنىڭ قاندى تۇر قوزىم !	ەركەلەنمىپ ، سەنەپ ،
ئىش كوزىڭدى جۇلدىزىم !	جەر ناز ەستە ، جاسى بالا ،
دەپ ماڭداپدان اقىرىن ،	چاڭگا ۋىيىنىپ جاتقاندا :
جۇمساق ، جىلى ساۋاۋە مەن ،	«جۇمساق ، جىلى بىتەنەن

بۇلدىرىشىمىدەي كېيىنەر ،
 كۆرىپ سۇلمۇ بالا-سىن ،
 كۆزىنىڭ قاراسىن ،
 قۇۋانمىپ تاسمىپ چۈرەگى
 قەسەپ نىستىق سۇيەدى .
 ۈزىن كۈندە ارىۋ چوق ،
 «پىرىشتەم» - دەپ اينالمىپ ،
 التىن انا كۈن چۈرەر .
 مۇنى كۆرىپ بۇتقار ،
 كۈگمىرەنەپ ەتەر زار :
 «بىزدەردە التىن انا چوق ،
 تەسەپ سۇيەر بالا چوق ،
 نۇراق دا چوق بەلگىلى ،
 دەپ تۇنجىراپ ، كۆرۈمىنەپ .
 *السىن - *السىن جاس توگەر .

*تاتتى عانا سۇيسەم !» دەپ
 كۆيۈرلەپ وگىپەك جەن چۈرەر -
 دامىل الماي جىلار قار ،
 اق شەيلىدىق اشلار ؟
 سىلىق - سىلىق ، كۆلەپ سىلىدىرولاب ،
 بىردەگە دەپ بىلىدىرولاب ،
 كۆرىنگەننەن سۇيىنىشى ،
 سۇرايتۇن جاس بالاداي ،
 اسمەمىپ سۇۋلار جۇگمىرەر .
 كەرىلىپ ەركە - جەر تۇرار ،
 *مولدىر سۇۋمەن جۇۋىتار ،
 ۋادە مەنەن بۇلەكە ،
 *تۇرلى *تۇستى كۆلدەرگە ،
 شىن جىبەككە ورائىپ ،
 قاراغاندا كۆز نويەماس ،

جۇماناي ۇلى ماغجان .

كۆز .

سۇر بۇلت *تۇسى سۇۋدىق قابىلىدى اسپان ،
 كۆز بولمىپ دىمىقەل تۇمان جەردى باسقان ؟
 بىلەيمەن : نويەانى ما ، توگەنى ما ؟
 جىلقى وىزاب ، بىيە تاشقان تاي جارىسقان .

جاسەل *شوب ، بايشەشەك چوق بۇرىنغىداي -
 جاستار كۆلمەس ، جۇگمىرەس بالا شۇۋلاي ؟
 قايتوشى شال ، كەپىردەي *تۇسى كەتمىپ ،
 چاپىراغىنان ايرىلغان اعاش قۇۋراي .

بىرەۋ مالەسا بىسىمىلى سالىپ *بىدىن ؟
 سالىمراكتى *تارتىمىنى جەرتەق كىيىم ؟
 ەنەسىنە *بىرتەپ شۇۋدا جىيىم
 جاس قاتىندار جەرتەلغان جامايدى *ۋىمىن .

قاز، تىرنا قاتارلاىمىز ئايتمىز بىرەنە ،
 استىمىدا اتشوشى *جۇرول-بىر كەرۋەن ؛
 قاي اۋىلى كورسەك دە بىر ناگى .
 كۈلكى ويىن كورسەك دە بىرەنە .

كەيىن، شال قورچاڭ قاعىپ، بالاي-بۇرسەڭ ،
 كوڭمىسىز قارا سۇۋىق قىردا جۇرسەڭ ؛
 كەسەك سۇيەك ، سۇريا سۇۋ تىمىمە كەن سوڭ ،
 ۋىدە *مىت چوق . سىقان اۋلاب قىدا كورسەڭ .

كۈزەۋ تۇزغان ، وتى چوق ەلدىك ماڭى ،
 تۇمەن بولار چىل سوتسا شاڭ تۇزىڭى ؛
 ون جاقىلعان *ۋىمىڭ سۇرى قاشىپ ،
 سىقان قورققان قازاقتىڭ قۇرسىن زاڭى .
 اباي .

اي مەن كۈنىڭ تۇتىلمۇ .

كەيدە اي مەن كۈن تۇتىلدى . كۈن مەن اي تۇتىلمۇدىن جۇرت جامائەتلىرىغا
 چۈرۈپ قورقىمىداي . اسەرسە ، كۈن تۇتىلمەنمەن ادام قاتتى شوشىداي . كۈن
 ايدان كورى سىمىرە كىرەك تۇتىلدى . سوندىقتان كۈن تۇتىلمەنمەن جۇرت قاتتى
 ساسادى . چارقىراپ تۇرغاندا كۈن تۇتىلما قالماي . سەبەبىن تۇسىمەنمەن ادامدى
 سىقتاپ قورققانلىق نارسە . قولىق تۇتىلمەنمەن كۈن قاراۋىتىپ ، كورسەنمەن كەنەپ ،
 *تۇن سىياقتى قاراڭغىلىق تۇسىدى . اۋا سالىنىداي . شىق تۇسىدى ، قۇستار
 ۋىاسىنا جاتادى ، كۈلدەر باسەن *مىپ مۈلگىمى . سونىڭ *بارى اسپاندا
 تەرلىكتەي يۇلت چوق ، اشىق كۈنى بولادى . *بىر ازدان سوڭ كۈنىڭ ساۋلەسى
 قايتادان تۇسە باستايدى . دۇرىسىدا كۈن مەن اي تۇتىلمۇدىمدا كىسى قورقارلىق
 دىمدا چوق . بۇل تۇتىلمۇلار جاي *بىر سەبەبتەردەن بولادى . ول سەبەبتەر قانداي ؟
 چەر كۈندى ايتالدى ، اي چەردى ايتالدى . كۈن چەردى تارتادى ، چەر ايدى
 تارتادى . چەر كۈنىڭ ، اي چەردىڭ قوشىمىسى . ايدا چەر سىياقتى دومالاق ،
 قاتتى ، باران نارسە . ايدىڭ چارىق بولۇپ كورسەتۋەن سەبەبى بەتمەن كۈنىڭ
 ساۋلەسى *تۇسە چارىق قىلغاندىقتان . ماسەلەن ، قاراڭغى ۋىدىڭ سەمكىنەن
 يا *بىر نەمىگەن شام چارىقى كورسە ، ساۋلە تۇسكەن نارسە چارقىراپ
 كورسەيدى . ايدىڭ تۇندە چارقىراپ كورسەيدى دە سول *تارتىدى . اي كۈن تۇسكىل

جەردەن دە 50 تونن كەشى. ايدىڭ كۈننەن ۈلكەن بولمى كورنەنۈنى. ھەقىدە.
 دىيەن. كۈن مەن جەر اراسى الدە نەشە مۇلەيەن مەيىل، اي مەن جەر اراسى
 50 مەنگە مەيىل. مېر نارسە نە غۇرلەم المىس بولسا، سو غۇرلەم كەشمەرىمى
 كورنەدى. كوز ۇشىندا مېر نارسە قۇرتتاي بولمى قارايمى كورنەدى، قاسىنا
 ھاقىنداغان سايمەن بادىرايمى ۇلەيا بەردى.

ايدىڭ كۈننەن ۈلكەنمە كورنەنۈنى دە سونداي. اي بەندە قاراۋىتقان
 ھانا جارىنى جەرلەر كورەمىز. چارمىراغاندارى نۇلارىدا، قاراۋىتقاندارى تۇدىڭ
 كۈلەڭكەلەرى مەن جازنى جەرلەر. بۇلار المىستان كورەنۈن «نەلەكوب» دەگەن
 قۇرال مەن وتە اتنى كورنەدى. جەردە، اي دا باران نارسە. باران نارسەنىڭ
 كۈلەڭكەسى بولدى. ماسەلەن ادامنىڭ، تۇدىڭ، باسقا سونداي نارسەلەردىڭ
 كۈلەڭكەسى بار. اي جەردى اينالىپ كەلە جاتقاندا، كەيدە جەر مەن كۈندىڭ
 اراسىمان ونەدى. سول كەزدە ايدىڭ كۈلەڭكەسى جەر ۇستەندەكى مېر ۇرىنغا
 تۇسەدى. كۈلەڭكە تۇسكەن ۇرىنغا كۈن كورنەي، اي مەن جايىلمى قاراڭمى
 بولدى. مۇنى جۇرت «كۈن تۇتىلىدى» دەيدى. كۈن تۇتىلغاندا شەننىڭ مېر
 بەنمەن تۇتىن مەن سىناپ المى كۈنگە قاراي قويساڭ، اي بەرتە-بەرتە كۈننىڭ
 بەنمەن جاۋىپ، جايلاپ نالى وتىپ كەتكەن اتنى كورەمىن. ەكەر اي مەن
 كۈن اراسىنا جەر كەلمى كەيلىكسە، جەردىڭ كۈلەڭكەسى بارىپ ايعا تۇسەدى،
 ايدىڭ بەنى كەۋگەم تارزادى. مۇنى ادام «اي تۇتىلىدى» دەيدى.

وتىمىستار ايدىڭ، جەردىڭ جۇرىسىمە قاراپ سەينەپ قاي جەردە، قاي
 مەزگىلدە اي يا كۈن تۇتىلانتۇن كۈن نىلگەرى جۇرتقا قۇلاقتاندىرىپ قويادى.
 مېر نەشە سەكىت كۈن تۇتىلانتۇن جەرگە وتىمىستار كوب ماشاقتانمى، شەنمەن
 مائىپ نەلەكوب پەنەن، سۇكوت سالانۇن ماشىمالازىن كۈن بۇرىن المى بارىپ
 قويادى. ۇتىكەننى تۇتىلغان كەزدە اي مەن كۈن بەنمەن نە بارى، نە بولمى
 جاتقانى جايىنداغان انىمىراق كورنەدى. اي «ارى قانتى»، «ارى باران نارسە»
 ۈلكەيەيدى دە، كەشمەرىمەيدى دە. «بىراق، بىزگە اي كەيدە تەبىنى كورنەيەيدى،
 كەيدە جارتى، كەيدە مۇتىن بولمى كورنەدى. ول نەلىكتەن؟ اي جەردى
 اينالىپ كەلە جاتىپ، جەردىڭ كۈن جاعىنا شەمادى. سول كەزدە كۈننىڭ
 چارىمىنىڭ كۇشى مەن اي كورنەيەيدى. مۇنى «ولى ارا» دەيدى. سونان
 سولك اي بەرتە-بەرتە كۈننەن قاشمىقتاي بەردى. كۈنگە ناراعان چىيەكى چارىق
 بولمى كورنەدى. مۇنى اي باسى دەيمىز. ەندى مېر ازىراتقان سولك جۇرە.
 جۇرە اي جەردىڭ سەرتەنا شەمادى. ايدىڭ مېر جاعى تەكسى چارىق بولدى.
 «مۇنى اي ورتاسى» دەيمىز. ونان سولك اي تاھى چىگەشكەرە باستايدى؛ ايدىڭ
 «بىر-چاق بەنمەن تەكسى كورە المايمىز، كۈننىڭ مەۋلەسى تۇسكەن شەنمەن عانا
 كورەيمىز. مۇنى اي «ورتاسى اۋدى» دەيمىز. مۇنىڭ اوتىنغان تاھى ۇلى ارا باستالادى.

قۇيرىقتى جۇلدىز.

مۇن مەككە جەل بۇرۇن، 1086-جىلى اڭگىلىستان ەلەنە نورمان دەگەن قاللىق كەلىپ جاۋ بولمىپ تىپىدى. جاۋ جەڭمىپ، اڭگىلىستاندار قاننى اېمگىرىشلىككە ۇشىرادى. سول كەزدە اسپاندا قۇيرىقتى جۇلدىز كورىندى. جەڭلىگەن اڭگىلىستاندار قۇيرىقتى جۇلدىز «قۇدايدىڭ كارى» مەزىدى جاۋ قىرىۋىنا كورىنگەن دەپ قورقىستى. قۇدايەنە مېمىنەپ، جامانىشلىقتان قۇتۇلدى دەپ مولدالارغا توكەتتى. مولدالاردا ەلكە مۇنى قۇدايدىڭ كارى دەپ ۇعىنىدىرىدى.

نورماندار قۇيرىقتى جۇلدىز جاقسىلىققا كورىندى؛ مېز اڭگىلىستاندى جەڭەدى دەپ قۇداي كورسەتىپ تۇر دەپ قۇوانىپ ماسايرلىقتى. نورمانداردىڭ قانىسى «مانىلدا» دەگەن كەسى قۇيرىقتى جۇلدىزنىڭ سۇگىرەتىن كەلمە تۇرىنە سالىپ توتتى. سول كەلمەنىڭ ۇزىنلىغى 98 كەز. ەسى كۇنگە شەيىن اڭگىلىيانىڭ «رايو» دەگەن قالاسىدا ساقتاۋلى، ەلكە كورسەتىپ تۇرادى. ول جۇلدىز باسقا جەرلەردە دە كورىنگەن. قايمەسىز جەر جوق. سوندىقتان چۇرتىمىڭ كوپى قۇيرىقتى جۇلدىزدان قورقۇپ، «قۇدايدىڭ كارى» دەپ ساسقان. جۇلدىز تۇرىپ تۇرىپ مېز كۇنى جوق بولغان. جۇلدىز ەمىرىشە كەلمەسكە كەتتى مە؟ جوق، 76 جىل وتكەن سەك باياغى جۇلدىز قايتا كورىنگەن. مېزاق جۇرت مۇنى بۇرىقتى تانىس جۇلدىز دەگەن جاڭادان كورىنگەن جۇلدىز دەپ قايتا ۇرەيلەنگەن. سول جۇلدىز قاندا بىرەت كورنەسە، سولشا بىرەت جاڭا جۇلدىز دەپ تۇسىنگەن: بۇرىقتى جۇلدىز دەپ ەش كىم ويالماغان.

1456-جىلى باياغى جۇلدىز تاغى كورىنگەن. سول جىلى تۇرىكتەردىڭ ئىستامبولدى قەدىستىيانداردان تارتىپ العان جىلى.

قىرىستىياندار بىزگە قۇيرىقتى جۇلدىز قۇدايدىڭ جەبەرگەن كارى دەپ قورىققان. مۇسلىماندار جاقسىلىغى دەپ قۇۋانغان. مۇنان 76 جىل وتكەن سول باياغى جۇلدىز تاغى كورىنگەن. مېزاق بۇل جىلى ياۋروپادا تىنمىشلىق بولغان. قارا قاللىق ساسىپ چۇرگەن دە، مولدالار قوت-قوتتاپ ساسىرىپ چۇرگەن دە، وقىمىستار قۇيرىقتى جۇلدىزدى زەرتتەي باسماغان.

كالىھى دەگەن وقىمىس بۇرىنەملاردىڭ قۇيرىقتى جۇلدىز جايىندا جازعاندار بىن جانا ۇزىنىڭ كورگەنەن سالىستىرىپ «قۇيرىقتى جۇلدىز» نە كەنەن نە ۇشەن كورىنەتۇنەن تابقان. الخى قۇيرىقتى جۇلدىز ۇر مېز 76 جىلدا مېز بىرەت كورىنەدى ەگەن. قۇيرىقتى جۇلدىزدا، جەر سىياقتى كۇندى اېقالىپ چۇگىرىپ وتىرادى ەگەن. مېزاق، جولى قەستالمىغان جەر كۇندى مېز جىلدا اېقالىپ

شەخسە ئۇيۇشۇ جۇلدوزدار جولى ۇزاتتىمىنان 75، *جۈز. مىڭ جىلداردا اپقالىپ بولادى ەكىن. قۇيرىقتى جۇلدوز كۇنگە جاقىنداغاندا بىزگە كورىنەدى ەكىندە، قاشقىداغاندا كوردەن جوعالادى ەكىن. الگى اگىكىلىشانداردى، قورسىتىمىناردى فورىتىمىپ جۇركەن قۇيرىقتى جۇلدوز كۇندى 75 جىلدا اپقالىپ شىعادى ەكىن. *ار *بىر 75 جىلدا كورىنىپ كەتەقۇلى سوندىقتان ەكىن. كالىي ئۇرمتىنە الگى جۇلدوزدىڭ اتىن دا كالىي قويغان. كالىي جۇلدوزدى زەرتىپ بولمىپ باپاى جۇلدوز 1758-جىلى كورنەر دەپ كەسىپ ايتقان؛ *وزى مۇنان بۇرىن 1742-جىلى *ولمىپ كەتكەن. ايتقانمىن داى اق كالىي جۇلدوزى *وزى ولگەن سولك 16 جىلداى سولك 1758-جىلى كورىنگەن.

قۇيرىقتى جۇلدوز نە نارسە؟ بۇل كۇندە وتە الستان ئارمىنى بىرلىكتىرىپ كورسەتەتۇن تەلەسكوب دەگەن ماشىنلار بار. تەلەسكوب وسى كۇنى، ماسەلەن، ايدى جاي كوز بىن كورىنگەندىن مىڭ جارىم سە ۇلكىمىپ كورسەتەدى؛ اي رەتمىدەگى سايلار، تۇلار، جنرالار، وپلار اذىق كورىنەدى. قۇيرىقتى جۇلدوزداردى دا سونداي ئۇرالتار مەن قاراپ، زەرتتەبىدى. كوكتەگى نارسەلەردى زەرتتەتۇن ياسقا ئۇرالداردا كوب.

جاي كوز بىن قاراعاندا قۇيرىقتى جۇلدوزدىڭ باسى، باسىمىڭ شىندە دومالاعى جانا قۇيرىقى بار. قۇيرىقتى جۇلدوزدىڭ *بىر جاعىنان جۇلدوزدار كورىنەدى. ولاي بولسا، قۇيرىقتى جۇلدوز جەر سىياقتى باران مەس، اۋا سىياقتى *مولدىر، قۇيرىقتى جۇلدوز كۇن مەن جەر اراسىنان كەلىپ وتكەن كەزدەرى بولغان. *بىراق كۇندى قاراڭمىلاب جابالماعان. امىرەسە قۇيرىقى *مولدىر، باسى قاراڭمىلاۋ. *بىراق، باسى كادىكىمدەي قاراڭمى قۇيرىقتى جۇلدوز بار، جوعى *الى بەلگەسىز. كۇندىن الەس جۇرگەندە قۇيرىقى *تىپتى بولمايدى، بۇلت سىمىلى شۇۋامانقالىپ جۇكسىپ وتىرادى. كۇنگە جۇۋىقتاعان سايمەن قۇيرىقى شىعەپ زىلعايا بەرەدى. قۇيرىقتارى دا *تۇرلى-تۇرلى بولادى. كەي بىرەۋلەردىدە *بىر نەشە قۇيرىقتار بولادى.

شىندەگى نارسەلەردە *تۇرلى بولادى. *بىر جۇلدوزدا *بىر نارسە ەكىندى جۇلدوزدا ەكىندى نارسە بولادى. *بىراق، قۇيرىقتارىمىڭ شىندە تەمىر بار. *ار جۇلدوزدىڭ قۇيرىقىمىن داى نارسەلەرى *ار *تۇرلى بولغان سولك، قۇيرىقتارى دا *ار *تۇرلى بولادى. ۇيتكەنى *ار نارسەگە كۇن *ار *تۇرلى اسەر بەرەدى. قۇيرىقتى جۇلدوز كۇنگە جاقىنداغاندا، شىندەگى نارسەلەردى كۇن كۇشى اسەر بەرىپ قىزدىرادى. ول نارسەلەر قايناپ، بالقىپ، بۇۋ مەن سارما اپقالادى. بۇل ساردار مەن جۇۋىدى كۇن ساۋلىسى *ارى بىتەرىپ شالقمىداي.

كۈنگە جۇمۇقتانغان سايمان شالقمۇ كۆشەيمىز، جۇلدۇزدىڭ قۇيرىقى كۈننەن *ارى
 ئاي سوزىلادى، مىسالى جەلدەن، * تۇتەن شالقمىداي بولادى، مەنە وسى
 شالقمىن غاز بەن بۇۋ قۇيرىقى بولمىز كورمىدە، تۇسكەن جارىمىغا قاراي * بىر
 پۇرسەتنىڭ بىشىدە نە بار ەكەنن بىلەنۇن «سېپەكتىروسكوپ» دەگەن قۇرال بار.
 بۇل قۇرال مەن بۇل كۈندە كۈننىڭ، جۇلدۇزدىڭ، قۇيرىقتى جۇلدۇزدىڭ
 بىشىدە نە بار ەكەنن بىلەدى، قۇيرىقتى جۇلدۇزدارغا كۈننەن تۇسكەن ساۋلەتەن
 باسقا *وزىمىڭدە جارىمى بولادى. ۇيىكىنى كۈنگە جۇمۇقتانغان سايمان
 قۇيرىقتى جۇلدۇز بالقمىز، قايتايتۇن بىلەمىز، قىزىق بالقمىغان نارسە جارىقدا
 بولادى. ماسەلەن قورعاسىن، تەمىر بالقمى تەمىزسا جارقىلىداي باستايدى.

سېپەكتىروسكوپ قۇيرىقتى جۇلدۇزدار بىشىدە نە بار ەكەنن بىلەۋكە
 بولادى- 1826 جىلى 28 پېيىپىرالدا «بىيەلە» دەگەن وقىمىس بۇرىن شى كىم
 كورمەگەن، جاي كوزگە تۇسپەيتۇن كىشىكەنە غانا قۇيرىقتى جۇلدۇزدى تاقان.
 سەپتەپ قاراسا كى جۇلدۇز 6 جىل 270 كۈندە كۈننىڭ ايدالاسىن *بىر
 ايدالادى ەكەن. 1846 جىلى 1 جىمىۋاردا «بىيەلە» نىڭ جۇلدۇزى چۇرت كۈتۈپ
 تۇرغاندا تاقى جارىلىپ، ەكى *بولمىپ، ەكەۋى ەكى باسقا چۈنەلە بەرگەن.
 بۇن دەپىن چۇرت قۇيرىقتى جۇلدۇز جارىلادى دەپ ويلاغان مەس. مۇنان
 سول كى جۇلدۇزدىڭ ەلەندارىدا بىمىۋاپ كەتكەن، جانا *بىر تىزىمى حالىز
 بۇل جۇلدۇز مەس، باسقا قۇيرىقتى جۇلدۇزداردا بولشەكتەنەپ كەتەدى ەكەن.
 بىيەلا جۇلدۇزى زىمىقايم جوعالغاندا كەتكەن. سونى مەن 20 جىل ۇتكەن.

1872 جىلى 14 نىشى نوپابىردە اسپاننان جۇلدۇز جاۋا يامىغان. چەتى
 ساعات جاۋىب جۇلدۇز اشىلغان، وقىمىستار تەكسەرىپ زەرتتەپ، سەپتەپ قاراسا،
 باياھى *بولمىپ، جوعالىپ كەتكەن بىيەلا جۇلدۇزى سول كۈنى سول جەردەن
 ۇتۇكە *تېپىس ەكەن. سونى مەن جاۋعان جۇلدۇزدار جوعالغان قۇيرىقتى
 جۇلدۇزدىڭ جاڭگالارى يولمى شىققان. سونىڭ *شەش 14 نوپابىردە اسپاننان
 جۇلدۇز جاۋعان ەكەن. وقىمىستار سەپتەپ قاراسا، سول كۈنى بىيەلا جۇلدۇزى مەن
 جەردىڭ جۇلدۇزدارىنىڭ تۇپسەنۇن كۈنى ەكەن. مۇنان سولدا بىيەلا جۇلدۇزى
 جەرمەنلە نەشەرت ۇشراسىپ، جۇلدۇزدار جاۋعان. اقبا جۇلدۇزدار قۇيرىقتى
 جۇلدۇزدىڭ جاڭگالارى ەكەنى انەقتالغان. ولاي بولسا، انبا جۇلدۇزداي بار
 نارسەلەر قۇيرىقتى جۇلدۇزداردىڭدا بىشىدە بولمۇغا *تېپىس اتقان جۇلدۇزداردىڭ
 بىشىدە نازا تەمىردە، قەبىرات ناستارداء، التىن داء، قالاپى داء، مىس داء، باسقا نارسەلەردە
 بار. قۇيرىقتى جۇلدۇز بىشىدە كى زاتتار جەردەدە بار. بۇلارغا كۈدىكىنەنەۋكە
 ولەيدى. ۇيىكىنى ادامنىڭ كوز الدىندا كۈكشەن تۇسەدى. تۇسكەن ناستاردىڭ
 بىشىدە مىڭ جارىم بۇتتەمى دا بار.

سونى مەن قۇيرىقتى جۇلدۇزىمىز نە نارسە؟ قۇيرىقتى جۇلدۇزىۋلكەن تۇمان.
 بۇل تۇماننىڭ بىشىدە *توبىلى ۇۋاتتى ناستارداء، قۇلدۇرداء، غازداردا بار. غازدار
 ۇيرىمىندا، قۇم مەن ناستار كوپىنەسە باسندا بولادى. بۇل قاتتى زاتتار تۇتاس

הנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך
והנשיא וכל אנשי המלכות וכל
העם אשר יצאו מן המלכות וכל
העם אשר יצאו מן המלכות וכל
העם אשר יצאו מן המלכות וכל
העם אשר יצאו מן המלכות וכל

אשר יצאו מן המלכות וכל

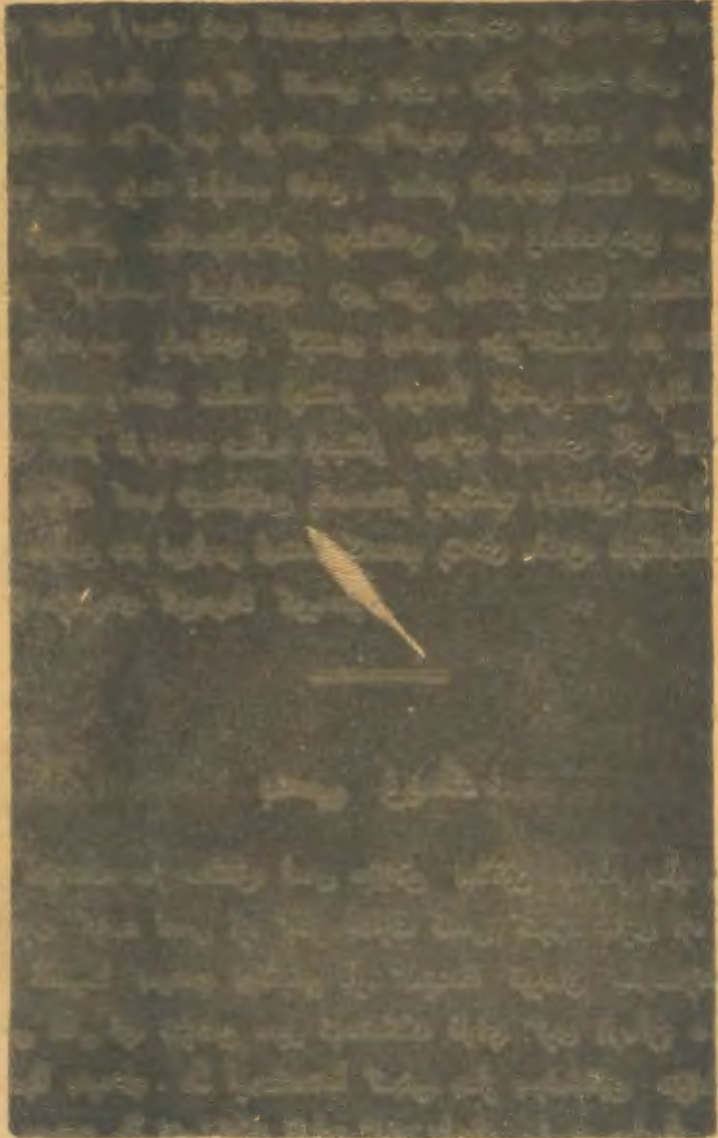
הנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך
והנשיא וכל אנשי המלכות וכל
העם אשר יצאו מן המלכות וכל
העם אשר יצאו מן המלכות וכל
העם אשר יצאו מן המלכות וכל
העם אשר יצאו מן המלכות וכל

הנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך
והנשיא וכל אנשי המלכות וכל
העם אשר יצאו מן המלכות וכל
העם אשר יצאו מן המלכות וכל
העם אשר יצאו מן המלכות וכל
העם אשר יצאו מן המלכות וכל

הנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך
והנשיא וכל אנשי המלכות וכל
העם אשר יצאו מן המלכות וכל
העם אשר יצאו מן המלכות וכל
העם אשר יצאו מן המלכות וכל
העם אשר יצאו מן המלכות וכל

«اعىندى جۇلدىزدار»

بۇلتىمىز تىنچ ۋە تۇن. اسپاندا جۇلدىزدار جايىناپ تۇر. قاراپ تۇرساڭ ۋالسىن،
ۋالى جارقىراغان ۋبىر نارسىلەر اعىب تۇسىدى. مۇنى چۇرت «اعىندى جۇلدىز»

70 - نىشى سۇنمىرەت: اعىب - كىلە جاتقان جۇلدىز.

دەپىلى: ۋبىراق، بۇلار جۇلدىز دەمەس؛ جۇلدىزبەن بۇلاردىڭ اراسى جەرمەن
كوكىتەي.

اھم تۇستۇن نارسەلەردىڭ قارامى كۆپىنچە كىشىگە بولادى. بۇلار ناس
 سىمباتى؛ كىيە نامىردەن بولادى. چارقىراپ كۆرىنەتۇن سەبەبى-اۋادان تۇتۇپ
 كەلە جاتىپ قاننى قىزادى. كىشىگە نەلەرى وتە قاننى قىزغاندىقتان چەرگە
 تۇستۇكە شىداماي، چولدا اۋادا جاتىپ كەتەدى. ۇلكەندەرى چەرگە تۇستەدى.
 كەيپە تۇسكەن چەرلەردىن شۇقىرلاپ ويىپ كەتەدى. وسىنداي اسپاننان تۇسكەن
 تاستاردى «مەتە ارىپت» دەپ اتايدى. مەتە ارىپتاردى مۇزەيلەردەن قاپۇغا بولادى.
 مەتە ارىپتاردىڭ چەرگە قانسى چوق. بۇلار بولشەك قاس سىقىلدانسىپ
 بوس كۆلەندە جۇكىرىپ جۇرەدى. جۇكىرىپ جۇرگەندە چەردىڭ اۋاسىنا
 كىيلىگىپ چەر وزىنە تارتىپ العان. عىلىم تاجىرىپىياسىقتا كەي مېر مەتە
 ارىپتار قۇيرىقتى جۇلدەردىن بولمىگەن. كۆپ زامانداردان سوڭ قۇيرىقتى
 جۇلدەردار بولغىنىپ قىپرايدى، قۇيرىقتى جۇلدەردىن ورىمنا سىمىقتارى كۈندى
 ايقالىپ جۇكىرىپ وتەردى. كۈندى ايقالىپ جۇرگەندە چەر مەتە ارىپتارنىڭ
 چولدىن كەسىپ وتەدى. مەتە ارىپتار چەردىڭ اۋاسى مەن ارالاسادى. مەتە
 ارىپتاردى چەر تارتادى. مەتە ارىپتار چەرگە تۇستەدى. قاي كەزدە مەتە
 ارىپتار چەرگە كۆپ تۇستۇن ۇقىمىستار زوتىتەپ بايقالغان. مەتە ارىپتار كۆپ
 جۇرەتۇن چولدىن چەر نوپايدىر ايمىندا كەسىپ وتەدى ەكەن. سوتىدىقتان نوپايدىرە
 اققان جۇلدەردى كۆپىرەك كۆرەمىز.

بەسى ۋىيەك .

چەر جۇزىنلە جاز سىقتى، قىسى سۇۋىق بولاتۇن چەرلەر بار. وندا ادا مېر
 چەردە جازى كۆپ، قىسى از، مېر چەردە قىسى كۆپ، جازى از، مېر چەردە
 جازى دا، قىسى دا بىردەي بولاتۇنى بار. مېزدىڭ تۇرغان چەردىمىزدە جاز اللى
 اي، قىسى اللى اي، مېزدەن سول تۇستىككە قاراي مېر بارغان ماين سۇۋىق.
 مىراق بولا بەرەدى. ەڭ ارچامىندا تىپتى جاز بولمايتۇن سۇۋىق چەرگە
 چەنەمىز. مېزدەن ەڭ تۇستىككە قاراي مېر بارغان ماين جىلدىق بولا بەرەدى.
 ارمان قاراي جۇرە بەرسەك، جىل بويى قىسى بولمايتۇن سىنقى چەرگە چەنەمىز.
 وندا مېر جۇرە بەرسەك، سىنقى كەسىپ سالغىندا باسنايدى. وندا مېر
 جۇرە بەرسەك، سۇۋىمىراق بولا باسنايدى. ەڭ ادا مىندا تىپتى جاز بولمايتۇن

سۇۋۇق چىركە چىمىمىز مۇن كورىدى. سىمىق جاق چىردىك بىرنا بىلىندە بولانۇنى (تارا سۇگىرەتتى). سۇۋىتىپ چىر "جۇزى" جىلى سۇۋىتىمىققا قاراي بىسكە بولمىدى. بىردىك نىرەن چىرىمىز سالقىن ۋىيەك، وڭ قۇستىك چامىمىزدا سىمىق

71 - تىشى سۇگىرەت :

بىس - ۋىك - ئىتتىرى سۇۋىتىپ چىر قارىزى
بىرنا ساراڭلى ۋىيە كەلەر قوشمىلارنى بىسى قىت
ورناستىدا تەپىقەر

ۋىيەك. سۇۋىق ۋىيەككە قاراي چۈرەك "ارى بارغان سۇن جاز قىسقا، قىسى ۋىزاق بولا باستايدى. وڭ تەستىمكە قاراي چۈرەك، "ارى بارغان سايىن قىسى قىسقا، جازى ۋىزاق بولا باستايدى. سۇۋىتىپ، سۇۋىق ۋىيەك بىس "بىزدىك سالقىن ۋىيەك ارالىقىدا قىسى ۋىزاق، جاز قىسقا. سىمىق ۋىيەك بىس "بىزدىك سالقىن ۋىيەك ارالىقىدا قىسى قىسقا چىر ۋىزاق. جىلى سۇۋىق بولۇشى كۈننەن. كۈن قاق توبەگە كەلەن چىرلەردە تەبىئى قىسى بولمايدى. ماسەلەن: سىمىق ۋىيەك كۈن توبەن استىغان سايىن، جىلمۇ كەمىيدى. "بىردىك قىق توبەمىزگە كۈن ەش ۋۇتتەتتا

كەلمەيدى. كۈن قاق توبەمىزگە كەلمەكەن سوك، وتە سىمىق كۈندەر "بىزدىك ۋىيەكتە بولمايدى. سوندىقتان سالقىن ۋىيەك دەپ اتالدى. "ار ۋىيەكتە كۈننىك قالىپتى بىراي بولماق، ول بىراي كىلىمات دەپ اتالدى.

سىمىق جاق.

سۇۋىق جاقنى دەگىزدىك جىل بويى مۇزى ارىلەپتۇن بولسا، سىمىق جاقنا جىل بويى قار تۇسىدەتۇن چىرلەر بار. سىمىق جاقنا كۈن قىزىقى "بىزدىك چاقناستىداي بىس، وندا كۈن قاق توبەگە كەلەدى. وندا جاز، كۈز، قىس چوق، جالغىزاق شىلدە بار، جىل بويى وندا شىلدە، جىل بويى چاپىراغى چىقالغان اعىشتار، شوبەتەر، تۇرلى تۇس بىن بىزەلگەن كۈلدەر، تامىلچىغان چىمىستەر. قار ورتىدا وندا جاۋىن بولادى. جاۋىن تىمىستان "بىر نەشە اي جاۋادى چەردى "اندان تەندىرادى. سۇۋ مەن جىلمۇ چىقەرلىك بولغان بولا، چىر توكى سىمىك بولمىق. كۈننىك جىلمۇنىڭ، چىردىك دىمىنىڭ ارناستىدا سىمىق جاقنا شىلەتۇن اعىشتار اتايەن بولادى. ونداغى اعىشتاردىك بىسكىمكى 100 - 150 ارىمىدا چىقىدى. كەي "بىر اعىشتار وسكەن كەردىنە - كۈندە ارىمىدا "وسىپ وتىرادى. كەي اعىشتاردىك ۋۇندىغى سونشا - 15 كىسى

ول جاز انه - مننه ده كەنشە بولماي چىلدام وتە شىعادى . بۇرقىراغان بوران ،
سىقىرلاغان اپاز داۋىرلەيدى .

يۇل - ۋۇتق چاقنا ورمان دە كەنمەن ، توغاي دە كەنمەن ، تۇك جوق . وندا مەكەن
مەكەتكە بولمايدى . تارى ، مەيداي ، باسقا امتىقتار شىقىلىدى . جەر تۇكەنمەن
وندا شىعاتۇن ۇساق بۇتالار ، مۇك جانا كەي مەر مالىقن اۋانى سۇيەنۇن جەر
چەلەكتەرى بولادى .

جاز كۈنمىندە « تۇۋندىراغا » جان كىرەدى ، اعاشلار كوگەرەدى ؛ چەلەكتەر
قىزارادى ؛ تۇۋندىراھا ۇك كىرەدى . قۇستاردا كوپ كەلەپ ، ۇپاسالىب يالاپا -
تىلارمىن شىعارادى . تۇۋندىرادا تۇرغان قايمۇان كەم بولادى . مېزدىك مالدارمەز
وندا اشتان ولەدى . وندا ارنا بۇغى دە كەن قايمۇان بار . ونەك جەينۇن تاماعى
مۇك . ونان باسقا مۇي قايمۇانداربىنان مېت بار . مېتكە قايدا دا بولسا تاماق
تايبىلادى . ونداي جەردە تۇرغان ادامنىك كۈنى - كۈن مەس . مېراق سونداي
جەردە دە كۈنمىن كورسپ تۇرغان ادامدار بار : كادىمكى قزاقنار اگگىمە قىلانۇن
مېت چەككەن قالقى . مۇنىك مېرمن مېرستىمىسپ ، ايشىمىن قۇۋىرىپ قويغان -
سۇۋانى ، كۈن چىلىۋىنىك كەمەس نۇسەنۇندىكى .

تورت تۇس .

كۈن مەدەيم مېر جاققان شىعب ، مەكىشى جاققا بلنادى . دالا جەرگە شىعب
جانجامىمىزغا كوز سالساق ، ۇستىمىزگە نىكەلەكەن بىيە ۇلكەن مۇي سىياتقى
جوهارىدا اسپان ، تومەندە ، مۇي ورنىنداي توگكەلەك ، اينالامىزداعى جەر ، اسپان
مىن جەر ايقاسقان بەتمەندە تارتقان جىيەك سەكەلەي جەر الامايى - كوگ جىيەكى .
مەرتە تۇرىپ ، كۈننىك شىققانمىن باقملاساق ، اۋەلى شەنى عانا كورىنەدى .
سونان سولك بىرتە - بىرتە كوتەرىلەپ ، تۇلعاسى تۇكەل كورىنەپ ، جوعارى قاراي
شىعادى . شىققاننان كەيىن جوهارىلاي - جوهارىلاي ، كۈن شارىققا شىعب ،
تۇس بولغانمىن كورەمىز . شارىققا شىعب بولغاننان كەيىن تومەندەي - تومەندەي
چەر تاساسىغا تۇسەپ ، كۈننىك باتقانمىن كورەمىز .

كۈننىك شىققان چەمىن كۈن شىعبىس دەپ ، باتقان چامەدا كۈن باتدىس
دەپ ، شارىققا شىققان چەمىنا تۇستىك دەپ ، تۇستىككە قارسى چامەدا ارقا ياكى
قارا كەملىق دەپ ادامدار ات قويغان .

دۇنيەنىڭ تۈرت بۇيىمىن قەرزى بىلەن سالىم كۆرسەتمىز دەسەك، بەلەي سالامىز: اۋلى، دوڭكەلەك ەتىب جەر لايىمىن سالامىز؛ سونان سوڭ سەزىق بىن تۈرت تۇستى كۆرسەتمىز. وڭكەلەكتىڭ وڭ جەمىن دېگەن شەخىس سول جەمىن كۈن باتىس ەتىب، ئومەنگى جەمىن تۇستىڭ چەرىتى جەمىن قاراڭغىلىق دەپ كۆرسەتمىز.

تۈرت تۇستىڭ ارالغىمىداي جاتقاردى ارالق دەيمىز؛ ماسەلەن، تۇستىڭ شەخىس ارالغى، تۇستىڭ باتىس ارالغى، ارقا شەخىس ارالغى، ارقا-باتىس ارالغى دەيمىز. بىر ئارالغىنىڭ تۈرەن جەرىن سىلتە كەندە تۈرت تۇستىڭ يارالغىمىداي تۇستىڭ ايتىپ سىلتەيمىز. كۈن اشىق بولسا، يا تۈرەن جەردىمىز ئاتىس بولسا، كۈن شەخىس، كۈن باتىس قاي جاتقا كەندىن بىلەيمىز. جەر ئاتىس بولسا، كۈن يۈرگەن شەخىمىدا، يا تۇستىڭ شەخىمىدا كۈننىڭ

78 - نىشى سۈكەرەت: تۈرت تۇستىڭ.

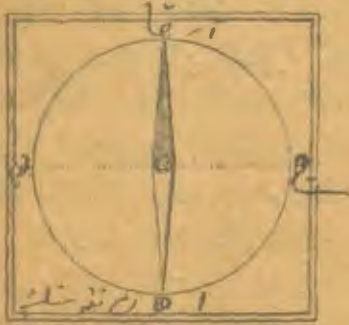
شەخىس، باتىس، ارالقنى تۇستىڭكى بىلەۋكە بولمايدى. ونداي ورنىدا تۈرت تۇستىڭ قارىدا كەنن اشا تۇن قۇبىلانما دەگەن قەوال بولادى.

قۇبىلانما

قۇبىلانما دەگەن - ەكى باسەن سۈيىرلەپ بولانغان نىستەلگەن نەمىر نىستىڭ نىستىككە ماكىنەت سۇرتىلگەن، ورناسىمىدا ازەراق وىمان وپازى بار. سول شۇنقىر-لاغان جەرىنەن بىلەننىڭ يا بىزدىڭ بىر تۇستىڭكى ەكىنشى تۇستىڭ ارقا قارايدى. باسقا جاتقا يۈرۈپ قويساق دا، بىدەي قاراعان جەمىن قايقا بارا بىرەدى.

قۇبىلانما تۇرالى وسى ايتىلغان نەمىردەن جاسالادى. بەننە شەخى قۇبىلانما ەتىپ ساندىققا نىستەلەدى. ورناسىمىدا شەگە سىپاقتى جۇھارەي باسەن ۇشتاعان نەمىر ورناتەلادى. سول ۇشتاعان باسەن شۇنقىر كەلتىرىپ نەمىر نىستىڭ نەمىلادى.

شاگەنىڭ اينالسىن دوڭگەلەكلىپ سىزىق چاغالاۋىدا تۈرت نۇستى
 چاۋا ارالمقتارن كورسەتەنۇن ارىپتەر قوبىلادى. ئىلىشمىكنىڭ بىر باسمن قارا، بىر
 باسمن اق دەپ چايدىدى. اق چاى تۇستىكىنى، قارا چاى قاڭغىلىقتى كور-
 سەتەدى قۇبىلانماغا قوبىلانۇن لائىن قارىپتەرى «O» كۈن شەمسى «N» ارقا
 «W» كۈن باتىسى، «S» تۇستىك. ارالمقتارغا بىرى «كى قارىپتەن قوبىلادى.
 قاي تۇستىك ارالمى بولسا، سول تۇستاردىڭ قارىپتەرى قوبىلادى. مەسلەن،

73-نۇسخى سۇكۈمەت : قۇبىلانما.

«NO» ارقا مەن شەمسى ارالمى بولادى
 «SO» تۇستىك مەن باتىس ارالمى بولادى
 قۇبىلانمانىڭ اسموسە تەڭبۇدە چۇرگەندە
 كەرەكى بار. بۇرۇن قۇبىلانما چوقتا تەڭبۇدە
 چاغاسىمان ۇزات كەتسە مەن چۇرۇق چوقەتى،
 اتىس كەتسە اداسىۋىشى مەتى. بۇر كەۋ كۈندەردە
 كۈندۈز كۈن كورنەپتەگەن سولك، نۇندە
 چۇلدۈز كورنەپتەگەن سولك، قاي چاققا چۇرۇپ
 كەلە چاتقانن بىلمۇ مۇمكىن مەسە مەتى.

قۇبىلانماسى بىار ادامغا كۈننىڭ بۇر كەۋ-بۇر كەۋ مەقسى بەردەي، قاي چاققا
 چۇرۇپ كەلە چاتقانن بىلمىپ وتىرادى.

قۇبىلانما نىستەۋكە مەكى باسمن سۇيۇرلەگەن تەمىر بىتىكەننىڭ بارى چاراي
 بەرەپىلى، ماگىت جۇنتىمىرغان مانا تەمىر چاراپىدى.

ازىيا

ازىيا-قۇرلەقنىڭ ەڭ ۇلكەنى. بارشا قۇرلەقنىڭ الابىن قوسىپ، ۇشكە بولگەندە
 تەمىن ازیيا الابى الادى. ازیيانىڭ شەكى قاراڭغىلىق چاققا مۇزدى مۇقىمىت مەن،
 كۈن شەمسى چاققا ۇلى مۇقىمىت مەن، تۇستىك چاققا ۇندى مۇقىمىت مەن، كۈن
 باتىس چاققا شاپ نەگىزى، ۇلى اق تەگىز، مارمارا، قارا تەگىز، قاپقاۋ
 ئاۋى، كىسىمى تەگىزى، چىلىق دزەنى، ورال ئاۋى مەن اىرلادى.

ازىياداعى ازاقتى تەگىزدەر كىسىمى، شاپ نەگىزى، اواب تەگىزى، قىتاي
 تەگىزى، مار تەگىز، چاپان تەگىزى، تەگىزى، بەرەنگە تەگىزى.

ازىياداعى ازاقتى مەشائىكە، كورەيا، ۇندى قىتاي، ۇندىستان،
 اراپە-قان، كىت

ازىيادا ارالدار كىپ، ولاردىڭ نىستەگى بىرلەرى: سىلمان، كۇرۇل ارالدارى،
 چاپان ارالدارى، ورمورا پىيلىپ ارالدارى، ازىندا ارالدارى، ەۋلۇك ارالدارى، تىسە، بلون.

ازىيا سىن اپىرىپكە كەلدى جالسا تۇن سۈيەسى * ئۇنىمىسى بار .

ازىيا لايىمىنىڭ ۋىشكە بولگەننىڭ . كەلدى دوگەسى ، بىرى عانا وپىت ، شولدىڭ ۋىشكەندىرى ازيادا . دوگەسى ەكى * بولمىدى ، كۈن شىمىس جانا كۈن باتىسى دوگەسى دەلمىدىپ اوتىلادى . كۈن شىمىس دوگەستەرنىڭ اناقتىلارى : تىيىت دوگەسى ، چۇنارىستان دوگەسى ، مونتولىستان دوگەسى ، بەت باق دالاسى . بۇل دوگەستەردىڭ جالالۇلارىدا بىيىك تاۋلار بار . تاۋلاردىڭ اناقتىلارى ، عىيالاي ، قىتاي ، ۋىدى قىتاي تاۋلارى ، التاي تاۋلارى ، جۇنغار تاۋلارى ، ساغىر تاۋلارى ، تىبان-شان ، پامپىر ، كۈنلۇن ، قاراغۇرۇم كۈن باتىس دوگەستەرنىڭ اناقتىلارى : بىران دوگەسى ، * لىمان ، كوردىستان دوگەسى ، اناتولى دوگەسى . مۇنىڭ اناقتىلارى : سۈلەيمەن ، لىبورسى ، * ئىزوبالجان تاۋلارى . كۈن شىمىس جانا كۈن باتىس دوگەسى ، ەكەۋىنىڭ جالسا تۇن جەردە كىمىدوگۇش تاۋى بار . بۇلاردان باشقا وراڭ تاۋلارى ، * سىمىر تاۋلارى ، قاپقاز تاۋلارى بار . سىمىرىيا ارابىستان دوگەستەرى بار .

وپىتتاردىڭ اناقتىلارى : توران وپىتى ، قىتاي وپىتى ، * سىمىر وپىتى ، مېسوپوتامىيا مەن ۋىلىستان وپىتى .

ازىيانىڭ تاۋى كۆپ بولغان سوك ۋەندەرى دە كۆپ . ۋەندەردىڭ اناقتىلارى : مۇز مۇقىمىغا قۇياتۇن وپ نەسەي ، لەنە ۋلى مۇقىمىغا قۇياتۇن ، امىرۇر ، كۇۋىنگو ، ياندەلمىيان . ۋىدى دەگىزىنە قۇياتۇن ، پىراماپۇتىرا ، گانگ-ۋىدى ، ەپىرات . كاسپىي تەگىزىنە قۇياتۇن ، جاپىق . ارال تەگىزىنە قۇياتۇن امىۋداريا ، سىرداريا .

كولىردىڭ اناقتىلارى : بايقۇل ، بالقاش ، بىسى كولى ، الا كولى ، وانە ۋرەميا ، ۋلى كولى . كاسپىي مەن ارال كولىدىرى وتە ۋلكەن بولغانلىقتان تەگىز دەپ اتالدى .

ازىيا ۋلكەن بولغان سوك اۋا بويى مۇندا * تۇرلى-تۇرلى . ازييانىڭ * بىر شەئى سۇۋىقى ۋىيەكتە ، * بىر شەئى نىستىق ۋىيەكتە . سولاي بولغان سوك ازييانىڭ سۇۋىقى سالقىن ، جىلى ، نىستىق جەرلەرى بار . تەگىزگە جاقىن جەرلەرنىڭ اۋاسى بىلەلدى ، جۇمساق دەگىزدەن لىس جەردىڭ اۋاسى قۇرغاق ، سۇۋىقى دا نىستىق قاننى بولادى .

اۋاسى * تۇرلى بولغان سوك جەر تۈكى دە تۇرلى-تۇرلى . ناعىز سۇۋىقى جەرگە شىعاتۇن مۇڭ بەن تەرىپىيان بۇتالاردان ياستاپ جەرگە بىتەتۇن نارسەنىڭ شەئىلەتۇنى چوق نەشە * تۇرلى جەمەستەر ، نەشە * تۇرلى استىقتار ، نەشە * تۇرلى اعاشتار * بارى شىعادى . اعاشتارنىڭ نىشەدە شاي اعاشى ، تۇت اعاشى ، قۇرما اعاشى ، بائان ، پامپوك ، قامپارا اعاشتارى ، قىلامپىر ، قارا

بىت.

- 123 (جەلمىدى قالاي حاسايلى
- 234 . . . . .
- 124 (نەرى بىلەۋ
- 235 . . . . .
- 125 (بۇلەردىكى بۇكى
- 239 . . . . .
- 126 (جەردەن شىققان كۈپلىك
- 240 . . . . .
- 127 (ماقتا
- 241 لۇپتەن . . . . .
- 128 (شۇبەردەك پاپىرىمىكاسى .
- 243 پۇلۇپ . . . . .
- 129 (قازدى قالاي سىنەيدى
- 245 . . . . .
- 130 (بۇلىشىق ەت . . . . . ساكەن.
- 246 . . . . .
- 131 (جەر قۇيقاسى . . . . .
- 247 . . . . .
- 132 (جەر جەكسەنى . . . . .
- 249 . . . . .
- 133 (ۇۋاق ناس، تۇم، سار . . . . . چ، ر و د ن ي ك ت د ن .
- 251 . . . . .
- 134 (تۇم مەن شاردوق ناس . . . . .
- 253 . . . . .
- 135 (شىنى . . . . .
- 253 . . . . .
- 136 (سز . . . . .
- 255 . . . . .
- 137 (تۇز . . . . .
- 256 . . . . .
- 138 (تورپ . . . . . ۋاگىنەردەن
- 258 . . . . .
- 139 (ناس كوممو . . . . .
- 259 . . . . .
- 140 (كۇپە ناس . . . . .
- 260 . . . . .
- 141 (مىزاي . . . . .
- 261 . . . . .
- 142 (شويىن، تەمىر، بولات . . . . .
- 262 . . . . .
- 143 (ماگنەت ناس . . . . .
- 265 . . . . .
- 144 (التمن . . . . .
- 265 . . . . .
- 145 (كۇمىس . . . . .
- 263 . . . . .
- 146 (تاپتار نارتىسى . . . . .
- 270 . . . . .

تارىقى.

- 147 (كوشپەلى نۇرىكتەردىكى سوعىسى . . . . .
- 273 . . . . .
- 148 (اقتاب شۇبەرىندى . . . . .
- 274 . . . . .
- 149 (قوئاندىك قانغا زىمان جان كىسى بىمىدىك ايتقانى . . . . .
- 278 . . . . .
- 150 (ابىلاي . . . . .
- 278 . . . . .
- 151 (كارى بوز بەن ناۋرۇز باي . . . . .
- 279 . . . . .
- 152 (فارا شەكپەن مەن جۇمە-شىلار ئوڭكەرىسى . . . . . بوقمراۋىسىكى
- 281 . . . . .
- 153 (1916دىنشى جەلدىك كۈنەرىمىسى . . . . .
- 282 . . . . .
- 154 (ورامل . . . . . خۇماباي ۇلى ماھجان
- 285 . . . . .

ساردانمىدا، كورسەدىكا سەتسەلىيا. بۇلاردىكى بارى سوزىلىپ، ئەكىزگە كىرىپ جانەر.
 ۋۇرپا جەرىنىڭ كۈن شەخس بەنى مەن قارا كەلىمىقا قاراعان بەنى ويىت
 ۋوسىنىڭ بەن كۈن باشقا قاراعان بەنى شوگەس، د كەستەر بىمىكىنى. بىمىكىنى
 ياپىت تۇتسا، اينالدى.

ۋۇرپانىڭ اۋاسى تۇلارى: بالقان، كاربات، الپى، پەرەنەي، بۇلاردان بولەك
 قارا كەلىمىق جايىدا سىكانىمىدا مەن بەللىنىيا تۇلارى بار. ۋۇرپادا مەك پىيەك
 تۇلار الپى - الپى دە مۇنەيلان بىمىكىنى، شاقەرىم، ۋۇرپانىڭ قەرىمان ويى ەكى
 ەسە كۆپ، شول تەبىنى چوق.

ۋزەنلەردىڭ اناقتىلارى: چايىق، ەدىل، دۈن، دەنەپىر، دەنەشىر، دۈنەي،
 رۇنا، كۇۋا، دال، كىمۇر، گەۋادىنا، گاوندا، لۇۋارا، سەنا، تەمەزە، رەيىن، ۋۇناق
 ۋزەنلەردىڭ سەببى چوق، ۋزەنلەر ۋۇرپا بەنن ايسۇداپ انا جەردەنە، مەنا
 جەردەنە، ەسە چىمۇ.

اۋاسقا قاراي ۋۇرپا ەكى بولمەدى: كۈن شەخسەلىق، كۈن باتىسنىق،
 شەخسەلىق ۋۇرپا مەن باتىسنىق ۋۇرپا اۋاسنىڭ ايسەراسى كۈن شەخسەلىق
 تايىنغان ساين زورايىدى. شەخسەلىق ۋۇرپانىڭ اۋاسى ازىيا اۋاسقا جاتىن.
 باتىسنىق، ۋۇرپا اۋاسى ئەگەس بەللىنى چۈمەساق. اۋاسنىڭ چۈمەساق بولمۇي
 اينالا جانا ۋۇراسى تولىمان سۇۋ بولغانلىقتان. اۋا بەللى مول بولغان سوك، جەر
 تۈگىدە ۋۇرپادا بەنىك بولدى. ۋۇرپانىڭدا قارا كەلىمىق جايىدا مۇك جانا شايا
 بۇتالارغا ۋسەدى. - ونان تۇسنىككە قاراي جەرتۇكى مولايا ۋلعايا بەللىنىدى.
 تاغى تۇسنىڭ ۋۇرپادا جەمەس اعاشتارى دا ۋسەدى. ماسەلەن "كۈزىم، لىمىون،
 اپەلسەن، الما، چاگىق، بادام اعاشتارى بەنىدى. ۋۇرپادا ئۇي قايۋانلاردىن
 باشقا تاغى قايۋانلار ازە ۋۇرپانىڭ ادامى كوپ، ەلى جىمى بولغانلىقتان تاغى
 قايۋانلار تۇراللىق بىرىن چوق، تاغى جانمۇرلاردىڭ تۇقىمىن اداملاردا قىرىپ،
 ازىمتقان اگىردان قالغانلارى ايمۇ، قاسقەر، قاپان، بورساق، قودان، كۆرەن،
 تەبىن سەمەللىرىدە.

ۋۇرپادا قاللىق ۋتە جىمىر. شارۋاسى - ەگەن، پاپىرىك، زاۋىت، كەن قارىۋ
 كەسەپتەرى، ەلى رەسەپشى، كوشەلى باغلىرىدا ۋۇرپادا چوق، تۇراللىرى
 ەشەپقا، كۈلگى كوپىنە ۋت اربا، پارانتوت، ايرىپىلان، ايتامابەن. ۋۇرپا ۋنەر.
 دىڭ كەسەپنىڭ "مادەمىياتىڭ ۋنىڭ جەرى.

ەل بەيلەۋ جاعى، كوپىنەكى بۇقاراشىل. انەۋەت قۇرىلىسى - كەدەي مەن باي
 ەكى تاپ، كوپىنەن "كەۋى ئالاسمۇدا، اربا سۇۋدا، بەنەنسىز خۇنەننىڭ بىراقاندىدا
 "خۇرىپ چۈرگەن "بىرى بايلاردا، كۈنى - ئۇنى ەگەك قىلىپ، انامەن چارىقا الماي
 چۈرگەن سەببەغى شەققان سەيدا كەدەي دە ۋۇرپادان تاپمىلدى. ەكى تارتىڭ
 جايلىغى، سوغىس "الى كۇشەيمۇدە. كەدەيلەر بەرتە - بەرتە ۋىمەسەپ انا ۋۇرپادا
 ەرتە، كەش بە، كۇشەيب كەلە چاتقان كەدەي تاپى ۋۇرپا بايلارنى قۇلاتىپ
 ەيلىمىكى "ۋر تولىغا المۇي انەق.

اپېرېيىكە

اپېرېيىكە جەر بولمىغان بولسىمۇ، بىرى كۈن شەخەستىنا شاپ ئەگىزى مۇنداق مۇنەببىتى مەن
 اپېرېيىكەنىڭ اينالاسىدىن سۇيۇق جەمەت. سوندىنقىن اپېرېيىكە جەمەتتە
 تەڭمۇدە، شىمەناتقار، تۇپەكشەر، ارالدار چوقەسى بىلەن. از ارالدىن ئاناقىسى
 ماداماسقار، قاتار ارالدارى. اپېرېيىكە جەمەتنىڭ وپپانى، كۆيى تاغ، دوڭس
 بولادى. تاغلاردىڭ ئاناقىلىرى قاراڭغىلىق جەمەتتە تىنچلىق تاغلار، كۈن شەس
 جەمەتتە ايسېنىميا تاغلار. تۇستىڭ جەمەتتە اي تاغلار، كۈن باتىس جەمەتتە
 كۆنگۈ تاغلار. وپپانىمىن ئاناقىسى مەسەر وپپانى. بۇل وپپات عىتل دارىياسىنىم
 بويىدا. جىلتا بىرلىك باشقا وكتايمۇگە دەيىن چاڭگىرلى مەزكەلى بولادى.
 سوندا مەتل دارىياسى تاسىم، وپپانلاردىڭ بارىمە سۇۋ قۇسەدى. سوندىنقىن مەسەر
 وپپانى كەڭىگە وتە جايلى. نەشە مەزكەلى ئاستىنقىن، جەمەتتە وتە بىتىك بولادى.
 مەتل دارىياسىن باشقا ئاناقىسى وزەندەر: نەگەر، كۆنگۈ، زامبەرى. كۆلەن
 ئاناقىسى. ۋە كۆنوربا. مەتل مەن نەگەردەن باشقا وزەندەر سىمىق مۇنەببىتى بولادى.
 اپېرېيىكەنىڭ شەتى بولما، باشقا جەرلەرى سىمىق مۇنەببىتى، سوندىنقىن اۋاسى
 سىمى بولادى، مۇندا قار جاۋعان تىمىش ۋۇنەتتا بولمايدى.
 قار بىتىك تاغلاردىڭ باسىمىدا غانا كۆرەسەن. جاۋن مول جاۋعان جەر.
 لەردىڭ بارىمەدە جەر تۇڭگى باي. چاڭگىرى كەم يا چوق جەرلەرىمە تۇك چوق
 جالماي بولادى. اپېرېيىكەنىڭ قاراڭغىلىق جەمەتنىڭ كۆيى. قارا دەكەن جاماماي
 شول بولادى. ساقتاردا قاداۋ. قاداۋ سۇۋ يار جەرلەردە مانا قۇراما اعاشى ۋىرايدى.
 اېنەسە ودا چوق. جەر چۈزىمە ساقتاردا نەگەن شول چوق. كۈن بىتىمىدا كۆنگۈ
 مەن نەگە وزەندەرنىڭ الايمىدا جاۋن مول جەرى اجارلى بولادى. مۇندا
 سىمىق چاقا شىمەنۇن جەمەتتە اعاشقار، سىمىقنىڭ بارىدە شىمەدى. ياۋ
 باب دەكەن اعاشقەڭ جۇۋاندەن ايدالدىرا ولشەكەن دە 15 سارجان قايۋانلارنىڭ
 اراسىدا كۆزگە اسرەسە تۇسەرلىكى كەرەك، چولاق قۇلان، بەگەموت، تۇپە
 قۇس مەنەرلەردىن كۆپىنچە اپېرېيىكەدىن ئايدالدىرىلىناتتى، كۆمەس، مەس-الەز،
 اپېرېيىكە تۇمەلەن مۇروپا كاپېتالىمىڭ وتارى، جەمەن. ازىيا مەن اپېرېيىكە
 مەنەرلەرنىڭ تۇمەسى ناقىدى. مەن نەگەي. مۇروپا سوغىسارنىڭ تۇپە سەبەبى
 قاشىدا اپېرېيىكە مەن ازىيانىڭ بايلىمىنا قالاسمۇ بولاتۇن. قاشان بۇلەكى جەردىڭ
 كەڭەشلىكەرى مۇروپا كاپېتالىمىڭ ارانن قۇرۇمى، بەلەن مۇزۇب، مۇز تاقىدىن
 مۇز قولدارىغا اعاشقا، ازىيا مەن اپېرېيىكا مۇروپا كاپېتالىمىڭ ئالاسانۇن ولجاسى
 بولا بەرمەك.

امەرىكىگە

امەرىكىگە جەرى ازىماتادا، ھۆرۈپاندا، اپىرىكىگە كەدە قوسىلمايدى. وندىڭ قاراڭغىلىق چاتىغى شەكىم مۇزدى مۇقىمىت ايمىرادى؛ كۈن باتىس چاق شەكىم ۇلى مۇقىمىت، كۈن شەمس چاق شەكىم اتىلازىت مۇنىنى ايمىرادى. امەرىكىگە قاراڭغىلىقتان نۇستىكىگە ئاراي ۇزىندان ۇزاق - ۇزىلغان، ورتا چىلى قۇمىرىسىغانىڭ بەلىندەي چىڭشىكە - چىڭشىكە جەرى پانام * ۇزىلمىسى دەپ اتالادى. ۇسى پانام * ۇزىلمىسى مەن امەرىكىگە بولىنەدى: قاراڭغىلىقتاغى امەرىكىگە، تۇستىكىگەكى امەرىكىگە دەپ بولىنەدى. قاراڭغىلىقتاغى امەرىكىگەنىڭ اينىلا مەن سۇۋ جەرىپ، * پارا - پارا قىلان. سوندىقتان بۇل ھۆرۈپا جەرىنە ۇسايدى؛ تەڭىزدەرى * شەماتتارى، كۆلدەرى نوبەكتەرى، ارالدارى كۆپ. تۇستىكىگەكى امەرىكىگەنىڭ اينىلاسى سۇۋ جەرماعان * بۇنىن. سوندىقتان وندا تەڭىز، شەمات، تۇپەك ارالدار چوق مەيىندە، از.

امەرىكىگە تەڭىزدىڭ اتاتىسى قارايدى تەڭىزى. تۇپەكتەن اتاتىلارى: لاپىرادور، پامورىيىدا، يەۋكوتان، المىاسكا.

ارالدىن اتاتىلارى: كەرەنلاندىيا، باپىيەن ارالى، انتىپىل ارالدارى:

ۇزىلمىسىن اتاتىسى، پانام * ۇزىلمىسى، ەدى؛ بۇل كۈندە ونى جەرىپ سۇۋغا اينالدىرغان. امەرىكىگە جەرىنىڭ بەنى ھۆرۈپا جەرىنىڭ يىنى شىپاقتى قەرىتان ۇنى كۆپ. ەكى امەرىكىگەنىڭ دە كۈن شەمس چاغى ۇپات، كۈن باتىس چاغى دوڭ. دوڭسى قاراڭغىلىقتان باستاپ تۇستىك امەرىكىگەنىڭ ەڭ ۇشىدا دەپىن سوزىلادى. امەرىكىگەنىڭ اتاقتى تاۋلارى؛ قاراڭغىلىقتان كاردالىمىر تاۋلارى تۇستىكتە اند تاۋلارى، امەرىكىگەنىڭ ۇپاتتارى ۇلكەن - ۇلكەن دالا بولادى. ولار قاراڭغىلىقتاغى امەرىكىگە جەرىنە ساۋاننىڭ پەرىرى دەپ اتلادى؛ تۇستىكتەكى امەرىكىگە پاجىراسى، ئىلمىيانوسى دەپ اتلادى. بۇل دالالاردىڭ * شوبى وتەپتىك بولادى. دالالاردا قالىڭ ورمانداردا كۆپ بولادى. دالالاردىڭ اتاتىلارى: مەسىسىپى، امازون، ارىبەنوڭ، پوتانگون دالالارى.

امەرىكىگە تاۋلارىغان اغەب شەماتون ۇلكەن - ۇلكەن وزەندەرىبار. بۇل ۇزەندەردىڭ سۇۋى مول، كۆپى كەمە چۆرەتۇن وزەندەر. وزەندەن اتاتىلارى: قاراڭغىلىق امەرىكىگە مەسىسىپى، لاۋرەنتى وزەنى. تۇستىكتەكى امەرىكىگە ارىبەنوڭا، امازونكا، پاراگۋاى، لاپىلانا.

امەرىكىگەنىڭ سۇۋى مول بولغان سولۇ اۋاسى نالغالىدى، جۇمىساق. مۇزدى

ئاسمانىيا مەن مۇقىمىت ارالدارى . اۆستىمىرالمىيا جەرنىڭ كۆيى قىر بولادى . سۇۋى كۆپ . كۆيىنەسە شول بولادى . جەرنى مالى بايقالما بولغان چوق . چاھالارى بېيىكتەۋ . ئاۋستىماق بولادى . اسىرەسە ئاۋلى جەرنى كۈن شەمسى بىن ئۆستىك ارالىنىداغى شەئىفە . وزەنەن كەمە جۇرەتۈن زورى مۇرەي دەگەن وزەن . باسقالارى كۈن نىسى كەزىفە سۇۋالىب قالادى .

اۋاسى قاراگەلىق چاغىندا بىنىق . باسقا چاغىندا سامال . بىردە جاۋىن كۆيىنەسەن كوز اشىلىقۇن شاققار بولادى ؛ بىردە جەركە دىم نامىاي ائىسانتۇن شاققار بولادى . اۆستىمىرالمىيا جەرنىڭ تۆكى دە . چىمۇارلارىدا باسقا جەرلەردىكىمىدەي مەس . كۆيىنە باسقالىقى بار . ئورت اباقتىلاردان اسىرەسە باسقالىقى مەن كوزگە ئۆستۈندەرى . كەنگۇۋرا (باۋىرىندا بالالار بىن سالىب جۇرەتۈن قالتاسى بار) . ۋىرەك تۆمىق (تۆمىقى ۋىرەك تۆمىقىنىدا ، ئۆستىندە قانات مەس * چۈن) مىسقىل كىرەسە (تۆمىشا چۇمىنقا مالادى ، بالاسىن * سۇنى مەن اسىرايدى) ؛ سۇۋىمىر ، قارا قۇۋ ، ئارماق قۇيرىق كۈلەكشى) دەگەن تۆستىك داۋىسى ساقىلداپ كۈلگەن ادام داۋىسى سىماقتى) ؛ بۇلاردان باسقا اۋرىۋىيا جۇنتارىنىڭ باسقا جەرلەردەن كەلتۈرۈپ باغىپ وتىرعان مالدارىدا بار ؛ اسىرەسە اۆستىمىرالمىيا جەرنىدە سارق اسىراۋىشلار كۆپ . اۆستىمىرالمىيادا مېزىڭ جاقتامىداي كۆلەك . كەسى كۆپتى چاسىرەن اعاشنار بولمايدى . كۆيىنەسە ، اعاشنارنىڭ چاپىراقتارى قاتتى . بۇتاققارىغا چىمىسەپ تۇرادى . بۇل شولىدىكىنىڭ اجىرى . مەنارالدىن اۋس . نىرالمىيا جەرنىدە كۆپ ئايىلاتۇنى تىن . مىس ، ئاس ، نىر .

اۆستىمىرالمىيادا امىرىيەكە مەن ئازار تىن مۇدەپ جۇرپ جاڭدا ئايىقان . اۆستىمىرالمىيانى الدا ئاشان اۋرىۋىيا مەھەكەنتەرى تەلمەكە سالىب * بولمىپ العان . ۋىسى كۆپتى * ار كەم نىمەدەگەن جەرنى باسقاغا پەرمەي وگاشا چوندەپ وتىر .

جىيىناغى

بەت

دايرەكتەمە

II .

I - بۆلۈم . اداميات، تۇرمۇش، ەگبەك.

بەت

7	چۈنەۋ	(1) بايجاننىڭ مولداسى
9	. . . . .	2. مېزدىڭ مەكتەپ . . . . .
10	عابدوللا ۇلى كەنجە ەالى	(3) جاس ۇلان . . . . .
11	التمىن سارى ۇلى نىسرايى	(4) باي كىم ؟ . . . . .
12	تۇۋرگەن ۇلى	(5) نورعاي . . . . .
13	التمىن سارى ۇلى نىسرايى	(6) ۆزەن . . . . .
41	اقساق ۇلى	(7) اق ەدىلدىڭ ئاسىۋى . . . . .
15	ساكەن	(8) جەل ئايىقتا . . . . .
16	اباي	(9) جازغىنۇرى . . . . .
18	ساكەن	(10) جازغى دالا . . . . .
21	. . . . .	(11) قازاقى دالاسى . . . . .
22	اباي	(12) جاز . . . . .
23	. . . . .	(13) ولڭ نۇستىك . . . . .
24	مايلى ۇلى بەيسىمبەت	(14) جازغى كەش . . . . .
25	جۇماباي ۇلى ماعىجان	(15) جازغى نۇزە . . . . .
26	اباي	(16) كۆز . . . . .
27	اباي	(17) قىس . . . . .
	مىسراقب	(18) جۇت . . . . .
29	ت اقساق ۇلى	(19) دالا بورانى . . . . .
31	مايلى ۇلى بەيسىمبەت	(20) نان . . . . .
32	جىيۋى رودنىكتەن	(21) تۇندىرا . . . . .
34	ازامات	(22) شاكىرتنەرگە . . . . .
35	. . . . .	(23) قارا كەسەكتىلەنشى بېيى . . . . .
36	. . . . .	(24) جانلىقتار . . . . .

بەت.

- 37 . . . . . قوي (25)
- 39 . . . . . ەشكى (26)
- 40 . . . . . ئارا شەكەن مەن قوي (27)
- 41 . . . . . تۇيە (28)
- 42 . . . . . چالغى (29)
- 45 . . . . . ئاتنىڭ سىنى **اباي** (30)
- 47 . . . . . سەمبەر (31)
- 49 . . . . . مەسئىق (32)
- 50 . . . . . قاسقىر مەن مەسئىق (33)
- 51 . . . . . مۇبەت (34)
- 53 . . . . . ئىيتنىڭ دوستى (35)
- 55 . . . . . بوغى (36)
- 56 . . . . . چ . . . . . ودىكىكىن (37)
- 58 . . . . . ك . . . . . بارانتىسەۋىيىش (38)
- 60 . . . . . كىمىدەك (39)
- 61 . . . . . ئالتاي . . . . . ساكەن (40)
- 62 . . . . . قۇرت . . . . . ئۇمىرسقا (41)
- 64 . . . . . ەكى شەمبەن (42)
- 64 . . . . . باقا-شايدان (43)
- 65 . . . . . قۇس (44)
- 66 . . . . . قوي ئۇستارى * (45)
- 67 . . . . . ئاققۇ، شىرتان، شايدان (46)
- 68 . . . . . اكشى ئۇستار (47)
- 69 . . . . . ساۋىق ئۇستار (48)
- 70 . . . . . سۇۋىش ئۇستار (49)
- 71 . . . . . كەشپەشەل ئۇستار (50)
- 72 . . . . . ورمان پىشاسى (51)
- 73 . . . . . ورمان قۇستارى (52)
- 74 . . . . . تۈلكى مەن قارا شەكەن (53)
- 75 . . . . . قەيىنلەر (54)
- 78 . . . . . كۈزەن (55)
- 78 . . . . . ايمۇ (56)
- 80 . . . . . بالىق (57)

يات.

- 58 مەننىڭ ئۇيغۇر تىلىدىكى شوپىغا 81
- 59 بەكبولات ئەبى مان ايملاي ئانىنىڭ نويىسى 82
- 60 جۇپاتى . . . . . ساكىن 83
- 61 مەننىڭ ئەملى . . . . . ا.م. نىيىكولسكىي 85
- 62 باتمىردىڭ جاۋغا شىققاندا ئەي مەن قوشناستىنى 86
- 63 ئويىلاندى باتمىر مەن ئاي بۇيۇردى 89
- 64 سىرگەلى ھەلبەت باتمىر . . . . . شوقان 94
- 65 نويىلان ماياي باتمىر ولگەندە كەيىم شەشەسى قارى ۈلەكتىڭ 95
- جوقتاب اينقانى 95
- 66 ئادىل ئەبىي . . . . . دىۋاي ۈلى ابۇ بەكىر 98
- 67 پاراشىلما . . . . . چوتىز 100
- 68 قۇربان قىيا . . . . . (قىرىم سوزى ماركىسىن) 100
- 69 ەشكى ئاۋ 102
- 70 ەلس 105
- 71 بېيشارالار 110
- 72 ئاتىدىر (جازەش) - شەخس قالىنىڭ اگگىسى) كارولەنكو 113
- 73 ەدىن ۈيرەتكەنگە . . . . . جۈەباي ۈلى ماعەجان 124
- 74 كۈن كورىۋ 126
- 75 ادام جەر جۈزىنە ئارالمۇي 126
- 76 كەنەسارى ئونىستان اۋعاندا خوس قوغا اقمىنىڭ ايتقانى 131
- 77 جاندىقتار جەر جۈزىنە ئارالمۇي . . . . . ر.رۇۋباكىفە 134
- 78 چاندىقتارنىڭ جەر جۈزىنە ئارالمۇنا جەل چاردەم 136
- 79 الڭ مەن ئۇستارنىڭ اۋدۇي 138
- 80 كەي جاندىقتارنىڭ ئەمىسى كۈنى جان ساقناۋي 141
- 81 العاشقى ادامدارنىڭ نۇمىسى 142
- 82 العاشقى ادامدارنىڭ نۇرالدارى 145
- 83 زىرەكتىڭ 147
- 84 سەزىم . . . . . ل ن تولستوي 148
- 85 جاندىقتىڭ اشارىشلىقى بىن المىۋي . . . . . رۇۋباكىفە 150
- 86 فارغا مەن ئۆكى 161
- 87 قاسقىر مەن ئۆزى 162
- 88 جاندىقتىڭ چاۋىنىدان قورغانمۇي 164
- 89 قامەلە ون . . . . . ا.ب. شىقى ۈلى 166

- 159 . . . . . 90) وٹ جامبۇدى قالاي ۇبىرەنگەن
- 161 . . . . . 91) وٹ سوندى
- 163 . . . . . 92) مال اسراۋ قالاي شىققان
- 165 . . . . . 93) قۇل ۇستايىتۇن قۇمبوسقا، مال باھادۇن قۇمبوسقا
- 167 . . . . . 94) العاشقى ادامداردا ەگىن ەگمۇ قالاي باسنالغان
- 170 . . . . . 95) ەگىشى قۇمبوسقا مەن باشاشى قۇمبوسقا، ن رۇۋباكىيىنەن
- 173 . . . . . 96) ساتەمىر
- 173 . . . . . 97) العاشقى ەگىن كولىكتەرى
- 175 . . . . . 98) كەدەيدىك كەيەستىگى . . . . . شاڭقان
- 178 . . . . . 99) باستىب تەمىر تۇتقىمى . . . . .
- 179 . . . . . 100) مەرتە زامانداى قاراتتىك قارىۋلارى . . . . . شۇقانان
- 182 . . . . . 101) كوشبەلەنەك تۇرمىسى . . . . .
- 187 . . . . . 102) دىقانشىمنىك تۇرمىسى . . . . .
- 189 . . . . . 103) كىيىز ۇي مەن اعاش ۇي . . . . . التىن سارى ۇلى بىسراي
- 190 . . . . . 104) جاندىقناردىك ۇي سالىۋى . . . . .
- 191 . . . . . 105) زىبىرەكتىك . . . . .
- 194 . . . . . 106) ۇش ناۋ بەنتى ەگىس . . . . .
- 195 . . . . . 197) كوپ ناۋ بەنتى ەگىس . . . . .
- 196 . . . . . 108) جۇمىرتقاي ىبىداي . . . . . ل ن، تولستوي
- 199 . . . . . 109) قۇستاردىك ماسا، شىمپىن، توگمۇداردى قەرنەۋى - ن رۇماكىيىن
- 201 . . . . . 110) وسەيدىكىنى قالاي قورەكتونلىرىدى؛ توزغان جەردى قالاي چاگەرتىدى . . . . .
- 203 . . . . . 111) تەمىر سابانغا قالاي چاتكەن . . . . .
- 204 . . . . . 112) قازاق شارۋاشلىمى . . . . .
- 209 . . . . . 113) قوشى . . . . . مېلى ۇلى يەيمەت
- 212 . . . . . 113) جىلقىشى . . . . . جۇسمبەك
- 217 . . . . . 115) كوش . . . . .
- 220 . . . . . 116) باي مەن جارىلى بالاسى . . . . . التىن سارى ۇلى
- 224 . . . . . 117) ۇلى ورسى . . . . .
- 225 . . . . . 118) كىشى وراس ج . . . . . رودىبىككەن
- 227 . . . . . 119) كۆرش . . . . .
- 228 . . . . . 120) شاي ونەك ازىرلەۋى . . . . . لمۇوپىن
- 229 . . . . . 121) كۆزەم . . . . .
- 232 . . . . . 122) رەسەيدە ەنەنەن نەستەيدى . . . . .

مەت.

- 234 . . . . . جەلمەدى قالاي جاسايدى (123)
- 235 . . . . . نەرى بىلەۋ (124)
- 239 . . . . . بۇلەردەك بۇغى (125)
- 240 . . . . . جەردەن شەققان كۈبىدەك (126)
- 241 لۇۋپتەن . . . . . ماقتا (127)
- 243 پۇلرپ . . . . . شۇبەردەك پاپىرىمىكاسى . (128)
- 245 . . . . . قەازدى قالاي سىنەيدى (129)
- 246 ساكەن . . . . . بۇلشقى ەن . . . . . (130)
- 247 . . . . . جەر قۇيقاسى . . . . . (131)
- 249 . . . . . جەر جەكسەنى . . . . . (132)
- 251 ج . ودىكتەن . . . . . ۇۋاق ناس، قۇم، ساز . (133)
- 253 . . . . . قۇم مەن شاردوق ناس . (134)
- 253 . . . . . شىنى . . . . . (135)
- 255 . . . . . سز . . . . . (136)
- 256 . . . . . تۇز . . . . . (137)
- 258 ۋاگىنەردەن . . . . . تورىپ . . . . . (138)
- 259 . . . . . ناس كومىر (139)
- 260 . . . . . كۇپە ناس (140)
- 261 . . . . . مەزاي . . . . . (141)
- 262 . . . . . شوپىن، ئەمىر، بولات . (142)
- 265 . . . . . ماگىنەت ناس . . . . . (143)
- 265 . . . . . التەن . . . . . (144)
- 263 . . . . . كۇمىس . . . . . (145)
- 270 . . . . . ئاپتار نازمىسى . . . . . (146)

تەرىپى.

- 273 . . . . . كوشپەلى تۇرىكتەردىك سوعىسى (147)
- 274 . . . . . اقتاپان شۇبەردەدى (148)
- 278 . . . . . قوقاندىك قانىنا زىمان جان كىسى بىدەك ايتقانى (149)
- 278 . . . . . ابىلاي . . . . . (150)
- 279 . . . . . كارى بوز بەن ئاۋرۇز باي . . . . . (151)
- 281 بوقىراۋىسى . . . . . قارا شەكپەن مەن جۇمە-شىلار ئوڭكەرسى (152)
- 282 . . . . . 1916 يىشى جەلەدەك كۈنەرباسى . . . . . (153)
- 295 جۇماباي ۇلى ماھجان . . . . . ورامل (154)

بەت.

- 155) پەنەربور كە گەسەننىڭ 11 نەكە'ەلدى ئۆتەنمەننىڭ مەسسىيەسىگە
 286 . . . . .
 156) ئارىيىقى كۈن . . . . . مادىيار 289
 157) قازاننىڭ جەر مەن ئوشناسقانى 290
 158) وكتەبەر ئوڭكەرسى 291
 159) ەگىز ۇكەمەت جايىدا . . . . . لىنەن 293
 160) وكتەبەر پەنەروكەمراقتا . . . . . تىروتىسكىي 294
 161) جالشار ۇكەمى . . . . . لىنەن 296
 162) ەگبەكشىلەر ۇرانى 298

II- بۆلۈم ئىلىم

- 300 . . . . . ۋەسەلەت بىن جاندىق . . . . .
 300 . . . . . 163) ەبەر ۇزۇلى ۇي . . . . .
 300 . . . . . 164) قەيىنەي جۈمەسكەرلەر . . . . .
 301 . . . . . 165) ەنس . . . . .
 302 . . . . . 166) اس نازانەمىز . . . . .
 303 . . . . . 167) تاماق جەۋ . . . . .
 304 . . . . . 168) فاي كەزدە كۆپ جەيەمىز . . . . .
 305 . . . . . 169) ەسكەمەي، ەسكەمەمىز اس . . . . .
 307 . . . . . 170) ئالماۋ . . . . .
 307 . . . . . 171) اساۋىڭا قاراي جاساۋىڭ . . . . .
 308 . . . . . 172) اس-ادامنىڭ ارقاۋى . . . . .
 309 . . . . . 173) ۋەسەلەت . . . . .
 311 . . . . . 174) ۋەسەلەتنىڭ جەر جۈزىفە ئارالمۇي . . . . .
 313 . . . . . 175) استىق . . . . .
 314 . . . . . 176) ۋەسەلەت قالاي ۋەسەي . . . . .
 316 . . . . . 177) چاپىراق . . . . .
 318 . . . . . 178) ئالاس . . . . .
 319 . . . . . 179) اعاش . . . . .
 321 . . . . . 180) جاندىق بىن ۋەسەلەتنىڭ قورەكتەنمۇي . . . . .
 323 . . . . . 181) ەت بىن ەشوب تاماق . . . . .
 324 . . . . . 182) ۋەسەلەتنىڭ بايداسى . . . . . تەمىرازبىتەن
 329 . . . . . 183) كۈن . . . . . ل. تولستوي.

تادىيات قۇبىلمىستارى.

- بىت
- 184) جەل ئەدەن بولادى 331
- 185) قانداي جەلمەر بولادى 333
- 186) داۋىل . . . . . 333 قاپتاغاي
- 187) اسپاننان جاۋعان قۇمىرىسقا، 339
- 188) اسپاننان جاڭبىردان باسقا جاۋاتۇن نارسەلەر 340
- 189) اۋا 341
- 190) نەدەن *ولدى؟ 347
- 191) ئۇمان مەن بۇلت 348
- 192) كۈن كۈر كىرەۋى مەن ئايزاغاي نەن بولادى . ن. رۇۋباكىيننەن 349
- 193) جاڭبىر، بۇرشاق، قار 352
- 194) جاڭبىر نەتكەندە جاۋادى . . . . . 353 ن. رۇۋباكىيننەن
- 195) قانداي جاڭبىرلار جاۋادى . . . . . 353 ن. رۇۋباكىيننەن
- 196) شىق بەن قىراۋ 355
- 197) سۇ 356
- 198) -ئۇدەك دۇنمىبە كەزبۇي . . . . . 357 ن. رۇۋباكىيننەن
- 199) نامشەنەك تارىقى . . . . . 358 مەشتەن
- 200) نواقىن . . . . . 360 خۇمايى ۇلى، ماعىجان
- 201) *شول قۇدەسى 361
- 202) جەر *شى . . . . . 362 ن. رۇۋباكىيننەن
- 203) جەر نەكە مىلكىدەدى . . . . . 365 ن. رۇۋباكىيننەن
- 204) جەر *جۇزىنىڭ وزگەرتبۇي 366
- 205) نەرەكنەك مىمىي . . . . . 367 اباي.

دۇنمىبە.

- 206) دۇنمىبە كۈلەدىكى 369
- 207) جۇلمىزدار 370
- 208) قۇس جواي، «بىللار ەنىتسىكىلوپەدېيا» سىلمان 371
- 209) كۈن 372
- 210) جەر قايدان شىققان . . . . . 374 قىمەتكۈپتەن
- 211) جەردەك دۈلەققى 377

بەت	
380	(212) جەر بەتتى
380	(213) كۈن مەن مۇن
382	(214) چىل ۋاقىتتارى
383	(215) جازىتىرىم
384	(216) كۈز
385	(217) اي مەن كۈننىڭ نۇتاي ۋى
387	(218) ئۆيىرىقتى جۈلكىز
391	(219) اعىندى جۈلكىزدار
392	(220) بىس ۋىپەك
393	(221) سىتىق چاق
394	(222) سۇيىق ەق
395	(223) نۇرت نۇس
396	(224) قۇملا زما
397	(225) ازىيا
399	(226) ەۋروپا
401	(227) اىرىيىكە
402	(228) اىرىيىكە
403	(229) اۋىستىرالىيا

ГСС. БИБЛИОТЕКА
КССР им. А. С. Пушкина

С. Х.

